

Redactor: Rodica CHIRIACESCU

Simbăta 28.04.1979
Surgiu
Sa Nistoroai

Coperta și supracoperta: Olimpiu POPA

11 25.70215)
G. MIHĂILĂ

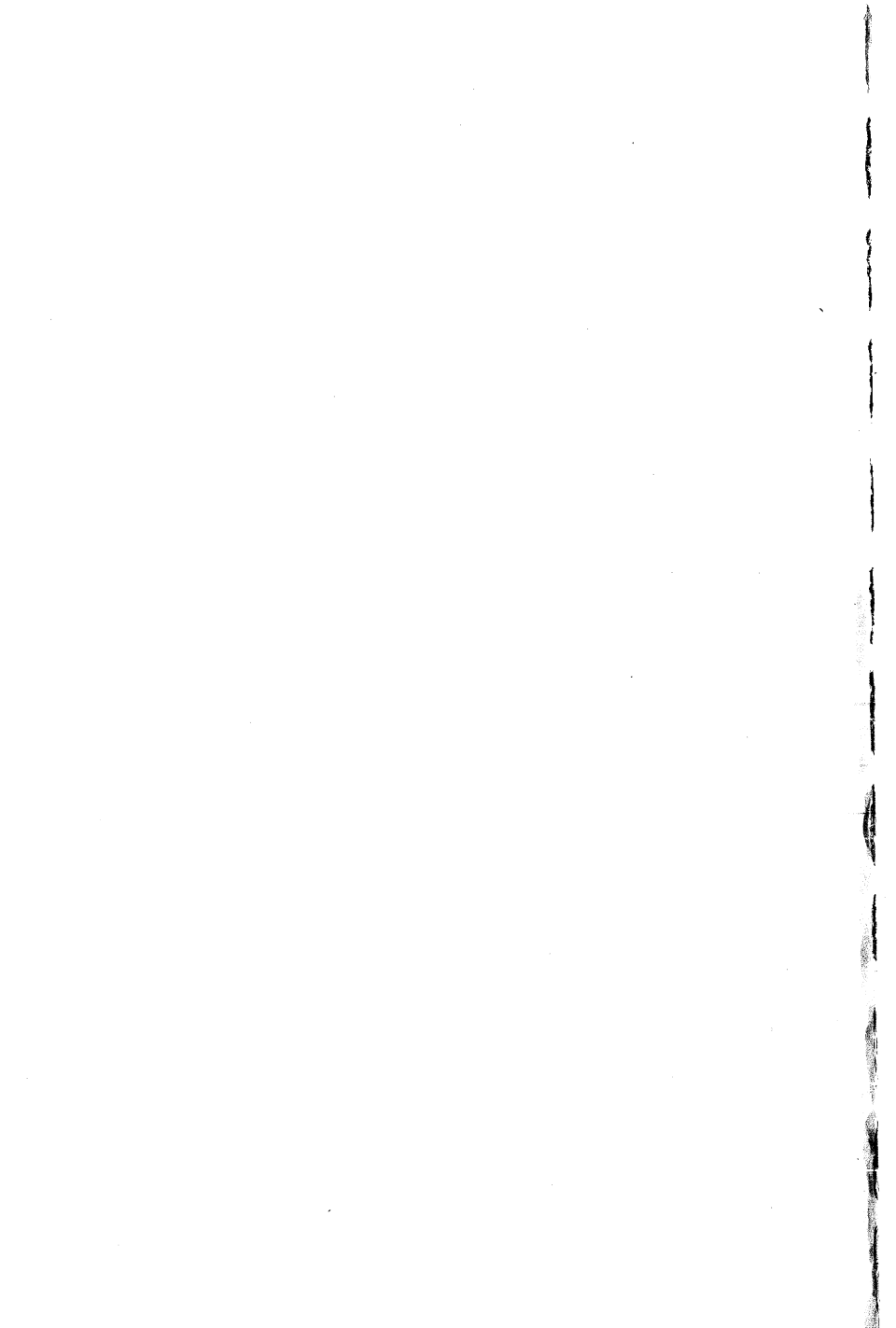
CULTURĂ
ȘI LITERATURĂ
ROMÂNĂ VECHIE
ÎN CONTEXT
EUROPEAN

— Studii și texte —

1979
Editura Științifică și Enciclopedică
București
Nistoroiu

Editura științifică și enciclopedică
București, 1979

CUVÎNT ÎNAINTE

Cercetările din ultimii ani au lărgit sensibil cunoștințele noastre privitoare la trecutul limbii, culturii și literaturii române, îmbogățite atât prin descoperirea și punerea în valoare a unor izvoare necunoscute înainte, cât și prin nuanțarea interpretării, într-o corelație mai strânsă cu fenomenele similare din țările europene vecine sau mai îndepărtate. Constatăm, în acest fel, că înaintașii noștri au știut să-și asimileze cultura europeană de timpuriu și să-și dezvolte una proprie, care în perioadele de pace și înflorire a strălucit și a iradiat ea însăși în țările vecine.

Investigarea tot mai adâncită a izvoarelor medievale, în special în limbile latină, greacă și slavonă, ne duce treptat către cunoașterea limbii române, ca entitate de sine stătătoare, încă din secolele al X-lea—al XII-lea. Astfel, ni se dezvăluie opere celebre din antichitatea târzie și din evul mediu, în special bizantin și slav, care au străbătut pînă la cititorii români din secolele al XV-lea și al XVI-lea, pentru a rămîne o moștenire prețioasă în epocile următoare.

Contactul cu operele și mișcările sociale și culturale din Europa răsăriteană, centrală și apuseană a dus pe români la conștiința dezvoltării culturii și literaturii în limba proprie, după ce utilizaseră cîteva secole, ca și alte popoare europene, limbi „sacre“, ca latina, slavona și greaca. Descoperirea, studiarea aprofundată și publicarea acestor monumente ale limbii și culturii românești din secolele al XVI-lea și al XVII-lea rămîne o sarcină mereu actuală a cercetătorilor noștri. Din acest punct de vedere, lecția de înaltă conștiință patriotică a „Luceafărului“ literaturii române — prezent în paginile acestei cărți cu o surprinzător de modernă traducere a unui instrument de studiu ce-i deschidea porțile spre vechile documente ale lui Alexandru cel Bun și Ștefan cel Mare — rămîne mereu vie în fața noastră.

Și dacă, prin paginile acestei cărți, cititorii se vor apropia cu încă un pas de epocile în parte tănuite ale originii limbii și culturii românești, dacă vor găsi elemente noi pentru edificiul literaturii noastre vechi, ce stă la temelia celei moderne și contemporane, vom considera sarcina noastră împlinită. Știm noi înșine că mai avem încă mult de răscolit în sutele de manuscrise și tipărituri vechi din bibliotecile românești și străine. Dar sîntem încredințați că, pe urmele predecesorilor și dascălilor noștri și alături de colegii de generație, ne aflăm pe drumul cel bun. Înțelegerea cititorilor și a recenzenților, care au primit cu căldură cărțile noastre precedente, înrudite cu aceasta, este un îndemn pentru noi de a continua dificilele investigații pentru a face din cultura și literatura română veche elemente trainice ale conștiinței noastre contemporane.

*

În realizarea acestei cărți am beneficiat de concursul permanent al conducerii Bibliotecii Academiei R.S. România și al bibliografilor de la Secția de manuscrise și carte rară, precum și de posibilitatea de a consulta fondurile altor biblioteci din țară și din străinătate; de atenția celor ce au ascultat unele capitole expuse la congrese și reuniuni științifice internaționale sau din țară, ori la cursurile ținute la facultățile filologice ale Universității din București. În particular, ținem să mulțumim conducerii Editurii științifice și enciclopedice, care a primit cu interes această carte, și redactoarei Rodica Chiriacescu, pentru grija arătată la pregătirea manuscrisului în vederea tiparului; în sfîrșit, tipografilor pentru truda depusă la realizarea acestui volum dificil din punct de vedere tehnic.

6 ianuarie 1977

G. Mihăilă

CELE MAI VECHI ATESTĂRI ALE CUVINTELOR DE ORIGINE TRACO-DACĂ ÎN LIMBA ROMÂNĂ (SEC. X — ÎNCEPUTUL SEC. XVI)

Descoperirea și extragerea celor mai vechi cuvinte românești din documentele slavo- și latino-române a constituit o preocupare de prim rang a istoricilor limbii române și a cercetătorilor culturii noastre vechi, începând cu I. Venelin, Fr. Miklosich, B.P. Hasdeu și continuând cu I. Bogdan, Ov. Densusianu, A.I. Iașimirski, Gh. Ghibănescu, M. Costăchescu, P.P. Panaitescu, Margareta Ștefănescu-Serghi, Al. Rosetti, S.B. Bernstein, D.P. Bogdan, Lucia Djamo-Diaconiță și alți cercetători din generația actuală. Pe această linie, autorul cărții de față a strâns într-un *Dicționar al limbii române vechi (sfârșitul sec. X — începutul sec. XVI)*¹ și în *Addenda*, pe care a început s-o publice ulterior², peste 600 de cuvinte românești, atestate înainte de 1521, data primei scrisori în limba română păstrată pînă astăzi. Una din constatările cele mai interesante ale acestei inventarieri, ce va fi continuată în viitor, atît de

¹ București, Editura enciclopedică română, 1974 (abrev.: DLRV).

² *Addenda* au «*Dictionnaire du roumain ancien*», RRL, XXI, 1975, nr. 4, p. 381—384; nr. 5, p. 547—550; XXI, 1976, nr. 1, p. 59—64. Cf. și răspunsurile noastre, *Cum se recenzează* (SCL, XXVI, 1975, nr. 2, p. 185—187) și *În legătură cu o recenzie* (LR, XXIV, 1975, nr. 6, p. 621—624), prilejuite de două intervenții pe marginea DLRV, ieșite din comun. Pe lângă abrevierile din DLRV și *Addenda*, cititorul este rugat să ia în considerație de asemenea: DRH, A, I, II = *Documenta Romaniae Historica. A. Moldova*, vol. I (1384—1448), întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu și L. Șimanschi, București, Ed. Academiei, 1975; vol. II (1449—1486), întocmit de L. Șimanschi ..., 1976; Meyer = G. Meyer, *Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache*, Strassburg, 1891; Pokorny = J. Pokorny, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, I.—II. Band, Berna — München, 1959—1969 (se citează paginile primului volum); Porucic = T. Porucic, *Lexiconul termenilor entopici din limba română în Basarabia*, extras din „Arhiv. Bas.”, an. II, nr. 1, 2, 3, 4 și an. III, nr. 2, Chișinău, 1931; Porzig = W. Porzig, *Die Gliederung des indogermanisches Sprachgebiets* (Heidelberg, 1954), trad. rusă, Moscova, 1964; Studii = G. Mihăilă, *Studii de lexicologie și istorie a lingvisticii românești*, București, 1973.

autorul acestor rînduri, cît și, desigur, de alți cercetători¹, o constituie numărul relativ mare de cuvinte autohtone, de origine traco-dacă, ale limbii române, utilizate în documentele latino- și slavo-române și în alte surse, începînd din secolul al X-lea pînă în primele două decenii ale secolului al XVI-lea.

În cele ce urmează, ne propunem să le prezentăm în ordine alfabetică, inclusiv derivatele, și să tragem cîteva concluzii:

BALTĂ s.f. „apă stătătoare; luncă inundabilă; lac“: и пакн покѢшише въ Балта въса „și iarăși au cum-părat de la Paul **balta** toată“ (1505, iun. 15; DRH, B, II 79; cf. Porucic, 21, 37, 43; DLRV, 74). DA, *Ps. Sch.* — Cuvînt probabil autohton, de origine traco-dacă (cf. top. trac. *Dibaltum*, alb. *balt*, *baltë*; i.e. **bhel-* „glänzend, weiß“ + suf. *-to-*; Pokorny, 118—120; Porzig, 236, 259; Rosetti, 265; Poghirc, ILR, II 328; Russu, 136—137; Studii, 20—21).

BĂLAUR, BELAUR, s.m. „monstru imaginat ca un șarpe uriaș, adesea înaripat“: pers. покнсарн отъ брата цароу томоу Мнхалоу рекомаго Бѣлаору „soli de la fratele celui țar Mihail, numit **Bélaur**“ (*Životi kraljeva i arhiepiskopa*

¹ În cadrul sectorului de slavistică al Institutului de lingvistică din București se elaborează *Dicționarul slavonei din Țările Române* (vezi I. Robciuc, *Un element românesc în documentele slavone: adverbul mai*, SCL, XXVII, 1976, nr. 2, p. 151—153; cf. și informațiile noastre anterioare din *Studii ...*, p. 136—153, și DLRV, p. 64) și *Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române (1374—1600)* (vezi Gh. Bolocan, *Probleme de limbă română în actele de cancelarie anterioare secolului al XVII-lea*, LR, XXIV, 1975, nr. 4, p. 333—341; Idem, *Toponime compuse în documentele slavo-române*, LR, XXV, 1976, nr. 3, p. 303—311; V. Nestorescu, *Aspecte ale formării cuvintelor în limba română veche (sec. XIV—XVI)*, SCL, XXVII, 1976, nr. 4, p. 377—388; nr. 5, p. 493—514. Din păcate, însă, I. Robciuc ignoră *Glosarul cuvintelor românești din documentele slavo-române*, publicat în 1946 de prof. D.P. Bogdan, și DLRV, iar V. Nestorescu abia dacă le amintește într-o notă, omițînd însă monografia Luciei Djamo-Diaconiță, *Limba documentelor slavo-române emise în Țara Românească în sec. XIV și XV*, apărută în 1971, la Ed. Academiei. Mai interesant este faptul că V. Nestorescu citează la *Abrevieri*, p. 514, „Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie, <1520, iun. 15—1521, sept. 15>“, fără a preciza că această datare — de altfel, încă neacceptată de toți cercetătorii — a fost propusă în *Contr.*, p. 329, și fără a menționa ediția utilizată ori manuscrisul original: fotocopia după care s-au extras exemplele a fost pusă la dispoziția colectivului de Dan Zamfirescu și de autorul acestor rînduri. În sfîrșit, pentru a răspunde la o observație a lui Gh. Bolocan, este evident că în DLRV, ca și în paginile de față, dăm etimologia apelativelor de la care provin eventualele antroponime, toponime și hidronime: a trimite pe cititor la „alte lucrări“, cînd de aici tragem anumite concluzii și noi înșine aducem precizări etimologice sau dăm indicații bibliografice recente, ni se pare a abdica de la sarcinile unui lingvist care este și etimolog).

srpskih. Napisao arhiepiskop Danilo i drugi. Na svijet izdao Dj. Daničić, Zagreb, 1866, p. 193; redactat de continuatorul lui Danilo, cca 1337—1340); **Михаила и брата его Белаура** (ac. sg.) „pe Mihail și fratele său **Belaur**“ [*Zakonik cara Stefana Dušana 1349 i 1354*. Izdao i preveo N. Radojčić, Belgrad, 1960, p. 84, 142; Contr. 272—273; cf. K. Jireček, *Istorija Srba*. Preveo J. Radonić, t.I, Belgrad, 1952, p. 207: „... pod zapovjedništvom Mihailova brata *Belaura* (ime u rumunskom znači zmaj)“ — despre evenimentele din 1330]; **БѢЛАУРА ВЕЛ ЛОГОФЕТ** „**Bälaur** mare logofăt“ (1517, iun. 9; DRH, B, II 294; DLRV, 74). DA, 1643. — Cuvînt autohton, de origine traco-dacă, din aceeași rădăcină cu *bală* „monstru“ (cf. alb. *bollë*, dial. gheg. *bullar*; Meyer, 41; Rosetti, 265, Poghirc, ILR, II 328; Russu, 133—134; poate cuvînt compus **belavor-* < i.e. **bhel-* „aufblasen“ + **uer-* „drehen“ — Pokorny, 120, 1152—1160).

BRAD, s.m. „arborele *Abis alba*“: на еднн б р а д знаменан „la un **brad** însemnat“ (1490, nov. 26; Șt. I 439, II 602; Gl. 32; Rosetti, 451; DLRV, 78). DA, C. *Negruzzi*; Dimitrescu, Contr. 133: 1582. — Cuvînt autohton, de origine traco-dacă (cf. alb. *breth*, *bredhi*; Pokorny, 110: i.e. **bhrozd-*; Rosetti, 266; Poghirc, ILR, II 337; Russu, 139—140).

BRADEL, s.m., diminutiv de la *brad*: pers. **Михо Бр а д е л ь** „Miho **Bradell**“ (< cca 1348 >; Hasdeu, Dušan, 91, 180; Rosetti, 453; Dragomir, Vlahii, 150, 159; Constantinescu, DOR, 213; DLRV, 78). DA, —. — *Brad* + suf. *-el*.

BRADET, **BRĂDET**, s.n. „pădure de brazi“: top. poss. **Bredeth** (sat dispărut, în jud. Hunedoara; 1491; Csánki, V 80; Suciú, II 304; Petrovici, Scr. 187; Addenda, 384); top. **Б р а д е т** „**Brădet**“ (7007 < 1498, sept. 1—1499, aug. 31 >; DRH, B, I 466; Dens. 331; Gl. 133); **КАЛЪГЕРИ ВАД Б р а д е т** „călugării de la [mănăstirea] **Bradet**“ (1506, mai 14; DRH, B, II 96; cf. Porucic, 64; Iordan, 61; DLRV, 78). DA, sec. XVI. — *Brad* + suf. *-et*.

BRĂDĂȚEL, **BRADIȚEL**, s.n., diminutiv de la *brădet*: hidron. (< top.) на оусти Б р ъ д ъ ц е л ь „la gura **Brădățel**[ului]“ (1456, iun. 13; Cost. D. II 582 = DRH, A, II 89; M. 333); **ДРЪГОЕ СЕЛО ... НА Б р ъ д ъ ц е л ь**, на имѣ **Михаеци** „alt sat... pe **Brădățel**, anume Mihaești“ (1464, sept. 12; Șt. I 84, 549 = DRH, A, II 177; DLRV, 78); top. poss. **Bradyczel**, poss. **Bradiczel** (azi satul Brădățel, jud. Hunedoara; 1468; Csánki, V 79; Suciú, I 102; Petrovici, Scr. 187; cf. Iordan, Top. 61; Addenda, 383). DA, —; DLRM, 1958. — *Brădet* + suf. *-el*.

BRÎNDZĂ, BRÎNZĂ, s.f. „produs alimentar obținut prin coagularea laptelui”: **brençe** = *caseus vlachiscus* (document raguzan din <1356—1381>; Hasdeu, *Cuvente den bătrîni*, I. *Suplement*, Leipzig — București, 1880, p. LXXIII; DA, I, I 641); pers. și top. **црѣквѣ н с попом ѿ Брѣнзи** „biserică cu popă la **Brîndză**“ (1490, mart. 15; Șt. I 407; numele satului provine de la numele proprietarului, probabil negustorul „Nicolaus **Brinsa** de Sereto“, menționat la 20 febr. 1477, vezi Șt. I 414; Gl. 231; Constantinescu, DOR, 217; DLRV, 79). DA, <1356—1381>. — Cuvînt autohton, de origine traco-dacă, probabil înrudit cu *rînză* (cf. alb. *rëndës*; Meyer, 365; Rosetti, 273; Poghirc, ILR, II 354; alte ipoteze la Cioranescu, 1146; cuvîntul românesc este răspîndit în mai multe limbi vecine).

BUDZAT, BUZAT, -Ă, adj. „cu buze mari și groase”: top. (< pers.) **Будзати**; **Будзати** (sat; 1470, apr. 1, 1482, mai 9; Șt. I 145, 263 = DRH, A, II 241, 373; Ștef. 623; Gl. 136; vezi și Dens. 396; Constantinescu, DOR, 226; DLRV, 81). DA, *Neculce*. — *Budză* + suf. -at.

BUDZĂ, BUZE, s.f. „lèvre”: pers. **Мирче Бзе** „Mirce Buze“ (1492, oct. 9; DRH, B, I 375; Gl. 136; Constantinescu, DOR, 226; Gheție — Mareș, 187); **Ион Бзе** „Ion **Budză**“ (1495, febr. 4; Șt. II 69; DLRV, 81). DA, 1673; Dimitrescu, *Contr.*: 1561. — Cuvînt autohton, de origine traco-dacă (cf. alb. *buzë*; Pokorny, 102: i.e. *bu- „Lippe, Kuß“; Rosetti, 267; Poghirc, ILR, II 329; Russu, 145—146).

CARÎMBU, s.m. „drug la loitră; parte a cizmei care acoperă pulpa”; pers. **Драгъш Каръмбъ** „Draguș **Carimbu**“ (1497, ian. 22; Șt. II 99; Gl. 139, DLRV, 82). DA, 1866. — Cuvînt probabil autohton, de origine traco-dacă (cf. glosa lui Hesychius: *καράμβας*; Poghirc, ILR, II 329, cu referiri la Th. Capidan și I.I. Russu).

CHICERĂ, s.f. „(vîrf de) deal (înalt)”: top. **ЧИЧЕРА** [просѣти оу пискъ, помеже **Кичеры** (acuz. pl. slavon) „și de acolo drept la pisc, printre **Chicer[e]**“ (top. la Sîrca, jud. Iași; 1468, sept. 12; Șt. I 127, 129 = DRH, A, II 223; cf. Porucic, 24; Jordan, Top. 34, 364; Addenda, 548; V. Nestorescu, LR, XXIV, 1975, nr. 2, p. 181). DA, 1883. — Cuvînt probabil autohton, de origine traco-dacă (cf. alb. *kikëlë* „somet“; N. Drăganu, DR, I, 1920—1921, 117—129; DA, I, II 347; Cioranescu, 1758).

CIO[A]RRĂ, CIOARĂ, s.f. „pasărea *Corvus*; poreclă dată persoanelor negricioase, în particular țiganilor”: pers. **чорек**

ДАДИ ЕМОУ ПО СВОЕМ ДОБРОМ ВОЛИ **Индриашъ** и **Чорра** „се i-au dat de buna lor voie Andriaș și Cio[a]rra“ (1442, febr. 24; Cost. D. II 87 = DRH, A, I 305; Gheție — Mareaș, 213; Addenda, 548; V. Nestorescu, LR, XXIV, 1975, nr. 2, p. 180); **wt Чорръ** „de la Cioară“; **поклони Чорръ свѣтомъ монастирѣ** „a închinat Cioară sfintei mănăstiri“ (1511, mart. 22; DRH, B, II 176; Constantinescu, DOR, 239; DLRV, 86). DA, 1645; Dimitrescu, Contr. 139: 1561. — Cuvînt autohton, de origine traco-dacă (cf. alb. *sorrë* < **kuernă*; Pokorny, 576—571; Rosetti, 263, 268; Poghirc, ILR, II 339; Cioranescu, 1948).

COPACI, s.m. „arbore; stejar“: pers. **сестрицием нх Мнхълашъ** и **Копачю** (dat. sg.) „nepoților lor de soră Mihaïlaș și Copaci(u)“ (1491, febr. 26; Șt. I 458; Dens. 396; Constantinescu, DOR, 248; DLRV, 90); top. **Копач** (1503; Pesty Frigyes, *A Szörényi bántóság és Szörény vármegye története* [Istoria Banatului de Severin și a Comitatului de Severin], t. II, Budapesta, 1878, p. 275—276; Suciș, II 354; Gheție — Mareaș, 192 [trebuie 1503, în loc de 1488]); pers. **ДЕЛ АЛБЪ Копачов** „partea lui Albu, [fiul] lui Copaci“ (1520, iul. 14; DRH, B, II 382; Addenda, 549). DA, 1625. — Cuvînt autohton, de origine traco-dacă (cf. alb. *kopaç* „ciot, buturugă“, *kep* „behaue Steine, haue aus“ < i.e. **kopō* sau **kapo*; Pokorny, 930—933; Poghirc, ILR, II 340; Russu, 150—151).

COPĂCEL, s.m., diminutiv de la *copaci*: top. **Копъчел** „Copăcel“ (sat; 1473, mai 17, DRH, B, I 238; Ț.R. 274); **виноград wt хотар Копъчелъ** „via din hotarul Copăcelului“ (sat; 1496, apr. 14; DRH, B, I 430; Ț.R. 274, 288); **Копъчел** „Copăcel“ (sat; 1496, aug. 1; DRH, B, I 434; Dens. 397; Gl. 147; Gheție — Mareaș, 191; cf. Iordan, Top. 451; DLRV, 90). DA, 1680; Dimitrescu, Contr. 141: 1561. — *Copaci* + suf. *-el*.

CURPINEL, s.m. și n., diminutiv de la *curpen*, s.m. și n. „1. mlădiță, tulpină a unei plante agățătoare sau tîrîtoare; 2. arbustul agățător *Clematis vitalba*“: top. **Курпинел** „la Curpinel“ (azi satul Curpen, jud. Gorj; 1512, aug. 6; DRH, B, II 225; DLRV, 94). DA, — (*curpen*: cca 1700). — *Curpen* + suf. *-el*. *Curpen*, cuvînt autohton, de origine traco-dacă (cf. alb. *kulpër*, *kurpër*, *kurpën* < **ku-el-bh-*; Pokorny, 639—640; Rosetti, 269; Poghirc, ILR, II 340; Russu, 153—154).

DZÎRNĂ, s.f. „plantă erbacee veninoasă, cu bobite negre sau verzi, *Solanum nigrum*“: pers. **Сърънъ** „Dzîrnă“ (1488, oct. 15; Șt. I 355; Gl. 155; Constantinescu, DOR, 415, DLRV,

98). DA mss. (s.v. *zîrnă*), *Odobescu*. — Cuvînt autohton, de origine traco-dacă (cf. dac. *προ-διάρνα*; Poghirc, ILR, II 334—335; Idem, *Sur les éléments du substrat du roumain*, „Daco-romania“, 1, Freiburg — München, 1973, p. 199; Rosetti, *Istoria cuvintelor*, SCL, XXVI, 1975, p. 61—62).

GARDU, s.n. „împrejmuire de nuiele, ostrețe, bolovani, scînduri etc.“: pers. *Шандаръ Гардаъ* (nom. sg.), *Șandru Gardu* (1488, aug. 17; Șt. I 350; Ștef. 617; Gl. 161; Constantinescu, DOR, 280; DLRV, 103). DA, 1577; Dimitrescu, Contr. 158: *Ps. Sch.* — Cuvînt autohton, de origine traco-dacă (cf. alb. *gardh*; Pokorny, 444: i.e. **gherdh-* „umfassen, umzäunen, umgürten“; Rosetti, 269; Poghirc, ILR, II 341; Russu, 159—161; Studii, 20—21).

GROAPĂ, s.f. „gaură, cavitate (adîncă) în pămînt; mormînt“: top. *планин[и], что се зове Гроапа Беляка и Недѣе* „munții ce se cheamă *Groapa* Mare și *Nedée*“ (1520, iun. 9; DRH, B, II 376; cf. Porucic, 32, 46; Iordan, Top. 28—29; DLRV, 107). DA, 1574; Dimitrescu, Contr. 160: *Ps. Sch.* — Cuvînt autohton, de origine traco-dacă (cf. alb. *gropë*; Meyer, 131; Pokorny, 455—456: i.e. **ghrebh-* „kratzen, scharren, graben“; Rosetti, 270; Poghirc, ILR, II 342—343; Russu, 170—171).

GRUMADZ, s.n. „gît, ceafă“: pers. *Ионъ Грѣмасъ* „*Ion Grumadz*“ (1499, iul. 12; Șt. II 425; Gl. 161; Constantinescu, DOR, 289); Johannes *Grwmacz* (aceeași dată; Șt. II 441); *пчели пана Грѣмаса* (gen. sg.) *староста* „albinele panului *Grumadz* starostele“ (1520, oct. 6; Cost. Ștefăniță, 261; DLRV, 107). DA, 1568; Dimitrescu, Contr. 160: *Ps. Sch.* — Cuvînt autohton, de origine traco-dacă (cf. alb. *gurmas, grumaz-zi*; Meyer, 135; Pokorny, 474—476: i.e. **g^her-* „verschlingen, Schlund“ + suf. *-mo-*, cf. av. *garəman-* „Kehle, Hals“; Rosetti, 270; Poghirc, ILR, II 343; Russu, 171—172).

JUMETATE, JIUMETATE, JUMĂTATE, s.f. „moitié, demie, demi“: pers. *вѣра пана Жѣметате Иона* „credința panului *Jumetate* Ion“ (1403, aug. 1; D. Ionescu, Rs1, IV 339 = DRH, A, I 26); *панъ Ионъ Жѣметате* „panul *Ion Jumetate*“ (1404, aug. 1; Cost. D. II 625); *пана Жюметате Иона* „a panului *Jiumetate* Ion“ (1407, mart. 8; Cost. D. I 56 = DRH, A, I 31); *пана Івана Жѣмѣтатѣ* (gen. sg.) „a panului *Ioan Jumătate*“ (1414, aug. 2; Cost. D. I 104 = DRH, A, I 37; Dens. 394, 395; Ștef. 632; Gl. 169; Rosetti, 454, 457—458; Constantinescu, DOR, 306; M. 387; Gheție—Mareș, 96, 127); *Ѧна Жѣмѣтатѣ* (gen. sg.) „a lui *Ōană*

Jumătate“ (1415, iul. 12; Mihail, 12 = DRH, A, I 60; vezi și Ghib. 19; DLRV, 113—114). DA, 1587; Dimitrescu, Contr. 176: 1567. — Cuvînt autohton, de origine traco-dacă (cf. alb. *gjumësë*; Meyer, 143; Rosetti, 270—271; Poghirc, ILR, II 344).

MAGURĂ, s.f. „munte mai mic sau deal înalt, izolat în șes, movilă“: top. *МѢГЪРЪКЪ* (gen. sg.) *Басашке* „pe lângă **Magura** Baseștilor“ (<1512—1513>, iul. 23; Nandriș, 46 = DRH, B, II 210; DLRV, 120; documentul din 1411, apr. 14 este fals, v. DRH, A, I 421—424; cf. Porucic, 25, 28; Iordan, Top. 33). DLR, 1580—1619; 1581. — Cuvînt autohton, de origine traco-dacă (cf. alb. *magulë*; Meyer, 118—119; Rosetti, 271; Poghirc, ILR, II 345; Russu, 177—178; Studii, 16—17).

MĂGURELE, s.f. pl., diminutiv de la *măguri* (sg. *măgură*): top. *МѢГЪРЪКЪЛѢ* „s-a scris la **Măguréle**“ (sat; <1510, sept. 8 — 1512, ian. >; DRH, B, II 169; cf. Iordan, Top. 33; DLRV, 120). DLR, 1908. — *Măguri*, pl. + suf. *-ele*.

MAL, s.n. „deal mic, cu povârnișuri repezi; margine (rîpoasă) a unei adîncituri de teren; țărâm“: top. *МѢГЪРЪ* „la **Mal[ul]** de Sus“ (sat; 1445, aug. 7; DRH, B, I 554; Gl. 174; vezi și Ghib. 32); *МѢГЪЛѢ* „**Malul**“ (sat; 1483, iun. 25; DRH, B, I 304; Gl. 174; Ț.R. 286; cf. Porucic, 22, 25, 41, 46; Iordan, Top. 32—33; DLRV, 118—113). DLR, *Înv. lui Neagoe Basarab* (trad. cca 1635). — Cuvînt autohton, de origine traco-dacă (cf. *Malua*, *Dacia Maluensis* = *Ripensis*; alb. *mal* „Berg“ < **mol-no-*; Pokorny, 721—722; Porzig, 311; Rosetti, 271; Poghirc, ILR, II 331; Russu, 174—175).

MĂLURELE, s.n. pl., diminutiv de la *maluri* (sg. *mal*): top. *ДО ХОТАРЪ БШЕЩОМЪ МѢГЪРЪЛѢ* [Е] „pînă la hotarul Bunestilor, la **Mălurele**“ (<1506>, ian. 21; DRH, B, II 92; Gl. 174; data 1500 trebuie corectată în 1506; DLRV, 120). DLR, *mălurele*, <1506> (cu trimitere la Gl. 73, unde se face referire la p. 174). — *Maluri* pl. + suf. *-ele*.

MARE, adj. „grand, haut“: pers. *ТОВАДЕРЪ МѢРЪЛѢ* „Toader **Marele**“ (1490, ian. 14; Șt. I 387; Gl. 175; Constantinescu, DOR, 316; Gheție — Mares, 90, 96; DLRV, 119). DLR, *Ps. Sch.* [N. 1527]. — Cuvînt autohton, de origine traco-dacă (cf. -*μαρος*, în *Βηρι-μαρος*, *Κατο-μαρος* etc.; D. Decew, *Характеристика на тракийския език*, Sofia, 1952, p. 18; Idem, *Die thrakischen Sprachreste*, Viena, 1957, p. 289; Vl. Georgiev, *Тракийският език*, Sofia, 1957, p. 62; Pokorny, 704: i.e.

**mē-r-os*, **mo-r-os* „groß, ansehnlich“; Rosetti, 271; Poghirc, ILR, II 344; Russu, 101).

MÎNDZ, s.m. „puiul iepei; epitet pentru un copil sau un bărbat tânăr“: pers. *кѣра пана МЫНСЛА* (gen. sg.) „credința panului Mindzul“ (1443, mai 28; Cost. D. II 141 = DRH, A, I 329; Gl. 237); *кѣра пана Иван МННСЮЛА* (gen. sg.) „credința panului Ivan Mindziul“ (1444, apr. 26; Cost. D. II 203 = DRH, A, I 349; Dens. 395; Rosetti, 457); *Ивана МЫНСЛА* (gen. sg.) „a lui Ivan Mindzul“ (1448, apr. 23 = DRH, A, I 395; Rosetti, 456; M. 336); *панъ Иванъ МЫНСЛА* „pan Ivan Mindzul“ (1448, aug. 22; Cost. D. II 737; Gl. 175; vezi și Ștef. 616; Constantinescu, DOR, 324; DLRV, 123). DLR, 1660—1670; Dimitrescu, Contr. 187: 1551—1553 (*mînz*). — Cuvînt autohton, de origine traco-dacă (cf. alb. *mës*, *mëzi*; Pokorny, 729: i.e. **mend-*, **mond-* „säugen, saugen; Brust; junge saugende Tiere“; Porzig, 223; Rosetti, 272; Poghirc, ILR, II 332—333; Russu, 180—181).

MÎNDZAT, MÎNZAT, -Ă, s. și adj. „1. vițel de un an; 2. epitet dat unui bărbat necăsătorit“: top. (< pers.) *МЫНСАЦН* „Mînzatî“ (sat, avînd „numele de la un străvechi Minzat[ul]“; 1434, apr. 24; Cost. D.I 386, 389 = DRH, A, I 182; Gl. 175; Rosetti, 454, 457; Gheție — Mareș, 188); *село на Любанѣ, на нма МАНСАЦН...* „sate: pe Liubana, anume Mandzați...“ (1436, dec. 7; Cost. D.I 498 = DRH, A, I 231; Ștef, 623; Rosetti, 454, 457: „grafie neconcludentă“); pers. *дочка Пѣтра МѣНСАТЛА* (gen. sg.) „fiica lui Pătru Mindzatul“; *одно село на нма МѣНСАЦѦН* „un sat, anume Mindzații“ (1489, ian. 25; Șt. I 371; Ștef. 623; Gl. 175, 237; Rosetti, 454; DLRV, 123—124). DLR, 1742. — Cuvînt autohton, de origine traco-dacă, înrudit cu *mîn(d)z* (cf. alb. *mëzat*; Pokorny, 729; Rosetti, 272; Poghirc, ILR, II 332; Russu, 180—181, s.v. *mînz*).

MOAȘĂ, s.f. „bunică“: *многo здравіе родителю ми мошѣ* (dat. sg.) *любимен, господѣ Маріе* „multă sănătate maică-mi, mo[a]și[i] iubite, doamnei Maria“ (<1480, a doua jum. a anului >, scrisoarea lui Basarab cel Tânăr — Țepeluș către bunica sa; Bogdan, D. 159, 388; vezi nota 3 de la p. 160 și adresa: *Родителю ми мошн, госпожде господства ми Маріе* „Maică-mi, mo[a]și[i], doamnei domniei mele Maria“, *ibidem*, 161; DLRV, 124). DLR, 1581. — Cuvînt autohton, de origine traco-dacă (cf. alb. *moshë* „vîrstă“, *mot* [<**mëto-*] „Jahr, Wetter“; Meyer, 262, 263; Pokorny, 703—704; Porzig, 260; Rosetti, 272; Poghirc, ILR, II 345; Russu, 181—182).

MOȘ, s.m. „bunic; bărbat bătrîn“: pers. **М о ш** „Moș“ (<1480>; Bogdan, D. 161 = DRH, B, I 270; Ștef, 618; Gl. 177); **прѣиде М о ш** „a venit Moș“ (1517, iun. 18; DRH, B, II 298; Constantinescu, DOR, 327; DLRV, 125). DLR, *Ps. Hurm.* — Derivat regresiv de la *moașă*.

MURG-Ă, MURGU, adj. și s. „(negru) roșcat (mai ales despre culoarea cailor), de culoare închisă; cal de culoare murgă“: top. (< pers.) **село на имѣ Глодѣни ... по-вѣше wt М у р г а** (gen. sg.) „sat, anume Glodéni ... mai sus de Murg“ (1462, oct. 5; Șt. I 61 = DRH, A, II 157; Ștef, 618; Gl. 238); pers. **слуга нашѣ Оана М с р г с** „sluga noastră Oana Murgu“ (1487, oct. 7; Șt. I 304; Ștef. 617); **пан ѿи М с р г а** „pan Ion Murg“ (1491, oct. 31; Cost. St. 156; Gl. 178; Constantinescu, DOR, 329); top. (< pers.) **часть wt М с р г а** (gen. sg.) „parte din [satul] Murg“ (1502, mart. 14; Șt. II 251, DLRV, 126). DLR, 1688. — Cuvînt autohton, de origine traco-dacă (cf. alb. *murk*, *-gu*; Meyer, 292; Pokorny, 734: i.e. **mer* (ə)g^h-, alb. *mje* (r)g^ulë „Nebel, Finsternis“, lit. *mārgas*, „bunt“, let. *mūrgi* „Phantasiebilder, Nordlicht“ etc.); Rosetti, 272; Poghirc, ILR, II 333; Russu, 183—184).

PARAU, PĂRĂU (= PÎRÎU?), s.n. „rîu mic“: на **Бръзотк ... н тоу потоку, н до хотар[а] Крачиюк[а] н до всти тог[о] на рока** (gen. sg.: terminația *-ău* redată prin *-ov*) „pe pîrîul Bîrzota ... și pe acest pîrîu pînă la hotarul lui Crăciun și pînă la gura aceluia **parov** [= **parău**]“ (1466, dec. 8; Șt. I 113, II 608 = DRH, A, II 204—205); top. **П њ р њ с л в е с** „Păraul (= Pîrîul?) tot“ (sat; 1494, mart. 16; DRH, B, I 402; Gl. 184; Ț.R. 287); **П њ р њ с л в е с** „Păraul (= Pîrîul?) tot“ (același sat; 1508, sept. 10; DRH, B, II 126; cf. Porucic, 34, 41; Iordan, Top. 93—95; DLRV, 139—140). DLR, 1577; Dimitrescu, Contr. 203; *Ps. Sch.* — Cuvînt autohton, de origine traco-dacă (*-para* „ravin, torrent, ruisseau, rivière“, în *Longino-para*; cf. alb. *përrua* < **për-rën-*; Pokorny, 326—329; Porzig, 229; Vl. Georgiev, în *Omăgiu lui Al. Rosetti*, București, 1965, p. 288—290; Rosetti, 272; Poghirc, ILR, II 346; Russu, 186—188).

STÎNĂ, s.f. „așezare păstorească de vară, la munte sau în afara satului“: top. **Голѣма Стѣнѣ** (probabil, acuz. slavon; nom. **стѣна**) „Stînă Mare“ (munte, 1451, iul.; DRH, B, I 179; cf. Gl. 103; Iordan, Top. 485; DLRV, 158). DA mss., 1560. — Cuvînt probabil autohton, de origine traco-dacă (cf. v. ind. *sthānam* „loc, așezare“, avest. *stāna-* „Stand, Stelle, Stall“, v.sl. **станъ** „tabără militară“; Pokorny, 1004—

1008: i.e. **stā-no-* „Standort, Statur“; Poghirc, ILR, II 356; Studii, 19).

STRUNGĂ, s.f. „trecătoare îngustă (între munți), defileu, strîmtoare; porțiță îngustă în țarc prin care trec oile la muls; țarc, loc îngădit la stîină, unde se mulg oile“: top. ДАДН ЕСМЫ ЕМОУ ОДНО СЕЛО ПЛОТОНЕЩИ ВТ СТРОУНГЫ (gen. sg.) „i-am dat un sat, Plotunești [scris de altă mînă, pe loc ras] de la **Strungă**“; ВТ ТОЛКЪ ДЪЛОМЪ НА КРАН ЛЪСА ДО САМОН СТРОУНГЫ „de acolo, pe deal, la marginea pădurii, pîcă la **Strungă**“ (1401, iun. 28; Cost. D.I 84 = DRH, A, I 19, cu data corectată din 1411; cf. V. Nestorescu, LR, XXIV, 1975, nr. 2, p. 180); [ПЛАНИНА] ВТ СТРОУНГА ХРЪТЕЩИЛОМ „[muntele] de la **Strungă** Hîrteștilor“ (< 1475, sept. 1 — 1476, aug. 31 >; DRH, B, I 251; Gl. 203; Ț.R. 289); ПЛАНИНА ВТ СТРОУНГА ХРЪТЕЩИЛОМ „muntele de la **Strungă** [= **Strunga**] Hîrteștilor“ (< 1481, apr. 21 — aug. >; DRH, B, I 342; cf. Porucic, 35; Iordan, Top. 532; DLRV, 160). DA mss., 1673. — Cuvînt autohton, de origine traco-dacă (cf. alb. *shtrungë*; probabil traco-dac. **strūnga*, alături de **strūna*; Pokorny, 1003: i.e. **srou-/sreu-/srū-* „fließen“; Iv. Duridanov, *Езикът на траките*, Sofia, 1976, p. 82; cf. Rosetti, 274; Poghirc, ILR, II 334; Russu, 199—202).

ȘOPÎRLĂ, s.f. „reptila *Lacerta*“: pers. дочка [Миҳън]а Шопръла „fiica lui [Mihăil]ă Șopîrlă“ (1483, sept. 20; Șt. I 274 = DRH, A, II 384; Gl. 204; Constantinescu, DOR, 382; DLRV, 163). DLR, 1645. — Cuvînt autohton, de origine traco-dacă (cf. alb. *shapi*; suf. rom. *-îrlă*; Rosetti, 274; Poghirc, ILR, II 349—350; Russu, 202—204: probabil din i.e. **sueip-*, *suë(i)-* „biegen, drehen, schwingen“ — Pokorny, 1041—1042).

ȘTEADZĂ, s.f. „instalație rudimentară formată din împletitură de nuiele (sau scînduri găurite), așezată sub o cădere de apă, pentru bătătorirea și scămoșarea scoarțelor, pănurei etc.“: оу щасъ (acuz. sg.) Блашиновъ, и вт щаса (casus generalis) Блашинови „la șteadza lui Vlașin, și de la șteadza lui Vlașin“ (1473, sept. 13; Șt. I 183, II 609 = DRH, A, II 289; DLRV, 163). DLR, 1570. — Cuvînt probabil autohton, de origine traco-dacă (cf. alb. *shtezë* „tiefster Raum in Schiff“; G. Weigand, „Balkan-Archiv“, III, 215—218; Rosetti, 275, cu rezerve).

ȚAPU, ȚАР, s.m. „masculul caprei“: *Hircus caper zappu dicitur* (Codex Vaticanus 1468 — din sec. X, publicat de G. Loewe și G. Goetz, *Corpus glossariorum Latinorum*, vol. V, Lipsiae, 1894, p. 503, col. 1, r. 27; alături de acest cuvînt, o

a doua mână, ulterioară, a adăugat forma **cap**, cu redarea lui *ț* prin *c*, ca în croată, și fără *u* final)¹; **cap** *id est hircus Vallacorum* ... (Jan Loś, *Jakuba syna Parkoszowego traktat o ortografii polskiej* < cca 1440, copie cca 1460 >, MPKJ, II 406, citat în *Słownik staropolski*, t. I, zes. 4, Varșovia, 1954, p. 214; E. Vrabie, *Note lexicale privind elementele de origine românească în limba polonă* (II), SCL, XXVII, 1976, nr. 3, p. 279). DLR și Dimitrescu, Contr. 234: *Ps. Sch.* — Cuvânt probabil autohton, de origine traco-dacă (cf. alb. *tsap*, *cap*, *cjap*, *sk'ap* etc.; răspândit în toată Peninsula Balcanică, în limbile vecine românei și în dialectele italiene de nord; Meyer, 387—388; A. Graur, *Mélanges linguistiques*, Paris — București, 1936, p. 9—11; Rosetti, 274—275; Poghirc, ILR, II 350—351; Idem, *Irano-Daco-Romanica*, „*Studia et acta Orientalia*“, III, 1971, p. 25—28; Russu, 206—208).

VIEDZURE, s.m. „bursuc (*Meles meles*)“: top. (< pers.) **ВІЕСЪРІН** „Viedzurii“ (sat, 1492, nov. 24; Șt, I 510; Gl. 216); **ВІЕСЪРІН** „Viedzurii“ (sat; 1499, nov. 20; Șt. II 148; DLRV, 174; cf. Constantinescu, DOR, 466; Iordan, Top. 290). DA mss., 1660—1670; Dimitrescu, Contr. 240: 1581—1582. — Cuvânt autohton, de origine traco-dacă (cf. alb. *vjedhullë*, *vjedhull*; Meyer, 474—475; cf. Pokorny, 1119: alb. *vjedh* „stehle“ < i.e. **uegh-* „bewegen, ziehen, fahren u. dgl.“; Rosetti, 275; Poghirc, ILR, II 353—354; Russu, 213—214; Adriana Ionescu, *Some remarks about the Romanian suffix -ure*, în: *IIe Congrès international de thracologie. Résumés des rapports et communications*, București, 1976, p. 156—157).

Lista de mai sus cuprinde 28 de cuvinte primare — la care putem adăuga pe al 29-lea, *curpen*, reprezentat prin diminutivul *curpinel* —, precum și 8 derivate (3 de la *brad* și câte 1 de la *budză*, *copaci*, *mal*, *măgură* și *moașă*), în total 37 de lexeme, atestate pentru prima dată (uneori derivatele înaintea cuvîn-

¹ Vezi date asupra codicelui, *op. cit.*, p. XXIX—XXX: are 94 file de pergament, cuprinde circa 11300 cuvinte, din care se reproduc în CGL doar o parte. După titlu, *Grece glossa latine lingua*, și după unele cuvinte incluse, ca *Apocrisarium responionum portitor* (p. 491, col. 2, r. 43), *Iconisma imago figura sine pectore* (502/2/38), *Ieraticas literas sacerdotales* (503/2/40) ș.a., rezultă că acest glosar a fost alcătuit în Peninsula Balcanică, într-o zonă de influență grecească. Printre cuvintele „balcanice“ apare astfel și *zapfu*, care poate fi interpretat ca aparținând românei comune. Vezi și Russu, 207, care ajunge la o concluzie similară; cf. N.G. Corlăteanu, *Исследование народной латыни и ее отношений с романскими языками*, Moscova, 1974, p. 240.

telor primare) în proporție crescîndă, pe măsură ce ne apropiem de primele două decenii ale secolului al XVI-lea ¹:

— 1 cuvînt în sec. X: *țapu*;

— 3 cuvinte în sec. al XIV-lea: *belaur* / *bălaur* (1337—1340), *brad-el* (1348), *brînză* (1356—1381);

— 6 cuvinte în prima jumătate a sec. al XV-lea: *strungă* (1401), *jumetate* (1403), *mînzat* (1435), *cio[a]rră* (1442), *mîndz* (1443), *mal* (1445);

— 15 cuvinte în a doua jumătate a sec. al XV-lea: *stîină* (1451), *murg* (1462), *parău* (1466), *chiceră* (1468), *budz-at* (1470), *copăc-el* (1473), *șteadză* (1473), *moașă* (1480), *șopîrlă* (1483), *gardu* (1488), *dzîrnă* (1488), *mare* (1490), *vedzure* (1492), *carîmbu* (1497), *grumadz* (1499);

— 4 cuvinte în primele două decenii ale secolului al XVI-lea: *baltă* (1505), *curpîn-el* (1512), *măgură* (1512—1513), *groapă* (1520).

Vechimea acestor numeroase atestări, ce reprezintă circa 1/3 față de lista de 87 cuvinte autohtone, comune cu albaneza, admise de acad. Al. Rosetti, respectiv peste 1/3 față de lista de 72 de cuvinte întocmită de I. I. Russu ², poate fi un argument suplimentar în sprijinul originii lor autohtone, traco-dace, în limba română. De altfel, numărul atestărilor acestor cuvinte străvechi, în documentele latino- și slavo-române și în alte surse anterioare anului 1521, este de-a dreptul impresionant, față de izvoarele imediat următoare: în *Scrisoarea lui Neacșu din Cîmpulung* (29—30 iunie 1521) am găsit un singur cuvînt autohton (adj. *mare* „grand, haut“), iar C. Dimitriu a numărat, în 7 texte românești din secolul al XVI-lea și în 3 texte din secolul al XVII-lea, 35 de cuvinte autohtone, comune cu limba albaneză ³. Așadar, lista noastră are doar cu 6 cuvinte mai puțin decît cea furnizată de aceste 10 mari texte posteroare.

¹ Dacă un derivat este atestat înaintea cuvîntului de bază, mai jos cităm data primei consemnări în scris a derivatului.

² Rosetti, *Istoria...*, p. 259—278; Russu, *Elemente...*, p. 131—216 (lista cuprinde 71 de cuvinte, la care am adăugat pe *mînzat*, tratat de autor ca derivat de la *mînz*); Russu își propune să studieze într-o altă carte cuvintele autohtone ale limbii române care n-au corespondente în albaneză. În sfîrșit, Poghirc prezintă în ILR, II, p. 327—356, 126 cuvinte — comune cu albaneza sau nu —, dar el însuși se îndoiește de caracterul autohton al unora; oricum, chiar față de numărul total de cuvinte incluse acolo, lista noastră reprezintă aproape 1/4.

³ *Romanitatea vocabularului unor texte vechi românești*, Iași, 1973, p. 72—81.

Cele 37 de cuvinte (28 primare și 9 derivate) sînt înregistrate în documente și în alte texte anterioare anului 1521 fie ca apelative, fie ca antroponime, toponime și hidronime¹:

A. APELATIVE — 7.

I. Substantive — 7.

1. Primare: *baltă* (1505), *brad* (1490), *brînză* (1356—1381), *moasă* (1480), *parău* (1466), *șteadză* (1473), *țapu* (sec. X) — 7.

2. Derivate —.

II. Adjective —.

B. NUME PROPRII — 29.

I. Substantive — 26.

1. Primare — 18.

a) Antroponime: *Belaur* / *Bălaur* (1337—1340), *Buze* / *Budză* (1492), *Carîmbu* (1497), *Cio[a]rră* (1442), *Copaci* (1491), *Dzîrnă* (1488), *Gardu* (1488), *Grumadz* (1499), *Jumetate* (1403), *Mîndz* (1443), *Șopîrlă* (1483), *Viedzure* (1492) — 12.

b) Toponime: *Chiceră* (1468), *Groapă* (1520), *Mal* (1445), *Magură* (1512—1513), *Stîna* (1451), *Strungă* (1475—1476) — 6.

2. Derivate — 8.

a) Antroponime: *Bradel* (cca 1348), *Moș* (1480) — 2.

b) Toponime: *Bradet* / *Bredeth* (1491), *Copăcel* (1473), *Curpinel* (1512), *Mălurele*, pl. (1506), *Măgurele* (1510—1512) — 5.

c) Hidronime: *Brădățel* (1456) — 1.

II. Adjective — 4.

1. Primare — 3.

a) Antroponime: *Mare* (1490), *Mîndzat* (1434), *Murg* (1462) — 3.

2. Derivate — 1.

a) Antroponime: *Budzat* (1470) — 1.

Încheind această prezentare, ne exprimăm speranța că noi investigații vor duce la descoperirea unui număr mai mare de atestări vechi ale cuvintelor autohtone, de origine traco-dacă

¹ Dacă un cuvînt e consemnat atît ca apelativ, cît și ca nume propriu, în lista de mai jos e trecut o singură dată, la apelative; de asemenea, toponimele (pl.) provenite de la antroponime (sg.) sînt trecute în grupa acestora din urmă.

în limba română, care, după cum s-a văzut din exemplele de mai sus, pot apărea în forme arhaice, mai apropiate de prototipurile lor: cf. păstrarea lui *dz* neredus la *z*, în *brîndză*, *budză*, *dzîrnă*, *grumadz*, *mîndz*, *mîndzat*, *viedzure*; *rr* nesimplificat la *r* în *cio[a]rră*; *e* păstrat în *jumetate* / *jiimetate*, *belaur*; *a* conservat în *parău* (azi *părău*, *piriu*); păstrarea lui *-u* final la substantive nearticulate: *carîmbu*, *gardu*, *murgu*, *țapu*. În genere, considerăm că etimologia românească trebuie să facă un pas serios înainte, recurgînd cu mai multă consecvență la cele mai vechi atestări ale cuvintelor discutate¹.

¹ Vezi: Florica Dimitrescu, *Contribuții la istoria limbii române vechi*, București, 1973, p. 7—16; *Considerații asupra datării cuvintelor în DLR, LR*, XXV, 1976, nr. 2, p. 143—147 (cu indicații bibliografice).

NOI MĂRTURII PRIVIND LATINITATEA LIMBII ROMÂNE: PRIMELE GLOSE ȘI GLOSARE ROMÂNNO-LATINE ȘI ROMÂNNO-ITALIENE (1451—1718)

1. De la istoricii bizantini la umaniștii italieni (sec. XII—XVI)

Preocupările istoricilor și filologilor români și străini privind originea cuvintelor românești, *etimologia* lor, în special a celor moștenite din latină, sînt mai vechi decît se crede de obicei. Ele trebuie legate de primele considerații ale istoricilor europeni privind originea latină a poporului și a limbii române, care urcă pînă în secolul al XII-lea. Astfel, dacã în a doua jumătate a secolului al XI-lea, Kekaumenos identifică pe „vlahi“ (Βλάχοι) cu „dacii“ (Δάκοι) supuși de Traian, în urma victoriei asupra lui Decebal¹ — ceea ce din punct de vedere etnic este adevărat —, în schimb, peste o sută de ani, un alt istoric bizantin, Ioan Kinnamos, consemnînd conștiința originii lor romane, deschidea — drept corolar — — calea explicării provenienței limbii române însăși: „... o mare mulțime de vlahi, despre care se spune că sînt colonii de demult ai celor din Italia...“ (... Βλάχων πολλὸν ὄμιλον, οἱ τῶν ἐξ Ἰταλίας ἄποικοι πάλαι εἶναι λέγονται...)². Această afirmație, reluată și amplificată ulterior, începînd de la corespondența papei Inocențiu al III-lea (1198—1216) cu țarul vlaho-bulgar Ioniță cel Frumos (1197—1207)³, își găsește confirmarea lingvistică în identificarea numelui de *valahi* cu cel de *romani*, în diverse surse ale timpului. Astfel, o relatare despre lupta de la Adrianopol din 15 aprilie 1205, dintre armata împăratului „latin“ Balduin de Flandra și cea a lui Ioniță, menționează pe „Valachos olim Romanos ulteriorem Danubii ripam incolentes“ (valahii odinioară romani locuind malul celălalt

¹ *Sfaturi și povestiri*, redactate între 1075—1078, în: *Fontes Historiae Daco-Romanae*, III, publicate de Al. Elian și N.-Ș. Tanașoca, București, 1975, p. 40—41; vezi A. Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, București, 1972, p. 19—22 (cu bibliografia anterioară).

² *Epitoma* (încheiată după 1176), în *Fontes ...*, III, p. 238—239; vezi și A. Armbruster, *Romanitatea ...*, p. 24.

³ Vezi A. Armbruster, *ibidem*, p. 25—28 (cu bibliografie anterioară).

— adică la nord — al Dunării) ¹. De asemenea, într-o scrisoare a papei Clement al VI-lea, din 17 octombrie 1345 se vorbește despre „*Olachi Romani, commorantes in partibus Ungariae Transilvanis, Ultraplinis et Sirmis*” ².

Mai târziu, peste un secol, înregistrăm cea mai veche scriere care susține originea latină a limbii române cu exemple lexicale, altele decât însăși denumirea de *romani*, pe care și-au dat-o dintotdeauna purtătorii ei ³. Este vorba despre *Disceptationes conviviales* ale umanistului italian Gian Francesco Poggio Bracciolini (1380—1459), redactată în 1451 și publicată mai târziu (Strasburg, 1513, și Basel, 1538 ⁴). Printre altele, în această lucrare citim: „Apud superiores Sarmatas colonia est ab Traiano ut aiunt derelicta, quae nunc etiam inter tantam barbariem multa retinet latina vocabula, ab Italis, qui eo profecti sunt, notata. *Oculum* dicunt, *digitum*, *manum*, *panem*, multaque alia quibus apparet ab Latinis, qui coloni ibidem relictii fuerunt, manasse eamque coloniam fuisse latino sermone usam” ⁵.

Dacă în această scriere cuvintele românești *ochi*, *deget*, *mână*, *pline* sînt doar sugerate prin reproducerea celor latine pe care le continuă, sau dacă la alți autori din a doua jumătate a secolului al XV-lea, ca Flavio Biondo, Enea Silvio Piccolomini, Niccolò de Modrusa, Filippo Buonaccorsi Callimaco, Laonic Chalcocondil, Antonio Bonfini, Jan Długosz și alții, ori, mai târziu, la primul umanist român Nicolaus Olahus (1536), originea latină a limbii române este susținută doar cu argumente

¹ Constantin Șerban, *Alianța comunelor umbriote și falimentul politicii italiene a lui Frederic al II-lea* (mss.), citat de: Constantin C. Giurescu — Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, ed. a doua, București, Ed. Albatros, 1975, p. 184, 198; cf. Constantin Șerban, *Colocviul internațional consacrat luptei dintre papalitate și imperiu*, „Studii”, t. 26, 1973, nr. 2, p. 385—387 (menționează comunicarea sa cu titlul de mai sus, ținută la Narni, 21—22 oct. 1972).

² *Acta Clementis PP VI (1342—1352)*, editate de A.L. Tăutu, Roma, 1960, p. 100—101; citat și comentat de A. Armbruster, *op. cit.*, p. 41.

³ Vezi, în legătură cu aceasta: V. Arvinte, *Român, românesc, România. Studiu filologic*, Iași, Ed. Junimea (sub tipar), publicat parțial în „Convorbiri literare”, Iași, nr. 5 (77), mai 1976, p. 2—3; Idem, *Numele etnic român și crearea denumirii statului național România* (I), „Cronica”, Iași, nr. 22 (539), 28 mai 1976, p. 1, 3.

⁴ B.A.R. nu posedă nici una din aceste ediții.

⁵ Vezi: Al.D. Marcu, *Riflessi di storia rumena in opere italiane dei secoli XIV e XV*, „Ephemeris Dacoromana”, I, 1923, p. 360; I.C. Chițimia, *Probleme de bază ale literaturii române vechi*, București, 1972, p. 173—174; A. Armbruster, *Romanitatea...*, p. 46—47; G. Lăzărescu — N. Stoicescu, *Țările Române și Italia pînă la 1600*, București, 1972, p. 245—248 (cu bibliografia anterioară); G. Mihăilă, *Studii de lexicologie și istorie a lingvisticii românești*, București, 1973, p. 164—165.

istorice și afirmații generale¹, în schimb, la mijlocul secolului al XVI-lea, secretarul lui Aloisio Gritti, **Francesco della Valle** (? — după 1545)², care a călătorit în Țara Românească și în Transilvania, în 1532 și 1534, scria într-o relație, redactată prin 1545, următoarele despre limba română, reproducând o propoziție caracteristică, formată din două cuvinte de origine latină:

„La lingua loro e poco diversa dalla nostra Italiana, si dimandano in lingua loro Romei perché dicono esser venuti anticamente da Roma ad habitar in quel paese, e se alcuno dimanda se sanno parlare in la lor lingua valacca, dicono a questo modo: «*Sti Rominești?*»³ Che vol dire: Sai tu Romano, per esser corotta la lingua“⁴.

Către sfârșitul aceluiași secol, cunoscutul geograf italian **Ciovanni Botero** (1533—1617) citează în celebra sa carte *Relazioni Universali* (Roma, 1591), 3 cuvinte românești moștenite din latină, iar mai târziu — începând cu ediția din 1601 — 9 cuvinte, dovedindu-se destul de bine informat de la cunoscători direcți ai Țărilor Române:

„I Valacchi mostrano di tirare origine da' Romani nel loro parlare, perché ritengono la lingua Latina, ma più corotta che noi Italiani. Chiamano il cavallo, *callo*⁵; l'acqua, *apa*; il pane,

¹ Vezi: Ș. Papacostea, *Les Roumains et la conscience de leur romanité au Moyen Age*, „Revue roumaine d'histoire“, IV, 1965, p. 15—24; I.C. Chițimia, *Probleme ...*, p. 159—196; A. Armbruster, *Romanitatea ...*, p. 49—97; Ion Gheție, *O știre din 1453 a lui Flavio Biondo și începuturile scrierii românești cu litere latine*, în vol. *Începuturile scrisului în limba română*, București, 1974, p. 21—29.

² Vezi: Carlo Tagliavini, *Civiltà italiana nel mondo. In Romania*, Roma, 1940, p. 47; *Călători străini despre Țările Române*, vol. I, îngrijit de Maria Holban, București, 1968, p. 317—320; G. Lăzărescu — N. Stoicescu, *Țările Române ...*, p. 282—285.

³ Cuvîntul trebuie corectat: *Rominește*. Semnalăm aici scrierea cuvîntului cu *o* (nu cu *u*), mai veche cu 36 de ani decît cea din *Palia de la Orăștie* (1581—1582), unde apar: *români*, *românească* (alături de *rumâni*, *rumânească*). Vezi ed. Viorica Pamfil, București, Ed. Academiei, 1968, *Indice de cuvinte*, s.v.; cf. A. Armbruster, *Romanitatea ...*, p. 101.

⁴ Vezi: Cl. Isopescu, *Notizie intorno ai Romeni nella letteratura geografica italiana del Cinquecento*, „Bulletin de la Section Historique“ (Académie Roumaine), t. XVI, 1929, p. 15; A. Armbruster, *Romanitatea ...*, p. 79—80; G. Lăzărescu — N. Stoicescu, *Țările Române ...*, p. 283.

⁵ Cu terminația italianizată.

*pa*¹; le legne, *lemne*; l'occhio, *occel*²; la donna, *mugier*³; il vino, *vin*; la casa, *casa*; l'huomo, *huomen*" ...⁴.

Aceste prime glose româno-italiene sînt contemporane cu copilele glosarelor latino-slavone anexate *Sintagmei* lui Matei Vlăstariș, dintre care cea mai veche a fost scrisă în timpul lui Ștefan cel Mare, de către Ghervasie de la Mănăstirea Neamțu (1472—1474)⁵ și cu cele dintîi vocabulare slavo-române din secolul al XVI-lea, studiate de E. Kažužniacki⁶ și D. Strungaru⁷, tot așa cum glosarele româno-latine din secolul următor, pe care le vom prezenta mai jos, sînt contemporane cu cele șapte lexicoane slavo-române alcătuite pe baza celui slavo-ucrainean al lui Pamvo Berînda (1627), dintre care primul a fost scris în 1649 de Mardarie Cozianul, iar ultimul este atribuit sfîrșitului secolului al XVII-lea⁸.

¹ Cuvîntul trebuie completat: probabil, *paine*. În prima ediție (1591) și în cele următoare, pînă în 1599, exemplele se opresc aici (cf. edițiile: Bergamo, 1596; Venezia, 1597; Milano, 1598; Venezia, 1599; Brescia, 1599 — existente la B.A.R.).

² Cuvîntul e greșit redat: ar fi trebuit *occhiul*.

³ Ar trebui adăugat *-e: mugiere*.

⁴ Forma de plural, cu ortografie italianizată, căreia ar fi trebuit să i se adauge *-i: huomeni*. Textul a fost reprodus de Cl. Isopescu, *Notizie ...*, p. 61, după ed. Torino, 1601, partea I, p. 163; vezi: C. Tagliavini, *op. cit.*, p. 47—48; A. Armbruster, *Romanitatea ...*, p. 126; G. Lăzărescu — N. Stoicescu, *Țările Române ...*, p. 321—324 (citează ed. Venezia, 1599). Făcînd curînd după primele ediții ale acestei cărți, informația privitoare la limba română a fost preluată de *Giuseppe Rosaccio* (cca 1530—cca 1620), care a publicat în 1595, la Florența, *Il mondo e sue parti, cioè Europa, Affrica, Asia et America*. Din această carte, reținem următoarea frază: „... mostrano questi popoli tirar l'origine da' Romani perche intendono la lingua Latina, ma più corotta, che nui chiamano il cavallo *callo*, l'acqua *apa* et il pane *pa*“ (p. 132; B.A.R., cota I 270278; vezi N. Iorga, *Știri noi despre sfîrșitul secolului al XVI-lea românesc*, A.A.R., Mem. Sect. ist., Seria III, t. XIX, 1937, p. 39—44; A. Armbruster, *Romanitatea ...*, p. 131, nota 7; G. Lăzărescu — N. Stoicescu, *Țările Române ...*, p. 329: citează după *Mondo elementare e celeste*, Trevigi, 1604).

⁵ Vezi cartea noastră *Contribuții la istoria culturii și literaturii române vechi*, București, 1972, p. 261—306.

⁶ *Über ein kirchenslavisch-rumänisches Vocabular*, „Archiv für slavische Philologie“, XIV, 1896, p. 46—53.

⁷ *Începuturile lexicografiei române*, „Romanoslavica“, XIII, 1966, p. 141—158.

⁸ Vezi *Contribuții ...*, p. 307—324.

2. Grigore Ureche (1642—1647) și Nicolae Milescu (1661)

După cei trei umaniști italieni, înregistrăm, către mijlocul secolului al XVII-lea, primele considerații etimologice ale unui cărturar român, cronicarul **Grigore Ureche** (cca 1590—1647), autorul *Letopiseșului Țării Moldovei*, scris între 1642—1647:

„Așijderea și limba noastră din multe limbi iaste adunată și ni-i mestecat graiul cu a vecinilor de pinprejur, măcar că de la Rîm ne tragem, și cu a lor cuvinte ni-s amestecate (...). De la rîmleni, ce le zicem latini: *pline*, ei zic *panis*; *carne* ei zic *caro*; *găina*, ei zic *gal[l]ina*; *mulțarea*, *mulțier*, *fămeia*, *femina*¹; *părinte*, *pater*²; *al nostru*, *noster*, și altele multe den limba latinească, că de ne-am socoti pre amănuntul, toate cuvintele le-am înțelege. Așijderea și de la frînci: noi zicem *cal*, ei zic *caval*³; de la greci: [*stafide*], ei zic [*stafida*]⁴; de la leși: *prag*, ei zic *prog*⁵ (...); de la sîrbi: *cracatiță*⁶, și altele multe ca acestea den toate limbile, carile nu le putem să le însemnăm toate”⁷.

Observăm că cele 8 cuvinte de origine latină sînt, în genere, bine determinate, cu unele erori de detaliu, explicabile prin stadiul de atunci al cunoștințelor lingvistice. Același lucru se poate spune și despre cele trei împrumuturi din limbile vecine⁸.

Peste cîțiva ani, în 1661, înregistrăm o indicație etimologică a spătarului **Nicolae Milescu** (1636—1708), care însă este însoțită de o apreciere generală deosebit de prețioasă privind moștenirea din latină a unei bune părți a vocabularului românesc:

„Dumnezeu să zice pre limba grecească *Theos*, iară pre limba letenească *Deus*, iară rumânește să chiamă *Dum-*

¹ De fapt, de la *familie*. Cf. notele lui Liviu Onu din ediția selectivă: Grigore Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei*, București, 1967, p. 73—74, de unde am reprodus citatul.

² De fapt, de la *parens*, acuz. *parentem*.

³ Rom. *cal* și ital. *cavallo* provin din lat. *caballus*.

⁴ Formele din paranteze drepte sînt reconstituite de editor, întrucît manuscrisele dau forme corupte.

⁵ *Prag*, din v.sl. *праг*, înrudit cu pol. *próg*.

⁶ Mai exact, din bg. *кракатуца*, identic cu cuvîntul sîrbocroat.

⁷ Vezi comentariile lui I.C. Chițimia, *Problemele ...*, p. 190—191; A. Armbruster, *Romanitatea ...*, p. 185—187; Ion Gheție, în *Istoria științelor în România. Lingvistica*, sub conducerea acad. Iorgu Iordan, București, Ed. Academiei, 1975, p. 14.

⁸ Am omis prin (...) referirea la împrumutul turcesc, întrucît manuscrisele dau în mod eronat verbul *m-am căsătorit*.

nezeu, care nume iaste luat de la letinie, în ce chip și mai jumătate de limbă rumânească luată de la letini¹.

3. Ioannes Lucius — Franciscus Soimirovich (1666)

Acestor încercări etimologice, dintre care cea mai detaliată este a lui Grigore Ureche, le urmează la scurt timp *glosarul român-latin* al istoricului dalmat **Ioannes Lucius (Lučić)** din Trogir (1604—1679), care l-a inclus în cartea sa *De regno Dalmatiae et Croatiae* (Amsterdam, 1666). Acest glosar, cuprinzând 68 de cuvinte, este — așa cum a atras recent atenția Corneliu Dima-Drăgan² — prima lucrare lexicografică *tipărită* consacrată limbii române³. Este drept că, acum câțiva ani, a fost semnalat, după o lucrare bibliografică din 1713, un *Dictionarium Linguae Dacicae seu Valachicae*, publicat în 1604, la Leipzig, de filologul german **Hieronymus Megiser** (1554/1555—1619), dicționar care n-a fost găsit însă pînă în prezent⁴.

¹ Comentariu propriu în cadrul traducerii scrierii lui Athanasie al Alexandriei (sec. IV), *Carte cu multe întrebări foarte de folos pentru multe trebi ale creștinței noastre* (Pasajul spațiat reprezintă amplificarea lui Milescu). Vezi: C.C. Giurescu, *Nicolae Milescu Spătarul*, A.A.R., Mem. Sect. ist., Seria III, t. VII, 1927, p. 253, 281. Cf. A. Armbruster, *Romanitatea ...*, p. 188, nota 119 (cu alte indicații bibliografice).

² *Un destin istoric: permanența latinității în cultura românească veche* (I), „Studii și cercetări de bibliologie”, XIII, 1974, p. 29—33, 36—37 (se reproduce glosarul); vezi și articolul său anterior (în colaborare), *Primul dicționar tipărit al limbii române*, „Ateneu”, Bacău, an. VIII, nr. 7 (84), iulie 1971, p. 14—15; nr. 15 (85), august 1971, p. 6.

³ Editorul, Ioannes Blaeu, a retipărit cartea în același an la Frankfurt pe Main (C. Dima-Drăgan semnalează exemplare la bibliotecile „Teleki-Bolyai” din Tîrgu Mureș, „Batthyaneum” din Alba Iulia și a Universității din Cluj). Ediția a doua, augmentată, a apărut tot la Ioannes Blaeu, în Amsterdam, 1668 (glosarul la p. 285—286; un exemplar la B.A.R., cota III 69217), fiind reeditată în secolul următor de două ori: I.G. Schwandtner, *Scriptores Rerum Hungaricarum, Dalmaticarum, Croaticarum et Sclavonicarum*, t. III, Leipzig, 1748, (glosarul la p. 459—461; exemplarul de la B.A.R., cota III 94302, a aparținut lui Al. Papiu-Ilarian); Viena, 1758; traducere italiană de L.C. de Pavissich, Triest, 1896 (vezi *Enciclopedia italiana*, vol. XXI, Roma, 1951, p. 588). A. Armbruster (*Romanitatea ...*, p. 161, nota 35) menționează volumul comemorativ: *Ivan Lucius-Lučić, De regno Dalmatiae et Croatiae. 1666—1966*, Trogir — Zagreb, 1966.

⁴ Vezi Dinn A. Dumitrescu, *Un dicționar românesc la 1604?*, „Ramuri”, Craiova, an. III, nr. 9 (26), 15 august 1966, p. 9. Lucrarea care citează acest dicționar, printre alte tipăriri consacrate Țărilor Române, este *Universus Terrarum Orbis ...* de Raffaello Savonarola (în anagramă: Alphonsus Lasor a

Ioannes Lucius, care a consacrat românilor un întreg capitol din cartea sa (Liber sextus, Caput V. *De Vlahiis*, ed. 1668, p. 281—286; ed. 1748, p. 454—461), în genere, bine documentat și marcînd un pas înainte în istoriografia europeană despre poporul nostru¹, își încheie considerațiile cu observația:

„Valachi autem hodierni quicunq̄ue lingua Valacha loquuntur, se ipsos non dicunt Vlahos aut Valachos sed *Rumenos* et a Romanis ortos gloriantur, Romanque lingua profitentur...”²

Iar mai departe adaugă: „Pro dictorum vero corroboratione, ponenda sunt aliqua verba Valachica, quae Romanum retinent idioma, a Fratre **Francisco Soimirovich** Bulgaro, Archiepiscopo Achridano, tradita: qui, cum multo tempore inter Valachos versatus, regiones eorundem pluries peragraverit, et Bulgariam, Latinam, Italicam, Vallachicam et Turcicam calleat linguas, de vocabulis, moribus, loquorumque situ, accurata distinctione differit”³.

Varea), t. II, Padova, 1713, p. 630, col. III, s.v. *Valachia* (B.A.R.: C.R. III. 168545). Hieronymus Megiser, cunoscut poliglot, este autorul, printre altele, al următoarelor cărți: *Specimen XL diversarum atque inter se differentium linguarum et dialectorum, a diversis auctoribus collectarum, quibus oratio dominica est expressa*, Frankfurt, 1593 (ed. 2, 1603: 50 de limbi, printre care și româna; acest text, este, deci, cu 10 ani mai nou față de cel furnizat în 1593 de Luca Stroici scriitorului polonez St. Sarnicki, care l-a publicat în *Statuta y metryka przywileiow koronnych*, Cracovia, 1594, p. 1224 — retipărit de B.P. Hasdeu, în *Luca Stroici, părintele filologiei române*, București, 1864, și în *Cuvente den bătrîni*, t. II, București, 1879, p. 118—119, iar acum, în urmă, în *Crestomație romanică*, întocmită sub conducerea acad. Iorgu Iordan, vol. I, Ed. Academiei, 1962, p. 190—191); *Thesaurus polyglottus vel dictionarium multilingue ...*, Frankfurt am Main, 1603 (un exemplar la B.A.R., cota I 452980; ed. 2, 1613), ș.a. Cf.: *Allgemeine Deutsche Biographie*, 21. Bd., Leipzig, 1885, p. 183—185; Max Doblinger, *Hieronymus Megisers Leben und Werke*, „Mitteilungen für österreichische Geschichtsforschung”, XXVI. Bd., 3. Heft, Innsbruck, 1905, p. 431—478; J.G. Th. Graesse, *Trésor de livres rares et précieux ...*, t. IV, Milano, 1950, p. 465; C. Dima—Drăgan, *Un destin istoric ...* (I), p. 28 (greșală de tipar: *Magister*, în loc de *Megiser*); E. Coseriu, *Die rumänische Sprache bei Hieronymus Megiser (1603)*, SCL, XXVI, 1975, nr. 5, p. 473—480; Idem, *Andreas Müller und die Latinität des Rumänischen [1680]*, RRL, XX, 1975, nr. 4, p. 327—332; Idem, *Zur Kenntnis der rumänischen Sprache in Westeuropa im 16. Jahrhundert*, extras din *Scritti in onore di Giuliano Bonfante*, Brescia, 1976, p. 527—545.

¹ Vezi A. Armbruster, *Romanitatea ...*, p. 161—164.

² Ed. 1668, p. 284, ed. 1748, p. 459 (*Valachica*, în loc de *Valacha*).

³ Ed. 1668, p. 285; ed. 1748, p. 459—410. *Franciscus Soimirovich* (*Franjo Sojmirovic*, 1614—după 1685), misionar catolic, originar din Chiprovăț (Bulgaria), a călătorit de mai multe ori în Țara Românească, în timpul lui Matei Basarab (în 1646, 1647, 1648 — cînd e trimis în Polonia din partea domnului român, care, de altfel, a sprijinit peste un an numirea sa ca episcop de Prizren; în 1651 revine de la Roma prin Transilvania și Țara Românească). În 1656 a

Glosarul care urmează după aceste precizări¹ cuprinde 67 de cuvinte românești (plus unul slavon), însoțite de corespondentele lor latinești, care se dovedesc adesea a fi chiar etimoanele lor, ceea ce echivalează cu o încercare sistematică, mai bogată decât cele precedente, de etimologie românească. Pentru edificare reproducem din nou glosarul după ediția din 1668, numerotînd articolele lexicografice și adăugînd între paranteze drepte corecturile ce trebuiau făcute — întrucît Ioannes Lucius a primit, probabil, o listă scrisă, pe care ulterior n-a mai putut s-o descifreze exact — și precizările etimologice sau ortografice strict necesare²:

Valachice	Latine	
1. <i>Albu</i>	<i>Album</i>	} [Un singur cuvînt]
2. <i>Albul</i>	<i>Albus</i>	
3*. <i>Apa</i>	<i>Aqua</i>	
4*. <i>Argint</i>	<i>Argentum</i>	
5*. <i>Auuru</i>	<i>Aurum</i>	
6. <i>Arma</i>	<i>Arma</i>	
7. <i>Ansul</i>	<i>Angelus</i>	[Cuvîntul rom. <i>înger</i> e redat greșit]
8. <i>Ape</i>	<i>Apes</i>	[Existența cuvîntului rom. e îndoielnică ³]
9*. <i>Buno</i>	<i>Bonus</i>	[Cuvîntul rom. e italianizat]
10. <i>Buna</i>	<i>Bona</i>	
11. <i>Barba</i>	<i>Barba</i>	
12. <i>Barbosul</i>	<i>Barbatus</i>	
13*. <i>Bou</i>	<i>Bovis</i>	
14. <i>Batezat</i>	<i>Baptizatus</i>	[Cuv. rom. trebuia scris <i>botezat</i> ; <i>a</i> s-ar putea datora foneticii etimonului]

fost numit arhiepiscop al Ohridei: desigur, cu prilejul numirii a cunoscut la Roma pe Ioannes Lucius, care se stabilise acolo în 1654 (vezi C. Dima—Drăgan, *Un destin istoric ...* (I), p. 30—31; cf. *Călători străini despre Țările Române*, vol. V, îngrijit de Maria Holban ș.a., București, 1973, p. 197, 253, 260, 389).

¹ Vezi prezentarea lui la C. Dima—Drăgan, *op. cit.*, p. 31—33; reprodus la p. 36—37.

² Ed. 1668, p. 285; ed. 1748, p. 460. Cuvintele care se regăsesc și în lista lui Del Chiaro, care-l citează (vezi mai jos), sînt marcate cu un asterisc după numărul de ordine.

³ C. Dima—Drăgan presupune că va fi existat în aromână (*Un destin istoric ...* (I), p. 33).

Valachice	Latine
15*. <i>Cadul</i>	<i>Caballus</i> [Greșeală de lectură a manuscrisului: <i>d</i> în loc de <i>l</i> : <i>calul</i>]
16*. <i>Casa</i>	<i>Domus</i> [Provine din lat. <i>casa</i>]
17*. <i>Camassa</i>	<i>Camissa</i>
18. <i>Caemp</i>	<i>Campus</i>
19. <i>Caemplung</i>	<i>Campus longus</i>
20. <i>Campana</i>	<i>Campana</i> [Cf. arom. <i>cămbană</i> și bg., maced. <i>камбана</i> < gr. <i>καμπάνα</i> < it. <i>campana</i> ¹]
21. <i>Capul</i>	<i>Caput</i>
22. <i>Caglia</i>	<i>Callis, via</i>
23*. <i>Cagliator</i>	<i>Viator</i>
24. <i>Caine</i>	<i>Canis</i>
25. <i>Ciara</i>	<i>Cera</i>
26. <i>Carta</i>	<i>Carta</i>
27. <i>Cielul</i>	<i>Coelum</i> [Sub influența etimonului s-a scris <i>l</i> , în loc de <i>r</i> ; ar fi trebuit: <i>cierul</i>]
28. <i>Cruce</i>	<i>Crux</i>
29. <i>Domnul</i>	<i>Princeps, Dominus</i>
30. <i>Domna</i>	<i>Domina</i>
31. <i>Domnia</i>	<i>Dominium</i>
32. <i>Domnește</i>	<i>Dominicus</i>
33. <i>Domnata</i>	<i>Dominatis tua</i>
34*. <i>Dutor</i>	<i>Debitor</i> [Probabil, greșeală de grafie: <i>u</i> în loc de <i>a</i> — <i>dator</i>]
35. <i>Erba</i>	<i>Herba</i>
36. <i>Frat</i>	<i>Frater</i> [Trebuie adăugat <i>-e</i> : <i>Frate</i>]
37. <i>Fratră</i>	<i>Fraternitas</i> [Probabil, greșeală de grafie: <i>tr</i> în loc de <i>tz</i> — <i>Fratzia</i>]
38. <i>Freul</i>	<i>Frenum</i>
39. <i>Fur</i>	<i>Fur</i>
40. <i>Furat</i>	<i>Furari</i>
41*. <i>Gaina</i>	<i>Gallina</i>
42. <i>Gramatică</i>	<i>Discipulus</i> [Împrumut din slavon. <i>гра-матикъ</i> < gr. <i>γραμματικός</i>]

¹ Același autor presupune că va fi existat „vechiul fonetism aromânesc *cămpănă*” (*ibidem*), neînregistrat însă de Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic*, ed. a doua augm., București, 1974.

Valachice	Latine
43. <i>Luna</i>	<i>Luna</i>
44. <i>Lung</i>	<i>Longus</i>
45. <i>Lume</i>	<i>Lumen</i>
46*. <i>Luminare</i>	<i>Candela, Lumen</i>
47*. <i>Luminosus</i>	<i>Splendidus, Illustris</i> [Cuvîntul rom. e latinizat]
48. <i>Maire</i>	<i>Maior</i> [Probabil autohton, înrudit cu cuvîntul lat.]
49. <i>Munte</i>	<i>Mons</i>
50. <i>Muntani</i>	<i>Montani</i>
51. <i>Nic</i>	<i>Nix</i> [Probabil, greșală de grafie: <i>c</i> în loc de <i>a</i> — <i>nia</i> ¹]
52. <i>Ninge</i>	<i>Ningit</i>
53*. <i>Nigro</i>	<i>Niger</i> [Cuvîntul rom. e italianizat]
54. <i>Ploua</i>	<i>Pluvia</i> [Cuvîntul rom. e redat greșit: ar fi trebuit, probabil, <i>ploia</i>]
55. <i>Paste</i>	<i>Pascha</i>
56. <i>Pament</i>	<i>Pavimentum, terra</i>
57. <i>Rossu</i>	<i>Rubeus</i> [De fapt, din lat. <i>roseus</i>]
58. <i>Rivol</i>	<i>Rivulus, flumen</i>
59. <i>Rumaneste</i>	<i>Romane</i>
60. <i>Stella</i>	<i>Stella</i> [Grafie influențată de etimon sau de forma rom. de plural a cuv. <i>stea</i>]
61. <i>Soere</i>	<i>Sol</i>
62. <i>Lun</i>	<i>Dies Lunae</i>
63. <i>Marc</i>	<i>Martiis</i> [Litera <i>c</i> trebuie citită <i>ț</i> , sau poate ar fi trebuit scris <i>cz</i>]
64. <i>Miercur</i>	<i>Mercurii</i>
65. <i>Gioi</i>	<i>Jovis</i>
66. <i>Vinere</i>	<i>Veneris</i>
67. <i>Sambata</i>	<i>Sabbati</i>
68. <i>Nedeglia</i>	Slavonicum vocabulum, <i>Dies Dominicus</i> .

¹ C. Dima—Drăgan crede că *nic* reprezintă varianta fonetică moldovenească pentru *nimic*, înregistrată abia în ALR (vezi DLR, VII, 1, p. 420).

Excluzînd ultimul cuvînt, despre care autorul însuși spune că e slavon (НЕДѢЛА), precum și cele două a căror existență în limba română este îndoielnică (8. *ape* și 20. *campana*), observăm că, din cele 63 de cuvinte înregistrate¹, 61 sînt de origine latină sau derivate de-ale acestora. Numai 2 cuvinte au altă origine: 42. *gramatică*, existentă însă și în latină (*grammaticus*), și 48. *maire*, probabil de origine traco-dacă, înrudit cu cel latinesc².

În afara acestui *prim glosar român-latin, tipărit*, Ioannes Lucius reproduce de la același misionar cîteva propoziții și expresii românești³, alcătuite mai ales din cuvinte de origine latină, propoziții „în care surprindem, pe lîngă ospitalitatea caracteristică (...), remarcată și de călătorii străini din evul mediu, alte dovezi ale conștiinței puternice pe care o aveau românii despre originea lor romană”⁴:

Valachice

Latine

*Bine venit*⁵ *domnata.*

Bene veniat dominatio tua.

*Bine am găsit pre domne vestre*⁶.

Bene inventa dominatio tua.

*Su*⁷ *noi sentem Rumeni.*

Etiam nos sumus Romani.

*Noi sentem di sange Rumană*⁸.

Nos sumus de sanguine Romano...

Ne te teme.

Ne timeas.

*Rumi tot sventia acolo*⁹.

Romae omnia sancta ibi.

*Pune solich*¹⁰ *in capul.*

Pone biretum in capite.

Rumen Munten

Romanus Montanus.

¹ Nr. 1 și 2 reprezintă un singur cuvînt; nr. 19 este numele orașului *Cîmpulung*, compus din cuvintele înregistrate sub nr. 18 și 44.

² Vezi lucrarea noastră, *Dicționar al limbii române vechi*, București, 1974 (DLRV), p. 119, și studiul precedent, pag. 13—14. Remarcăm redarea pronunțării dialectal-arhaice, cu „anticiparea” palatalizării consoanei urmate de o vocală anterioară (cf. Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, București, 1968, p. 508—509).

³ Ed. 1668, p. 285; ed. 1748, p. 460.

⁴ A. Armbruster, *Romanitatea...*, p. 163.

⁵ Ar fi trebuit: ai *venit*.

⁶ Am corectat segmentarea cuvintelor, care la Ioannes Lucius este greșită:

Bine amga sit predomne vestre.

⁷ Trebuie: *Si*.

⁸ Desigur: *Ruman*.

⁹ Fără traducerea latină, propoziția ar fi destul de neclară; desigur: [*La Rîm tot sfinți (sfinte) acolo*].

¹⁰ *Țolic* „haină” (dim. de la *țol*), aici cu sensul de „glugă” (com. Zamfira Mihail). Corespondentul său latin medieval, *biretum*, *birretum* înseamnă „capitium, capitis tegumen” (Du Cange, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, t. I, Paris, 1840, p. 686).

În sfârșit, umanistul dalmatin, vrînd să completeze datele lingvistice obținute de la Fr. Soimirovich cu altele, culese din cărți, reproduce următoarele propoziții din doi autori anteriori¹:

Wolfgangus Lazius²

*Stis Romane?*³
Suffla.

Scis Romane?
Suffla.

Ioannes Lasicius⁴

*Occide*⁵.

Occide.

¹ Ed. 1668, p. 285—286; ed. 1748, p. 461.

² Medicul vienez *Wolfgang Lazius* (1514—1466) este autorul cărții *Comentariariorum Reipub. Romanae illius, in exteris provinciis, bello acquisitis, constitutatae, libri duodecim*, Basel, 1551. În Lib. XII, Secunda Sectio, Cap. I, p. 1093, se vorbește despre originea latină a limbii române: n-am găsit însă exemplele citate; cf. și ed. a II-a, Frankfurt, 1598, p. 926. N-am găsit astfel de exemple nici în lucrarea anexată la această ediție, a lui Stephanus Zamosius (Szamosközy), *Analecta lapidum veterorum et nonnullarum in Dacia antiquitatum* (ed. I, Padova, 1593). Ne-a reținut însă atenția următoarea afirmație a acestui autor: „Vetus Latina lingua in quatuor praecipuas, longeque discrepantes dispertita est dialectos, in Italicam, Gallicam, Hispanicam, Valachicam, in quarum singulis Latina linguae vestigia non dubiis indicibus elucet” (p. 12). Vezi A. Armbruster, *Romanitatea...*, p. 94, nota 79; p. 139—140.

³ Expresia trebuie corectată: *Sti Romaneste?*

⁴ Istoricul polonez *Ioannes Lasicius* (*Jan Łasicki*, 1534—1620) este autorul scrierii *Historia de ingressu Polonorum in Valachiam cum Bogdano Voivoda (cui successit Iuonia) et caede Turcarum*, apărută la Frankfurt, în 1578, împreună cu cea a lui Leonhard Gorecius (Gorecki), *Descriptio belli Iuoniae, Voivodae Valachiae, quod anno MDLXXIII, cum Selymo II, Turcarum imperatore, gessit* (B.A.R., cota I 23163, 23164). Descriind campania nereușită împotriva lui Ion Vodă, în 1572, autorul menționează la un moment dat: „Tollitur clamor Turcice, *Gaur, gaur, vvur*, Valachice autem *Occide, ocide*, hoc est *Occide ethnicum*” (p. 147).

Textul a fost retipărit și tradus în românește de Al. Papiu-Ilarian, în „Te-saur de monumente pentru România”, III, București, 1864, p. 253—272 (vezi p. 265: „Îndată turcii începură să strige: *Ghiaur, [ghiaur,] vur, vur*, iară românii: *Ucide, ucide* păginul”). Utilizînd acest pasaj, în *Ion-Vodă cel Cumplit*, cap. IV, 25 (ed. 1, București, 1865, ed. 2, 1894), B.P. Hasdeu adaugă în nota 30: „Românește, în limba veche, a *ucide* înseamnă a *lovi*, precum vezi în *Biblia* și în *Pravila lui Vasile Vodă*” (vezi: ed. I.C. Chișimia, Craiova, 1942, p. 141; *Scrieri alese*, București, 1968, p. 337, 400), ceea ce se confirmă și prin unul din sensurile verbului latin *occido, -ere*. Cf., pentru descrierea evenimentului, Dinu C. Giurescu, *Ion Vodă cel Viteaz*, ed. 2, București, 1966, p. 45 (În ediția germană a scrierii lui I. Lasicius, apărută în același an, 1578, la Basel, pasajul respectiv este trunchiat; cf. însă traducerea polonă, care-l redă integral: *Historia wtargnienia polaków na Wołoszczyznę z Bogdanem wojewodą...*, Petersburg i Mohylew, 1855, p. 21).

⁵ De fapt, *Occide*, scris cu *o* sub influența ortografiei latine (vezi nota precedentă).

Deși întrucîtva latinizate, ca și cele de mai sus, fiind obținute din alte surse, acestea îndeplinesc același rol, de a sublinia încă o dată caracterul romanic al limbii române¹.

4. Johann Tröster (1666) și Laurentius Toppeltinus (1667)

În același an cu lucrarea lui Ioannes Lucius (1666) apăsarea la Nürnberg cartea istoricului sas **Johann Tröster** (?—1670), originar din Sibiu, intitulată *Das Alt- und Neu-Teutsche Dacia*, în care un amplu spațiu era acordat originii românilor, numelui lor, obiceiurilor și limbii². „Letzlich heißen sie in ihrer Sprach — spune el despre români — nicht *Walachen* oder *Bloch*, sondern *Rumunos* oder *Römer*“³. Întreg capitolul VI din cartea a IV-a este consacrat limbii române, care — declară autorul — îi este cunoscută din copilărie: „Herr *Lucius* hat zwar in seiner *Croatia* ein Muster ihrer Sprach angezogen, aber nur von einem andern gelernet⁴. Ich aber der ich von Jugend auf in meinem Vaterland diese Leute gesehen und ihre Sprach selbst reden kan...“⁵ Această limbă, spune el, provine din latina arhaică și provincială, fiind mai apropiată de aceasta decît italiana, spaniola sau franceza; ea a suferit însă, evident, și influența unor idiomuri vecine, printre care Tröster citează germana, greaca, maghiara și limbile slave⁶. În sprijinul afirmațiilor

¹ La sfîrșitul secolului al XVII-lea, o parte din bogatele informații culese de I. Lucius despre limba română au fost preluate de cronicarul maghiar *Martin Szentiványi* (1633—1705), autorul unei *Dissertatio paraliipomenica rerum memorabilium Hungariae* (Tyrnavia, 1699). Într-o notă, el reproduce două fraze, arătînd că românii „seipso pro romanorum progenie tenere, dicunt enim communi modo loquendi: *Sie noi sentem Rumeni*: etiam nos sumus Romani. Item: *Noi sentem di sange Rumena*: Nos sumus de sanguine Romano“ (p. 40, nota 2; vezi A. Armbruster, *Romanitatea ...*, p. 174, nota 63). Și mai tîrziu, opera istoricului dalmat a fost utilizată drept sursă privind limba și poporul român.

² Un exemplar din această carte se păstrează la Biblioteca Centrală de Stat — București, Fondul C. Karadja, nr. 369.

³ Cartea IV, cap. I, p. 327; vezi I.C. Chițimia, *Probleme ...*, p. 194.

⁴ Vezi mai sus. Este interesant de semnalat că Tröster citează cartea lui Ioannes Lucius, apărută în același an; cf. C. Dima — Drăgan, *Un destin istoric ...* (I), p. 33.

⁵ Pag. 353—354; vezi A. Armbruster, *Romanitatea ...*, p. 179. Puțin mai sus, J. Tröster redă astfel răspunsul primit de la români la întrebarea privind păstrarea vechiului calendar: „Assa am pomenit. *Haec est traditio*. Wir habens so von unsern Vorvateren gelernet!“ (p. 352).

⁶ Pag. 350—355; vezi A. Armbruster, *ibidem*.

sale teoretice, Tröster adaugă o listă de expresii, propoziții și cuvinte, în cea mai mare parte de origine latină, însoțindu-le de traducerea sau corespondentele latine (de regulă, etimoanele cuvintelor românești), precum și de tălmăcirea germană¹, fiind „primul istoric sas care reproduce cuvinte românești pentru a dovedi latinitatea limbii române”².

Reproducem mai jos acest glosar, unificând punctuația și numerotînd exemplele. Întrucît autorul le-a scris din memorie, pe baza înregistrării orale, se observă pe alocuri o segmentare inexactă a cuvintelor în unele propoziții sau redarea lor aproximativă:

<i>Wallachisch</i>	<i>Lateinisch</i>	<i>Teutsch</i>
1. Buna zoa.	<i>Bona ζών</i>	Guten Tag.
2. Jesch senetos?	<i>Esne sanus?</i>	Bist du gesund?
3. Hara Dumnyeseu.	<i>Χάρα Domino ζεῦ</i>	Gott lob.
4. Cumai dormit?	<i>Quomodo dormi- visti?</i>	Wie hast du geschlafen?
5. Bineam dormit	<i>Bene dormivi</i>	Ich hab gut geschlagffen
6. Undye jeste muiere ta?	<i>Ubi est mulier tua?</i>	Wo ist dein Weib?
7. Ke mers la cümp	<i>Fuit ad campum</i>	Sie ist aufs Feld gegangen.
8. Tchese fatsche acollo?	<i>Quid faciet ibi?</i>	Was soll sie da machen?
9. Ke paste boi, capre.	<i>Pascit boves, capras.</i>	Sie weidet der Ochsen, Geiß[en].
10. Masa	<i>Mensa</i>	Ein Tisch
11. Foc	<i>Focus</i>	Das Feuer
12. Chertia [Din gr. biz. χαρτία]	<i>Charta</i>	Ein Papier
13. Charta	<i>Liber</i>	Ein Buch
14. Kal	<i>Equus</i>	Gaul
15. Fun	<i>Foenum</i>	Heu
16. Scroefe	<i>Scrofa</i>	Sau
17. Porczel	<i>Porcellus</i>	Ferklein
18. Gaina	<i>Gallina</i>	Henne
19. Parumbch	<i>Palumbes</i>	Holztaube

¹ Pag. 355—357.

² A. Armbruster, *loc. cit.*

<i>Wallachisch</i>	<i>Lateinisch</i>	<i>Teutsch</i>
20. Ginske [Din v.sl. ГЖСЬКА]	<i>Gansa</i>	Gans
21. Oi [pl.]	<i>Ovis</i>	Schaf
22. Oa [pl.]	<i>Ova</i>	Euer
23. Ursul	<i>Ursus</i>	Beer
24. Lupul	<i>Lupus</i>	Wolff
25. Vulype	<i>Vulpes</i>	Fuchs
26. Jepure	<i>Lepus</i>	Haas
27. Saire	<i>Sal</i>	Salz
28. Pepere [Din gr. biz. πιπέρι]	<i>Piper</i>	Pfeffer
29. Carnye	<i>Caro</i>	Fleisch
30. Vin	<i>Vinum</i>	Wein
31. Olagin [?]	<i>Cerevisia</i>	Schwed.: Óól/ Bier
32. Groapa [Cuvînt autohton, cf. alb. groþě]	<i>Fossa</i>	Finla ^e nd.: Groopi /Gruben
33. Törg [Din v.sl. ТРЪГЪ]	<i>Forum</i>	Schwed.: Thorg/ /Markt
34. La oeste	<i>In hosticum</i>	
35. Lasse me em patsch	Laß mich	<i>in pace.</i>
36. Passe la dracul	Passier zum Drachě	oder Teufel.
37. Mununke	<i>Manduca</i>	IB
38. Be	<i>Bibe</i>	Trink
39. Auss moi	<i>Audis me</i>	Mein ho ^e re.
40. Ke am pransit	<i>Pransus sum</i>	Ich hab zu Mittag gessen
41. Assa greschte Rumunyi	Also redě die	Walachen.
42. En zara Erdelyaske	In Siebenbu ^e rgen	
43. Barbaty su muiere	Manner und Weiber	
44. Voniczi su fătelye	Ju ^e nging u. Jungfrauen	
45. Ku fitschori lor	Mit ihren Kindern	
46. Su la zara Munytenaske	Auch in der Moldau	
37. Su la zara Rumenaske	Und in der Wallachey	
48. Su la Maramorosch	Und im Alten Mo ^e resch	
49. En mai mult zara nu sent Rumuny.	In keině Lād mehr findet man Wallachen.	

Din cele 49 ce exemple, 24 sînt substantive, citate de cele mai multe ori în forma de bază (nominativ singular, uneori articulat; de două ori se dă pluralul). Majoritatea — 18 cuvinte — sînt într-adevăr de origine latină; două cuvinte sînt

împrumutate din greaca bizantină, dar se regăsesc și în latină (nr. 12 și 28), două substantive sînt împrumutate din slava veche (nr. 20 și 33), un cuvînt este autohton (nr. 32), iar unul nu este redat exact (nr. 31). Unele din aceste împrumuturi au fost intuite ca atare de Tröster, care citează înaintea traducerii germane, corespondentele respective din limbile finlandeză și suedeză (!), care desigur sînt împrumutate din rusa veche.

Celelalte 25 de exemple cuprind expresii sau propoziții, formate uneori dintr-un singur cuvînt, altele din mai multe, majoritatea absolută de origine latină. Fac excepție doar trei cuvinte de origine slavă (3. *hara*, de fapt *har* < slavon. харь < gr. biz. χάρις; 41. *greschte* [grăiește] < v. sl. грасть; 44. *vonici*, pl. [pronunțare dialectală, cu dispariția lui *i*] < v. sl. воиникъ), ceea ce nu este de mirare, întrucît mai ales ultimele propoziții — cărora nu li se dau corespondentele latine — au o semnificație mai largă, aceea de a ilustra limba română în genere, nu numai fondul ei latin. Observăm, cu acest prilej, că ultima propoziție, construită de autor, nu corespunde întru totul regulilor sintactice românești.

La numai un an de la tipărirea cărții lui Tröster, apare la Lyon cunoscuta lucrare a istoricului sas, originar din Mediaș, **Laurentius Toppeltinus (Lorenz Töppelt, 1641—1670)**, *Origines et occasus Transylvanorum* (1667), tradusă parțial mai târziu și utilizată de Miron Costin. Vorbind despre români (Cap. VI. *De Valachis sive Olachis*), Toppeltin scrie: „Illud certo scio, quod etiamnum hodie nostri Valachi se vocitant *Rumuin*, id est Romanos“ (p. 55), originea lor romană fiind confirmată de limbă, căreia autorul îi consacră cap. IX, *De lingua Valachorum et literis* (p. 71—74). Nerecurgînd la exemple, Toppeltin se rezumă la afirmații generale, din care reținem: „Est enim sua lingua veterum Romanorum, corrupta tamen nonnihil Sarmatico-Russica, Dacica et Dalmatico-Croatica“ (p. 71)¹.

5. Miron Costin (1677)

De la Toppeltin trecem la marele cronicar umanist român **Miron Costin (1633—1691)**, care a redactat peste un deceniu, în limba polonă, *Chronika ziem Moldawskich i Multanskich* (1677), descoperită și tipărită de Ioan Bogdan, în *Cronice*

¹ Vezi și A. Armbruster, *Romanitatea ...*, p. 180.

inedite atingătoare de istoria românilor (București, 1895, p. 139—204, cu studiu și traducere)¹. Cunoscută de atunci mai ales în traducerea românească², această operă, tocmai pentru că se adresa unor cititori străini are un paragraf despre limba română mai dezvoltat decât în scrierea cu conținut similar, *De neamul moldovenilor*, alcătuită în ultimii ani ai vieții. După o introducere teoretică, istoricul dă o listă de 87 de cuvinte românești de origine latină (sau considerate de el ca atare), reprezentând un pas înainte față de cele două glosare anterioare în explicarea etimologică a vocabularului limbii noastre³.

Având în vedere valoarea sa documentară și științifică, reproducem (cu o prescurtare) acest paragraf în original, dînd în notă traducerea românească a părții introductive. Numerotăm cuvintele din lista întocmită de Miron Costin, iar pe margine, între paranteze drepte, facem corectările strict necesare:

„§. 10. O IĘZYKU WOŁOSKIM ALBO RUMYNSKIM.

Naiasnieyszym dowodem tego narodu zkađ są, mowa ich ktora prawdziwie lacinska corrupta iest, iako włoska (...). Wszystkie jednak fundament mowy y podzisdzien języka lacinskiego trwa y część słow w naymnieyszey literze nieodmiennie stoi, większa zas część słow albo początkiem, albo srzodkiem, albo kącem słowa taz iest, część zas ale mnieysza ze wszystkich ięzykow sąsiedzkich y imiona y słowa w sobie ma, a nawięcey z słowianskiego, mniej zas z węgierskiego y tureckiego ięzykow. Kładę y manifest języka tego:

IMIONA⁴

1. <i>Homo</i>	— <i>Omul</i>
2. <i>Sanguis</i>	— <i>Syndzie</i>
3. <i>Caput</i>	— <i>Capul</i>

¹ Studiul a fost reproduc în: Ioan Bogdan, *Scrieri alese*, București, 1968, p. 406—412 (note, p. 680).

² Vezi Miron Costin, *Opere*, vol. I, ed. P.P. Panaitescu, București, 1965, p. 217—238, 297—303.

³ Vezi ultimele exegeze în acest sens: I.C. Chițimia, *Probleme ...*, p. 191—196, 287—288; A. Armbruster, *Romanitatea ...*, p. 189—191; Enache Puiu, *Viața și opera lui Miron Costin*, București, 1975, p. 263—266.

⁴ „Despre limba valahă sau rumânească.

Cea mai strălucită dovadă a acestui popor, de unde se trage, este limba lui, care este adevărată latină, stricată, ca și italiana (...). Totuși, întreaga temelie a vorbirii și pînă astăzi se ține pe limba latină, și o parte din cuvinte stau neschimbate nici măcar cu o literă, cea mai mare parte însă a cuvintelor este la fel sau la început, sau la mijloc, sau la sfîrșitul cuvîntului, o parte încă mai mică, cuprinde împrumuturi, și substantive și verbe, din toate limbile vecine,

4. <i>Mens</i>	— <i>Mynte</i>
5. <i>Frons</i>	— <i>Frunte</i>
6. <i>Scientia</i>	— <i>Sztyinca</i> [De fapt din <i>ști</i> (< lat. <i>scire</i>) +
+ suf. <i>-ință</i>]
7. <i>Supercilia</i>	— <i>Sprinczene</i>
8. <i>Oculus</i>	— <i>Okiuț</i>
9. <i>Nasus</i>	— <i>Nasuț</i>
10. <i>Facies</i>	— <i>Faca</i>
11. <i>Ora</i>	— <i>Gura</i> [De fapt, din lat. <i>gula</i>]
12. <i>Bacia</i>	— <i>Budza</i> (z włoska) [Cuvînt autohton, cf.
alb. <i>buzë</i>]
13. <i>Lingua</i>	— <i>Limba</i>
14. <i>Dentes</i>	— <i>Dincy</i>
15. <i>Mustax</i>	— <i>Mustaca</i> [De fapt, din pl. lat. <i>*mustacia</i> ,
sg. <i>*mustacium</i> < v. gr. <i>μυστάκιον</i> , deri-
vat din <i>μύσταξ</i> ¹]
16. <i>Barba</i>	— <i>Barba</i>
17. <i>Pectus</i>	— <i>Pieptuț</i>
18. <i>Anima</i>	— <i>Inima</i>
19. <i>Umbilicus</i>	— <i>Burik</i>
20. <i>Venter</i>	— <i>Vintre</i>
21. <i>Manus</i>	— <i>Myna</i>
22. <i>Digitus</i>	— <i>Dedzietuț</i>
23. <i>Os</i>	— <i>Osuț</i> [Trebuie lat. <i>ossum</i>]
24. <i>Pellis</i>	— <i>Piele</i>
25. <i>Pes</i>	— <i>Picior</i> [De fapt, din lat. <i>pediculus</i>]
26. <i>Caelum</i>	— <i>Cieruț</i>
27. <i>Humus</i>	— <i>Huma</i> [De fapt, din bg. <i>хума</i> < gr. <i>biz.</i>
<i>χούμα, χῶμα</i> ²]
28. <i>Terra</i>	— <i>Cara</i>
29. <i>Stella</i>	— <i>Ste</i>
30. <i>Aqua</i>	— <i>Apa</i>
31. <i>Panis</i>	— <i>Pyne</i>

dar mai mult din cea slavă, iar mai puțin din limbile ungurească și turcească. Înfățișez și o probă a acestei limbi: *Substantive*" (precum și adjective și verbe; urmează lista celor 48 de substantive, 7 adjective și 2 adverbe). Am controlat textul după microfilmul aflat la B.A.R.: Mm. 16 (primit de la Biblioteka Narodowa din Varșovia, unde se păstrează manuscrisul original) și am restabilit ordinea normală a cuvintelor (fiind pe două coloane, la transcriere și editare s-au produs unele deplasări) în ediția I. Bogdan și după aceasta în cea a lui P.P. Panaitescu.

¹ Vezi H. Mihăescu, *Influența grecească asupra limbii române pînă în secolul al XV-lea*, București, 1966, p. 55. *Mustax* nu e cunoscut în latină.

² *Ibidem*, p. 81–82.

32. <i>Albus</i>	— <i>Alb</i>
33. <i>Niger</i>	— <i>Negru</i>
34. <i>Ruber</i>	— <i>Roszyw</i> (z włoska) [De fapt, din lat. <i>roseus</i>]
35. <i>Herba</i>	— <i>Jarba</i>
36. <i>Fenum</i>	— <i>Fyn</i>
37. <i>Campus</i>	— <i>Kymput</i>
38. <i>Plenus</i>	— <i>Plin</i>
39. <i>Gaza</i>	— <i>Kasa</i> (z wloska) [Ital. corect: <i>casa</i> , din lat. <i>casa</i> , ca și rom.]
40. <i>Supra</i>	— <i>Supra</i>
41. <i>Desuper</i>	— <i>Desus</i> [<i>sus</i> < lat. <i>susum</i> < <i>sursum</i>]
42. <i>Status</i>	— <i>Stat</i>
43. <i>Passus</i>	— <i>Passuț</i>
44. <i>Dies</i>	— <i>Dzuwa</i> (z włoska <i>Dziorno</i>) [= ital. <i>giorno</i>]
45. <i>Nox</i>	— <i>Nopte</i>
36. <i>Ventus</i>	— <i>Wyntuț</i>
47. <i>Primum ver</i>	— <i>Primovare</i>
48. <i>Ver</i>	— <i>Vare</i>
49. <i>Autumnus</i>	— <i>Tomna</i>
50. <i>Frigus</i>	— <i>Frig</i>
51. <i>Calor</i>	— <i>Cală</i> [De fapt, din lat. <i>caldus</i> (< <i>calidus</i>), din aceeași rădăcină cu <i>calor</i>]
52. <i>Serenus</i>	— <i>Senin</i>
53. <i>Turbidus</i>	— <i>Turbure</i>
54. <i>Mare</i>	— <i>Mare</i>
55. <i>Arcus</i>	— <i>Arkuț</i>
56. <i>Sagitta</i>	— <i>Sedziata</i>
57. <i>Potestas</i>	— <i>Potere</i> [De fapt, <i>putere</i> este infinitivul lung, provenit din lat. <i>potere</i> (= <i>posse</i>)]

etc. etc.

SŁOWA ¹

58. <i>Manduco</i>	— <i>Menynku</i>
59. <i>Bibo</i>	— <i>Bew</i>
60. <i>Dormio</i>	— <i>Dormu</i>
61. <i>Sedeo</i>	— <i>Szedzu</i>
62. <i>Scribo</i>	— <i>Skryw</i>
63. <i>Perambulo</i>	— <i>Prymbtu</i>
64. <i>Aro</i>	— <i>Aru</i>

¹ Verbe.

65. <i>Semino</i>	— <i>Samen</i>
66. <i>Pono</i>	— <i>Puy</i>
67. <i>Facio</i>	— <i>Fak</i>
68. <i>Rogo</i>	— <i>Rog</i>
69. <i>Postulo</i>	— <i>Poftesk</i> [Împrumut din v.sl. * <i>počъlѣti</i> , variantă a lui <i>похотѣти</i>]
70. <i>Precor</i>	— <i>Priesk</i> [Împrumut din v. sl. <i>пріати</i>]
71. <i>Transmitto</i>	— <i>Trimic</i> [De fapt, din varianta <i>tramitto</i>]
72. <i>Fugio</i>	— <i>Fug</i>
73. <i>Adiuto</i>	— <i>Adziutoresk</i>
74. <i>Audio</i>	— <i>Aud</i>
75. <i>Video</i>	— <i>Vedzu</i>
76. <i>Calco</i>	— <i>Kalku</i>
77. <i>Sentio</i>	— <i>Sympt</i>
78. <i>Percipio</i>	— <i>Priczep</i>
79. <i>Laudo</i>	— <i>Laud</i>
80. <i>Intelligo</i>	— <i>Incieleg</i>
81. <i>Nescio</i>	— <i>Nu sztyw</i> [De fapt, forma negativă a lui <i>știu</i> < lat. <i>scio</i>]
82. <i>Nato</i>	— <i>Innot</i> [De fapt, din <i>innoto</i> < <i>innato</i>]
83. <i>Vendo</i>	— <i>Wynd</i>
84. <i>Respondeo</i>	— <i>Respond</i>
85. <i>Cado</i>	— <i>Kad</i>
86. <i>Occido</i>	— <i>Uczig</i>
87. <i>Faceo</i>	— <i>Fak</i>
	etc. etc.

Din cele 87 de cuvinte (substantive, adjective, adverbe, verbe), Miron Costin indică etimologia exactă (sau aproape exactă) la 76 de cuvinte; 6 cuvinte sînt de origine latină (nr. 11, 23, 44, 50, 56, 81), dar etimonul lor e altul, iar un cuvînt (nr. 6) e derivat românesc de la un verb latinesc (*scire*), ce stă la baza cuvîntului invocat (*scientia*). Așadar, aproape toate cuvintele românești enumerate de învățatul cronicar sînt de origine latină. Rămîn doar 4 cuvinte, dintre care nr. 12 este autohton, nr. 27 provine din bulgară (< gr. biz.), iar două (nr. 69 și 70) sînt împrumuturi vechi slave¹.

¹ Întrucît Miron Costin n-a cunoscut cartea lui Ioannes Lucius, cele 11 coincidențe de cuvinte citate sînt întîmplătoare (în stînga notăm numerele de ordine din lista acestui autor, iar în dreapta din cea a lui Miron Costin): 1—42, 3—40, 11—16, 16—21, 18—19, 21—3, 27—36, 35—45, 53—43, 57—44, 60—39.

Deși mai restrâns, capitolul VI din ultima operă a lui Miron Costin, *De neamul moldovenilor*, intitulat *De numerele neamului acestor țări și de port și de limba graiului, de unde au luat...*, cuprinde totuși câteva afirmații și exemple diferite față de disertația polonă. Iată, extrase, pe scurt, cele cu caracter etimologic:

„Așa și neamul acesta, de carele scriem, a țărilor acestora, numele vechiu și mai dreptu ieste *rumân*, adecă rîmlean, de la Roma“ ș.a.m.d.¹

În continuare, citîndu-l pe Toppeltin, învățatul cronicar ia în discuție originea latină a limbii române, precum și existența împrumuturilor din alte limbi (fără însă a da vreun exemplu dintre acestea): „Precum dar s-au arătat deplin neamul acestor țări așezate pe aceste locuri de rîmleni, așe și graiul totu de la rîmleni izvorit, cu ciialți historici mărturisește și Toppeltin, care așe dzice: « Am dovedit mai sus a fi Italia pricina descălîcării valahilor, așe și aici aceiaș laudă mărturisim, că limba lor ieste limba vechilor romani, amestecată sau mai mult stricată cu sîrbască, rusască, dățască, horvățască, slovenească » proci“².

Evoluția limbii, mai exact a vocabularului, de la latină la română este exemplificată aici de Miron Costin cu următoarele cuvinte, dintre care unele sînt reluate din cronica polonă, altele însă sînt noi:

„Că unde dzice lătinește: *Deus*, noi dzicem *Dzău* sau *Dumnădzău*, *meus*, al meu, așijderea, unde *telum* [*caellum*] ei, ceriul, *homo*, omul, *fronsă*, fruntea, *angelus* [*angelus*], îngerul. Iară nice unile cuvinte nu sîntu să nu fie protivnice cu lătinește, sau la început, sau la mijloc, sau la firșit, iar unele stau neclătite, cumu-i *barba* — barba, *luna* — luna și altele ca acestea: *vinum* — vinul, *panis* — pîne, *manus* — mîna, *culter* — cuțit“³.

Din cele 12 cuvinte, 4 sînt reluate din lucrarea precedentă (36. *ceriul*, 1. *omul*, 5. *fruntea*, 16. *barba*), în timp ce 8 sînt noi (le numerotăm în continuarea listei precedente):

88. <i>Deus</i>	— <i>Dzău, Dumnădzău</i>
89. <i>meus</i>	— <i>al meu</i>
90. <i>angelus</i>	— <i>îngerul</i>
91. <i>luna</i>	— <i>luna</i>

¹ Opere, ed. cit., vol. II, p. 44—45.

² *Ibidem*, p. 48; vezi citatul din Toppeltin, în original, mai sus, p. 36. Cf. *Studii de lexicologie...*, p. 165—166.

³ *Ibidem*, p. 48—49.

92. <i>vinum</i>	— <i>vinul</i>
93. <i>panis</i>	— <i>pîne</i>
94. <i>manus</i>	— <i>mîna</i>
95. <i>culter</i>	— <i>cuțit</i> ¹ .

Corelînd concluziile ce se degajă din considerarea acestui supliment lexico-etimologic cu cele din lista fundamentală de 87 de cuvinte, constatăm că la 83 din ele etimologia latină este indicată exact (sau aproape exact), 7 cuvinte sînt de origine latină, dar etimonul e altul, 1 este derivat românesc și numai 4 sînt împrumutate din alte limbi: într-adevăr, gradul de eroare este surprinzător de mic, dovedind o bună cunoaștere a limbii latine și orientare etimologică fermă, ce anticipează cu un secol pe cea a corifeilor Școlii Ardelene.

Scrisă către sfîrșitul secolului al XVII-lea (1685—1691), *De neamul moldovenilor*, împreună cu *Cronica Țărilor Moldovei și Munteniei*, redactată mai înainte (1677), premerge cu puțin cele două monografii ale Moldovei și Țării Românești: *Descriptio Moldaviae* a învățatului domn Dimitrie Cantemir (1716) și *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia* a italianului Del Chiaro (1717, tipărită în anul următor), de care ne vom ocupa mai jos.

6. Anton Maria del Chiaro (1718)

A doua jumătate a secolului al XVII-lea și primele două decenii ale secolului al XVIII-lea înregistrează începuturile lexicografiei manuscrise italo-române: *Vocabularul italian-român* atribuit de prof. Carlo Tagliavini stolnicului Constantin Cantacuzino (cca 1690—1700)² și *Breve vocabulario italiano-moldavo*

¹ Doar la acest cuvînt nu e indicat exact etimonul, ceea ce nu ne miră, căci nici pînă astăzi n-a fost stabilit cu exactitate (vezi discuția și bibliografia la Al. Cioranescu, *Diccionario Etimológico Rumano*, fasc. 2, La Laguna, 1959, nr. 2740).

² Carlo Tagliavini, *Un frammento di terminologia italo-rumena ed un dizionario geografico dello stolnic Cost. Cantacuzino*, extras din „*Revista filologică*“, I, Cernăuți, 1927, p. 167—184; vezi și Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române*, I, București, 1966, p. 9. Recent, Corneliu Dima-Drăgan a supus îndoiieli această atribuție, considerînd că glosarul a fost întocmit probabil de un misionar catolic, înainte de 1660: *Un destin istoric...*, (I), p. 34—35.

(cca 1000 de cuvinte), întocmit la 1719 de călugărul franciscan Silvestro Amelio¹.

Cu un an înșă înaintea acestei date a fost tipărit *primul glosar român-italian* (parțial și *-latin*), datorat lui **Anton Maria Del Chiaro** (1718), glosar mai puțin cunoscut în lingvistica românească, dar care este în același timp o lucrare cu preocupări etimologice, ce depășește prin numărul cuvintelor cele trei glosare precedente ale lui Ioannes Lucius, Johann Tröster și Miron Costin.

Născut la Florența, probabil în 1669, Anton Maria Del Chiaro a studiat la colegiul „San Salvatore” din orașul natal și, poate, la una din universitățile italiene. Ulterior a fost secretar al filozofului și istoricului Bernardo Trevisano, la Veneția, unde a rămas pînă la sfîrșitul anului 1709, cînd — invitat, se pare, de Nicolae Caragiani, agentul lui Constantin Brîncoveanu — a plecat spre Țara Românească. Aici devine, în primele luni ale anului 1710, secretar al lui Brîncoveanu (octombrie 1688 — martie 1714), rămînînd în continuare și sub următorii doi domni: Ștefan Cantacuzino (martie 1714—noiembrie 1715) și Nicolae Mavrocordat (decembrie 1715 — noiembrie 1716)². După o ședere în țară timp de șapte ani, Del Chiaro a ajuns să cunoască destul de bine locurile noastre și poporul român, astfel că, reîntors la Veneția în a doua jumătate a anului 1717³, a redactat o carte care i-a adus celebritatea în cultura și istoriografia italiană și română: *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia, con la descrizione del paese, natura, costumi e religione degli abitanti*. Annessavi la tavola topografica di quella provincia (...). Composta da Anton Maria Del Chiaro

¹ Vezi O. Densusianu, *Manuscrisul românesc al lui Silvestro Amelio, din 1719*, „Grai și suflet”, I, 1924, fasc. 2, p. 286—311; cf. M. Seche, *op. cit.*, I, p. 15.

² Cea mai completă monografie asupra vieții și operei secretarului italian a fost realizată cu cîțiva ani în urmă de C. Boroianu, care a scos la iveală date noi din arhivele italiene, utilizînd întreaga bibliografie anterioară: *Anton Maria Del Chiaro*, „Studia bibliologica”, vol. III, București, 1969, p. 115—132 (litogr.); „*Istoria*” lui Del Chiaro, *principal izvor extern pentru cunoașterea epocii lui Constantin Brîncoveanu. Studiu, text italian, traducere, note și comentarii*. Rezumatul tezei de doctorat, București, CMUB, 1971 (litogr.).

³ În decembrie 1716 însoțise la Sibiu pe Nicolae Macrocordat, făcut prizonier de austrieci; la mijlocul lui ianuarie 1717 ajungea la Viena, de unde apoi s-a îndreptat spre Italia (vezi Boroianu, „*Istoria*” ..., p. 10—11).

Fiorentino, In. Venezia, MDCCVIII, [XX] + 256 p. + 1 hartă + 1 pl.¹

Această lucrare, ce corespunde pentru Țara Românească *Descrierii Moldovei* — redactată de Dimitrie Cantemir cu un an înainte (1716), dar publicată abia în 1769, în traducere germană —, a fost larg utilizată de istoricii români și străini, îndată după apariție și pînă în zilele noastre. În România, ea a devenit larg cunoscută mai ales datorită noii ediții îngrijite de Nicolae Iorga („Nuova edizione per cura di N. Iorga“, București, 1914, 256 p. + 2 pl. + 1 hartă)², însoțită de o postfață (p. 223) și de *Note* (p. 225—232). Mai puțin succes a avut traducerea românească a lui S. Cris-Cristian, sub titlul *Revoluțiile Valahiei*, cu o *Introducere* de N. Iorga (Iași, 1929, XVI + 160 p. + 1 pl. + 1 hartă), din cauza numeroaselor deformări și omisiuni, ce o fac aproape inutilizabilă³. În schimb, erau de reținut aprecierile marelui istoric, care se adăugau celor scrise de el însuși în postfața ediției din 1914 și în *Istoria românilor prin călători*⁴. Del Chiaro — precizase el — „e avea raccolto notizie preziosissime sulla vita dei Rumeni e sugli avvenimenti che si erano svolti sotto i suoi proprii occhi (...); la sua opera dev'essere considerata come una delle più preziose sorgenti della storia dei Rumeni“⁵, iar aici adăuga: „Unul din cele mai prețioase daruri pe care ni le-a făcut Italia în domeniul cunoașterii trecutului nostru e cartea secretarului brîncovenesc Del Chiaro“, ce cuprinde „adevărate memorii ale unui om inteligent și capabil de nepărtinire“, interesat de „toată viața de la noi“⁶. Cîteva pagini i-a consacrat — cum era și de așteptat — R. Ortiz, în cunoscuta sa carte *Per la storia della cultura italiana in Romania*⁷. De asemenea, secretarul florentin este menționat în lucrări de sinteză românești și italiene, opera sa

¹ Exemplarul de la Biblioteca Academiei R.S. România, înregistrat la cota II 117288, a aparținut lui Al. Papiu-Ilarian (Harta, între pp. [XX]—1, a fost înlocuită cu o reproducere „După un original din biblioteca Domnului A. Papiu-Ilarian, prim procuror la Curtea de Casațiune“, cum se specifică în partea de jos). Un alt exemplar, înregistrat în 1952, se află la cota II 62425 (legat cu o altă carte italiană din 1718, apărută la Anvers).

² Pe ultima copertă se află mențiunea: Tipografia „Neamul românesc“, Vălenii de Munte.

³ Vezi C. Boroianu, „Istoria“ ..., p. 32.

⁴ Ed. a II-a, adăugită, vol. I, București, 1928, p. 96—114.

⁵ *Istoria* ..., ed. 1914, p. 223.

⁶ *Revoluțiile* ..., p. V.

⁷ București, 1916, p. 118—128.

fiind considerată, pe drept cuvînt, „il libro più importante scritto da un italiano su la Romania“¹.

Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia cuprinde două părți: prima, formată din 8 capitole, are un caracter descriptiv-geografic și etnografic, fiind bazată pe observații proprii asupra reliefului, apelor, orașelor și împărțirii administrative a Țării Românești (cu reproducerea hărții stolnicului Constantin Cantacuzino, tipărită la Padova, în 1700), asupra curții domnești, boierilor și poporului de rînd — ale cărui calități le apreciază —, în sfîrșit, asupra obiceiurilor și ritualurilor; a doua parte, constînd din 14 capitole, debutează cu o schiță istorică (pe alocuri, cu unele inexactități), urmată de expunerea memorialistică, în culori vii, ce-și păstrează interesul pînă astăzi, a evenimentelor la care Del Chiaro a fost martor și în centrul cărora s-a aflat Constantin Brîncoveanu, cu sfîrșitu-i tragic².

Din punct de vedere istorico-lingvistic sînt interesante nu atît considerațiile bazate pe opiniile mai vechi ale lui Enea Silvio Piccolomini (Papa Pius al II-lea), Bonfini ș.a., cît cele în care Del Chiaro comunică propriile sale observații³:

„Tutto quel tratto di paese che al giorno di oggi si chiama *Valachia* — scrie secretarul italian în primul capitol al cărții sale — è una parte dell'antica Dacia, la quale presentemente da geografi vien compressa sotto i nomi di *Transilvania, Valachia e Moldavia*“⁴. Și mai departe precizează:

„Chiamansi adunque in lingua loro *Romuni*, e la patria loro, cioè la Valachia, la chiamano *Tzara Rumaneasca*, la loro lingua: *limba rumaneasca*, ed in fatti, se mai vi fosse chi dubitasse che la nazione valaca moderna tragga la sua origine da' Romani, che vi si stabilirono per colonia, consideri attentamente il loro linguaggio e conoscerà non esser altro la valaca favella, se non una pura, e mera corruttela del latino idioma. E ben

¹ *Storia letteraria d'Italia*: Giulio Natali, *Il Settecento*, Parte prima, ed. 4, Milano, 1955, p. 572 (ed. 1, 1929; ed. 6, 1964, nu am găsit-o la B.A.R.). Vezi și nota bio-bibliografică scrisă de prof. Carlo Tagliavini, în *Enciclopedia italiana*, XII, Roma, 1950, p. 516 (ed. 1, 1931), tradusă de C. Boroianu, în articolul *Anton Maria Del Chiaro*, p. 115—116; alte indicații bibliografice, *ibidem*, p. 124, nota 4, și în „*Istoria*“ lui *Del Chiaro* ..., p. 29—32, la care pot fi adăugate: Al. Balaci, *Studii italiene*, IV, București, 1968, p. 11 și 233, nota 6; A. Armbruster, *Romanitatea* ..., p. 221—222.

² Vezi detalii la C. Boroianu, „*Istoria*“ ..., p. 13—29.

³ Vezi A. Armbruster, *op. cit.*, p. 221—222.

⁴ Ed. princeps, p. 2; ed. Iorga, p. 19—20. În continuare, cităm paginile în text, între paranteze, mai întîi din ediția princeps, apoi, după virgulă, din ediția Iorga.

però vero che di quando in quando vi si osservano frammischiate parole turche, greche, illiriche, unghere *ec.*, ma ciò non dee recar maraviglia se riflettiamo e alla vicinanza e al commercio che hanno avuto i Valachi con quei popoli" (7—8, 24).

Pentru edificarea cititorilor săi, Del Chiaro anunță că va da la sfârșitul cărții „un piccolo alfabeto di voci valache, latine ed italiane per supplemento di quelle che ha notate Giovanni Lucio, *De Regn[o] Dalmat[iae et Croatiae] lib[ri] 6*, cap. 5, pag. 285. Edit. Amstelodam[i] apud Joan. Blaeu 1668, le quali e' dice aver ricavate à *Fratre Francisco Soimirovich Bulgaro, Archiepiscopo Achridano, ec.*" (8, 24)¹.

Vocabularul este precedat de câteva considerații lingvistice și exemple de propoziții românești, redată în ortografie italiană — destul de apropiată de cea statuată pentru limba română în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, începînd cu 1860² — și, pe alocuri, în forme gramaticale ușor italianizate. Aceste considerații sînt plasate la sfârșitul ultimului capitol, după mențiunea „Il fine“, fără a avea însă un titlu aparte:

„Dopo di aver terminata questa mia Storia, mi vedo in impegno di mantener quanto nel principio di essa promisi per appagar la virtuosa curiosità di chi legge, sul proposito della valaca favella, la quale in molti vocaboli hà una gran correlazione colla lingua latina, conforme c[h]e ne vien dato qualche saggio da Giovanni Lucio, nel suo libro intitolato *De Regno Dalmatiae*. Io però non senza mio stupore osservo esservi frammischiate, non solo alcune parole italiane, ma eziandio, per la practica da me acquistata in sei anni nel linguaggio valaco, trovo che ne' verbi (spezialmente ne' preteriti prefetti) vi apparisce la maniera totalmente italiana, e che affatto si scosta dal latino, cioè a dire che ne' suddeti preteriti servonsi, come noi Italiani, del verbo ausiliare *avere*, ed eccone alcuni essemplj:

Ce ai scris?
*N'ai facuto*³ *bine.*

Che cosa hai scritto?
Non hai fatto bene.

¹ Vezi mai sus.

² Vezi :D. Macrea, *Ortografia cu litere latine a limbii române*, în *Probleme de lingvistică română*, București, 1961, p. 73—99; paragrafele consacrate lucrărilor de ortografie din *Istoria științelor în România. Lingvistica*, volum elaborat sub conducerea acad. Iorgu Jordan, de Ion Gheție, Valeria Guțu-Romalo, Luiza Seche, Mircea Seche, Flora Șuteu, București, 1975.

³ Cuvînt italianizat.

*Adam Parinte al nostro*¹ *a peccatuit.*

Adam Padre nostro hà peccato.

Cristòs a pazzit pentru peccatele noàstre.

Cristo hà patito per li peccati nostri, *ec.*

E moltissimi altri di simil sorta, che a bello studio tralascio, per non recar tedio a chi legge, anzi, affin di maggiormente provare ciò che scrissi da principio sul proposito della valaca lingua, che è mescolata con molte altre, — ecco un breve discorso un misto di quattro linguaggj, cioè greco, latino, illirico ed italiano.

*Tots occenici au lasciat*¹ *singur pe dascal al lor*²; cioè:

Tutti i discepoli han lasciato solo il maestro loro.

Ecco qui ancora il principio del *Pater Noster* in lingua valaca:

*Tato*¹ *al nostro*¹, *care jes*³ *in cerul, sfinzeàscase numele al teo*¹.

Padre nostro, il quale sei ne' cieli, santifischisi il nome tuo, *ec.*

I numeri dall'uno fino al dieci si pronunzian da Valachi nella maniere seguente:

*Un, doi, trei, pattro*¹, *cince, sciasse, sciàpte, opt, ndo, dzece*⁴ (235—236, 215—216).

Reproducem, în continuare, vocabularul (care însă nu este aranjat într-o ordine alfabetică perfectă și dă uneori expresii formate din 2—3 cuvinte), iar în partea finală, lista cuvintelor românești utilizate de Del Chiaro în cursul expunerii și frazele citate de el însuși în cap. V, *Funzioni de' funerali presso de' Valachi* (Partea întâi a cărții):

BREVE ALFABETO

*Di alcune parole valache, le quali hanno corrispondenza colla lingua latina ed italiana*⁴

A

1. <i>Acro</i>	Agro [Cuvîntul rom. e italianizat]
2*. <i>Argint</i>	Argento
3*. <i>Aur</i>	Oro

¹ Cuvinte italianizate.

² Din cuvintele utilizate, în această propoziție sint, într-adevăr împrumutate: *occenici*, pl. (*ucenic* < slavon. оученикъ; *illirico* înseamnă „sîrbocroat”) și *dascal* (<slavon. даскалъ < ngr. διδασκαλος).

³ Pentru *jesti*.

⁴ În ediția din 1914, N. Iorga precizează, în notă: „La scrittura è stata coretta dall'editore” (p. 219). Evident, aici, ca și mai sus, reproducem cuvîn-

4. <i>Abà</i>	Albàgio [Cuvîntul rom. e împrumutat din turc. <i>aba</i> , iar cel it. din arab. <i>al-bazz</i>]
5*. <i>Appa</i>	Acqua
6. <i>Adappàt</i>	Adacquato
7. <i>An</i>	Anno
8. <i>Addeveràt</i>	Daddovero
9. <i>Adeverinza</i>	Verita
10. <i>Agiun</i>	Digiuno
11. <i>Amaracciune</i>	Amaritudo, amarezza

B

12. <i>Bruma</i>	Bruma, brinata
13. <i>Battut</i>	Battuto
14. <i>Beutùra</i>	Bevanda
15. <i>Bine</i>	Bene
16*. <i>Bòo</i>	Bos, bue
17*. <i>Bun</i>	Bonus, buono
18. <i>Berbècci</i>	Vervex

C

19*. <i>Camàscia</i>	Camicia
20. <i>Caplon</i>	Cappone [Cuvîntul rom., azi <i>clapon</i> , e împrumutat din pol. <i>kaplon</i> , care provine din cel it.]
21. <i>Càsciul</i>	Cacio
22*. <i>Cal</i>	Cavallo
23*. <i>Calatòre</i>	Viandante a cavallo [Cuvîntul rom. e italianizat]
24*. <i>Casa</i>	Casa
25. <i>Cuina</i>	Cucina [Cuvîntul rom. e împrumutat din scr. <i>kujnja</i> , <i>kuhinja</i> , pol. <i>kuchnia</i> , ucr., rus. <i>кухня</i> (< v. germ. sup. <i>kuchina</i>), iar cel it. e moștenit din lat <i>coquina</i> , ce stă la baza acestora]

tele românești în grafia autorului, întrucît soluțiile grafice adoptate de el prezintă un interes deosebit. Singurul nostru adaos constă în numerotarea cuvîntelor, respectiv a expresiilor. De asemenea, întrucît vocabularul are un vădit caracter etimologic, selectînd cuvinte românești de origine latină (sau care i se păreau a fi) — asemenea celor ale lui Ioannes Lucius (1666), Johann Tröster (1666) și Miron Costin (1677) —, adăugăm între paranteze drepte unele precizări strict necesare. Cele 14 cuvinte care apar și în lista lui Ioannes Lucius sînt marcate cu un asterisc după numărul de ordine.

26. *Cap* Capo
 27. *Cumpero* Compro [Cuvîntul rom. e italianizat]

D

- 28*. *Datuòr* Debitore
 29. *Datorìa* Debito
 30. *Denainte* Dinanzi
 31. *Denderèt* Di dietro
 32. *Dinzi* Denti
 33. *Dègete* Digiți, dita
 34. *Dreptàte* Rectitudo
 35. *Dumnedzèu* Domeneddio
 36. *Dzìoa* Dies, dì

F

37. *Fièr* Ferro
 38. *Fùlger* Folgore
 39. *Facìra* Fiaccola [Cuvîntul rom. e împrumutat din slavon, *факлиа*, care provine în ultimă analiză din lat. *facula*]
 40. *Fapture* Fattura
 41. *Formuòs* Formosus, bello
 42. *Ferèstra* Fenestra, finestra
 43. *Fericìt* Felice, beato
 44. *Fruunte* Fronte, frontispizio
 45. *Forte-bine* Benissimo (così nel francese: fort bien)

G

46. *Genucchi* Ginocchia
 47. *Gras* Grasso
 48*. *Gaina* Gallina
 49. *Gustare* Colazione, assaggiare
 50. *Grosàvo* Grossolano, sporco [Cuvîntul rom., italianizat aici, e împrumutat din bg. *грозав*]¹
 51. *Grèò* Grave, pesante, difficile
 52. *Grèul* Grano, biada

I

53. *Iesci a fora*² Exi foras, esci fuori
 54. *Incepatura* Quasi inceptura, incominciamento
 55. *Incèpe a mancà* Incipe manducare

¹ „E slavo — N.I.” (ed. 1914, p. 219).

² Italianizat, pentru *afara*.

56. <i>Incalecăt</i>	Cavalcato
57. <i>Inghiazzăt</i>	Diacciato, istupidito
58. <i>Inghizzăt</i>	Inghiottito

L

59. <i>Lacrime</i>	Lacrymae, lagrime
60. <i>Lumina</i> ¹	Luna
61*. <i>Luminăre</i>	Lume, candela
62. <i>Locul</i>	Locus, luogo
63*. <i>Luminòs</i>	Luminoso, chiaro
64. <i>Limba</i>	Lingua
65. <i>Limbăt</i>	Linguacciuto

M

66. <i>Mere</i>	le Mela, frutta
67. <i>Mière</i>	Mel, miele
68. <i>Muna</i>	Mano
69. <i>Moărte</i>	Morte
70. <i>Mirăre</i>	Maraviglia, stupore
71. <i>Massa</i>	Mensa, tavola
72. <i>Mucci</i>	Moccj
73. <i>Mucid</i>	Mucidus
74. <i>Mumma</i>	Madre

N

75. <i>Nas</i>	Naso
76. <i>Nebun</i>	Insanus, quasi: non buono
77. <i>Nefericăt</i>	Infelice
78. <i>Nu știu</i>	Nescio, non sò [Cuv. rom. e italianizat]
79*. <i>Negro</i>	Nigrum, nero [La fel]

O

80. <i>Ozzel</i>	Acciajo [Cuvântul rom. e împrumutat din v.sl. оцкль, de origine latină, în timp ce cuvântul it. e moștenit din lat. <i>aciarium</i>]
81. <i>Ozzet</i>	Aceto [Cuvântul rom. e împrumutat din v. sl. оцетъ, оцѣтъ, de origine latină, în timp ce cuvântul it. e moștenit din lat. <i>acetum</i>]

¹ N. Iorga corectează, introducând cuvântul *lună*, precizând în notă: „Errato *lumină*” (ed. 1914, p. 220). Mai corect ar fi să se îndrepte corespondentul italian, menționându-se *lume*.

82. *Ozzezzitt* Inacetito [Derivat de la cuvântul precedent]
- P
83. *Pace* Pace
 84. *Percèpo* Percipio, intendo [Cuvântul rom. e italianizat].
 85. *Puòrta* Porta
 86. *Place* Placet, piace
 87. *Poer* Pelo
 88. *Pere* Pera, frutta
 89. *Puòme* Poma, ogni sorta di frutta
 90. *Palàtor*¹ Palatium, palazzo [Cuvântul rom. e împrumutat din ngr. *παλάτι*, care provine din lat.]
 91. *Pescàr* Piscator, pescatore
 92. *Peste* Pesce
 93. *Puèine* Pane
 94. *Parinte* Parens, padre
 95. *Pling* Plango, piango
- R
96. *Remascàzze* Rimasuglj
 97. *Remanèz senatuò-ssi* Rimanete sani
 98. *Respùns* Responsum, risposta
 99. *Ris* Risus, riso
 100. *Roi*² Ros, rugiada
 101. *Rios* Rognoso
- S
102. *Strigòica* Strega
 103. *Striga* Grida, strillo, stridi
 104. *Spàima* Spasima, în significato di spavento
 105. *Spaga* Spada [Cuvântul rom. e împrumutat din pol. *szpada*, rus. *уназа*, care provin din ital. *spada*]
 106. *Sabbia* Sciabla [Ambele cuvinte sînt de origine slavă]

¹ N. Iorga corectează: *Palaturi*, menționînd în notă: „Errato: *palàtor*“ (ed. 1914, p. 221).

² Probabil, greșală de tipar pentru *roo* (*rouă*).

107. *Statutuòre* Stabile, fermo [Cuvîntul rom. e italianizat]
108. *Scamn* Scamnum, sgabello [Cuvîntul rom. scris, probabil, sub influența celui latin]
109. *Sced* Sede, siedi
110. *Sterge* Terge, netta
- T
111. *Taci* Taci
112. *Tacut* Tacito, taciturno
113. *Tâine* Taciturnita, segretezza [Cuvîntul rom. este împrumutat din slavon. таина]
114. *Tatul mieu* Il padre mio
115. *Tzara* Terra, cioè villaggio
116. *Trombizza* Trombetta [Cuvîntul rom. este împrumutat din slavon. трѣбница, în timp ce cuvîntul it. este derivat de la *tromba*]
- V
117. *Vai de mine* Vae mihi, guai a me
118. *Vie* Vinea, vigna
119. *Voja* Volontà [Cuvîntul rom. este împrumutat din v.sl. воля]
120. *Voinza* Licenza, beneplacito
121. *Vin* Vino
122. *Vitric* Vitricus, padrigno [Rom. *vitrig*, -eg]
- U
123. *Uscia inchisa* Uscio chiuso
124. *Unire* Unione
125. *Uom inzellept* Uomo intelligente
(237—240, 219—221).

Așadar, din cele 125 de articole lexicografice, dintre care 8 reunesc câte 2 cuvinte (nr. 45, 53, 55, 78, 97, 114, 123, 125), iar 1 articol — 3 cuvinte (nr. 117) — totalul lexemelor românești fiind de 135 —, majoritatea, și anume 110 articole, identifică corect cuvintele românești moștenite din latină (sau derivate de la astfel de cuvinte). Doar 14 cuvinte (nr. 4, 20, 25, 39, 50, 80, 81, 82, 90, 105, 106, 113, 116, 119) din 135 se dovedesc a fi împrumutate din alte limbi, care însă, la rîndul lor, le-au primit direct sau indirect din latină sau din italiană.

Din compararea glosarului lui Ioannes Lucius cu acela al lui Del Chiaro, observăm că acesta din urmă a inclus 14 cuvinte existente la predecesorul său, adesea notându-le altfel (în câteva cazuri mai bine), ceea ce este o dovadă că le-a înregistrat el însuși în Țara Românească: *apa* (I.L.) — *appa* (D.C.), *argint*, *auru* (I.L.) — *aur* (D.C.), *buno* (I.L.) — *bun* (D.C.), *bou* (I.L.) — *boo* (D.C.), *cadul* [= *calul*] (I.L.) — *cal* (D.C.), *casa*, *camassa* (I.L.) — *camăscia* (D.C.), *cagliator* (I.L.) — *calătore* (D.C.), *du-tor* [= *dător*] (I.L.) — *datuòr* (D.C.), *gaina*, *luminare*, *luminosus* (I.L.) — *luminòs* (D.C.), *nigro* (I.L.) — *negro* (D.C.).

Putem deci interpreta această bogată listă de cuvinte românești, însoțite de corespondentele lor italiene sau latine drept o nouă încercare etimologică referitoare la limba noastră, în continuarea celor precedente, evident la nivelul lingvisticii de la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul celui de-al XVIII-lea, contemporană cu preocupările lingvistice, în particular etimologice, ale lui Dimitrie Cantemir din *Istoria ieroglică* (1705), *Descriptio Moldaviae* (1716) și *Hronicul vechimii româno-moldo-vlahilor* (1717—1723)¹.

Dar preocupările lui Del Chiaro privind limba română nu se limitează la partea finală a cărții sale. Ele sînt presărate, practic vorbind, în toate capitolele, fie prin utilizarea unor cuvinte și termeni românești, împreună cu explicarea lor în limba italiană, fie chiar prin adăugarea unor considerații privind originea lor, ceea ce le leagă de vocabularul prezentat mai sus.

„Del Chiaro mînuiește cu îndemînare și talent o limbă pitorească — scrie C. Boroiianu² —, în lexicul căreia intervin, pe lîngă numeroase antroponime³ și toponime din istoria și geografia noastră, multe vocabule și expresii românești, parte din ele fiind legate de viața social-politică feudală a țării. Cuvintele românești, în general bine așezate în textul italian, corect traduse sau explicate, sînt scrise în ortografie italiană, ceea ce prezintă avantajul de a indica italienilor pronunția românească“.

¹ Vezi M. Seche, *Schiță ...*, I, p. 12—13; Șt. Giosu, *Dimitrie Cantemir. Studiu lingvistic*, București, 1973, p. 35—73 (cap. *Preocupări lingvistice în opera lui D.C.*); C. Poghirc, *Conceptions glottogoniques au début du Siècle des Lumières*, extras din „Dacoromania“, 2, Freiburg — München, 1974, p. 243—265 (cu privire specială asupra lui Dimitrie Cantemir și cu o bogată bibliografie generală).

² „Istoria“..., p. 28.

³ În text apare greșit *patronime*.

Cum am arătat mai sus, pe acestea le vom prezenta aici, în contextele respective — mai întâi lista boierilor din sfatul țării, dată de autor însuși în cap. III din partea I, iar apoi, în ordine alfabetică, celelalte cuvinte românești, întâlnite în paginile cărții, întrucît prezintă interes atît din punct de vedere lexical, cît și ortografic.

*Lista boierilor*¹ (53—54, 60—61)

„Seguono poi i nobili, che stanno disposti [la masă] per ordine uno dirimpetto all'altro, ed eccone i loro nomi.

1. *Bano*: Questo è la prima dignità dopo il principe e comanda quasi la metà della Valachia, dove egli solo amministra giustizia. [Vezi și: „... il gran *bano* ...“, 76, 81].

2. *Vornico*, cioè Supremo Giudice.

3. *Logofet*, Gran Cancelliere.

4. *Spatar*, Generale della cavalleria (...). La dignità di *spatar* è di così grande importanza, che non si vuol conferire dal principe se non a qualche suo fratello oppure, non avendo fratelli, a qualcuno de moi più stretti parenti. [Vezi și: *spataro*, 75, 80; 96, 100, *spatar*, *spataro*, 124, 124; *spatar*, 165, 158; 218, 201].

5. *Vestier*, Gran Tesoriere.

6. *Cluccièr*, Commissario alle biade.

7. *Postèlnic*, Gran Marescialo di Corte [La fel, 230, 210; „il *postelnico*“, 96, 100].

8. *Paharnic*, Gran Siniscalco, il quale dà da bere al Principe. [Vezi și 230, 210].

9. *Stolnic*, Scalco Maggiore, mette le vivande dinanzi al Principe. [Vezi și: „Costantino *Stolnico*, cioè *Scalco* maggiore...“, 124, 124; „... lo *Stolnico* Costantino...“, 198, 185].

10. *Comis*, Cavallerizzo Maggiore. [Cf. și: „In ultimo comparve il cavallerizzo maggiore, che in valaco si chiama *comis mare*...“, 98, 101].

11. *Sluger*, Soprintendente alle becherie.

12. *Medelnicèr*, quello che muta piatto al principe solo.

13. *Sardar*, Forier Maggiore.

14. *Pittàr*, Soprintendente alle carroze di Corte.

15. *Camaràs de Ocne*, Inspettor Generale sopra le miniere del sale.

¹ Numerotarea este introdusă de noi.

16. *Aga*, General della fanteria, sta in piedi per dar qualche ordine alla milizia;

17. siccome ancora l'*Armàs*, Gran Barigello. [Vezi și 217, 200]“.

Glosar

1. *Agiùn*. „La vigilia di Natale e della Epifania osservano il digiuno, che in lingua valaca si chiama *agiùn*, e mangiano una sola volta, cioè sul tardi, ma non pesce“ (88, 94).

2. *Balovani*, pl. „Li detti pali di rovere si chiamano da Valachi *balovani*“ (9, 25)¹.

3. *Barza*. „Chiamasi la cigogna nella valaca favella *barza*...“ (7, 23).

— 4. *Calzunàr*. Vezi nr. 5; „... il buon *calzunàr*...“ (67, 72).

5. *Calzumi*, pl. „Questi borzacchini chiamansi da Valachi nella loro lingua *calzumi*, dal che poi chi porta il sopraddetto donativo [la nuntă] appellasi *calzunàr*“ (66, 72).

6. *Camàra*: „Ciò fatto, andò il Turco a sigillar il tesoro pubblico, che in lingua valaca si chiama *vestiaria*, e poscia il privato del principe, il quale appellasi *camàra*...“ (182, 173).

7. *Camaràs*. „...Il *camaràs*, cioè il tesorier segreto del principe...“ (101, 104).

8. *Casa mare*. „Il luogo in cui apparecchiassi la tavola per mangiari, suol esser la sala chiamata da essi *casa mare*, che in nostra lingua significa casa grande“ (32, 43).

9. *Casacci*, pl. „Seguivano di poi altri soldati chiamati *casacci*...“ (76, 80).

10. *Ciga*. „...Lo sturione si chiama in valaco *ciga*...“ (11, 26).

11. *Ciuma*. „Chiamasi la pesta in lingua loro *ciuma*“ (11, 26).

12. *Clanza* [= *cloanța*]. „Due sono i principali personaggi che rappresentano l'azione: uno che hà adatto alla bocca un beco di cigogna e che a tempo di suono fà battere come nacchere, e di quando in quando vâ saltellando e montando addosso all'altro, il quale hà una longa barba posticcia. Il primo di costoro si chiama in valaco *clanza* e il secondo, della barba, appellasi *unchiàs*, e questo ultimo nome in lingua nostra significa *vecchiardo*“ (60, 65—66).

¹ Definiția e curioasă: „pari de stejar“; să fie o confuzie cu *bulamac*, stîlp gros de stejar“?

13. *Crèccima*. „...Taverna, che in valaca lingua chiamasi *crèccima*“ (28, 38; vezi și: 26, 39; 27, 39 — de 2 ori). „...In una di quelle *crèccime*...“ (pl., 26, 39).

14. *Darabanzi*, pl. „...Il padre del principe [Brîncoveanu] era stato tagliato a pezzi in una follevarion di soldati, che chiamansi *darabanzi* in lingua valaca“ (179, 169).

15. *Divano*, *divan*. „La seconda sala [din palatul domnesc] serve per farvi il *divano* (cioè per amministrar giustizia)...“ (12, 27). „... Al *divano*, cioè al consiglio del principe“ (110, 110). „... Nobili del *divan*, o sia consiglio...“ (148, 145).

16. *Dracàica*. „Quella fanciulla che salta colla sciabla alla mano vien chiamata da'valachi *dracàica*“ (60, 65).

17. *Fino*, *finà*. „La creatura però, o sia figlioccio, vien chiamato presso loro *fino* e la figlioccia *finà*, la qual voce potrebbe forse esser corotta dalla parola latina *affinis*“ (73—74, 77)¹.

18. *Giner*. „Lo sposo appelasi da essi *giner* (dalla voce latina *gener*) e la sposa *miràssa*“ (72, 76).

19. *Giudèzzi*, pl. (italienizat). „Dividesi questa provincia [Țara Românească] in XVII parti o territori (che da'Valachi si chiamano in lor lingua *giudèzzi*, cioè giudicature, o vogliam dire vicariati, oppure podestarie)...“ (3, 20—21).

20. *Gura*. „Chiamasi il luogo dell'accampamento suddeto *Gura Orlàzzi* [= *Urtați*]“ (165, 158)².

21. *Han*, pl. *hani* (italienizat). „Due *hani* belli e grandi sono degni di esser veduti in Bucarest [hanurile Șerban Vodă și Sf. Gheorghe]. È il *han* un recinto di forti e alte muraglie, fatto a guisa di un gran claustro de nostri religiosi...“ (13, 28). „Edificò in Bucaresti quel *han*, o sia allogio per mercanti di ogni sorta, che oggidì si chiama *Il Han di Scherban Voda*...“ (144, 140).

22. *Icre*, pl. „... Il caviale [si chiama] *icre*“ (11, 26).

23. *Mare*. „...Nella prima ed ultima settimana [a postului] (ch'eglino chiamano *mare*, cioè grande)...“ (25, 38). Vezi și nr. 8.

24. *Melci*, pl. „Chiamansi le lumache in lingua valaca: *melci*“ (34, 45).

¹ *Fin*, *fină* provin din lat. **filianus*, derivat de la *filius*.

² Vezi nota lui N. Iorga, ed. 1914, p. 230. Cf.: „... În gura Urtaților, la Albești...“ (Radu logofătul Greceanu, *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brîncoveanu voievod* (1688—1714), ed. Aurora Ilieș, București, 1970, p. 179; vezi și p. 180, 182).

25. *Metànie*. „...E di più comanda che in quei giorni faccia tante centinaia di genuflessioni (che da essi sono chiamate *metànie*) avanti qualche sagra immagine“ (92, 96).

26. *Miràssa*. Vezi nr. 18.

27. *Nàsciul, nàscia*. „Il compare dell'anello si chiama in lingua valaca *nàsciul*, overro *nun*, e la comare dell'anello: *nàscia*, oppure *nune*“ (72, 76).

28. *Nun, nune*. Vezi nr. 27.

29. *Ocne*, pl. „... Lo condanna alle saline, che in lingua valaca si chiamano *ocne*...“ (15, 30). Vezi și *Lista boierilor*, nr. 15.

30. *Paìcci*, pl. „... Questi denari poi dividonsi tra i *paìcci* (così chiamansi i braccieri del principe, perché nel salire le scale gli sostentan le braccia uno per parte)...“ (49, 57; un alt ex. mai jos; cf. și 50, 58; 62, 66).

31. *Pappuce*, pl. „...E, prima di salir le scale di Corte, si fan cavare gli stivaletti, in vece de' quali portano le pianele, che chiamano con vocabolo turchesco: *pappuce*“ (31, 42).

32. *Paresima*. „La quaresima grande chiamasi in lingua valaca *piresima*, ed. e di 48. giorni...“ (87, 93).

33. *Paste*. „La solennità della Pasqua (che in lingua valaca vien chiamata *Paste*) celebrasi da essi con gran feste e con diversi giuochi...“ (49, 57).

34. *Plajàsci*, pl. „...Guardandosi però dalle guardie (che Valachi chiamano *plajàsci*)...“ (9, 25).

35. *Pomana*. „Questa sorta di limosina chiamasi presso di loro *pomana*, ed è parola illirica, che in nostra italiana favella significa *commemorazione de'morti*“ (79, 83).

36. *Poppa Ruda* [*paparuda*]. „Questa canzone si chiama in valaco *Poppa Ruda*, che in lingua nostra verrebbe a significare: *Prete Parente*“ (59, 65)¹.

37. *Portari*, pl. „Comparvero gli uffiziali soprintendenti al ricevimento de' forestieri (chiamansi costoro in lingua valaca *portari*) che gli dissero: *Benvenuto*“ (140, 137).

38. *Rendurèle*, pl. „... Le rondinelle appellansi da loro *rendurèle*“ (7, 23).

39. *Saimèni*, pl. „...Una compagnia o due di soldati a cavallo (questi si chiamano da' Valachi *saimèni*)...“ (68, 83; un alt ex. mai jos; cf. și 69, 74; 76, 80; 108, 109; 213, 197).

¹ Del Chiaro n-a înțeles cuvîntul *paparudă* și l-a descompus în *popa rudă*, traducîndu-l ca atare în italiană (cf. nota lui N. Iorga, ed. 1914, p. 228).

40. *Sarandar*. „... La messa per 40 giorni, che però si chiama *sarandar*, dalla voce greca *saranda*, che significa *quaranta*, sicchè *sarandar* altro non vuol dire se non *quarantena*...” (79, 83).

41. *Sfinta Vinere*. „...Chiamasi da' Valachi il giorno del Venerdì: *Sfinta Vinere*, che verrebbe a significare in lingua nostra *Santa Venerdì*“ (40, 49).

42. *Sirbi*. „Assodò a proprie spese de trentacinque in quaranta mila Serviani (chiamansi da' Valachi *Sirbi*)“ (137, 135).

43. *Soba*. „Hà ogni camera la sua stufa (che in valaco appellasi *soba*), ed è una spezie di cammino con una porticella ovale, per dove si metton le legna...” (31—32, 43).

44. *Sporcàt*. „...Quel cerusico sarebbe da essi chiamato in loro lingua: *sporcàt*, che significa nella nostra favella: *contaminato*, o veramente *impuro*...” (37, 47). „... Le persone più idiote e grossolane, chi mangiasse qualcuno de' suddeti cibi [broaște] (che in loro pura lingua valaca chiamano col titolo di *sporcàt*) lo stimerebbero un uomo abbominevole e incapace di ricevere la santa comunione“ (87, 91).

45. *Szimir*. „... Viengli assegnata una guida (che si chiama *szimir*), cioè un soldato di confini, che porta al petto una lastra di argento in cui è impressa l'arma della Valachia“ (28, 40).

46. *Tirgo da fora* [*Țirgu de-afară*]. „Il luogo destinato per il patibolo è quello che da Valachi è chiamato *Tirgo da fora*, cioè *Mercato di fuori*, perchè veramente è fuori della città un bon mezzo miglio... (82, 84).

47. *Unchiàs*. Vezi nr. 12.

48. *Vaccarità*. „...Proibivasi al qualsisia principe il poter in avvenire esigere il tributo che chiamasi in valaco *vaccarità*“ (196, 184). „È il *vaccarità* una tassa di un terzo di reale per ogni animal cavallino e bovino“ (196—197, 184).

49. *Vadra*. „I mercanti poi nell'autunno pigliano quel miele, che si vende a misura (in valaco si chiama *vadra*), e questa misura tiene al nostro computo italiano 48 libbre di acqua. Il prezzo din detta misura è di un reale o di un reale e un quarto al più per ogni *vadra*“ (5—6, 22).

50. *Vestiaria*. Vezi nr. 6.

Observăm că preocupările etimologice ale lui Del Chiaro își găesc expresie și în explicarea unora din cele 50 de cuvinte românești utilizate în textul operei sale. Acestea sînt: 18. *gîner*[e], „dalla voce latina *gener*“; 31. *pașpuce*, pl. „vocabulo turchesco“; 35. *pomana*, „parola illirica“ (slavă), de fapt, post-verbal românesc de la a *pomeni* (slavon. ПОМАНЯТИ); 40. *saran-*

dar, „dallo voce greca *saranda*, che significa *quaranta*...” (mai exact, chiar din ngr. *σαραντάρι*, derivat din *σαράντα*).

În sfârșit, reproducem aici cele câteva propoziții românești citate de autor în capitolul *Funzioni de' funerali presso de' Valachi*:

„...Dir queste parole in lingua valaca: *Domne Dzeu se le jertfe sufflettul*, che in nostra lingua vengono a significare: *Domeneddio perdoni alla di lui anima*...” (79, 83).

„...Il paziente dice ad alta voce queste parole: *Jartâzeme, frâzi*, il che significa: *Perdonatemi, fratelli*, al che ognuno risponde: *Se fi jartât, Ti sia perdonato*” (81, 84).

7. Concluzii

Cele patru glosare, de o mărime crescîndă — Ioannes Lucius (1666), Johann Tröster (1666), Miron Costin (1677), Del Chiaro (1718) —, împreună cu exemplele citate cu litere latine de alți autori (Francesco della Valle, 1545; Giovanni Botero, 1591—1601; Giuseppe Rosacio, 1595; Laurențiu Toppeltin, 1667; Martin Szentiványi, 1699), precum și bogatul material lexical inclus în lucrarea secretarului italian, au atît o valoare lexicografică și etimologică (pentru acest aspect trebuie avuți în vedere, de asemenea, Grigore Ureche și Nicolae Milescu Spătarul), cît și una ortografică, ele reprezentînd tot atîtea încercări destul de reușite de a reda cuvintele românești în alfabet latin. Dacă Miron Costin și Johann Tröster recurg la ortografia polonă¹, respectiv germană², mai puțin adecvate foneticii românești, în schimb Ioannes Lucius și mai ales Del Chiaro fac apel la ortografia italiană și cea latină, indicînd cu mult înainte drumul pe care vor merge — cu destule sinuozități etimologizante — reprezentanții Școlii Ardelene, începînd cu *Carte de rogacioni* (Viena, 1779) și *Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae* (Viena, 1780) ale lui Samuil Micu și Gheorghe Șincai (ed. a doua, Viena, 1805). În ordine cronologică, acestora li se adaugă: primele atestări de cuvinte românești în textele și documentele latine medievale, scrise în țara noastră sau în țările vecine — dintre care cel mai vechi cunoscut pînă

¹ Pentru interpretarea unor litere și grupuri de litere specifice ortografiei polone, vezi explicațiile Mioarei Avram la *Tatăl nostru*, în înregistrarea lui Luca Stroici la 1593: *Crestomație romanică*, vol. I, p. 190—191.

² Pentru interpretarea unor grafii germane, vezi DLRV, p. 194—195.

în prezent este *zapfu* (*şapū*), înregistrat într-un glosar latin din secolul al X-lea¹, contemporan cu prima atestare a unui cuvânt românesc cu litere chirilice (*agust*)²; cele dintâi tipărituri româneşti cu ortografie latino-maghiară (*Carte de cîntece*, imprimată probabil la Cluj, în anii 1562—1570)³, latino-germană şi -polonă (*Tatăl nostru* la St. Sarnicki, în 1594) şi la Hieronymus Megiser, în 1593, şi altele ulterioare; diverse glosare italo-române, începînd din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, apoi *Lexicon Marsilianum* (cca 1687—1701), *Dictionary valachico-latinum* (cca 1700), atribuit lui Mihail Halici⁴, datele lexicale şi etimologice din scrierile latine ale lui Dimitrie Cantemir (în special, *Descriptio Moldaviae*, 1716), şi altele.

Ajunşi la capătul prezentării noastre, constatăm că cele patru glosare reproduse mai sus au semnificaţii multiple pentru filologia şi lingvistica românească:

1) După încercări sporadice de explicare a etimologiei unor cuvinte româneşti, mai ales de origine latină, dar şi împrumutate din limbile vecine, ele reprezintă — împreună cu capitolele speciale din scrierile lui Dimitrie Cantemir — primele lucrări mai ample de etimologie românească, precedînd cu circa 100—150 de ani tabelele etimologice ale lui Ion-Budai Deleanu (1812—1818) şi cunoscutul *Lesicon românesc-lătescu-ungurescu-nemţescu* (Buda, 1825), elaborat de Petru Maior şi de alţi reprezentanţi ai Şcolii Ardelene⁵.

2) Glosarele lui Ioannes Lucius şi Johann Tröster sînt primele lucrări lexicografice tipărite avînd ca bază limba română

¹ Vezi mai sus, studiul *Cele mai vechi atestări ...*, p. 16—17.

² Vezi DLRV, p. 70.

³ Pentru interpretarea grafiei vezi: Mioara Avram, în *Crestomație romanică*, vol. I, p. 180—181; I. Gheție, în *Istoria științelor în România. Lingvistica*, p. 13—14; Idem, *Începuturile scrisului în limba română*, p. 24—25 (Cartea după care s-a tradus a fost tipărită în 1562).

⁴ Așa-numitul *Anonymus Caransebesiensis*; vezi M. Seche, *Schiță ...*, I, p. 11—12.

⁵ Despre acestea vezi: D. Macrea, *Lingviști și filologi români*, București, 1959, p. 46—66; M. Seche, *Schiță ...*, I, p. 25—32; Ion Gheție, *Opera lingvistică a lui Ion Budai-Deleanu*, București, 1966; Mihai Mitu, *Ioan Budai-Deleanu et les problèmes de l'étymologie slavo-roumaine*, „Revue roumaine de linguistique”, XIV, 1969, nr. 2, p. 143—154; I. Pervain și Maria Protase, *Petru Maior și Lesiconul de la Buda*, „Cercetări de lingvistică”, Cluj, XV, 1970, nr. 1, p. 11—23. Asupra lexicografiei etimologice moderne românești vezi: I. Şiadbei, *Lexicografia și istoria cuvintelor*, „Limba română”, VI, 1957, nr. 6, p. 14—31; M. Seche, *Schiță ...*, I—II, 1966—1969; C. Poghiric, *Problèmes actuelles de l'étymologie roumaine*, „Revue roumaine de linguistique”, XIII, 1968, nr. 3, p. 199—214; I. Coteanu și I. Dănăilă, *Introducere în lingvistica și filologia românească*, București, 1970.

și, în același timp, cele dintîi glosare româno-latine (al doilea și cu traduceri în limba germană).

3) Glosarul lui Miron Costin este cea dintîi lucrare de lexicografie etimologică a unui învățat român, care continuă și dezvoltă considerațiile sumare mai vechi ale lui Grigore Ureche.

4) Glosarul lui Del Chiaro este prima lucrare lexicografică româno-italiană, tipărită.

5) Toate cele patru glosare, împreună cu notațiile de cuvinte românești la autorii citați din secolele al XVI-lea și al XVII-lea, îmbogățesc lista manuscriselor, documentelor și tipăriturilor în care apar cuvinte românești sau texte întregi cu litere latine. Spațiul dintre cea mai veche atestare a unui cuvînt românesc cu litere latine, în sec. X, și tipăriturile Școlii Ardelene se completează astfel cu cîteva lucrări lexicografice necunoscute pînă nu de mult sau prea puțin valorificate în filologia românească.

O DIMENSIUNE PUȚIN CUNOSCUȚĂ A CULTURII LUI M. EMINESCU: LIMBA PALEOSLAVĂ

1. Studiu introductiv

Cercetătorii manuscriselor eminesciene au observat de mult preocuparea marelui poet de a studia — printre alte limbi vechi și noi (latina, greaca, sanscrita, germana, franceza, italiana, spaniola) — paleoslava, atât de necesară cunoașterii și înțelegerii culturii noastre vechi.

Începutul l-a făcut G. Călinescu, primul care, în urma cercetării integrale nu numai a operei publicate, ci și a celor 49 de manuscrise păstrate la Biblioteca Academiei (mss. rom. 1829, 2254—2292 [sub nr. 2275 și 2276 se află câte 2 msse], 2306—2308, 3194, 4850, 5186, 5453)¹, și a trei caiete de la Biblioteca Centrală Universitară din Iași (Cat. I, nr. 5783), ne-a înfățișat în toată complexitatea nu numai pe genialul poet, ci și pe multilateralul om de cultură, format în urma unui intens și vast studiu în domeniul filozofiei, istoriei, economiei politice, dreptului, literaturii române pe toată întinderea ei, al literaturilor străine clasice și moderne, al lingvisticii, în particular al limbii române și al mai multor limbi străine. Cît privește cultura lui Eminescu, în totalitatea ei, încă Titu Maiorescu scrisese cu toată răspunderea, la câteva luni după stingerea poetului: „Rege el însuși al cugetării omenești, care alt rege ar fi putut să-l distingă?” Și mai departe, continuându-și ideea, dăltuită ca un aforism: „Eminescu este un om al timpului modern, *cultura lui individuală stă la nivelul culturai europene de astăzi. Cu neobosita lui stăruință de a ceti,*

¹ Vezi: *Lista manuscriselor lui M. Eminescu din Biblioteca Academiei R.S. România*, în: M. Eminescu, *Opere alese*, I, ed. 2, îngrijită și prefațată de Perpessicius, București, Ed. Minerva, 1973, p. 245—253 (Ed. 1, 1964); Nicolae Mecu, *Indicele manuscriselor eminesciene în Opere, volumele I—VI*, București, 1939—1963, ediție îngrijită de Perpessicius, „Caietele Mihai Eminescu”, III, 1975, p. 200—244. La acestea, Flora Șuteu și Octavian Șchiau au adăugat 12 pagini de versuri, copiate de Eminescu în albumul Mitei Kremnitz (*Manuscrisele eminesciene din colecția Mite Kremnitz*, „Studii de limbă literară și filologie”, vol. II, Ed. Academiei, 1972, p. 409—435).

de a studia, de a cunoaște, el își înzestra fără preget memoria cu operele însemnate din literatura antică și modernă. *Cunoscător al filozofiei, în special a lui Platon, Kant și Schopenhauer*, și nu mai puțin al credințelor religioase, mai ales al celei creștine și buddaiste, admirator al Vedelor, *pasionat pentru operele poetice din toate timpurile, posedând știința celor publicate până astăzi din istoria și limba română*, el afla în comoara ideilor astfel culese materialul concret de unde să-și formeze înalta abstracțiune care în poeziile lui ne deschide așa de des orizontul fără margini al gândirii omenеști¹.

Afirmația lui Maiorescu se baza, evident, nu numai pe opera poetică și proza publicată, ci și pe „energia cu care [Eminescu] a redactat *Timpu*l, înălțimea de vederi ce apare în toate articolele lui”², ca și pe manuscrisele pe care le păstra și pe care le-a depus ulterior la Academie. Însemnătatea acestui act n-a scăpat contemporanilor — în ciuda unor nedumeriri de moment — și mai ales generațiilor mai noi de scriitori și oameni de cultură. „Cînd Titu Maiorescu dăruia Academiei Române, în ședința de la 25 ianuarie 1902, cele 43 de volume de manuscrise cu 15 000 de pagini, care însoțiseră pe Eminescu, împreună cu lada de cărți, și sporind mereu, în toată viața lui pămîntească, *el dădea țării pe cel mai mare poet al ei, în gîndul întreg și adevărat*”³.

Or, printre limbile vechi de cultură, menite a-i deschide orizonturi largi spre literatura altor popoare, ca și spre aceea a poporului român însuși, un loc de seamă îl ocupă limba paleoslavă (veche slavă), alături de latină, greacă și sanscrită, pe care marele poet le-a studiat ani îndelungi, cu o asiduitate și o competență impresionante, după cum o dovedesc cîteva din manuscrisele sale.

„Abia întors în țară [în vara anului 1874, cînd împlinise doar 24 de ani] — scrie G. Călinescu, în monografia fundamentală *Opera lui Mihai Eminescu*, apărută în prima ediție în anii 1934—1936 —, și poate cu gîndul tot la studii de arhivistică, *începea să-și caligrafieze capitole de gramatică slavă*

¹ *Eminescu și poeziile lui* (1889), în *Critice*, II (Prefață de Paul Georgescu. Text stabilit ... de Domnica Filimon-Stoicescu), București, EPL, 1967, p. 331—332, 335 (în text, subl. n.).

² *Ibidem*, p. 332.

³ Emanoil Bucuța, *Eminescu, geniu romantic* (conferință la radio, 26 martie 1940), în *Pietre de vad*, vol. II, București, 1941, p. 163 (*Scrieri*, II, București, 1977, p. 278, 523).

(*altbulgarische*)¹ și să se deprindă chiar cu alfabetul glagolitic“² (subl.n.).

Cel de-al doilea exeget și editor devotat al operei eminesciene, Perpessicius, semnalează și el în două rânduri, în seria monumentală de *Opere* ale lui M. Eminescu (vol. I—VI, București, Fundația pentru literatură și artă — Editura Academiei, 1939—1963), manuscrisul 2307, invocat atît pentru una din variantele *Doinei*, cît și pentru extrasele poetului din literatura populară. Astfel, vorbind despre versiunea G a acestei poezii, aflată pe ultima filă (184v) și pe cea lipită de coperta finală a manuscrisului 2307, Perpessicius îl descrie pe scurt, menționînd, printre altele, „*un breviar de gramatică slavă și un glosar*“ (subl. n.)³. Manuscrisul, „un registru oblong, de tip comercial“, datat 1875—1876, este descris mai pe larg, în vol. VI, care cuprinde culegerile lui Eminescu de *Literatură populară*. Aici se fac următoarele precizări despre textul care ne interesează: „între ff. 36—153v *compilația, dimpreună cu tălmăcirea, unei gramatici paleoslave* (subl.n.) și la f. 163 documente din ale [Spitalului] Sf. Spiridon (de fapt, 3 rînduri și jumătate în slavonește). Este, precum se vede, un manuscris cu o ambianță bine conturată, început poate din vremea directoratului său la Biblioteca Universității din Iași (sept. 1874—august 1875). În plus, editorul reproduce o însemnare a poetului pe marginea gramaticii paleoslave, cu exemple din limba română, pentru a explicita sensul locativului⁴.

În același an în care a apărut vol. VI al *Opereleor* eminesciene, citat în notă, Gh. Bulgăr, care a pus în lumină pregătirea și concepțiile lingvistice ale poetului, în special în domeniul limbii române, nota, după Călinescu: „În alt loc *începe*

¹ Ms. 2307, f. 36 u. (nota lui G. Călinescu).

² Ms. 2306, f. 50 (nota lui G.C.). Aici și în continuare cităm după ediția a doua, publicată integral după moartea autorului, în seria de *Opere*, vol. 12—13, București, EPL, 1969; pasajul de mai sus se află în vol. 12, p. 465. Dealtfel, încă în *Viața lui Mihai Eminescu* (ed. I, 1932), G. Călinescu menționase, referindu-se la aceeași perioadă din viața poetului: „Pregătirile ce se vede a le fi făcut în vederea documentației — *exerciții de paleoslavă* (subl. n.), copieri de documente slavo-latino-bizantine — îi măresc mereu sentimentul răspunderii...” (cităm după ed. a V-a, reprodușă în *Opere*, vol. II, EPL, 1969, p. 182).

³ În: M. Eminescu, *Opere*, Ediție critică îngrijită de Perpessicius, vol. III, 1944, p. 16.

⁴ În: M. Eminescu, *Opere*, vol. VI, 1963, p. 624.

să studieze, slava veche, vechea bulgară (ms. 2307, f. 36) necesară descifrării textelor istorice...¹ (subl. n.)².

Un alt biograf eminescian, I. Crețu, menționează, de asemenea, referindu-se la perioada directoratului la Biblioteca Centrală din Iași: „Între refturile bibliotecii, Eminescu începu traducerea din nemțește a unei Gramatici paleoslave, rămasă însă neterminată”³.

Aceeași informație se regăsește în biografia poetului, scrisă nu de mult de George Munteanu: „La bibliotecă (...) poetul se adânci în experimente filologice, cu gândul de a dobândi o atitudine mai tehnică față de limbă, dar și pentru a-și croi părții directe spre vechile tezaururi de înțelepciune și frumusețe; căuta, adică, locuțiuni și forme gramaticale uitate în scrierile românești dinainte de 1800, iar paralel alcătuia un *Dicționar al limbii sanscrite* și traducea din germană o *Gramatică paleoslavă*...”⁴

În sfârșit, iată ce spune Constantin Noica, în recentul său eseu despre Eminescu: „Omul acesta mare, ce copia pe curat locuri și aproape cărți întregi, care scria cu voluptate în litere grecești și slavone (așa cum desena Goethe litere arabe), poetul genial, (...) care pe zeci de pagini transcria un tratat de fizică și pe 117 file mari o gramatică slavonă (subl.n.)⁵ — te învață ceva dincolo de orice genialitate: binecuvântarea cantității. Căci, de la un moment dat încolo, cultura este o chestiune de cantitate. Calitate am avut și avem destulă în inteligența românească: n-am avut întotdeauna stăruință, cantitate. Ne trebuie multa, multa, nu doar multum, cum spun filistinii. Geniul este 99% o chestiune de cantitate și acumulare, de muncă (...). Numeroși cercetători tineri de calitate sînt permanenți angajați în cultura poporului nostru. Dar dacă nu știu slavonă și greacă, nu fac nici o treabă deosebită în cultura veche românească” (subl.n.)⁶.

¹ În text, probabil greșeală de tipar: *necesare*.

² *Eminescu despre problemele limbii române literare*, București, EȘ, 1963, p. 15. Vezi și monografia sa ulterioară, *Momentul Eminescu în evoluția limbii române literare*, București, Ed. Minerva, 1971, p. 69.

³ „Manuscrisul 2307, f. 35—148 și 152—153” (*Mihail Eminescu, Biografie documentară*, București, EPL, 1968, p. 165).

⁴ *Hyperion*, 1. *Viața lui Eminescu*, București, Ed. Minerva, 1973, p. 118.

⁵ De fapt, 114 p.

⁶ *Eminescu, sau gânduri despre omul deplin al culturii românești*, București, Ed. Minerva, 1975, p. 64. Caracterizînd acest eseu, Dan Zamfirescu subliniază că ideea lui majoră este aceea de a arăta „dimensiunile excepționale ale personalității spirituale eminesciene, izvorite dintr-o uriașă sete de cultură, servită de o egal de mare forță de muncă sistematică și consecventă” (*Eminescu și vasalitatea opiniei critice*, „Luceafărul”, 9 august 1975, p. 7).

Acestea sînt, în esență, informațiile de care dispuneam pînă nu demult despre cea mai mare parte a conținutului manuscrisului eminescian 2307.

Studierea amănunțită a textului în discuție ne-a convins că au dreptate acei cercetători — Perpessicius, I. Crețu, G. Munteanu — care vorbesc de *traducerea* din limba germană, și nu de simpla transcriere a unei gramatici paleoslave¹. Într-adevăr, după cum am putut constata, confruntînd textul și transcriindu-l în vederea editării integrale, este vorba de o excelentă tălmăcire — cu unele comentarii proprii —, într-un limbaj surprinzător de modern și cu o terminologie din cele mai adecvate, a unei mari părți din cel mai bun manual de *limbă slavă veche* (*paleoslavă* sau *bulgară veche*) de pe atunci, ce apăruse cu cîțiva ani înainte și care a fost timp de peste o jumătate de secol cartea de căpătîi a oricărui slavist. Este vorba despre *Handbuch der albulgarischen (altkirchenslavischen) Sprache. Grammatik. Texte. Glossar*, von A. Leskien, Weimar, Hermann Böhlau, 1871, VIII + 246 p.² Cît de apreciată a fost această gramatică, devenită clasică în slavistica europeană, se vede din faptul că, în forme revizuite și completate, a fost reeditată de patru ori în timpul vieții autorului (1886, 1898, 1905 și 1910) și de două ori ulterior: 1922 și 1955 (ed. a VII-a, Heidelberg, Carl Winter — Universitätsverlag, XVI + 354 p.). Ediția a doua a fost tradusă de A.A. Șahmatov și V.N. Șepkin în limba rusă, cu un supliment gramatical după *Evangelia lui Ostromir* (1056—1057): *Грамматика старославянского языка с дополнением по языку Остромирова евангелия* (Moscova, 1890). În sfîrșit, la 17 ani după Eminescu și fără să aibă cunoștință de manuscrisul său, primul profesor român de filologie slavă, Ioan Bogdan, a prelucrat o parte din acest manual (ed. 2, Weimar, 1886), în cursul său litografiat *Morfologia limbii paleoslovenice* (București, 1892, VI + 84 p.), pe care-l vom utiliza mai jos pentru comparație.

După cum se știe, August Leskien (1840—1916), profesor de limbi slave la Universitatea din Leipzig, a fost unul din

¹ Mulțumim prof. Jean Livescu, membru coresp. al Academiei, directorul Bibliotecii, dr. G. Stempel director-adjunct și șeful cabinetului de manuscrise și carte rară, și colaboratorilor lor, pentru posibilitatea oferită de a cerceta prețiosul manuscris eminescian. Mulțumim, de asemenea, colegului Marin Bucur, datorită îndemnului căruia am făcut o primă prezentare a acestei traduceri, în *Căzetele Mihai Eminescu*, IV, 1977, p. 80—107.

² Pentru confruntare am recurs la exemplarul de la B.A.R., cota II 60096.

reprezentanții de frunte ai Școlii neogramatice germane, care a avut o contribuție deosebită în modernizarea metodelor de cercetare în domeniul slavisticii și al lituanisticii. El este, de asemenea, autorul unei mai ample *Grammatik der altbulgarischen (altkirchenslavischen) Sprache* (Heidelberg, 1909; ed. a II-a și a III-a, 1919; traducere rusă de N. Petrovski: *Грамматика древнеболгарского (древнецерковнославянского) языка*, Kazan, 1915)¹.

Înainte însă de a ne ocupa mai îndeaproape de traducerea lui Eminescu după *Manualul* lui A. Leskien, credem util a da o descriere amănunțită a manuscrisului 2307 de la B.A.R., pornind de la indicațiile lui Perpessicius, care a și reprodus unele texte din el.

Avem în față un registru de tip comercial, liniat, de format mare (32,5 × 25 cm), cuprinzând 184 file de hîrtie velină. Pe interiorul ambelor coperte este lipită cîte o filă, de asemenea liniată. În prezent, peste copertele învechite, de epocă, Biblioteca Academiei a aplicat supracoperte groase, de culoare maro. Pe baza quasi-totalității textelor cuprinse, manuscrisul a fost atribuit de Perpessicius perioadei de la Iași (biblioteca și revizoratul), respectiv anilor 1875—1876; numai varianta G din *Doina*, scrisă pe f. 184v și pe interiorul ultimei coperte, este datată „cca 1882” (perioada bucureșteană). Toate textele, într-o caligrafie exemplară — în afară de acesta din urmă —, „sînt scrise cu frumoasă cerneală violetă de Iași”².

Conținutul manuscrisului:

F.1r. Pe sfertul din dreapta sus, considerații privind matematica: „Minunile naturii sînt ca și minunile matematicii...” Perpessicius intenționa să le reproducă în *Fragmentarium*.³

Ff.2r,v—3r. *Proverbe românești. Seria I.* Reproduse de Perpessicius, în: M. Eminescu, *Opere*, VI, p. 363—367, cu precizarea că, împreună cu cele de mai jos și cu cele din mss. 2275, sînt extrase din manuscrisul 213 de la B.A.R. al lui Iordache Golescu, *Pilde, povățuiri i cuvinte adăvărate și povești*...⁴ Fila 2r este facsimilată la p. 365.

¹ Recent au fost reeditate: *Slavische und baltische Forschungen. Mit einem Vorwort von H.H. Bielfeldt. Teil 1—2*, Leipzig, 1975; cf. și R.V. Kravciuk, *3 історії слов'янського мовознавства*, Kiev, 1961, p. 106—107.

² Perpessicius, în: M. Eminescu, *Opere*, VI, p. 624.

³ *Ibidem*.

⁴ Vezi: *Opere*, VI, p. 627; Perpessicius, *Mențiuni de istoriografie literară și folclor* [I], București, ESPLA, 1957, p. 199—268. Culegerea lui Iordache Golescu a fost publicată de Iuliu A. Zanne, în *Proverbele românilor*, vol. VIII—IX, București, 1900—1901.

F.3v. Albă.

F.4r. Pentru *pustietate sau singurătate (Din cugetările lui Oxenstierna. Traducere din 1750)*. Transcris de Eminescu din manuscrisul propriu, azi la B.A.R., nr. 2773, copie din 1779, împrumutat lui M. Gaster, care l-a utilizat în *Chrestomatie română*, II, Leipzig—București, 1891, p. 46—49¹.

F.4v. Albă.

F.5r. Pentru *vin (din cugetările lui Oxenstierna)*. Vezi mai sus.

Ff.6r—24v (Scrise pe ambele pagini; ff. 23v—24v, cu un scris străin, mai neîngrijit și cu litere mai mari). *Vedenie ce au văzut un schimnic Varlaam de la mănăstirea Secului din Moldova la anii de la zidirea lumii 7329, iar de la întruparea mîntuitorului nostru Is. Chr. 1821 (Manuscript)*. Identificată ca fiind opera lui Vasile Pogor — tatăl, poema a fost publicată cu un studiu de Emil Vîrtosu². În plus, s-a precizat că Eminescu, transcriind, „a intervenit în poemul vechi, l-a literarizat, eliminînd regionalismele prea numeroase“³.

F.25r-v. Albă.

Ff.26r—27v (Scrise pe ambele pagini). Proverbe. După primele 12 rînduri apar titluri (preluate de la Iordache Golescu, în ordinea alfabetului chirilic): *Vorbe* (f. 26r); *Văduve* (26v); *Vinzătoriu* (27r); *Vîrsta* (27r); *Vremea* (27r); *Vrednicie* (27v); *Gura* (27v); *Gust* (27v). Reproduse de Perpessicius, în: *Opere*, VI, p. 367—372; fila 27r este facsimilată la p. 373 (vezi mai sus)⁴.

Ff.28r—32r (Scrise numai pe recto). *Întrebările din partea Bucovinei și răspunsurile din partea boierilor la leat*⁵ 1782. Copiate dintr-un manuscris mai vechiu, cu indicarea filelor lipsă (f.31).

¹ Vezi: G. Călinescu, *Opere*, 12, p. 460; Al. Elian, *Eminescu și vechiul scris românesc*, „Studii și cercetări de bibliografie“, I, 1955, p. 145, 149; G. Munteanu, *Hyperion*, 1, p. 156—158.

² *O satiră în versuri din Moldova anului 1821*, extras din „Studii și materiale de istorie medie“, II, 1957, p. 465—540.

³ Gh. Bulgăr, *Eminescu despre problemele ...*, p. 39.

⁴ Toate aceste proverbe au fost retipărite de Perpessicius, în: M. Eminescu, *Opere alese*, III, ed. 2, București, 1973, p. 363—371 (ed. 1, 1965).

⁵ În text cu litere chirilice.

Ff.33r—35r (Scrise numai pe recto; f. 33r aproape întreagă și f.35r de altă mână). *Alte șapte ponturi de întrebări din partea Bucovinei...*¹

Ff.36r—76r (Scrise numai pe recto). Traducerea cărții lui A. Leskien, *Handbuch der albulgarischen (altkirchenslavischen) Sprache. Grammatik. Texte. Glossar*, Weimar, 1871. În manuscris fără titlu. În aceste pagini sînt cuprinse, aproape integral, [*Fonetica*]: §§1—45, și, intercalat, o parte din *Cuvinte* [*Glosar*]: literele **Ѧ, Ъ, Ъ, Г**.

Ff.76v—77r. Însemnări de gramatică românească (parțial în germană) și cîteva grupuri de rime. Acestea din urmă au fost reproduse de Marin Bucur și Victoria Ana Tăușan, în: M. Eminescu, *Dicționar de rime*, București, Ed. Albatros, 1976, p. 700—701.

F.77v. O poezie în limba germană, o însemnare de prozodie și un început de adresare, îngrijit caligrafiată: „Măria Ta, Prea-Înălțată Doamnă“.

F.78r. Grammaticalia. I. *Vocativul*; II. *F și H*; III. *De la пасти...* (Vezi mai jos).

F.78v. Însemnări privind formarea unor nume românești. Însemnări în limba germană. *Porecle* (considerații privind formarea poreclelor românești).

Ff.79r—148r (Scrise numai pe recto)². Continuarea traducerii cărții lui A. Leskien: [*Fonetica*], §§ 46—49; *Partea flexionară (Formenlehre)*, §§ 50—75, și cea mai mare parte din *Cuvinte*: literele **А, Ё, Ж, З, Н, І, К, Л, М, Н, О, П**, pînă la cuvîntul „**поминати, наѡж, наѡши (по-мѡнѡти)** a-și aduce aminte, **a pomeni (pomină)**“.

F.141v. Două însemnări (Vezi mai jos).

Ff.148v—151r. Rime compuse. Reproduse parțial și comentate de C. Noica, *op. cit.*, p. 58; integral, de Marin Bucur și Victoria Ana Tăușan, în: M. Eminescu, *Dicționar de rime*, p. 701—709.

¹ Eminescu nu le citează în cele două articole ale sale publicate în „Curierul de Iași“, nr. 108 și 109 din 1 și 3 oct. 1876, respectiv nr. 106 din 30 sept. 1877 (vezi: M. Eminescu, *Scriseri politice și literare*, vol. I, ed. I. Scurtu, București, 1905, p. 201—211; *Opera politică*, vol. I, ed. I. Crețu, București, 1941, p. 64—70, 113—116; *Îcoane vechi și icoane nouă*, ed. Gh. Bulgăr și Al. Melian, București, Ed. Eminescu, 1974, p. 75—81, 93—97). Aceste două documente nu par a fi fost comentate de cercetători.

² Cu două excepții: f. 115v și 141v, unde apar unele explicații sau însemnări privind împrumuturile slave în limba română (Vezi mai jos).

Ff.152r—153r, v. Continuarea traducerii cărții lui A. Leskien: *Partea flexionară*, §§ 76—77 (pînă la *Nota 3*, rîndul 5).

Ff.154r—162v. Albe.

F. 163r. *Documente din ale [Spitalului] sf. Spiridon*. Se reproduce începutul unui document slavo-român (vezi mai jos).

Ff. 163v—183v. Albe.

F. 184r (colțul din stînga sus). Scurte însemnări privind formarea unor cuvinte românești.

F. 184v. „Încercare brouillonară” a *Doinei*, datată de Perpessicius „cca 1882” și reprodusă în: *Opere*, III, p. 18, notă.

Fila lipită pe interiorul copertei finale. Versiunea G, penultimă, a *Doinei*, datată de Perpessicius „cca 1882” și reprodusă în: *Opere*, III, p. 17—18.

Constatăm, așadar, că traducerea *Manualului de limba bulgară veche (paleoslavă)* al lui A. Leskien ocupă cea mai mare parte a acestui manuscris, și anume: ff. 36r—76r (41 p.), 79r—148r (70 p.) și 152r—153r, v (3 p.), în total 114 p. de format mare. Acestea corespund paginilor 1—53 (inclusiv două alineate din p. 54) ale *Manualului* slavistului german, precum și paginilor 179—220 din *Glosar* (pînă la cuvîntul al 5-lea din coloana II) — respectiv 42 de pagini. Au rămas netraduse din *Gramatică* doar paginile 54—72 (19 p.), iar din *Glosar* paginile 221—245 (25 p.)¹.

Un calcul sumar ne arată că Eminescu a tradus cea mai mare parte din această carte fundamentală pentru studiul limbii slave vechi: aproape 3/4 din *Gramatică* și aproape 2/3 din *Glosar*.

Iată-l, așadar, pe marele poet, în perioada directoratului la Biblioteca Centrală din Iași, cînd — în speranța că se va întoarce în Germania să-și dea doctoratul — preciza că ocupația sa „întotdeauna va rămîne științifică și literară” (subl. n.)², aplecat cu asiduitate asupra studiului limbii paleoslave, una din componentele de bază ale cunoașterii istoriei și culturii noastre vechi. Sîntem chiar în măsură să precizăm termenul *post quem* a început el această operație destul de dificilă — fără precedent în filologia românească modernă — și mobilul imediat, care nu mai era doctoratul propriu-zis. Într-adevăr, dacă în scrisoarea citată, din 19 septembrie 1874,

¹ Paginile 73—176 sînt ocupate de *Texte*.

² *Scrisoare* către Ioan Al. Samurcaș, secretarul Agenției române din Berlin, datată 19 sept. 1874 (I.E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, vol. IV, București, 1933, p. 122; vezi G. Călinescu, *Opere*, 11, p. 182; G. Munteanu, *Hyperrion*, 1, p. 115).

Eminescu adaugă că, în vederea atingerii acestui scop — realizarea unei lucrări „cu caracter istoric”¹, pe bază de documente medievale referitoare la Țările Române —, va intra „în corespondență cu D-nul Hîjdău, pentru a afla de la el numele dicționarelor auxiliare (a limbei latine corupte din acel timp și a prescurtărilor uzitate pe atunci) și toate preservativele critice, pe cari cineva trebuie să le aplice la documente, pentru a afla dacă sunt autentice sau apocrife; căci în critica documentelor nu e permis a visa”² — așadar era preocupat doar de studierea documentelor în latina medievală, abia mai târziu în atenția lui intră și texte slavone.

Biografia și exegeții poetului și-au exprimat admirația față de rîvna cu care Eminescu — el însuși asiduu cercetător și colecționar de manuscrise și cărți vechi, multe împrumutate unor filologi și lingviști ca Gaster și Tiktin³ — s-a străduit să înzestreze Biblioteca Centrală din Iași cu textele literaturii și culturii române vechi, dovedind o competență și o siguranță egalată pe atunci doar de T. Cipariu și B.P. Hasdeu, filologi de meserie și mult mai în vîrstă decît el⁴. Or, între manuscrisele pentru care el solicită, la 17 ianuarie 1875, aprobarea Ministerului Instrucțiunii în vederea achiziționării pentru biblio-

¹ G. Călinescu, *op. cit.*, p. 178.

² Torouțiu, IV, p. 122; G. Călinescu, *Opere*, 11, p. 182.

³ Vezi: G. Călinescu, *Opere*, vol. 11, p. 181—187; vol. 12, p. 458—465; Al. Elian, *Eminescu și vechiul scris românesc*, p. 129—160; Gh. Bulgăr, *Eminescu despre problemele ...*, p. 15—29; Dan Zamfirescu, *Studii și articole de literatură română veche*, București, EPL, 1967, p. 35—48; *Eminescu și literatura română veche*; Aug. Z.N. Pop, *Noi contribuții documentare la biografia lui Mihai Eminescu*, București, Ed. Academiei, 1969, p. 137—167; *Eminescu bibliotecar la Iași*; I. Crețu, *Mihail Eminescu*, p. 163—167; Dan Simonescu, *Din nou despre Eminescu și limba noastră veche*, „Caietele Mihai Eminescu”, I, 1972, p. 109—111; Octav Păun, *Mihai Eminescu, director al Bibliotecii Centrale din Iași — Documente inedite*, ibidem, p. 261—273; G. Munteanu, *Hyperion*, 1, p. 115—158; Florica Dimitrescu, *Contribuții la istoria limbii române vechi*, București, EDP, 1973, p. 246—266; *Mihai Eminescu și limba veche*; Petru Vintilă, *Eminescu. Roman cronologic*, București, Ed. Cartea Românească, 1974, p. 268—351; Paul Cernovodeanu, *Eminescu și cronografele românești*, „Caietele Mihai Eminescu”, II, 1974, p. 55—74.

⁴ „Eminescu citise absolut tot ce se tipărise pînă în 1883 din textele vechi românești — conchide Dan Zamfirescu în articolul citat mai sus —, cunoștea întreaga literatură de specialitate, avea o foarte întinsă cunoaștere a manuscriselor, ceea ce nu se poate spune despre nici unul din contemporanii săi, cu excepția lui Cipariu și Hasdeu, maeștrii și înaintemergătorii săi. Egal în erudiție cu ei sub acest aspect, Eminescu posedă însă un element în plus: formidabila sa *inteligență artistică*, adică acea știință de a aduna, folosi și transfigura sursele livrăști pentru o operă de creație unică și epocală” (*Eminescu și vasalitatea opiniei critice*, p. 7).

tecă, se afla și unul cuprinzînd „*un dicționar slavo-român și gramatica limbei slave bisericești*“. Poetul-bibliotecar anexa raportului acest manuscris pentru a fi văzut de un expert și a i se stabili prețul, el însuși descriîndu-l pe cît de circumspect, pe atît de exact, în esență. Iată textul integral al acestei adrese:

„*Domnule Ministru,*

Manuscrisul alăturat, proprietatea d-lui Iancu Codrescu, are file două sute optzeci și două, conține *un dicționar slavo-român și gramatica limbei slave bisericești*.

După aparență se vede a fi compus în diferite epoce, iar epoca concepției lui primitive va fi, cred, aceea a introducerii limbei române în biserică și stat. *Subsemnatul nefiind însă competent în critica limbei slave și a semnelor grafice de pe acea vreme și neputînd susține cu siguranță vechimea manuscrisului, am onoarea a vi-l trimite cu aceasta Dv., pentru a-l pune în vederea unui cunoscător al limbei noastre în epocile ei anterioare de dezvoltare și al limbei slave bisericești*. Manuscrisul se oferă de proprietarul său spre cumpărare, iar prețul cerut este de 700 lei noi.

Cred însă de trebuință că prețul cerut sau trebuie redus prin Dvs., că ofertanții îl propun totdeauna mai mare tocmai în prevederea unei reduceri, sau să mi se deie mie însărcinarea de a-l putea reduce după cît se va putea. Reducerea însă se va putea face numai după ce critica manuscrisului făcută de către un bărbat competent va fi arătat cu claritate valoarea sa internă.

Observațiile asupra semnelor grafice, a hîrtiei și a manuscrisului peste tot, pe care le am a face eu, sunt următoarele:

Pînă la fila 23 sunt însemnări întîmplătoare de cuvinte, fără ordinea alfabetică și făcute în decursul întrebunțării manuscrisului.

De la f. 23 pînă la f. 41 e o încercare mai sistematică, înteruptă de dese notări întîmplătoare.

Cu fila 41 începe adevăratul manuscris vechi, al cărui început, după cum se vede, lipsește. Această lucrare, care poate fi foarte importantă, dacă s-ar putea constata vechimea, se continuă pînă la foaia 217, unde începe tilcuirea sau arătarea

gramaticii slavonești. Sfârșitul acesteia lipsește, iar foile de la 261 pînă la 282 sunt goale“ (subl. n.)¹.

Așadar, după această dată, 17 ianuarie 1875 — pe cînd împlinise 25 de ani — se va fi hotărît Eminescu să-și completeze cunoștințele și în domeniul limbii paleoslave. Orientarea lui era cu atît mai prețioasă și mai fertilă, cu cît în epoca respectivă nimeni în România — în afară de Hasdeu, care-și făcuse studiile în Polonia și în Rusia — nu studiasse această limbă în mod științific.

În scrisorile lui Eminescu găsim și termenul *ante quem*; el era deja stăpîn pe cunoștințele de fonetică și gramatică paleoslavă. La 15/27 octombrie 1877, înaintea plecării sale la București, poetul scria lui T. Maiorescu, printre altele: „Din «Columna» am înțeles limpede că D-l Hasdeu pricepe în mod practic paleoslava, dar în ce privește fonetica face greșeli cu totul elementare. Lucrul mi s-a părut curios, căci dacă el ar fi cunoscut fonologia slavă, i-ar fi fost foarte ușor să pună la locul lor pe etimologiști și să rezolve definitiv chestiunea ortografică“ (subl. n.)², — ceea ce înseamnă că lui îi era cunoscută la acea dată. Or, după cum am văzut, Perpersicius a datat cu sufi-

¹ Vezi: G. Zane, *Cîteva știri despre M. Eminescu*, „Revista Fundațiilor Regale“, an. VI, 1939, nr. 2, p. 320—321 (conceptul scrisorii, păstrat la Biblioteca Universității din Iași); Al. Elian, *Eminescu și vechiul scris românesc*, p. 136; P. Vintilă, *Eminescu*, p. 288. Cu toate acestea, manuscrisul n-a fost achiziționat nici atunci și nici mai târziu — cînd Eminescu revenea cu o nouă adresă, la 21 iunie 1875, cu puțin timp înainte de a pleca de la bibliotecă —, ajungînd curînd în colecția lui Dim. A. Sturdza, de la care l-a obținut pentru studiere B.P. Hasdeu (*Glosar II*, în *Cuvente den bătrîni*, t. I, București, 1898, p. 259—312). Donat ulterior Bibliotecii Academiei, unde se păstrează în colecția manuscriselor românești, nr. 312, manuscrisul a fost identificat de D. Strungaru ca fiind compus de grămăticul Staicu din Tîrgoviște, între anii 1660—1670 (Vezi: Al. Elian, *op. cit.*, p. 136—137; D. Strungaru, *Începuturile lexicografiei române*, „Romanoslavica“, XIII, 1966, p. 148—158; G. Mihăilă, *Contribuții la istoria culturii și literaturii române vechi*, București, Ed. Minerva, 1972, p. 312—324).

² Originalul este în limba germană și, „după unele informații (...), s-ar afla la Gustav Finkelstein“ (I. Crețu, *Mihail Eminescu*, p. 228). În „Contemporanul“ din 29 august 1952, p. 5, unde se reproduce traducerea după ediții mai vechi (de ex.: M. Eminescu, *Poezii*, ed. 2, îngrijită de Al. Colorian, București, 1942, p. 31—32), se dă facsimilul unui fragment din scrisoare, din care transcriem: „Aus der «Columna» ist er mir wieder klar geworden dass Herr Häsdeu das altslavisches praktisch versteht, aber hinsichtlich der Lautlehre ganz elementare...“ (aici se întrerupe facsimilul; în traducere, am înlocuit *vechea slavonă* prin *paleoslavă* — „das Altslavisches“ și *fonologia slavonă* prin *fonologia slavă*). Vezi, de asemenea: Gh. Bulgăr, *Scrisorile români despre limbă și stil*, București, 1957, p. 139; idem, *Eminescu despre problemele ...*, p. 29, 77—78.

ciente temeuri manuscrisul 2307 în anii 1875—1876, ceea ce se confirmă și prin considerațiile de mai sus. De altfel, și mai târziu poetul-filolog făcea referiri directe la un alt clasic al slavisticii, Fr. Miklosich, pe care-l consultase și în unele probleme de lingvistică românească. Astfel, în articolul de fond (fără titlu), publicat în „Timpul” din 3 martie 1881, Eminescu scria: „Din dicționarul lui Miklosich¹ constatăm că cuvîntul *voievod* e compus din două, din *voi* (bellum, război) și verbul *voditi* (ducere), deci înseamnă conducător în război, belli dux, Herzog, «Duc», iar Mircea se numește «Grand Duc»².

Așadar, acum mai bine de o sută de ani în răstimpul ianuarie—iunie 1875, pe cînd era director al Bibliotecii Centrale din Iași, poate și în etapa următoare, pe cînd era revizor școlar al județelor Iași și Vaslui (numit la 1 iulie 1875) și redactor la „Curierul de Iași” (din iunie 1876 pînă în octombrie 1877), Eminescu a studiat și a tradus cu intermitențe — marcate de faptul că printre paragrafele de *Fonetică* și *Morfologie* sînt intercalate segmente din *Glosar* (de regulă, cîte o literă)³ — cea mai mare parte a *Manualului* lui A. Leskien. Aceasta este „cea mai activă epocă a poetului (...), cînd siguranța relativă a existenței îi îngăduia lucrul intelectual — scrie G. Călinescu —. Cele mai multe scrieri sînt desăvîrșite sau meditate în acești ani. Atunci trăgea încă nădejdea să-și poată da doctoratul, și de aceea o ultimă oară, în 1877, mai continuă cu cîteva rînduri începuta traducere din Kant”⁴.

Avînd în vedere locul pe care-l ocupă această traducere în formația intelectuală a lui M. Eminescu, valoarea intrinsecă și locul ei în istoria filologiei românești, în particular a studiilor de slavistică, o reproducem, în continuare, integral. În transcrierea textului respectăm, în esență, principiile adoptate de editorii actuali ai operei eminesciene — Perpessicius, Flora Șu-

¹ Este vorba despre *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Viena, 1862—1865, p. 73.

² Identificat și publicat de I. Crețu în: M. Eminescu, *Opera politică*, vol. II, București, 1941, p. 213—215: *Titulatura vechilor noștri domni* (citatul la p. 214); vezi Gh. Bulgăr, *Eminescu despre problemele ...*, p. 95—96.

³ Astfel, paragrafele de *Fonetică* sînt scrise pe ff. 36r—40r, 41r—48r, 52r—57, 64r—65r, 68r—76r, 83r—85r, cele cuprinzînd *Partea flexionară* — pe ff. 86r—87r, 89r—95r, 97r—99r, 102r—113r, 118r—119r, 122r—124r, 128r—130r, 135r—136r, 140r—145r, 152r—153r,v, iar *Cuvintele [Glosarul]* — pe ff. 40r, 48r—51r, 57r—64r, 65r—68r, 79r—83r, 85r, 87r—89r, 95r—97r, 99r—102r, 113r—118r, 119r—122r, 125r—128r, 130r—133r, 136r—140r, 145r—148r.

⁴ *Opere*, 11, p. 267.

teu — Eugen Simion¹, D. Murărașu², Aurelia Rusu³, Gh. Bulgar — Al. Melian⁴, Marin Bucur — Victoria Ana Tăușan⁵ și alții⁶ —, și anume normalizăm ortografia în conformitate cu principiile actuale, păstrând însă faptele de fonetică specifice poetului și epocii sale, precum și unele particularități grafice ale termenilor științifici preluați din original. Cît privește punctuația, am considerat util s-o unificăm și s-o normalizăm — ținînd seama și de originalul german —, întrucît Eminescu a lăsat să-i scape unele inconsecvențe, inerente fazei de manuscris, pe care singur le-ar fi înlăturat în cazul publicării traducerii (cum s-ar putea deduce din unele note proprii, ce par a fi destinate unor eventuali cititori — vezi mai jos). Între paranteze drepte notăm numerele de ordine ale paragrafelor, atunci cînd lipsesc în manuscris, mai ales în partea de început a textului, sau introducem unele explicații sau suplینiri de cuvinte și litere strict necesare. Observăm, cu acest prilej, nu numai că scrisul lui Eminescu este deosebit de îngrijit și de citeț, dar și că reproducerea cuvintelor vechi slave și, acolo unde e cazul, a celor grecești este făcută cu toată acuratețea și siguranța. Știm, de altfel, că slova chirilică fi era cunoscută încă de acasă, dinainte de a pleca la Cernăuți în 1858, pentru a urma clasa a III-a primară⁷: la data aceea nu se trecuse oficial și definitiv la alfabetul latin în scrierea limbii române, decizie ce va interveni abia la 8 februarie 1860⁸. Știm, de asemenea, că poetul s-a preocupat de studiul limbii grecești și, în tot cazul, a învățat literele și rudimente de vocabular și gramatică, chiar dacă la Blaj, în 1866, nu luase

¹ M. Eminescu, *Proză literară*, București, EPL, 1964.

² M. Eminescu, *Poezii*, I—II, București, Ed. Minerva, 1970.

³ M. Eminescu, *Articole și traduceri*, I, București, Ed. Minerva, 1974.

⁴ M. Eminescu, „Icoane vechi și icoane nouă”, București, Ed. Eminescu, 1975.

⁵ M. Eminescu, *Dicționar de rime*, București, Ed. Albatros, 1976.

⁶ M. Eminescu, *Despre cultură și artă*, ed. îngrijită de D. Irimia, Iași, Ed. Junimea, 1970; *Scrieri de critică teatrală*, cu un studiu introductiv și note de Ion V. Boeriu, Cluj, Ed. Dacia, 1972. Vezi, de asemenea: *Dicționarul limbii poetice a lui Eminescu*, sub red. acad. T. Vianu, București, Ed. Academiei, 1968; Luiza Seche, *Lexicul eminescian în lumină statistică*, București, Ed. Academiei, 1974. Recent, Ion Gheție, unul din redactorii *Dicționarului*, a formulat o serie de propuneri *Pentru o nouă ediție a poeziilor lui Eminescu*, în „Caietele Mihai Eminescu”, III, 1975, p. 126—139.

⁷ G. Călinescu, *Opere*, 11, p. 53—58.

⁸ Vezi: D. Macrea, *Probleme de lingvistică română*, București, EȘ, 1961, p. 73—99; *Ortografia cu litere latine a limbii române*; Flora Șuteu, *Influența ortografiei asupra pronunțării literare românești*, București, Ed. Academiei, 1976, p. 47—74.

examenul¹: oricum, manuscrisul de față nu trădează, din acest punct de vedere, vreo nesiguranță, în afară, uneori, de accente. Evident, Eminescu copiază după Leskien, la începutul traducerii sale, și întreg alfabetul glagolitic, care mai apare și în mss. 2306, f. 50r (cu încercări de scriere a unor cuvinte, inclusiv pe f. 51r)².

Traducînd cu deosebită acuratețe *Manualul* lui A. Leskien, Eminescu a adăugat pe alocuri unele explicații, deosebit de interesante pentru conturarea preocupărilor sale lingvistice, pe care le vom releva în note. De asemenea, o semnificație deosebită o au cuvintele subliniate (de regulă, cu două sau trei linii) — mai ales la *Glosar* —, prin care poetul traduce cuvintele slave vechi (evident, pe baza echivalentelor germane din textul original): în acest fel, el atrage atenția asupra faptului că respectivele cuvinte românești sînt de origine slavă, și anume provin din cuvîntul glosat sau de la unul derivat din aceeași rădăcină. Cititorul va observa că numărul acestora se ridică aproape la o sută, ceea ce echivalează cu tot atîtea etimologii, în esență judicioase, alături de cîteva apropieri mai puțin fondate, explicabile prin stadiul de acum un secol al etimologiei românești. Să nu uităm că la acea dată nu apăruse încă volumul al doilea al *Dicționarului etimologic* al lui A. Cihac, consacrat, printre altele, elementelor de origine slavă, ce avea să fie tipărit abia peste patru ani, în 1879. În momentul în care, studiînd printre primii în România în mod temeinic limba veche, Eminescu își făcea notațiile etimologice, în filologia slavo-română nu existau pentru cuvintele de origine slavă decît: tabelele manuscrise ale lui I. Budai-Deleanu din anii 1812—1818, necunoscute pe atunci publicului științific³; lista de cuvinte a lui Iacov Hinkulov, apărută în Rusia (1840)⁴ și

¹ Vezi: G. Călinescu, *Opere*, 11, p. 89. Mai tirziu însă a arătat o preocupare stăruitoare și chiar pasiune pentru studiul limbii grecești (*ibidem*, vol. 12, p. 376—381, 510).

² In mss. 2269, f. 60r—v, sub titlul *Cheia numerelor greco-slavone*, se reproduc literele chirilice cu valoare cifrică (vezi: G. Călinescu, *Opere*, 12, p. 380—381).

³ *Tabella I. Vocabula Slavica apud Valachos civitate donata*, în *Fundamenta grammatices linguae romaenicae* (1812), tipărite în: *Scrieri lingvistice*. Text stabilit și glosar de Mirela Teodorescu. Introducere și note de Ion Gheție, București, Ed. Științifică, 1970, p. 55—71; un tabel similar este anexat la *Lexiconul românesc-nemțesc* (1818).

⁴ *Собрание славянских первообразных слов, употребляемых в валахо-молдавском языке*, în: *Собрание сочинений, в прозе и стихах, для упражнения в валахо-молдавском языке*, St. Petersburg, 1840, p. 174—200.

cea a lui J. Sterija Popović, tipărită în Serbia (1847)¹, inaccesibile poetului; *Vocabularul de vorbe streine*, tendențios și imperfect al lui I. Heliade-Rădulescu (1847)²; în fine, lucrarea etimologică a lui Fr. Miklosich (1861)³ și referirile acestuia presărate în *Lexiconul paleoslav-greco-latin* (1862—1865), citat de Eminescu mai târziu, în 1881. Chiar etimologiile lui Hasdeu la cele 200 de cuvinte extrase din *Lexiconul slavo-român* (atribuit ulterior lui Staicu din Tîrgoviște) — pe care Eminescu voise să-l achiziționeze pentru Biblioteca Centrală din Iași — aveau să apară în volumul I al *Cuventelor den bătrîni* abia peste trei ani, în 1878⁴.

Așadar, în această lumină trebuie apreciate eforturile poetului de a stabili etimologia unui mare număr de cuvinte românești de origine slavă. Cunoașterea acestora, printr-un studiu aprofundat și prin citirea și transcrierea atîtor manuscrise ce cuprindeau „limba veche și-nțeleaptă”, îl îndreptăța să scrie astfel într-o perioadă cînd în unele cercuri dominau încă tendințele puriste:

„Celor cari vor o purificare absolută a limbei li vom răspunde că acele vorbe pe cari vor ei să le alunge sînt așa de concrete, așa încrescute în țesătura limbei române, încît trebuie să rupi țesătura toată ca să le scoți — și cum că limba se deșiră alungînd vorbele de-o iluzorie origine slavă, e dovadă în latinîștii noștri”⁵.

Încheind prezentarea acestei surprinzătoare traduceri eminesciene, nu putem să nu subliniem faptul că ea se înscrie într-o suită de preocupări de a îmbogăți cultura și știința românească cu transpunerea în limba noastră a unor lucrări fundamentale pentru fiecare din domeniile respective: *Arta reprezentărei dramatice* de Heinrich Theodor Rötcher (ed. 2, Leipzig, 1864),

¹ *Reči srbskoslovenske u vlaškom jeziku poznate*, „Glasnik Društva srbske slovesnosti”, I, Belgrad, 1847, p. 30—58.

² Reprodus în: *Scieri lingvistice*. Ediție, studiu introductiv, note și bibliografie de Ion Popescu-Sireteanu, București, Ed. Științifică, 1973, p. 251—317.

³ *Die slavischen Elemente im Rumunischen*, extras din „Denkschriften der kais. Akademie der Wissenschaften. Phil.-hist. Classe”, Bd. XII, Viena, 1861, p. 1—70.

⁴ Vezi amănunte și bibliografie în cartea noastră *Studii de lexicografie și istorie a lingvisticii românești*, București, EDP, 1973, p. 168—177.

⁵ Mss. 2257, f. 68; vezi: Gh. Bulgăr, *Scritori români despre limbă și stil*, p. 140—141; Idem, *Eminescu despre problemele ...*, p. 74—75; M. Eminescu, *Despre cultură și artă*, ed. D. Irimia, p. 220.

efectuată în anii 1868—1872, în vederea publicării¹; *Critica rațiunii pure* a lui Kant (ed. 1, Riga, 1781; cf. și ed. 2, 1787), traducere parțială începută la Berlin în 1874, în perspectiva proiectatului curs de filozofie la Universitatea din Iași, și continuată în țară, în 1875, și 1877²; două capitole (XVIII și XIX) din *Il Principe* al lui Machiavelli (1513), transpuse în românește, sub titlul *Ideile lui Machiavelli*, în epoca gazetăriei bucureștene (1877—1883)³; în sfârșit, *Gramatica sanscrită*, care reprezintă traducerea efectuată în 1884—1886, la Iași (pe când lucra din nou la Bibliotecă, pe post de sub-bibliotecar), a primei jumătăți din *Kritische Grammatik der Sanskrita-Sprache* a lui Fr. Bopp (ed. 4, Berlin, 1869: 320 de paragrafe din 623) și a unei zecimi din *Glossarium comparativum linguae sanscritae*

¹ Vezi: Perpessicius, *Eminesciana*, București, Ed. Minerva, 1971, p. 230—231; Marin Bucur, *Revelația unui manuscris eminescian*, „Manuscriptum“, III, 1972, nr. 4, p. 6—16; IV, 1973, nr. 1, p. 6—11 (se reproduc două fragmente); M. Eminescu, *Articole și traduceri*, I, ed. Aurelia Rusu, p. 277—523 (textul) și 589—594 (note); cf. recenziile semnate de Mircea Zăciu și Marin Bucur, în „Manuscriptum“, VI, 1975, nr. 1, p. 173—182.

² Prezentată, cu unele fragmente, de I.A. Rădulescu-Pogoneanu, în „Convorbiri literare“, iunie-august 1906 (*Studii*, București, 1910, p. 23—55; cf. și p. 54—77) și publicată nesatisfăcător în ediția de *Opere complete*, cu o prefață de A.C. Cuza, Iași, 1914, p. 596—643, această importantă tălmăcire filozofică a lui Eminescu a fost reeditată recent — cu păstrarea ortografiei vremii — de C. Noica și Al. Surdu: M. Eminescu, *Lecturi kantiene. Traduceri din Critica rațiunii pure*, București, Ed. Univers, 1975 (vezi și articolul lui C. Noica, *O traducere de care ne-am lipsit un veac*, „Caietele Mihai Eminescu“, III, p. 140—142). O altă reeditare este anunțată pentru volumul II de *Articole și traduceri*, ed. Aurelia Rusu (vezi vol. I, p. LXIII). Din păcate, Tr. Brăileanu, care a tradus *Critica rațiunii pure*, în 1930 (Editura Casei Școalelor), nu face nici o referire la tălmăcirea eminesciană, iar N. Bagdasar abia semnalează ediția din 1914, în lista de *Opere ale lui Kant apărute în limba română*; anexată la noua traducere tipărită la Editura Științifică, în 1969 (p. 699). Tot așa, în timp ce G. Călinescu consacră capitole întregi filozofiei lui Eminescu (*Opere*, vol. 12, p. V—XIX, 337—357; vol. 13, p. 7—223; cf. și: Tudor Vianu, *Opere*, 2, București, Ed. Minerva, 1972, p. 387—402; *Eminescu și etica lui Schopenhauer*; Liviu Rusu, *Eminescu și Schopenhauer*, București, EPL, 1966, și alte exegeze românești și străine), autorii recentei *Istorie a filozofiei românești* (vol. I, red. resp. N. Gogoneață, București, Ed. Academiei, 1972) și ai *Micului dicționar filozofic* (red. coord. R. Sommer, R. Tomoiagă, ed. 2, București, Ed. Politică, 1973) nu consacră nici două rânduri lui Eminescu. Ce e drept, *Antologia gândirii românești. Secolele XV—XIX*, apărută cu câțiva ani înainte, cuprinde o selecție destul de bogată din publicistica eminesciană (Partea a II-a, red. resp. acad. C.I. Gulian, București, 1967, p. 544—561).

³ Publicate de G. Călinescu, sub acest titlu, în revista „Roma“, XII, 1932, nr. 2, p. 8—16, cu o introducere, *Eminescu și Machiavelli*, p. 6—7; vezi și *Opere*, 12, p. 330. Este curios că Nina Façon, care a tradus *Principele* la Editura Științifică, în 1960, nu face nici o mențiune, nici în amplul studiu introductiv și nici în note.

(ed. 3, Berlin, 1867: 49 de pagini din 451 p.) al aceluiași fondator al gramaticii comparate indoeuropene¹, ca să nu mai vorbim de traduceri de versuri, proză și teatru din literaturile germană, franceză, engleză, suedeză, latină, greacă și indiană². Așadar, în timp, traducerea *Manualului de limba paleoslavă* al lui Leskien se plasează după *Critica rațiunii pure* (în parte, chiar paralel cu aceasta) și înainte de *Principiile* lui Machiavelli, toate cele cinci tălmăciri ilustrând, pe rând, teoria artei teatrale, filozofia, lingvistica și istoria. Dacă cel puțin unele ar fi fost publicate pe atunci — cum se pare că intenționa Eminescu însuși —, ele ar fi jucat un rol deloc negliabil în cultura și știința românească. Oricum, traducerea prezentată în paginile următoare ne relevă o latură aproape necunoscută a poetului, plasându-l — alături de Hasdeu și de Cihac — printre înaintașii slavistici românești moderne.

Astfel, ne întoarcem din nou la cuvintele lui N. Iorga, scrise la un an după ce T. Maiorescu donase Academiei manuscrisele genialului poet:

„Se destăinuiesc scrieri ale lui pierdute prin ziare, se comunică o sumă de caiete, în care se cuprinde poezia și proza pe care nu le-a tipărit. *Dar nici nu le-a distrus*, căci el știa bine

¹ Trei caiete păstrate la Biblioteca Centrală din Iași (Cat. I, nr. 5783). Vezi scurta prezentare a lui Radu Manoliu, *O traducere a lui Eminescu* («Gramatica sanscrită»), „Arhiva”, XVIII, Iași, 1907, nr. 9, p. 415—416 (Reține atenția aprecierea: „Caracterele sanscrite sunt făcute cu multă exactitate”, p. 415); G. Călinescu, *Opere*, 12, p. 455—456; Karl Kurt Klein, *Biblioteca Universității din Iași*, „Boabe de griu”, V, 1934, nr. 5, p. 273: reproducerea unei pagini din manuscrisul lui Eminescu. În legătură cu aceasta merită să fie reamintit următorul episod relatat din nou, recent, de G. Munteanu, după Mite Kremnitz (*Amintiri fugare despre Eminescu*, în: Torouțiu, *Studii și doc.*, IV, p. 39): Revenit la București, în 1888, Eminescu era dus uneori de Nicolae Petrașcu la Teatrul Național. Într-o seară, văzind pe Mite și Wilhelm Kremnitz într-o lojă, „s-a dus în pauză la ei cu o mină strălucitoare, întrebându-i cu vervă și spirit asupra a tot felul de subiecte. Pomenind, între altele că acum traducea din sanscrită, Mite s-a mirat: «De când știi d-ta sanscrita?» «O, am știut-o dintotdeauna», replică el liniștit și se retrase, asigurându-i că «va răspunde cât de curînd invitației de a le face o vizită» (*Hyperion*, I, p. 341—342). S-ar părea că Th. Simenschy, unul dintre puținii noștri sanscritologi, fost profesor la Iași, n-a cunoscut traducerea lui Eminescu, de vreme ce nu face nici o mențiune în prefața *Gramaticii sanscrite* (București, EȘ, 1959), „prima care apare în România”. Vezi acum, în urmă: Amita Bhose, *Gramatica sanscrită mică a lui Fr. Bopp în traducerea lui Eminescu*, în *Caietele Mihai Eminescu*, IV, 1977, p. 68—79.

² Vezi: G. Călinescu, *Opere*, 12, p. 323—331, 362—381, 448—455; Amita Bhose, *Cosmogonia indiană și Scrisoarea I*, „Caietele Mihai Eminescu”, III, p. 61—68.

că sunt în ele diamante care așteaptă numai ceva mai multă tăietură pentru a străluci deplin. Se văzu astfel că **Eminescu**, marele cetitor, era și un mare comunicativ, un foarte harnic scriitor (...). *Un nou Eminescu apărură* (subl. n.): minte setoasă de a ști, suflet doritor de a se împărtăși altora (...), ochi puternici, țintind neconținut idealul¹.

2. Traducerea cărții:

HANDBUCH DER ALTBULGARISCHEN (ALTKIRCHENSLAVISCHEN) SPRACHE. GRAMMATIK. TEXTE. GLOSAR

von

A. LESKIEN

A.o. Professor der slavischen Sprachen
an der Universität Leipzig
Weimar, Hermann Böhlau, 1871, VI + 246 p.

[GRAMATICA (GRAMMATIK)]

I. Fonetica (*Lautlehre*)

Scriere și rostire

F. 36r

Două alfabete s-a[u] întrebuințat la scrierea limbii slavonești — unul, cel cyrilic, se deduce de la creștinătorii slavilor, Metodiu și Cyrill (din suta a noua după Hr.), al doilea, cel glago[li]tic, au fost întrebuințat mai cu samă de slavii de sud catolici. Acest din urmă se găsește în monumente limbistice din suta a 11^a. După unii pare a fi o iscodire individuală, după alții caracterele grafice, aducând cu runele, par a fi cu mult mai vechiu [sic!¹].

¹ *Eminescu și generația de astăzi*, „Sămănătorul“, 16 noiembrie 1903, reprodus în *Oameni cari au fost* (ed. I. Roman, vol. I, București, EPL-BPT, nr. 368, 1967, p. 38); cf. C. Noica, *Eminescu ...*, p. 66–70.

¹ Această introducere (în afara titlului) nu se află la Leskien.

[§.1.]

Ele se scriu astfel ²:

а	gl. ⚭ = a	se numește азъ (azŭ)
б	" ⚮ = b	" " бѸкы (buky) ³
в	" ⚯ = v	" " вѸдѸ
г	" ⚰ = g	" " гл҃гоан
д	" ⚱ = d	" " добро
е	" ⚲ = e	" " есть
ж	" ⚳ = j, ž	" " живѣте
з	" ⚴ = z	" " зѣло
з	" ⚵ = z	" " землѣ
и	" ⚶ = i	" " иже
и, і	" ⚷ = i	" " [и] і (?)
к	" ⚸ = c	" " како
л	" ⚹ = l	" " люднѣ
м	" ⚺ = m	" " мѸсанте .
н	" ⚻ = n	" " нашѣ
о	" ⚼ = o	" " онѣ
п	" ⚽ = p	" " покой
р	" ⚾ = r	" " рѸци
с	" ⚿ = s	" " слово
т	" ⚰ = t	" " твердо
оу	" ⚱ = u	" " оука
ф	" ⚲ = f	" " фрѸтъ
х	" ⚳ = ch	" " хѸръ
w	" ⚴ = o	" " wтѣ
щ, щ	gl. ⚷ egal cu ѣ	șt n-are nume
ц	gl. ⚸ = ț	se numește цн
ч	" ⚹ = c (tsch)	" " чѸвъѣ
ш	" ⚺ = ș	" " шл
ъ	" ⚻ = â	" " ѣръ
ѣ	gl. ⚷ ⚸ = î	" " ѣръѣ
ѣ	" ⚸ = î	" " ѣръ

37

² Titlul paragrafului în original: *Schriftzeichen und Umschreibung* (Literale și transcrierea). Menționăm că în textul lui Leskien (ed. 1) nu se utilizează majusculele la substantive (ca în ed. a 2-a și în următoarele); atunci cînd copiază substantive germane, Eminescu le lasă uneori așa, alteleori le scrie cu majuscule.

³ În continuare, Eminescu renunță la transcrierea numelor literelor în alfabet latin. De altfel, structura tabelului din original:

Kyrillisch	Zahlwert	Glagolitisch	Zahlwert	Umschreibung	Name
а	1	⚭	1	а	азъ азŭ

este, după cum se vede, întrucitva modificată.

Ѡ	”	Δ	=	ě	”	”	”	”	”	ѠѠѠ
Ѣ	”	Ѧ	=	iu	”	”	”	”	”	ѢѢѢ
Ѥ	”	—	=	ia	”	”	”	”	”	ѤѤѤ
Ѧ	”	—	=	ie	”	”	”	”	”	ѦѦѦ
Ѩ	”	Є	=	e	”	”	”	”	”	ѨѨѨ
Ѡ	”	ѠЄ	=	a, on	franț.	”	”	”	”	ѠѠ
ѢѠ	”	ѠЄ	=	ie, ien	”	”	”	”	”	ѢѠѠ
ѤѠ	”	ѠЄ	=	ia, ion	franț.	”	”	”	”	ѤѠѠ
Ѧ	”	—	=	x	”	”	”	”	”	ѦѦѦ
Ѩ	”	—	=	ps = Ψ	”	”	”	”	”	ѨѨѨ
Ѡ	”	Ѡ	=	θ th	”	”	”	”	”	ѠѦѠѠѠ
Ѣ	”	Ѣ	=	y = ü	”	”	”	”	”	ѢѢѢ = ijîța

Valoarea numerică a literelor⁴.

Urmînd același sistem de scriere a numerelor ca și grecii, slavii le-au însemnat asemenea cu litere. Aceste numere le vom despărți în trei grupuri, de la 1 pîn' la 10 pentru însemnarea unimilor, de la 10—100 pentru însemnarea zecimilor și de la 100—1000 pentru însemnarea sutimilor.

Numerele de la 1—10 sunt:

Ѡ = 1

Ѣ = 2

Ѥ = 3

Ѧ = 4

Ѩ = 5

Ѡ = 6

Ѣ = 7

Ѥ = 8

Ѧ = 9

Ѩ = 10]

Pentru însemnarea zecimilor se întrebuintează literele de la *капта* (*kako*) începînd, așadar:

Ѡ = 20

Ѣ = 30

Ѥ = 40

Ѧ = 50

Ѩ = 60

Ѡ = 70

⁴ De la acest titlu pînă la [Nota 1], textul reprezintă o redactare proprie a lui Eminescu, pe baza coloanei cuprinzînd valorile numerice ale literelor.

$$\begin{aligned} \pi &= 80 \\ \psi &= 90 \\ \rho &= 100 \end{aligned}$$

Pentru însemnarea sutimilor se întrebuintează literele de la $\sigma\gamma\mu\alpha$ (slovo) începînd, așadar

$$\begin{aligned} c &= 200 \\ \tau &= 300 \\ \sigma\gamma &= 400 \\ \phi &= 500 \\ \chi &= 600 \\ \psi &= 700 \\ \omega &= 800 \\ \lambda &= 900 \end{aligned}$$

Urmînd uzul vorbirei de la toate popoarele mdo-europree ($\epsilon\nu\delta\epsilon\kappa\alpha$, *duodecim*, *dreizehn*, *unsprezece*, *odenatziť*⁵), slavii scriu de la 11--19 unitatea înaintea zecimei, așadar $\alpha\bar{\iota}$ 11 și 12 ș.a.m.d.

De la mie începînd se repetă literile c-o dublă cruciuliță înainte (\times), așadar $\times\alpha$ = 1000 $\times\kappa$ = 2000 ș.a.m.d.

În manuscripte și tipărituri, literele însemnătoare de numere se pun în genere sub o trăsătură verticală⁶, care sau e comună pentru toate, sau făcută în bucățele pentru fiecare $\bar{\iota}$. Așadar, $\times\overline{\alpha\omega\kappa\alpha}$ sau $\times\overline{\alpha\omega\kappa\alpha}$ = 1821.]

[Nota 1 (*Anm.* 1).] În glagolitic se-ntrebuintează pentru *ie* tot semnul lui *e* ($\epsilon\sigma\tau\kappa$), [la fel] pentru *ě* (κ) și *ia*

Pentru *iï* (*j* = jota) nu este semn decît în combinațiunile $\iota\sigma$, $\iota\alpha$, $\iota\epsilon$, $\iota\lambda$, $\iota\kappa$.

[Nota 3]? În manuscriptele vechi, se află semne cari hotărâsc mai de aproape sau *înlocuiesc* unele litere⁸. Dintr-aceste vom pomeni mai cu samă semnul \sim după λ , μ , ρ , arătînd

⁵ În ucraineană (dialectal).

⁶ Lapsus calami. trebuie *orizontală*.

⁷ Eminescu a omis *Nota 2*, întrucît a utilizat unele indicații privind scrierea numerelor în aliniatele de mai sus, privind *Valoarea numerică a literelor*.

⁸ Poetul a omis indicația din paranteză: „(s.z. B. Codex Suprasliensis, Ed Miklosich, Enleitung)“

că aceste sunete s-au muiat prin un i^9 ; și semnul $\bar{\text{—}}$ deasupra lui н ($\bar{\text{н}}$), arătând că această vocală s-a scurtat (ca și în românește în $\Phi\rho\alpha\text{ц}\bar{\text{н}}$): $\text{поко\bar{н}}$ ¹⁰.

[§.2.]

Rostirea¹¹

Literele cari au echivalente în românește sunt: а , б , в , г , д , ж , з (ca z)¹², з (z), и (i), $\bar{\text{и}}$ (i), к , л , м , н , о , п , р , с (s), т , оу , Φ , χ (h în $\text{h\bar{ч}r}$, $\text{h\bar{ч}rbc}$), w (ó), ш ($\text{\$t}$), ц ($\text{\$}$), ч ($\text{ч} = \text{c\bar{i}}$), ш ($\text{\$}$), и , е , $\bar{\text{а}}$, Ψ .

Litere cari n-au echivalente și trebuiesc notate cu deosebire sunt:

к ($\text{к\bar{т}к}$) egal cu un e lung cam înginat¹³ de-un $\bar{\text{i}}$ ($\bar{\text{e}}$ fermé) sau ca e deschis românesc în cuvintele: merge, pepene, veche, unde bătrînii noștri scriau $\text{м\bar{к}р\bar{е}}$, $\text{п\bar{к}п\bar{е}н\bar{е}}$, $\text{в\bar{к}к\bar{е}}$.

е ($\text{е\bar{с}т\bar{к}}$) ca $\bar{\text{a}}$ german (ai fr.). La glagoliți egal cu ie (e), pe cînd e se scria Э ¹⁴.

$\text{и} = \text{i}$, cîteodată ca $\bar{\text{i}}$, în copii , край (crai), nom. sing., краи (craii), nom. pl.

$\bar{\text{i}}$ este foneticește egal cu и și se scrie numai unde sunt doi $\bar{\text{i}}$, d. ex. $\text{пр\bar{и}л\bar{а}к\bar{т}е}$ (a priimi).

$\text{к} = \bar{\text{a}}$ (ca-n englezește but).

$\text{ы} = \bar{\text{i}}$

$\text{к} = \bar{\text{i}}$ în $\text{cap\bar{i}}$, $\text{nap\bar{i}}$, $\text{ban\bar{i}}$.

л egal cu in în franț. $\text{enf\bar{i}n}$ sau ca polon e

ж " " on " " prison " " " e

$\text{и\bar{л}}$, $\text{и\bar{ж}}$, ien , ion nazal.

θ θ , th , $\Psi = \bar{\text{v}}$, $\bar{\text{u}}$ (u franc.).|

[Notă.] Cantitatea și intonarea (accentul) limbei ieratică¹⁵ nu s-au mai putut descoperi; к și оу , deși originar diftongi, au fost desigur odată lungi, tot așa în multe cazuri а .|

40

⁹ De fapt: $\bar{\text{j}}$; poetul a omis: „з.В. глаголешн = глаголешн”.

¹⁰ Textul din paranteză adăugat de Eminescu.

¹¹ Întreg acest paragraf a fost prelucrat de poet, cu raportare la ortografia românească.

¹² În ediția a doua (1886), Leskien a corectat, precizînd că $\text{s} = \text{dz}$.

¹³ „Însoțit”.

¹⁴ În mss., greșit: э .

¹⁵ „Bisericească” (slavă veche).

Vocale

Sistemul vocalelor

[§.3.]

Împărțirea vocalelor. În epoca cunoscută de noi, limba are numai vocale simple (și vocalele nazale au sunet simplu vocalic), iar nicidecum diftongi.

Vocalele se împart:

I. După organele cari sunt mai cu samă active la rostirea lor, în:

guturale	а	} е, ѣ, ѧ gutural- palatale labiale	} о, ѡ, ѧ gu- tural-labiale
palatale	и, ѥ		
labiale	оу		

II. După înrîurirea asupra consoanelor guturale (к, г, х) premergătoare, se împart în:

1) aspre: а, о, оу, ѣ, ы, ѧ, înaintea cărora consoanele guturale rămîn neschimbate;

2) moi (palatale): е, и, ѥ, ѣ, ѧ, înaintea cărora consoanele guturale se prefac în duplefonuri (Doppellaute) consonantice dentale sau palatale, bunăoară nom. sg. члорѣкѣ (om), gen. члорѣка, voc. члорѣче, nom. pl. члорѣци.

Notă. ю, и, ѥ, ѧ, ѧ Miklosich le numește, în începutul cuvintelor sau după vocale¹⁶, praeiotate (j), după consoane praecierate (ы); dar noi nu le numărăm între vocalele proprii, precum fac gramaticile slave, fiindcă nu închipuiesc decît îngînarea¹⁷ lui j cu vocalele respective; asemenea trecem și peste ай, ей, ой ș.a. (pe care Miklosich le numește vocale postiotate), pentru că în paleoslavica mai veche ele nu ființează¹⁸ încă, ci pretutindene unde obvin ай, ей, ой (cari mai târziu sunt de o samă cu ай, ей, ой) ele au greutatea de ай, ей, ой.

42 [§.4.]

Dovedirea raportului dintre paleoslava și indogermanica primitivă este treaba gramaticii comparate (vezi Schleicher, Compendiu de gra-

¹⁶ În mss. se repetă: *le numește.*

¹⁷ „Însoțirea“; Eminescu a șters cuvîntul început: *împreu[narea]*.

¹⁸ Poetul a șters: *există.*

matică comparată, fața¹⁹ 121). Aicea-i destul să amintim că sunt de privit ca vocale fundamentale (nici slăbite, nici adaose):

pentru seria *a*: а, ε, о (despicarea sunetului original *a* din periodul²⁰ praslavic)

pentru seria *i*: и

pentru seria *u*: ъ.

Vocale slăbite sunt:

ѣ, ѡ din *a* original

ѣ " *i* "

ѡ " *u* "

Ca vocale adaose (gesteigerte) putem privi în seria *a*: о, а, ѡ

" " *i*: ѡ (original *ai*) ој, ај

" " *u*: оу (" *au*) оѡ, оѡ.

După legile slavice îndeosebi se mai pot privi ca²¹ vocale adaose:

и în fața la ѣ și

ѡ în fața alor ѣ și ѡ.

[I.] *Vocalele seriei a*

[§.5.]

ѣ stă ca vocal slăbit opus în dreptul lui ε: ѡѣци (zi, 2 p. sing. imp.) la ѡѣкѡ (1 sing. praes. zic) ANLG²² a răcni²³;

ѡѣци (fugi " ") " ѡѣкѡ (" " fug);

ѡѣци сѡ (fii îngrijit " ") " ѡѣкѡ сѡ (" " " sunt îngrijit);

ѡѣчера (ieri) din ѡѣчера (ѡѣчерѡ) sara;

¹⁹ Eminescu a șters: pag. Trimiterea se referă la: August Schleicher, *Compendium der vergleichenden Grammatik des indogermanischen Sprachen*, 3. Aufl., Weimar, Hermann Böhlau, 1871 (îngrijită de A. Leskien și de J. Schmidt; ediția 1 a acestei lucrări apăruse în 1861–1862).

²⁰ Poetul a șters: *epoca*. De prisos să spunem aici, ca și în alte locuri, că reconstrucția vocalismului slav comun a fost modificată parțial în deceniile următoare. Cititorul interesat poate consulta, de exemplu, manualul: *Slava veche și slavona românească* de P. Olteanu, G. Mihăilă ș.a., București, E.D.P., 1975 (cu indicații bibliografice).

²¹ Se repetă în mss.

²² „Analog“ (?).

²³ Cuvintele subliniate cu două sau trei linii (reproduce la tipar cu aldine) reprezintă, după cum am spus în *Studiul introductiv*, raportările etimologice, corecte sau mai puțin fondate, ale lui Eminescu. Aici, și în continuare, vom însoți de succinte note numai acele cuvinte la care apropierea etimologică a cuvintului românesc de cel vechi slav glosat nu se justifică: în cazul de față, *a răcni* provine din v. sl. рѣкѣнѣти.

ГОНЪЗНЪТИ lîngă ГОНЕЗНЪТИ a se mîntui (de goană? ²⁴);

inf. МЪЛЪТИ (a măcina), 1 sing. МЕЛЪЖ (macin)

inf. СТЪЛЪТИ (a întinde, a desfășura), 1 sing. СТЕЛЪЖ (întind)

" БЪРАТИ (a lua) " " БЕРЖ iau

" ДЪРАТИ (a rupe) " " ДЕРЖ rup "

" ПОПЪРАТИ (a călca-n picioare) " "

-ПЕРЖ calc în picioare.

Notă. În cazuri izolate ъ e opus lui ε, bunăoară ГЪНАТИ (ГНАТИ a vîna), ЖЕНЖ vînez, гони!

ъ ca vocal slăbit e opus lui o:

1) la capătul trupinelor în o, precum: nom. sing. ВЛЪКЪ (lup), instrumentalis ВЛЪКО-МЪ cu lupul;

2) apoi în КЪГДА (cînd), ТЪГДА (atunci), alături cu КОГДА, ТОГДА; ХЪТЪТИ (a voi) alături cu ХОТЪТИ; inf. БЪРАТИ (a lupta), 1 sing. БОРЪЖ lupt; inf. КЪЛАТИ (КЛАТИ a macela ²⁵, schlachten), 1 sing. КОЛЪЖ taiu; inf. *ПЪРАТИ ²⁶ (ПРАТИ a rupe), 1 sing. ПОРЪЖ rup.

[§.7.]

Mistuire ²⁷. Deja în izvoarele cele mai vechi vocalele slăbite ъ, ъ ²⁸ pier adesea cu totul, mai cu samă înaintea lui л, р, bunăoară БРАТИ = БЪРАТИ, МЛЪТИ = МЪЛЪТИ, КЛАТИ, ПРАТИ = *КЪЛАТИ, *ПЪРАТИ. Acest ъ final îl pierde însă regulat în composite prepozițiile БЕЗЪ (fără), ВЪЗЪ (pe), ИЗЪ (din), РАЗЪ (reex-, dis-, ГĂЗ- auseinander, zer-), precum: ИЗИТИ (a ieși afară), ИЗВЕСТИ (a duce afară).

Notă. În unele cazuri ъ nu se mai poate dovedi c-au existat și trebuie dedus după analogii.

²⁴ Goană e postverbal de la a goni, provenit din v.sl. ГОНИТИ, după cum va observa Eminescu însuși în *Glosar*, s.v., și parțial mai jos.

²⁵ Verb creat de la măcelar.

²⁶ Aici și în unele cazuri, în continuare, poetul a omis să noteze asteriscul (*), pentru a marca — după Leskien — că forma respectivă este reconstituită: am socotit oșios a semnala toate aceste mărunte omisiuni involuntare, astfel că le-am corectat tacit.

²⁷ În original: *Schwund* „dispariție“.

²⁸ În mss., greșit: ъ.

[§.8.]

Urcarea lui ɛ la ɔ se găsește adesea în derivatele *numine primare*²⁹ prin mijlocul sufixului ъ, fem. а. Așa bunăoară: бредѣ eu trec peste, бродѣ vad; ведѣ conduc, проводѣ conducător³⁰ (**prohod**); везѣ³¹ (merg cu căruța), возѣ căruța; плетѣ împletesc, плотѣ gard; рекѣ zic, про-рокѣ profet; текѣ (curg, alerg), токѣ rîu (de acolo *răstoc* cascadă, *prītocesc* vinul, moarea)³². Tot astfel la *verbele denominative* pe³³ -ити: водити a conduce, cf. -водѣ, точити a turna, cf. токѣ.

Nota 1. Fiindcă poate fi ѡ = en, iar ж este on, de aceea raportul dintre ѡ: ж = ɛ: ɔ, bunăoară мѡтѣ încurg, мѡтѣ încurcală; ѡжжъ îndoii, ѡжкѣ arc; вѡзѣ leg, вѡзѣ legătură (de acolo *vinjos*, poate și *gînj*)³².

Nota 2. ɛ, ce este a se presupune, lipsește adesea din formațiile verbale, și sau e slăbit în ѡ, sau e mistuit cu totul (cf. ѡ: ɔ și mistuire³⁴), bunăoară: зѡрѣти (зрѣти) a vedea (a zări/zare); прѣзѡрѣти a desprețui (**prizări**, **prizărit**), прѣзорѣ dispreț; мѡрѣти (мрѣти) a muri, морѣ ciumă, moarte.

41 [§.9.]

Urcarea lui ɛ la ɤ se întîmplă adesea la verbe frequentativ-durative, deduse din cele primitive, precum: метѣ arunc (inf. местити), freq. мѣтѡѡж, мѣтѡити, мѣтѡѡши arunc, aruncare, aruncii, ис-пекѣ сос (inf. пештити), freq. ис-пѣкаѡж (inf. испѣкѡити), de acolo piclu, a piclului; плетѣ împletesc (inf. плестити), frequ. плѣтѡѡж (inf. плѣтѡити); обрѡштѣ gădesc, capăt (inf. обрѣкѣити), frequ. обрѣтѡѡж (inf. обрѣтѡити).

Nota 1. După consonantele palatale ж, ч, ш, жд, шт se ivește а în loc de ɤ, de aceea сѡ-жегѣ ard (inf. сѡжештити), frequ. сѡжагѡѡж (inf. сѡжагѡити) pentru *жѣгѡѡж.

²⁹ În original: *primäre nomina*.

³⁰ Înseamnă și „însoțire, conducere“, sens păstrat în cuvîntul românesc *prohod*.

³¹ În mss. greșit: везѡ.

³² Textul din paranteză adăugat de poet.

³³ În original *auf* (aici cu sensul) „în“.

³⁴ Tratate mai sus, în §§ 6,7, cum și face trimiterea Leskien.

Nota 2. Când treapta ϵ lipsește și e reprezentată prin \mathfrak{b} , \mathfrak{v} , în formele urcate \mathfrak{k} pare a corăspunde nemijlocit c-un \mathfrak{b} , \mathfrak{v} din formele pe cari se-ntemeiază, bunăoară: $\mathfrak{b}\mathfrak{v}\mathfrak{s}\text{-}\mathfrak{k}\mathfrak{r}\mathfrak{v}\mathfrak{s}\mathfrak{n}\mathfrak{k}\mathfrak{t}\mathfrak{i}$ excitari, $\mathfrak{b}\mathfrak{v}\mathfrak{s}\mathfrak{k}\mathfrak{r}\mathfrak{v}\mathfrak{s}\mathfrak{n}\mathfrak{k}\mathfrak{t}\mathfrak{i}$ excitare; $\mathfrak{p}\mathfrak{l}\mathfrak{v}\mathfrak{z}\mathfrak{n}\mathfrak{k}\mathfrak{t}\mathfrak{i}$ a luneca, $\mathfrak{p}\mathfrak{l}\mathfrak{v}\mathfrak{z}\mathfrak{a}\mathfrak{t}\mathfrak{i}$ a se tîrîi. Asemenea stă adesea \mathfrak{k} în infinitiv, acolo unde formele prezentului au \mathfrak{b} (\mathfrak{v}): $\mathfrak{b}\mathfrak{r}\mathfrak{k}\mathfrak{s}\mathfrak{t}\mathfrak{i}$ (a purta de grijă), 1 sg. $\mathfrak{b}\mathfrak{r}\mathfrak{v}\mathfrak{g}\mathfrak{k}$ (alături de $\mathfrak{b}\mathfrak{r}\mathfrak{v}\mathfrak{g}\mathfrak{k}$); $\mathfrak{v}\mathfrak{r}\mathfrak{k}\mathfrak{s}\mathfrak{t}\mathfrak{i}$ a arunca, 1 sg. $\mathfrak{v}\mathfrak{r}\mathfrak{v}\mathfrak{g}\mathfrak{k}$; $\mathfrak{o}\mathfrak{t}\mathfrak{v}\text{-}\mathfrak{v}\mathfrak{r}\mathfrak{k}\mathfrak{s}\mathfrak{t}\mathfrak{i}$ a deschide, 1 sg. $\mathfrak{o}\mathfrak{t}\text{-}\mathfrak{v}\mathfrak{r}\mathfrak{v}\mathfrak{z}\mathfrak{k}$; $\mathfrak{v}\mathfrak{r}\mathfrak{k}\mathfrak{s}\mathfrak{t}\mathfrak{i}$ a îmblăți, 1 sg. $\mathfrak{v}\mathfrak{r}\mathfrak{v}\mathfrak{x}\mathfrak{k}$.

[§.10.]

Urcarea lui o la a; în formarea numinilor, d.e. $\mathfrak{v}\mathfrak{o}\mathfrak{d}\mathfrak{n}\mathfrak{i}\mathfrak{t}\mathfrak{i}$ a duce, $\mathfrak{v}\mathfrak{o}\mathfrak{d}\mathfrak{o}\text{-}\mathfrak{v}\mathfrak{a}\mathfrak{j}\mathfrak{d}\mathfrak{a}$ aquae ductus; $\mathfrak{t}\mathfrak{v}\mathfrak{o}\mathfrak{r}\mathfrak{n}\mathfrak{i}\mathfrak{t}\mathfrak{i}$ a face, $\mathfrak{t}\mathfrak{v}\mathfrak{a}\mathfrak{r}\mathfrak{v}$ opus, făptură; în formarea verbelor frequentativ-durative, d. ex. $\mathfrak{v}\mathfrak{o}\mathfrak{d}\mathfrak{k}$ împung (inf. $\mathfrak{v}\mathfrak{o}\mathfrak{s}\mathfrak{t}\mathfrak{i}$), frequ. $\mathfrak{v}\mathfrak{a}\mathfrak{d}\mathfrak{a}\mathfrak{v}\mathfrak{k}$ (inf. $\mathfrak{v}\mathfrak{a}\mathfrak{d}\mathfrak{a}\mathfrak{t}\mathfrak{i}$); $\mathfrak{v}\mathfrak{v}\mathfrak{z}\text{-}\mathfrak{g}\mathfrak{o}\mathfrak{r}\mathfrak{v}\mathfrak{k}$ să ard (inf. $\mathfrak{v}\mathfrak{v}\mathfrak{z}\mathfrak{g}\mathfrak{o}\mathfrak{r}\mathfrak{v}\mathfrak{k}\mathfrak{t}\mathfrak{i}$), frequ. $\mathfrak{v}\mathfrak{v}\mathfrak{z}\mathfrak{g}\mathfrak{a}\mathfrak{r}\mathfrak{a}\mathfrak{v}\mathfrak{k}$ (inf. $\mathfrak{v}\mathfrak{v}\mathfrak{z}\mathfrak{g}\mathfrak{a}\mathfrak{r}\mathfrak{a}\mathfrak{t}\mathfrak{i}$); $\mathfrak{m}\mathfrak{o}\mathfrak{g}\mathfrak{k}$ pot (infîn. $\mathfrak{m}\mathfrak{o}\mathfrak{s}\mathfrak{t}\mathfrak{i}$) frequ. $\mathfrak{p}\mathfrak{o}\text{-}\mathfrak{m}\mathfrak{a}\mathfrak{g}\mathfrak{a}\mathfrak{v}\mathfrak{k}$ ajut (inf. $\mathfrak{p}\mathfrak{o}\text{-}\mathfrak{m}\mathfrak{a}\mathfrak{g}\mathfrak{a}\mathfrak{t}\mathfrak{i}$); $\mathfrak{v}\mathfrak{v}\mathfrak{z}\text{-}\mathfrak{n}\mathfrak{o}\mathfrak{v}\mathfrak{a}\mathfrak{v}\mathfrak{k}$ înnoiesc (inf. $\mathfrak{v}\mathfrak{v}\mathfrak{z}\mathfrak{n}\mathfrak{o}\mathfrak{v}\mathfrak{e}\mathfrak{n}\mathfrak{i}\mathfrak{t}\mathfrak{i}$), inf.³⁵ $\mathfrak{v}\mathfrak{v}\mathfrak{z}\text{-}\mathfrak{n}\mathfrak{a}\mathfrak{v}\mathfrak{a}\mathfrak{l}\mathfrak{a}\mathfrak{v}\mathfrak{k}$ (inf. $\mathfrak{v}\mathfrak{v}\mathfrak{z}\text{-}\mathfrak{n}\mathfrak{a}\mathfrak{v}\mathfrak{e}\mathfrak{l}\mathfrak{a}\mathfrak{t}\mathfrak{i}$).

Nota 1. Nu arare lipsește treapta \mathfrak{o} , încît \mathfrak{a} pare a sta în fața numai a unui \mathfrak{v} (\mathfrak{b}) din rădăcină, d.ex. $\mathfrak{v}\mathfrak{r}\mathfrak{v}\mathfrak{t}\mathfrak{k}\mathfrak{t}\mathfrak{i}$ ($\mathfrak{v}\mathfrak{r}\mathfrak{v}\mathfrak{t}\mathfrak{.}$) a întoarce, $\mathfrak{v}\mathfrak{r}\mathfrak{a}\mathfrak{t}\mathfrak{i}\mathfrak{t}\mathfrak{i}$; $\mathfrak{v}\mathfrak{a}\mathfrak{v}\mathfrak{g}\mathfrak{v}\mathfrak{k}\mathfrak{v}$ umed, $\mathfrak{v}\mathfrak{l}\mathfrak{a}\mathfrak{g}\mathfrak{a}$ umezeală; $\mathfrak{m}\mathfrak{r}\mathfrak{v}\mathfrak{z}\mathfrak{n}\mathfrak{k}\mathfrak{t}\mathfrak{i}$ ($\mathfrak{m}\mathfrak{r}\mathfrak{v}\mathfrak{z}\mathfrak{n}\mathfrak{k}\mathfrak{t}\mathfrak{i}$) a îngheța, $\mathfrak{m}\mathfrak{r}\mathfrak{a}\mathfrak{z}\mathfrak{v}$ îngheț.

Nota 2. În cazuri puțin numeroase stă în fața unui \mathfrak{k} , urcat el însuși în³⁶ silabele radicale, un \mathfrak{a} în derivate. D. ex. $\mathfrak{s}\mathfrak{t}\mathfrak{r}\mathfrak{v}\mathfrak{g}\mathfrak{k}$ eu păzesc, $\mathfrak{s}\mathfrak{t}\mathfrak{r}\mathfrak{a}\mathfrak{j}\mathfrak{v}$ (paznic, străjeriu, strajă), $\mathfrak{l}\mathfrak{v}\mathfrak{z}\mathfrak{k}$ pășesc, $\mathfrak{l}\mathfrak{a}\mathfrak{j}\mathfrak{k}$ ³⁷ repo (inf. $\mathfrak{l}\mathfrak{a}\mathfrak{z}\mathfrak{n}\mathfrak{i}\mathfrak{t}\mathfrak{i}$); $\mathfrak{s}\mathfrak{k}\mathfrak{s}\mathfrak{t}\mathfrak{i}$ adică $\mathfrak{s}\mathfrak{k}\mathfrak{a}\mathfrak{t}\mathfrak{i}$ a așeza (1 sg. $\mathfrak{s}\mathfrak{a}\mathfrak{d}\mathfrak{k}$), $\mathfrak{s}\mathfrak{a}\mathfrak{d}\mathfrak{v}$ plantă, grădină, $\mathfrak{s}\mathfrak{a}\mathfrak{d}\mathfrak{n}\mathfrak{i}\mathfrak{t}\mathfrak{i}$ a planta, a sădi. Urcările \mathfrak{k} și \mathfrak{a} nu se pot proprie referi una la alta, ci amîndouă se referă la un \mathfrak{a} original, \mathfrak{k} deocamdată la un \mathfrak{e} , cf. 1 sg. $\mathfrak{s}\mathfrak{a}\mathfrak{d}\mathfrak{k}$, id est *sen-da*, cu $\mathfrak{s}\mathfrak{k}\mathfrak{s}\mathfrak{t}\mathfrak{i}$.

Nota 3. În vro cîteva cuvinte alternează \mathfrak{a} cu \mathfrak{o} , \mathfrak{o} cu \mathfrak{e} , fără ca să existe relații de urcare; dar atunci \mathfrak{o} și \mathfrak{e} sunt de privit ca slăbiri sau

³⁵ Trebuie: frequ.

³⁶ În mss. se repetă, la început de rînd.

³⁷ În mss., greșit, sub influența cuvîntului precedent: $\mathfrak{l}\mathfrak{a}\mathfrak{j}\mathfrak{k}$.

ca variante dialectice³⁸. Aşa găsim *робѣ* lângă uzitatul *рабѣ* (slugă); prepoziţia *розѣ* (dis-, răz-) lângă *разѣ*; *топалѣ* cold lângă *тепалѣ* (*a topi*³⁹); *одоуѣти* a învinge lângă *одеуѣти*. — Regulat rămîne *o* în nominativul singular al trupinelor în⁴⁰ *s*, pe cînd celelalte cazuri au *e*, de pildă: *небо* (ceriu), gen. *небесе* (cf. grecescul *γένος*, gen. *γένεος*). În cuvinte împrumutate, *o* înlocuieşte adesea pe *a*, de pildă: *сотона* satana; *попѣ* papa; *поганѣ* paganus (**pogan**); *олтарѣ* altariu. — O schimbare de acest soi, fără însămnătate pentru formaţiune se-ntîmplă între *ѣ* şi *a*, de pildă *жаѣти*, a răsplăti, lângă *жасти*; *трѣва* iarbă, lângă *трава*.

II. Vocalele seriei *i*

[§.11.]

Slăbirea lui i în ѣ s-au întîmplat regulat la capătul (auslaut) trupinelor în *i*, de pildă: *ношѣ* id est **нок-ѣ* noapte, cf. litvanul *nak-ti-s*; *жадатѣ* a aştepta, *жадж* aştept; *псатѣ* a scrie, *пишѣ* scriu; *зидатѣ* a zidi, *зиждѣ* zidesc; apoi *цвѣтѣ* înfloresc, *цвѣсти* a înflori, *чѣтѣ* număr, *чѣсти* a număra.

Nota 1. *ѣ* poate să şi piară cu totul, de aceea şi *жадатѣ* (cf. § mistuire⁴¹).

Nota 2. Despre despicierea lui *n* în *i* mai tîrziu⁴².

[§.12.]

Urcarea lui *i* (*n*, *ѣ*) la *ѣ* înaintea consoanelor, de pildă *вѣнскѣти* a străluci, *вѣскѣ* strălucire (*bleasc* în rom. suflet de animal⁴³); *о-вѣдѣти* a insulta, a chinui, *вѣда* silă, nevoie; *вѣдѣти* a vedea, *вѣдѣти* a vedea⁴⁴; *вѣскѣти* a atîrna, *вѣскѣ* cumpănă; *свѣтѣти*, *свѣтѣти* a lumina, *свѣтѣ* lumină, lume.]

³⁸ „Dialectale“.

³⁹ Adăugat de Eminescu.

⁴⁰ Se repetă în mss.

⁴¹ În original: „vgl. §. 7“.

⁴² În original: „b j vgl. §. 21“.

⁴³ Adăugat de poet.

⁴⁴ De fapt, „a şti“ (în original: „wissen“).

46 [§.13.]

Urcarea lui *i* (и, ѣ) la *o*, *aj* înaintea vocalelor, de pildă: **гнѣти** a putrezi, **гнои**, **гнои** id est *гноѣ = *гноѣ gunoiiu⁴⁵ (poate de acolo gunoiiu⁴⁶);

вѣти (a șerpui winden), **закон**, **за-вои** șerpuitură (windung);

ли-вати a turna, **лон**, **лои** său;

по-чи-ти (rădăcina *ki*) a se odihni, **по-кон**, **по-кои** odihnă. —

Unde formația cuvântului *o* cere, *o* participă la urcarea lui *o* în *a* (cf. *ș* urcarea lui *o* la *a*⁴⁷), de acolo *aj*, de pildă **пи-ти** a bea, 1 sg. **пиѣ** beau, **поити** id est **пои-ти**, 1 sg. **поѣ** a adăpa; de acolo frecuentativul **на-пати**, 1 sng. **на-патиѣ**.

III. Vocalele seriei *u*

[§.14.]

Slăbirea unui u originar în ѣ se-ntîmplă regulat la capătul trupinelor în *u*, de pildă **домѣ** casă, **сынѣ** fiu (*sunii-s*), dar și-n de altfel adesea, de pildă, **бѣдѣти** a fi treaz, cf. litvanul *bud-rū-s* (deștept, în veghiare, wachsam), **рѣдѣти сѣ** a goși, cf. **рѣждѣ** id est **ryd-jj* goș.

Notă. Despre desplicarea lui *ѣ* în *ѣ* vezi mai încolo⁴⁸.

[§.15.]

*Urcarea lui *u* în ѣ*⁴⁹ (*ѣ, ѣ*) la *ou* înaintea vocalelor, de pildă: **бѣдѣти** a fi treaz (cf. **бѣз-бѣдати** a se deștepta), **боудити** a trezi; **гы[ѣ]нжти** a se pierde, **гоуѣти** a pierde (a răgubi); **дѣх-нжти**, **дѣхати** a sufla, **доухати** a sufla, a respira, **доух[ѣ]** respirare, spirit, **доуша** răsuflăt, suflet; **стѣдѣти сѣ** a se rușina, **стоудѣ** rușine.

[§.16.]

*Urcarea lui *u* în ѣ*⁴⁹ (*ѣ, ѣ*) la *ov*, *av* înaintea vocalelor, de pildă:

крѣти a coperi, **крѣѣ** coperiș;

плѣвати a pluti cu corabia, **плоути** a înnota,

⁴⁵ În mss., lapsus calami: *punoii*.

⁴⁶ Adăugat de poet. Leskien: „s. §.24,4“.

⁴⁷ Leskien: „§. 10“.

⁴⁸ Leskien: „§. 21“.

⁴⁹ Leskien: „u“.

a **pluti** (*plută, plutaș*), 1 sg. **пловѣж** plutesc, **пловѣць** corăbieriu;

рѣти a săpa (de acolo **rit, ritiță**), **рѣкъ** groapă;
слѣшатн a auzi, **слоути** a se chema, 1 sg.
словѣж mă chem, **слово** cuvînt.—

47

o, care se naște în acest mod, ia parte la urcarea comună de la o în a, precum **слово** cuvînt, **слава** glorie de la **слоути**; **пловѣж** plutesc | de la inf. **пловѣти**, frequ. **плавѣж**, inf. **плавѣти**.— Cîteodată lipsește treapta mijlocie a lui o, de pildă **из-бѣти**⁵⁰ (a fi liber/a izbăvi), **избѣк-нѣти**⁵¹ a libera (a izbăvi).

Notă. **оу** se schimbă în genere în **ов**, în dată ce se mai adaogă o vocală, de pildă **коупоуѣж**, cumpăr, inf. **коуповѣти**.

[§.17.]

Urcarea de la ъ la и, de la ѣ la ѳ. Considerînd înrudirea sunetară⁵² dintre ъ și и și dintre ѣ și ѳ, rezultă, firește, că и și ѳ ca vocale mai grele se ivesc adeseori ca urcări alor ъ și ѣ, încît putem stabili următoarele proporții: и: ъ ~ ѳ: ѣ sau а: о, mai ales la formarea verbelor frecventativ-durative, în care caz e egal la care vocal se reduc ъ și ѣ (La adică и și ѳ sunt de privit ca lungiri (dehnungen) alor ъ și ѣ. Procesul este asemănătoriu cu cel din limba litvană, unde găsim, de pildă, *kėl-ti* a ridica, *kil-ti* a se ridica, *kyl-ėti* a ridica. Pe treptele mai tinere ale limbei lungirea reprezintă adesea urcarea din perioade mai vechi).

ъ urcat la и, de pildă:

вѣрати a lua, **вѣрѣ** iau, frequ. **сѣ-вѣрати**, **сѣ-вѣраѣж**;

дѣрати a rupe, **дѣрѣ** rup, " **раз-дѣрати**, **раз-дѣраѣж** (*reșchir*); inf.⁵³ **жѣмѣж** apăs, **жѣти** a apăsa, " **сѣ-жѣмати**, **сѣ-жѣмаѣж**;
зѣрѣти (**зрѣти**) a zări, **зѣр-ѣж** (**зрѣж**) zăresc, frequ. **вѣ-зѣрати**, **вѣзѣраѣж**;

⁵⁰ În mss.: **из-бѣ-ти**.

⁵¹ În mss.: **избѣк-нѣти**.

⁵² „Fonetică“ (în original: *lautliche*).

⁵³ Trebuie: 1 *sing.*

мѢРѢТИ (мрѣти) a mugi, мѢРЖ (мрж) mor, dur. по-мирати, по-мираѣж;

свѣтѣти (a luci), свѣштѣ lucesc, frequ. свѣтати, свѣтаѣж.

Cîteodată lipsește treapta ь și nu se găsește decît ę, de pildă: жигати a arde cores-punde cu жешти, 1 sg. жегж (dar obvine⁵⁴ și scrierea жгж); погрѣбати lîngă по-грѣбати la погрѣжж îngrop, inf. погрѣти; заплатати a împleti lîngă заплатати la плетж, inf. плестн (zaplaz⁵⁵); на-рицати a numi la рекж, inf. решти a zice; вѣ-тицати (einlaufen) la текж, inf. тешти; totuși cf. рѣци, тѣци (§.5; ь e opus ca vocal slăbit lui ę). — La acest proces au contribuit analogia de la берж, бѣрати, сѣбѣрати ș.a. |

48

ь *urcat* la ы, de pildă:

зѣвати a chema, зокж chem, frequ. на-зѣвати, назѣваѣж;

дѣхнѣти a răsufla, дѣхнж răsuflu, вѣздыхати, вѣздыхаѣж oftez;

лѣгати a minți (lügen), лѣжж mint, облыгати, облыгаѣж defaim;

сѣлати a trimite, сѣлаж trimit, frequ. постылати, постылаѣж (sol).

Notă. Drept o lungire a lui ь se poate privi ы în nominativul sg. masc. a adiectivelor compuse (determinate), de pildă: добры-и, добры-и = добръ-и care obvine încă cîteodată.]

52

*Legi fonetice ale vocalelor
Înrîurirea reciprocă a vocalelor una
asupra alteia și înrîurirea consonantelor
asupra vocalelor*

[§.18.]

Hiatus. Întîlnire nemijlocită între două vocale nu găsim înlăuntrul cuvintelor (Inlaut) (afară de cazurile din §.19), decît numai în

⁵⁴ „Survine“.

⁵⁵ Cuvîntul pare a fi înrudit cu *plaz* (v.sl. *za-plazъ?)

compozite, de pildă: БОГО-ОБРАЗЪНЪ după asemănarea lui Dzeu; МЪНОГО-ОУЧЕНЪ ПОЛУ-МАΘΗΣ; ПРИ-ОБРЪКСТИ a câștiga (erwerben).

§.19.

Asimilarea vocalelor într-olaltă. Numai asimilația deplină proactivă (vorwärts wirkend) se găsește, dar și aceasta numai după disparițiunea unui *j* dintre vocale.

1. În gen., dat., locativ sing. masc. și neutru a declinației compuse (hotărîte) a adiectivelor:

gen. ДОБРА-ЕГО, ДОБРА-ЕГО, *ДОБРА-АГО (ДОБРЪ bun); dat. ДОБРОУ-ЕМОУ (provine⁵⁶ mai adesea), ДОБРОУОУМОУ; loc. ДОБРЪ-ЕМЪ, ДОБРЪЕМЪ (în Codex Ostrom. obicinuit), ДОБРЪЕМЪ; de la trupinele în *ja* de pildă: *ДОБЛИЕМЪ, ДОБЛИЕМЪ (ДОБЛЬ viteaz).

Notă. Un fenomen asemenea se arată și în instrumentalis sing. al neutrelor terminate în -ИЕ, deși mai rar, de pildă ДЪКНИИЕМЪ = ДЪКНИИЕМЪ (ДЪКНИИЕ) facerea, das Thun.

2. În formele prezentului a verbului ИМЪТИ au ИМААМЪ, ИМААШИ, ИМААТЬ egalitate cu *ИМАЕМЪ, ИМАЕШИ⁵⁷. — Mai rar se întâmplă aceasta la trupinele derivate terminate în *a*, de pildă БЫВААТЬ = БЫВАЕТЪ el este, de la БЫВАТИ.

Notă. Despre imperfectele ДЪКЛААХЪ ș.a.a. vezi la conjugăție.

[§.20.]

Contractiunea vocalelor. Aceasta se găsește în cazuri foarte puține în limba paleoslavă. НЕ (ne, nicht) la începutul formelor prezentului (începătoare cu *ѣ*) ale verbului БЫТИ (a fi) se contrage, eliminând pe *j*, iar *ε* + *ε* devine Ъ. Astfel НЪСМЪ = НЕ-ЕСМЪ, НЪСИ egal cu НЕ-ЕСИ ș.a.m.d. — Afară de aceea se mai găsesc în izvoară variante ca ПРИТИ = ПРИ-ИТИ (a veni, a întâmpina, herankommen⁵⁸) și alte cazuri, ușor de recunoscut.]

⁵⁶ „Survine“.

⁵⁷ În mss. se repetă; Leskien: „u. s.w.“ (ș.a.m.d.).

⁵⁸ Este interesant de semnalat că Eminescu dă alt verb german decît Leskien: *heran gehen*.

53

Contractiunea vocalelor ce se întâlnește, după §. 19, se găsește abia în dialectele slave mai nouă, dar dintr-acestea au trecut parte și în izvoarele paleoslave, de pildă ДОБРАГО = ДОБРАГО; ДОБРОУМОУ = ДОБРОУМОУ; ДОБРѢМЪ = ДОБРѢМЪ; ИМАТЬ (de regulă) = ИМАТЬ, ДѢЛАХЪ = ДѢЛАХЪ; tot de acestea se ține și contragerea lui ѡ в ѣ în declinația adiectivelor compozite, de pildă: gen. și loc. plur. ДОБРЫХЪ = ДОБРЫХЪ ș.a.m.d.

[§.21.]

*Despicare*⁵⁹. Dacă и, ѡ vin a sta înaintea unor vocale, atunci se despică în ѡ, ѣ (cf. §. 11, §. 14); ю se preface în ѡ в în același caz, de pildă:

и în ѡ: ВИТИ a bate, part. praet. pass. БѢИЕНЪ.

ѡ в în ѣ: КРЫТИ a acoperi, part. praet. pass. КРѢИЕНЪ; ЗАБЫ-ТИ a uita, part. praet. pass. ЗА-БѢИЕНЪ; ДАТЫ bute, gen. ДАТЬЕ; БОУКЪ fag, literă, gen. БОУКЪЕ.

ю în ѡ в: РЮТИ a mugii, 1 sg. РЪРЪ, sau ЕВ: РЕВЪ.

Notă. Foarte rar se întâmplă înaintea vocalelor trecerea nemijlocită a lui и originar în в, de pildă МЕДВѢНЪ adj. poss. al mierei = МЕДЪ miere + suff. ВЕНЪ; în compozitul МЕДВѢДЪ mîncător de miere, urs (medvé ung.⁶⁰).

[§.22.]

Lungire compensativă (Ersatzdehnung). Lungirea vocalelor prin pierdere de consoane și asimilație de vocale e restrînsă în paleoslavă la puține cazuri, ce se pot cunoaște lămurit; atunci corespunde ѣ lui е, а lui о, и lui ѡ (încît ѣ, а, и sunt a se privi ca lungimi, lucru ce rezultă din împrejurarea că aceste vocale se arată ca trepte de urcare pentru е, о, ѡ, vezi mai sus), de pildă: РѢХЪ 1 sing. aor. comp. de la РѢШТИ (1 sg. praes. РЕЖ а zice pentru *rek-sŭ; ПРИ-ТѢХЪ 1 sg. aor. comp. de la ТѢШТИ (1 sing.) ТЕЖ а fugi pentru tek-sŭ; ПРО-ВАСЪ

⁵⁹ În orig. *Spaltung* „despicare, disociere“.

⁶⁰ Adăugat de Eminescu.

3 plur. aor. comp. de la *костн* (1 sing. *бодж*) a împunge pentru **bod-se*; *числ* „ „ *чистн* (1 sing. *чѣтж*) a număra pentru **čit-se* (cf. la conjugății).

[§.23.]

Vocalele nazale. Vocalele nazalizate (+ nazală *n, m*) nu pot sta nici la capătul, nici înaintea unei vocale, decât înaintea lui *j* sau a unui *l* fonetic pus între *m* și *j* (*кониа* miros; *земля* pământ). Din împreunarea voc. + nas. se nasc în împrejurările citate vocalele nazale, și anume *ж* înaintea consonantelor și la capăt e egal = cu *а, о, ъ* + nasal înaintea vocalelor, *л = е, и, ъ* + nas., de pildă *вода* apă, acc. *водж*; *кониа* miros, *жхати* a mirosi; 1 sg. *дѣмж*, inf. *дѣти* a sufla; gen. *имене*, nom. *имл* nume; 3 sg. praes. *носѣтъ* | (inf. *носите* a purta), 3 plur. *носѣтъ* id est **nosintî*; 1 sg. *кльнж*, inf. *клати* a blestema; 1 sing. *жѣмж* inf. *жати* a apăsa.

54

Notă. Prin compararea limbelor înrudite rezultă în cazuri mai dese că *оу, ы, ъ* se reduc la *ж* (cf. Schleicher, Compendiu, §. 81,2). În lăuntru limbei paleoslave se poate observa acest fenomen la prepoziția *съ*, cu care în unele compozite sună încă ca *сж, соу* (originar *sam*), de pildă: *сж-логъ* **α-λογος, соу-мьнѣти* a se îndoi; tot așa în flexiune, de pildă, nom. sing. masc. *камъ* piatră, gen. *камен-е* (cf. nom. ntr. *имл*); participiul prezentului de la trupinele prezentului fără *j* este de pildă *везы* (*везж* merg cu căruța); iar de la cele cu *j* participiul prezentului este, de pildă, *дѣлаж* (*л* după *j* în loc de *ж*, v. §. 24,5) de la *дѣлати*, 1 sing. *дѣлаж* fac; trupinele [în] a masc. au în acc. plur. *ы*, de pildă *рабъы*, nom. sing. *рабъ* (Knecht), cele în *ја, л*, de pildă *крайж*, nom. *край* margine, id est **krajŭ*⁶¹.

§.24.

Schimbările vocalelor prin un *j* premergător sau prin duplesonuri consonantice linguale sau dentale (născute din împreunarea unui *j*

⁶¹ În mss.: -и.

cu guturale sau dentale): шт, жд; ч, ж, ш, ц, з (dar la acestea două din urmă numai cînd sunt originar = *kj*, *gj*, nu cînd se nasc direct din *k*, *g*); astfel dar se preface:

1. о în ε, de pildă:

краемъ dat. plur. de la край margine = **kra-*
jomъ, compară ракомъ (aceiași caz de la
рабъ rob);

поле ntr. sng. cîmp = **poljo*, cf. дѣло lu-
crare;

пекъштемъ (instr. sng. de la пекъ part. praes.
act. la пешти a coace), cf. простомъ (aceiași
caz de la простъ simplu);

даждеж (instr. sng. de la дажда dare, **daj-**
die), cf. водож (aceeași de la вода apă);

вѣчемъ (part. praes. pass. la вѣцати a ins-
trui), comp. сѣкомъ (aceeași la сѣшти a tăie);

вѣжемъ (part. praes. pass. la вѣзати a lega),
compară жегомъ (aceeași la жѣшти a arde);

доушенъ (instr. sing. de la доуша suflet), com-
pară вѣхонъ (aceeași de la вѣха purice);

отъцемъ (" " " отъць tată), compară ра-
бомъ (" " " рабъ rob);

кѣнѣземъ (dat. plur. de la кѣнѣзь), com-
pară ракомъ.

55

2. к se preface în н; pentru јн = јк se scrie
numai н, care atunci trebuie a se citi ca *ji*
(vezi §.2); de pildă în locativul singular:

краи id est краји = **крајк* de la край mar-
gine, comp. рабѣ de la рабъ rob;

поли id est полји, din care cauză se și scrie
полн = **полјк* cîmp, conf. дѣлк de la дѣло
de operă (werk);

оучръшти de la оучръшта cort, comp. чрътѣ
la чръта linie;

дажди de la дажда dare, comp. водѣ de la
вода apă;

притѣчи de la притѣча metaforă, comparație,
comp. рѣцѣ id est **ронкѣ*⁶² de la рѣка mînă;

лѣжи de la лѣжа minciună, comp. ногѣ id
est **ногѣ* de la нога picior;

⁶² Leskien: „**рѣкѣ*“.

доуши de la доуша suflet, comp. оутѣск id est *оутѣхъ de la оутѣха mîngiere;

отъци, кѣнази, comp. вѣстоцѣ = *вѣстокѣ de la вѣстокъ răsărit; возѣ = *богѣ de la богъ Dumnezeu.

3. ѣ se preface [în] и; јн = јы, se scrie и și se citește *ji*, de pildă în instrumentalul plural masc. și neutr.:

краи id est краји de la край margine, comp. рабѣ de la рабѣ rob;

поли " " поли, de aceea se și scrie поли de la поле cîmp, comp. дѣлаѣ de la дѣло operă;

сѣборишти de la сѣбориште loc de adunare, comp. вратаѣ de la врата plur. tant. poartă;

мъчи de la мъчѣ cuțit, comp. влѣкѣ de la влѣкъ lup⁶³;

дѣжди de la дѣждѣ ploaie, comp. градѣ de la градѣ oraș;

стражи de la стражѣ paznic, comp. длѣгы de la длѣгѣ datorie;

пѣши de la пѣшь pe jos, pedestru, comp. страхѣ " страхѣ spaimă.

4. ѣ se preface în ѣ; pentru јѣ = јѣ se scrie după vocale и, pentru care se întrebuintează semnul й; acesta nu provine⁶⁴ încă în izvoarele mai vechi; dar îl vom păstra în cele următoare din cauza clarității (recte ar trebui să se citească totdeauna *jĭ*, dar în genere se citește numai ca *j*, cum se și pronunță în dialectele slave mai nouă). Pentru лјѣ, рјѣ, нјѣ se scrie numai лѣ, рѣ, нѣ, sau ca în unele izvoare лѣ, рѣ, нѣ. De pildă:

гнои id est гнојѣ = *гној-ѣ, răd. гни- (гни-ти a putrezi) cu urcare⁶⁵ și suffix ѣ, comp. кров-ѣ coperiș, format asemenea din rădăcina кров (кров-ти a coperi); |

орѣлъ (орѣлъ) adj. poss. de la орѣлъ vultur = орѣлъ din *орѣлъ;

⁶³ Acest exemplu e inversat cu următorul față de textul original.

⁶⁴ „Nu se găsește“ (în orig.: *nicht vorhanden*).

⁶⁵ Leskien adaugă: „(§. 13)“.

ОСЛАШТЬ adj. poss. de la ОСЛА, trupină
ОСЛАТ- asellus din *ОСЛАТЪ;

РЫЖАЬ roșu din *РЫД-яь, comp. РЪДЪТИ a
se roși;

ЧЛОВѢКЪ adj. poss. de la ЧЛОВѢКЪ om, din
*ЧЛОВѢКЪ;

ЛЪЖА minciunos din *ЛЪГЪ, comp. ЛЪГАТИ a
minți;

tot așa, de ex., în genitivul plural al trupinelor
[în] -ja originare: РЖКЪ⁶⁶ la РЖКА⁶⁶ mînă, însă
КОЛА (КОЛА) adică КОЛЪ la КОЛА voință; ОЧРЪ-
ШТЬ⁶⁷ la ОЧРЪШТА⁶⁷ cort; ДАЖДА la ДАЖДА
dare; ПРІТЪЧА la ПРІТЪЧА parabolă; ЛЪЖА la
ЛЪЖА minciună; ДОУША la ДОУША suflet.

5. Unde stă o vocală nazală, ea este de
regulă Ѡ, de ex. gen. sing. КОЛА la КОЛА voință;
ПРІТЪЧА la ПРІТЪЧА parabolă (comp. gen.
sing. КОДЪ de la ВОДА apă, §. 23, notă); ПИША
part. praes. act. la ПЪСАТИ a scrie (comp. ВЕЗЪ,
§. 23, notă), dar poate rămîne și Ж, de pildă
acc. sing. ВОЛЖ, ПРІТЪЧЖ ca ВОДЖ; 1 sing. praes.
ПИШЖ.

Notă. Unde ar trebui ca Ѡ să stea înaintea
lui *j* (Ю, Я, Е, Ъ, Ы), se scrie în genere н, de pildă
ВНЕНЪ = ВЪНЕНЪ (v. §. 21); БЕЗАКОННЕ = БЕЗА-
КОННЕ (lipsă de legi, gesetzslosigkeit; în cod.
Suprasliensis Ѡ e adesea conservat în scriere).
În începutul cuvinte[lor] Ѡ nu se scrie nicăiri,
ci în locul lui se scrie totdeauna н, în acest
caz = я⁶⁸, de pildă: originar *ja-m* (a lui)⁶⁹,
slav. **jim*, de acolo *jim*, inf. ЫТИ (v. §. 23),
1 sing. *jima*, scris нмж. După consonante apare
iarăși Ѡ, de pildă: ВЪ НЪ într-însul; ОТЬ-Н-ЪМЖ
(iau, nehme weg) (despre н cf. §. 47 [48]).

⁶⁶ În mss. cu Ѡ, în loc de ж.

⁶⁷ În mss. оу- în loc de о-.

⁶⁸ Leskien adaugă: „(s.o. 4)” [vezi mai sus, nota 4].

⁶⁹ Leskien: „(acc. sg. pron. 3 pers.)” În continuare, Eminescu a omis:
„slaw. **jŭ*, daraus *jъ*, geschrieben н; wurz. *jam* (nehmen)...“

§.25.

Împreunarea lui ρ sau λ cu vocale, dacă urmează o consonantă, nu poate fi alta decât ρ , λ + vocal, niciodată viceversa, de pildă $\rho\rho\text{дѣ}$ oraș, $\lambda\lambda\text{кѣ}$ lup.

Notă. Această regulă se poate admite ca generală pentru limba paleoslavă, deși c[on]-soanele cele mai vechi nu sunt tocmai conse-
quente, mai ales cînd vocala în chestiune este ъ, ъ , astfel se scrie de ex. în Evangeliul Ostromirens $\lambda\lambda\text{кѣ}$ și $\lambda\lambda\text{акѣ}$, дрѣжати și држати . |

57 §.26.

Început vocalic (Vocalischer Anlaut). Paleoslava are aversiune împotriva începutului vocalic al cuvintelor; și nici se găsește alt început decât în vocalele: а, и, о, оу, ж , niciodată în е, ъ, ѓ, ѡ, ѣ , rar ѣ .

Unde original e е la început, se pune ѣ , de pildă ѣсмѣ (sunt), de la rădăcina *es, as*.

Înainte alor ъ, ъ se pune в , de pildă вѣ (în), etimologic — germ. *an* (ъ ca vocală nazală originală vezi §. 23); оучити (doceo), însă вѣк-нѣти (disco).

ѡ ca început original nu se află nicăiri (comp. §. 24, nota).

Înainte lui ѣ se vîră j , jѣ se scrie însă sau cu jн (н), precum искати a căuta (comp. vechiu germ. *eiscon*) sau ѡ , de pildă ѡсти = ѣсти a mânca, precum e și scris în evangheliul Ostromirens.

Înainte lui ѣ se vîră j sau в , de pildă вѡзати a lega, comp. жѡѣ legătură; din aceeași rădăcină ѡза boală.

Și începuturile а, о, оу, ж pot să capete un j sau un в înainte; așa găsim, de pildă, ѡзѣ lîngă азѣ (eu); ѡтро lîngă оутро (mîni); ѡза , вѡза lîngă ѡза legătură, dar aceste forme în j sau в se-ntemeiază în parte pe înfrîurirea dialectelor mai nouă; вонѡ (miros) de la ѡхати a mirosi pare a fi singurul caz a unui в înaintea lui о . |

Consonante
Sistemul consonantic al limbii paleoslave
Împărțirea

[§.27.]

	Consonante momentane (ce nu se pot pronunța decât în momentul unirei c-o vocală) ⁷⁰		Consonante durative (cari după o vocală se pot prelungi: rrr, hhh) ⁷¹			
	mute (te- nues)	sună- toare (me- diae)	spirante mute (te- nues)	sună- toare (me- diae)	su- nete na- zale	sune- tele <i>r & l</i>
gutturale	к	г	х		—	—
palatale	—	—	—	ј	(ѣ)	(ѣ, ѡ)
linguale	—	—	ш	ж	—	р, л
dentale	т	д	с	з ⁷¹	н	
labiale	п	б	—	в	м	

Nota 1. Semnul ч înseamnă duplusionul *tș* (*ci*), care se ține deci atât de linguale, cât și de dentale, tot astfel u sunetele *ts*, amîndouă dentale. Pentru scurtare și comoditate mulți obicinuesc a rezuma sunetele ш, ж, ч și шт, жд ca palatale, căci toate s-au născut din înlegătuirea⁷² lui j (palatală pură) cu guturale sau dentale.

Nota 2. ѣ, ѣ, ѡ însemnează intima împreunare alor н, р, л cu j, deci și pronunția lor palatală (ѣ, ѡ, ca-n italianește *regno, famiglia*), dar e-ndoielnic dacă această pronunție, care-i foarte răslățită în dialectele slavice mai nouă, pătrunsese pe deplin și în paleoslavă.

Nota [3]. ѣ, ѣ, ѣ, ѣ nu sunt numărate, străine fiind limbii paleoslave. |

⁷⁰ Explicațiile din paranteze adăugate de poet.

⁷¹ Omis în mss.

⁷² În original: *Verbindung* „unire, îmbinare“.

65 [§.28.]

Despre raportul între consonantele paleoslave și cele originare vezi Schleicher, *Comp.* §. 175. Aici observăm numai următoarele: κ, τ, π⁷³ ≅ orig. *k, t, p*; Γ, Δ, Β corespund cu mediile atât aspirate, cât și neaspirate, deci = *g, gh, d, dh, b, bh*; ϱ, Η, Μ, Ρ, Λ corespund cu orig. *j, v, n, m, r (l)*; χ s-au născut totdeauna din *s* original și este și reprezentat în celelalte limbi înrudite prin *s*: χοδιτι, w.⁷⁴ *sad* a merge; соухъ uscat, litv. *saišas* (*suhat*)⁷⁵. O regulă hotărîtă pentru ivirea lui χ nu se poate stabili; în cele mai multe cazuri însă *s* original stetea între vocale, mai rar la-nceput, rar înainte de consoane. — Paleoslavicul *s*⁷⁶ poate corespunde c-un *k* original, de pildă срѣдѣ, comp. καρδία, *cord-is*; десѣтъ, comp. δέκα, *decem*; з corespunde cu *g, gh* original, de pildă зна-ти a cunoaște, w. *gna*, comp. γι-γνώσκω; зима iarnă, comp. vechiul indic himas, id est *ghimas, grec. χειμ-ών (totuși з se poate naște după legile fonetice și din *gj*, v. §. 36).

§.29.

Schimbarea lui *c* în χ e relativ târzie, căci chiar în paleoslava însăși formele *c* și χ se găsesc lîngă olaltă, de pildă при-ѣсомъ 1 plur. aor. comp. la при-ѣти (a primi), de comun при-ѣхомъ; -ѣса 3 plur. al aceleiași lîngă -ѣша, id est *-ѣха (v. §. 38).

Legile fonologice ale consonantelor

[§.30.]

Schimbările pe cari le sufăr consoanele în-lăuntrul limbei paleoslave în formația (stambildung) trupinei (derivație, formare de cuvinte) și formația cuvintelor (wortbildung, flexiune, declinație și conjugatie) se-ntemeiază pe înrîurirea reciprocă a sunetelor ce se întîlesc lîngă olaltă (asimilație și disimilație), atât a

⁷³ În mss.: *p*.

⁷⁴ *Wurzel* „rădăcină“.

⁷⁵ Adăugat de Eminescu; *suhat* este însă cuvînt de origine turcică.

⁷⁶ Leskien: *c*.

consoanelor asupra consoanelor, cât și a vocalelor asupra consoanelor; la acestea se mai adaugă intercalarea de consoane ajutătoare.]

68 [§.31.]

I. *Asimilațiune.*

1. Asimilațiune nedeplină (sămăluire); schimbarea sunetelor consistă într-aceea că unul se apropie de cellalt sau că se apropie amîndouă reciproc.

A. *Consonante tenue înainte de tenue, medie înainte de medie.*

După o lege generale nu pot sta decît tenue înainte de tenue și medie înainte de medie; în paleoslavă însă nu este decît cazul că *c* devine înainte de medie *з*, iar *з* înainte de tenue *s*⁷⁶.

c înainte de *д* se face *з*: *мѣз-дра* partea⁷⁷ dinlăuntru cărnoasă a coajei, de la *мѣсо* carne; *ноздри* plur. nări, de la *носъ* nas.

Notă. Deja în izvoarele mai vechi, *c* în prepoziția *съ* (cu), pierzînd pe *ъ*, vine să steie imediat înaintea unei medii și devine *з*, de pildă *звѣзати* = *съ-вѣзати* a lega la un loc, *здравъ* = *съдравъ* sănătos.

з înainte de *т* se preface în *c*: 1 sng. praes. *вѣзѣ*, inf. *вѣсти* a merge cu căruța, 1 sing. praes. *лѣзѣ* a păși, inf. *лѣсти*. |

69 [§.32.]

Prepozițiunile *вѣзъ*, *вѣзъ*⁷⁸, *изъ*, *разъ* pierd în genere la compoziție pe *ъ*; iar *з* rămîne atunci numai înainte de vocale și de mediale *г*, *д*, *б*, *в*, *н*, *м*, *л* (asupra lui *р* vezi §. 47), iar înaintea tenuelor *к*, *т*, *п*, *ч* (despre *c* v. §. 44) se preface în *с*, de pildă *бесконьчанъ* nesfîrșit (din *вѣзъ* fără, *коньца* sfîrșit); *вѣс-кыпѣти* a clocoti; *ис-пешти* a fierbe; *рас-трѣгнѣти* a frînge; *ис-ходити* a ieși.

⁷⁷ În mss. lapsus calami: *parnea*.

⁷⁸ În mss.: *вѣзъ*.

Notă. În cuvintele ВЕС-ЛО (lopată, vislă), de la ВЕЖ merg cu căruța, fahren; МАС-ЛО untdelemn, de la МАЗАТИ a unge (salben); СЪ-ВАС-ЛО⁷⁹ legătură, vindex [?]; ОУ-ВАС-ЛО diadem, la ВЪЗАТИ a lega, В a devenit c înaintea lui Л, care este prin urmare tenuu în aceste cazuri.

În unele cuvinte Т, Д înaintea lui Л a[u] devenit С (Л este deci și aici tenuu): ЧИСЛО (cf. ЧИСЛА) număr, cislă, din ЧЪТЖ, inf. ЧИСТИ a număra; ГЖЛИ plur. instrument cu coarde, guslă, zither, [din] ГЖСТИ a cânta în chiteră; МАСЛИ plur. iesle, din rădăcina МД-, inf. МСТИ a mânca. Asămăluirea consistă și într-aceea că înaintea durativului Л mutele Т, Д se prefac asemenea în durative.

[§.33.]

B. Schimbările consonantelor în legătură cu *j* următoriu (așadar înainte de Ю, Я, Е, Ъ, ІЖ, Ъ = jъ⁸⁰ în loc de *jъ, н = jн).

[1.] La împreunarea labialelor cu *j*, consonantele înșile rămân neschimbate, dar între П, Б, В, М și *j* intră un Л, de pildă 1 sing. praes. КОУПАЖ pentru *КОУПЖ (cf. 2 sing. КОУПИШИ, inf. КОУПИТИ a cumpăra), ЛЮБ-Л-ИЕНЪ part. praet. pass. de la ЛЮБИТИ a iubi (cf. ВАРЕНЪ de la ВАРИТИ a fierbe); ДОБЛЪ viteaz, nobil = *ДОБ-ЈЪ = *ДОБ-ЈЪ; ВЪЗНОВ-Л-ИЖ 1 sng. praes. la inf. -НОВИТИ, 2 sng. -НОВИШИ; ИМАЖ 1 sng. praes. la inf. ИМАТИ.

Notă. Cum că această intercalare a lui Л este relativ nouă, rezultă din împrejurarea că vocal + nasal rămân neschimbate înaintea lui și se confirmă prin păstrarea unor forme fără Л de pildă în Codex Supra[s]l. ЗЕМЛЖ acc. sing. = în genere ЗЕМЛЖ pământ. În Cod. Supra[s]l. sunt obicinuite scrieri ca ОСТАВЛЕНЪ, în genere ОСТАВЛЕНЪ part. praet. pass. de la ОСТАВТИ a părăsi. În evangeliul Assem. (glagolitic) |

⁷⁹ Eminescu a omis a doua liniuță de unire, care marchează limita între morfeme; considerăm de prisos a semnală în continuare cele câteva mărunte scăpări de acest fel ale poetului față de original.

⁸⁰ În mss.: ѡj.

70 se găsește **ЗЕМЛ** id est **ЗЕМЛѦ** gen. sing. = îndeobște **ЗЕМЛѦ**; **ЗЕМН** dat. loc sng. (= **ЗЕМЈИ** în loc de ***ЗЕМЈѢ**, vezi §. 24, 2) = îndeobște **ЗЕМН**; **ВЪЗЛЮБЕНЪ** id est **ВЪЗЛЮБИЕНЪ** (§. 1, nota 1) = de obicei **ЛЮБИЕНЪ** ș.a.

[§.34.]

2. Combinările **нј**, **рј**, **лј** rămân neschimbate, de pildă **ВОНЯ** miros, **МОРЯ** mare, **ПОЛЯ** ogor, gen. **ПОЛЯ**, dat. **ПОЛЮ**. Aceste forme sunt cele mai vechi; pare însă că de timpuriu se născuse plecarea⁸¹, care a și pătruns în limbile slavice mai nouă, de-a împreuna pe *j* așa de tare cu **н**, **р**, **л**⁸², încît acestea se prefac în palatalele **н̂**, **р̂**, **л̂**, după care poate sta *j*, dar poate și lipsi, așa în codul Supr., de pildă **МОЛЪК** I sing. praes. de la **МОЛТИ** a se ruga; **ЦѢЛЪК** (= **ЦѢЛЪК**) aceeași de la **ЦѢЛТИ** a vindeca; **ИСПЛЪНИЕНЪ** part. praet. pass. de la **ИСПЛЕНТИ** a împlini; **ВРАНЪК** (= **ВРАНЪК**) I sing. praes. la **ВРАНИТИ** a lupta.

Notă. Fiindcă noi căutăm a scrie paleoslava în forma ei cît se poate de veche, de aceea semnul **°** nu este în cele mai multe cazuri de prisos, dar în cele următoare îl vom întrebuița numai pentru mai mare lămurire, acolo unde, după **н**, **р**, **л**, **и** e egal cu **ји**, iar **ь** cu **я̂**.

§.35.

3. La împreunarea dentalelor **т**, **д** cu *j*, dentalele rămân neschimbate, dar *j* se prefac într-o șuierătoare linguală, încît **тј** se prefac în **тш**, **дј** în **дж**, iar aceste duplefonuri se întorc în **шт** și **жд**:

a) **шт** = **тј**, de ex. praes. **ОБРАШТЪ**, **ОБРАШТИШИ** = ***ОБРАТЈЪ** ș.c.l. (inf. **ОБРАСТИ** a găsi); I sng. praes. **ВРЪШТЪ** = ***ВРЪТЈЪ** (2 sng. **ВРЪТИШИ**, inf. **ВРЪТКТИ** a învăța); **ОСЛАШТЪ** = ***ОСЛАТЈЪ** (§. 24, 4), adiect. pos. la **ОСЛА**, în loc de **ОСЛАТ-**, asellus.

⁸¹ În original: *Neigung* „înclinare“, aici „tendință“.

⁸² În continuare, Eminescu a comprimat trei rînduri.

Dacă înaintea lui **т** stă un **с**, atunci acesta se asimilează cu **ș**¹ și dispare cu totul, de pildă 1 sng. praes. **раштѣ** = ***расштѣ** = ***растѣ**, inf. **растити** a face să crească, a înmulți.

b) **жд** = **дж**, de pildă **жаждѣ**, **жаждешн** ș.a.m.d. = ***жаджѣ** ș.a.m.d., inf. **жадати** a înseta; 1 sng. praes. **рождѣ** (2 sng. **родншн**) = ***родѣ**, inf. **родити** a naște, **рыжда рош** = ***рыджѣ**, comp. **ръдѣти** a roși.

Un **з** care stă înaintea lui **д** pierе prin asimilație cu **ј**, de pildă: 1 sng. praes. **иждѣ** = ***издаѣ**, inf. **издати** a călări, a merge-n căruță.]

71

Un **р** sau **в** (după §.33, totdeauna **вл**) cari stau între **т**, **д** și **ј** nu opresc de fel împreunarea lui **ј** cu dentalul, de pildă: 1 sng. praes. **съмоштрѣ** = ***съмотрѣ** (2 sng. **съмотрншн**), inf. **съмотрити** a privi; 1 sng. praes. **оумѣждрѣ** = ***-мѣдрѣ**, inf. **-мѣдрити** a înțelepți; 1 sng. praes. **оумръштвѣ**, part. praet. pass. **оумръштвенѣ**⁸⁴, inf. **оумръштвити** a omori. Totuși, găsim și exemple unde această schimbare nu se face, de pildă **съмотреннѣ** = **съмотреннѣ**.

Nota 1. Grupul **шт** se naște, afară de-aceea, prin înfurirea unui **ј** asupra grupului **ск**; **скј** ar da înainte de toate **сч** (vezi §. 36), dar în locul acestuia vine totdeauna **шт**, de pildă 1 sng. praes. **иштѣ** = ***искѣ**, inf. **искати** a căuta (*isca*). (Românește: cunosc, *-noști, -noaște*)⁸⁵.

Nota 2. Dacă în compoziție se nimeresc **с-ч**, **з-ж**, ele se preface în **шт**, **жд**. Aicea iar se impun primei vederi praeposițiile **без-**, **въз-**, **из-**, **раз-** (vezi §. 32), de pildă **бештнслѣнѣ** nenumărat = ***бес-числѣнѣ** pentru **без-числѣнѣ** (v. §. 32); **въштати** a începe = ***въс-чати** pentru **въз-чати**⁸⁶; **ижденѣ** 1 sng. praes. de la

⁸³ Leskien: **ш**.⁸⁴ În mss.: **-штѣл-**.⁸⁵ Cuvintele din paranteze adăugate de poet.⁸⁶ În mss.: **въс-**.

ИЗ-ГЪНАТИ a izgoni = *ИЗ-ЖЕНЪ; РАЖДЕШТИ a arde = РАЗ-ЖЕШТИ. Totuși se găsește și scrierea ВЪСЧОУДТИ СЪ (a se minuna). (Asupra lui ВЕЧИСЛЕНЪ v. mai jos, §. 44).

§.36.

4. *Împreunarea guturalelor* к, г, х, cu j. La această împreunare⁸⁷ amîndouă consonantele se schimbă (asămăluire reciprocă, de pildă k-j se prefacă în t-ș ș.a.m.d.). Aceste schimbări se împart în două clase, adică duple cum j se prefacă în șuierătoare linguală (palatală) ш, ж, și aceasta e clasa întîia, sau se prefacă în șuierătoare dentală (с, з) și aceasta e a doua clasă.

a) Schimbare linguală (palatală). kj se prefacă în ч: 1 sng. praes. ПЛАЧЪ, 2 sng. ПЛАЧЕШИ = *ПЛАКЪJ ș.a.m.d., inf. ПЛАКАТИ a plînge; ЧЛОВЪКЪ = *ЧЛОВЪКЪJ (v. §. 24, 4), adj. poss. de la ЧЛОВЪКЪ om.

гj se prefacă în ж: praes. ЛЪЖЪ, ЛЪЖЕШИ ș.a.m.d. = *ЛЪГЪJ etc., inf. ЛЪГАТИ a minți; СТРАЖА santinelă = *СТРАГЪJ, comp. СТРЪКЪJ eu păzesc; ВЕЛЬ-МОЖЪ (cu multă putere, optimat) = *МОГЪJ, comp. МОГЪ pot. |

72

х se prefacă în ш. Praes. ПАШЪ, ПАШЕШИ ș.a.m.d. = *ПАХЪJ etc., inf. ПАХАТИ a ara; ДОУША suflet = *ДОУХЪJ, comp. ДОУХЪ spirit (Patriarși, Trei Ierarși | fii, cișii, fiică, cișuică, fiind, cișuind, fin—cișin)⁸⁸.

b) *Schimbare dentală*. kj se prefacă în ц numai în unele cazuri deosebite și mult mai rar decît kj în ч: sufixul masc. ЪЦЪ, ntr. ЪЦЕ⁸⁹, fem. ИЦА stă pentru *ЪКЪJ ș.a.m.d., ИЦА pentru *ИКЪJ, de pildă: ОТЬЦА = *ОТЬКЪJ tată; СЕЛЬЦЕ sātuș = *СЕЛЬКЪJ; tot astfel ПЪТИЦА = *ПЪТЪКЪJ⁹⁰ pasere; compară apoi ЗЛАТЪКЪ monedă de aur cu ЗЛАТИЦА aceeași, ОУГОДЪНИКЪ unul ce place, adorator, ОУГОДЪНИЦА una ce

⁸⁷ În mss.: *împreunarea*.

⁸⁸ Cuvintele din paranteză adăugate de Eminescu.

⁸⁹ În mss.: ИЦЕ.

⁹⁰ În mss.: ПА-

place; ОБЪШТЪНИКЪ participator, ОБЪШНИЦА participatoare.

La formarea unei clase de verbe frecuentative, un *ц*, care asemenea s-ar pute esplica ca derivându-se din *кј* îl reprezintă pe *к* din capătul rădăcinei (Wurzelauslaut), de pildă: **КЛИЦАТИ** lîngă **КЛИКАТИ** și **КЛИКНУТИ** a striga, a chema; **ТИЦАТИ** lîngă **ТЪКАТИ** la **ТЕКЪ** (1 sng.), inf. **ТЕШТИ** a fugi.

гј se preface în *з*, dar asemenea rar, de ex. **СТЪЗА** cărare, din ***СТЪГЈА**. La formarea de verbe frecuentative *г* e iarăși reprezentat prin *з*, de pildă **ДВИЗАТИ** lîngă **ВЪЗ-ДВИГАТИ**, la **ДВИГНУТИ** a mișca.

§.37.

5. *с*, *ц*⁹¹, *з* se preface înaintea unui *ј* în *ш*, *ч*, *ж*.

ш = *сј*, de ex. praes. **ПИШЪ**, **ПИШЕШИ** ș.a.m.d. = ***ПИСЈЪ** etc., inf. **ПЪСАТИ** (**ПИСАТИ**) a scrie, **ПАША** rășune = ***ПАСЈА**, comp. **ПАСЪ** pasc.

ч = *цј*, de pildă: praesent **КЛИЧЪ**, **КЛИЧЕШИ** ș.a.m.d. = ***КЛИЦЈЪ**, inf. **КЛИЦАТИ** a striga; **ОТЪЧЪ** = ***ОТЪЦЈЪ**, adj. poss. la **ОТЪЦЪ** tată.

ж = *зј*, de pildă praes. **ВЛЖЪ**, **ВЛЖЕШИ** etc. = ***ВЛЗЈЪ** etc. de la inf. **ВЛЗАТИ** a lega; **МАЖА** unsoare = ***МАЗЈА**, comp. **МАЗАТИ** a unge; **КЪНАЖЪ** = ***КЪНАЗЈЪ**, adj. poss. la **КЪНАЗЪ** principe.

(Cneaz, cneji; praz, praji, viteaz — viteji, breaz—breji, obraz—obraji, năcaz—năcăjit; franțuz, englez, putrezi—putrejune, veștejit)⁹².

Notă. Un *л*, *н* care ar sta între *с*, *з* și *ј* nu oprește schimbarea, de pildă 1. sng. praes. **МЪШЛАЖ** (2 sng. **МЫСЛИШИ**), inf. **МЫСАТИ** a cugeta; 1 sng. praes. **ВЛЗНИЖ** (2 sng. **ВЛЗНИШИ**), inf. **ВЛЗНИТИ** a duce într-aiurea, a-l rătăci pe cineva. |

⁹¹ În mss.: *ч*.

⁹² Cuvintele din paranteză adăugate de poet.

73 §.38.

C. Schimbarea guturalelor înaintea vocalelor palatale.

Schimbarea guturalelor înaintea vocalelor moi (palatale) *е, и, ъ, ѣ, ѧ* poate să fie sau linguală (palatală) sau dentală, ca și înaintea lui *ј*. Cazurile în amănunt sunt:

1. Înaintea alor *е* și *ѡ* nu are loc decât o schimbare linguală: *к* se prefacă în *ч*, de pildă voc. *члѡвѣче*, nom. *члѡвѣкъ* om; 2 sng. praes. *печешн*, 1 sng. *пекж* fierb; de la *члѡвѣкъ* vine *члѡвѣчество* humanitas, genus humanum (omenie, omenime);

г se prefacă în *ж*, de pildă voc. *боже*, nom. *богъ* Dzeu; a 2 sng. praes. *жежешн*, 1 sng. *жежж* ard; de la *богъ* derivă *божество* dumnezeire, divinitate;

х se prefacă în *ш*, de pildă voc. sing. *доуше*, nom. *доухъ* spirit; a 2 sng. praes. *връшешн*, 1 sng. *връхж* împlătesc; de la *страхъ* spaimă derivă *страшнъ* spăimîntător; de la *мнихъ* călugăr derivă *мнишьскъ* călugăresc.

(Leah — leși, leșesc) ⁹².

În cazurile puțin numeroase, unde în formarea trupinei și în flexiune se-ntîlnește o guturală c-un *ѧ*, se-ntîmplă asemenea schimbare linguală, de pildă, de la *отрокъ* copil se formează diminutivul *отрочѧ* copilaș; a 3 plur. aor. *рѣшѧ* derivă din 1 sng. *рѣхъ* (решти a zice).

2. Înaintea lui *и* și *ѣ* se-ntîmplă atît schimbări *linguale* (palatale), cît și *dentale*, și anume: *linguale*, cînd vocalele acestea se țin de elementele ce formează trupina (sufixe, cari nu sunt nemijlocit terminații de conjugăție și declinație); *dentale*, cînd vocalele acestea se țin de terminațiile flexionare (sufixe ale declinației și conjugăției).

În elemente formatoare de trupină *ѣ* înrîurește ca *ѧ*, *ј* se pierde în sunetul lingual, carele se naște, iar ca vocal rămîne numai *а*.

⁹² Cuvintele din paranteză adăugate de poet.

74

Exemple:

к se preface în ц, ч de pildă: пѣкъ pîlc, roată (de sold.), ordine de bătaie, nom. pl. пѣци, loc. plur. пѣцѣхъ; verb deriv. пѣчити сѧ a se înorîndui, a se așeza în ordine de bătaie, unde -и formează trupina verbală; текж алерг, 2 sng. imp[erat.] тыци, verb derivat точити a turna, 1 sng. imp[erf.] печадхъ (comp. pară нескѧхъ la нес-ж, unde ж formează trupina imperfectului).

г în з, ж: другъ amic, nom. plur. друзи, loc. plur. друзѣхъ; verb derivat дружити сѧ a se împrieteni; жегж eu ard, imp[erat.] a 2 sng. жъзи arzi, im[per]f. жежадхъ = *жегѣдхъ; мѣногъ mult, comp. множай = *мѣногѣй, comp. докрѣй.

х în с, ш: страхъ spaimă, nom. plur. страхи, loc. plur. страхѣхъ; verb derivat страшити a speria; соухъ uscat, comp. соушай = *соухѣй⁹³.

Nota 1. După ч, ж, ш nici nu stă în genere ж, ci unde etimologiceste ar și trebui să fie, se găsește numai а, de pildă: часъ timp, lângă mai vechiul чѣсъ ș.a.

Nota 2. ск înaintea unui и sau ъ flexivic⁹⁴ trece după regulă în ци, în locul acestuia însă provine adesea ст, de pildă чловѣчьскъ omenesc, loc. sing. masc. чловѣчьскѣ sau чловѣчьстѣ.

§.39.

Grupurile кт, гт, хт se preface înaintea alor и, ъ în шт, de pildă inf. решти a zice = *рек-ти, 1 sng. praes. рекж; inf. жешти a arde = *жег-ти, 1 sng. praes. жегж; inf. врѣшти a îmblăți = *врѣхти, 1 sng. praes. врѣхж; пешть sobă, cuptor = *пек-ть de la пекж, inf. пешти a fierbe; помощъ ajutor = *-могъ de la могж, inf. мошти a puté. Cîteodată derivarea lui шт din кт nu se poate dovedi decît din limbile înrudite, așa de ex. ноштъ noapte, comp. litvanul *naktì-s*. |

⁹³ La Leskien, greșală de tipar: *соухѣй; Eminescu a scris întii corect, cu х, apoi a șters și a adăugat deasupra г.

⁹⁴ În original: *flexivisch* „flexionar“.

75 §.40.

2. *Asimilația deplină*. Din două consonante deosebite se fac două egale, o dublăconsoană; *dupleconsoanele însă nici nu se scriu în limba paleoslavă* (cum nu se scriu nici în românește, afară de nn, mm)⁹⁵ (de pildă, *нечн* = **неч-чн*, comp. *неч-мь*, a 2 și 1 sng. de la răd. *неч*-a fi; *безаконнѣ* neorînduială = **без-законнѣ*).

A. *Asimilație retroactivă*: cea din urmă consoanantă se asemenează cu cele precedente. Fiindcă consoanantele duble nu se scriu, rezultatul este totdeauna, privind pe dinafară, că în aceste cazuri ar fi rămas numai consoanantul ultim, iar cel de-ntîiu ar fi căzut.

к stînd între c și н se asimilează cu н (cade), de pildă *плеск*-plaudere⁹⁶, a juca, cf. *пескати*, de unde *плеснѣти* = **плеск-нѣти*.

§.41.

т și д se asimilează:

1. înaintea lui н, de pildă *освѣнѣти* a se lumina de ziuă = **-свѣтнѣти*, răd. *свѣт-*, comp. *о-свѣтати* aceeași; *вѣзвѣнѣти* a se trezi = **вѣднѣти*, răd. *вѣд-*, comp. *вѣдѣти* aceeași;

2. д înaintea lui м, в, с a terminațiilor personale -мь, -мъ, -вѣ, -сн, de pildă răd. *ѣд-*(*ѣд-*) a mânca, 1 sing. *ѣмь* = **ѣд-мь*, 1 plur. *ѣмь*, 1 dual *ѣѣ*, 2 sng. *ѣсн*;

3. т, д înaintea particip. praet. act. II, de pildă răd. *плет-*, inf. *плести* a împleti, part. praet. act. II *плелъ* = **плетлъ*; răd. *пад-*, inf. *пасти* a cădea, de acolo *палъ* = **падлъ*.

§.42.

п, в se asimilează înaintea lui н, de pildă *оу-сѣнѣти* a adormi = **-сѣп-нѣти*, răd. *сѣп-*, comp. *сѣп-ати* a dormi; *гѣнѣти* = **гѣв-нѣти*, *сѣгѣнѣти* a pune-n falduri, a împătura, comp. *сѣ-гѣбати* aceeași (dar această regulă nu-i fără excepții, comp. *гѣбати*, *гѣбенѣти* a peri); |

76

п, в, в se asimilează înaintea lui т din infinitiv și supin, de pildă *по-чрѣти* haurire⁹⁷, *schöpfen* = **чрѣп-ти*, 1 sng. praes. *чрѣпѣ*, su-

⁹⁵ Propoziția din paranteză adăugată de poet.

⁹⁶ În mss. pare a fi scris *plaudern* (Am corectat după Leskien).

⁹⁷ Lipsește în original (Să fi utilizat Eminescu uneori un dicționar german-latin?).

pin почрътъ; грети a săra = *грѣб-ти, 1 sng. praes. грѣбъ; жити a trăi = *живѣти, 1 sng. praes. живѣ.

Notă. Grupele пт, вт sunt supuse asemenea altor legi, comp. §. 47, 2.

§. 43.

Asimilațiune în aoristul compus I (vezi conjugarea). Înaintea lui с sau χ(ш) a verbului auxiliar, adaos rădăcinei, se asimilează oricare terminație (auslaut) consonantică a rădăcinei (üb[er] d[i]e) eintretende Ersatzdehnung s. §. 22), de pildă:

răd. рек- (inf. рѣшти a zice), 1 sng. aor. рѣхъ = *рек-хъ, *рек-съ, 2 dual рѣста = *рек-ста, 3 plur. рѣша = *рекша, *рек-ха, *рек-са;

răd. ѡд- (inf. ѡсти a mînca), 1 sng. aor. ѡсъ = *ѡд-съ;

" грѣб- (" грѣти a săra), " " "

погрѣсъ = *-грѣб-съ §. a.m.d.

§. 44.

з în prepozițiile без-, въз-, из-, раз- se preface în compoziție în с înaintea unui с (с-с se scrie numai с): бесловеснъ ἄλογος = *без-са.; възсмиати са a rîde = *въз-см.; исъхнати a se usca = *из-съх.; растопати a fi de parte = *раз-ст.

Notă. з, care înaintea consoanelor mute ч, ш, ц se preface neapărat în с, poate să se și asimileze cu acestea și să dispară cu totul, de pildă бесчислнъ nenumărat = *без-ч., рашьдъ risipit, auseinander gegangen = *раз-ш.; ицѣлнати a lecuî = *ис-ц. (alături cu исцѣлнати, иствѣлнати v. §. 38, not[a] 2). — Despre шт din сч vezi §. 35, nota 2.

§. 45.

B. *Asimilație anticipată*⁹⁸. Consonanta înțîia își asimilează pe cea următoare, care prin urmare dispăre cu totul.

к din prepoziția объ (germ. *um*, rom. *în* în încungiura, împresura, îmbujora, îmbrobodi⁹⁹) se asimilează în compunere pe¹⁰⁰ un в următor: după eliminarea lui ъ terminativ, de

⁹⁸ În original: *vorwärtswirkende* „anticipată“.

⁹⁹ Exemplele românești adăugate de poet.

¹⁰⁰ „Cu“.

pildă *окаѣшти* a se schimba (de straie), a se îmbrăca = **оb-каѣшти*; *окаѣтъ* giuruință, făgăduință = **оb-каѣтъ* (comp. *каѣтъ* sfat, învoială)¹⁰¹. |

83 §.46.

II. *Disimilațiune;*
două consonante identice devin neegale.

т și *д* se prefac în *с* înaintea lui *т*, de pildă: răd. *плет*, I sng. praes. *плетѣ*, inf. *плет-ти* = **плет-ти*, supinum *плетѣ* = **плет-тъ* a împleti; răd. *пад* I sng. praes. *падѣ*, inf. *пад-ти* = **пад-ти*, supin *пад-тъ* = **пад-тъ* a căde; răd. *влад*, I sng. praes. *владѣ* (inf. *власти* a domni), de acolo *влас-тъ* domnie = **влад-тъ*.

§.47.

III. *Întrepunere și premitere de consonante.*

1. Între *з* și *р* se poate virî *д*. Cele mai multe cazuri care se țin de această normă se referă la compunerile prepozițiilor *без-*, *въз-*, *из-*, *раз-* cu cuvinte ce încep с-un *р*, de pildă *въз-д-расти* a crește, *из-д-решти* a vorbi, *раз-д-рѣшти* a dezlega. Afară de aceste compuneri se mai găsește în *из-д-ранль* Israil, *з-дрѣль* pentru *зрѣль* copt. Se mai găsește câteodată între *ж* și *р*, d.p. *ждрѣло* gîtiță, gîtlej, *ждрѣль*¹⁰² a împle¹⁰³, în locul obicinuitelor *жрѣло*, *жрѣль*¹⁰². |

84

Notă. În formația trupinei se poate observa câteodată întrepunerea lui *т* între *с-р*, precum *пкс-т-ръ* *pestrîț* (*pistruiu*), de la *пксати* a scrie, a zugrăvi, suff. *-ръ*, comp. *док-ръ* bun. Spre¹⁰⁴ *стр* = *sr* în începutul rădăcinii vezi Schleicher, Compendiu, §.182,7.

2. Între *т* al infinitivului și desinențele radicale *п*, *к* poate să aibă loc întrepunerea unui *с*, de pildă *грѣк-с-ти* (a săpa), *по-чръп-с-ти*

¹⁰¹ Despre însemnările de pe ff. 76v — 78v vezi descrierea manuscrisului. în studiul introductiv.

¹⁰² În mss.: -вль.

¹⁰³ Tradus greșit; în original, *Füllen* „mînz“, dar cum era scris cu literă mică, Eminescu a crezut că e verbul *füllen* „a umple“.

¹⁰⁴ În original: *Über* „Despre“.

(haurire)¹⁰⁵; între *n* și *c* provine *ъ*, de pildă *по-чръп-ъс-ти*; în fine, labiala se poate asimila cu *c*, încît se nasc formele *грѣсти*, *почръпѣсти*.

Notă. Infinitivele acestor verbe pot avea așa dară următoarele forme: *грѣти* (§.42), *грѣкѣти*, *грѣсти*, *почръпѣсти*.

§.48.

3. Înaintea lui *j* începătoriu al cazurilor oblice ale pronumelui *n* (gen. *нѣго*, dat. *нѣмоу*, instr. *нѣмъ* id est *нѣмъ* ș.a.m.d.) se prezintă un *n* (*n*), dacă acestea atîrnă nemijlocit de-o poziție adevărată (*безъ*, *въ*, *до*, *за*, *нзъ*, *къ*, *на*, *надъ*, *о*, *отъ*, *по*, *подъ*, *при*, *прѣдъ*, *съ*, *оу*), de pildă *безъ н-нѣго* fără dînsul, *на нь* pe el *съ нѣми* cu ei, *оу њнхъ* la ei; însă *съ нѣго ма-тернѣж* cu mamă-sa.

Tot așa la cazurile oblice ale relativului *нже* (gen. *нѣго-же* ș.a.m.d.) și la adverbele relative, formate din *n*, de pildă *нѣже* unde, *донѣдѣже* pînă unde, *ѣдоу* de unde, *отъ нѣдоу* de de unde; *нгда* ca, *въ нѣгда*.

4. Premiterea unui *n* mai poate avea loc în compunerile din *отъ*, *въ*, *съ* cu verbul *нати* a lua, de pildă *съ-н-ѣмъ* part. praet. act. I, *съ-н-ѣмъ* subst. adunare; *отъ-н-а* id est *-н-н* 3 sng. aor. comp. (dar și *отъ-нѣмъ*, *отъ-нати*).

Premiterea unui *n* se mai întîmplă regulat între *въ*, *съ* și verbul *нати* a merge, *въ-н-нати*, *съ-н-нати*. |

85

Afară de acestea se mai găsește această premitere în unele cazuri mai rare și nu peste tot, de pildă *съ-н-ѣсти* alături de *съ-нати* (a consuma), *съ-н-нскати* (a aduna),¹ *въ-н-оушити* a auzi (*ἐνωτιζεσθαι*).

§.49.

Legea desinenței (Auslautgesetz)

Nici un cuvînt paleoslav nu se poate termina într-o consonantă; unde comparația cu limbele înrudite ne dă o terminație consonantică, *n* și *m* din terminație s-a[u] contopit cu

¹⁰⁵ Vezi nota 97.

vocala premergătoare în vocale nazale (§. 23), iară celelalte consonante au căzut (comp. Schleicher, Comp. §. 183).

Notă. Excepțiile de la această regulă sunt numai aparente: se găsesc adesea în monumente scrieri ca БЕЗ НАСЪ fără noi, ИЗ ГРАДА din oraș și altele asemenea, dar aicea prepoziția și cazul dependent se pronunța, după pierderea lui Ъ din prepoziție, atât de împreunate una cu alta, încît au un singur accent și se pot privi oarecum ca un singur cuvînt. De aceea în asemenea cazuri з din prepoziție și ia parte la toate schimbările fonologice despre cari am vorbit în §§. 20, 35, not. 2, 44, 47, de pildă ИС КАМЕНЕ = ИЗЪ КАМЕНЕ din piatră, ИШТЪРЪКА = ИЗЪ ЧЪРЪКА din trupul mamei, БЕСЪНА = БЕЗЪ СЪНА fără somn, БЕЗДРАНЪ = БЕЗЪ РАНЪ fără rană; ba încă ИЖ НЕГО = ИЗЪ НЕГО (comp. §. 37, nota), analog cu ШИМИ = СЪ ИМИ ș.a.as. |

II. Partea flexionară

(Formenlehre)

A. Declinație

1. Declinația numelor (substantive, adiective).

§.50.

Considerații generale.

Limba paleoslavă deosebește următoarele cazuri: nominativ, genitiv, dativ, accusativ, instrumentalis (cu ce? womit, cu cine?), locativ*); (la cine? bei weim? unde, wo?), vocativ; trei genuri: masculin, feminin, neutru; trei numeri: singular, dual, plural.

*) Pentru ca cititorul român să aibă idee de locativ, vom cita câteva exemple de locativ, păstrate în unele locuțiuni românești.

La cine?

A merge — dracului (la dracu).

Unde?

A sta — locului (la loc), a merge — pustiei (la pustia)¹⁰⁶.

¹⁰⁶ Nota lui Eminescu, în colțul din dreapta jos al paginii, reproducă de Perpersicius, în: M. Eminescu, *Opere*, VI, p. 625.

La numile neutre nom. acc. și voc. singular sunt identice, tot astfel nom. și acc. plural.

Dualul are numai trei forme de cazuri:

una pentru nom., acc., voc.

a *doua* " genit. și locativ

a *treia* " dativ și instrumentalis.

Împărțim declinația după desinența trupinelor nominale, dar din cele cu desinență consonantică nu facem o clasă deosebită, ci numai o clasă subordinată a clasei [în] *-i*, pentru că acelea în cea mai mare parte au trecut în analogia trupinelor [în] *-i*¹⁰⁷.

Căpătăm așadar următoare împărțire:

1. *Trupine în i și consonante*

A. Trupine în *i* (desinența ь slavon.):

a) masculine

b) feminine

B. Trupine consonantice:

a) trupine în *s* (desinența *c*)

b) " " *n* (" " *n*)

¹⁰⁷ Încă de la ediția a doua (1886), Leskien a îmbunătățit clasificarea declinărilor. Profităm de această precizare pentru a reproduce aici, cu titlu de comparație, pasajul corespunzător din *Morfologia limbei paleoslovenice*, ediție autografată de Ioan Bogdan (București, 1892, p. 1—2), prelucrată după ediția a doua a *Manualului*, ceea ce explică unele diferențe de conținut (normalizăm ortografia):

„Declinațiunea nominală

Limba paleoslovenică are 7 cazuri: nominativul, genitivul, dativul, acuzativul, instrumentalul, locativul și vocativul; 3 numeri: singular, plural și dual; 3 genuri: masculin, neutru și feminin. Dualul are pentru toate 7 cazurile trei forme: una pentru nominativ, acuzativ și vocativ, alta pentru genitiv și locativ, a treia pentru dativ și instrumental. Neutrelor au o singură formă pentru nominativ, acuzativ și vocativ, atât la singular, cât și la plural. În plural nominativul împlinește și funcțiunea vocativului la toate trei genurile, iar la feminine acuzativul împlinește funcțiunea nominativului.

Notă. Locativul însemnă locul unde se află sau se întâmplă ceva; instrumentalul însemnă mai ales mijlocul prin care se făcuse ceva, există însă și un instrumental de spațiu, de timp, de mod etc.; funcțiunile acestui caz sunt foarte variate, el corăspunde, de regulă, ablativului latinesc și dativului grecesc [Adăugată de I. Bogdan].

Clasificațiunea temelor nominale o facem după terminațiunile lor. Deosebim, prin urmare, 6 feluri de teme: 1. teme terminate în *i* (и), 2. teme terminate în consonante, 3. teme terminate în *ū* (у), 4. teme terminate în *u* (у), 5. teme terminate în *a* (а), 6. teme terminate în *o*.

87

c) " " r (" ρ)
 d) " " t (" τ). |

2. *Trupine în ū (ü) — (ѡ, ѣ)*¹⁰⁸

A. *Trupine în ū lung (ѡ)*

B. " " ū scurt (ѣ).

3. *Trupine în a*

A. *Trupine în a curat, fără j:*

a) m[a]sculin și ntr. (desinența slavică o)

b) feminin (" " a)

B. *Trupine în ja*

a) msc. și ne[u]tr. (desinența slavică ѣ)

b) feminin (" " ja). |

89 [§.51.]

1. *Trupinele în i și cele consonantice.*

A. *Trupina în i; desinența ѣ. De această clasă se țin numai substantive masculine și feminine. În singular s-au identificat în urma unor legi fonologice genitivul, dativul, locativul și vocativul (Despre forma originală a sufixelor flexionare atât la clasa aceasta de trupine, cât și la altele vezi Schleicher, Compendiu, în capitolele respective, de la §.243—263).*

Singular

	a) masc.	b) fem.
nom.	пѣтъ drum	номя комя
gen.	пѣти	ген. комя
dat.	пѣти	дат. комя
acc.	пѣтъ	ац. комя
instr.	пѣтъ-мя	инстр. комя-мя
loc.	пѣти	лос. комя
voc.	пѣти	вос. комя

Plural

nom.	пѣти-ѣ	ном. комя
gen.	пѣти-ѣ	ген. комя-ѣ
dat.	пѣтъ-мя	дат. комя-мя
acc.	пѣти	ац. комя
instr.	пѣтъ-мя	инстр. комя-мя
loc.	пѣтъ-хѣ	лос. комя-хѣ
voc.	ca nominativul	вос. ca nominativul

¹⁰⁸ La Leskien apare numai *u*, dar precizarea lui Eminescu e corectă, în acord cu ceea ce urmează; am corectat pe *ж* din mss.

Dual

	<i>masc.</i>	<i>fem.</i>
nom. & acc.	ПЖТИ	КОСТИ
gen. & loc.	ПЖТИ-Ю	КОСТИ-Ю
dat. & instr.	ПЖТЬ-МА	КОСТЬ-МА

Altele de acest fel sunt masculinele:

ГОЛЖЬЬ hulub

ГОСПОДЬ domn (are adesea gen. ГОСПОДА,
dat. ГОСПОДОУ ca trupinele-n a)

ГОСТЬ oaspete

ЗВѢРЬ¹⁰⁹ fiară

ЖАТЬ ginere

ЛЮДИЕ nom. plur. oameni

МЕДВѢДЬ urs

ТАТЬ fur

ТЪСТЬ socru (*tist* în Transilv.¹¹⁰)

ЧРЬВЬ, ЧРЪВЬ vierme ș.a.

Asemenea ДАНЫ (zi) formează cazuri după această clasă: gen., dat., loc. sing. ДАНИ, gen. dual ДАНЬХЪ, nom. plur. ДАНИЕ, gen. ДАНИИ, loc. ДАНЬХЪ (Instrumentalul singular are câteodată [forma] feminină ДАНИИЖ).

De feminine se țin numeroasele substantive feminine formate cu sufixele Ъ (*i*) și ТЬ (*ti*), de ex.:

ЗАПОВѢДЬ poruncă

РЪЧЬ cuvînt (oratio)¹¹¹

ВЛАСТЬ domnie, stăpînire

МОШТЬ putere, puissance¹¹²

РАДОСТЬ bucurie ș.a.m.d.

Nota 1. и înaintea terminațiilor й, е, ю, ѣ stă în locul lui ѡ (vezi ș. 24, nota), care se și găsește câteodată, de pildă сѣмрѣтьѣж, instr. sing. de la сѣмрѣть moarte, și altele asemenea în cod. Suprasl.

¹⁰⁹ În mss.: с-.

¹¹⁰ Adăugat de poet; *tist* provine însă din magh. *tiszt*.

¹¹¹ Adăugat de Eminescu.

¹¹² La fel (Să fi utilizat uneori un dicționar german-francez, pentru a-și clarifica unele sensuri?).

Nota 2. Înaintea terminațiilor[or]¹¹³ cazurilor cari se sfîrșesc¹¹⁴ cu ъ, ѣ (și-ncep¹¹⁴ cu м, ѣ) se găsește deja în izvoarele cele mai vechi că ѣ în multe locuri, ba uneori peste tot, s-au prefăcut în е, de pildă ЛЮДЕМЪ = ЛЮДЕМЪ, | ЛЮДЕХЪ = ЛЮДЕХЪ; ВЕШТЕХЪ = ВЕШТЕХЪ (ВЕШТЕХЪ lucru, res¹¹⁵) și tot așa la toate cuvintele cîte se țin de această categorie.

Nota 3. Trupinele în *i* trec nu arareori în analogia trupinelor în *ja*, comp. §. 59, nota 3.

91

§.52.

B. Trupine consonantice. Nu se pot flecta consonantic decît nominativ—acusativil și genitivul singular; genit. dualis și nom.-acc. gen. pluralis. Celelalte cazuri urmează analogia trupinelor în *i*, iar unele a celor în *a*.

a) *Trupine în s*; terminația trupinei с, de pildă СЛОВЕС- (cuvînt), nom. sing. СЛОВО, cu pierdere[a] consonantelor desinente. Substantivele din această categorie sunt toate neutre, de pildă НЕБО (ceriu), ТѢЛО (trup), ЧУДО (minune), ОКО (ochiu), ОУХО (ureche). Despre cele două din urmă cf. însă §. 65.

Singular

Nominativ:	СЛОВО	cuvîntul
genitiv:	СЛОВЕС-Е	al cuvîntului
dativ:	СЛОВЕСИ	cuvîntului
acc.:	СЛОВО	pe cuvîntul
instrum.:	СЛОВЕСЬМА & СЛОВЕСЕМА	(prin) cu cuvîntul
locativ:	СЛОВЕСИ	la cuvîntul

Dual

Nom. și acc.:	СЛОВЕСИ
gen. și loc.:	СЛОВЕС-ОУ
dat. și instr.:	СЛОВЕСЬМА & СЛОВЕСЕМА.

¹¹³ Poetul scrisese înainte: *În terminațiile*, apoi, înlocuind primul cuvînt prin *Înaintea*, n-a mai corectat forma celui de-al doilea.

¹¹⁴ În mss. adăugat deasupra: *ausl[autenden]*, respectiv *anl[autenden]*, după original.

¹¹⁵ Adăugat de Eminescu (Leskien: *Ding*).

Plural

nom.:	СЛОВЕС-Ѧ
gen.:	СЛОВЕСЪ-Ъ
dat.:	СЛОВЕСЬМЪ ¹¹⁶ & СЛОВЕСЕМЪ
acc.:	СЛОВЕСА
instr.:	СЛОВЕСЬМИ & СЛОВЕСЪ
loc.:	СЛОВЕСЬХЪ & СЛОВЕСЕХЪ.

92

Nota 1. Ъ înaintea terminațiilor cazuale începătoare cu М sau Х se găsește chiar în izvoarele vechi foarte rar și nu se poate ilustra pretutindenea cu exemple (cf. §.51, nota 2), totuși încă obvin forme cu Ъ, de pildă: СЛОВЕСЬМЪ, ТЪЛЕСЬМА, ЧОУДЕСЬМИ, СЛОВЕСЬХЪ. Instrumentalul pluralis are îndeobște forma trupinelor în *a*: СЛОВЕСЪ, dar și nom.-accusativul dualis poate avea această formă, așadar СЛОВЕСЪ.

Nota 2. Cuvintele ce se țin de această categorie pot să urmeze în genere analogia trupinelor neutrale în *a*, și anume lepădînd în flexiune cu totul sufixul -ес-, de pildă [gen.] ТЪЛА, dat. ТЪЛОУ ș.a.m.d. (cf. §.58).

§.53.

b) *Trupine în n*; 1. trupină masc. КАМЕН- (piatră), nom. singular КАМЪ; al doilea trupină neutrală ИМЕН- (nume), nom. sing. ИМЪ (§. 23).

Singular

<i>Masculin</i>		<i>Neutru</i>	
nom. ¹¹⁷	КАМЪ	nom.	ИМЪ
gen.	КАМЕН-Е	gen.	ИМЕНЕ
dat.	КАМЕНИ	dat.	ИМЕНИ
acc.	КАМЕНЕ	acc.	ИМЪ
instr.	КАМЕНЬМЪ și КАМЕНЕМЪ	instr.	ИМЕНЬМЪ și ИМЕНЕМЪ
loc.	КАМЕНИ	loc.	ИМЕНИ
voc.	КАМЕНИ	voc.	ИМЪ

Dual

nom. & acc.	КАМЕНИ	nom. & acc.	ИМЕНИ
gen. & loc.	КАМЕННО	gen. & loc.	ИМЕН-ОУ
dat. & instr.	КАМЕНЬМА	dat. & instr.	ИМЕНЬМА

¹¹⁶ În mss. adăugat: și.

¹¹⁷ În mss. precede cuvîntul *Singular*, de prisos.

Plural

nom. КАМЕНЕ	ПОИМ ИМЕН-А
gen. КАМЕН-Ъ & КАМЕННИЙ	gen. ИМЕН-Ъ
dat. КАМЕНЬМЪ & КАМЕ-	dat. ИМЕНЬМЪ & ИМЕНЕМЪ
	НЕМЪ
acc. КАМЕНИ	acc. ИМЕНА
instr. КАМЕНЬМИ	instr. ИМЕНЫ
loc. КАМЕНЬХЪ și КА-	loc. ИМЕНЬХЪ & ИМЕНЕХЪ.
	МЕНЕХЪ
voc. caret ¹¹⁸	

93

De această categorie se țin, de pildă:
 корѧ, singurul masculin cu ѧ în nominativ singular;

кремѧ cremene;

пламѧ flacără;

племя ntr. (trupină, neam, γένος);

брѧма sarcină;

врѧме;

сѧма sămînță ¹¹⁹ ș.a.

Nota 1. Masculinele pot avea deja în nominativ singular forma [în] *i*: КАМЕНЬ ș.a.m.d., ba unele nici nu se pot cita decît numai în această formă: прѧстенѧ deget (prisnel), ремень curea, степенѧ scară, schiță (steapenă), ялень cerb.

Nota 2. Formele regulate a[le] trupinelor în *i*, citate asemenea în paradigmă sunt rare și în parte neilustrabile (cf. §. 51, nota 2 & §. 52, nota 1); totuși însă obvin bunăoară ИМЕНЬМЪ, кореньмѧ ș.a.

Nota 3. Instrumentalul plur. ntr. pare a avea totdeauna forma trupinelor în *a*, cf. словесѧ, §. 52.

Nota 4. După această paradigmă formează дѧнѧ cîteva cazuri de la o trupină дѧн-: gen. sing. дѧн-ѧ, acc. sing. дѧн-ѧ, gen. dual дѧн-оу, gen. plur. дѧн-ѧ (cf. §. 51).

¹¹⁸ „Lipsește“ (Precizarea lui Eminescu).

¹¹⁹ Cuvîntul vechi slav e înrudit, pe plan indoeuropean, cu lat. *semen*, care stă la baza rom. *sămînță* (<lat. pop. *sementia*).

§.54.

c) *Trupinele în r* sunt toate feminine; trupină МАТЕР- (mamă), nom. sing. МАТИ; trupină ДЪШТЕР- (fiică), nom. sing. ДЪШТИ.

Singular

nominativ:	МАТИ
genitiv:	МАТЕР-Е
dativ:	МАТЕРИ
acc.:	МАТЕР-Е
instr.:	МАТЕРНЪ
loc.:	МАТЕРИ
voc.:	МАТИ

94

Plural

nom.	МАТЕРИ
gen.	МАТЕР-Ъ
dat.	МАТЕРЬМЪ & МАТЕРЕМЪ
acc.	МАТЕРИ
instr.	МАТЕРЬМИ
loc.	МАТЕРЬХЪ & МАТЕРЕХЪ
voc.	caret ¹²⁰

Dual

nom. acc.	МАТЕРИ
gen. loc.	МАТЕР-ОУ
dat. instr.	МАТЕРЬМА

Nota 1. Despre formele cu ъ cf.și §.51, nota 2, §.52, nota 1, §.53, nota 2; ДЪШТЕРЬХЪ ¹²¹ se găsește.

Nota 2. Acc. sing. are adesea forma trupinelor în i: МАТЕРЬ.

§.55.

d) *Trupine în -t*; trupina ЖРЪБАТ- (mînz), nom. sing. ЖРЪБА; substantivele categoriei acesteia sunt toate neutre, de pildă ОТРОЧА (prunc), ТЕЛА виțel, МГНА (miel) ș.a.

Singular

nom.	ЖРЪБА
gen.	ЖРЪБАТ-Е
dat.	ЖРЪБАТИ

¹²⁰ Vezi nota 118, p. 121.

¹²¹ În mss.: Ат-.

acc. ЖРѢБА
instr. ЖРѢАТЬМЪ și ЖРѢАТЕМЪ
loc. ЖРѢАТИ
voc. ca nom.

Dual

nom. acc. ЖРѢАТИ
gen. loc. ЖРѢАТ-ОУ
dat. instr. ЖРѢАТЬМА¹²²

Plural

nom. ЖРѢАТА
gen. ЖРѢАТ-Ъ
dat. ЖРѢАТЬМЪ & ЖРѢАТЕМЪ
acc. ЖРѢАТА
instr. ЖРѢАТЫ
loc. ЖРѢАТЬХЪ & ЖРѢАТЕХЪ.

Nota 1. Despre formele cu *ь* cf. §§. citați¹²³. Instr. plur. are forma trupinelor în *a*; cf. СЛОБѢСЪ, ИМЕНЪ.

Nota 2. Loc. sing. are nu arareori forma ЖРѢАТЕ.

Nota 3. Trupinele participiale și comparative, care formează unele cazuri după trupinele originare consonantice *vezi-le* la §. 63. |

97 §.56.

2. *Trupine în u*¹²⁴ (adică *î, ă*)¹²⁵

A. Trupine în *ы*, nom. sing. *ы*, de pildă ЦРЬКЫ biserică. Înaintea finalelor casuale, cari presună c-o vocală, *ы* se despică în *ык*, proces prin care trupina devine consonantică: ЦРЬКЫК-; dar după norma trupinelor consonantice se formează numai gen. și acc. singular și genitivul plural; în celelalte cazuri trupina ЦРЬКЫК- se tratează ca trupinele în *i* sau ca femininele în *a*. De această categorie se țin numai substantive feminine, de pildă БОУКЫ (fag, literă), ЛЮБЫ (amor), СВЕКРЫ (soacră), СМОКЫ (smochină), МАТРЫ (cumnată) ș.a.

¹²² În mss.: -ТЬМА.

¹²³ Leskien: „§. 51. Anm. 2, §. 52. Anm. 1, §. 53. Anm. 2”.

¹²⁴ Greșit la Leskien: trebuie *ъ*.

¹²⁵ Adăugat de Eminescu.

<i>Singular</i>		<i>Dual</i>	
nom.	ЦРЬКЪТ	nom. & acc.	*ЦРЬКЪВН
gen.	ЦРЬКЪВЪ-Е	gen. & locativ	*ЦРЬКЪ-ВНЮ
dat.	ЦРЬКЪВН	dat. & instr.	*ЦРЬКЪ-ВАМА
acc.	ЦРЬКЪВЪ-Е		
instr.	ЦРЬКЪВН		
loc.	ЦРЬКЪВН		
voc.	ЦРЬКЪТ		

Plural

nom.	ЦРЬКЪВН
gen.	ЦРЬКЪВЪ
dat.	ЦРЬКЪВАМЪ
acc.	ЦРЬКЪВН
instr.	ЦРЬКЪВАМН
loc.	ЦРЬКЪВАХЪ.

98

Nota 1. Și alte cazuri decât cele citate în paradigmă se găsesc formate după analogia trupinelor în *i*, chiar nom. sing. ca ЛЮБОВЬ = ЛЮБЪВЬ; acc. sing. asemenea ЛЮБОВЬ, ЦРЬКЪВЬ, КРЪВЬ (sînge, care nici se găsește decât în această formă; *КРЪТ nu se poate explica decât din dialectele nouă) formează în acest mod numai genit. sing. КРЪВЕ, iar celelalte forme după trupinele în *i*, de pildă КРЪВНІИ, КРЪВАМЪ, КРЪВЪМН, Despre cazurile formate în felul trupinelor ¹²⁶ fem. în *a* vezi §. 58.

Nota 2. Dualul nu se poate ilustra; formele citate sunt formate de noi după analogia cazurilor pluralului.

§.57.

B. Trupine în ¹²⁷ ъ, trupina сѣнѣ-, nom. sing. сѣнѣ (fiu). Înainte[a] mai multor terminații cazuale cu presunet ¹²⁸ vocalic s-au urcat

¹²⁶ În mss. adăugat deasupra rîndului: *trupin*.

¹²⁷ Eminescu a omis: „auf ursprünglich kurzes *u*, slaw.“

¹²⁸ Preocupat de crearea unor termeni lingvistici în românește, după modelul celor din germană, Eminescu notase pe colțul din dreapta sus al filei precedente (f. 97):

„deson Auslaut desuna
preson Anlaut presuna
întreson Inlaut întresuna

desunetul (dat. sing., nom. gen. plur., gen. dual. — Comp. Schleicher, *Склонение основ в славянских языках*, Petersburg, 1867¹²⁹). De la aceste trupine mai toate cazurile se pot ilustra cu exemple, dar ele nu formează o declinație vie de sine stătătoare, pentru că se flexează după analogia trupinelor masculine în *a*¹³⁰ (al căror nominativ singular se sfârșește asemenea în *ъ*), precum și trupinele masculine în *a*, la rîndul lor, pot primi forme cari originar se țin de trupinele în *u*. Cuvintele ce se pot admite ca numărîndu-se între trupinele originare în *u*, precum МЕДЪ (miere), КОЛЪ (bou), ПОЛЪ (lature, jumătate), ДОМЪ (casă) ș.a. sunt toate masculine.

Singular

nom.	СЪНЪ
gen.	СЪНУ
dat.	СЪНОВИ (urcarea desunetului) ¹³¹
acc.	СЪНЪ
instr.	СЪНЪМЪ
loc.	СЪНУ
voc.	СЪНУ

Dual

nom. acc.	СЪНЪ
gen. loc.	СЪНОВОУ (urcarea desunetului) ¹³¹
dat. instr.	(СЪНЪМА)

Plural

nom.	СЪНОВЕ (urcarea des. ¹³¹)
gen.	СЪНОВЪ " "
dat.	СЪНЪМЪ
acc.	СЪНЪ ¹³²
instr.	СЪНЪМИ
loc.	СЪНЪХЪ.

presunet
desunet
întresunet“.

¹²⁹ Indicația completă la Leskien este: «Склонение основ на-у-в славянских языках. Прилож. к XI т. Зап. Имп. Акад. Наук. С. Петерб. 1867».

¹³⁰ Temele masculine în *-o*.

¹³¹ Adăugat de poet.

¹³² În mss.: СЪНЪ.

Notă. Dat. plur. are totdeauna o: *сѣномъ*; dar provine și *сѣноухъ* (loc.). Dativul dualului, pentru care nu știm exemplu, e format după *полъма*. |

102 [§.58.]

3. Trupine în *a*¹³³

A. Trupine curate în *a* (fără *j*); a) masc. trupina *рако-*, nom. sing. *рабъ* (rob), ntr. trupina *дѣло-*, nom. sing. *дѣло* (operă); b) fem. trupina *рыба-*, nom. sing. *рыба* (pește).

a) *Masc.**Singular**Plural*

103

nom.	<i>рабъ</i>	nom.	<i>рабѣ</i>
gen.	<i>раба</i>	gen.	<i>рабъ</i>
dat.	<i>рабоу</i>	dat.	<i>рабомъ</i>
acc.	<i>рабъ</i>	acc.	<i>рабъ</i>
instr.	<i>рабомъ</i>	instr.	<i>рабъ</i>
loc.	<i>рабѣ</i>	loc.	<i>рабѣхъ</i>
voc.	<i>рабе</i>		

b) *Neutru**Dual*

nom. & acc.	<i>раба</i>
gen. & locativ	<i>рабоу</i>
dat. & instr.	<i>рабома</i>

*Singular**Plural*

nom.	<i>дѣло</i>	nom.	<i>дѣла</i>
gen.	<i>дѣла</i>	gen.	<i>дѣлъ</i>
dat.	<i>дѣлоу</i>	dat.	<i>дѣломъ</i>
acc.	<i>дѣло</i>	acc.	<i>дѣла</i>
instr.	<i>дѣломъ</i>	instr.	<i>дѣлы</i>
loc.	<i>дѣлѣ</i>	loc.	<i>дѣлѣхъ</i> .
voc.	<i>дѣло</i>		

Dual

nom. & acc.	<i>дѣлѣ</i>
gen. & loc.	<i>дѣлоу</i>
dat. & instr.	<i>дѣлома</i>

¹³³ De fapt, temele în *-o* (masc. și neutre) și în *-a* (fem. și câteva masculine), așa cum apare deja în ediția a doua (1886) a cărții lui Leskien: reunirea celor două tipuri de declinări în una singură se baza pe considerarea faptului că, în slava comună, *o* provine și din *ä* (*a* scurt), nu numai din *ö*.

c) *Feminin**Singular*

nom.	РЪБА
gen.	РЪБЪ
dat.	РЪБѢ
acc.	РЪБѢ
instr.	РЪБОУ
loc.	РЪБѢ
voc.	РЪБО

Plural

nom.	РЪБЫ
gen.	РЪБЪ
dat.	РЪБАМЪ
acc.	РЪБЫ
instr.	РЪБАМИ
loc.	РЪБАХЪ.

Dual

nom. & acc.	РЪБѢ
gen. & loc.	РЪБОУ
dat. & instr.	РЪБАМА

Nota 1. Pentru a aduce aminte schimbările la cari sunt supuse guturalele înaintea alor *ѣ, и, ѣ*, ajunge să cităm: masc. *вѣкъ* (lup), loc. sing. *вѣцѣ*, voc. sing. *вѣче*, nom. plur. *вѣци*, loc. plur. *вѣцѣхъ*; fem. *нога* (picior), dat. loc. sing. *нозѣ*, nom. acc. dual *нозѣ*. Regula generală vezi-o la §.38.

Nota 2. În instrumentalul singular se găsește adesea *ѣ* pentru *о*: *доухъмѣ*¹³⁴ (*доухъ* spirit) în cod. Ostrom. regulat; tot așa în instrum. plur. *даръми* (*даръ* dar), *грѣхъми* (*грѣхъ* păcat) și în loc. plur. *о* în loc de *ѣ*, de pildă *дворохъ* (*дворъ* curte). Aceste forme ale instr. și loc. plur. sunt desigur împrumutate de la trupinele în *и* (în loc. plur. stă așadar *о* pentru *ѣ*), v. §. 57, pentru că formarea la trupinele în *а* e din vechime alta (*равъ*, *равѣхъ*). Pare deci că și instr. sing. cu *ѣ* e o formă a trupinelor în *и* (Despre amestecul trupinelor celor în *а* cu cele în *и* cf. §. 60). |

Nota 3. Numele masculine ce se termină în *-ниъ* (mai mult nume de popoare și locuitori), de pildă, *вѣгаринъ* bulgar, *гражданинъ* târgoveț, pierd în plural silaba *-ниъ* și formează nom. plur. consonantic în *ѣ*: *вѣгарѣ*.

¹³⁴ În mss.: -ѣ.

Celelalte cazuri ale pluralului se formează mai mult după analogia trupinelor în *a*, de pildă: instr. plur. *роумъ* (*роуминъ* *ρωμαϊος*), dat. plur. *болгариномъ* (*болгаринъ* boier, principe), pe lângă acestea însă mai rar se găsesc formații în felul ¹³⁵ trupinelor consonantice sau în *i*; de pildă, dat. plur. *солоушанемъ* (*солоушанинъ* din Tesolonic), loc. plur. *гражданехъ*.

Nota 4. Masculinele de formă femininală, de pildă *кневода* (capul oștilor, Duce), *кляджка* (domnitor), *слоуга* (slugă), urmează cu totul în flexiune substantivelor feminine.

[§.59.]

B. Trupine în *ja*; a. *msc. -ntr.*; *msc.* trupina *крае-* (în loc de *краю-*), *nom. sing.* *край* (margină); *trup. крае-*, *nom. sing.* *конь* (cal); trupina *мъже-* din **мъг-jo-*), *nom. sing.* *мъжь* (bărbat); *ntr. trupină* și *nom. пѣниѣ* (cîntec), *поле* (cîmp), *ложе* (așternut, din **лог-jo*).

*Masculine**Singular*

<i>nom.</i>	<i>край</i>	<i>конь</i>	<i>мъжь</i>
<i>gen.</i>	<i>края</i>	<i>коня</i>	<i>мъжа</i>
<i>dat.</i>	<i>краю</i>	<i>коню</i>	<i>мъжоу</i>
<i>acc.</i>	<i>край</i>	<i>конь</i>	<i>мъжь</i>
<i>instr.</i>	<i>краемъ</i>	<i>конемъ</i>	<i>мъжемъ</i>
<i>loc.</i>	<i>кран</i>	<i>кони</i>	<i>мъжи</i>
<i>voc.</i>	<i>краю</i>	<i>коню</i>	<i>мъжоу</i>

Dual

<i>nom. acc.</i>	<i>края</i>	<i>коня</i>	<i>мъжа</i>
<i>gen. loc.</i>	<i>краю</i>	<i>коню</i>	<i>мъжоу</i>
<i>dat. instr.</i>	<i>краема</i>	<i>конема</i>	<i>мъжема</i>

Plural

<i>nom.</i>	<i>кран</i>	<i>кони</i>	<i>мъжи</i>
<i>gen.</i>	<i>край</i>	<i>конь</i>	<i>мъжь</i>
<i>dat.</i>	<i>краемъ</i>	<i>конемъ</i>	<i>мъжемъ</i>

106

¹³⁵ În mss. urmează celor (de prisos): în continuare, au fost tăiate cuvintele consonantice sau.

acc.	краѣ	конѣ	мѣжѣ
instr.	кран	кони	мѣжи
loc.	кранхъ	конихъ	мѣжихъ

*Neutru**Singular*

nom.	пѣнне	поле	ложе
gen.	пѣнниа	поля	ложѣ
dat.	пѣнню	полю	ложоу
acc.	пѣнне	поле	ложе
instr.	пѣннѣмъ	полѣмъ	ложѣмъ
[loc.	пѣнни	поли	ложн]

Dual

nom. acc.	пѣнни	поли	ложн
gen. loc.	пѣнню	полю	ложоу
dat. instr.	пѣннѣма	полѣма	ложѣма

Plural

nom.	пѣнниа	поля	ложѣ
gen.	пѣнний	полѣ	ложѣ
dat.	пѣннѣмъ	полѣмъ	ложѣмъ
acc.	пѣнниа	поля	ложѣ
instr.	пѣнни	поли	ложн
loc.	пѣннихъ	полихъ	ложнихъ.

b) *feminine*; trup. și nominativ змни (șarpe), вола (voință), доуша din *доухъ, cf. доухъ spirit) suflet. |

Singular

Nominativ:	змни	вола	доуша
Genitiv:	змниа	вола	доуша
Dativ:	змни	воли	доуши
Accusativ:	змнѣ	волѣ	доушѣ
Instr.:	змнѣмъ	волѣмъ	доушѣмъ
[Loc.:	змни	воли	доуши]
Vocativ:	змне	воле	доуше

Dual

nom. & acc.	змни	воли	доуши
gen. & loc.	змню	волю	доушоу
dat. & instr.	змниама	волама	доушама

Plural

nominativ:	ЗМНѢА	КОЛѢА	ЛОУША
genitiv:	ЗМНѢИ	КОЛѢВЪ	ДОУШѢ
dativ:	ЗМНѢАМЪ	КОЛѢАМЪ	ДОУШАМЪ
accus.:	ЗМНѢА	КОЛѢА	ДОУША
instrum.:	ЗМНѢАМИ	КОЛѢАМИ	ДОУШАМИ
locativ:	ЗМНѢАХЪ	КОЛѢАХЪ	ДОУШАХЪ.

Nota 1. Schimbările vocalelor ce au loc după *j* vezi-le la §.24.

Nota 2. Masculinele în -ць, -зь au de regulă în vocativ sing. е: ОТЬЦЕ (ОТЬЦЬ tată); КЪНАЖЕ (КЪНАЗЬ principe).

Nota 3. Unele cazuri se găsesc — nu areori — și în forma trupinelor [în] *i* (cari în nom. sing. sunt egale cu trupinele în *ja*), așa bunăoară: instr. sing. ОТЬЦѢМЪ (ОТЬЦЬ tată), instr. plur. НОЖѢМИ (НОЖЬ cuțit). Dar mai adesea coincide nominativul plural: МЪЖИЕ, regulat la nomina agentia (-ens)¹³⁶ în -ТЕЛЬ, de pildă: РОДИТЕЛИЕ (părinți; alături de РОДИТЕЛЕ). Despre asimilațiunea lui -ИЕМЪ în -ИМЪ în instr. sing. al neutrelor comp. §.19, nota.

Nota 4. Trupinele feminine ce se mîntuie cu -ЫНѢ- au în nom. sing. -ЫНИ, de pildă: БЛАГЪНИ (bunătate), БОГЪНИ (zeiță) ș.a. |

Nota 5. După paradigma ЗМНѢА se declină o sumă de masculine terminate în -НИ (desigur că și -НИ, precum în nota 4 pentru -НИА, sunt masculine cu formă femininală precum ВОКЪ-ВОДА), de pildă: СЪДИИ (judecător), gen. sing. СЪДИИА, dat. СЪДИИ, acc. СЪДИИЖ ș.a.m.d., tot așa КЪНИГЪЧИИ (-НИ, cărturar) ș.a.

§.60.

Trecerea trupinelor masculine în a în analogia trupinelor în u și viceversa. Declinația trupinelor în *a*, arătată în §.57, se ține mai cu samă de izvoarele mai tîrzii; în Codex Ostromirensis, Suprasl. ș.a. această declinație este rară și (exceptînd terminațiile ъ, ѡ) se

¹³⁶ Leskien: *nomina agentis*.

aplică mai mult la cuvinte monosilabe, precum РАБЪ (rob), ГРАДЪ (oraş), МЪЧЬ (cutiţ) ş.a.

Următoarele cazuri obvin sub forma de mai jos:

Dat.	sing.	РАБОВИ,	КОНЕВИ
Nom.	plur.	РАБОВЕ,	КОНЕВЕ
Gen.	plur.	РАБОВЪ,	КОНЕВЪ
Gen.	dual	РАБОВОУ,	КОНЕВОУ.

(Dativul singular obvine mai des la nume proprii, mai ales la cele străine). Silaba -ов, care se naşte prin scărire¹³⁷, din început şi-au avut locul numai în cazurile numite mai sus (cf. §.57). Mai târziu însă această silabă a pătruns şi în alte cazuri înaintea terminaţiilor trupinelor în *a*, astfel:

Dat.	plur.	РАБОВОМЪ,	КОНЕВОМЪ
Acc.	plur.	РАБОВЫ,	КОНЕВЫ
Instr.	plur.	РАБОВЪ,	КОНЕВЪ
Loc.	plur.	РАБОВѢХЪ ¹³⁸ ,	КОНЕВѢХЪ.

Viceversa, сѣнь, de ex., se poate trata cu totul ca trupinele în *a*, gen. sing. сѣна, nom. plur. сѣни ş.a.m.d.

§.61.

Declinaţia cuvintelor streine, mai cu samă a numelor proprii, se conformă cu declinaţia cuvintelor slavice. Deosebirea cea mai esenţială este următoarea: masc. ce se termină în singular cu -ей, de pildă: ИРЕЙ (ірѣѣ) formează instr. sng. ИРЕОМЪ (deci cu căderea lui *j* şi întâmplându-se schimbarea lui *o* în *e*), dat. plur. ИРЕОМЪ, dat. dual ИРЕОМА, dat. sing. ИРЕОВИ. |

109 §.62.

Adiectivele se țin toate de trupinele în *a* sau *ja*; declinaţia lor nu se deosebeşte de aceea a substantivelor, de pildă:

masc. ДОБРЪ (bun) ca şi РАБЪ
 „ ВЕЛИЙ (mare) „ „ КРАЙ

¹³⁷ În original: *Steigerung* „urcare“.

¹³⁸ Leskien adaugă dedesupt: „im loc. plur. darneben РАБОВОУХЪ“.

	”	ДОБЛЬ (viteaz)	”	”	КОНЬ
	”	ТЪШТЬ (deșert)	”	”	МЪЖЬ
ntr.		ДОБРО	”	”	ДЪЛО
”		ВЕЛНІЕ	”	”	ПЪННІЕ
”		ДОБЛЕ	”	”	ПОЛЕ
”		ТЪШТЕ	”	”	ЛОЖЕ
fem.		ДОБРА	”	”	РЪБА
”		ВЕЛНІА	”	”	ЗМНІА
”		ДОБЛА	”	”	БОЛА
”		ТЪШТА	”	”	ДОУША,

numai că vocativul trupinelor în *ja* e la masculin egal cu nom. sing., iar voc. fem. e peste tot egal cu nom. sing. fem.

§.63.

Participiile prezentului activ, participiile preteritului activ I și comparativele sunt toate trupine în *ja*, iar declinația lor se deosebește de-a¹³⁹ acestora prin următoarele: nom. sing. masc. conține o trupină (consonantică) fără *ja*; afară de aceea, nom. plur. masc. și nom. sing. fem. nu au formele ordinare. Din cauza acestor abateri și a schimbărilor de consonante, cari pot încurca pe începător, dăm următoarele paradigme:

1. *Partic. prezent activ*; nom. sing. ПЕКЪ fierbînd (inf. ПЕШТИ, 1 sng. praes. ПЕКЪ fierb; Ъ conf. §.23, nota), trupina ПЕКЪТ- (forma originară *pak-ant-*); pentru celelalte cazuri (afară de nom. plur. masc.) ПЕКЪШТЕ = ПЕКЪТ-jo (forma originară pentru *pak-ant-ja*); pentru nom. plur. masc. ПЕКЪТ-ь- ca trupină în *i* (forma originară *pak-ant-i*).

masculin

neutru

feminin

sing. nom. ПЕКЪ

ПЕКЪ sing. nom. ПЕКЪШТИ

gen. ПЕКЪШТА

gen. ПЕКЪШТА

dat. ПЕКЪШТОУ

dat. ПЕКЪШТИ

acc. ПЕКЪШТЬ

ПЕКЪШТЕ | acc. ПЕКЪШТЪ

instr. ПЕКЪШТЕМЪ

instr. ПЕКЪШТЕЪ

loc. ПЕКЪШТИ

loc. ПЕКЪШТИ

110

¹³⁹ În mss.: *de-al*.

plur. nom.	ПЕКЪШТЕ	ПЕКЪШТА	plur. ПЕКЪШТА
gen.	ПЕКЪШТЬ		ПЕКЪШТЬ
dat.	ПЕКЪШТЕМЪ		ПЕКЪШТАМЪ
acc.	ПЕКЪШТА	ПЕКЪШТА	ПЕКЪШТА
instr.	ПЕКЪШТИ		ПЕКЪШТАМИ
loc.	ПЕКЪШТИХЪ.		ПЕКЪШТАХЪ
dual [nom.]	ПЕКЪШТА		dual ПЕКЪШТИ
gen.	ПЕКЪШТОУ		ПЕКЪШТОУ
dat.	ПЕКЪШТЕМА		ПЕКЪШТАМА.

111

Nota 1. Nominativul sing.^{139 bis} ntr. este egal cu cel masculin, iară forma așteptată ПЕКЪШТЕ pare a se găsi numai în forma compusă ПЕКЪШТЕ-И (vezi mai jos §. 67). — Vocativul singular e pretutindenea egal cu nominativul. Nom. plur. masc. are adesea forma comună trupinelor în *ja*: ПЕКЪШТИ.

Nota 2. Participiile trupinelor prezentului cu *j* sau *i* au în nom. sing. masc. ѿ (comp. §. 23, nota), de ex. ПИША (inf. ПЪСАТИ), ХВАЛА (inf. ХВАЛТИ a lăuda, 1 sng. ХВАЛЪ laud); ж rămîne însă la celelalte cazuri numai la verbii aceia¹⁴⁰ care au în a 3. sng. praes. -ИТЬ, de aceea gen. sng. ПИШѿШТА (3 sng. ПИШЕТЬ), însă ХВАЛѿШТА (3 sng. ХВАЛЕНТЬ), ГОРѿШТА (nom. горѿ, inf. ГОРѿТИ a arde, 3 sng. ГОРЕНТЬ).

2. *Participiile praeterit. activ. I*; nom. sing. msc. ПЕКЪ, trupina ПЕКЪс- (forma originară *pak-ans-*); pentru celelalte cazuri (afară de nominativ plural masc.) trupina ПЕКЪШЕ = *ПЕКЪс-јо (forma originară *pak-ans-ja-*); pentru nominativ plur. ПЕКЪс-ѿ- ca trupină în *i* (forma originară *pak-ans-i*).

^{139 bis} Eminescu a adăugat din neatenție: „plur.”

¹⁴⁰ În mss.: *aciea*.

	masc.	neutru	feminin
sing. nom.	ПЕКЪ	ПЕКЪ	ПЕКЪШН
gen.	ПЕКЪША		ПЕКЪША
dat.	ПЕКЪШОУ		ПЕКЪШН
acc.	ПЕКЪШЬ	ПЕКЪШЕ	ПЕКЪШЖ
instr.	ПЕКЪШЕМЬ		ПЕКЪШЕЖ
loc.	ПЕКЪШН		ПЕКЪШН
plur. nom.	ПЕКЪШЕ	ПЕКЪША	ПЕКЪША
gen.	ПЕКЪШЬ		ПЕКЪШЬ
dat.	ПЕКЪШЕМЪ		ПЕКЪШАМЪ
acc.	ПЕКЪША	ПЕКЪША	ПЕКЪША
instr.	ПЕКЪШН		ПЕКЪШАМН
loc.	ПЕКЪШНХЪ		ПЕКЪШАХЪ
dual nom.	ПЕКЪША	ПЕКЪШН	ПЕКЪШН
gen.	ПЕКЪШОУ		ПЕКЪШОУ
dat.	ПЕКЪШЕМА		ПЕКЪШАМА.

112

Nota 3. Nominativul singular neutru ПЕКЪШЕ, care era de așteptat după legile limbei, nu pare a proveni decât în forma compusă ПЕКЪШЕ-НЬ. Vezi mai sus nota 1. — Vocativul singular e egal cu nominativul. — Nominativul plural poate avea și forma ПЕКЪШН (Vezi mai sus nota 1).

Nota 4. Tot așa se declină și participiile praeteriti terminate în -къ, de ex. ЧВАЛНЪ, gen. ЧВАЛНЪША ș.a.m.d., precum și cele terminate în -ь, de ex. ЧВАЛЬ (= *ЧВАЛЪ); nu mai că la aceste din urmă stă înaintea lui ш pretutindenea ь, deci gen. ЧВАЛЬША ș.a.m.d.

3. *Comparativele*; trupina МЪНЪС- în loc de *МЪНЪС- (forma originală *min-jans-*), de acolo nom. sing. masc. *МЪНЬ, dar care pare a nu proveni astfel, ci numai în forma compusă МЪННЬ¹⁴¹, și nom. acc. ntr. МЪННЬ; pentru celelalte cazuri (afară de nom. plur. masc.) МЪНЪШЕ- pentru *МЪНЪС- (forma originală *min-jans-*); pentru nom. plur. masc. МЪНЪС- ca trupinele în *i* (forma originală *min-jans-i*).

¹⁴¹ În mss.: МЪННЬ.

		<i>masculin</i>	<i>neutru</i>	<i>feminin</i>
singular	nom.	(МЪННЙ)	МЪНЕ	МЪНЬШН
	gen.	МЪНЬША		МЪНЬША
	dat.	МЪНЬШОУ		МЪНЬШН
	acc.	МЪНЬШЬ	МЪНЕ	МЪНЬШЖ
	instr.	МЪНЬШЕМЬ		МЪНЬШЕЖ
	loc.	МЪНЬШН		МЪНЬШН
plural	nom.	МЪНЬШЕ	МЪНЬША	МЪНЬША
	gen.	МЪНЬШЬ		МЪНЬШЬ
	dat.	МЪНЬШЕМЪ		МЪНЬШАМЪ]
	acc.	МЪНЬША	МЪНЬША	МЪНЬША
	instr.	МЪНЬШН		МЪНЬШАМН
	loc.	МЪНЬШНХЪ		МЪНЬШАХЪ
dual	nom.	МЪНЬША	МЪНЬШН	МЪНЬШН
	gen.	МЪНЬШОУ		МЪНЬШОУ
	dat.	МЪНЬШЕМА		МЪНЬШАМА.

Nota 5. Acc. sng. msc. poate fi egal cu nominativul: МЪННЙ. — Vocativul sng. e egal cu nominativul. — Nom. plur. msc. poate avea și forma МЪНЬШН (compară mai sus notele 1 & 3).

Nota 6. Tot așa se declină și comparativele terminate în -ѣй, d. ex. ДОБРѣЙ (aicea forma necompusă), gen. ДОБРѣЙША ș.a.m.d. |

Observații asupra declinării numeralelor de la 1—10.

1. ЕДИНЪ ca ТЪ, tot astfel ННЪ (unus, alter); v. §. 66.

2. ДѢВА, ДВА ca dualul ТА de la ТЪ.

3. ТРИЕ; 4. ЧЕТЪРИЕ sunt trupine în *i* în plur., de aceea

nom.	ТРИЕ	ЧЕТЪРИЕ
gen.	ТРИЙ	ЧЕТЪРЬ
dat.	ТРЬМЪ (ТРЕМЪ)	ЧЕТЪРЬМЪ (-РЕМЪ)
acc.	ТРИ	ЧЕТЪРИ
instr.	ТРЬМН	ЧЕТЪТРЬМН
loc.	ТРЬХЪ (ТРЕХЪ)	ЧЕТЪРЬХЪ (-РЕХЪ).

5. ПЯТЬ; 6. ШЕСТЬ; 7. СЕДМЬ; 8. ОСМЬ; 9. ДЕСАТЬ; 10. ДЕСАТЬ sunt trupine [în] i feminine (singular) și se declină ca și КОСТЬ, numai că la formarea numerelor de la 11—19 acc. de la ДЕСАТЬ este ДЕСАТЕ, precum ДЪВКА на ДЕСАТЕ (12), iar la formarea zecilor de la 20—90 se întrebuițează nom. plur. ДЕСАТЕ, de pildă ЧЕТЫРИЕ¹⁴² ДЕСАТЕ (alături de ДЕСАТИ; 40) și conform cu aceasta se mai întrebuițează gen. plur. ДЕСАТЬ, gen. dual ДЕСАТОУ după feliul trupinelor consonantice.

§.65.

Observații asupra câtorva cuvinte.

Pluralul de la БРАТЬ (frate) e înlocuit prin femininul colectiv ВРАТНА (gen. ВРАТНА њ.a.m.d.). În genere înlocuirea plur. prin colective (ntr. sing.) este foarte deasă în limba paleoslavă, de ex. ГРОЗДЪ (strugure), ГРОЗДИЕ (struguri, **poamă**¹⁴³); ДЖБЪ (copac), ДЖБИЕ (copaci); ВЪТЪВЪ (ram), ВЪТВЕНІЕ (ramuri; propriu rāmuriș).|

119

ОУДЪ (membru) își poate forma pluralul de la o trupină ОУДЕС-: ОУДЕСА њ.a.m.d.

ОКО și ОУХО (ochiu, ureche) urmează în dual după analogia trupinelor în i: ОЧИ, ОУШИ; ОЧІЮ, ОУШІЮ; ОЧИМА, ОУШІМА.|

122

2. Declinația pronumelor

§.66.

a) Pronumele cu gen: trupină în a: ТО-, nom. sing. ТЪ (*acela*); trupină în ja: JE-, nom. sing. И = JЪ = JЪ (el) & CE-, nom. sing. СЪ (*acesta*).

Singular

	<i>msc.</i>	<i>neutru</i>
sing.	nom. ТЪ, ТО	acela
	gen. ТОГО	a aceluia
	dat. ТОМОУ	aceluia

¹⁴² În mss.: ЧЕТЫРИЕ.

¹⁴³ Sublinierea atrage atenția asupra faptului că și în românește *poamă* are sensul colectiv de „struguri“.

acc. ТЪ, ТО pre acela
instr. ТѢМЪ prin mijlocul aceluia
loc. ТОМЪ la acela

feminin

sing. nom ТА aceea
gen. ТОѦ a aceleia
dat. ТОЙ aceleia
acc. ТЖ pe aceea
instr. ТОѦ prin aceea
loc. ТОЙ la aceea.]

*msc. ntr.*¹⁴⁴

plur. nom. ТН, ТА aceia¹⁴⁰
gen. ТѢХЪ a acelora
dat. ТѢМЪ acelora
acc. ТЫ, ТА pe aceia¹⁴⁰
instr. ТѢМИ prin aceia¹⁴⁰
loc. ТѢХЪ la aceia¹⁴⁰

feminin

plur. nom. ТЫ acelea
gen. ТѢХЪ a acelora
dat. ТѢМЪ acelora
acc. ТЫ pre acelea
instr. ТѢМИ prin acelea
loc. ТѢХЪ la acelea.

dual nominativ ТА, ТѢ acei doi
ТѢ acele două
gen. ТОЮ a acelor doi
ТОЮ a acelor două
dat. ТѢМА acelor doi
ТѢМА acelor două.

Н, Е, ІА (el, ea)

msc. ntr. feminin

sing. nominativ Н, Е ІА ea
genitiv НЕГО НЕЖ a ei
dativ НЕМОУ ЕЙ ei
acc. Н, Е Ж pre ea
instr. НМЪ НЕЖ prin ea
loc. ЕМЪ ЕЙ la ea

nom. pluralis	и, ѿ	ei	ѿ	ele
[gen.]	иѹъ	a lor	иѹъ	a lor
[dat.]	имъ	lor	имъ	lor
[acc.]	ѿ, ѿ	pre ei	ѿ	pre ele
[instr.]	ими	prin ei	ими	prin ele
[loc.]	иѹъ	la ei	иѹъ	la ele.

dual nominativ	ѿ, и	и
genitiv	ѿю	ѿю
dativ	има	има.

124

съ, се, си aceasta, aceasta

msc. *neutru*

singular nom.	съ, се	acesta
gen.	сею	a acestuia
dat.	сеюу	acestuia
acc.	съ, се	pre acesta
instr.	симъ	prin acesta
loc.	семя	la acesta

feminin

си	aceasta
сеѿ	a acesteia
сеѿ	acesteia
сиѿ	pre aceasta
сеѿ	prin aceasta
сеѿ	la aceasta

plur. nomin.	си, си	aceștia	сиѿ
gen.	сиѹъ	a acestora	сиѹъ
dat.	симаъ	acestora	симаъ
acc.	сиѿ, си	pre aceștia	сиѿ
instr.	сими	prin aceștia	сими
loc.	сиѹъ	la aceștia	сиѹъ

dual nominativ	сиѿ, си	си
gen.	сею	сею
dat.	сима	сима.

Ca și тъ se declină:

оѿъ, онъ (el); къ-то (cine? particula ani-
 nată -то rămîne numai în nominativ, de aceea
 genitiv кого); самъ (însuși); такъ, сикъ (ast-
 fel, talis); какъ, ѿкъ (ce fel, qualis); всакъ
 (всѿкъ, всѿкъ fiecare).

Ca și *n* se declină:

чъ (în genere cu particulă aninată *чъ-то* со), exceptându-se gen. sing., care este *чесо*, *чесо*; câteodată se găsește *чесо-* tratat ca trupină și declinat după *тъ*, de ex. *чесога*, dat. *чесоמוу*, loc. *чесомъ* (*чъсомъ*); în fine, posesivele: *мой* (al meu), *твой* (al tău), *свой* (a lui), *нашъ* (al nostru), *вашъ* (al vostru), *чий* (a cui?); apoi *снцъ* (*talis*); *въсь* (tot, fiiece), dar acest din urmă se tratează la instr. sing. *въськъмъ*, gen. loc. plur. *въсьхъ*, dat. plur. *въськъмъ*, instr. plur. *въськъми*. |

128 [§.67.]

Declinația compusă (hotărîită) a adiectivelor.

De cazurile adiectivelor, declinate în mod nominal, se alipesc cazurile analoge ale lui *n* (el), precum: nominativ sing. *добръ-й*, gen. *добра-его*, dat. *доброу-егому*. Aceste cele mai vechi forme provin în realitate la aceste cazuri; în genere însă formele sunt schimbate după legile fonologice pertriatate de noi la [§. 17, notă], §. 19. Din cauza schimbărilor vocalice, provocate prin *j* (ier)¹⁴⁵, dăm alături cu paradigma unei trupine în *a* și pe aceea a unei trupine în *ja*.

Trupină în a

	<i>masc.</i>	<i>nt.</i>	<i>feminin</i>
singular nominativ	добрый, доброю		добрая
gen.	добраго		добрыйя
dat.	доброуоумоу		добрый
acc.	добрый, доброю		добрыйя
instr.	добрыймя		доброюя
loc.	добрыйкъмъ		добрый

129

	<i>masc. & neutru</i>	<i>feminin</i>
plural nominativ	добрини, добраи	добрыйя
gen.	добрыйхъ	ca mascul.
dat.	добрыймя	"
acc.	добрыйя, добраи	добрыйя
instr.	добрыйми	ca masc.
loc.	добрыйхъ	"

¹⁴⁵ Greșit: trebuie *iol*.

dual nom.	ДОБРАТА, ДОБРЪИ	ДОБРЪИ
gen.	ДОБРОУЮ	ca masc.
dat.	ДОБРЪИМА	"

Trupină în ja

	<i>masc. și ntr.</i>	<i>feminin</i>
singular nom.	ДОБЛѢИИ, ДОБЛѢИЕ	ДОБЛѢИИ
gen.	ДОБЛѢИГО	ДОБЛѢИИ
dat.	ДОБЛЮУМОУ	ДОБЛѢИИ
acc.	ДОБЛѢИИ, ДОБЛѢИЕ	ДОБЛѢИИ
instr.	ДОБЛѢИИМЪ	ДОБЛѢИИ
loc.	ДОБЛѢИИМЪ	ДОБЛѢИИ
plur. nom.	ДОБЛѢИИ, ДОБЛѢИИ	ДОБЛѢИИ
gen.	ДОБЛѢИИХЪ	ca masc.
dat.	ДОБЛѢИИМЪ	"
acc.	ДОБЛѢИИИ, ДОБЛѢИИ	ДОБЛѢИИ
instr.	ДОБЛѢИИМА	"
loc.	ДОБЛѢИИХЪ	"
dual nominativ	ДОБЛѢИИ, ДОБЛѢИИ	ДОБЛѢИИ
gen.	ДОБЛЮЮ	ca masc.
dat.	ДОБЛѢИИМА	"

După aceste paradigmate se declină ușor formele compuse ale participiilor și ale comparativelor (însă observîndu-se totdeauna cele zise în §. 63).

Așa de ex.:

participiul prezentului activ

<i>nom.</i>	sing.	masc.	ПЕКЪИИ	ntr.	ПЕКЪИИ
"	"	"	ХВЛАИИ	"	ХВЛАИИ
<i>gen.</i>	"	"	ПЕКЪИИГО		
"	"	"	ХВЛАИИМА		
ș.a.m.d.					
	femin.		ПЕКЪИИИ		
	"		ХВЛАИИИ		
	gen.	"	ПЕКЪИИИ		
	"	"	ХВЛАИИИ		
ș.a.m.d.					

participiul praeteriti activi

<i>nom.</i>	<i>sing.</i>	<i>msc.</i>	ПЕКЪЙ	<i>ntr.</i>	ПЕКЪШЕ
"	"	"	ХВААНЪЙ	"	ХВААНЪШЕ
"	"	"	ХВАЛН	"	ХВАЛЪШЕ
<i>gen</i>	"	"	ПЕКЪШААГО		
"	"	"	ХВААНЪШААГО		
"	"	"	ХВАЛЪШААГО		

ș.a.m.d.

<i>femin.</i>	ПЕКЪШИНА
"	ХВААНЪШИНА
"	ХВАЛЪШИНА
"	ПЕКЪШАЛА
"	ХВААН[ЕЪ]ШАЛА
"	ХВАЧЛЪШАЛА

ș.a.m.d.

comparativ

<i>nom.</i>	<i>singular</i>	<i>msc.</i>	МЪНН
"	"	"	ДОБРЪИ (ДОБРЪИ)
<i>gen.</i>	"	"	МЪНЪШААГО
"	"	"	ДОБРЪИШААГО
<i>ntr.</i>	МЪНЕНЕ	<i>fem.</i>	МЪНЪШИНА
"	ДОБРЪИШЕ	"	ДОБРЪИШИНА
		"	МЪНЪШАЛА
		"	ДОБРЪИШАЛА.

Nominativul plural masc. are nu ațareori -ни: ПЕКЪШТИНИ, МЪНЪШНИ, pe lîngă -ен: ПЕКЪШТЕН. Ca acc. sing. ntr. figurează și МЪНЪШЕНЕ. |

135 §.68.

Pronumele КЪЙ (qualis, quis) are declinație parte compusă, parte simplă:

	<i>msc.</i>	<i>ntr.</i>	<i>fem.</i>
<i>sing.</i>			
<i>nom.</i>	КЪЙ, КОЕ		КАІА
<i>gen.</i>	КОЕГО		КОЕЛА
<i>dat.</i>	КОЕМОУ		КОЕЙ
<i>acc.</i>	КЪЙ, КОЕ		КЪЛЪ
<i>instr.</i>	КЪНМЪ		КОЕЛЪ
<i>loc.</i>	КОЕМЪ		КОЕЙ

	<i>msc. -ntr.</i>	<i>fem.</i>
plur.	ЦИИ, КАІА КЪИХЪ КЪИМЪ КЪИЯ, КАІА КЪИМИ КЪИХЪ	КЪИЯ са msc. ” ” КЪИ са msc. ” ”
dual nom.	КАІА, КОН	КОН
gen.	КОЮ	са msc.
dat.	КЪИМА	” ”

§.69.

b) *Pronumele personale fără gen*: 1 pers. nom. sing. АЗЪ; 2 pers. nom. sing. ТЫ; reflexivum nom. sing. lipsește, tot așa pluralul, care e reprezentat prin singular.

	<i>1 persoană</i>	<i>2 persoană</i>	<i>reflexiv</i>
sing. nom.	АЗЪ	ТЫ	—
gen.	МЕНЕ	ТЕБЕ	СЕБЕ
dat.	МЪНѢ, МИ	ТЕБѢ, ТЕ	СЕБѢ, СИ
acc.	МА	ТА	СА
instr.	МЪНОУЖ	ТОБОУЖ	СОБОУЖ
loc.	МЪНѢ	ТЕБѢ	СЕБѢ
plur. nom.	МЫ	ВЫ	
gen.	НАСЪ	ВАСЪ	
dat.	НАМЪ	ВАМЪ	
acc.	НЫ	ВЫ	
instr.	НАМИ	ВАМИ	
loc.	НАСЪ	ВАСЪ	
dual nom.	ВѢ	ВА	
gen.	НЮ	ВЮ	
dat.	НАМА	ВАМА	

136

Dativul plural *намъ, вамъ* e înlocuit adesea prin *ны, вы*.

B. Conjugație

§.70.

Trupină verbală, trupina prezentului, trupina a doua. Toate formele verbului slav (între cari numărăm aicea și participiile, infinitivul, supinul, deși sunt forme nominale) au drept bază trupina verbală, care este sau rădăcina însăși sau o trupină derivată din rădăcină (după această împrejurare deosebim apoi, în genere,

verbii primitivi de cei derivați). Din trupina verbală se formează două trupine, cari sunt apoi bazele formelor singulare¹⁴⁶:

1. trupina prezentului, de care se țin prezentul, imperativul, participiul prezentului activ și pasiv, precum și câteva imperfecte;

2. a doua trupină (nu a prezentului, trupina infinitivului), din care se nasc: aoristul simplu, aoristul compus I, aoristul compus II, câteva imperfecte, partic. praeter. act. I, part. praet. act. II, particip. praet. pass., infinitiv, supin.

Cel mai simplu semn pentru recunoașterea trupinei praes. este a 3. sing. praes.¹⁴⁷, după ce-am deslipit suffixul infinitivului. De pildă, 3 sng. praes. *НЕСЕ-ТЬ*, trupina praes. *НЕСЕ-*; infinitiv *НЕС-ТИ*, trup. a 2^{-ua} *НЕС-*; 3 sng. *ПИШЕТЬ*, trup. praes. *ПИШЕ-*; inf. *ПИСАТИ*, trup. 2^{-ua} *ПИСА-*. Legile fonologice, întrucît provin, trebuie considerate, de ex. *ПАС-ТИ* a cădea, a 2^{-ua} trup. *ПАД-*, nu *ПАС-*, 3 sng. *ПАДЕТЬ* [(§. 46)] ș.a.m.d. |

140 §.71.

Terminații personale

1) primare

sing. 1.	(МЬ)	plural 1.	МЪ	dual 1.	ЕК
2.	ШН (СН)	2.	ТЕ	2.	ТА
3.	ТЬ	3.	[Н] ТЪ ¹⁴⁸	3.	ТА

2). secundare

sing. 1.	[М]	plural 1.	МЪ	dual 1.	ЕК
2.	[С]	2.	ТЕ	2.	ТА
3.	[Т]	3.	[НТ]	3.	ТА

1 sng. *-МЬ* s-au păstrat numai în unele cazuri (*ЕК-МЬ* știu, *ДА-МЬ* dau, *К-МЬ* mănînc, *ЕСМЬ* sunt¹⁴⁹, sum). În toate celelalte cazuri *Ь* au căzut, iar *М*, împreunîndu-se cu terminația trupinei (auslaut) s-au prefăcut în vocala na-

¹⁴⁶ În original: *den einzelnen Formen*, aici „a diverselor forme”.

¹⁴⁷ Eminescu a omis să traducă: *das des zweiten Stammes der Infinitiv* (iar a trupinei a doua infinitivului).

¹⁴⁸ În mss.: [н]тъ.

¹⁴⁹ În mss.: *sînt*.

zală ж. -ч ca suffix al persoanei a doua singularare s-au păstrat în verbii citați mai sus (кк-ч etc.). -н dintr-a 3 plurală se-mpreunează cu sunetul vocalic al trupinii și se preface în vocală nazală, deci -жтъ, -жтъ. |

141

Terminația secundară (1 sing.) м s-a fi prefăcut în nazală, împreunându-se cu vocala desonantă a trupinei, iar nazala a fi trecut prin slăbire în -ъ (comp. §. 23, nota); c dintr-a doua persoană sing. și т dintr-a treia sing. au trebuit totdeauna să cadă, pe cuvîntul celor zise în §.49. La terminația secundară a pers. 3 plur. -нт au trebuit să cadă т, iar н, împreunat cu vocala desonantă a trupinei s-au prefăcut în -ж, -ж.

Terminațiile primare i se cuvin prezentului (și imperativului), cele secundare aoriștilor și imperfectului.

§.72.

Împărțirea în clase verbale. Vom împărți flexiunea verbală după trupinele prezentului, iar subdiviziunile le vom face după ¹⁵⁰ trupinele de-a doua mîină. După acest fundament al diviziunii rezultă următoarele clase:

I. *Trupina prezentului, formată din rădăcină prin adăugarea suffixului е, о (originar а):*

a) a doua trupină = cu rădăcina; 3 sng. нес-е-тъ, inf. нес-тн (а purта).

b) a doua trupină se formează prin adăugarea lui а la rădăcină; 3 sng. бер-е-тъ, inf. бер-а-тн (бер-а-тн а lua).

c) a doua trupină se termină în т; 3 sng. мър-е-тъ (мр-е-тъ), inf. мър-т-тн (мр-т-тн) а muri.

II. *Trupina prezentului se formează prin suffix не, но (orig. на).* А doua trupină е egală cu rădăcina sau are suffixul н: 3 sng. двнг-не-тъ, inf. *двнш-тн (§. 39) și двнг-н-ж-тн (а mișca).

¹⁵⁰ În mss. urmează: *din*.

III. *Trupina prezentului se formează din trupina verbului prin suffix ę, jo (orig. ja).*

A. *Verbi primitivi:*

a) a doua trupină egală cu rădăcina; 3 sng. **ЗНА-Ę-ТЬ**, inf. **ЗНА-ТИ** (a ști, a cunoaște); **ДѢ-Ę-ТЬ**, inf. **ДѢ-ТИ** (a pune).

b) a doua trupină primește **а** la rădăcină; 3 sng. **ПИСЕ-ТЬ** (= ***ПИС-Ę-ТЬ**, §. 37), inf. **ПИСА-ТИ**; **ГЛАГОЛ-Ę-ТЬ**, inf. **ГЛАГОЛА-ТИ**. |

142

B. *Verbi derivați:*

c) trupina verbală desună în **а**; a doua trupină e egală cu cea verbală; 3 sng. **ДѢЛА-Ę-ТЬ**, inf. **ДѢЛА-ТИ**.

d) trupina verbală desună în **ѣ**; a doua trupină egală celor verbale; 3 sng. **ЖЕЛѢ-ТЬ**, inf. **ЖЕЛѢ-ТИ** (a dori).

e) trupina verbală în **оу**; a doua trupină adaogă **а** către trupina verbală, carea prin această împrejurare desună în **-ова-** (§. 16, nota); 3 sng. **КОУПОУ-ТЬ**, inf. **КОУПОВА-ТИ** (a cumpăra).

IV. *Trupina prezentului desună în н.*

a) a doua trupină = trup. praes.; 3 sng. **ХВАЛИ-ТЬ**, inf. **ХВАЛИ-ТИ** a lăuda.

b) a doua trupină desună în **ѣ**; 3 sng. **ГОРИ-ТЬ**, inf. **ГОРѢ-ТИ** a arde.

§.73.

V. *Resturile altor formații ale prezentului (verbi irregulari).*

Observații generale asupra formării timpurilor.

1. Formarea prezentului rezultă din cele spuse în §.72.

2. Trupina aoristului simplu se formează nemijlocit din trupina a doua prin suffixul **ę, o** (originar **а**) atunci când trupina a doua e = cu rădăcina și termină-ntr-o consonantă, deci la I-a și II, la aceasta din urmă, când trupina a doua nu are **нѣ**.

3. Aoristul compus își are numele de la formarea sa prin adaogirea¹⁵¹ unui verb auxiliar

¹⁵¹ În mss.: *adaogirea*.

(1 sng. orig.-sam, v. *Schleicher*, Compendiu, §. 297, comp. gr. ξ-λυ-σα; s originar al verbului auxiliar e păstrat înaintea consonantelor ca c, înaintea vocalelor au devenit în mare parte χ (în forme arhaistice însă și c), care după legile fonologice se poate preface în u (cf. §.29). Baza este totdeauna trupina a doua; iar verbul auxiliar poate proveni în două moduri: |

143

a) *nemijlocit împreunat cu esunetul*¹⁵² *trupinei a doua*, d.p. *пѣса-χъ* (*пѣса-χъ* scriam); dacă trupina a doua esună în consonant, atunci se manifestă legile arătate la §.43, de p. *рѣχъ* (vorbeam) pentru **рѣк-χъ*, **рѣк-съ*. Predomnitoare este acea formație la toți verbii, a căror a doua trupină se termină în vocală. Despre lungimea restitutivă (ersatzdehnung), care se manifestă la trupinele consonantice ale rădăcinilor comp. §.22.

b) *între trupină și verbul auxiliar stă o*, de p. *плет-о-χъ* (îpleteam). Această formație provine numai acolo unde trupina a doua se termină consonantic cu esunetul rădăcinii, deci la I-a și II, dacă a doua trupină nu are *нъ*.

Notă. Formațiunii de sub b. îi lipsește a 2^{ua} și a 3^{ea} sng., acestea se înlocuiesc prin persoanele corespunzătoare ale aoristului simplu, d. p. 1 sng. *плет-о-χъ*, 2 & 3 sng. *плетѣ*, *плетѣ* pentru **плетѣс* și **плетѣт* (după §. 49). De la *плет-о-χъ* a 2^{ua} sng. ar fi să fie **плет-о-с-с*, a 3^{ea} sng. **плет-о-с-т*; iar dintr-acestea ar fi trebuit să se nască **плето*, și chiar e cu puțință ca *плетѣ* să se fi și derivînd de la **плето* prin slăbirea vocalei din esunet, încît coincidența cu persoanele corespunzătoare ale aoristului simplu să fie numai secundară.

Noi deosebim cele două formații a. și b. numind pe una aorist compus I, pe cealaltă aorist compus II.

¹⁵² În original: *Auslaut* „sunet final“.

4. *Imperfectul* e asemenea o formă verbală compusă; verbul auxiliar are în esență aceeași formă ca și-n aoristul compus; numai a 2^{ea} și-a 3^{ea} sng. se formează altfel (-ше, -ше, orig. -sas, -sat, comp. Schleicher, Compendiu, §. 305) și a 3^{ea} plur. se termină în -хъ; dar deosebirea de căpetenie de aor. compus consistă într-aceea că verbul auxiliar al imperfectului asună (începe)¹⁵³ totdeauna cu а. La I, II, III-a, IV-a, imperfectul derivă de la trupina prezentului, care atuncea esună cu ꙗ (după linguale și j cu а, §. 38, 2), astfel d. p. несѣ-ахъ (печа-ахъ), дви҃гнѣ-ахъ, дѣла-ахъ, хвала-ахъ. La IIIb, c, d, e, IVb, imperfectul se formează de la trupina a doua ꙗса-ахъ (писа-ахъ), дѣла-ахъ, желѣ-ахъ, коупова-ахъ, горѣ-ахъ). |

144 §.74.

Imperativul este un rest al unui optativ originar (v. Compend., §. 290) și se ține totdeauna de trupina prezentului. A 2^{ua} și a 3^{ea} sng. (1 lipsește) se termină cu и, cele trei persoane ale dualului și 1^a și-a 2^{ua} plur. (a 3^{ea} lipsește) au înaintea terminațiilor personale ꙗ (care însă conform legilor fonologice se poate preface în а și и).

§.75.

Participiile, infinitiv, supin. Sloveneasca are două participii ale trupinei prezentului: 1) participiul praes. activ (formarea și flexiunea vezi §. 63, 1); 2) participiul prezentului passiv, suffix -мъ (fem. -ма; ntr. -мо), de pildă несо-мъ, дѣлае-мъ, хвалн-мъ ș.a.m.d. — Participiile cu¹⁵⁴ sens preterital derivă de la trupina a doua: 1) participium praeteriti activi I (formarea și flexiunea v. §. 63, 2; suffixul în forma nom. sing. msc. -въ se adaogă la toate trupinele al doilea, cari esună cu vocale); 2) participium praeteriti activi II, suffix -лъ (fem. -ла, ntr. -ло), de pildă нес-лъ;

¹⁵³ În original: *anlautet* „începe cu sunetul”.

¹⁵⁴ În mss. se repetă la cap de rînd.

3) participium praeteriti passivi, suffix -ЕНЪ (fem. -ЕНА, ntr. -ЕНО).

la I a, НЕСЕНЪ

I c, ЖЪРЕНЪ

II ДВИЖЕНЪ

parte III a, БИЕНЪ

IV a, ХВАЛЕМНЪ;

însă suffixul -НЪ (fem. -НА, ntr. -НО) la I b, БЪРАНЪ (БРАНЪ)

parte la III a, ЗНАНЪ

III b, ПЪСАНЪ (ПИСАНЪ)

III c, ДЪЛАНЪ

III d, ЖЕЛЪНЪ

III e, КОУПОВАНЪ

IV b, ПРЪ-ЗЪРЪНЪ (disprețuit).

Pe lîngă -ЕНЪ, -НЪ, provine, însă mai rar, suffixul -ТЪ (fem. -ТА, neutr. -ТО), de p. ОТЪ-ВРЪС-ТЪ (deschis¹⁵⁵), 1 sng. ОТЪ-ВРЪЗ-Ж (*totuși rusește* ОТЪ-ВОРЕНЪ, а, о)¹⁵⁶.

145

Infinitivul (format totdeauna din trupina a doua) are suffixul -ТИ, precum: НЕС-ТИ, ХВАЛН-ТИ, КОУПОВА-ТИ ș.a.m.d.

Supinul se formează de la trupina a doua, prin aninarea suffixului -ТЪ, de pildă: НЕС-ТЪ, ГОРЪ-ТЪ, ПЪСА-ТЪ ș.a.m.d. Numai la verbi, al căror infinitiv se termină în -ШТИ (= *-КТИ, *-ГТИ, *-ХТИ, §. 39), supinul se termină în -ШТЪ, d. p. ПЕШТЪ (inf. ПЕШТИ a coace). |

152

Paradigme

§.76.

Clasa I, a; trupină verbală (rădăcină) НЕС (a purta); trupina prezentului НЕСЕ-, НЕСО-; trupina a doua НЕС-, v. §. 72. Drept paradigmă s-au ales un verb, a cărui desinență radicală¹⁵⁷ nu e supusă nici unei schim-

¹⁵⁵ În mss. pare a fi: *descriis*.

¹⁵⁶ Textul din paranteză nu se află la Leskien; participiul rusesc citat provine, de fapt, de la *отворитъ*.

¹⁵⁷ În original: *Wurzelauslaut* „sunetul final al rădăcinii“.

bări fonologice; despre asemenea schimbări vorbim mai jos.

Trupina prezentului

<i>Prezent</i>	<i>Imperativ</i>	<i>Imperfect</i>
sing. 1. НЕСЖ	—	НЕСК-АХЪ
2. НЕСЕ-ШН	НЕСН	НЕСК-АШЕ
3. НЕСЕ-ТЬ	НЕСН	НЕСК-АШЕ
plur. 1. НЕСЕ-МЪ	НЕСК-МЪ	НЕСК-АХОМЪ
2. НЕСЕ-ТЕ	НЕСК-ТЕ	НЕСК-АСТЕ
3. НЕСЖТЬ	—	НЕСК-АХЪ ¹⁵⁸
dual 1. НЕСЕ-ВКЪ	НЕСК-ВКЪ	НЕСК-АХОВКЪ
2. НЕСЕ-ТА	НЕСК-ТА	НЕСК-АСТА
3. НЕСЕ-ТА	НЕСК-ТА	НЕСК-АСТА

Part. praes. activ

НЕСЫ

Part. praes. pass.

НЕСО-МЪ

A doua trupină

<i>Aorist simplu</i>	<i>Aor. I compus</i>	<i>Aor. II compus</i>
sing. 1. НЕСЪ	НКСЪ	НКСО-ХЪ
2. НЕСЕ	—	(НЕСЕ)
3. НЕСЕ	—	(НЕСЕ) §. 73, 3b.
plur. 1. НЕСО-МЪ	*НКСОМЪ	НЕСО-ХОМЪ
2. НЕСЕ-ТЕ	НКСТЕ	НЕСО-СТЕ
3. НЕСЖ	НКСА (НКША)	НЕСО-ША
dual 1. НЕСО-ВКЪ	*НКСОВКЪ	НЕСО-ХОВКЪ
2. НЕСЕ-ТА	НКСТА	НЕСО-СТА
3. НЕСЕ-ТА	НКСТА	НЕСО-СТА.

153

Part. praet. act.	НЕСЪ
Part. praet. act. II	НЕС-ЛЪ
Part. praet. pass.	НЕС-ЕНЪ
Infinitiv	НЕС-ТИ
Supin	НЕС-ТЬ.

Notă. Persoanele a 2. și a 3. singulară de la aoristul I nu provin; dar se găsesc arareori

exemple chiar pentru toate persoanele celelalte la un singur verb; 1. pers. dual și 1. plur. din paradigmă sunt concluse după analogie.

§.77.

Prefaceri consonantice în desinența trupinei verbale

1. Trupine verbale cu desinență guturală se tratează conform §§. 38, 39.

Prez.	РЕКЖ	МОГЖ	ВРЬХЖ
	РЕЧЕШИ	МОЖЕШИ	ВРЬШЕШИ
	ș.a.m.d.	ș.a.m.d.	ș.a.m.d.
Part. praes. act.	РЕКТЫ		
Part. praes. pass.	РЕКОМЪ		
	ș.a.m.d.		
Imp.	РЬЦИ	МОЗИ	ВРЬСИ
	ș.a.m.d.	ș.a.m.d.	ș.a.m.d.
Imperf.	РЕЧААХЪ	МОЖААХЪ	ВРЬШААХЪ
	ș.a.m.d.	ș.a.m.d.	ș.a.m.d.
Aorist simplu	*РЕКЪ	МОГЪ	*ВРЬХЪ
	РЕЧЕ	МОЖЕ	*ВРЬШЕ
	РЕЧЕ	МОЖЕ	*ВРЬШЕ
	*РЕКОМЪ	МОГОМЪ	*ВРЬХОМЪ
	ș.a.m.d.	ș.a.m.d.	ș.a.m.d.

Aorist I compus

РЪХЪ

—

—

РЪХОМЪ

РЪСТЕ

РЪША

РЪХОВЪ

РЪСТА

РЪСТА

Aorist II compus

РЕКОХЪ ¹⁵⁹	МОГОХЪ	*ВРЬХОХЪ
(РЕЧЕ)	(МОЖЕ)	* (ВРЬШЕ)
(РЕЧЕ)	(МОЖЕ)	* (ВРЬШЕ)
РЕКОХОМЪ,	МОГОХОМЪ,	*ВРЬХОУОМЪ

ș.a.m.d. Ca НЕСОХЪ. |

¹⁵⁹ În mss.: РЪКОХЪ.

153v

Part. praet. act. I	РЕКЪ	МОГЪ	*ВРЪХЪ
Part. praet. act. II	РЕКАЪ	МОГАЪ	*ВРЪХЛАЪ
Part. praet. pass.	РЕЧЕНЪ	МОЖЕНЪ	ВРЪШЕНЪ
Inf.	РЕШТИ	МОШТИ	ВРЪШТИ
	a zice	a putea	a îmblăți
Supin	РЕШТЬ	МОШТЬ	ВРЪШТЬ

Nota 1. Dacă vocala radicală e e, se slăbește în imperativ mai totdeauna în ъ, cf. §. 5.

Nota 2. Următorii verbi cu vocala radicală ъ, ѡ în prezent au în infinitiv ꙗ: влѣкѣ — влѣшти¹⁶⁰; тлѣкѣ — тлѣшти (a împinge); вѣргѣ — вѣршти a purta de grijă; вѣргѣ — вѣршти a arunca; вѣрхѣ — вѣршти a îmblăți.

Nota 3. Formele c-o * nu le pot ilustra la acești verbi cu exemple; sunt însă formate după analogii ce se găsesc foarte des.

¹⁶⁰ Eminescu a omis traducerea: ziehen „a trage, a tîri“.

[A.]

а conj. însă

АБИИЕ adv. îndată (poate **abia**, **abiè**)¹⁶¹, sogleich.АВРААМЪ adj. posesiv pentru a lui Avraam (АВРААМЪ), cum s-ar zice în românește cai bălșești (ai lui Balș). A cui-s caii? — Bălșești¹⁶².

АГГЕЛЪ msc. ἄγγελος înger (și АНГЕЛЪ, АНЪГЕЛЪ, АНЪГЕЛЪ).

АГГЕЛЬСКЪ adj. îngeresc.

АГНЪЦЪ masc. (de la agnus)¹⁶³ miel, АГНА neutr. (gen. АГНАТЕ) miel.

АЗЪ pronume I pers. Eu.

АКЪ adv. cum, cînd (pol. jak)¹⁶⁴.

АЛАБАСТРЪ msc. ἄλαβαστρον, vas, șip de alabastru.

АЛОИИЪ adj. din aloë = ἄλόης.

АЛЪКАТИ (АЛЪЧЪЖ, АЛЪЧЕШИ)¹⁶⁵ a-mi fi foame, a fi flămînd, КЪЗАЛЪКАТИ сѧ a flămînzi.

АЛЪЧЪИИЪ adj. flămînd.

АМИИЪ amin.

АНДРЕОВЪ adj. pos. pentru АНДРЕА, АНЪДРЕИА, АНЪДРЕИ, АНЪДРЕИ, a lui Andreiu.

¹⁶¹ Adăugat de Eminescu. Apropierea v.sl. АБИИЕ de rom. *abia*, *abie* a fost făcută atît de Fr. Miklosich (*Die slavischen Elemente im Rumunischen*, Viena, 1861, p. 14), cit și, mai tirziu, de A. Cihac (*Dictionnaire d'étymologie daco-romane*. [II]. *Éléments slaves, magyars, turcs, grecs-moderne et albanais*, Francfort s./M., 1879, p. 1), care credeau că primul este sursa celui de-al doilea. Opinia contrară a fost formulată de slavistul francez A. Vaillant, care consideră că cuvîntul vechi slav (prezent ulterior doar în slavona rusă și cea sîrbă) este un împrumut din romanica balcanică, mai exact din româna comună (rom. *abia*, *abie* < lat. *ad-vix*). Vezi articolul său *Vieux bulgare et roman de Bulgarie*, „Bulletin linguistique“, XIV, 1946, p. 9; cf. Linda Sadnik — R. Atizet-müller, *Vergleichendes Wörterbuch der slavischen Sprachen*, Lief. 1, Wiesbaden, 1963, p. 7, nr. 6.

¹⁶² De la *cum s-ar zice* ... adăugat de Eminescu. Este interesant de observat că exemplul *bălșești* se leagă de cunoștințele din copilărie ale poetului: tatăl său fusese vechilul boierului Constantin Balș din Dumbrăveni.

¹⁶³ Adăugat de Eminescu; în realitate, lat. *agnus* este inrudit cu cuvîntul slav pe plan indo-european.

¹⁶⁴ Adăugat de Eminescu.

¹⁶⁵ În mss.: АЛЪКАЧЪ, АЛЪКАЧЕШИ.

аποστολѣ msc. ἀπόστολος, Apostol.

ароматѣ msc. ἄρωμα¹⁶⁶.

архирей, архирей msc. αρχιερεύς, Arhiereu.

архиреевъѣ, архиреевъѣ adj. pos. la архирей al Arhiereului (на дворѣ архиреевъѣ каніафѣ Mat. 26.3¹⁶⁷ adj. poss. și gen. lângă olaltă).

аште conj. dacă (și), după pronume relative generalizând, ca grecescul ἄν. еже аште глаголетъ ѡ ти ἄν λέγει Ioan 2.5; аште не dacă nu, fără ca Mat. 26.49; аште да dacă, în cazul dacă; аште и și dacă; аште ли dar dacă, dar dacă și; аште ли да не dar dacă nu; după verbii -dicendi, sentiendi, oare (ob); аште оубо oare dacă; ашти = = аште би pentru бы, ашти не вѣсталаѣ = = аште бы не dar dacă n-ar fi înviat. |

48

Б.

багрѣнѣ de purpură adj.

безаконьникѣ msc. fără-de-lege, om rău (безѣ, законѣ, законьнѣ legiuit) (cf. bazaconie rom.)¹⁶⁸.

безгодьнѣ adj. timpuriu (unzeitig) ἄκαιρος (года καιρός).

безгодьнѣ adv. la precedentul.

безѣ prepoziție, cerînd genetivul, fără.

безѣлюбьнѣ adj. (зѣлка răutate) ἄκακος, fără planuri rele (rânke), ingenuu, simplu.

бесправдїе ntr. (без-, правда) fără dreptate (rechtlosigkeit), nedreptate.

бесѣда fem. vorbire, felul vorbirei (rede, redeweise).

бесѣдовать, -доуѣтъ, -доуѣши (бесѣда) a vorbi, a cuvînta.

¹⁶⁶ Poetul a omis cuvîntul următor.

¹⁶⁷ Aici și în continuare, trimiterile se fac la *Textele* reproduse în *Manua-lul* lui Leskien.

¹⁶⁸ Adăugat de poet.

БЕЧИСМЕНЬНЪ adj. (БЕЗ-Ч.¹⁶⁹, ЧИСМЪ, gen. ЧИСМЕНЕ număr, ЧИСТИ, ЧЪТЖ a număra) nenumărat, fără număr.

БЕШЪСТЪНЪ adj. (БЕЗ-Ч.¹⁷⁰, ЧЪСТЪ) de batjocură, batjocurit (becisnic).

БИТИ, БИЖ (БЫЖ), БИШИ a bate;

ИЗБИТИ a omorî (izbi); |

ПОВИТИ verb perf. la БИТИ. Ioan 10.31 λιθά-
ζειν a arunca cu pietre, deplin КАМЕ-
НИЕМЪ ¹⁷¹ ПОВИТИ Ioan 11.8;

ПРОБИТИ ¹⁷² a bate, durchschlagen, zerschla-
gen;

ОУБИТИ a ucide, a omorî Ioan 8.22. futurum.

БИЧЬ msc. biciu, flagellum.

БЛАГОДѢТЬ și БЛАГОДАТЬ binefacere, grație.

БЛАГОДѢТЪНЪ adj. binefăcător, масло БЛАГО-
ДѢТНО untdelemnul grației (gnade).

БЛАГОИЗВОЛЕНИЕ ntr. (ИЗВОЛНИ) bunăvoință, εὐ-
δοκία.

БЛАГОСЛОВИТИ -ВЛЪЖ, -ВИШИ a binecuvînta, εὐλογεῖν.

БЛАГОСЛОВАНИЕ, mai vechiu -ВЪЕННИЕ ¹⁷³, ntr.
substantiv verbal la cel de mai sus, bine-
cuvîntare.

БЛАГЪ adj. bun.

БЛАГЪНИ fem., gen. -НЪА, bun, avere, БЪЧЪНЪА
БЛАГЪНЪА bunurile vecinice.

БЛАЖИТИ, -ЖЖ, -ЖИШИ (БЛАГЪ) beare, a binecu-
vînta; БЛАЖЕНЪ ¹⁷⁴ ferice (μακάριος, selig ¹⁷⁵);
БЛАЖЕНЪЙ beatus, sfînt.

БЛАЗНИТИ, -ЖИЖ, -ЗИШИ (БЛАЗНЪ; БЛАЗНЬ fem.
irrtum, ärgerniss), irre führen, ärgerniss
geben, ärgern, scandală, a scandaliza, a
inducee-n eroare, a înciuda.

¹⁶⁹ În mss.: БЕЗ-Ч.

¹⁷⁰ Leskien: БЕС-Ч.

¹⁷¹ În mss. fără ъ.

¹⁷² Eminescu a scris ПРЪБИТИ, dar a reprodus traducerea de la ПРОБИТИ, omițînd în schimb traducerea lui ПРЪБИТИ, care urmează.

¹⁷³ În mss.: -ВЪЕННИЕ.

¹⁷⁴ În mss.: -к.

¹⁷⁵ În mss.: seelig.

СЪБЛАЗНИТИ verb. perf.; СЪБЛАЗНИТЕ СЛ Mat.
26.31. fut[urum] vă veți scandaliza.

БЛИЖЪНЪ adj. apropiat, aproape (БЛИЗЪ).

БЛИЗНИЦЪ msc. gemene.

БЛИЗЪ (БЛИЗЪ) adj. indecl. aproape, praep. cum
gen.

БЛИСТАТИ, БЛИСТАЪ, БЛИСТАЕШИ lucesc; ОБЛИСТАТИ
a luci împrejur.

БЛЮДЪ msc. blid.

БЛЮСТИ, БЛЮДЪ, БЛЮДЕШИ a observa, a supra-
veghea, a păzi;

СЪБЛЮСТИ a păstra, a conserva; СЪБЛЮДЕТЬ
Ioan 8.51 futurum și adesea astfel.

БЛЪДЪНЪ adj. curvariu (БЛЪДЪ ¹⁷⁶ curvăsărie, cf.
БЛАСТИ, БЛАДЪ a rățăci, a vaga, scortari),
risipitoriu, ntr. БЛЪДНО Luca 5.31. adverb.

БО conj. căci, da.

БОГАТЪ adj. bogat.

БОГАТСТВО ntr. bogăție. |

50

БОГОРОДИЦА fem. (РОДИТИ) născătoare de Dum-
nezeu (ΘΕΟ-ΤΟΚΟΣ).

БОГО-ЧЪТЪЦЪ (ЧИСТИ, ЧЪТЪ) veneratorul lui Dum-
nezeu (ΘΕΟ-ΣΕΒΪΣ).

БОГЪ msc. Dumnezeu.

БОЖИИ dumnezeesc, a lui Dzeu, БОЖИИ СЪНЪ
fiul lui Dzeu.

БОЛЬ mai hotărît ¹⁷⁷ БОЛНЪ, fem. БОЛШИ, ntr.

БОЛЕ adj. comp. mai mare, major.

БОЛЪЗНЪ fem. (БОЛЪТИ) durere, boală.

БОЛЪТИ, -ЛЪ, -ЛШИ (БОЛЬ msc. bolnav) a fi
bolnav, a avea dureri, a boli.

БОЛЕ (v. БОЛЬ) ntr. adv. mai mult (plus).

БОСТИ, БОДЪ ¹⁷⁸, -ДЕШИ a împunge;

ПРОКОСТИ a străpunge.

БОЯТИ, БОЯ, БОИШИ СЛ a se teme, cu genitivul;

ОУКОЯТИ СЛ a intra în frică, a se spărie,

ОТЬ КОГО de cineva.

¹⁷⁶ În mss.: БЛОНДЪ.

¹⁷⁷ „Articulat”.

¹⁷⁸ În mss.: -А.

бракъ msc. căsătorie, nuntă și plur. браци nuptiae.

брань fem. luptă, războiu, oaste.

братия fem. colectiv plur. la братъ.

братръ = братъ frate.

брачьнъ adj. (cf. бракъ) de nuntă, nuptialis.

брашно ntr. mâncare, nutriment, bucate.

бръниие ntr. noroiu.

брѣгъ msc. mal, țărm.

брѣшти, брѣжж, брѣжешн a avea în grijă ceva;

небрѣшти a nu avea grijă de ceva, a negriji, cu genetivul sau o + locativ; аште ли да не брѣжетъ пшеница лежати ней въ житънищи (jicniță) ^{178bis} dar dacă lasă grîul să stee în jicniță p. 100 (dat. cum infinitivo după не вр., pe cînd пшеница atîrnă prin atracțiune direct de verb).

боудити, -жаж, -диши (бѣдѣти) a trezi; възбоудити a trezi.

боуй adj. tont (insipidus), obraznic, sălbatec. боукы fem., gen. -кѣе, fag, literă; боукѣи plur. litterae ¹⁷⁹, scrisoare.

боуати, -иѣж, -иѣши (боуй) a fi nebun, tont (thöricht);

оуати μοραίνεσθαι, insipidum fieri p. 95 (despre sare).

боуестъ fem. (боуй) obraznicie, sălbătăciune, cruzime (buiestru) ¹⁸⁰.

бѣдръ adj. (бѣдѣти) treaz, păzitoriu.

бѣдѣти, -жаж, -диши a sta treaz, a veghea.

повѣдѣти aceeași, însă γρηγορήσαι Mat. 26.40, pe cînd бѣдѣти γρηγορεῖν.

51

бѣрати (брати), борѣж, борѣши a lupta.

бѣхъма adv. cu totului-tot, не-бѣхъма de loc, de fel, nici într-un chip.

бывати, бываѣж, бываѣши a se întîmpla, a deveni, a fi (durativ la быти); бываема та γυγόμενα;

^{178 bis}: Adăugat de Eminescu.

¹⁷⁹ în mss.: litterae.

¹⁸⁰ Probabil buiestru (mai ales: în buiestru <îmbuiestru) este moștenit din latină (lat. pop. *ambulester din ambulare, cu suf. -ester, ca în pedester; vezi DA, I, I, p. 680).

- ИЗ-БЫВАТИ** a exista cu prisosință, a abunda, abundare;
- ПРѢ-БЫВАТИ** a rămîné, διαμένειν, a dura;
къ немѡу р. 99 la cl.
- БЫТИ** a deveni (werden), **ИЕСМЬ, ИЕСИ**, futur **БЪДЪЖ, БЪДЕШИ** (compozitele numai în forma aceasta), *a fi*; **СЪ** particip. prezent activ, fiind; **БЫВЪШАА** ntr. plur. cele întimplate, тѡ үенѡмена; **БЪННЕГДА** **ИМОУ БЫСТЬ** **ПРИБЛИЖАТИ СѦ** cînd i se întimpla, cînd avu de gînd a se apropia;
- ИЗБЫТИ** a fi cu prisosință (abundare), a rămîné de prisos;
- ПРѢБЫТИ** a rămîné locului, a petrece într-un loc;
- СЪБЫТИ СѦ** a se întimpla (συμβῆναι), a se îndeplini.
- БЪРАТИ (БРАТИ), БЕРЖ, БЕРЕШИ** a lua;
- ИЗБЪРАТИ** a alege dintre—, a-și lua, **ИЗБЪРАНЪ** pe ales;
- СЪБЪРАТИ** a aduna, —**СѦ** a se aduna, a conveni.
- БЪГАТИ, -ГѦЖ, -ГѦИШИ** a fugi (durativ la **БЪЖАТИ, ОУБѢГНЪЖАТИ** a fugi).
- БѢДА**, fem. silă, nevoie.
- ПОБѢДИТИ**¹⁸¹ a sili, a învinge;
НЕПОБѢДИМЪ neînvinc.
- БѢЖАТИ, БѢЖЖ, БѢЖИШИ** a fugi (entfliehen¹⁸²) (bejanie);
- ОУБѢЖАТИ** a scăpa prin fugă de ceva (entlaufen, entrinnen), cu genitivul (einer Sache).
- БѢЛЪ** adj. alb.
- БѢСИТИ, БѢСИЖ, БѢСИШИ (БѢСЪ) СѦ** δαιμονίζεσθαι, a fi turbat, ieșit din fire, rasend, wuthend¹⁸³ sein, toben;
- БЪЗ-БѢСИТИ СѦ** a se-nfuria.
- БѢСЪ** msc. demon; **БѢСЪ** **ИМАТЪ** δαιμόνιον ἔχει (bezmetic)^{183 bis}.

¹⁸¹ Eminescu a omis verbul de bază: **БѢДИТИ**.

¹⁸² Leskien: *fliehen*.

¹⁸³ Leskien: *wütend*.

^{183 bis} Adăugat de Eminescu; *bezmetic* provine din ucr. *безматок* „(stup) fără matcă“.

БЪСЪНОВАТИ, -НОВЪЖ, -НОВЪШИ (БЪСЪНЪ adj. la БЪСЪ) a fi turbat, nebun, rasend, unsinning sein (*besnă*¹⁸⁴).
Б.Ж.Д.Ж vezi БЫТИ. |

57

Б.

БАДИТИ, -ЖДЖ, -ДИШИ a învinovăţi;
ОБАДИТИ aceeaşi (a obidui); къ с. dat. la cineva p. 93.

ВАРАВЪКА s. ВАРАВА msc. gr. nume prop. Βαραββᾶς.
ВАРИТИ, -РЪЖ, -РИШИ a merge înainte, с. acc. a merge înaintea cuiva; варъж Mat. 26.32. futurul.

ВАРИТИ, -РЪЖ, -РИШИ a fierbe, a face să clocotească;
ВЪЗВАРИТИ aceeaşi (comp. aufkochen).

58

ВАШЬ pron. poss. II pers. plur. al vostru. |
ВАШАНИЕ ntr. (subst. verb. la ВАШАТИ, ВАШЪ, ВАШИШИ sculpera) sculptura, statuă.

ВЕЛИЙ adj. mare; ГЛАСЪ ВЕЛИЙ glas mare¹⁸⁵.
ВЕЛИКЪ adj. mare; ДЪНЬ В. zi mare (sărbătoare);
ГЛАСЪ В. glas mare.

ВЕЛИЧИЕ ntr. mărime (de la ВЕЛИКЪ).

ВЕЛЪМИ adv. foarte (comp. ВЕЛИЙ).

ВЕЛѢТИ, -ЛЪЖ, -ЛИШИ a voi, velle (comp. ВОЛЯ), a porunci;

ПОВЕЛѢТИ (verb. perf.) a porunci (anbef[ehlen]), a însărcina, a permite.

ВЕСЕЛИТИ, -ЛЪЖ, -ЛИШИ (ВЕСЕЛЪ vesel) a bucura, a veseli; — сѧ a se v—.

ВЪЗВЕСЕЛИТИ сѧ a fi vesel, a petrece, a se amuza.

ВЕСЕЛЕНИЕ ntr. veselie, ospăţ (fest[t]mahl).

ВЕСТИ, -ДЖ, -ДЕШИ a conduce (a purta),

ВЕДЕТЬ Ioan 21.18. futurul;

ВЪВЕСТИ a introduce; ВЪВЕКСА (apostol. 9.8) 3 plur. aorist.

ВЪЗВЕСТИ a duce sus (hinaufführen); — ОЧИ a ridica ochi, a-şi îndrepta privirea în sus; — сѧ a se ridica;

¹⁸⁴ În realitate, *besnă* (nu *besnă*, cum se scria uneori) provine din slavon.

ВЕЗДѢНА.

¹⁸⁵ Sublinierea atrage atenţia asupra calcului lingvistic.

ИЗВЕСТИ a duce afară;
НАВЕСТИ a conduce la ceva, contra a ceva, de
 pildă **НАВЕДЕ НА НЪА ВОДЪ** Exod. 15.19;
 a duce acasă (**a nevedi**).

ОТЪВЕСТИ a duce din loc;
ПРИВЕСТИ a aduce (herbeiführen, herbringen,
 hinführen, heimbringen).

ВЕЧЕРЪ msc. seară.

ВЕЧЕРІА fem. cină (δειπνον).

ВИДЪСАИДА fem. gr. Βηθσαϊδά.

ВИДЪНИЕ (subst. verbal de la **ВИДЪТИ**) vederea,
 Ioan 5.37 = εἶδος formă.

ВИДЪТИ, -ЖДЪ, -ДИШИ a vedea.

ВИНА fem. cauză, ocazie, pricinuire; **винă**;
 pretext, dezvinovățire, scuză.

ВИНО ntr. vin.

ВИНОВЪНЪ adj. vinovat; **ВИНОВНА ТЕОРИТИ** a
 învinui pe cineva.

ВИНОГРАДЪ msc. vie, podgorie; și: viță de vie,
 butuc.

ВИТИ, **ВНЪЖ** (**ВЪЖ**), **ВНЪШИ** a se împleteci, a
 încungiura cu vițele;

ЗАВИТИ a întoarce, a înfășura;

ОБИТИ a înfășura, a înfășa (de acolo obială
 și oghial)¹⁸⁶;

СЪБИТИ a înfășura la un loc.

ВИТЛЕОМЪСКЪ adj. vitleemic.

ВИТСАИДСКЪ adj. vitsaidic (gr. Βηθσαϊδά). |

ВЛАДЪКА msc. (însă Exod. 15.14, cu adiectiv
 în forma feminină, precum adesea aceste
 cuvinte) domnitor (**ВЛАДЪ**, **ВЛАСТИ** a domni).

ВЛАСВИМНА = **ВЛАСФИМНА**.

ВЛАСТЬ fem. (**ВЛАСТИ**, **ВЛАДЪ** a domni) stăpînire,
 putere, domnie, c. instr. **ВЛ.ЗЕМЪНЪЖ** stăpînire
 asupra pămîntului (și verbul c. instr.).

ВЛАСФИМСАТИ, -САЖЪ, -САШИ **ВЛАСФИМЕИВ**.

ВЛАСФИМНА fem. **βλασφημία**.

ВЛАСЪ msc. păr.

- ВЛАЧИТИ, -ЧЪ -ЧИШИ a trage, a târîi;
 ИЗВЛАЧИТИ a trage afară.
 ВЛЪКЪ msc. lup.
 ВЛЪНА fem. undă, val.
 ВЛЪХЪКЪ msc. mag, fărmăcător, plur. ВЛЪСВИ.
 ВЛЪШЬСКЪ adj. fărmăcătoresc.
 ВЛЪШТИ, -КЪЖ, -КЪЧИШИ a trage, a târîi;
 ИЗВЛЪШТИ a trage afară;
 ОБЛЪШТИ a îmbrăca, cu instrumentalul obiectului Math. 27.28; cu ВЪ + acc. Mat. 27.31;
 ПРИВЛЪШТИ a aduce (heranziehen, herbeziehen); ПРИВЛЪКЪЖ Ioan 12.32, futurul;
 СЪВЛЪШТИ a dizbraca (haine), de pildă СЪВЛЪКОША СЪ НИГО ХЛАМИДЪЖ; СЪВЛЪКЪЖ part. praet. act. I.
 ВОДА fem. apă.
 ВОДИТИ, -ЖДЪЖ, -ДИШИ (ВЕДЪЖ, ВЕСТИ) a conduce (a-l purta p. snv.);
 ВЪЗВОДИТИ a duce-n sus, a ridica;
 ИЗВОДИТИ a duce afară (izvodi, izvod)¹⁸⁷.
 ВОДНОСЪ msc. la adică apariu (ВОДА, НЕСТИ), cană de apă.
 ВОИ msc. ostaș; plur. ВОИ soldați, oaste.
 ВОИНЪ msc. ostaș, soldat; ВОИНА război.
 ВОЛИТИ, -ЛЪЖ, -ЛИШИ a voi (velle), a prefera (malle);
 ИЗВОЛИТИ a dori, a alege, a prefera, c. acc.; a se învoi cu ceva, c. dat.; НЕ ИЗВОЛИ c. inf. noli.
 ВОЛЪ msc. (gen. -ЛОУ, u- trupină) bou (bivol)¹⁸⁸.
 ВОЛЯ fem. (cf. ВЕЛЪТИ) voință, voie.
 ВОИЯ fem. miros.
 ВОИВОДА masc. (ВОИ; -ВОДА de la ВЕДЪЖ, ВЕСТИ) campodux, căpitan de oaste, principe.
 ВРАГЪ msc. vrăjmaș.
 ВРАТА ntr. plur. poartă (ușă).
 ВРАТАРИЦА fem. de la ВРАТАРЪ portăreasă.
 ВРАТАРЪ msc. portar, ușăriu.

¹⁸⁷ Adăugat de Eminescu.¹⁸⁸ De fapt, *bivol* provine din mediobulg. БИВОЛЪ.

- ВРАТИТИ, -ШТЖ, -ТИШИ a întoarce, a **învîrți**
 (comp. ВРАТ-ЪТИ, -ШТЖ, -ТИШИ aceeași);
 ВЪЗВРАТИТИ a întoarce înapoi, a da-înapoi,
 —СА a se întoarce;
 ОБРАТИТИ a întoarce, —СА a se întoarce (la
 religie), **răzvrăți**¹⁸⁹;
 ОТЪВРАТИТИ abwenden, wegwenden.
 ВРАТЪ msc. instrument de chinuire, equuleus,
 p. 102.
 ВРЪВЪ funie.
 ВРЪТОГРАДАРЪ msc. grădinar.
 ВРЪТОГРАДЪ msc. grădină.
 ВРЪТЬПЪ, ВРЪТЬПЪ (comp. ВРАТЪ grădină) gră-
 dină.
 ВРЪХОВНЪ adj. (ВРЪХЪ) superiorul, cel mai
 înalt (**verhovnic**).
 ВРЪХОУ adv. sus, deasupra; praepos. c. gen.
 ВРЪХОУ ЛЕДА pe gheață.
 ВРЪХЪ msc. (loc. ВРЪХОУ) capătul de sus, **vîrful**;
 на ВРЪХОУ în vîrf; ДО ВРЪХА pînă sus, pînă
 la culme, la margine.
 ВРЪДИТИ, -ЖДЖ, -ДИШИ (ВРЪДЪ daună) a-l păgubi
 pe cîv., a-l jigni.
 ВРЪДЪ msc. (valoare), НЕ ВРЪДОУ СЪТВОРИТИ a
 disprețui, a respinge (**vrednic**).
 ВРЪМА ntr., gen. -МЕНЕ, **vreme**.
 ВРЪТИ (ВРЪТИ), ВРЖ, ВРЕШИ a **vîri**, a băga, a
 înfige;
 проврѣти a băga prin (durchstecken).
 ВРЪШТИ, ВРЖЖ, ВРЖИШИ a **zvîrli**, a arunca;
 ВЪВРЪШТИ a arunca înlăuntru; ВЪВРЪЖЕТЪ,
 p. 100 fut[urum];
 ИЗВРЪШТИ a arunca afară;
 о-про-врѣшти a răsturna;
 отъврѣшти a **zvîrli** de la sine; — СА cum gen.
 a se întoarce de la —, a se lepăda de cine-
 va, a tăgădui; Mat.26, 34.35. futurum.
 поврѣшти hinverfen, a **zvîrli** la, — на ЗЕМЛИ
 (loc.) la pămînt.

¹⁸⁹ Mai exact, din slavon. **РАЗВРАТИТИ**, format din aceeași rădăcină, cu
 fixul **РАЗ-**.

61

въ praep. cu loc. & acc. in; cu locativul arată locul: **въ вѣсемѣ мнрѣ** în toată lumea; **въ людѣхѣ** între oameni; **въ мнѣхѣ** către mine Mat. 26, 10; acuzativul arată direcția locală: **въ градѣ** spre oraș, la...; locul în timp s-arată asemenea cu locativul: **въ снѣхѣ ношѣ** în astă noapte; **въ прѣвѣтѣхѣ днѣ** în ziua de-nția; **въ вѣкмѣ оно** în vremea aceea. | (Arată în genere durata timpului sau un punct nedeterminat înăuntrul unui răstimp, ca punct fix). Scop: **въ памѣтѣ** în amintirea; **въ отѣданиѣ грѣхѣомѣ** Mat. 26, 28 spre iertarea păcatelor. Însamnă: **въ нмѣ отѣца** în numele tatălui¹⁹⁰.

възвѣстити, -штѣ, -стиши (**въвѣстѣ** adj. cunoscut, vestit, subst. veste, comp. **въдѣти**) a vesti, a anunța; **възвѣштѣ** Ioan 16, 25 futurul; **възвѣститѣ** Ioan 4, 25; 16, 13 futurul.

възградати, -ждаѣ, -жданши a zidi (proprie și tropice¹⁹¹; **възградити** a clădi, градѣ). **възграждение** ntr. subst. verb. Erbaung (în sens duhovnicesc).

въздрати, -дрѣѣ, -раѣши a rupe (zerflischen) (comp. **дрѣрати**, **дрѣж**).

възрастѣ msc. (**въз-д-расти** a crește mare) vîrstă matură, ѣликѣа.

възирати, -раѣ, -раѣши (**възвѣрѣти** sub **звѣрѣти**) a contempla; — на нѣ a-l privi pe dînsul (nî din Transilvania și **nani**¹⁹²).

възливати, -ваѣ, -ваѣши (comp. **възливати**) a turna de asupra (aufgiessen).

въвозможанѣ adj. (**въз-**, **мошти**) posibil.

възмѣштение ntr. (subst. verb. la **въз-мѣштити**) mișcare.

¹⁹⁰ În continuare, Eminescu omite 13 trimiteri (de ex., **въвѣсти** s. [vezi] **вѣсти** ș.a.m.d.), ca și mai jos, toate cu prefixul **въз-**, pe care nu le mai menționăm; de asemenea, nu vom menționa omisiunile de trimiteri nici la literele următoare.

¹⁹¹ Adverb creat de la *троф*, după germ. *tropisch*.

¹⁹² Apropierile lui Eminescu n-au bază etimologică.

ВЪЗНЪСТИ (**НЪСТИ**), **-НЪЗЖ**, **-ЗЕШИ** a prinde, aufstecken, anheften.

ВЪЗЪ, **ВЪЗ-** (foarte rar afară de compozite) cere acuzativul¹⁹³.

ВЪЗЪПИТИ, **-ПИЖ**, **-ПИЕШИ** a striga (ausrufen).

ВЪКОУШАТИ, **-ШАЖ**, **-ШАЕШИ** (**ВЪКОУСИТИ**) c. gen. a gusta.

ВЪМЪСТИТИ, **-ШТЖ**, **-СТИШИ** (proprie va să zică a pune, a așeza într-un loc, **МЪСТО**) a cuprinde (despre vase), fassen.

ВЪМЪСТАТИ, **-ШТАЖ**, **-ШТАЕШИ** a cuprinde, a încăpea ceva; **СЛОВО МОЕ НЕ ВЪМЪСТАЕТЪ СЯ ВЪ КЪ** cuvîntul meu nu găsește loc în voi.

ВЪНЪ adv. afară (conf. **ВЪНЪ**); praep. cu genitiv **ВЪНЪ КОНОБА** din cazan afară.

ВЪНЪСТИ, **-НЪЗЖ**, **-ЗЕШИ** (comp. **ВЪЗ-НЪСТИ**) einstecken, a băga în (... buzunar, în sac).

ВЪНЪ adv. afară (draussen).

ВЪ-Н-ИГДА adv.¹⁹⁴ cînd (als).

ВЪ-Н-ЖТРЪ adv. înlăuntru, **înnuntru**, **înlontru**¹⁹⁵.

ВЪПИТИ, **-ПИЖ**, **-ПИЕШИ** a chema (schreien) (conf. **ВЪЗЪПИТИ**).

ВЪПЪ msc. chemare, strigăt.

ВЪПРАШАНИЕ ntr. (subst. verb. la **ВЪПРАШАТИ**) întrebare, interogatoriu.

ВЪПРАШАТИ, **-ШАЖ**, **-ШАЕШИ** (**ВЪ-ПРОСИТИ**) a interroga, ausfragen, a întreba de ceva (cu gen. obiectului), a iscodi pe c[ine]va; **О НИЕМЪЖЕ ВЪПРАШАЕМЪ ВЪЮ** de ceea ce vă-ntrebăm pe amîndoi; |

62

СЪВЪПРАШАТИ СЯ СЪ — a se întreba reciproc, a disputa cu cineva.

ВЪСАДЪНИКЪ msc. (sens propriu: cel ce șade pe ceva, comp. **ВЪСАДЪНЪ** calare [pe cal]¹⁹⁶, **ВЪСАДИТИ**) călăreț.

ВЪСЕЛЪТИ, **-ЛЪЖ**, **-ЛЪШИ** a se așeza, a locui; **ВЪСЕЛЕНІЯ** (sc. **ЗЕМЛЯ**) pămîntul locuit, orbis

¹⁹³ Se omite un exemplu.

¹⁹⁴ Trebuie: *conj.*

¹⁹⁵ Cuvîntul românesc este moștenit din lat. ([in]illac intro sau in intro).

¹⁹⁶ Paranteza lui Eminescu.

terrarum, trad. din ἡ οἰκουμένη (conf. НАСЕЛЕНТИ) (*nasalie*¹⁹⁷, *seliște*).

ВЪСКРЪСЕНИЕ ntr. (subst. verbal la ВЪС-КРЪСНЖТИ) înviere.

ВЪСКРЪСНЖТИ, -НЖ, -НШИ a se ridica, a învia; ВЪСКРЪСНЕТЬ Ioan 11, 23, 24 futurum.

ВЪСКРЪСИТИ, -ШЖ, -ШИИ (caus. la ВЪС-КРЪС-НЖТИ) a trezi, a scula din ...; ВЪСКРЪШЖ Ioan 2, 40, 54 futurum.

ВЪСКРЪСЪНЪ adj. al învierii, resurrectionalis; ОУКАЗАНИЕ ВЪСКРЪСЪНОЕ dovadă învierii.

ВЪСКРЪШАТИ, -ШАЖ, -ШАШИ a scula din (morți). ВЪСКРЪШЕНИЕ ntr. (subst. verbal la ВЪСКРЪСИТИ) sculara (din morți), trezirea din (...).

ВЪСПАТЬ¹⁹⁸ adv. îndărăt, înapoi (о-пaтъ aceeași) (*ponciș*?)¹⁹⁹.

ВЪСТАНИЕ ntr. (subst. verb. la ВЪ-СТАТИ) înviere. ВЪСХОДЪНИЦА fem. (ВЪСХОДЪ suis în sus, ВЪСХОДЪНЪ adj. pentru el) ὀρϕον, Söller.

ВЪТОРНИЦА fem. (ВЪТОРЪ²⁰⁰) dualitate, δυός (cf. ТРОНИЦА); instr. ВЪТОРНИЦЕЖ de-a doua oară. ВЪТОРЪ num. ord. al doilea; ВЪТОРОЕ de-a doua oară.

ВЪСОКЪ adj. înnalt.

ВЪСОТА (ВЪСО-КЪ) înnălțime.

ВЪШЕ adv. (v. ВЪШЪ) mai nalt, sus; съ ВЪШЕ de sus, аште кѣто не родить сѧ съ ВЪШЕ

ВЪШЪ, mai hotărît ВЪШИЙ, fem. ВЪШЬШИ, ntr. ВЪШЕ, adj. comparativ la ВЪСОКЪ; ВЪШЕ adv. v.m. sus.

ВЪШЪНЪ adj. (ВЪШЪ) deasupra, ВЪШЪНИЙ cel mai nalt, cel mai de sus.

ВЪШ fem. gît.

ВЪДОВИЦА fem. văduvă (ВЪДОВА aceeași).

ВЪСАКЪ (ВЪСЪКЪ, ВЪСАКЪ) pron. fieșine, fiecare.

¹⁹⁷ În realitate, provine din slavon. носило.

¹⁹⁸ În mss.: -ж-.

¹⁹⁹ Apropiere fără bază etimologică (*ponciș* e derivat românesc de la cuvântul dialectal *ponc* „deal”).

²⁰⁰ În mss.: -ъ.

ВЪСЕГДА adv. (**ВЪСЬ**) în orice vreme, totdeauna.
ВЪСЕДРЪЖИТЕЛЬ msc. (**ДРЪЖАТИ**) atotstăpînito-
 riul, atotputernicul, **παντοκράτωρ**. |

ВЪСЬ, **ВЪСН**, **ВЪСЕ** pron. atot, tot, fiecare; **ВЪСЬ**
МИРЬ ó κόσμος, lumea-ntreagă, lumea toată.
ВЪСЬ fem. sat, **χωρίον**.

ВЪСЪДОУ adv. de pretutindenea, din tot locul,
 pretutindenea.

ВЪСЪДЪ adv. pretutindenea.

ВЪЧЕРА adv. ieri.

ВЪДЪТИ, **ВЪМЪ** și **ВЪДЪ** a ști, a cunoaște;
ИС-ПО-ВЪДЪТИ a se spovădui (confesa), be-
 kennen (**повая**²⁰¹);

ПОВЪДЪТИ^{201bis}, a propovădui, verkünden;
ОУВЪДЪТИ a esperia (**γινώσκειν**), a învăța.

ВЪНИЕ ntr. coll. **βαίη**, ramuri de dafin; în genere
 „gamurii“.

ВЪКЪ msc. vreme lungă, **vac**, aevum, αἰών,
 vecinicie; **ВЪ ВЪКЪ** εἰς τὸν αἰῶνα; **ВЪ ВЪКЪ**
 în veci, **ВЪ ВЪКЪ ВЪКОМЪ** în vecii-vecilor;
ОТЪ ВЪКА ἐκ τοῦ αἰῶνος din veci, von ewig-
 keit her.

ВЪНЬЦЪ msc. (**ВНТИ**) cunună, coroană.

ВЪНЬЧАТИ, **-ЧАТЬ**, **-ЧАШИ** a încunună, a încorona.

ВЪРА fem. credință; **ВЪРЪ** **ВЪТИ** a prinde cre-
 dință (**zaveră**²⁰²).

ВЪРОВАТИ, **-РОВАЖ**, **-РОВАШИ** a crede, cu **къ** + dat.
 a crede în..., cu **въ** + acc. aceeași; **ВЪ-**
РОВАТЕ Ioan 3, 12.

ВЪРЪНЪ adj. vrednic de **crezare**²⁰³, adevărat;
 credincios.

ВЪСНТИ, **-ШЪ**, **-ШИ** a atârna (**висѣти** hangen);
ПОВЪСНТИ a anina, suspendere;
СЪВЪСНТИ a lăsa s-atârne.

ВЪТРЪ msc. vînt (**vitreg**²⁰⁴).

ВЪЧЪНЪ adj. vecinic, etern.

²⁰¹ De fapt, provine din pol. *powódca*.

^{201bis} În mss.: **-АТИ**.

²⁰² Provine din bg. *завера*.

²⁰³ Sublinierea marchează faptul că locuțiunea cuprinde cuvîntul *crezare*
 (< *crede* = **вѣрова-**ти).

²⁰⁴ Apropiere fără bază etimologică (*vitreg* continuă lat. *vitricus*).

- ВЪШТАТИ**, -ТАЖ, -ТАШИ (**ВЪТЪ** orig. sentență, рѣма; comp. **ВЪТНЙ**, gen. **ВЪТННА**, orator) a vorbi, a grăi;
- ИЗВЪШТАТИ** a o spune, a pronunța;
- ОВЪШТАТИ** (comp. **ОВЪТЪ** promisie) a promite, a giurui, a făgădui;
- ОТВЪВЪШТАТИ** (" **ОТВЪВЪТЪ**) a răspunde;
- СЪВЪШТАТИ** (" **СЪВЪТЪ**) a consilia, a sfătui.
- ВЪЗАТИ**, **ВЪЖЖ**, -ЖЕШИ a lega;
- ОВЪЗАТИ** a lega-mprejur, a înfășura, a lega (râni); **ОВЪЗАНЪ НОГАМА И РЪКАМА** legat de mâini și de picioare (**obezi**²⁰⁵);
- СЪВЪЗАТИ** a lega la un loc, a lega butuc, a cetlui;
- ОУВЪЗАТИ** a lega, a încununa.
- ВЪШТЬ**, mai hotărît **ВЪШТНЙ**, fem. **ВЪШТЬШИ**, ntr. **ВЪШТЕ**²⁰⁶, adj. compar. mai mare, ntr. mai mult. |

65

Г.

- Г са număr = 3, **ТРОЕ**, **ТРОИ**.
- ГАЗОФУЛАКНА** fem. **ΓΑΖΟΦΥΛΑΚΙΟΝ**, aerarium.
- ГАЛЛЕЙСКЪ** adj. galileic.
- ГАЛЛЕЯ** fem. **Γαλιλαία**, Galilea.
- ГВОЗДИНЪ** adj. la **ГВОЗДИЙ**, **ГВОЗДЪ** msc. cuiu (clavus); **ІЗВКА ГВОЗДИЙНА** rana de cuiu. |

66

- ГЕӨЪСИМАНИ**, **ГЕТЪСИМАНИ** **Γεθημανῆ**.
- ГЛАВА** fem. cap.
- ГЛАГОЛАТИ**, -ЛЪЖ, -ЛЪШИ (**ГЛАГОЛЪ**) a zice, a vorbi;
- ВЪЗГЛАГОЛАТИ** proprie a anunța, a spune pe de rost; **ВЪЗГЛАГОЛЕТЪ СЯ** se va spune, se va povesti.
- ГЛАГОЛЪ** msc. cuvînt.
- ГЛАДЪ** msc. foame, foamete.
- ГЛАСИТИ**, -ШЖ, -ШИШИ (**ГЛАСЪ**) a-și ridica glasul tare, vocem emittere, a striga;
- ВЪЗГЛАСИТИ** (proprie aufschreien) a cînta (cucosii); **Mat. 26, 34** a chema, **φωνεῖν** (cu și fără obiect); **ВЪЗГЛАСИТЬ** **Ioan 13, 38** futurum.

²⁰⁵ *Obadă* (pl. *obczi*) provine din v.sl. **ободъ**.

²⁰⁶ În mss.: **вѣте**.

гласъ msc. glas.

гласати, -шаш, -шашни a chema, a numi.

гласница fem. adîncime.

гласокъ adj. adînc.

гнѣвати, -важ, -важни сѧ (гнѣвъ mînie) a se mînia; — на + acc. pe cineva;

прогнѣвати сѧ²⁰⁷ a izbucni în mînie, în zorn gerathen;

разгнѣвати сѧ a se mîniè, a se oțari, ergrimmen.

година fem. oară (годъ timp, καιρός; și oară, hora).

годити, -жаж, -дши, sens propriu în г. сѧ convingere, fără сѧ a fi potrivit, plăcut (la vreme?);

въгодити a plăcé.

гольгаѧа Голѧаѧѧ.

гольнь fem. Schenkel, fluerele.

голѧь, gen. -ви, hulub, porumb.

гонезнѧти, -нѧ, -нешни a fi mîntuit, a deveni liber, a fi liber, *cu gen.* de ceva.

гонити, -нѧ, -нешни (гънати) a **goni**, a urmări a persecuta;

изгонити a **izgoni**.

гонение ntr. (subst. verb) goană, persecuțiune.

гора fem. munte.

горь, mai hotărît горнѧ, fem. горьши, ntr. горѧ, adj. comp. mai rău.

горькъ adj. amar, amărîu, dureros, crud, ntr.

горько adv. Mat. 26, 75.

горьцѧ adv. la горькъ cu amărăciune, crudeliter²⁰⁸.

горѧ adv. în sus.

горѧти, горѧж, -риши a arde intrans., a **dogori**.

горѧ ntr. răul; cu dat. ca exclamație: vai!

(ție), горѧ чловѧкоу vai omului. Mat. 26, 24.

господинъ msc. (господѧ) domn.

господѧ [msc.] domn.

господѧнь [adj.] a Domnului.

²⁰⁷ În mss.: по-

²⁰⁸ Traducerea latină nu e în *Manualul* lui Leskien.

- госпожда fem. Doamnă.
 гостинникъ msc. ospătar, birtaş (gastwirt;
 гость, гостинникъ hospitalis).
 гостинница fem. birt, ratoș.
 гость msc., gen. гости, oaspete.
 готовати, -валъ, -ваши (готовъ gata²⁰⁹) a pre-
 găti, a găti, a para, prepara;
 оуготовати verb. perf. a prepara; оуготованъ
 gata.
 готовити, -валъ, -ваши a face gata, a prepara;
 оуготовити verb. perf., оуготованъ =
 -валъ gata, pregătit (înarmat).
 готовъ adj. gata, pregătit.
 градити, -ждъ, -дши (градъ) proprie a îngrădi,
 a încungiura cu zid; a zidi;
 оградити a îngrădi; a încungiura cu zid.
 градъ msc. oraș.
 градьць msc. orașel, târgușor, sat.
 грети, -бъ, -бши a săra, rudern;
 погрети a îngropa.
 григорий msc. Gregorius.
 гробъ msc. groapă, mormînt.
 громъ msc. (comp. грѣмити, грѣмьль, грѣмши
 a tuna) tunet.
 грѣцьскы adv. (грѣцьскъ ad[j.] grecesc) gre-
 cește.
 грѣхъ msc. păcat; Mat. 26, 28: отъдание
 грѣхомъ iertarea păcatelor (*dativul la sub-
 stantiv, precum și acolo unde în limba germ.
 de ex. se pune posesivul sau gen. obiectiv*).
 грѣшити, -шъ, -шиши a păcătui, a greși; съгрѣ-
 шити a se greși.
 грѣшникъ²¹⁰ msc. păcătos (грѣшнъ), Mat. 26,
 45: въ рѣцѣ грѣшникомъ (în evang. Ostr.
 въ рѣцѣ грѣшныихъ) în minile păcătoșilor.
 грѣяти, грѣжъ, грѣшиши a încălzi.
 гразнѣти, -нъ, -неши a se surpa;
 погразнѣти a se surpa, a pătrunde.
 грѣсти, градъ, градеши a veni.

²⁰⁹ Cuvînt autohton, de origine traco-dacă, înrudit cu v. sl. **готовъ**.

²¹⁰ În mss.: грѣшникъ.

68

ГРЖБА, mai propriu ГРЖБАИИ, fcm. ГРЖБАШИИ,
ntr. ГРЖБАИ, adj. comp. la ГРЖБА²¹¹;
ГРЖБАШЕ nom. plur. msc. formă mai ve-
che = ГРЖБАШЕ p. 106.

ГРЖБА adj. roh, fără experiență, ignorant. |
ГРЖГА msc. răzătoare (? Schabeisen²¹²), p. 102.
ГОУБИТИ, -АЖ, -БИШИ a nimici, a l pierde pe
cineva (perdere, ГЫБНАТИ perire);
ПОГОУБИТИ aceeași, a pierde; ПОГОУБИТЬ Ioan
12, 35 futurum.

ГОУМАНО ntr. Tenne, Scheuer.

ГЫНАТИ, ЖЕНА, ЖЕНШИ a hăitui, a urmări, a
prigoni;

ИЗГЫНАТИ, ИЖДЕНА (= ИЗ-Ж). Ioan 6, 37
futurum; ИЖДЕНАТЬ Ioan 15, 20; 16, 2 fu-
turum.

ГЫБАТИ, -АЖ, -БИШИ (comp. ГЫБНАТИ) a peri,
umkommen;

ПОГЫБАТИ dass. verb. perf. ПОГЫБАЖАТЬ
απολοῦνται Mat. 26, 52.

ГЫБНАТИ, -НА, -НЕШИ a peri;

ИЗГЫБНАТИ a peri cu totul, a se prăpădi;
ПОГЫБНАТИ verb. perf. a peri, a se pierde;
Mat. 26, 52; Ioan 10, 25 futurum.

ГЫБЛА fem. nimicire, risipă, peire.

ГЖБА fem. burete. |

79

Д.

ДА conjuncție, ca (intenție și consecvență), ut,
iva, ѡс, ѡсте; în propoziția dependentă
stă verbul perfect. (futurum), pag. 107 jos,
dativul cu infinitiv; înaintea formelor indi-
cative ale verbului, ДА înlocuiește impera-
tivul: ДА ИДЕТЬ meargă! ДА ГЛАГОЛИВЪТ сă

²¹¹ În mss.: ГРЖБА.

²¹² Semnul întrebării aparține lui Leskien; Fr. Miklosich, *Lexicon*, p. 148, scrisese: „instrumentum quoddam”. În realitate, grafia r- reprezintă o greșală a copistului *Codicelui de la Suprasl*, din care a fost extras cuvântul, în loc de КРЖГА „cerc” (instr. КРЖГОМЪ „în jur, de jur împrejur”); vezi: *Codex Supraslensis*, edidit S. Severianov, vol. I, Graz, 1956 (reproducerea fotomecanică după ed. de la St. Petersburg, 1904), p. 268, r. 18, și nota; *Lexicon linguae palaeoslovenicae*, II, Praga, 1973, p. 81.

²¹³ Cuvintele de pe această pagină (pină la ДВЖЖИНО) sînt scrise pe două coloane.

vorbim amîndoi; după un **аште** premergător, **да** începe mădulariul următor al unei propoziții condiționale: **аште нстрасешн — н да падеть** p. 98. Dacă lași să cadă — și cade; **да не** ca nu; **яко да** pentru ca; **да аште** dacă, în caz dacă, așadar dacă; **да оубо аште** așadar dacă; **да аште оубо не** așadar dacă nu; **аште да** v. **аште**.

давнн, -блж, -виши a zugruma, a gîtui;
оудавнн a zugruma, a înnăduși; — сж a se spînzura.

давъдовъ adj. poss. la **давъдъ**, a lui David.
давъдъ msc. David.

далечъ adj. departe, depărtat, ntr. **далече** adv. departe, în depărtare; **из-далеча**²¹⁴ de departe, din departe.

даръ msc. dar.

дати, **дамъ**, **дасн** a da (perfectul²¹⁵ exprimă deci și futurul, de pildă **дасте** veți da, Mat. 26, 15 și adese); cu dativul persoanei și infinitiv, a permite, a lăsa, comp. **ткло давъше оукрасти**, p. 105 jos, lăsînd să fure trupul;

въдати a preda, a da în samă;

въздати a da-nnapoi; **хвалжъ въздати** a a duce laudă;

отъдати a răsplăti;

подати a oferi, a da în dar, a dăru; **подамъ** p. 98 futurum; cu dativul cu infinitiv **подашж оученикомъ сължгати** ei li dădură ucenicilor (putința) de-a minți;

продати a vinde;

прѣдати a preda, a vinde; **прѣдамъ** Mat. 26, 15 fut., **прѣдасть** Mat. 21, 23 futurum și mai adesea astfel; **прѣдати доушж** s. **доухъ** a-și da sufletul, a muri.

даннн ntr. (subst. verb. la **дати**) dar.

²¹⁴ Întrucît în original cuvîntul e tipărit la sfîrșit și la început de rînd, Eminescu n-a scris liniuța de unire.

²¹⁵ Trebuie: *perfectiv*.

ДАДАТИ, ДАЖ, ДАШИШ а да (durativ la ДАТИ);
 ВЪДАДАТИ а преда; — ДЪШТЕРЬ НА БРАКЪ а-și
 mărita fata; — СЯ а се да, а fi dat, а се
 mărita (nubere);

ВЪЗДАДАТИ а да înapoi, — ХВАЛЖ а да mul-
 țămîtă;

ПРОДАДАТИ а vinde;

ПРЕДАДАТИ а преда, а trăda; ПРЕДАВАЙ tră-
 дătorul (ca însușire durativă а celui ce
 împlă cu trădare), vînzător.

ДВИГНАТИ, -НАЖ, -НЕШИШ а mișca;

ВЪЗДВИГНАТИ а erige; ВЪЗДВИГНАЖ Ioan 2,
 19 futurum.

ДВИЖЕНИЕ ntr. (subst. verb. la ДВИГНАТИ)
 mișcare. |

ДВИЗАТИ, -ЗАЖ, -ЗАШИШ а mișca (ДВИГ-НАТИ);
 ПОДВИЗАТИ aceeași (perf.); — СЯ а се grăbi,
 а се osteni, а lupta.

ДВОРЪ msc. curte, ogradă.

ДВЪРЪ fem. și plur. ДВЪРИ уșa; ВЪХОДАЙ ДВЪ-
 РЪМИ Ioan 10, 1, intrînd pe уșa (prin
 mijlocul ușei).

ДВЪРЪНИЦА fem. păzitoarea ușei.

ДЕСАТЬ num. ord. al nouălea.

ДЕСАТЬ num. nouă.

ДЕСЪНИЦА fem. (ДЕСЪНЪ) mîna dreaptă.

ДЕСЪНЪ adj. drept (dexter); ДЕСЪНАШ (sclc.²¹⁶
 ржка mîna) dreapta.

ДЕСАТЬ num. ord. al zecelea.

ДЕСАТЬ num. card. zece, plur. ДЕСАТИ, ДЕСАТЕ;
 ДЪВА НА ДЕСАТЕ douăsprezece (subst. atîrnă
 în dual de la ДЪВА sau în gen. plur. de la
 ДЕСАТЕ); ТРИ ДЕСАТЕ treizeci (subst. în ge-
 nitiv plural și așa la toate zecile); ЧЕТЪРЕ
 ДЕСАТЕ patruzeci; ПАТЬ ДЕСАТЬ (?) ²¹⁷ cînzeci
 ș.a.m.d.

ДНЕТИ, ДНЕАЖ, ДНЕШИШ СЯ (ДНЕЪ msc., ДНЕО
 ntr. minune) а се minuna.

²¹⁶ Lat. *scilicet* „adică“.

²¹⁷ Semnul întrebării aparține lui Eminescu: probabil n-a înțeles că aici e genitivul plural, lucru explicabil, întrucît nu ajunsese încă la morfologie.

- ДНЕВНЪ adj. minunat, de mirare.
 ДИАВОЛЪ msc. διάβολος, drac.
 ДЛЪГОТРЪПЪКНИЕ ntr. (ДЛЪГО, ТРЪПЪКТИ) μακροθυμία, îndelungă-răbdare.
 ДЛЪЖИТИ, -ЖЖ, -ЖИШИ (ДЛЪГЪ lung) a lungi.
 ПРОДАЛЪЖИТИ a lungi, a întinde; ВЪ ПРОДАЛЪЖИСТЕ РЪЧЬ ²¹⁸ p. 105 ați ținut un cuvânt lung.
 ДЛЪЖНЪ adj. (ДЛЪГЪ datorie) dator, îndatorat.
 До препозиѣ cum genitivo, pînă, pînă la;
 До ТОГО ДЪНЕ pîn' în ziua aceea; До СЪМРЪКТИ pînă la moarte; До ДВОРА pîn' în curte;
 ПРИИТИ До НИХЪ a veni la ei.
 ДОБРОГОВЪКЪИНЪ adj. evlavios (εὐσεβής; ГОВЪКТИ, -ВЪКЪ a onora), dreptinstitor.
 ДОБРОПОВЪДЪНЪ adj. binebiruitor, καλίνικος (ПОВЪДА victorie).
 ДОБРОРОДЪСТВО ntr. (РОДИТИ, РОДЪ), naștere nobilă, εὐγένεια.
 ДОБРЪ adj. bun; ДОБРЪИ, ДОБРЪИШИ, ДОБРЪКЕ comp.
 ДОВЪЛНЪ (ДОВЪЛНЪ, ДОВЪЛНЪ) adj. (comp. ²¹⁹ ДОВЪЛЪТИ ²²⁰) suficient, îndeajuns, idoneus, capabil. |
 ДОБРЪ adverb la ДОБРЪ bine ²²¹.
 ДОВЪЛЪТИ, -ЛЪЖ, -ЛЪЖИШИ și -ЛИЖ, -ЛИШИ a fi de ajuns, a ajunge; НЕ Д. a n-ajunge.
 ДОЖИ adv. pînă, ДОЖИ И До КОНЬЦА pînă-n sfârșit.
 ДОЗЪРЪКТИ vezi ЗЪРЪКТИ.
 ДОМА adv. acasă.
 ДОМЪ msc. casă (gen. loc. dat. ДОМОУ, gen. plur. ДОМОВЪ [trupina u]²²²).
 ДОМЪСЛИТИ vezi МЪСЛИТИ.
 ДО-Н-ЪДЕЖЕ conjuncție (v. НДЕЖЕ) pînă (recte: pînă unde), pe cîtă vreme.
 ДОСАДИТИ, -ЖДЖ, -ДИШИ (ДОСАДА fem. ciudă, supărare) a înciuda, a ofensa, a maltrata.

²¹⁸ În mss.: речь.

²¹⁹ Compară.

²²⁰ În mss., фãгã ъ.

²²¹ Acest articol trebuia să fie plasat înaintea precedentului, ca în original.

²²² Paranteza dreaptă aparține lui Eminescu, după Leskien.

ДОСАЖДАТИ, -ЖДАЉ, -ЖДАШИ (ДОСАДИТИ) a su-
păra, a înciuda, a ofensa.

ДОСТАТИ vezi СТАТИ.

ДОСТОЙНЪ adv. (v. ДОСТОЯТИ) vrednic, demn,
cuvénit, cuviincios, НЕСТЬ²²³ ДОСТОЙНО ОУК
ѢЖЕСТИ nu e permis.

ДОСТОЙНЪНЪ adj. vrednic, demn; ДОСТОЙНЪНО
(scl. НЕСТЬ) pag. 105 ὄξιον ἔστι.

ДОСТОЯНИЕ ntr. (subst. verb. la ДОСТОЯТИ, recte:
cele cuviincioase) moștenirea.

ДОСТОЯТИ v. СТОЯТИ.

ДРАГЪ adj. scump, prețios.

ДРОУГЪ adj. altul; ДРОУЗИ unii, cîțiva;
ДРОУЗИ — НИИ (НИИ) sau НЕЦИИ unii — alții,
unii — ceilalți; ДРОУГЪ ДРОУГА (ДРОУГЪ ДРОУ-
ГОУ) unii altora, ei în de ei.

ДРОУГЪ subst. msc. amic.

ДРОУЖИНА fem. amicitie (și totalitatea conso-
ților).

ДРЪЖАВА fem. (ДРЪЖАТИ) Domnie, putere.

ДРЪЖАТИ, -ЖЖ, -ЖИШИ a ținé;

ОДРЪЖАТИ a ținé tare, κατέχειν; НЕДЖГЪМЪ
ОДРЪЖИМЪ lovit de-o boală.

ОУДРЪЖАТИ a ținé tare; ОУДРЪЖЖ pag. 99
futurum.

ДРЪЗАТИ, -ЗАЉ, -ЗАШИ (ДРЪЗНАТИ) a fi curagios,
cu inimă bună.

ДРЪЗНАТИ, -НАЖ, -НАШИ (ДРЪЗЪ adj. îndrăzneț)
a îndrăzni; **dirz, a se îndârji.**

ДРЪЗОВАТИ, -ЗОУЉ, -ЗОУШИ a îndrăzni, a lucra
cu îndrăzneală, p. 106 — за нь pentru dîn-
sul, spre apărarea lui. |

ДРЪКОЛЬ msc. măciucă (**drug**²²⁴).

ДРЪКО ntr. lemn.

ДРЪМАТИ, -МАЉ, -МАШИ a dormita;

ВЪЗДРЪМАТИ a adormi.

ДОУНАТИ, -НАЖ, -НАШИ a sufla (cu gura).

ДОУХЪ msc. suflare, duh (spiritus), spirit (comp.
ДЪХАТИ).

²²³ În mss.: НЕСТЬ.

²²⁴ Să fie drug?

ДОУША fem. suflet, viață.

ДЪВА (ДВА) num., fem. -ntr. ДЪВѢ doi, două
(flex. §. 64); ДЪВА НА ДЕСАТЕ doisprezece;
ДЪВА ДЕСАТЕ S. ДЕСАТИ douăzeci.

ДЪВОЙ (ДВОЙ) adj. numeral, dublu, ntr. ДВОЕ ca
subst. numeral; НА ДВОЕ РАЗДЪРА²²⁵ сѧ se
 rumpe în două.

ДЪЖДА msc. ploaie.

ДЪНО ntr. pământ (grund, boden).

ДЪСКА fem. scîndură, masă (doască la cărți)²²⁶.
ДЪХАНИЕ ntr. (subst. verbal la ДЪХАТИ) respi-
rarea (spiritus); ființă, ce răsufală, viețui-
toare (dihanie).

ДЪХАТИ, -ХАТЬ, -ХАЕШИ și -ШЪ, -ШЕШИ a respira,
a răsufala, a sufla.

ДЪРЪ fem. vale, colcăntaur²²⁷.

ДЪНЬ msc., gen. ДЪНЕ (§. 53, nota 4); ДЪНЬ
ВЕЛНКЪ zi mare; ВЪ ДЪНЕ (loc.?) Ioan 11, 9
ziua²²⁸.

ДЪРАТИ (ДРАТИ), ДЕРЖ, ДЕРЕШИ a jupi, a rupe;
ОДЪРАТИ a jupi de piele;

РАЗДЪРАТИ a sfișia; — сѧ a se rumpe (in-
trans.);

ОУДЪРАТИ a tunde.

²²⁵ În mss.: РЪС-

²²⁶ Explicația din paranteză aparține poetului, care marchează astfel originea slavonă a rom. învechit *doască*.

²²⁷ Foarte interesant acest cuvînt popular (variantă a lui *cociltău*, pl. *cociltauri* „coclauri, locuri anevoioase de umblat“), folosit de Eminescu și în poemul de inspirație folclorică, postum, *Călin Nebunul*:

Trece selbele-argintoase, trece-o vale, un colcăntaur.

Pînă vede dinainte răsărînd pădurea de-aur.

(*Opere*, VI, p. 36, v. 414—415; cf. și p. 489, 727). Poemul are cinci variante, primele patru (A—D), datate de Perpessicius (p. 485) „cca 1874, Berlin“, iar ultima (E), „1875, Iași“ (în versiunea B: *Trece de argint pădurea, trece văi și un colcăntaur*, p. 489) — așadar, din epoca traducerii de față. Citatul a fost reproduș în DA, I, II, p. 610, după ediția lui Il. Chendi (Minerva, 1902, p. 133), dar cuvîntul nu apare în *Dicționarul limbii poetice a lui Eminescu*, pentru motivul arătat în *Cuvînt înainte* (p. 3): numai postumele tipărite în primele ediții au fost luate în considerație, alături de poeziile și proza publicată în timpul vieții poetului.

²²⁸ Sublinierea atrage atenția asupra întrebuirii adverbiale a cuvîntului *ziua*, la fel cu v.sl. ДЪНЕ; semnul întrebării după indicația *loc[ativ]* aparține lui Leskien.

ДѢВА fem. fecioară.

ДѢВЦА ” ”

ДѢЛАТЕЛЬ msc. (ДѢЛАТИ) lucrătoriu, țaran,
γεοργός.

ДѢЛАТИ, -ЛАЖ, -ЛАШИ (ДѢЛО) a lucra;
СЪДѢЛАТИ a face o treabă, a o duce la capăt;
a erige.

ДѢЛТИ, ДѢЛЖ, ДѢЛШИ a împărți (ДѢЛЪ
parte);

РАЗДѢЛТИ a împărți bucăți; РАЗДѢЛЖ Exod.
15, 9 futurum.

ДѢЛО ntr. operă, lucrare; Apostol 9, 36 ca
trupină cu -es, gen. plur. ДѢЛЕСЪ. |

ДѢЛА prepoziție cu genitiv, pus[ă] după cuvîn-
tul sub recțiune: printre, pentru, din ca-
uza..., врагъ ДѢЛА pag. 105 printre duș-
mani.

ДѢТИ fem. plur. (trupina -i) copii.

ДѢТИ, ДЕЖАЖ, ДЕЖДЕШИ (și ДѢЖ, ДѢШИ) a pune;
ВЪЗДѢТИ a ridica, a întinde;

ЗАДѢТИ a împune;

ОДѢТИ a străpune, a îmbrăca;

ПРИДѢТИ anlegen, anhalten.

ДѢЯТИ, ДѢЖ, ДѢШИ (ДѢ-ТИ) a face; НЕ
ДѢИ nu face, las'; de acolo НЕ ДѢЯТИ în
sens de a lăsa (εἶν); НЕ ДѢЯТЕ ЕГО ИТИ
Ioan 11, 44 lăsați-I să meargă; НЕ ДѢИ ИЖ
Ioan 12, 7 las-o. |

Є.

ЄВРЕЙСКЪ adv. evreiește.

ЄІ 15, ПАТЬ НА ДЕСАТЕ.

ЄЛЪИ msc. ἔλαιον, untdelemn.

ЄЛНЪ msc. ἔλλην, grec.

ЄНЕЙ msc. Αἰνέας.

ЄНОНЪ nom. propriu local gr. Αἰνών. Ioan
3, 23.

ЄПЕН'ДУТЬ msc. gr. επενδύτης.

ЄФРЕМЪ msc. Ἐφραῖμ. |

Ж.

ЖАЛОСТЬ fem. ЖАЛЬ subst. indeclin. ЖАЛЬ ЕСТЬ МЫНЪ²²⁹ mi-i jale) jale; ЖАЛОСТЬ ДОМОУ ТВОЕГО — jale pentru casa ta.

ЖАСИЖТИ, -ИЖ, -ИШИ a speria, stupefieri;
ОУЖАСИЖТИ СЯ a se speria, obstupescere.

-ЖДЕ legat de pronume și participii (ТЪ-ЖДЕ, ТАКО-ЖДЕ) însemnează identitatea, ca-n latinește-dem în idem, eadem, ibidem și-n românește 'și în aceeași, același²³⁰.

ЖЕ particulă a accentuării logice, a punerii în relief (gr. γε, lat. quidem), pus[ă] nemijlocit după cuvîntul pe care-l întărește; adesea după pronume și participii, și anume a acelora cari sunt negate prin НИ-, НИ-КЪТО-ЖЕ, НИ-КОЛИ-ЖЕ; apoi, după И (el) și particole relative, acest же formează rela-tive ИЖЕ, ЯКО-ЖЕ; ca conjuncție însemnează însă, pentru a caracteriza o antiteză ușoa-gă, corespunzînd cu grecescul δέ.

ЖЕЛАТИ, -ЛЪЖ, -ЛЪШИИ a dori.

ЖЕНА fem. femeie, nevastă.

ЖЕНИХОВЪ adj. poss. la ЖЕНИХЪ a mirelui.

ЖЕНИХЪ msc. mire.

ЖЕНЬСКЪ msc.²³¹ femeesc, a femeii.

ЖЕСТОКЪ adj. aspru, crud. |

ЖЕШТИ, ЖЕЖ, ЖЕЖЕШИ a arde (trans.).

ЗАЖЕШТИ a aprinde; ЗАЖЕЖЕ 27, 7 Mat. — 3 sng. aorist;

РАЖДЕШТИ²³² (= РАЗ-Ж.) a arde, a se jă-găști²³³.

ЖИВТИ, -ЛЪЖ, -ВИШИ a învie (ЖИВЪ);

ОЖИВИТИ a însufleți; ОЖИВЪЖ = ОЖИВЪЖ pag. 98 (§. 33, notă).

ЖИВОТЪ msc. viață.

ЖИВОТЪНЪ adj. al vieții, ХЛЪБЪ Ж. pînea vieții.

²²⁹ În mss.: МЪЕ I.

²³⁰ De la *in idem* pînă aici, adăugat de Eminescu.

²³¹ Greșit la Leskien, în loc de *adj.* (de la ed. a 2-a pînă la a 7-a, tot greșit: *f.*).

²³² În mss.: РАЗА-

²³³ Cuvîntul nu este înregistrat în DA.

ЖИВЪ (-Ж, ЖИТИ) adj. viu.

ЖИДОВНИЪ msc. evreu.

ЖИДЪ msc. ”

ЖИЛИШТЕ ntr. (ЖИЛЪ, ЖИТИ) locuință.

ЖИТЕЛЪ msc. locuitor.

ЖИТИ, ЖИВЪ, -ВЕШИ a trăi;

ИЖДИТИ (= ИЗ-Ж. §. 35, not. 2) a-și petrece viața (în senz de a o uza), în genere a întrebuința, a cheltui;

ОЖИТИ a prinde suflet, a reînvié; futurum la ЖИТИ Ioan 5, 25; 11, 25;

ПОЖИТИ a trăi puțin (мало поживъ pag. 94);

ПРИ-ИЖДИТИ a cheltui (a da) pe deasupra, insuper impendere.

ЖИТИЕ ntr. viață, biografie.

ЖИТО neutr. pîne (grîne) (jitariu).

ЖИТЬНИЦА fem. (ЖИТЬНЪ adj. la ЖИТО) hambar, jitniță.

ЖРЪДЪ fem. măciucă, botă.

ЖРЪТВА fem. jertfă (жръ-ти).

ЖРЪТИ (ЖРЪЃТИ, ЖРЪЃТИ), ЖРЪЖ, ЖРЪШИ (ЖРЖ, ЖРШИ) a jertfi; жреш ли р. 96 jos: jertfi-vei?

ЖРЪЧЬСКЪ adj. (жръчь de la жръти, jertfitor, preot, mag), preoțesc; старьйшинны жръчьскы mai marii magilor (вльшьскы).

ЖРЪБИ msc. sorți.

ЖРЪБА ntr., gen. ЖРЪБАТЕ, mînz; на жрѣбате (loc.) Ioan 12, 15 (§. 55, nota 2).

ЖЪДАТИ, ЖИДЪ, ЖИДЕШИ a aștepta;

ПОЖЪДАТИ a aștepta ceva.

ЖЪЗАНИЕ ntr. plur. coll. la ЖЪЗАЪ.

ЖЪЗАЪ msc. vargă, băț.

ЖЪРЪЃТИ (ЖРЪЃТИ v. ЖРЪТИ) a jertfi.

ЖЪРЪЃТИ (ЖРЪТИ), ЖЪРЪЖ, ЖЪРЪШИ²³⁴ (ЖРЖ, ЖРШИ) a înghiți; ПОЖЪРЪЃТИ a înghiți. |

ЖАДАТИ, ЖАЖДАЖ, ЖАЖДЕШИ a însătoșa;

ВЪЖДАДАТИ (= ВЪЗ-Ж. v. §. 35, nota 2) сѧ a căpăta sete, a înseta.

²³⁴ În mss.: жрѣши.

ЖАДАНЪ adj. însetat.

ЖАТКА fem. recoltă.

ЖАТИ, ЖЪНЪЖ, ЖЪНЪШИ a cosi, a tăie, a secera.

5.

S = 6, ШЕСТЬ. |

95

3.

ЗА prep. *după*; cu acuzativul arată direcția încotro, în urma cuiva, drept lângă, lângă; ОУДАРИТИ ЗА ЛАНИТЪ a bate pe obraz; ЗА РЪКЪЖЪ ЖАТИ a lua de mână; *pentru* (în interesul, spre apărarea); *pentru* (wegen), ЗА СЛОВО ЖЕНЪ Ioan, 4, 39, din cauza cuvîntului femeiei; РАДОУЮЕТЪ СЯ ЗА ГЛАСЪ ЖЕНИХОВЪ se bucură pentru glasul (d.c. gl.²³⁵) mirelui; ЗА НЪ de ce, pentru că, căci; cu instrumentalis arată locul, ЗА ВЪСЪКЪМЪН СТОЪЖ stînd în urma tuturor.

ЗАВИСТЪ fem. (ЗА-ВИДЪ-ЪТИ a zavistui) zavistie, invidie.

ЗАВИТИ V. ВИТИ.

ЗАВЪКЪТЪ msc. (ВЪКЪТЪ sfat; contract, învoială) pact, contract; НОВЪМЪН ЗАВЪКЪТЪ noul testament (noua legătuintă,...²³⁶).

ЗАДЪТИ V. ДЪТИ.

ЗАЖЕШТИ V. ЖЕШТИ.

ЗАЖИЗАТИ, ЗАЖИЗАЖЪ, ЗАЖИЗАЖЪШИ (ЗА-ЖЕШТИ) a aprinde.

ЗАЙМЪ msc. (ЗАЙТИ a împrumuta) împrumutarea; ВЪ ЗАЙМЪ ДАТИ, ДАТИТИ a da cu împrumut.

ЗАКАТИ V. КАТИ. |

ЗАКАНАТИ, -НАЖЪ, -НАЖЪШИ a-l jura pe cineva, a-l conjura (ЗАКАТИ); ЗАКАНАЖЪ ТА БОГОМЪ ЖИВЪМЪМЪ Math. 26, 63 Te jur pe viul Dumnezeu; — О ВЕЛИЦЪ СИЛЪ pe puterea cea mare.

96

²³⁵ „Din cauza glasului“.

²³⁶ Trei cuvinte indescifrabile.

- ЗАКОНЪ msc. lege.
 ЗАКОНЬНИКЪ msc. (ЗАКОНЬНЪ adj. la ЗАКОНЪ)
 jurist, pravilist, cunoscător legilor.
 ЗАПОВѢДЪ fem. poruncă (ПОВѢДѢТИ).
 ЗВѢЗДА fem. stea.
 ЗЕВЕДЕОКЪ adj. poss. la Ζεβέδαιος a lui
 Zevedeiu.
 ЗЕМЛЯ, mai vechiu ЗЕМЯ, ЗЕМЬЯ²³⁷, fem. pământ, țară.
 ЗЕМЬНЪ adj. pămîntesc, pămîntean.
 ЗЛАТИЦА fem. ban de aur.
 ЗЛАТО ntr. aur.
 ЗЛЪЧЬ fem. fiere.
 ЗМЯЯ fem. șarpe.
 ЗМУРЪНЪ adj. din smirnă, σμύρνις.
 ЗНАМЕНАТИ, -НАЯ, -НАЕШИ a însemna с-un semn
 (ЗНАМЯ, -МЕНЕ), a pecetlui (obsignare), a
 îndegeta²³⁸;
 НАЗНАМЕНАТИ a îndegeta, a aviza.
 ЗНАМЕНИЕ ntr. semn.
 ЗНАТИ, ЗНАЯ, ЗНАЕШИ a cunoaște;
 ПОЗНАТИ a recunoaște (ПОЗНА²³⁹).
 ЗРЪНО ntr. grâu.
 ЗЪВАТИ, ЗОВА, ЗОВЕШИ a chema, a invita;
 ВЪЗЪВАТИ (ВЪЗ-З.) a esclama;
 ПОЗЪВАТИ a provoca, a invita;
 ПРИЗЪВАТИ a chema la sine.
 ЗЪЛО-ДѢИ msc. făcător de rele, criminal (ДѢИТИ).
 ЗЪЛО-ТВОРИАТИ, -РИАЯ, -РИАЕШИ (ТВОРИТИ) какоруп-
 țeiv, a face rău.
 ЗЪЛЪ adj. rău.
 ЗЪЛѢ adv. rău, în mod rău.
 ЗЪДАТИ, ЗИЖАЖ, ЗИЖЕШИ a zidi;
 СЪЗЪДАТИ a clădi, a erige, a crea.

²³⁷ Începînd cu ediția a doua a *Manualului*, variantele și explicația (inexactă) lipsesc.

²³⁸ („Neologism, aproape ieșit din uz, la cărturarilor bucovineni și ardeleni) a indica“, „formațiune hibridă din *in* și lat. *digitus*; după germ. *Fingerzeit* «indicațiune»“ (DA, II, I, p. 62, cu exemple din I. Sbiera și S.F.I. Marian).

²³⁹ Etimologia necunoscută, pînă astăzi.

зърѣти, зърѣж, зършии a zări, a privi;
 възърѣти a privi la ..., a p — în sus;
 дозърѣти a vedea pînă la..., a zări încă ...,
 a ajunge cu ochii;
 прозърѣти a privi din ..., ἀναβλέπειν, a
 căpăta iarăși vederea;
 оузърѣти v. perf. a zări; adesea ca futurum,
 comp. Ioan 16, 16; видите ca praes.,
 оузърите ca futurum. |

97

зѣло adv. tare, foarte.
 зать msc., gen. -ти, ginere, mire.
 зѣжъ msc. dinte (a zîmbi? ²⁴⁰). |

99

И. 241

и conj. și, asemenea; и — и și — și, nu numai
 — ci și, atît — cît și.

и pron. 3 pers. el (§. 66).

и-ко conj. căci.

игеионовъ adj. poss. la игеионъ; войни иге-
 ииови soldați ai locoțiitorului.

игеионъ msc. prefect, locoțiitor (ἡγεμόν).

игоуменъ msc. ἡγοούμενος, egumen.

иде-же conj. unde (иде interr[og.]); идеже аште
 orișunde, orunde ar fi.

ижденъ v. sub гънати.

иже pronume relativ, care, ce (§. 66); ииже
 instr. sng. ca conjuncție, ca, pentrucă; иже
 traduce cîteodată articolul grecesc: иже толь
 страшии p. 106 cei аша de fricoși.

из-бавити, -бавляж, -виши a libera, a mîntui,
 a izbăvi (cauzal la избѣти a se mîntui,
 a izbuti).

избѣти v. бити.

избѣти v. бѣти.

избѣтъкъ msc. rămășiță.

из-вѣсть adj. sigur.

из-вѣстьиъ adj. sigur.

из-вѣстьиъ adv.

²⁴⁰ Apropierea etimologică este justificată.

²⁴¹ Eminescu a adăugat: „(и)“.

100

- ИЗОБИЛОВАТИ**, -ЛОУЖЪ, -ЛОУЖЕШИ (обилъ bogat)
 a se înmulți, a se mări, a spori, a crește. |
ИЗРАИЛЪ ²⁴¹ **ИЗРАИЛЪ** msc. israelit.
ИЗРАИЛЪ, **ИЗРАИЛЪ** adj. poss. la **ИЗРАИЛЪ**;
СЪНЪ **ИЗРАИЛЪ** fii[i] lui Israil.
ИЗРАИЛЪ ^{241 bis}, **ИЗРАИЛЪ** ^{241 bis} msc. Israil.
ИЗЪ праер. cu gen. din ...; **ВЪСТАТИ ИЗЪ** МРЪ-
ТВЪНУХЪ a se scula ²⁴² din morți.
ИЛИ conj. (и-ли) sau, ori; în întrebări duple
 ca latinul *an* (au) ²⁴³.
ИЛИ msc. Ἰλιος.
ИМАТИ, **ИМАЖЪ**, **ИМАЖЕШИ** (**ИМАТИ** = **ЈМАТИ**, comp.
ЈАТИ, **ИМЪ** = **ЈМЪ**) a prinde, a pune mâna
 pe; **ВЪРЖЪ** **ИМАТИ** (cf. **ВЪРЖЪ** **ЈАТИ**) a prinde
 credință, a crede;
ВЪЗИМАТИ, **ВЪЗЕМАЖЪ** a lua asupra-și, a primi;
 до колѣ доуша наша въземаеши Ioan
 10, 24, pînă cînd ne vei ține (uns halten);
ПРИИМАТИ a primi (a priimi).
ИМѢНИЕ ²⁴⁴ ntr. subst. verb. la **ИМѢТИ**, avere,
 stare.
ИМѢТИ, **ИМѢЖЪ**, **ИМѢЖЕШИ** și **ИМАМЪ** (**ИМАМЪ**),
ИМАШИ a avé; cu infinitivul circumscris
 futurul, Math. 26, 29 **ИМАМЪ** пити am să
 beau.
ИМА, -МЕНЕ ntr. nume, instr. **ИМЕНЬМЪ** а nume,
 cu numele.
ИМЪ v. **ЈАТИ**.
ИНОГДА adv. (**ИНЪ**) în altă vreme, odată.
ИНЪ pron. altul, **ИНЪ** — **ИНЪ** unul — cellalt;
ИНИ ²⁴⁵ — **ДРОУЗИИ** ²⁴⁵ unii — ceilalți; **ИНИ** ²⁴⁵
ПРОЧИИ ²⁴⁵ unii — ceilalți; **ВЪ** **ИМЪ** într-una,
 pentru totdeauna.
ИИЖДОУ adv. (**ИИЖЪ**) altundeva, într-alt loc.
ИОНОВЪ adj. poss. la **ИОНЪ** a lui Ioan.
ИОНЪ msc. Ioan.
ИОНА msc. Ionă.

^{241 bis} În mss.: -ъ

²⁴² Sublinierea relevă construcția similară.

²⁴³ Adăugat de poet.

²⁴⁴ În mss.: **ИМЕННИЕ**.

²⁴⁵ În mss.: -ий.

101

нонинъ adj. poss. la нона a lui Ionă; нонина
притѣча trop, împrumutat de la Iona ²⁴⁶.
нопина fem. Ἰόππη.

норданъ, ерданъ msc. Ἰόρδανος, Iordan.

носиѳъ msc. Ἰωσήφ, Iosif.

исай, исаниа Ἰσαΐας, Isaia.

искаріотъскъ ²⁴⁷ adj. Ἰσκαριώτης.

искати, иштѣ, иштѣши (. 35, nota 1) a căuta,
cu genitivul obiectului; искаше подобна
врѣмене Mat. 26, 16; |

вѣзискати a căuta; вѣзистѣте Ioan 8, 21;
13, 33 veți căuta.

исклати v. клати.

искони adv. (конъ subst. vechi „început“, comp.
коньць; proprie изъ кони) din început, la
început, ἐν ἀρχῇ Ioan 1, 1.

искрънь adj. cel mai aproape (искръ adv.
ароаре).

испѣнь adj. indecl. (пѣнь), plin, cu genitivul
obiectului.

испѣнненіе ntr. (subst. verbal la испѣнити)
bielșug; prisosință.

испѣва adv. (= изъ пѣва) de la-nceput, din
vechime.

истина fem. adevăr; въ истинѣ într-adevăr.

истиньнъ adj. adevărat; poss. la истина: оу-
ставьеніе истиньное p. 105 stabilirea ade-
vărului; доухъ истиньный duhul adevăru-
lui.

истиньнѣ adv. la истиньнъ.

истовъ adv. adevărat, veritabil; неистовъ несть
Ioan 10, 20 el e lipsit de minte.

источникъ msc. izvor (источити a vărsa;
истекѣ, истѣшти a surge).

исцѣлѣти, -лѣѣ, -лѣѣши (цѣлѣ, cf. цѣлѣти)
a se-nșănătoși.

исходниште ntr. (исходъ ieșire) locul ieșirei;
исходништа пѣтій carpetele ulițelor, răspîn-
țiile.

²⁴⁶ În mss. greșit: Ioan.

²⁴⁷ În mss.: искаріотъскъ.

ИСКЪЧИТИ, -ЧЪ, -ЧИШИ a usca; — ВИННО vinum, crapulam exhalere.

ИТИ, ИДЪЖ, ИДЕШИ (§. 92); ИДЪЖ Luca 15, 18 futurum, ИДЕМЪ Ioan 6, 68 futurum și mai des astfel; ИТИ ПО + loc. a urma cuiva;

ВЪЗНИТИ a se urca, a se sui; ВЪШЕДЪ part. act. I. Ioan 12, 20 (§. 44, nota).

ВЪНИТИ a intra, a încăpea; ВЪНИДЕТЬ Ioan 10, 9 futurum.

ИЗНИТИ a ieși; ИШЪДЪ ИШЪЛЪ v. §. 44, nota; ИЗНИДЕТЬ Ioan 10, 9 futurum.

ОБИТИ a încungiuira;

ОТИТИ a merge; ОШЪЛЪ²⁴⁸ = ОТЪШЪЛЪ.

ПРИИТИ (ПРИТИ) a merge, a veni, a sosi; ВЪ СЕВЪКЪ ПРИШЪДЪ au mers²⁴⁹ în sine, Luca 15, 17;

ПРИИДЕТЬ 3 sng. futurum adeseori;

ПРОИТИ a lua tâlpășița, a merge-nnainte;

ПРЪИТИ a merge-nnainte, a trece pre lingă, a trece preste, a peri, în sens de a trece (de pildă ВРЪКМА); a merge tot înainte;

РАЗНИТИ a aruca care-ncotro; — СЪ a se risipi; РАЗИДЪЖЪ СЪ Mat. 26, 31 futurum și adesea astfel;

СЪ-НИТИ a se coborî. |

102

ИЦЪКАИТИ, ИЦЪКАИЖЪ, ИЦЪКАИШИ²⁵⁰ (§. 44, nota)
a vindeca (cf. ИС-ИЦЪКАИТИ).

ИШЪДЪ, ИШЪЛЪ v. ИЗНИТИ sub ИТИ.

ИЮДА msc. Ἰουδᾶς, Iuda.

ИЮДЕЙ, ИЮДЕЙ²⁵¹ msc. Ἰουδαῖος, jidan.

ИЮДЕЙСКЪ, ИЮДА ... adj. jidovesc.

ИЮДЕЯ, ИЮДЕЯ [fem.] Ἰουδαία, Iudea.

ИЮДОВЪ, ИЮДОВЪ adj. poss. la ИЮДА a lui Iuda.

ИЯКОВЪ adj. poss. la ИЯКОВЪ a lui Iacov.

ИЯКОВЪ msc. Ἰακώβ, Iacov.

ИЯРЕЙ, ИЯРЕЙ msc. ἱερεὺς, preot.

ИЯРЕЙСКЪ adj. (ИЯРЕЙ) preoteșc.

²⁴⁸ În mss.: ОШАЪ.

²⁴⁹ De fapt: „a venit“.

²⁵⁰ În mss., toate cele trei forme cu ѣ, în loc de ꙗ.

²⁵¹ În mss.: ИЮДЕН. Menționăm că în gramaticile și dicționarele recente ale limbii slave vechi, în astfel de cazuri se utilizează и, chiar și atunci cînd este scurt, întrucît, în urma editării mai multor manuscrise vechi slave, s-a observat că и a început a fi utilizat, mai tîrziu, în textele slavone.

Иерусалима, ерусалима ntr. plur. Ἱεροσόλυμα,
Ierusalim; иерусалимъ, иерусалимъ sng.
msc. aceeași. иерусалимлянинъ ntr. msc.
Ierusalimitean.

I.

ĩ semn pentru cifre = 10, десѣтъ.
исоусовъ adj. poss. la исоусъ.
исоусъ, исоусъ, исоусъ msc. Ἰησοῦς, Isus. |

K.

113

к număr, 20, двѣ десѣте.
казати, кажѣ, кажеша a arăta;
показати (și -зѣжѣ) a arăta, a dovedi, a face
cuiva (bine, rău) sau a se arăta cu cineva
cumva (показа о мѣнѣ el s-a arătat către
mine cu ...); показѣтъ Ioan 5, 20, o dată
prezent, altă dată futur; cu cel din
urmă aseamănă покажи imp. Ioan 14, 9;
съказати (și -зѣжѣ) a-l vesti p. cn., a po-
runci; a explica, tâlmăci, tâlcui; съкажѣ
Ap. 9, 16; tot așa Ioan 17, 26.
казити, -жѣ, -зиши a se strica (verderben);
проказити item; прокаженъ lepros (comp.
проказа lepra), comp. rom. pricăjit,
pricaz²⁵².

каифа msc. Καϊάφα.

како part. interr. cum.

какъ adj. pron. cât, quantus.

камение ntr. colectiv, pietriș; plur. la камы
pietrele, stîncele.

камень msc. Vezi камы.

камо partic. interr. și relat. încotro.

камы msc., gen. -мене, și -мень piatră. |

камѣнъ adj. de piatră; стѣна камѣна părete
de stîncă (стан de piatră)²⁵³.

каперъноумъ msc. Καπερναούμ.

капиште ntr. (капъ fem. icoană, statuă) statuă,
chip de idol.

114

²⁵² De la comp. adăugat de Eminescu; pricaz — „(în superstiții) piață rea“

²⁵³ Adăugat de poet: стан provine însă nu din стѣна, ci din станъ.

КАРЪВАНА, КОРЪВАНА fem. гр. κορβανῶς, ladă de jertfă.

КАСАТИ, -САЪЖ, -САШИ (v. КОС-НЖТИ) a atinge;
ПРИКАСАТИ СМ a se atinge, cere locat. fără
праер., de ex. Ioan 1, 9.

КАИАТИ, КАЪЖ, КАШИ СМ a simți căință;
РАСКАИАТИ СМ a se căi (comp. rom. *căi*,
росăi)²⁵⁴.

КЕДРЪСКЪ adj., ПОТОКЪ К. χείμαρρος τῶν Κέδρων.
КЕРИНЪЙСКЪ adj. κυρηναῖος, cyreneu.

КЕСАРИА [fem.] Caesaria.

КЕСАРЬ msc. καῖσαρ, împăratul roman.

КЪЗ număr, 27, ДЪВА ДЕСАТЕ И СЕДМЪ; ca număr
ordinal ДЪВА ДЕСАТЕ²⁵⁵ И СЕДМЪ (ИИ).

КИФА = κηφῶς Ioan, 1, 43.

КЛАНИАТИ, -НИЪЖ, -НИШИ (КЛОНИТИ) a *înclina*²⁵⁶;
— СМ c. dat. a se *înclina* înaintea cuiva (a se
închina *cuiva*²⁵⁶), a-l onora, a i se *închina*
lui (anbeten);

ПОКЛАНИАТИ СМ (v. ПОКЛОНИТИ СМ) c. dat. a se
închina *cuiva*, a-l onora (comp. rom.
ironic a se pocloni)²⁵⁷.

КЛАТИ (= *КЪЛАТИ), КОЛЪЖ, КОЛИШИ a împunge;
ЗАКЛАТИ a străpunge, a căsăpi;
ИСКЛАТИ a căsăpi (a tăie vită).

КЛЕВЕТАРЬ msc. (КЛЕКЕТА calomnie, КЛЕВЕТАТИ²⁵⁸,
-ШТЪЖ, -ШТЕШИ a calomnia) calomniator,
acuzator (comp. rom. a cleveti, cleveti-
tor)²⁵⁹.

КЛЕОПОВЪ adj. poss. a lui Cleopas (Κλωπῶς).
КЛОНИТИ, -НЪЖ, -НИШИ a pleca, a *înclina*²⁶⁰; — СМ
a se pleca, a se *închina*;

ПОКЛОНИТИ СМ a se *închina* (προσκυνεῖν²⁶¹),
cu dativul, înaintea cuiva sau simplu

²⁵⁴ Adăugat de Eminescu.

²⁵⁵ În mss.: ДЕСА.

²⁵⁶ A *înclina* e un neologism din fr. *incliner*, lat. *inclinare*, iar a (se) *închina* e moștenit din lat. *inclinare*.

²⁵⁷ Adăugat de poet.

²⁵⁸ În mss.: КЛЕ-

²⁵⁹ Adăugat de Eminescu.

²⁶⁰ Vezi nota 256.

²⁶¹ În mss., cu ç.

сѣива, — a cinsti, a adora; — на колѣноу γουνοπετεῖν, genuflectare²⁶², a îngenunchea; поклонѣ сѣ р. 96 futurum; поклоните ѿс Іоан 4, 21, поклонати сѣ Іоан 4, 23 tot astfel;

прѣклонити a pleca înainte (колѣнѣ, главѣ); оуклонити a întoarce-n laturi (abwenden); — сѣ a se întoarce, a fugi c. dativo: на родоу Іоан 5, 13 a-i scăpa norodului.

клетѣ fem. odaie, chilie, cameră. | ключити, -чж, -чиши сѣ a se întîmpla (сумѣиѣи); ключитѣ ми сѣ mi se-ntîmplă, trebuie, cată.

клатѣ fem. (клати) blăstăm.

клати, клѣнѣ, клѣнѣши a blăstăma, клати сѣ a se afurisi, blăstăma pe sine, a jura, a se jura;

проклати a blăstăma pe altul.

когда, кѣгда adv. cînd.

кожа fem. piele (comp. rom. *coașă*/ apoi *coarșă*/ hibrid din *cortex* și *кожа* / în fine *scoarșă*, ce pare a veni direct din latină)²⁶³.

козѣла ntr. gen., козѣлатѣ (demin. de la козѣлѣ), bărbăcuș, țăpușor (poate și căpriță)²⁶⁴.

колесница fem. (коло, trupina колес-гоată, adj. колеснѣ) căruță.

коликѣдо particulă, ce se-mpreunează cu relațiile = latinescul *-cunquē*, иже колѣждо quicunque (rom. ori-²⁶⁵, de ex. oricare, oricine, orișunde).

коликѣ adj. pron. interr. și relativ, cît de mult? cît de mare? quantus sau simplu cît; колико ntr. cu genitiv, колико наймѣнѣикѣ Luca 15, 17 cîți salahori (quantum animalium erant?), wie der Tagelöhner, combien des choses (mulți ai Grecilor)²⁶⁶.

²⁶² În mss.: *genuflectare*.

²⁶³ Adăugat de poet; *coarșă*, variantă a lui *coașă*, se explică mai degrabă prin influența lui *scoarșă*, care într-adevăr provine din lat. *scortea*.

²⁶⁴ Adăugat de Eminescu.

²⁶⁵ Sublinierea marchează similitudinea compunerii.

²⁶⁶ De la quantum adăugat de poet.

КОЛЬМН adv. (comp. КОЛЬ adv. quantum) cât de tare, cât de mult, *cît*.

КОЛѢ adv. cînd (wann); ДО КОЛѢ pînă cînd, cîtă vreme.

КОЛѢНО ntr. genunchiu.

КОНОБѢ msc. paneriu, coșniță.

КОНЬ msc. cal.

КОНЬЦѢ msc. fine, capăt, sfîrșit.

КОНЬЧАТИ, -ЧАЖЪ, -ЧАЕШИ (КОНЬЦѢ) a sfîrși, a mîntui; СЪКОНЬЧАТИ a sfîrși, a împlini; — СѢ a se sfîrși, a se împlini, a se mîntui (a muri).

КОНЬЧИНА fem. (КОНЬЦѢ) sfîrșit.

КОПАТИ, -АЖЪ, -АЕШИ a săpa;

ИСКОВАТИ a dizgropa.

КОПИЕ ntr. suliță.

КОРАБИЦѢ msc. (deminutiv la КОРАБЪ, КОРАБЕЛЬ) luntre.

КОРАБЪ, КОРАБЕЛЬ msc. corabie.

КОРАБНИКЪ msc. (adj. КОРАБНИКЪ la КОРАБЪ corăbieriu; СТАРЪЙШИНА КОРАБНИКОМЪ căpitan corăbiei, adică peste corăbieri.

Nota proprie: dat. în loc de genitiv ca adesea; în românește asemenea, de ex. căpitan hoților, frunte mișeilor, stăpîn moșiilor, Domn țării. Perind însă | substantivul întiiu cu articol, dativul devine genitiv în românește ²⁶⁷.
КОРИСТЬ fem. pradă.

КОРИТИ, КОРЕЖЪ, -РИШИ a maltrata, a batjocori;
ОУКОРИТИ a maltrata, a batjocori, a ocări;
ОУКОРИЕНЪ ocărit, de aceea de ocară, de batjocură.

КОСНЪЖТИ, -НЪ, -НЕШИ a atinge;

ПРИКОСНЪЖТИ СѢ cum locativo fără praepos. a se atinge *de* ceva; НЕ ПРИКОСНЪЖ СѢ ЕМЬ*) el nu se atinse de dînsul.

116

²⁶⁷ Nota lui Eminescu.

*) Nici în românește nu-i de trebuință a pune la verbi pronumele personal, merg, mergi, merge, nu se atinse de dînsul ²⁶⁸.

²⁶⁸ Nota poetului, pe f. 115v, în dreptul rîndului respectiv.

кость fem. os, ciolan, plur. кости oasele (gebeine).

который pron. rel. care anume (welcher); **аштек.** *ἐάν τις, εἴ τις, ὅς ἄν.*

кошериа fem. coșniță, compar. rom. *coșeriu, coșariu.*

кошь msc. coș.

край msc. margine.

краниевъ adj. краниево мѣсто κρανίου τόπος, Schädelstätte (Golgotha).

красити, -шж, -сиши (краса fem. frumusețe, propriu colorare) a împodobi;
оукрасити a împodobi.

красти, крадж, крадеши a fura;
оукрасти a fi furat (verb perf. la красти),
wegstehlen.

кратъ msc. (trup. în u) la trei ș.a.m.d. ori,
de ex. de trei ori etc.

кромѣшнь adj. (кромѣ adv. departe, afară)
extrem.

кръвъ fem. sînge (§. 56, nota 1).

крѣмити, -лж, -лиши a hrăni ^{268 bis}.

крыти, крѣж, крѣши a acoperi, a ascunde;
открыти a descoperi, αποκαλύπτειν;
покрыти a acoperi, a ascunde;
съкрыти a ascunde, comp. rom. *săcriu*, romanicul *secret* ²⁶⁹.

крѣтити, -штж, -стиши a boteza, — сж a se boteza, a se lăsa botezat.

крѣстианинъ msc. creștin.

крѣстианьскъ ²⁷⁰ adj. creștinesc.

крѣтъ msc. cruce.

крѣштати, -таж, -тажиши a boteza.

крѣпити, -пж, -пиши (крѣпъ, крѣпкъ) a întări;
оукрѣпити item; — сж a se întări, a-și veni în fire (sich erholen). |

^{268 bis} Sublinierea nu se justifică.

²⁶⁹ De la comp. adăugat de Eminescu; *săcriu, sicriu* provine însă din magh. *szekrény*, iar „romanicul *secret*“ din lat. *secretus* (care n-are legătură cu cuvîntul vechi slav în discuție).

²⁷⁰ În mss.: крѣстианинскъ.

117

крѣпость fem. (крѣпъ tare) tărie, putere.
 крѣпкъъ adj. (крѣпъ) tare, puternic, violent.
 коупити, -лъж, -пиши a cumpăra;

искоупити a răscumpăra, *re + ex + com-*
parare, răs. românesc = re + ex ²⁷¹.

коупльнъ adj. la коупля, домъ коупльнъ du-
 gheană, Kaufhaus.

коупля fem. (коупити) cumpărătură.

коупъ msc. grămadă; въ коупѣ la un loc, gră-
 madă ²⁷² (adverb), deodată.

коуръ msc. cucuș.

коусити, -шж, -сиши (numai în compozite) a
 gusta;

въкоусити a gusta din ... (acc.) — slav. cu
 genit.;

искоусити a încerca, a cerca. Comp. rom.
iscusit.

коуцна fem. un fel de bucate.

коушати, -шаж, -шашши сж (коусити) a se în-
 cerca;

искоушати (comp. искоусити) a încerca;

покоушати сж a face încercare, a între-
 prinde.

къ praeoposiție cu dativ *la; cătră* (în româ-
 nește se pune pur și simplu dativul) ²⁷³,
 la verbii dicendi, глаголати къ немоу a-i
 zice lui (a zice *cătră* *) dînsul); la verbii
 mișcării tot *la*, de pildă: принти къ немоу
 a veni la dînsul ș.a.m.d.; къ томоу и și încă
 (dazu auch); къ томоу не încolo nu, mai
 mult nu; иште къ семоу pe lîngă aceasta
 (noch dazu).

къгда v. когда.

къде adv. interr. unde?

къ-ждо (къждо) pron. (§. 66) fiecare; единъ
 къждо fiecare, tot-însul, în parte.

²⁷¹ De la *re* adăugat de poet.

²⁷² Sublinierea marchează întrebuintărea adverbială, similară cu a cuvîn-
 tului vechi slav.

²⁷³ Adăugat de poet.

*) În cărțile române bisericești acesta e un slovenism ²⁷⁴.

²⁷⁴ Nota lui Eminescu.

- кѢНИГА (КНИГА) fem. carte, script.
 КѢНИЖНИКЪ masc. (КѢНИЖЕНЪ adj. la КѢНИГА)
 γραμματεύς, cărturariu.
 КѢНАЗЪ (КНАЗЪ) msc. principe.
 КѢСНѢТИ, -НѢЖ, -НИШИ (КѢСНѢЪ încet) a pregeta.
 КѢ-ТО pron. interr. cine? (§. 66), indefinit oare-
 cine, тис; ДА КѢТО ѱνα тис Ioan 15, 13.
 КѢВАТИ, -ВАЖЪ, -ВАШИ (КѢТИ) a clătina din ...,
 — ГЛАВОЖЪ din cap;
 ПОКѢВАТИ item. |
 118 КѢИ pron. interr. carele? qualis, quis.
 КЖДОУ adv. interr. și relativ, de unde? ОТЪ
 КЖДОУ de de unde?
 КЖПѢЛЪ fem. (КЖПАТИ a se scâlda) loc de scâl-
 dătoare, lac; la Ioan 5, 2 НА ОВЪЧИ КЖПѢЛН
 nu corespunde grecescului ἐπι τῆ προβατικῆ
 (sc. πύλη) κολυμβήθρα, fiind КЖПѢЛН (loc.)
 unit cu adj.
 КѢ număr, 29²⁷⁵, ДѢВА ДЕСАТЕ И ДЕВАТЪ. |

119

Л.

- Л număr, 30, ТРИ ДЕСАТЕ.
 ЛАЗАРЪ msc. λάζαρος.
 ЛАЗИТИ, -ЖЪ, -ЗИШИ a se tîrîi (kriechen);
 КѢЛАЗИТИ a intra tîrîindu-se, a intra în
 trăsură;
 ПРѢЛАЗИТИ a trece preste ..., comp. rom.
 pîrlaz, prilaz.
 ЛАКЪТЪ msc., gen. -ТИ (în parte declinat în
 mod consonantic, gen. plur. ЛАКЪТЪ) cot
 (coate, coți²⁷⁶).
 ЛАНТА fem. obraz (unul); ОУДАРИТИ ЗА ЛАНТАЖ
 Mateiu 26, 67 ραπίζειν.
 ЛАТИНСКЪ adv. (adj. ЛАТИНСКЪ) latinește.
 ЛЕВЪГИТЪ, ЛЕВЪГИТИНЪ, plur. ЛЕВЪГИТЕ, msc.
 λευίτις, levit.
 ЛЕДЪ msc. gheață; loc. ЛЕДЪ и ЛЕДОУ.
 ЛЕГЕОНЪ msc. λεγεών, legio.

²⁷⁵ Eminescu a omis: „ДѢВА ДЕСАТЕ И ДЕВАТЪ, als. Ordinalz.“ (ca numeral ordinal, ceea ce se referă la exemplul următor, transcris de poet).

²⁷⁶ Sublinierea marchează ambele sensuri ale cuvîntului românesc (ca și ale celui vechi slav), exprimate la plural prin forme diferite.

ЛЕН'ТИЙ msc. linteum, prostire.

ЛЕЖАТИ, -ЖЖ, -ЖИШИ (rădăcina ЛЕГ- în ЛАГЖ, ЛЕШТИ) a zăcă;

ПРИЛЕЖАТИ, cu locativ fără praepos. (adică a se lipi de cineva) a îngriji pentru ..., a-i purta cuiva grija.

ЛЕТѢТИ, ЛЕШТЖ, ЛЕТИШИ a zbura;

ВЪЗЛЕТѢТИ a zbura în sus, — на НЕКО că-
трă ceriu (comp. rom. răzleț²⁷⁷).

ЛЕШТИ, ЛАГЖ, ЛАЖЕШИ a se culca, pune;

ВЪЗЛЕШТИ a se culca, a se pune la masă
(comp. ВЪЗЛЕЖАТИ).

ЛИ conj. sau; ca particulă interrogativă se pune în genere după cel de-al doilea cuvânt al propoziției interrogative, mai ca și *ne* latinesc, dar și după pronume inter. și adverbi inter.; ЛИ — ЛИИ la întrebare dublă: utrum — а; | ЛИ introduce propoziția premisă (Vordersatz) condițională: ИМАТЕ ЛИ СТРАЖЖ, ОУТВѢДИТЕ De aveți strajă, asigurați; АШТЕ ЛИ v. sub АШТЕ.

ЛНКЪ msc. chor.

ЛНСТЪ msc. foaie.

ЛНТРА fem. gr. λίτρα.

ЛИХЪ adj. însemnarea originară poate că „pieziș, nedrept“, de aceea *odată*: „pe deasupra, nimius, de prisos“, ис -ЛИХА²⁷⁸ preste măsură; al doilea: „nepotrivit, neajuns, lipsit, privatus“.

ЛИЦЕ ntr., gen. ЛИЦА, plur. ЛИЦА și ЛИЧЕСА образ, față; НЕ СЖДИТЕ НА ЛИЦА мѣ крѣвете кат' ѡψIV Ioan 7, 24.

ЛИЧИТИ, -ЧЖ, -ЧИШИ a face cunoscut, a vesti;

ОБЛИЧИТИ a denunța, a acuza, a învinui;

ОБЛИЧИТЬ Ioan 16, 8 fut[urum], comp. rom. a oblici²⁷⁹.

²⁷⁷ Adăugat de poet; *răzleț* (*răzneț*) provine însă din *razna* (<v.sl. разнѣ).

²⁷⁸ În mss.: ис.

²⁷⁹ Adăugat de Eminescu.

- ЛИШАТИ, -ШАЖ, -ШАЕШИ a prăda pe cnv. (ЛИШИТИ cu ²⁸⁰ ЛИХЪ în însemnarea de „privatus“); — сѧ a duce lipsă.
- ЛИШЬ, mai hotărît ЛИШНЙ, fem. ЛИШЬШИ, ntr. ЛИШЕ, comparativ la ЛИХЪ; ЛИШЕ ИМЪТИ a avè de prisos, a avè din destul.
- ЛИЯТИ, ЛЪЯЖ, ЛЪЯЕШИ a turna (comp. про-ли-ти, -ЛНЬЖ, -ЛНЬЕШИ);
- ВЪЛИЯТИ a turna înlăuntru; comp. *la, lare — leșie* ²⁸¹.
- ВЪЗЛИЯТИ a turna deasupra;
- ИЗЛИЯТИ a turna afară, a vărsa; — сѧ a se vărsa;
- ПРОЛИЯТИ a vărsa (vergiessen).
- ЛИОСТРОТЪ msc. gr. λιθόστρωτον.
- ЛОБЪЗАТИ, -БЪЖЖ, -ЖЕШИ a săruta, comp. Lippe + baiser ²⁸².
- ЛОБЪЗАТИ, -ЗАЖ, -ЗАЕШИ a săruta;
- ОБЛОБЪЗАТИ καταφιλεῖν (abküssen), a săruta de mai multe ori.
- ЛОВИТИ, -ЛЪЖ ²⁸³, -ВНШИ a prinde (vînat, pește).
- ЛОЖЕ neutr. (răd. ЛЕГ-, v. ЛЕШТИ) pat (lager).
- ЛОЖИТИ, -ЖЖ, -ЖИШИ a pune (răd. ЛЕГ-, v. ЛЕШТИ);
- ВЪЛОЖИТИ a pune în ... (einlegen);
- ВЪЗЛОЖИТИ a impune, a pune asupra; a anexa; ВЪЗЛОЖИМЪ на тѧ р. 95, noi îți vom impune; ИЗВЪ ВЪЗЛОЖЬШЕ на нь făcîndu-i răni;
- ОБЪЛОЖИТИ (ОБЛОЖИТИ) a pune pe ..., comp. rom. **obloji** ²⁸⁴;
- ПОДЪЛОЖИТИ a pune sub ..., comp. rom. **potlog** / potlogariu ²⁸⁵; |
- ПОЛОЖИТИ a așterne, a pune, a așeza, a pune deasupra; a da (viața pentru cnv.); ПЛОЖЖ Ioan 13, 37 & ПОЛОЖИШИ [Ioan 13, 38] futura (comp. rom. **zălog** ²⁸⁶);

121

²⁸⁰ Ar fi trebuit: „de la“.

²⁸¹ Adăugate (fără temei) de poet.

²⁸² De la *comp.* adăugat (fără temei) de Eminescu.

²⁸³ Leskien: -БЛЪЖ.

²⁸⁴ Adăugat de poet.

²⁸⁵ De la *comp.* adăugat de Eminescu.

²⁸⁶ Apropierea este în esență corectă, diferă doar prefixul (v. sl. 34-).

шентастниа келавѣ желяхта . двавлетѣ сѣма
 нѣтпаахвала , еѣже шѣтнѣтла е гоуи наемжа
 нехвращенѣ приносимжа . сѣахтѣ сѣмакоже
 санце . свѣтромахвѣтма на слаждадшесѣ . и
 же принос слава шла етго славити , нѣданнѣ
 пѣбници противъ слаѣтѣма еждаема шѣ слыша
 нѣа . въ ревностѣхъ вѣданнѣ . мѣтканинѣ мо
 лемни стѣхъ прѣрѣкъ . апѣлѣ . мѣнкѣ . нѣвѣсѣхъ
 прѣпобѣнѣхъ . и мнѣже вѣлѣканиша славити сѣ
 хѣ . емоу же слава нѣдрѣжава . нѣнѣ приемо
 нѣвѣтѣкъ вѣтѣкъ ѣма , ѣтмнѣ :

еуѣднѣмѣ патрѣархѣатрансѣверскаго . похвално
 стѣма великимѣнравно оуплѣныма црѣмакошѣ
 стѣа тѣмоу нѣлемѣ . елѣвнѣтѣ :

Слава свѣтѣтѣ шенѣсто жще епоказасѣ тѣ
 жество . въ сѣпросѣтѣ шалши мѣсли нѣдшѣже
 слашн . оноу сѣвѣднѣтѣтѣ сѣдетмо шѣже
 по . крѣвеноу нѣвѣсѣхъ . сѣже . нѣпѣлѣнѣ шѣ
 лѣтѣ . нѣвѣсѣхъ ревности по двѣжѣтѣ .

Кто бо сѣне оуднѣнѣтѣ слѣн похвалитѣ толикѣн
 багы вѣнповнаго . вѣнѣже багы вѣсѣтѣ великѣ
 ецрѣ . велика жѣлѣцрѣ парнѣа , елѣцаго вѣн
 стнѣжвѣлнѣса , нѣвѣсѣхъ вышѣшаго . его же прѣ
 прѣстѣла нѣспѣнкѣлѣнѣн , сѣмаѣже по нѣжѣ епѣ
 галаго . его же свѣтѣоу крѣжа етѣ нѣпрѣстѣ
 пнѣн . емоу же вѣннѣстѣла прѣстѣла тѣа гѣла
 екаа . того бо сѣвѣлѣкнѣгѣнѣцрѣ вѣдѣтѣ прѣстѣн
 стѣтнѣла оуплѣннѣжѣтѣва . анѣко вѣже архѣа гѣла
 стѣнѣтѣакоже . хероу вѣмнѣнѣвѣрафѣмнѣ . патѣ
 ланѣго спѣсѣтѣ вѣнѣвластнѣженѣ прѣстѣланнѣнѣла .

320.

LE
RELATIONI
UNIVERSALI
DI GIOVANNI BOTERO

BENESE

In tre Parti, e cinque volumi diuise,

Con Tauole di Geografia, & Indici copiosi &
particolari a ciascuno di loro:

Es in questa noua edizione dal proprio Autore ac-
cresciute, & migliorate d'affai.

Con licenza de' Superiori
IN BERGAMO, Per Comùn
cl. b. xcvl.

EVROPA.

165

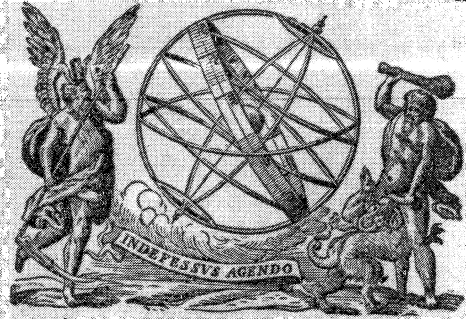
ma trito, & pesto minutamente, diuene assai bianco. I
popoli sono d'animo instabile, & sdegnoso: amici delle
tauerne, & dell'otio. habitano poueramente, p lo più in
casali. Le loro case sono di legna, et di paglia, intonica-
te di creta, coperte di cännaccie, delle quali abbodano.
le mercantie sono maneggate (massime in Moldauia)
da Armeni, Giudei, Sassoni, Ongheri, Raguzei: & consi-
stono in grani, & vini, che si portano in Russia, & Po-
lonia, cuoi di vacche, schiauine, cere, mele, fiaschi di ra-
dici di teglia, stimate per la vaghezza delle uene: car-
ni secche di bue, legumi, butiri per Costantinopoli. Vi
passa il moscatello, ò maluagia di Cardia per Polonia,
e per Allemagna: onde il Prencipe caua grande entra-
ta. l'effercitio principale de i naturali è la uesttura.
Mostrano di tirare origine da' Romani nel loro parla-
re; perche ritengono la lingua Latina, ma più corrotta,
che noi Italiani. Chiamano il cavallo, callo: l'acqua,
apa: il pane, pa. Nel culto diuino usano la lingua Ser-
uiana, che è quasi Toscana tra gli Shiauoni. Il Turco
dà a Transalpini il V aiuoda, cioè Governatore, che or-
dinariamente dura poco: perche per le vante Turche-
sche, sono spesso cacciati ad istanza di chi offerisce
maggior soma di denari: ò ammazati da i popoli, per
l'eccefsiue grauezze. Paga al Turco settanta mila du-
cati all'anno: ma per hanere il governo, alcuno ne ha
pagato trecento mila, oltre quello, che presentano a i
Bassà, et a gli altri ministri del Turco; che lor succhia-
no il sangue. Il V aiuoda di Moldauia non è tanto sog-
getto al Turco: ma li paga però tributo: e l'accoppa
alla guerra con buon numero di cauali: de quali ab-
bonda tutta Vallarchia: & sono di forza, & di lena
indefatigabili. Il Moldaui può fare tre mila archi-
bugieri,

III
69217

IOANNIS LVCII
DE REGNO
DALMATIÆ

ET
CROATIÆ
LIBRI SEX.

D. II. 7. 1/2
BIBLIOTHECA
ACADEMIE
ROMÆ

AMSTELODAMI,
Apud IOANNEM BLAEV.
MDC LXVIII

ET CROATIÆ, LIB. VI. 285

Pro dictorum verò corroboratione penenda sunt aliqua verba Valachica, quæ Romanum retinent idioma à Fratre Francisco Sotirovich Bulgaro Archiepiscopo Achridano tradita, qui cum multo tempore inter Valachos versatus, regiones eorundem plurimè prægraverit, & Bulgariam, Latinam, Italianam, Valachicam, & Turcicam callere linguas, de vocabulis, moribus, locorumque situ, accurata distinctione discribit.

Valach.	Latin.	Valach.	Latin.
Album	Album	Fratris	Fraternitas
Albul	Aibue	Frenal	Frenum
Apq	Agna	Fur	Fur
Argent	Argentum	Furat	Furari
Aurua	Aurum	Carva	Collina
Arma	Arma	Gramatic	Discipulus
Asful	Angelus	Luna	Luna
Ape	Apes	Lung	Longus
Bano	Bonus	Lume	Lumen
Bana	Bona	Luminare	Candela, Lumen
Barba	Barba	Luminofu	Splendens, Illustris
Barbofol	Barbatu	Maire	Major
Bon	Bonus	Monte	Montis
Baterat	Baptizatus	Montani	Montani
Cadal	Caballus	Nic	Nix
Cafa	Domus	Ninge	Nixis
Camassa	Camisa	Nigro	Niger
Caemp	Caempus	Piona	Plervia
Caempiang	Campus laevis	Pafsa	Falscha
Campana	Campana	Pament	Pavimentum, terra
Capul	Caput	Roffa	Rabeus
Cogba	Callis, via	Rovol	Revolus, flumen
Coghator	Viator	Rumangeste	Romane
Cane	Canis	Stella	Stella
Cara	Cera	Saere	Sol
Caria	Caria	Lun	Dies Luna
Celul	Celum	Mare	Maris
Crnce	Crux	Mercur	Mercuris
Domnul	Princeps, Dominus	Giu	Iovis
Domna	Domina	Vinera	Veneris
Domnia	Dominiun	Savara	Sabrus
Domneffe	Dominicus	Nedegia	Sclavonicum Dies Dominicus
Domnata	Dominatio tua		
Dmor	Debitor		
Erba	Herba		
Fraz	Frater		

Valach.
Bine venit dominata
Bine amegafit predomne vestre
Su noi sentem Romeni
Nas sentem de sange Rumana
Ne te teme
Rumen tot sventina acolo
Puu solach in capul
Rumen Munten
VVolgungulazius
Sru Romane
Suffa

Latin.
Bene venit dominatio tua
Bene invenit a dominatio vestra
Etiam nos sumus Romani
Nos sumus de sanguine Romano
Ne timeas
Roma omnia sancta tibi
Pone bircutum in capite
Romanum Montanus
Scis Romane
Suffa

Wallachisch, Lateinisch, Teutsch.

Chertia	Charia	Ein Papier.
Chatta	Liber	Ein Buch.
Kal	Equus	Oaul.
Fun	Fenum	Heu.
Scroese	Scrofa	Sau.
Porcel	Porcillus	Ferklein.
Gaina	Gallina	Henne.
Patumach.	Palumbus	Hohlrabe.
Ginske	Gansa	Gans.
Oi	Ovis	Schaf.
Oa	Ovis	Eber.
Ursul	Ursus	Beer.
Lupul	Lupus	Wolff.
Vulype	Vulpes	Fuchs.
Jepure	Lepus	Has.
Saire	Sal	Salz.
Peper	Piper	Pfeffer.
Carnye	Caro	Fleisch.
Vin	Vinum	Wein.
Olagin	Cerevisia	Schweb: Obi / Bier.
Groapa	Fossa	Inland: Groop / Graben.
Törgl	Ferum	Schweb: Eberg. March.
La Oeste	In hostia.	In Krieg.
Lasce me em pacse	Las mich in Pace.	
Paise la dracol	Pasier zum Drache oder Teufel.	
Mununke	Manduca	Sp.
Be	Bibe	Trink.
Aufs moi	Audis mi	Mein hÖr.
Ke em pranse	Pranfus sum	Ich hab zu Mitt / tag gessen.

Alia

die greiche Rumany. Also reze die Wallachen
 In Siebenbürgen
 Männer und Weiber.
 Jüngling v. Jungfrau
 Mit ihren Kindern
 Auch in der Moldau
 Und in der Wallachen
 Und im Alten Moreisch
 In keine Länd mehr findet
 man Wallachen.

Dieß ist der Römischen Wallachen heu
 Sprache / die sie nun in die 1567.
 von allen Lateinern abgetrennt be
 haben. Dieselbe aber mit Teuts
 Griechischen und Ungarischen theils
 theils verdröben Worten ver
 mischen müssen. Item demnach alle die
 Wallachen mit Bonifacio für der
 Item und Dacier Nachkommen /
 im Jahr Anno 1667 zu Frankfurt
 in der Lingar und Siebenbürgischen
 von den Sarmatis oder Tarcen
 zu unterscheiden verweisen unnd er
 daß sie der Trajanischen Zeit
 überlebende seyn / die mit ihren
 Kindern / und Sprach das edle
 Römer

Stiego y Turecliego Izrykow. Klätz y
 Manifeste Izryka tego

Imiona

Homo	- Omul	Umblicus	- Buvik
Sanguis	- Syndie	Vener	- Vntre
Caput	- Caput	Alanus	- Aluna
Mens	- Mynte	Digims	- Diderlat
Frons	- Frunte		- Oul
Scientia	- Scyvinia	Pellis	- Pele
Supercilia	- Spinnere	Pes	- Puzer
Oculus	- Okul	Calum	- Gerut
Nasus	- Nasuk	Humus	- Huma
Facies	- Faca	Terra	- Car
Ora	- gura	Stella	- Ste
Bacca	- Budza	Aqua	- Apa
Lingua	- Ginta	Panis	- Pyne
Dentes	- Dincy	Alnus	- All
Mustax	- Mustala	Niger	- negru
Barba	- Barba	Querc	- Rodun, wotzia
Pectus	- Pieptut	Herba	- Jarie
Anima	- Inima	Penula	- Fyn

vnti.

capus

Ex Libris D. Papii Hariani

I S T O R I A

D E L L E

MODERNE RIVOLUZIONI

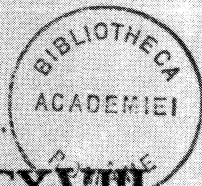
D E L L A

VALACHIA.

Con la Descrizione del Paese; Natura, Costumi,
Riti, e Religione degli Abitanti;

*Annessavi la Tavola Topografica di quella
Provincia, dove si vede ciò, che è restato
nella Valachia agli Austriaci nel
Congresso di Passarowitz:*

COMPOSTA DA ANTONMARIA DEL CHIARO
FIORENTINO.

IN VENEZIA, MDCCXVII.

Per Antonio Bortoli.

A spese dell' Autore.

*Con licenza de' Superiori, e Privilegio dell' Excellentiss. Senato,
e anco della Santità di N. S. Papa Clemente XI.*

B R E V E A L F A B E T O

Di alcune parole Valache, le quali hanno
corrispondenza colla lingua Latina,
ed Italiana.

A

A	<i>Cro.</i>	Agro.
	<i>Argent.</i>	Argento.
	<i>Aur.</i>	Oro.
	<i>Abâ.</i>	Albâgio.
	<i>Appa.</i>	Acqua.
	<i>Adappât.</i>	Adacquato.
	<i>An.</i>	Anno.
	<i>Addeverât.</i>	Daddovero.
	<i>Addevertoza.</i>	Verità.
	<i>Agiùn.</i>	Digiuno.
	<i>Amarocciune.</i>	Amaritudo, Ama- rezza.

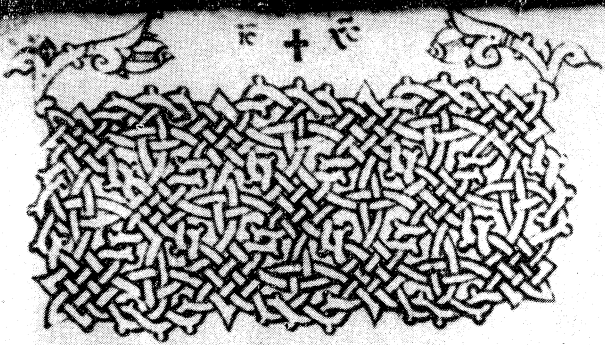
B

B	<i>Bruma.</i>	Bruma, Brinata.
	<i>Battut.</i>	Battuto.
	<i>Beutira.</i>	Bevanda.
	<i>Bine.</i>	Bene.
	<i>Bôo.</i>	Bos, Buc.
	<i>Bun.</i>	Bonus, Buono.
	<i>Berbâici.</i>	Vervex.

C

C	<i>Amâscia.</i>	Camicia.
	<i>Caplôn.</i>	Cappone.
	<i>Câscinl.</i>	Cacio.
	<i>Cal.</i>	Cavallo.

Cala-

ІСУСЪ ХРИСТЪ СЪНЪ БОЖІИ

ДІВЪ ЧЛВЧІИ

А ОУФЛЕТЬ ТИ ДАЮБЫ . А БОУЦІЕ
СОКОТЪЩЕ , ШИДЕ ПОУХРА
О ПОТЪЩЕ . ІАЖ ТОУ СОУФЛЕ
АНЪЖТЪСЕКЪ . А ПОУХРА ДИ
ТОШЕЗН КОУМЕНТА , КАСЪАФІ
ДЪЦАЖТОУРА КЪРЦНАСЪ . ШИ
ДЕНТЪЖН СЕ КОУДАУТАЦА СЪТЕ

- сѡложити a pune la un loc, a împreuna;
 — сѡ a se pune la un loc, a se împreuna.
 лоза fem. viţa de vie.
 лозѡнѡ adj. la лоза; плодѡ лозѡнѡй Mateiu
 26, 29 rodul viei.
 ломити, -лѡж²⁸⁷, -миши a frînge;
 прѡломити a sparge;
 сѡломити a se risipi, a frînge (*confringere*),
 de la *frango*²⁸⁸.
 лоно ntr. sîn (gremium).
 луна fem. luna.
 лѡгати, лѡжж, -жеши a minţi (comp. lügen²⁸⁹);
 сѡлѡгати a iscodi minciuni.
 лѡжа fem. minciună.
 лѡжѡ adj. minciunos (lügenrisch, erlogen),
 стv.²⁹⁰ msc. minciunos.
 лѡгыни fem., gen. -гыныѡ (лѡгѡ-кѡ уѡор) уѡу-
 rare, mîngîiere.
 лѡпѡкти, -пѡж, -пиши a lipi (intransit.), a rămîne
 atîrnat.
 лѡстити, -штж, -стиши a înşela (comp. List²⁹¹);
 прѡлѡстити item.
 лѡсть [fem.] vicleşug, înşelăciune (*List*²⁹¹).
 лѡстыць msc. înşelătoriu.
 лѡвѡ adj. stîng; лѡваѡ (sc. рѡжа) (mîna) stîngă.
 лѡнити, -нѡж, -ниши сѡ (лѡнѡ) a se lenevi;
 облѡнити сѡ a pregeta.
 лѡпѡ adj. conform, amăsurat; лѡпо ѡстѡ opor-
 tet, decet.
 лѡсти, лѡзж, -зиши (comp. лазити) a păşi (gra-
 di), a merge;
 вѡлѡсти a merge înlăuntru, a intra în;
 излѡсти a se coborî din ...;
 сѡлѡсти a se coborî de pe ...

²⁸⁷ Leskien: -маж.

²⁸⁸ Adăugat de Eminescu.

²⁸⁹ E chiar cuvîntul cu care traduce Leskien (fără să fie înrudit cu cel vechi slav).

²⁹⁰ „Substantiv“.

²⁹¹ *List* e chiar cuvîntul cu care glosează Leskien (comparaţia nu este însă justificată).

ЛѢТО ntr. an.

ЛѢТЬ fem. ЛѢТЬ ЕСТЬ & ЛѢТНѢЖ ЕСТЬ e cu pu-
tință.

ЛѢЖЪ vezi ЛНЖТИ.

ЛЮБИТИ, -БАЖ, -БИШИ a iubi (ЛЮБЪ drag);

ВЪЗЛЮБИТИ a îndrăgi pe c.nv.; ВЪЗЛЮБАЖ Ioan

14, 21 futurum și mai adesea astfel. |

122

ЛЮБО particulă ce se-mpreună cu pronume in-
terr. și relative, generalizându-le, -cunque,
-libet (*ori-și, veri-și*)²⁹², КЪТО-ЛЮБО orișicine;
ЛЮБО И ЕДИНЪ chiar dacă numai pre unul,
pag. 98.

ЛЮБО-ДѢИЦА f. curvă.

ЛЮБОДѢИНИЕ ntr. (subst. verbal la ЛЮБОДѢИТИ a
curvi, a prècurvi) curvie, adulteriu.

ЛЮБО-НИШТЬ adj. φιλό-πρωχος iubitor de saraci.

ЛЮБЫ²⁹³ fem., gen. ЛЮБЫЕ²⁹⁴, iubire.

ЛЮДНЕ msc. plur. (trupină [în] -i) oameni, po-
rod, lume.

ЛЮДСКЪ adiectiv, aparținînd poporului, ста-
ръци ЛЮДСКИ бătrînii norodului.

ЛЮТЬ adj. amar, crud.

ЛѦГЖ V. ЛЕИТИ.

ЛЖИТИ, -ЧЖ, -ЧИШИ a despărți;

ОТЪЛЖИТИ a separa, a esclude; — СЪБОРИШТА

Ioan 9, 22 de la synagogă.

ЛѦДА fem. Lydda. |

125

М.

МАГДАЛЪНИ fem., gen. -НЬА, Μαγδάλῃνη.

МАЗАТИ, -ЖЖ, -ЖИШИ a unge, a mirui;

ПОМАЗАТИ a pomăzui (comp. pommade²⁹⁵).

МАЛО-ВРѢМЕНЪ adj. (ВРѢМЪ) vremelnic, tre-
cătoriu.

МАЛО-МОШТЬ msc., gen. -ТИ (puțină putere,
МОШТЬ, avînd, ἄρρωστος), sarac, calic.

²⁹² Adăugat de poet.

²⁹³ În mss.: ЛЮБЪ.

²⁹⁴ De fapt, ЛЮБЫЕ (La Leskien, greșală de tipar: ЛЮБИ și ЛЮБЫЕ).

²⁹⁵ Adăugat (fără temei) de Eminescu.

малъ adj. mic; мало ntr. adv. puțin, o leacă;
вѣ малѣ́ вn scurt.

манастырь [msc.] monasterium, mănăstire.

маньяна, мана fem. μάννα.

мариннѣ adj. poss. la мариа, a Mariei.

мариа fem. Maria.

мартѣ msc. luna martie (martius).

масло ntr. untdelemn, unsoare.

мати fem., [gen.] -тере, mamă.

междуу adv. și praep. cu acc. (direcție), cu instrum. (loc) între; междуу снмѣ între acestea, în vremea aceasta.

месниа msc. μεσσίας.

метати, -штѣ, -штеши a arunca;

отѣметати a azvîrli; — сѣ cum gen. a se întoarce despre cineva (verlâggen), a se lepăda de cnv. (comp. отѣврѣшти сѣ); сѣметати a zvîrli în sus.

милобати, -лоуѣж, -лоуѣши a avé milă de cineva sau cu cineva (милѣ) (cum acc. obj.);

помилобати vrb. prf. Comp. свѣтъишѣ молитвами да помилобани бѣдемѣ всѣх са сѣ găsim toți milă prin rugăciunile sfinților.

милосръдовати, -доуѣж, -доуѣши (милосръдѣ milostiv) a fi milostiv, a se milostivi.

милость fem. îndurerare, milă; pomană (almsen).

милѣ adj. vrednic de îndurare, de milă; милѣ нмѣ бѣсть au avut milă de dînsul.

мимо adv. pe dinainte, pre lîngă; — нти a trece pe dinainte.

мирѣ msc. pace.

мирѣ msc. lume; loc. вѣ мироу семѣ; всѣх мирѣ adesea pentru ó κόσμος. |

млѣва fem. murmur, murmurare.

млѣниа fem. fulger.

млѣчати, -чѣ, -чиши a tăcè, a retăcè;

оумлѣчати a amuși.

млѣчанне ntr. (subst. verb. la млѣчати) tăcere (stille).

моавитскѣ adj. moavitic.

мой, моѣ, мое pron. poss. I pers. meu.

МОЛИТВА fem. (МОЛИТИ) închinăciune, rugăciune.
 МОЛИТИ, -ЛЪЖ, -ЛИШИ a ruga; —СА a se ruga;
 ПОМОЛИТИ СА vrb. perf.; ДОНЪДЕЖЕ ПОМОЛЪЖ
 СА Mateiu 26, 36, pînă ce nu mă voi
 fi închinat;

ОУМОЛИТИ erbitten; ОУМОЛЪЖ Ioan 41, 16
 ἐρωτήσω.

МОРИТИ, -РЪЖ, -РИШИ (МОРЪЖ moarte; МЪР-ЪТИ)
 a ucide;

ОУМОРИТИ vrb. perf. a omori.

МОРЪСКЪЖ adj. (МОРЪЖ) a mărei; КОДА МОРЪСКАТА
 арă de mare; comp. (moare, a mura)²⁹⁶.

МОРЪЖ ntr. mare.

МОСЕЙ, МОИСИ, МОУСИ msc. Moisei.

МОСЕОВЪЖ, МОУСЕОВЪЖ adj. poss. la Moisi, a lui
 Moisei.

МОЧИТИ, -ЧЪЖ, -ЧИШИ (comp. МОК-РЪЖ ud) a uda
 (comp. *muced*²⁹⁷);

ОМОЧИТИ a uda, a muiè în ...

МОШТИ, МОГЪЖ, -ЖЕШИ a putè, δύνασθαι (comp.
 moșie, moșnean, moș²⁹⁸);

ВЪЗМОШТИ²⁹⁹ a avè putere, avere, ἰσχύειν.

МРАЗЪЖ msc. răceală, frig (maraz³⁰⁰).

МРАКЪЖ msc. întuneric.

МРЪТЪЖ adj. mort.

МРЪТЪВЪЖ msc. mortul.

МРЪЖА fem. mreață.

МРЪЖИ v. МЪРЪЖИ.

МОУДИТИ, -ЖДЪЖ, -ДИШИ (МОУДЪЖ încet) a se ticăi,
 a pregeta, zögern;

ПРЪЖМОУДИТИ item.

МЪНОГАШЪДИ adv. adeseori, des.

МЪНОГО-ЦЪЖНЪЖ avînd mare valoare (цЪЖНА),
 prețios.

²⁹⁶ De la *comp.* adăugat de poet (fără justificare); *moare* este moștenit din latină (probabil *moria*; *a mura* este derivat regresiv din *moare*).

²⁹⁷ Adăugat (fără temei) de Eminescu; *muced* continuă lat. *mucidus*.

²⁹⁸ Adăugat (fără justificare) de poet; *moș*, ca și *moașă*, e autohton; *moșie* și *moșnean* sînt derivate de la *moș*.

²⁹⁹ În mss.: *вкс-*.

³⁰⁰ Adăugat (fără temei) de Eminescu; *maraz*, *măraz* „necaz” provine din turc. *maraz*.

МЪНОГЪ (МНОГЪ) adj. mult. |

МЪНОЖИТИ ³⁰¹, -ЖЖ, -ЖИШИ, a înmulți (МЪНОГЪ); — сѦ a se înmulți.

МЪНОЖЕСТВО ntr. mulțime, prisosință.

МЪСЛИТИ, -ШАЕК ³⁰², -СИШИ (МЪСЛЬ fem. gând) a gândi;

ДОМЪСЛИТИ сѦ a gândi în sine (pînă la capăt), a-și gândi partea sa, ausdenken, a înțelege (zu Ende denken);

ОУМЪСАТИ a iscodi din minte-și, a afla, erdenken, aussinnen.

МЪСЛЬ fem. gând.

МЪТИ, МЪЖ, МЪНИШИ a spăla; — сѦ a se spăla, a se scălda ³⁰³;

ОМЪТИ a spăla (омăt ³⁰⁴), umwaschen;

ОУМЪТИ abwaschen; ОУМЪЖ, -МЪНИШИ Ioan [13, 8] futurul; comp. pămătuf ³⁰⁵.

МЪШЬЦА fem. braț.

МЪЗДА fem. simbrie.

МЪНЪ, mai hotărît МЪНИЙ, fem. МЪНЬШИ, ntr.

МЪНЕ, adj. comp. mai mic (de ani, de stat), mai de puțină samă.

МЪНИТИ, МЪНЪЖ, -НИШИ сѦ a deveni mai mic, a scădea.

МЪНЪТИ, -НЪЖ, -НИШИ a socoti (meinen); МЪНЪТИ сѦ se pare că, videtur (cum dativo);

ПОМЪНЪТИ a-și aduce aminte, a avé amin-tire, a gândi la, a se pomeni (trezi).

МЪРЪТИ (МРЪТИ), МЪРЖ (МРЖ), МРЕШИ a muri;

ОУМЪРЪТИ vrb. perf. a răposa, adesea ca futurum.

МЪЧЬ msc. spadă.

МЪДЪНЪ adj. (МЪДЪ fem. metal ³⁰⁶, χαλκός) de metal ³⁰⁶.

МЪНИТИ, -НЪЖ, -НИШИ a schimba (a meni ³⁰⁷);

³⁰¹ În mss.: МА-

³⁰² În mss.: -ТАЕК.

³⁰³ Eminescu a omis: „МЪМТИ auswaschen, reiningen“.

³⁰⁴ Adăugat (fără justificare) de poet; *омăt* provine din ucr. *обмет* „pospai“.

³⁰⁵ Adăugat de Eminescu; de origine slavă, într-adevăr, *pămătuf* pare a fi legat de verbul v.sl. *помести*, *пометж* „a mătura“ (deci, v.sl. **pometuchъ*).

³⁰⁶ De fapt, „aramă“.

³⁰⁷ Adăugat de poet; *a meni* provine însă de la cuvîntul următor, omonimul verbului glosat, *мѣнити* „memorare, putare, dicere etc.“ (Miklosich, *Lexicon*, p. 391).

ИЗМѢНИТИ a schimba (comp. izmenit, smintit³⁰⁸).

МѢНИТИ, -НЪ, -НИШИ (comp. мѣнѣти) a crede, a avea părere (cu acc. dublu, БЖЕ МѢНИТЕ БОГЫ quos putatis deos).

МѢРА fem. măsură.

МѢСИТИ, МѢШЖ, -СИШИ a mesteca;

ПРИМѢСИТИ (beimischen); — сѦ cu acc. fără praepos. a se lua cu cineva, a se ține de cineva (ПРИМѢСИТИ сѦ ОУЧЕНИЦѢХЪ Apostol 9, 26);

сѢМѢСИТИ a amesteca la un loc.

МѢСТО ntr. loc. |

МѢСАЦЬ msc. lună.

МѢТАТИ, -ТАЖ, -ТАИШИ (МЕТЖ, МЕСТИ; МЕТАТИ, МЕШТЖ) a arunca;

ВѢМѢТАТИ a arunca înlăuntru;

ПОМѢТАТИ a arunca spre ...

МЯСО ntr. carne.

МЯСЕНЪ adj. la МЯСО, a cărnii; КОНИ МЯСНА miroso de carne.

МЖДОСТЬ fem. (МЖДРЪ) înțelepciune.

МЖДРЪ adj. înțelept (mîndru).

МЖЖЬ msc. barbat.

МЖКА fem. (muncă), chinuire.

МЖИТИ, -ШТЖ, -ТИШИ (МЖТЖ, МЖСТИ a mesteca (liquide), umrühren, aufrühren), a pune în învălmășeală, în iritație;

ВЪЗМЖИТИ a turbura, a pune în mișcare; — сѦ a se turbura, a fi mișcat;

сѢМЖИТИ a irita, a încurca.

МЖЧЕНИКЪ msc. (МЖЧЕНЪ la МЖЧИТИ) mucenic, martir.

МЖЧЕНИЕ ntr. (subst. verb. la МЖЧИТИ) martiriu.

МЖЧИТИ, -ЧЖ, -ЧИШИ a munci, chinui, martiriza.

МҮРО ntr. мѳров.

МҮРЪНЪ adj. la МҮРО; КОНИ МҮРНАТА mirosul mirului. |

³⁰⁸ Verbul a se sminti (part. > adj. smintii) provine, de fapt, din v.sl. сѢМѢСТИ, -МѢТЖ сѦ „a-și pierde mințile“.

130

H.

н̄ пумѣр, 50, пѣтъ десѣтъ.

на праепозиție *pe* c. acc. direcție: *pe*, на глакж
pe сар; în sus spre ... на развойника изи-
 досте; на небо съгрѣшихъ; timp: на въса
 лѣта; на много вѣкъмѣ *pe* timp lung, multă
 vreme; *scop*: жъзание на мѣчение spre mun-
 că (coresp. cu germ. „zu“); на то прииде
 la asta au venit; cu locativul *pe*, *la*, *în*
loc: на дворѣ în ogradă, на трепезѣ³⁰⁹ la
 masă (șezînd); la пастн, падж și altele ase-
 мѣнѣтоаре, unde întrebuițăm accusativul,
 пастн на земли a căde la pământ; | сѣдѣше
 на трепезѣ³⁰⁹ s-au fost așezînd la masă;
pref: продати на мѣнозѣ a vinde *pe* mult
 (scump). Însamnă: пастн на вѣкъ а-і se
 арunca de гѣтул cuiва; раздѣра сѣ на двоѣ
 se rupse-n două. La numere de la 11—19,
 дѣва на десѣте.

131

на-ваднѣти, -жаж, -днѣш а мѣна din urmă.

навестн v. вѣстн.

нагъ adj. gol.

надежда fem. nădejde (на-дѣжѣти сѣ а nădăjdui,
 comp. дѣти, деждаж).

надѣ праер. *preste* cum accus. direcție; надѣ
 нь съходити Ioan 1, 33 a veni asupra lui;
 прииде надѣ нь Luc. 10, 33 ἦλθε κατ' αὐτόν;
 cum instr. *loc preste*.

на-дѣжѣти, -дѣжж, -дѣжѣш сѣ а spera; cu на +
 acc. а spera ceva.

назарей msc. gr. Ναζαραῖος.

назарѣнинъ msc. Nazarineanul.

назнаменати v. знаменати.

наймѣникъ msc. (наѣти а năimi; наймѣ năi-
 mire) salahor, lucrător năimit.

намаинокенне ntr. (на-манжѣти а face semn, win-
 ken) semn; pag. 107, ροπή în sens de în-
 ghirire.

намѣстъникъ msc. locțiitor (на, мѣсто).

напасти v. пастн, падж.

³⁰⁹ Variantă la *трапеза* (< gr. *τράπεζα*).

НЕБЕСЬНЪ adj. (НЕБО) ceresc; ОБЛАЦИ НЕБЕСЬНИИ
nourii ceriului.

НЕБО ntr., gen. НЕБЕСЕ, ceriu; НА НЕБЕСЕ loc.
Ioan 3, 13.

НЕБЕСЬСКЪ³¹¹ adj. (НЕБО) ceresc; ОБЛАЦИ НЕБЕСЬСКИИ
nourii ceriului.

НЕ-БО-НЪ conj. căci, kai γάρ.

НЕ-ВЪХОДЬНЪ adj. (ВЪХОДЪ intrare) fără intrare
(unzugänglich).

НЕВЪРЬНЪ adj. necredincios.

НЕВЪСТА fem. mireasă.

НЕВЪСТЪНИКЪ msc. mire.

НЕ-ГОДОВАТИ, -ДОУЖЪ, -ДОУЖИИ (ГОДЪ timp, la
vreme, ГОДЪ КЪТИ a fi plăcut, ГОДОВАТИ
a fi prietenos) a fi supărat.

НЕДОСТАТЪЧЕНЪ adj. (НЕ-ДОСТАТЪКЪ lipsă, comp.
ДОСТАТИ) neajuns.

НЕДОСТОИНЪ adj. nedemn.

НЕДЖЪГЪ msc. boală (nătîng?³¹²)

НЕДЖЪЖНЪ [adj.] bolnav.

НЕ-ЖЕ & НЕ-ЖЕ-АН adv. decît (la compar. ПАСЕ —
НЕЖЕ mai mult — decît).

НЕЗАИПЪ, adverbial ВЪ НЕЗАИПЪ deodată.

НЕ-МОШТЪНЪ adj. (МОШТЪ) neputincios, slab.

НЕ-НАВИДЪТИ, -ЖДЪЖ, -ДИШИ a urî;

КЪЗНАЕНАВИДЪТИ vrb. perf. adică a căpăta ură.

НЕ-НАРОЧИТЪ adj. necelebru (comp. însemnările
de la нарочитъ), comp. nenorocit³¹³.

НЕ-ОЦЪШТЕНЪ v. оцѣстити.

НЕ-ПОБЪДИМЪ v. бѣдѣти.

НЕ-ПОВИНЪНЪ adj. nevinovat (vezi вина). |

НЕ-ПОРОЧЪНЪ adj. (порокъ imputare, по-рекъ,
-решти, порочьнъ vituperandus) neimpu-
tabil, neprihănit, neatins.

НЕ-ПРАВЪДА fem. nedreptate.

НЕ-ПРАВЪДЪНЪ adj. nedrept, injust.

133

³¹¹ În mss.: небеськѣ; de altfel, trebuia scris înaintea cuvîntului precedent.

³¹² Semnul întrebării e justificat, căci nătîng provine, de fapt, din v.sl. нелагъ „leneș“.

³¹³ Apropierea este justificată, în ultimă analiză, cu observația că legătura între cele două cuvinte e mediată: nenorocit < nenoroci < ne + noroc < v.sl. нарѡка „soartă“.

НЕ-ПРИАЗНЬ fem. răul, răutatea (ПРИАЗНЬ bună-voinţă, iubire; ПРИЯТИ, -ІЯЖЪ КОМОУ a-i ajuta cuiva).

НЕ-ПРЪКЪПРИКЪ adj. (ПРЪК-ПЪРЪКТИ a convinge; ПЪРЪКТИ a sfădi, disputa [ПРЪКТИ]³¹⁴, ПЪРЪЖ, ПЪРИШИ a susţine, a apăra un lucru, casam tueri) de necrezut, unzuverlăssig.

НЕСТИ, -СЖ, -СЕШИ a purta, a duce;

ВЪЗНЕСТИ a duce în sus, a ridica, fig. a slăvi; ВЪЗНЕСЖ Exod. 15, 2 futurum, ВЪЗ-НЕСЕТЕ Ioan 8, 28 item.

ИЗНЕСТИ a scoate afară;

ПОНЕСТИ a duce încolo;

ПРИНЕСТИ a aduce.

НЕ-ОУВЛАДАТЬ v. ОУВЛАДАТИ.

НЕ-ХОТЯ v. ХОТѢТИ.

НЕ-ЧЪСТИВЪ adj. (ЧЪСТЬ) neevlavios, fărdelege, ασεβής.

НИ adv. nici, oûdê; ne — quidem, НИ КЪ ЕДИНОМОУ ЖЕ ГЛАГОЛОУ Mat. 27, 14 nici pe un singur cuvînt; НИ ТОГО МОЖАТЬ ГЛАГОЛАТИ p. 106 nici asta n-o pot spune; НИ—НИ nici — nici, neque — neque; ca negaţie absolută fără verb: *ни*; НИИ НИ în al doilea membru al întrebării duple: sau nu. Pusă înainte de pronume şi participiu, ea schimbă sensul lor în contrar: НИ-КЪТО nimene; praepoziţii intră între ele: НИ КЪ КОМОУ-ЖЕ la nimene.

НИКА fem. ogor.

НИЖАНЪ adj. (НИЗЪ adv. în jos) jos, sub.

НИЗЪ adv. în jos.

НИ-КАКО-ЖЕ nici într-un fel.

НИКНЖТИ, -НЖ, -НЕШИ a încolţi, a ieşi (adică a se pleca în toate direcţiile);

ПРИНИКНЖТИ a se pleca înainte, προκύπτειν.

НИ-КАКЪ pron. adj. niciun; НЕ ИМАШИ ЛИ ИНОГО НИКАКОГОЖЕ СЪСЖДА НИ ЛИ РИЗЪНА nu ai tu altceva, vreun vas ori nici o haină?

НИ-КОГДА-ЖЕ niciodată.

³¹⁴ Paranteza dreaptă aparţine originalului.

- НИКОДИМЪ msc. gr. Νικόδημος³¹⁵. |
 НИ-КОЛИ, НИ-КОЛИ-ЖЕ adv. niciodată.
 НИ-КЪДЕ-ЖЕ adv. nicăiri.
 НИ-КЪТО, НИ-КЪТО-ЖЕ pron. nimene.
 НИ-КЪЙ-ЖЕ pron. adj. niciun, nici un fel de ...
 НИЦА adj. înainte-n jos (plecat), pronus, cu
 fața spre pământ; ПАСТИ НИЦА НА ЗЕМНИ (loc.)
 a căde cu fața la pământ.
 НИ-ЧЪТО-ЖЕ pron. nimic; gen. НИЧЕСОЖЕ adver-
 bial ca nihil spre întărirea negației: ну,
 de loc ну; НИ ПРИ ЧЕСОМЪ ЖЕ „la nimic“.
 НИШТА adj. de jos, sarac.
 НОВА adj. nou.
 НОГА fem. picior.
 НОЖЪ msc. cuțit, spadă.
 НОЖЬНИЦА fem. sing. & plur. teacă.
 НОЖЬНЪ adj. (НОГА) a piciorului.
 НОЗДРИ fem. dual (НОЗДРЬ sing.) nări.
 НОСИТИ, -ШЖ³¹⁶, -СИШИ (НЕСТИ) a purta;
 ВЪЗНОСИТИ a duce în sus, a ridica, fig. a
 lăuda; ВЪЗНОШЖ pag. 98 futurum;
 ПОНОСИТИ a duce; — КОМУ ЧЪТО a-i imputa
 ceva cuiva, a-l batjocori;
 ПРИНОСИТИ a aduce; a aduce prinos (comp.
 ponosit, prinos).
 НОШТА fem. noapte; НОШТНЪЖ³¹⁷ în vremea
 porții, noaptea.
 НОУДИТИ, -ЖДЖ, -ДИШИ a sili;
 ПРИНОУДИТИ erzwingen, a lua cu sila.
 НОУДАМН adv. cu sila, silnic.
 НОУЖДА fem. nevoie.
 НЪ conj. însă.
 НЪНЪ, НЪНИА adv. acum.
 НЪ înainte de pronume și participii dă înțeles
 nedefinit, ca latinescul *ali-*; НЪ-КЪТО aliquis,
 НЪ-КОЛИ aliquando. Praepoziții despart amîn-
 două elementele: НЪ ОТЪ КОГО de la oarecine.

³¹⁵ În mss.: Νικόδεμος.³¹⁶ În mss.: -сж.³¹⁷ În mss.: ноштнъж.

нѣ-коликъ pron. adj. aliquantus; нѣколко aliquantum; нѣколко дѣнии cîteva zile.

нѣ-который pron. adj. oarecine; нѣкоторые unii.

нѣ-кто pron. indef. aliquis, oarecine; нѣци plur. unii, hotărît нѣци (v. însă нѣкій) unii, cîteva. |

135

нѣ-кій pron. adj. indef. aliquis; нѣци plur. quidam, unii — дрoзди alii, alții, sau unii — ceilalți; пропасть нѣкая un fel de prăpastie, хасма т.

нѣсмь, нѣси, нѣсть ș.a.m.d. = не ясьмь nu sunt, cu gen. subiect. нѣсть много бога nu este un alt Dumnezeu.

нѣци v. нѣкъто & нѣкій. |

136

O.

o praep. pre lîngă, lîngă, la; c. acc. locul, o десньжъ la dreapta; потькнжшж сѧ o камень se lovira de o piatră; c. loc. loc: la, în, еже повелѣно вамъ есть o мѣнѣ творити ceea ce vi s-a poruncit a face cu mine; съблзните сѧ o мѣнѣ voi vă veți înciuda de mine; o + loc. dă în mod foarte general rațiunea, rațiunea motrice, ocazia, motivul, raportul la ceva, de aceea la verbii dicendi, sentiendi: preste, despre, asupra³¹⁸; comp. съблзните сѧ o мѣнѣ; o сѣбѣ ѧп' ѣмавтоу (din proprie putere), asemenea locuțiunii sunt dese; дѣла o возѣ | съдѣлана ѣруа ѣв ѳеѳ ѣйруасмѣна Ioan, 3, 21.

137

оба, fem. ntr. обѣ, numeral, amîndoi, ambii; оба на десѧте doisprezece.

обадити v. вадити.

обаче adv. totuși, însă.

обидѣти, -ждѣ, -дши a insulta (a obijdui), a atinge (comp. бѣда silă, nevoie);

прѣобидѣти a atinge, a călca (legi).

обиновади, -ноуѣ, -еши; не обиновади сѧ парρησιάζειν a vorbi liber, de-a dreptul (proprie: a nu căuta subterfugii, comp.

³¹⁸ Eminescu a omis: „пѣсано o нѣсмь über ihn geschrieben“.

ОБИНЖТИ сж a se sustrage de la un lucru; sîrb obinja fem., de la вина pretext, fățărnice).

ОБИТЪЛЪ fem. lăcuință.

ОБЛАКЪ msc. pour.

ОБЛАСТЬ fem. (об-кл.) putere.

ОБЛИЧАТИ, -ЧАТЬ, -ЧАЕШИ (cf. ОБЛИЧИТИ) a denunța, a acuza ³¹⁹.

ОБОЙ numeral pron., gen. ОБОЮГО, amîndoi, comp. ОБА.

ОБОЖДОУ adv. din amîndouă părțile.

ОБРАЗЪ msc. formă, caracter, chip; icoană, prototip, exemplu.

ОБРЪЗАНІЕ ntr. (subs. verb. la ОБРЪЗАТИ) tăiere împrejur.

ОБРЪСТИ, ОБРАШТЪ, ОБРАШТЕШИ (cf. съ-рѣсти) a găsi; ОБРАШТЕТЬ pag. 105, Ioan 10, 19 fut[urum] și mai ades astfel;

ИЗОБРЪСТИ a găsi dintre ...

ПРИБРЪСТИ a cîștiga.

ОБРЪТАТИ, -ТАТЬ, -ТАЕШИ (durativ la ОБРЪСТИ) a găsi.

ОБЪ (ОБ) praep. pe lîngă; c. acc. ОБЪ ОНЪ ПОЛЪ în partea cealaltă, dincolo.

ОБЪНАВЛАСТИ (mai vechiu -ВЛАСТИ ³²⁰), -ЛАНЪ, -ЛАНЕШИ (ОБЪНОВИТИ) a înnoi.

ОБЪНОВИТИ, -ВАНЪ, -ВАНЕШИ (НОВЪ) a înnoi; ОБЪНОВИТЬ fut[urum].

ОБЪНОВЛЕНІЕ ntr. (subst. verb.) înnoire.

ОБЪЧАЙ msc. (ВЪК-НЪ-ТИ a învăța, a se deprinde) deprindere, obicei.

ОБЪДОВАТИ, -ДОУТЬ, -ДОУЕШИ a prînz.

ОБЪДЪ msc. prînz.

ОБЪШТАНИЕ ntr. (subst. verb. la ОБЪШТАТИ) făgăduință.

ОВОГДА adv. în vremea aceea; ОВОГДА — ОВОГДА cînd — cînd. |

ОВЪ pron. cela, cesta; ОВЪ — ОВЪ ЖЕ cesta — cela; ОВИ — ОВИ ІШТА — ciia, unii — ceilalți; ОВИ — НИИ item.

³¹⁹ Poetul a omis cuvîntul următor: „ОБЛИЧИТЕЛЬ msc. (ОБЛИЧИТИ) Ankläger“, după care urmează patru trimiteri.

³²⁰ Precizarea lui Leskien, inexactă în lumina cunoștințelor mai noi.

ОВЬЦА fem. oaie.

ОВЬЧЬ adj. poss. la ОВЬЦА; ОВЬЧЕ СТЯДО turmă de oi.

ОБЪДОУ adv. din ceea parte; СЪДОУ И ОБЪДОУ dintr-o parte și dintr-alta, din amîndouă părțile.

ОГНЬ msc. foc; fierbințeală de friguri.

ОГОЛТИ, -ЛЪЖ, -ЛИШИ (ГОЛЪ gol) a descoperi, a despoia.

ОГРАДИТИ v. ГРАДИТИ.

ОГЪСТЪТИ, -СТЪКЪЖ, -СТЪКЪШИ (ГЪСТЪ ³²¹ de comp. Dunst ³²²) a se îndesa, a se condensa, a încremeni.

ОДЕЖДА fem. (ОДЪТИ, ОДЕЖДАЖ a se îmbrăca, a pune pe sine) haină, comp. **odăjdii** biser. ³²³

ОДОЛЪТИ, -ЛЪЖ, -ЛЪКЪШИ cum dat. a învinge, a birui (cf. **odoleană** plantă ³²⁴);
ПРОДОЛЪТИ item.

ОДРЪ msc. pat, căpățîi.

ОДЪКЪННИЕ ntr. (subst. vrb. la ОДЪКАТИ a îmbrăca) îmbrăcăminte, haină, straiu, cf. rom. **odaie** ³²⁵.

О-ЖИДАТИ, -ДАЖ, -ДАКЪШИ (ЖИДАТИ, ЖИДАЖ) a aștepta.

О-КАМЕННИТИ, -НЪЖ, -НЪШИ ³²⁶ a împietri, a încremeni, a schimba în piatră, — СЪ a se schimba în piatră.

ОКО neutr., gen. ОЧЕСЕ, dual ОЧИ (§. 66), ochiu.

ОКРЪСТЪ adv. de jur împrejur.

ОЛОВО ntr., ОЛОВЪ msc. plumb.

ОЛЪЙ msc. ἔλαιον oloiu, ulei (untdelemn).

ОНОУШТА fem. papuc.

ОНЪ pron. acela, el (§. 66).

ОНЪМЪТЬ ³²⁷, -МЪЖ, -МЪКЪШИ (НЪМЪ mut) a amuți, a muți.

³²¹ În mss.: ГЪСТЪ.

³²² În original e *dicht* „des, dens”; *Dunst* înseamnă „abur, ceață, piclă”.

³²³ Adăugat, cu mult teamei și utilă precizare, de Eminescu.

³²⁴ *Odolean*, *odoleană* „numele mai multor plante erbacee cu flori trandafirii sau albe” provine din ucr. *одолян*.

³²⁵ Apropierea este nejustificată, căci *odaie* provine din turc. *oda*, bg. *одая*.

³²⁶ Eminescu a omis: „(КАМЪН, St[amm] КАМЕН-)”.

³²⁷ În mss.: ОНИМЪТИ.

- оплотъ msc. gard (о-плести a împleti împrejur).
 опона fem. perdea.
 о-правѣднѣти, -ждѣж, -днши (правѣда) a justifica.
 опрѣсънѣкъ³²⁸ msc. azimă, pîne nedospită
 (прѣсънѣ nedospit; srb. prijesan crud,
 proaspăt, de ex. carne).
 орнѣти, -[р]ѣж, -[р]нши a prăvăli, a răsturna;
 разорнѣти a dărîma (comp. răzor). |
 орълъ msc. vultur.
 оржжнѣ ntr. armă, spadă; ca collect. arme.
 о-скѣдѣнѣти, -дѣж, -дѣнши (скѣдѣ mic, sârăcă-
 cios, comp. scund) a scădea³²⁹, a se îm-
 pușina, a decrește.
 о-слѣпнѣти, -плѣж, -пнши (слѣпѣ) a orbi.
 ослѣплѣнѣти, -плѣж, -плѣнши item.
 осмо-на-десѣтъ num. ord. al optsprezecelea.
 осмѣ num. opt.
 особѣ adv. îndeosebi, deosebit, pentru sine.
 о-солнѣти, -лѣж, -лнши (солѣ fem. sare) a săra.
 ослѣ adj. poss. la ослѣ a măgariului.
 ослѣ ntr., gen., -латѣ, măgăruș, demin. la
 ослѣ.
 ослѣднѣнѣкъ msc. (ослѣднѣнѣ part. praet. pass.
 la ослѣднѣти, comp. оучнѣти, оученѣ, оученикъ)
 osînditul, penitentul.
 ослѣтѣ adj. rămuș, ghimpos (comp. слѣтѣ
 rămuș, rauh, de la слѣтѣ ram).
 отай adv. (тай adv. în taină, tainic; тайнѣ,
 тайж a ascunde, a tăinuî) tainic; ѡко отай
 ѡс ѣв крутѣ Ioan, 7, 10.
 отирати, -раж, -ранши (о-тѣрѣнѣти) a șterge, a
 usca.
 отрокъ msc. copil, băiet.
 отроцнѣтъ msc. dem. la отрокъ băiețel, bă-
 iețaș.
 отроцѣ ntr., -чатѣ (отрокъ), băietan, slugă,
 băiet din casă, ogradă.
 отъ praep. cum gen. de la; direcție de unde:
 отъ небесе din ceriu; origine: отъ оубога

³²⁸ În mss.: опрѣсънѣкъ.³²⁹ Provine din lat. **excadere* (cf. ital. *scadere*).

p. 106 (se trage) din săraci; *timp*: ОТЬ ДНЕ ТОГО din ziua aceea; ОТЬ СЕГО de atunci începînd, după aceea; *partitiv*: ЕДИННЪ ОТЬ unul dintre —; *motiv*: ОТЬ ГАЖЕНЫИ МРАКЪ КЕСТЬ³³⁰ pag. 108; ОТЬ ОУПИТНА de beție, din cauza îmbătăciunii; *la passiv*: ГЛАГОЛЕМАИ ОТЬ ВРАГЪ cele spuse de dușmani. ОТЬВЕРЖЕНИЕ ntr. (subst. verb. la ОТЬ-ВРЪШТИ) lepădare, Verleugnung, Abfall.

ОТЬВЕРЗАТИ, -ЗАЖ, -ЗАЕШИ (ОТЬВЕРЪКСТИ) a deschide.

ОТЬВЕРЪКСТИ, -ВРЪЗЖ, -ВРЪЗЕШИ a deschide, **decouvrir**, **ouvrir**³³¹; — СЖ a se deschide; ОТЬ-ВРЪСТЪ part. praet. pass. deschis.

ОТЬВЪКЪТЪ msc. răspuns. |

140

ОТЬВЪКЪШТАВАТИ, -ВАЖ, -ВАЕШИ (ОТЬВЪКЪШТАТИ) a răspunde.

ОТЬВЪКЪШТАТИ, -ВЪКЪШАЖ, -ВЪКЪШАЕШИ (ОТЬВЪКЪТЪ v. ВЪКЪШТАТИ) item.

ОТЬДАНИЕ ntr. (subst. verb. la ОТЬДАТИ) răsplătire, iertare.

ОТЬМЪШТЕНИЕ ntr. (МЪСТЪ fem. răzbunare, pedeapsă; МЪСТИТИ a răzbuna; ОТЬМЪСТИТИ a răsplăti) răsplătă, Belohnung.

ОТЬСЪКЪКАТИ, -КАЖ, -КАЕШИ (СЪКЪЖ, СЪКЪШТИ) a tăie, **secco**, **disseco**, secțiune, ...³³²

ОТЬЦА msc. tată.

ОТЬЧЬ adj. poss. la ОТЬЦА a tatălui, părintesc.

ОТЬЧЕСТВО ntr. (ОТЬЦА) patrie.

ОЦАТЪ msc. oțet.

ОЧИШТЕНИЕ ntr. (subst. verb. la ОЧИСТИТИ a curăți; ЧИСТЪ) curățire. |

145

II.

ПАЖИТЪ fem. păscătoare, imaș, pășune, **pajiște** (loc și nutreț).

ПАЗОУХА fem. sin, subsuor.

³³⁰ În mss.: КЕСТИ.

³³¹ După cum am semnalat mai sus, probabil Eminescu a consultat uneori un dicționar german-francez.

³³² Un cuvînt indescifrabîl; citarea cuvintelor latine nu se justifică.

пакостъ fem. proprie pagubă, batjocură; пакости дѣлати a-l face de batjocură pe cineva (κολαφιζειν).

пакъ = пакы adv. iarăși.

памѣть fem. (comp. мѣнѣти) aducere aminte, memorie, **pomenire**.

папа msc. Папа.

пαρακλιτѣ m. gr. παράκλητος.

параскеѣгѣ fem., параскеѣгѣ gr. παρασκευή.

пасти, -дѣ, -дѣши a cădea; —на земли (loc ...) la pămînt;

въпасти a cădea-năuntru, a da în ...;

напасти a cădea pe ... (**păpaste**);

отъпасти a cădea din, de la;

припасти a cădea în, a da în .., a ajunge în..., **pripăși** ^{332 bis}.

распасти сѧ a cădea de la olaltă, a se **risipi** ³³³.

пасти, -сѣши a păște, a păzi, servare;

съпасти a păzi, a mîntui; a **spăsi** ³³⁴; съпасетѣ сѧ Ioan 10, 9 futur.

пасторухъ msc. ³³⁵ păstoriu.

пастырѣ msc. ³³⁵ item ³³⁶.

патриархъ msc. patriarcha ³³⁷.

патриархьскъ adj. patriarhicesc, papal ³³⁸.

паче adv. comp. mai mult, cu atît mai mult (potius), încă mai mult, cu genit. **паче огни**.

146

персьскъ adj. persienesc.

петровъ adj. poss. la петръ Petru, a lui Petru.

петръ msc. gr. Πέτρος.

печаль fem. doliu, supărare (în loc de *пек-ѣль; **пекж сѧ**).

печальнѣ adj. trist.

^{332 bis} În realitate, din *pripas* (< bg. *pripac*).

³³³ De fapt, din bg. *razcupя*.

³³⁴ De fapt, din slavon. *съпасити*.

³³⁵ Poetul a omis, în ambele cazuri: „(пасти, пастж)“.

³³⁶ Eminescu a omis cuvîntul următor: „пасха fem. gr. *πάσχα*“.

³³⁷ Așa în original; după cum s-a putut observa mai sus, Eminescu a lăsat și în alte cazuri traducerea germană sau latină a lui Leskien.

³³⁸ Poetul a omis cuvîntul următor: „патриархьство ntr. patriarchat“.

ПЕЧАТЪЛЪКТИ, -ЛЪКЪ, -ЛЪКЪШИ a pecetlui (печать msc., trupina [în] i, pecete);

ЗАПЕЧАТЪЛЪКТИ a pecetlui (ver-, be-³³⁹).

ПЕШТЕРА fem. peșteră.

ПЕШТИ, ПЕКЪ, ПЕЧЕШИ a fierbe; ПЕШТИ сѧ a fi supărat, întristat cu o + loc. de ceva.

ПЕШТЬ fem.³⁴⁰ sobă (cuptor? ³⁴¹).

ПИРЪ msc. ospăț.

ПИСТИКНИА fem.; ΠΙΣΤΙΚΗ; АНТРА МΥΡΑ ΝΑΡЪДА ПИСТИКНИА МЪНОГОЦЪНЪНЪМЪ tradus fals din λίτρα μύρου νάρδου πιστικῆς πολυτίμου un litru de mir din nard adevărat-prețios.

ПИТАТИ, -ЛЪКЪ, -ЛЪКЪШИ a nutri;

ΟΥΠΙТАТИ a îngrășa (vite); ΟΥΠΙΤΑΝЪ îngrășat.

ПИТИ, -ЪКЪ, -ЪКЪШИ a bea;

ОПИТИ сѧ a se îmbăta, ОТЬ + gen. de ceva;

ΟΥПИТИ сѧ a se îmbăta.

ПИТОМЪ adj. îngrășat (proprie: part. praes. pass. a unei rădăcini ПИТ, comp. ПИТАТИ).

ПЛАВЪ adj. alb (plavăn, plăvan).

ПЛАКАТИ, -ЧЪКЪ, -ЧЕШИ a plînge; — сѧ a se pl.;

ВЪСПЛАКАТИ a zbucni în plîns, a-l podidi lacrimile, a-l umple l.; ВЪСПЛАЧЕТЕ Ioan 16, 20 fut[urum] κλαύσετε.

ПЛАЧЪ msc. plînsul.

ПЛЕСТИ, -ЕТЪКЪ, -ТЕШИ a împleti;

СЪПЛЕСТИ a împleti la un loc.

ПЛОДЪ msc. fruct, rod.

ПЛЪНИТИ, -НЪКЪ, -НИШИ (плънъ) a împle;

ИСПЛЪНИТИ a împle (cu gen. materiei), a împlini, a îndeplini; ИСПЛЪНИТИ сѧ црости a se împle de minie ^{341 bis}.

ПЛЪНЪ adj. plin (cu gen. materiei ca-n limba germană ³⁴²).

ПЛЪТЬ fem. carne.

ПЛЪТЬСКЪ adj. de carne. |

³³⁹ Leskien: „versiegeln, besiegeln“.

³⁴⁰ Eminescu a omis: „(пекъ, печешн)“.

³⁴¹ Și această traducere este exactă.

^{341 bis} Poetul a omis: „наплънити anfüllen“.

³⁴² De la ca-n adăugat de poet.

ПЛѢВАТИ, ПЛЮЖЪ, ПЛЮЖИШИ a stupi;

ЗАПЛѢВАТИ a-l stupi pe cnv., ἐπιπύειν.

ПЛЮЖЕННИЕ ntr. (subst. verb. la ПЛЮЖИТИ) stupirea; stupidul.

ПЛЮЖИТИ [ПЛИНЖИТИ]³⁴³, -ИЖ -ИШИ a stupi.

по праер. cu dativ, *locul*: pe după, pînă în, de-a lungul, по морю ходѣ; на пѣти по немоще градѣше Ap. 9, 17; conform cu, după ..., по закону după lege; по истинѣ după adevăr; по мъдрости вшей сѣдите въ правѣж по пѣти подобнымъ вамъ după înțelepciunea voastră judecați drept asupra acelor asemeni cărnii voastre (asupra celor egali; semeni); по имени глашати a chema pe nume; cu dativul numeraletor по formează numere distributive: по двѣма cîte doi ș.a.m.d., de pildă Ioan 2, 6; — cu acc. spre, după, по водѣ ити a merge după apă; astfel la сълати și alte verbe asemănătoare; dînd cuvîntul³⁴⁴: по что de ce? по неже pentru că; distributiv по всѣхъ дни каѣ? ѿмеравъ zi cu zi; cu locat. local și temporal: *după*, наѣше по немъ mergea după dînsul, îi urma; по въскрѣсенни моему după învierea mea; не по мънозѣ puțin după aceea, după scurtă vreme; по томъ după aceea.

ПОВЕЛѢННИЕ ntr. (subst. verb. la ПОВЕЛѢТИ) poruncă.

ПОВИНОВАТИ, -ВИНУЖЪ, -ВИНУЖИШИ a supune; — сѣ a se supune.

ПОВИНЪНЪ adj. (вина) vinovat; съмръти (gen.) n. vinovat morții.

ПОВИНЖИТИ, -ИЖ, -ИШИ v. ПОВИНОВАТИ.

ПОВРѢСТИ, -ВРЪЗЖ (-ВРЪЗЖ), -ВРЪЗИШИ a lega.

ПО-ВѢДАТИ, -ДАЖЪ, -ДАИШИ (comp. вѣдѣти) a enunța, a esprima;

заповѣдати a porunci (παραγγέλειν);

исповѣдати a povesti, a propovădui;

проповѣдати a propovădui.

³⁴³ Paranteza aparține originalului.

³⁴⁴ În original: *grund angebend* „indicînd cauza, motivul“.

- поганъ adj. păgîn (paganus).
 погребеніе ntr. (subst. vrb. la по-грѣба-ти, durat. de la погreti) îngropăciune ³⁴⁵.
 погрѣба-ти, -баѣж, -баѣши (погreti) a îngropa.
 погоубля-ти, -ляѣж, -ляѣши (mai vechiu -бѣя-ти ³⁴⁶ ș.a.m.d.; погоуби-ти) a nimici, a strica.
 погыбѣль fem. arunere, peire (по-гыб-нж-ти).
 погыбѣльнъ adj. la precedentul; сынъ п. fiu al peirii. |
 подвижаніе ntr. (subst. verb. la по-двиза-ти сѧ între altele αγωνίζεσθαι) luptă pe-ntrecute ³⁴⁷ (trîntă frățească), Wettkampf.
 подоба-ти, -баѣж, -баѣши a se potrivi, a se cădea; подоба-етъ oportet, decet (comp. подоба-етъ item; подобенъ cuviincios, cuvenit), a se cădea.
 подобен-ти, -баѣж, -бѣши a potrivi, a face asemeni; съподобен-ти (idoneum reddere aut iudicare) a învrednici; — сѧ a fi învrednicit; оуподобен-ти a compara.
 подобенъ adj. ³⁴⁸ cuviincios, cuvenit, asemănător, asemenea.
 подражателъ msc. (подраж-ти, -жж, -жши, de acolo подраж-ти, -жаѣж, -жаѣши a imita) imitator.
 по-другъ msc. amic, companion.
 подъ праер. *sub* c. instr. (loc); cum acc. (direcție) ³⁴⁹.
 понти, [по]ѣж, [по]иши (caus. de la пн-ти) a adăra.
 напonti item (на = îndestul, cu saț).
 поклоніаніе ntr. (subst. verb. la покланіа-ти) închinăciune, plecăciune, adorare.
 поклонъ msc. [покло-н] ³⁵⁰ închinăciune, adorație.
 поклонникъ msc. închinător, adorator.

³⁴⁵ Eminescu a combinat cu articolul погрѣбеніе și a renunțat la exemplu.

³⁴⁶ Precizarea lui Leskien, inexactă în lumina cunoștințelor mai noi.

³⁴⁷ În mss.: *pe-ntrecutâ*.

³⁴⁸ Eminescu a omis: „(подоба s. подоба-ти; *Доба passende zeit)“.

³⁴⁹ După cinci trimiteri și înaintea altora trei, poetul a omis, din neatenție: „подъ adv. spăt“.

³⁵⁰ Paranteza lui Eminescu.

покойнѣ adj. (покой linişte) liniştit, în pace.
покровитель msc. ocrotitor, apărător (по-крѣ-ти
a acoperi, покровѣ acoperiş, -emînt).

полагати, -аѣж, -аѣши (comp. положить şi лешти)
a aşeza, a pune înainte; a-şi da, животѣ
a-şi pune, da viaţa.

полѣ msc., gen. -лоу (trup. în *u*³⁵¹), jumătate,
parte; полѣма instr. dual adverbial, în două,
prin mijloc, прѣтрѣша и полѣма³⁵² I-au
tăiet drept în două (cu ferăstrăul); полоу-
ношти (gen.) la miezul nopţii.

польза, польза fem. (comp. льза, льза folos;
льза несть licet, şi льзѣ несть) folos.

помагати, -гаѣж, -гаѣши (помогѣ, -мошти) a
ajuta (cu dat.).

помазати, -заѣж, -заѣши (comp. мазати, мажѣ)
a mirui, επιχρίειν.

поминати, -наѣж, -наѣши (по-мьнѣти) a-şi aduce
aminte, a pomeni (pomină). |

3. Anexe

a) *Observaţii lingvistice*

În afara numeroaselor „etimologizări“ şi
completări sau note incluse în text, manuscri-
sul 2307 mai cuprinde, între paginile consa-
crate traducerii *Manualului*, câteva însemnări
lingvistice, pe care le reproducem mai jos,
însoţindu-le de câteva note, ce ni s-au părut
necesare:

78

Grammaticalia

I.

Vocativul se formează astăzi 1) la unele
cuvinte în *ul*, punînd după articol un e, de
ex. omule, pămîntule, sfîntule, 2) la altele fe-
minine, punînd după cuvîntul nearticulat un
o, d.p. soaţo! Despo! ş.a. sau în genere pu-

³⁵¹ În mss.: оу.

³⁵² În mss.: полѣма.

nîndu-se cuvîntul în nominativ cu un o sau fără el înainte, de ex. o pămînt, o om! o soață.

Nu tot astfel a fost și în vechime și, dacă vom judeca după analogie, vom vedea că un mare ...¹ pentru reconstruirea vechiului vocativ. Cuvintele terminate în *ênt*, *înt*, aveau în vocativ *inte*, ca nominativul plural, d. ex. cuvinte! sfinte! morminte!

Fraze: a toate țiiatoriule *cuvinte* al tatălui! (Rugăciunea spre somn al sf. Antioh). Sfinte Dzeule!

Apoi: oame! Doamne! Hristoase! Isuse Hr.! [Se vede că din cauza duplului înțeles al acestor vocative și a confundării cu alte cuvinte și cazuri, au dispărut].

Imperative: ado (adu), vino || măi badeo, măi vereo.

II.

F și *H*. Oftare și ohtare, vihor și vifor, pohtă și poftă — apoi: hier și fier, hiară, fhiară, și fiară, fiert și hiert, fhiert.

a căruța, căruț, căruți, căruță, ăm, mit dem ..²

car, căruț, căruță, cărucică, cărucior, haraba.

III.

De la *пастн* a cădea, *падж*, *падешн* avem: năpaste (orig. *напастн* a cădea pe ...) a năpăstui | zăpadă, a năpădi; prăpastie (" *пріпастн*³ " " în ...) prăpăstios, a prăpădi, a se pr—⁴.

De la *пастн*, *пасж*, *пасешн* avem pripas, a se pripăși⁵.

¹ Două sau trei cuvinte indescifrabile.

² Patru cuvinte în limba germană, indescifrabile.

³ De fapt, de la *про-пастнъ*, *про-пастн*.

⁴ Sub acest rînd au fost adăugate, cu un scris mai neîngrijit, cuvintele: „a se pierde pe gînduri...” (un cuvînt indescrifabil).

⁵ Urmează alte însemnări fragmentare, pe care nu le mai reproducem, ca și pe primele de pe f. 78v, privind formarea unor nume românești; unele din ele sînt scrise în limba germană (greu descifrabile).

*

78v

Porecle. Poate pentru a deosebi porecele de numele de botez sau de substantivele de la care derivă se pune în loc de *u* lung (u articulat) *ea*, precum:

Bunu — Bunea, Lupu — Lupea, Miclu (Miklós) — Miclea (Miklošich¹ = Miclescu Niculescu²), Sturzu — Sturzea; Oncu — Oancea; Parpalu — Parpalea; Pumnu — Pumnea³; Stroflu — Strolea; Floru — Florea; Cracu — Cracea; Corbu — Corbea; Milu — Milea; (Ți)Ganu = Ganea⁴.

*

141v

Românii au reprimut dintre slavi...⁵

Stratul primar, *fonologic*

” secundar, bisericesc, o limbă mai nouă

” terțiar, malorosian-polon

” quaternar, rusesc, administrativ-juridic⁶.

b) *Reproducerea unui document*

După 9 file albe (ff. 154—162), prevăzute pentru încheierea traducerii *Manualului* — care a fost întreruptă, probabil, odată cu plecarea lui Eminescu la București, în urma decepțiilor de la Iași, și „înhamarea la carul

¹ Este semnificativă citarea, prin asociere, a numelui marelui slavist sloven Franz Miklosich (Miklošič, 1813—1891), ale cărui lucrări erau cunoscute lui Eminescu.

² Scris deasupra cuvântului precedent.

³ Este chiar numele originar al fostului profesor al lui Eminescu, la gimnaziul din Cernăuți, Aron Pumnul (1818—1866), originar din Cuculata, jud. Brașov.

⁴ În esență, observațiile lui Eminescu sînt judicioase. Cititorul poate consulta în legătură cu formarea numelor de persoană românești următoarele lucrări: N.A. Constantinescu: *Dicționar onomastic românesc*, București, 1963; Al. Graur, *Nume de persoane*, București, 1965; Christian Ionescu, *Mică enciclopedie onomastică*, București, 1975.

⁵ Două cuvinte neclare, urmate de trei puncte și de alte două cuvinte nedescifrate.

⁶ Cronologizarea este, în esență, justă; primul strat reprezintă influența veche slavă populară (Lipsesc doar împrumuturile bulgărești mai noi și cele sirbești, în sudul, respectiv în sud-vestul țării, care, evident, nu puteau fi atunci cunoscute poetului). Peste un rînd, urmează o frază (3 rînduri) cu un conținut diferit (greu descifrabilă).

greu al unei gazete¹ —, poetul a început transcrierea unui *document slavo-român* (f. 163r) direct după original (cum se poate observa din unele greșeli de lectură), din colecția bogată a *Spitalului Sf. Spiridon din Iași*². Îl reproducem aici, cu unele corectări în note, precizînd că este vorba de documentul de la Alexandru (Alexăndrel) voievod, din 23 februarie 1453, scris de Dobrul și dat mănăstirii lui Iațcu din Suceava³:

Documente din ale Sf. Spiridon

Мнѡстїю кожїю мы Ілѣѡдѡрь коеводѡ.
Господарѣ землн молдавскон. чиннм знамен нго⁴
нѣ сѣмѣ лнстомѣ н. шнм⁵ вѣсѣм кто нѡн.
оузннт. нѡн его оуслыт⁶ чтѣчн. ѡже благо пронз-
волн⁷ господствомн⁸ нашымѣ⁹ благым пронз-
воленїемѣ. н чнстнм н свнтлымѣ¹⁰ срце¹¹.

¹ G. Călinescu, *Opere*, 11, p. 267.

² Aici avea să fie internat mai târziu, în noiembrie-decembrie 1884, în urma unei fracturi la picior. Vezi: G. Călinescu, *Opere*, 11, p. 292; G. Munteanu, *Hyperion*, 1, p. 326.

³ În prezent se păstrează la Biblioteca Academiei, doc. XL/3; a fost reprodus fotografic de Ioan Bogdan, în *Album paleografic moldovenesc*, București, 1926, pl. 43; editat de M. Costăchescu, în *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, Iași, 1932, p. 461–465, și acum în urmă în: *Documenta Romaniae Historica. A. Moldova*. Volumul II (1449–1486), întocmit de Leon Șimanschi, în colaborare cu Georgeta Ignat și Dumitru Agache, București, Ed. Academiei, 1976, p. 38–40 (vezi și alte indicații bibliografice).

⁴ Trebuie: знаменнѡ.

⁵ нашнм.

⁶ Așa în original, оуслыт^ѣ, în loc de оуслышнт.

⁷ благопронзволн.

⁸ господство мн.

⁹ нашнмѣ.

¹⁰ În original, ca și în alte câteva cazuri, prescurtat: стѣлымѣ; observăm că completarea vocalei lipsă s-a făcut după pronunțarea ucraineană (н).

¹¹ În original: срце^ѣ fără terminația instrumentalului -м (eventual, -мѣ sau -мѣ). Aici se întreprinde textul transcris de Eminescu.

Trad. „Din mila lui Dumnezeu, noi, Alexandru voievod, domnul Țării Moldovei, facem cunoscut cu această carte a noastră tuturor celor care o vor vedea sau o vor auzi citindu-se, că a binevoit domnia mea, cu a noastră bunăvoință și cu inima curată și luminată ...”

TRADIȚIA LITERARĂ CONSTANTINIANĂ, DE LA EUSEBIU AL CEZAREEI LA NICHIFOR CALIST XANTHOPULOS, EFTIMIE AL TÎRNOVEI ȘI DOMNII ȚĂRILOR ROMÂNE

I. STUDIU

1. Introducere

S-au împlinit trei sferturi de secol de la tipărirea fundamentalei și pînă în prezent singurei ediții complete a operelor marelui prelat și scriitor mediobulgar, patriarhul Eftimie al Tîrnovei: *Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius (1375—1393)*. Nach des besten Handschriften herausgegeben von Emil Kałuźniacki (Wien, 1901, CXXVIII + 452 p.)¹. Citorii acestei ediții au putut constata că printre cele mai vechi și mai bune manuscrise care păstrează opera lui Eftimie în forma lor mediobulgară se numără, în primul rînd, copiile slavo-române din secolele al XV-lea și al XVI-lea. Primul

¹ Reprodușă nu de mult „with an introduction by I. Dujčev“ (Variorum Reprints, Slav. Ser. 2), London, 1971. Din bogata bibliografie asupra vieții și operei lui Eftimie menționăm aici cîteva monografii și sinteze apărute în ultimele trei decenii: Emil Turdeanu, *Opera patriarhului Eftimie al Tîrnovei (1375—1393) în literatura slavo-română*, extras din „Cercetări literare“, VI, București, 1946, 30 p. + IX pl.; Idem, *La littérature bulgare du XIVe siècle et sa diffusion dans les Pays Roumains*, Paris, 1947, cap. II: *Èpoque du patriarche Euthyme (1375—1393)*, p. 67—139 (bibliografie generală, p. 167—178); G. Konstantinov ș.a., *Български писатели. Биографии. Библиография*, Sofia, 1961, p. 40—42; *История на българската литература*, I, Sofia (Academia Bulgară de Științe), 1962, cap. *Евтимий Търновски* de acad. P. Dinekov, p. 285—306 (bibliografie, p. 435); P. Dinekov, K. Kuev, D. Petkanova, *Христоматия по старобългарска литература*, ed. 2, Sofia, 1967, cap. *Евтимий Търновски*, p. 390—417; *Бележити българи*, I. 618—1396, Sofia, 1968, cap. *Патриарх Евтимий* de Klimentina Ivanova, p. 487—511; Ivan Bogdanov, *Кратка история на българската литература*, част I, Sofia, 1969, p. 137—142; *История на философската мисъл в България*, t. I, sub red. lui M. Băcivarov și K. Andreev, Sofia, 1970, p. 91—100; P. Rusev, Iv. Gălăbov, A. Davidov, G. Dancev, *Похвално слово за Евтимий от Григорий Цамблак*, Sofia, 1971. O expunere sumară, cu titlul *Творчество Евфимия Търновского в Румынских землях*, a prezentat Gh. Dancev la al XIV-lea Congres internațional de studii bizantine (București, 6—12 sept. 1971). În sfîrșit, recent a apărut volumul: *Търновска книжовна школа. 1371—1971. Международен симпозиум, Велико Търново, 11—14 октомври 1971*, Sofia, 1974, din care semnalăm comunicările cu caracter general sau consacrate special lui Eftimie, prezentate de: P. Dinekov, P. Rusev, I.D. Lăudat, E. Gheorghiev, Donka Petkanova-Toteva, Nadejda Dragova, N.M. Dilevski, St. Lazarov, G. Mihăilă (o schiță a prezentului studiu), J. Rusek, Dora Ivanova-Mirceva, V. Velcev, Svetlina Nikolova, St. Kojuharov, Maria Siarova, A. Davidov, Hr. Kolarov și G. Petkov.

dintre acestea, cuprinzând cinci opere efitimiene (*Viețile sfinților Ioan de la Rila, Filoteia, Mihail din Potuka, Ioan, episcopul Polibotului, și Nedelea*), aparține renumitului caligraf Gavriil Uric de la mănăstirea Neamțu și e îndepărtat în timp doar cu 46 de ani de sfârșitul păstoririi lui Eftimie (1393), respectiv cu circa 35 de ani de săvârșirea sa din viață. Într-adevăr, cum a subliniat Emil Turdeanu, în documentata sa monografie, cel mai vechi manuscris al lui Gavriil ce cuprinde scrieri efitimiene este din 1439 (B.A.R., mss. slav 164)¹, iar al doilea — din 1441 (B.A.R., mss. slav 165)². Nu intră în sarcinile acestui studiu enumerarea tuturor manuscriselor slavo-române cunoscute din secolele al XV-lea — al XVI-lea, care reproduc operele marelui scriitor bulgar. Acest lucru a fost făcut cu o mare precizie de Emil Turdeanu în monografia citată din 1947 și, parțial, în extrasul tipărit în limba română, cu un an înainte, din care ne permitem să reproducem aici concluzia:

„Așa se ramifică în spațiu și în timp drumurile pe care a pătruns opera patriarhului Eftimie în viața literară a Țărilor Române. Cel mai vechi ciclu pleacă de la Târnovo și ajunge în chilia monahului Gavriil de la mănăstirea Neamțu, între 1438 (1439 — *n.n.*) — 1441; în aceeași epocă și tot de la Târnovo, dar prin mijlocirea unor copişti neidentificați, cred că au venit și cele două redacțiuni mai vechi ale *Legendei sf. Paraschiva*. Două cicluri se desfac din activitatea grămaticului sârb Vladislav, de la mănăstirea Rila, și ajung în Moldova, în prima jumătate a secolului al XVI-lea; este epoca în care, pe o filieră necunoscută, dar tot sârbească, apare și o redacțiune a *Vieții sf. Filoteia*. Al patrulea ciclu călătorește de la mănăstirea Zograf, la o dată certă: 1532, în umilul bagaj de pelerin al demesticului bisericesc Varlaam, ucenicul mitropolitului de la Suceava. În sfârșit, pe filiere singuratică s-au răspândit câteva alte scrieri

¹ B.A.R. = Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România. La Kałuźniacki notat E¹ (p. CVIII—CXI); Turdeanu, *La littérature ...*, p. 75—76, 135—137; Idem, *Opera ...*, p. 11—14; P.P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, vol. I, București, 1959, p. 245—248. Precizări asupra datării, în cartea noastră, *Contribuții la istoria culturii și literaturii române vechi*, București, Ed. Minerva, 1972, p. 26—28.

² La Kałuźniacki, notat D¹ (p. CVIII); Turdeanu, *La littérature ...*, p. 88, 135—136; Idem, *Opera ...*, p. 11—14; Panaitescu, *Manuscrisele ...*, I, p. 248—250.

sau redacțiuni dinainte cunoscute; cel mai important din grupa acestor texte stinghere este *Panegiricul sf. Constantin și Elena*. Atâtea cicluri, destul de bogate, dau literaturii noastre prestigiul de a fi cultivat cel mai mare număr de texte și de redacțiuni din opera patriarhului Eftimie¹.

Scopul nostru, în volumul de față, este de a studia sursele bizantine și compoziția literară a ultimei scrieri menționate mai sus, *Panegiricul împăraților Constantin și Elena*, de a prezenta în cadrul tradiției slavo-române și de a publica cea mai veche copie, datînd din timpul lui Ștefan cel Mare (1474), însoțită de o veche traducere românească, efectuată în timpul lui Constantin Brîncoveanu. Copia slavo-română ce o reproducem în partea a doua a cărții este cu cinci ani mai veche decît cea scrisă în slavona sîrbă, pentru mănăstirea Rila, de Vladislav Grămăticul (1479), pe care E. Kažužniacki a luat-o ca bază pentru ediția sa². Dar valoarea ei constă nu numai în vechime, ci și în faptul că păstrează particularitățile ortografice și, deci, fonetice și gramaticale ale textului original, în timp ce versiunea lui Vladislav Grămăticul reprezintă o copie redactată în slavona sîrbă. Astfel, numărul scrierilor originale ale lui Eftimie editate după manuscrise slavo-române crește de la 8 (în ediția lui Kažužniacki: *Viața sf. Ioan de la Rila*; *Viața sf. Ilarion, episcopul Meglenului*; *Viața sf. Filoteia*; *Viața sf. Paraschiva*; *Panegiricul sf. Mihail din Potuka*; *Panegiricul sf. Ioan, episcopul Polibotului*; *Panegiricul sf. Nedelea și A doua scrisoare către Nicodim, egumenul Tismanei*) — față de numai 4 tipărite după manuscrisul lui Vladislav Grămăticul (*Panegiricul împăraților Constantin și Elena*, *Scrisoarea către călugărul Chiprian* — viitorul mitropolit al Kievului, *Scrisoarea către mitropolitul Antim al Țării Românești și Prima scrisoare către Nicodim*) — la 9, ceea ce permite de la bun început să se aprecieze valoarea acestor copii executate de cărturarii români ai secolelor al XV-lea și al XVI-lea, în cadrul tradiției slavone din țările Europei răsăritene. Așadar, de acum încolo rămîn editate numai în versiune slavonă sîrbă doar *trei scrisori* ale prelatului tîrnovean, care și ele sînt cunoscute în copii slavo-române³.

¹ *Opera* ..., p. 17–18; cf. *La littérature* ..., p. 139.

² *Werke* ..., p. LXXXV — LXXXVII, CIII; textul, p. 103–146. Despre activitatea lui Vladislav Grămăticul vezi: G. Dancev, *Владислав Граматик, книжовник и писател*, Sofia, 1969.

³ Vezi detalii la E. Turdeanu, *La littérature* ..., p. 70–135.

2. Eftimie al Tîrnovei, autor al «Panegiricului împăraților Constantin și Elena». Sursele operei: Eusebiu al Cezareei și Nichifor Calist Xanthopoulos

Panegiricul, închinat „patronilor imperiali ai creștinismului din secolul al IV-lea, este singura operă hagiografică a lui Eftimie care nu se află în raport direct cu martirologia bulgară”¹. Dar figura primului împărat creștin, de la a cărui domnie se împlinise un mileniu în primele decenii ale secolului al XIV-lea, chiar în anii în care s-a născut viitorul prelat (cca 1325—1330), continua să se afle în centrul atenției multor istorici ai bisericii și hagiografi. Pronunțat, ca și alte predici solemne, într-una din zilele de sărbătoare — 21 mai —, în fața noului țar de la Tîrnova, Ivan Șișman (1371—1393), la cererea căruia fusese alcătuit, panegiricul înfățișa cel mai strălucit model de conducător, de care Bulgaria amenințată de turci, asemenea celorlalte state balcanice, avea nevoie în acei ani din preajma catastrofei.

Eftimie, care provenea dintr-o familie înaltă din Tîrnova, înrudită cu cea a lui Grigorie Țamblac, a intrat de tânăr în mănăstire, mai întâi în capitală, iar apoi, prin 1350, la Kelifarevo, unde egumenul Theodosie organizase un centru isihast. Însoțindu-l pe acesta la Constantinopol, în 1363, avu prilejul să cunoască pe patriarhul Calist (1350—1354, 1355—1363), ucenic și el al lui Grigorie Sinaitul, inițiatorul isihasmului². După moartea dascălului său, survenită curînd în urma acestei întîlniri, Eftimie intră mai întâi în celebra mănăstire Studion din capitala Imperiului Bizantin, apoi pleacă la muntele Athos, unde-și continuă pregătirea teologică și literară în limba greacă și în slavona mediobulgară (Lavra sf. Athanasie și mănăstirea Zograf). Exilat de împăratul Ioan V Paleolog în insula Lemnos, în anul 1371, Eftimie reușește peste puțin timp să revină în Bulgaria, unde începe, înconjurat de mai mulți ucenici; o intensă activitate de revizuire a vechilor traduceri din greacă, de transpunere în mediobulgară a noi scrieri bizantine și de normalizare a ortografiei slavone (la mănăstirea Sf. Treime, aproape de Tîrnova).

¹ *Ibidem*, p. 101.

² Vezi, acum în urmă, A.-E. Tachiaos, *Le mouvement hésychaste pendant les dernières décennies du XIVe siècle*, „Kleronomia” (Tesalonic), t. 6, 1974, nr. 1, p. 113—132.

Faima lui era astfel stabilită, când fu ales patriarh al Bulgariei, în 1375. În cei 18 ani de păstorire, activitatea sa religioasă, politică și culturală a continuat cu o și mai mare strălucire și intensitate, acum fiind epoca în care și scrie cele mai multe opere originale. Printre acestea se numără și trei scrisori cu caracter juridic și dogmatic, adresate — una mitropolitului Țării Românești, Antim (cca 1381—1393), iar alte două egumenului Nicodim al Vodiței și Tismanei (cca 1385—1393)¹.

Ocuparea Tîrnovei și a celei mai mari părți din Bulgaria de către turci, în iunie 1393, urmată de exilarea patriarhului Eftimie, probabil, la mănăstirea Bacikovo, în sudul Bulgariei, a curmat activitatea acestui mare îndrumător spiritual și politic al poporului bulgar, căzut pentru câteva secole sub o grea ocupație. Amintirea înaltului prelat și om de litere, aureolată de suferința în lupta de apărare a libertății poporului său și de moartea survenită în condiții neștiute pînă astăzi (curînd după 1400), a fost păstrată pentru deceniile și secolele următoare de ucenicii săi direcți sau mai îndepărtați, printre care Grigorie Țamblac, autorul celebrului *Panegiric al patriarhului Eftimie* (cca 1415—1418), mitropolitul Ioasaf al Vidinului și Constantin Kostenetki și, nu în ultimul rînd, prin propriile-i scrieri, copiate și răspîndite în numeroase manuscrise, în Bulgaria, Serbia, Țările Române și în Rusia.

Consacrînd una din scrierile sale cele mai însemnate gloriificării lui Constantin cel Mare, Eftimie a recurs, cum era și de așteptat, la izvoarele bizantine care-i erau la îndemînă și cărora a considerat că le poate acorda încredere. El însuși spune în încheierea *Panegiricului* (cap. XXVIII):

„Căci nu urmînd unor basne mincinoase am alcătuit acest cuvînt, ci am ales de la martori ai adevărului și nemincinoși lucruri pe înțeles, pe care cel ce dorește le va găsi în scrierile sfinte“².

Iar la începutul cap. IV se referă în mod expres la Eusebiu al Cezareei, primul istoric al bisericii creștine, colaboratorul și panegiristul lui Constantin cel Mare („**ИКОЖЕ СКАЗУЮЕТЪ СЕБЕЖЕ КЕСАРИНСКЪ**“ — „după cum spune Eusebiu al Cezareei“), deși, după cum vom vedea, nu a recurs, în cea mai mare parte a textului său, direct la opera acestuia, ci la o prelucrare ulterioară.

¹ E. Turdeanu, *La littérature ...*, p. 119—127.

² De asemenea, la sfîrșitul capitolului XXIII, vorbind despre inaugurarea bisericii Invierii de la Ierusalim, trimite pentru detalii la „scrierile dumnezești“, precizînd că timpul nu-i îngăduie să se oprească amănunțit asupra lor (vezi mai jos).

Cercetătorii de pînă acum s-au limitat, în această privință, fie la afirmații generale — în esență judicioase, dar bazate mai ales pe cercetarea modelelor și surselor celorlalte vieți de sfinți și panegirice —, fie la unele încercări de identificare a surselor printre cele care păreau mai evidente. Iată, pe scurt, evoluția opiniilor în legătură directă cu *Panegiricul împăraților Constantin și Elena*.

Încă în urmă cu un secol, filologul rus A. Popov, ocupîndu-se de izvoarele cronografelor rusești, scria despre *Panegiric*: „Judecînd după titlu — *Cuvînt de laudă* —, ne-am aștepta ca în această operă să găsim doar retorism, dar Eftimie ne oferă biografia împăratului Constantin, acordînd deplină atenție faptelor istorice. Ca scriere slavă consacrată unei probleme de istorie generală, *Cuvîntul* lui Eftimie este impresionant, dar, desigur, nu-l putem considera o operă absolut originală”¹. În continuare, A. Popov afirmă că Eftimie a utilizat, în primul rînd, *Viața lui Constantin* de origine grecească, pe care n-o indică însă și pe care o credea a fi tradusă integral în *Mineele* lui Macarie, mitropolitul Moscovei, compilate prin 1549 (sub data de 21 mai)²: „... la baza *Cuvîntului* său, Eftimie a pus tocmai această *Viață*, dar n-a preluat-o cuvînt de cuvînt: multe lucruri le-a lăsat la o parte, altele le-a aranjat altfel, le-a redat cu cuvintele sale și pe alocuri le-a modificat după alte izvoare”³. În particular, el a găsit identități între *Cuvînt* și *Cronograful* rus — deci și *Mineele* lui Macarie — „în povestirea despre fuga sf. Constantin de la Dioclețian la tatăl său, lupta lui Constantin cu Maxențiu, victoria sa asupra lui Liciniu și cucerirea Bizanțului”⁴.

În ceea ce ne privește, ni se pare că lucrurile stau tocmai invers: de vreme ce A. Popov nu indică un text grecesc precis, anterior lui Eftimie, este mai degrabă probabil că Macarie însuși a utilizat textul slav al acestuia, prescurtîndu-l și combinîndu-l cu alte izvoare. Se știe că textul *Mineelor* lui Macarie a fost preluat de mitropolitul Dimitrie al Rostovului, în cunoscuta sa colecție *Книга житій сватыхъ* (1689, reeditată la Moscova, în 1762), tradusă și tipărită în românește în anii

¹ *Обзор русских хронографов русской редакции*, вып. второй, Moscova, 1869, p. 28—29.

² *Великие Минеи Четии*, собранные всероссийским митрополитом Макарием. Издание Археологической Комиссии, St. Pь., 1868—1874 (Din păcate, lipsește la V.A.R.).

³ *Op. cit.*, p. 29.

⁴ *Ibidem*, p. 29—30.

1807—1815, sub îndrumarea mitropolitului Veniamin Costachi¹: așadar, chiar în lipsa textului slavon rus al lui Macarie al Moscovei, respectiv al lui Dimitrie al Rostovului, se poate face comparația textelor — și ea a fost întreprinsă, în parte, de Iulian Ștefănescu² —, comparație care confirmă cele spuse mai sus.

O atenție deosebită o acordă izvoarelor și modelelor lui Eftimie — în special, scrierile patriarhului Calist al Constantinopolului, autorul *Vieții lui Grigorie Sinaitul* — un alt filolog rus, Konst. Radcenko, într-o monografie publicată la sfârșitul secolului trecut³. „*Viețile* lui Eftimie — spune el — sînt scrise, în parte, sub influența *vieților* lui Simeon Metafrastul, dar mai ales sub aceea a literaturii hagiografice bizantine contemporane lui, în particular, a *vieților* lui Calist“, printre care locul cel mai însemnat îl ocupă, evident, *Viața lui Grigorie Sinaitul*. Și mai departe: „Potrivit procedeelelor încetățenite de mult timp în literatura hagiografică bizantină, Calist așază înaintea povestirii despre viața sfîntului o lungă introducere, în care vorbește despre folosul glorificării sfinților prin scrierea *vieților* lor“⁴, procedeu pe care-l regăsim și la Eftimie⁵.

„Construcția narațiunii la Eftimie — adaugă K. Radcenko — se distinge printr-o artă deosebită. Se vede că autorul cunoaște bine procedeele artei oratorice bizantine. Eftimie se dovedește a fi un ucenic fidel al grecilor, nu numai în stil, ci și în sintaxă, însușindu-și, printre altele, maniera de expunere a hagiografiei bizantine contemporane lui“⁶.

¹ *Viețile sfinților*, 12 volume, Iași — Mănăstirea Neamțului, 1807—1815 (Traduse, la inițiativa lui Paisie Velicikovski, de ucenicul său Ștefan ierodiaconul). *Viața sfîntului întocma cu apostolii marelui împărat Constantin și a sfîntei iubitoare de Hs. maicii lui, Elenii* se află în volumul pe *Luna mai* (1813), ff. 208r—212v. Textul a fost reprodus — ca și întreaga colecție — mai întîi în ediția mitropolitului Țării Românești Grigorie Dascălul: *Viețile sfinților din luna lui mai*, Tipografia Mitropoliei [Căldărușani], 1836, p. 314—321, iar mai tirziu în cea cu litere latine, îngrijită de arhiereul Nifon N. Ploștea-nul: *Viețile sfinților*, vol. IX. *Luna mai*, București, 1905, p. 1024—1048. Într-o formă prescurtată textul apare, în sfîrșit, în prelucrarea lui Al. Lascarov-Moldovanu: *Viețile sfinților*, vol. IV, București, [1937], p. 68—78 (ed. a II-a, 1941, p. 68—78).

² *Legende despre sf. Constantin în literatura română* (1931), în: *Opere istorice*, București, 1942, p. 35—39.

³ *Религиозное и литературное движение в Болгарии в эпоху перед турецким завоеванием*, Kiev, 1898; vezi și E. Turdeanu, *La littérature ...*, p. 5—15, 70—71.

⁴ *Op. cit.*, p. 259.

⁵ *Ibidem*, p. 282.

⁶ *Ibidem*, p. 292—293.

La atît se rezumă observațiile generale, valabile și pentru *Panegiricul împăraților Constantin și Elena*. Cît privește sursele lui, filologul kievean se mulțumește să reproducă afirmația lui A. Popov¹, pe care am comentat-o mai sus. La fel procedează, peste cîțiva ani, istoriograful bulgar Hr. Iv. Popov², care adaugă doar că — deși Eftimie afirmă că s-a condus după surse veridice, și nu legendare — „ca fiu al epocii sale, n-a putut să se elibereze [complet — am adăuga noi, G.M.] de «basne» (legende), cu toate că a manifestat o atitudine critică față de sursele sale. Așa, cel puțin, se poate deduce din acea parte a *Panegiricului* în care vorbește despre fundarea Bizanțului de către regele iudeu Manasse”³.

Determinînd destul de corect caracterul „compilativ” al panegiricului scris de patriarhul tîrnovean, cunoscutul istoric literar bulgar V.Sl. Kiselkov făcea, cîteva decenii mai tîrziu, o afirmație în esență judicioasă, dar prea generală: „În cinstirea lui Constantin și Elenei, biserica noastră medievală n-a rămas mult în urma bisericii bizantine. Scriitorii vechi bulgari au început foarte de timpuriu să traducă *vieți* ale împăratului Constantin și mamei sale. Pe baza acestor izvoare grecești, și patriarhul Eftimie a întreprins scrierea panegiricului său compilativ despre cei doi sfinți”⁴.

Deși se ocupă în mod special de procedeele stilistice ale lui Eftimie, apreciat drept „unul din cei mai mari oratori și mai buni maeștri ai stilului poetic dintre toți reprezentanții literaturii vechi bulgare”, Tvetana Vranska (-Romanska)⁵ nu atinge decît într-o formă generală problema surselor acestora, în particular ale *Panegiricului împăraților Constantin și Elena*: „În operele sale, patriarhul Eftimie este original în măsura în care era posibil în epoca aceea, cînd în viața spirituală bizantină, sub a cărei influență directă se afla cea bulgară, totul

¹ *Ibidem*, p. 311.

² *Евтимий, последен търновски и трапезицки патриарх (1375—1394)*, Plovdiv, 1901, p. 175.

³ *Ibidem*, p. 176 (despre pasajul respectiv vezi mai jos).

⁴ *Патриарх Евтимий*, Sofia, 1938, p. 286. Într-un volum ulterior, *Проуки и очерти по старобългарска литература* (Sofia, 1956, capitolul *Eftimie al Tîrnovei*, p. 172—208), V.Sl. Kiselkov scrie doar atît: „Eftimie a compus *Panegiricul lui Constantin și Elenei* pe baza unor izvoare scrise grecești și, în parte, vechi bulgărești...” (p. 188): ultima parte a afirmației nu credem a fi exactă.

⁵ *Стилни похвати на патриарх Евтимий*, «Сборник на БАН», кн. XXXVII, Клон историко-филологичен и философско-одчествов, 20, Sofia, 1942, p. 105 — 280; citatul, la p. 118.

era subordonat canonului (...). Ca ucenic al bizantinilor, Eftimie n-a putut să se elibereze de această subordonare, iar ca scriitor a creat după model bizantin, adoptînd formele bizantine“ ș.a.m.d.¹

E. Turdeanu, referindu-se, în genere, la viețile de sfinți (ЖИТИЕ И ЖИЗНЬ) și la panegiricele (ПОХВАЛНОЕ [СЛОВО]) — între care Eftimie nu face distincție netă —, rezumă astfel concluziile cercetătorilor precedenți, fără o referire specială la *Panegiricul împăraților Constantin și Elena*: „Ce type de composition, il l'emprunte à l'hagiographie byzantine, représentée de son temps surtout par les modèles des patriarches Calliste et Philothée². C'est le type établi au Xe siècle par Siméon Métaphraste et devenu classique“. Rezumatul schematizat care urmează se referă însă la sfinții asceți, și nu la cazul particular al lui Constantin cel Mare. Cu toate acestea, reținem observația generală, deși ea nu are în vedere panegiricul acestuia: „Le fonds de ses légendes est emprunté soit aux récits plus anciens, soit à la tradition orale, soit tout simplement aux *Vies* des autres saints; leur présentation suit fidèlement le type de légende hagiographique introduit dans la littérature byzantine par Siméon Métaphraste; le style puise ses ressources à des modèles byzantins, comme ceux de Calliste, que le Patriarche n'hésite pas parfois à copier littéralement. L'oeuvre d'Euthyme n'est cependant pas moins originale que celle de tout autre hagiographe du moyen âge; son intérêt s'accroît par la diffusion d'assez longue durée qu'elle a eue parmi les slaves des Balkans, les Russes et les Roumains“³.

În sfîrșit, acad. P. Dinekov scrie următoarele în tratatul de *Istoria literaturii bulgare*: „Pentru scrierea *Panegiricului*, Eftimie a utilizat bogata literatură ecleziastică existentă despre Constantin și Elena. Apreciînd-o critic, după cum singur spune, Eftimie a lăsat la o parte «basnela mincinoase», selectînd «date exacte de la martori ai adevărului și nemincinoși». Efti-

¹ *Ibidem*, p. 112. Dintre lucrările anterioare consacrate scrierilor lui Eftimie, cea a lui V. Kaceanovski (*К вопросу о литературной деятельности болгарского патриарха Евфимия (1373—1393)*, „Христианское чтение“, II, 1882) ne-a fost inaccesibilă. P. Sircu (*К истории исправления книг в Болгарии в XIV веке*. Том I, вып. 1. *Время и жизнь патриарха Евфимия Терновского*; вып. 2, *Литургические труды патриарха Евфимия Терновского*, St. Pb., 1898 și 1890) și E. Kažužniacki (*Werke ...*, p. LXXXV—LXXXVII) nu se ocupă de cheștiunea izvoarelor panegiricului.

² „Voir pour les détails Konst. Radčenko, *op. cit.*, pp. 282—299“ (nota lui E.T.).

³ *La littérature ...*, p. 71.

mie a acordat o atenție deosebită evenimentelor istorice, și de aceea *Cuvîntul de laudă* se aseamănă în unele privințe cu o operă istorică (în sens convențional). Spre deosebire de majoritatea scrierilor efitimiene, eroul *Panegiricului* este o figură laică, ba mai mult, o remarcabilă personalitate istorică, și nu un pustnic ascet; urmărindu-i destinul și faptele, Eftimie fixează acțiunea în diferite țări, medii sociale și împrejurări, ceea ce dă o mai mare diversitate și colorit povestirii, făcînd-o plină de interes și atrăgătoare pentru cititori¹.

Constatăm, așadar, că istoricii literaturii bugare au acordat o atenție mai redusă surselor și modelelor *Panegiricului împăraților Constantin și Elena*, preocupați, pe bună dreptate, în special de scrierile avînd o legătură directă cu istoria bulgară. Or, A. Popov și, acum în urmă, acad. P. Dinekov au văzut corect problema: ca operă de istorie universală, scrisă pentru bulgari și pentru slavi, ca și pentru cei ce citeau în slavonă, în genere, *Panegiricul* — de fapt, *Viața lui Constantin cel Mare* — este o scriere remarcabilă, cu o bogăție de fapte și de date surprinzătoare, în mare parte exacte sau, în tot cazul, avînd un sîmbure de adevăr, depășind cu mult textul atribuit lui Simeon Metafrastul (a doua jumătate a sec. X), dar, în realitate, alcătuit mult mai tîrziu. Într-adevăr, cercetările specialiștilor au stabilit că printre textele cunoscutului hagiograf nu există unul consacrat lui Constantin cel Mare². Așadar, textul neogrec inclus de Agapios Landos în *Νέος παράδεισος* (Veneția, 1641, cu mai multe reeditări ulterioare) nu este transpunerea unui original metafrastian, ci o compoziție nouă, după sursele care circulau în epocă: cea mai importantă era, după cum vom vedea,

¹ *История на българската литература*, 1, p. 302. Klimentina Ivanova (*Патриарх Ефтимий*, în vol. *Бележити българи*, I, 681—1396, Sofia, 1968, p. 487—511) și Iv. Bogdanov (*Кратка история на българската литература*, part I, Sofia, 1969, p. 137—142) nu tratează chestiunea izvoarelor.

² Hans-Georg Beck (*Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, München, 1959, p. 570—575) dă lista *vieșilor de sfinți* metafrastiene, corectînd și completînd pe cea din *Patrologia graeca* a lui J.P. Migne, vol. 114—116. Cf., de asemenea, despre Simeon Metafrastul: K. Krumbacher, *Geschichte der byzantinischen Literatur von Justinian bis zum Ende des Oströmischen Reiches (527—1453)*. Zweite Auflage, bearbeitet unter Mitwirkung von A. Ehrhard und H. Gelzer, München, 1897, p. 200—203; N. Iorga, *Histoire de la vie byzantine. Empire et civilisation*, II, București, 1934, p. 164—167 (trad. rom. de Maria Holban: *Istoria vieșii bizantine. Imperiul și civilizația*, București, 1974, p. 311—313); *Памятники византийской литературы IX—XIV веков*, red. resp. L.A. Freiberg, Moscova, 1969, p. 29, 80—106 (capitol redactat de T.V. Popova, cu exemplificări).

Istoria bisericească a lui Nichifor Calist Xanthopoulos (primele decenii ale sec. al XIV-lea)¹.

Iată de ce, pornind de la citarea de către patriarhul Eftimie în mod expres a lui Eusebiu al Cezareei, am parcurs integral celebrul său panegiric, alcătuit curînd după moartea lui Constantin cel Mare (22 mai 337), sub titlul Εἰς τὸν βίον μακαρίου Κωνσταντίνου βασιλέως (*Despre viața fericitului Constantin împărat*), cunoscut mai ales sub denumirea prescurtată în limba latină, *Vita Constantini*, precum și partea finală a *Istoriei bisericești* (Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία), scrisă și completată în mai multe etape, între anii 311—325, întrucît cele două opere coincid pe alocuri sau au părți similare². În urma acestei operații, am identificat un mare număr de pasaje — inclusiv

¹ Prin urmare afirmația lui Iulian Ștefănescu (*Legende despre sf. Constantin ...*, p. 40—41) că acest text este transpus în neogreacă după Simeon Metafrastul — ca și celelalte din cartea lui Agapios Landos — trebuie corectată. Bizantinistul bucureștean a utilizat ediția de la Veneția, 1780, p. 517—531; la B.A.R., sub cota II 119213, se păstrează o ediție mai nouă, apărută tot la Veneția, în 1806: *Viața împăraților Constantin și Elena* se află la p. 470—483. Acest text a fost tradus în românește (mss. 2054 de la B.A.R., din 1785, f. 238r—247v) și în aromână (tipărit la București, în 1907; vezi I. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 41—42).

² Aceste scrieri principale ale „părintelui istoriografiei bisericești” au fost publicate, împreună cu altele, în *Patrologia graeca*, sub îngrijirea lui J.P. Migne, t. 20, Paris, 1857, iar apoi în excelenta ediție: *Eusebius Werke*. Erster Band, *Über das Leben Constantins*. *Constantins Rede an die heilige Versammlung*. *Tricennatsrede an Constantin*, hgg. von Dr. Ivar A. Heikel; Zweiter Band, erster Teil — dritter Teil, *Die Kirchengeschichte*, hgg. von Dr. Eduard Schwartz; *Die lateinische Übersetzung des Rufinus*, bearbeitet im gleichen Auftrage von Dr. Theodor Mommsen ..., Leipzig, 1902—1909. Vezi, de asemenea, F.W. Winkelmann, *Die Textbezeugung der Vita Constantini des Eusebius von Caesarea*, Berlin, 1962 (Disertația aceluiași, *Die Vita Constantini des Eusebius*, Halle, 1959, n-am găsit-o la B.A.R.; un fragment, sub titlul *Zur Echtheitsfrage der Vita Constantini des Eusebius von Cäsarea*, a apărut în „Studii clasice”, III, 1961, p. 405—412). Majoritatea cercetătorilor consideră *Vita Constantini* drept un izvor demn de încredere; vezi bibliografia mai nouă la: F. Dölger — A. Schneider, *Byzanz* (Wissenschaftliche Forschungsberichte, Bd. 5), Berna, 1952, p. 17—18. Cele două scrieri au fost traduse în românește de fostul mitropolit primat Iosif Gheorghian: *Istoria bisericească și Viața lui Constantin cel Mare* de Eusebiu, episcop de Cezareea, București, 1896 (Cu o introducere de P. Gîrboviceanu: *Viața și activitatea lui Eusebiu de Cezareea*, p. III—XX). Fragmente din scrierile lui Eusebiu au fost reproduse și traduse nu de mult în *Fontes Historiae Dacoromanae*, II, publicate de H. Mihăescu, Gh. Ștefan, R. Hîncu, Vi. Iliescu, V.C. Popescu, București, Ed. Academiei, 1970, p. 6—17. Despre viața și activitatea lui Eusebiu, episcop al Cezareei (Palestina), unul din colaboratorii apropiați ai lui Constantin cel Mare (n. cca 265, în Palestina; ales episcop al Cezareei în 313; participant activ la primul conciliu de la Niceea, în 325; autorul elogiului pronunțat la a 30-a aniversare a urcării pe tron a lui Constantin cel Mare, în ziua de 25 iulie 335: Εἰς Κωνσταντίνου τὸν βασιλέα

părți din scrisori și cuvântări de-ale lui Constantin cel Mare — care se regăsesc în opera lui Eftimie al Tîrnovei și care-i măresc, evident, valoarea documentară (Vezi mai jos).

Cu toate acestea, Eftimie n-a recurs, de cele mai multe ori, direct la Eusebiu, ci la ampla Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία a lui Nichifor Calist Xanthopulos (cca 1256—1317), fost preot la marea biserică Sfînta Sofia, în timpul împăratului Andronic II (1282—1328)¹. În cele 18 cărți, autorul expune istoria bisericii creștine de la începuturi pînă în anul 610, după care urmează un „conspect“ pînă la anul 911.

Izvoarele (istoriile ecleziastice ale lui Eusebiu, Socrate, Sozomen, Theodoret, Philostorgios, Evagrius și Theodor Lector, precum și istoriile politice și cronicile lui Ioan Malalas, Theophylaktos Simokattes, Theophanes ș.a.) și le-a cules din bogata bibliotecă a mării biserici, de cele mai multe ori compilîndu-le direct, alte ori adăugînd, după surse de a doua mînă, legende, neconfirmate de cercetările istorice sau de-a dreptul fantastice.

τριακονταετηρικός; a murit la 30 mai 340), vezi, printre altele: G.G. Stănescu, *Eusebiu al Cezareei*, Cluj, 1940 (extras din „Anuarul Academiei teologice ort. rom. din Cluj“ pe anii 1939—1940); Ioan G. Coman, *Patrologie*, București, 1956, p. 153—159; Ed. Schwartz, *Griechische Geschichtsschreiber*, ed. 2, Leipzig, 1959, p. 495—598; S. Impellizzeri, *La letteratura bizantina. Da Costantino agli iconoclasti*, Bari, 1965, p. 63—74, 332—334 (o bogată bibliografie; ed. 2, cu titlul *Da Costantino a Fozio*, Florența—Milano, 1975, p. 61—70, 393—396), precum și capitolele corespunzătoare din istoriile generale ale Bizanțului, de ex.: A.A. Vasiliev, *Histoire de l'Empire Byzantin*, t. I, Paris, 1932, p. 153—159; G. Ostrogorsky, *Histoire de l'Etat Byzantin*. Traduction française, de J. Gouillard, enrichie de nombreuses additions par l'auteur. Préface de Paul Lemerle, Paris, 1956, p. 49—50 (ed. a doua în limba germană: *Geschichte des Byzantinischen Staates*, München, 1952); *История Византии*, t. 1, red. resp. acad. S.D. Skazkin, Moscova, 1967, p. 43—44, 484 (toate cu o bogată bibliografie).

¹ Tipărită în *Patrologia graeca*, t. 145—147, Paris, 1865. Manuscrisele (cel mai vechi, dedicat de autor împăratului Andronic II, se păstrează la Bibl. de Stat din Viena, Cod. Vindob. hist. gr. 8), edițiile (prima ediție greacă, Paris, 1630), traducerile anterioare, și sursele sînt prezentate în cartea: *Die Kirchengeschichte des Nicephorus Callistus Xanthopoulos und ihre Quellen*. Nachgelassene Untersuchungen von Günter Gentz. Überarbeitet und erweitert von Friedholm Winkelmann, Berlin, 1966. Despre viața și scrierile lui Nichifor Calist Xanthopulos vezi: K. Krumbacher, *Geschichte ...*, p. 291—293; N. Iorga, *Histoire de la vie byzantine*, III, București, 1934, p. 217—218 (trad. rom., p. 544—545); Gyula Moravcsik, *Byzantinoturcica*, I, ed. 2, Berlin, 1958, p. 459—460 (cu o bogată bibliografie; despre *Un fragment de l'Histoire ecclésiastique de Nicéphore Xanthopoulos copié par Philippe Mélançon*, în 1551, și păstrat la Biblioteca Teleki din Tirgu Mureș, același autor comunică date interesante în vol. *Studia Byzantina*, Budapesta, 1967, p. 414—418); H.-G. Beck, *Kirche...*, p. 705—706; Fr. Winkelmann, «Церковная история» Никифора Каллиста Ксантопула как исторический источник, „Византийский временник“, t. 31,

„După Eusebiu, au scris istorii bisericești Socrate, Sozomen, fericitul Theodoret și alții, dar nici unul din ei nu s-a hotărât să scrie despre epoca și evenimentele descrise în *Istoria bisericească* a lui Eusebiu, ci fiecare și-a început povestirea de acolo unde s-a oprit acesta. Numai *Nichifor Calist* a încercat în secolul al XIV-lea să scrie o nouă istorie a primelor trei secole, dar n-a putut decât să repete cele spuse de Eusebiu, adăugând de la sine câteva povestiri, care, în genere, sînt considerate ca fiind lipsite de veridicitate; din cauza acestora, opera sa n-a devenit mai bună, ci dimpotrivă, și-a pierdut mult din valoarea sa“. Aceasta este aprecierea, întrucîtva prea severă, a scrierii lui Xanthopulos, pe care-o găsim în introducerea la versiunea rusească a *Istoriei* lui Eusebiu, publicată la mijlocul secolului trecut¹.

Astăzi însă, după o perioadă în care i-a fost suspectată chiar autenticitatea, aprecierile specialiștilor asupra *Istoriei* lui Xanthopulos sînt mai favorabile. În articolul de sinteză, citat mai sus, după ce prezintă atît părțile originale ale scrierii, cît și modul de utilizare a izvoarelor — analizat pe larg în cartea lui G. Gentz și Fr. Winkelmann —, acesta din urmă conchide: „... Trebuie să spunem că, dacă, pe de o parte, nu putem să nu apreciem critic opera lui Nichifor, pe de altă parte, trebuie să-i recunoaștem valoarea indiscutabilă de culegere a unor izvoare pentru istoricii antichității și medievîștii care studiază istoria societății, a moravurilor, a bisericii și religiei din epoca respectivă“². Rămîne însă ca, în utilizarea ei, să fie detașate cu claritate legendele fantastice, care s-au adăugat peste faptele reale, în decurs de un mileniu.

Astfel, cel mai elocvent exemplu de legendă miraculoasă este celebra viziune a crucii de către Constantin cel Mare — inexistentă în *Istoria bisericească* a lui Eusebiu —, care apare însă în *Vita Constantinii* (I, 28—30), după ce fusese „schițată“ de Lactanțiu (a. 320) și Nazarius (a. 321), fiind plasată, după cum se știe, în ajunul luptei contra lui Maxențiu, la porțile Romei (28 octombrie 312); ba, mai mult, Eusebiu afirmă,

1971, p. 38—47; Dj. Trifunović, *Hymne de Nicéphore Calliste Xanthopoulos, consacré à la Vierge, dans la traduction serbe de Makarije de l'année 1382, „Cyrillomethodianum“, I, Thessalonique, 1971, p. 58—79.*

¹ *Сочинения Евсевия Памфила, переведенные с греческого при С. Петербургской Духовной Академии, т. I, St. Pb., 1858, p. XI* (Introducerea este nesemnată; В.А.Р., cota II 519385, exemplar provenit din biblioteca episcopului Melchisedec Ștefănescu, 1892).

² *«Церковная история» ...*, p. 47.

în *Vita Constantini*, că acest miracol i-ar fi fost povestit de împărat însuși, cu câțva timp înainte de moarte. La Nichifor Calist viziunea apare — după un mileniu — „triplată“, ca să zicem așa (în cartea VII, cap. 29, 47 și 49), și de la el trece tale-quala la Eftimie (în cap. V: la porțile Romei; în cap. X: cu prilejul cuceririi Bizanțului de la „barbari“; în cap. XI: într-o luptă împotriva „sciților“ — de fapt goților — la Dunăre)¹. O altă legendă, de astă dată inexistentă în *Vita Constantini*, care la Nichifor Calist (VII, 33) provine din *Viața papei Silvestru*², se referă la botezul lui Constantin cel Mare. Potrivit acestei legende, împăratul, îmbolnăvind-se de lepră, pe când se afla la Roma, ar fi „văzut“ în somn pe sfinții Petru și Pavel și ar fi chemat pe papă din exil, la sfatul acestora, pentru a primi botezul și a scăpa astfel de boală (Eftimie, cap. VII). Or, se știe foarte bine din *Vita Constantini* (IV, 60) că împăratul s-a botezat abia pe patul de moarte (în 337): puțin a lipsit ca Eftimie (cap. XXIV) să accepte de la Xanthopulos (VIII, 54) tocmai această versiune — adevărată —, pusă sub semnul îndoielii de istoriograful bizantin, în lumina legendei pe care-o reprodusesse el însuși mai înainte.

Așadar, pentru a ne edifica complet asupra a ceea ce este real și ceea ce este fantastic în *Panegiricul împăraților Constantin și Elena*, scris de Eftimie, respectiv în *Istoria bisericească* a lui Nichifor Calist Xanthopulos, este necesară confruntarea pas cu pas a acestor două scrieri cu *istoria reală* a lui Constantin cel Mare, restabilită de cercetătorii moderni prin analiza și confruntarea documentelor și izvoarelor narative contemporane împăratului. Cercetări mai noi, întreprinse de I.I. Russu, au stabilit chiar că tatăl lui Constantin cel Mare, Constantius Chlorus, era probabil trac din Moesia Superior, ca și mama sa Elena, hangiță din Naissus (azi Niš, în Iugoslavia)³.

¹ O subtilă analiză a apariției și augmentării acestei legende o dă A. Piganiol, în fundamentala sa monografie, *L'empereur Constantin*, Paris, 1932, p. 48—53, 65—75; vezi și A.A. Vasiliev, *Histoire ...*, I, p. 54—62.

² Prima întîlnire a împăratului cu Silvestru, ales episcop al Romei la 1 februarie 314, a avut loc în răstimpul 25 iulie — 27 septembrie 315, pe când Constantin a venit a doua oară la Roma: „Il semble qu'il (Silvestru — n.n.) sut lui plaire, et, dès le siècle suivant, la légende s'est emparée de cette surprenante aventure“ (A. Piganiol, *op. cit.*, p. 110).

³ Am apelat, pentru aceasta, la excelenta monografie a lui A. Piganiol, citată mai înainte: *L'empereur Constantin*, Paris, 1932, 246 p. (cu o bogată bibliografie). Dintre monografiile anterioare menționăm: J. Burckhardt, *Die Zeit Constantins des Grossen* (ed. 2, 1880), reprodusă în *Gesammelte Werke*, Bd. I, Basel, 1955 (vezi și N. Balotă, *Jakob Bruckhardt — un umanist modern*,

Tributar, deci, lui Eusebiu (utilizat direct și, mai ales, indirect), lui Nichifor Calist Xanthopulos — precum și lui Socrate Scolasticul (380—după 439)¹, Sozomen (m. cca 450)², Theodoret (cca 393 — cca 466)³, Philostorgios (cca 368 — cca 425/433)⁴, Theophanes (cca 752—818)⁵, utilizați de acesta în

București, 1974, p. 46—63); Jules Maurice, *Constantin le Grand. L'origine de la civilisation chrétienne*, Paris, 1925, iar din cele posteroare: A. Piganiol, *L'empire chrétien (325—395)*, Paris, 1947; J. Vogt, *Constantin der Grosse und sein Jahrhundert*, München, 1949 (inexistentă la B.A.R.); Hermann Dörries, *Konstantin der Grosse*, Stuttgart, 1958; I.I. Russu, *Obirșia împăratului Constantinus I*, „Acta Musei Napocensis”, II, 1965, p. 295—305; Idem, *Elemente traco-getice în Imperiul Roman și în Byzantium (veacurile III—VII)*, București, Ed. Academiei, 1976, p. 47—52; D. Tudor, *Figuri de împărași romani*, vol. III, București, Ed. șt. și encicl., 1975, p. 68—88; alte indicații bibliografice la S. Impellizzeri, *La letteratura bizantina ...*, p. 326—327. Vezi și capitolele corespunzătoare din tratatele de istoria Bizanțului: A. A. Vasiliev, *Histoire ...*, t. I, p. 53—81, 149—167; N. Iorga, *Histoire de la vie byzantine*, I, București, 1934, p. 19—33 (trad. rom., 1974, p. 19—29); G. Ostrogorsky, *Histoire ...*, p. 53—77; *История Византии*, I, red. resp. acad. S.D. Skazkin, p. 43—44, 164—170 (note, p. 484).

¹ Vezi: J.P. Migne, *Patrologia graeca*, t. 67, Paris, 1864, col. 29—842; Socratis Scholastici, *Ecclesiastica Historia*, ed. R. Hussey — W. Bright, I—III, Oxford, 1893; Socrate Scolasticul, *Istoria bisericească*, trad. de Iosif Gheorghian, București, 1899; fragmente în: *Гръцки извори за българската история*, t. I, red. resp. V. Beșevliev, Sofia, 1954, p. 38—49; *Fontes Historiae Dacoromanae*, II, p. 216—221. Cuprinde evenimentele dintre anii 305—439; cartea I este consacrată epocii lui Constantin cel Mare (305—337).

² Vezi: Sozomenus, *Kirchengeschichte*, hgg. von Josef Bidez. Eingeleitet, zum Druck besorgt und mit Registern versehen G. Chr. Hansen, Berlin, 1960; Sozomen, *Istoria bisericească*, trad. de Iosif Gheorghian, București, 1897; fragmente în: *Гръцки извори ...*, I, p. 50—69; *Fontes ...*, II, p. 222—231. Cuprinde evenimentele dintre anii 324—421; cărțile I și II sînt consacrate ultimilor ani din domnia lui Constantin cel Mare (324—337).

³ Vezi: Theodoret, *Kirchengeschichte*, hgg. von L. Parmentier, 2. Aufl., bearbeitet von F. Scheidweiler, Berlin, 1954; Teodoret, *Cinci cuvinte asupra Istoriei bisericești*, trad. de Veniamin Costachi (1845) și imprimate de C. Erbicaneanu, București, 1898; fragmente în: *Гръцки извори ...*, I, p. 70—83; *Fontes ...*, II, p. 232—237). Cuprinde evenimentele dintre anii 323—428; cartea (cuvîntul) I se referă la ultimii ani din domnia lui Constantin cel Mare (323—337).

⁴ Vezi: Philostorgios, *Kirchengeschichte*, hgg. von Josef Bidez, 2., überarb. Aufl. besorgt von Fr. Winkelmann, Berlin, 1972; fragmente în: *Гръцки извори ...*, I, p. 28—37; *Fontes ...*, II, p. 200—205. Păstrată fragmentar în extrase și rezumate ulterioare (Photios ș.a.), *Istoria arianului Philostorgios* relatează evenimentele de la anul 300 pînă la 423.

⁵ Vezi: Theophanis *Chronographia*, recensuit C. de Boor, vol I—II, Lipsiae, 1883—1885. Relatează evenimentele dintre anii 284—813; epoca lui Constantin este cuprinsă în primele pagini ale *Cronografiei* (vol. I, p. 5—33). Fragmente în *Fontes ...*, II, p. 590—623.

cărțile VII—VIII, consacrate epocii lui Constantin cel Mare¹ —, Eftimie preia pasaje întregi din opera predecesorului său bizantin, uneori traducând direct, alteori prescurtând² și, poate, folosind și alte surse, dar dând o expunere coerentă, cu accente personale și subordonată unei viziuni proprii. El trebuie, așadar, să fie apreciat pentru a fi recurs la cel mai bogat și mai nou izvor care circula pe atunci în Imperiul Bizantin, precum și la cel mai detaliat și autentic izvor narativ contemporan despre împăratul Constantin și a le fi făcut accesibile bulgarilor, slavilor, în genere, și românilor. Întrucît, așa cum vom vedea, textul lui Eftimie a avut o intensă circulație în Țările Române, începînd cu epoca lui Ștefan cel Mare și a lui Neagoe Basarab — care l-a preluat, într-o formă prescurtată —, fiind tradus integral în timpul lui Constantin Brîncoveanu, putem conchide că voievozii și cărturarii români au recurs la cea mai amplă și mai documentată „istorie” a lui Constantin cel Mare pe care o puteau găsi în slavonă. Dacă facem abstracție de adaosurile „miraculoase”, care încep să apară încă în *Vita Constantinii*, sursa inițială a lui Eftimie, putem considera, pe bună dreptate, opera lui drept un prețios capitol de istorie universală scris în limba mediobulgară, evident, sub un înveliș retoric și religios, potrivit concepției dominante a epocii. Circulația, prelucrarea și traducerea ei în Țările Române se înscriu, deci, în contextul mai larg al raporturilor culturale și literare bizantino-slavo-române din secolele al XIV-lea — al XVII-lea³.

¹ Rezumatul celor două cărți, însoțit de indicarea la fiecare capitol a pasajelor corespunzătoare din sursele menționate mai sus, este dat de G. Gentz—Fr. Winkelmann, în *Die Kirchengeschichte ...*, p. 71—88.

² Rezultatul confruntării cu textul lui Eftimie îl vom reda în capitolul următor.

³ Vezi, acum în urmă, pentru cadrul general al problemei: *XIVe Congrès International des Études Byzantines. Bucarest, 6—12 septembre 1971. Rapports, IV. Byzance et la Roumanie*, București, Ed. Academiei, 1971 (rapoartele lui E. Stănescu, I.R. Mircea ș.a.); *Literatura Bizanțului. Studii*. Antologare, traduceri și prezentare de Nicolae-Șerban Tanașoca, București, Ed. Univers, 1971 (studii de P. Lemerle, K. Krumbacher, Ch. Diehl, N. Iorga, A. Dostál, I.P. Eriomin, Dj. Sp. Radojičić, V. Grecu ș.a.); N. Iorga, *Istoria vieții bizantine*, citată mai sus, și *Bizanț după Bizanț*, trad. de Liliana Iorga-Pippidi, postfață de Virgil Cîndea, București, 1972 (orig. francez: *Byzance après Byzance*, București, 1935); *Nicolae Iorga — istoric al Bizanțului*. Culegere de studii, îngrijită de Eugen Stănescu, București, Ed. Academiei, 1971 (în special, studiile lui N.-Ș. Tanașoca, *Nicolae Iorga — istoric al literaturii bizantine*, p. 155—188, și Olga Cicanci, *Concepția lui Nicolae Iorga despre „Byzance après Byzance”*, p. 201—234); N. Iorga, *Sinteza bizantină... Texte alese*, trad., prefață de Dan Zamfirescu, București, 1972.

Trecem acum, în urma acestui excurs istoriografic, la expunerea conținutului operei lui Eftimie, în raport cu sursele utilizate — din care reproducem unele pasaje în paralel — și controlată cu faptele reale, în lumina istoriografiei moderne¹.

3. Conținutul și structura literară a «Panegiricului». Modul de utilizare a izvoarelor

Fiind o scriere narativ-oratorică, *Panegiricul* se deschide (*cap. I*) cu o *introducere*, în care, făcându-se elogiul primului împărat creștin, acesta este așezat mai presus de soare, ce luminează numai ziua, în timp ce el strălucește și noaptea. Sprijin al bisericii și propovăduitor al dreptei credințe — spune autorul —, împăratul Constantin a fost prevestit de Moise, de proroci, apostoli și martiri, fiind slăvit de cinurile îngerești și de toată suflarea pămîntească. Asemenea autorilor antici, pe care-i imitau bizantinii, Eftimie se adresează direct eroului său, pentru a-l însuflă în evocarea sa (2): „*НѢ ГРАДИ МИ НИНѢ И САМЪ, КОНСТАНТИНЕ, И СЛОВО ДАРОУИ, ВЪ ЕЖЕ О ТЕБѢ НАЧАТИ СЛОВО!*“ — „Ci vino acum tu însuși, Constantine, și dăruiește-mi glas, ca despre tine să încep cuvîntul!“

În *cap. II* autorul relatează — preluînd și rezumînd în cea mai mare parte din Nichifor Calist Xanthopulos (cartea VII, cap. 17—19) — despre nașterea lui Constantin din Consta (Constans, Constanțiu) și Elena², copilăria sa alături de aceasta, în orașul Drepanon, aducerea adolescentului după căsătoria tatălui său cu Theodora (de la care a avut trei fii: Constanțiu, Hannibalian, Dalmatius și o fiică, Constantia) și trimiterea lui pe lângă Dioclețian, în Răsărit, la Nicomedia (Bithynia), unde s-a distins în lupte. Temîndu-se pentru soarta fiului său, Consta îl cheamă la sine, pe ascuns, în Britania și, aflîndu-se pe patul de moarte (dialogul dintre tată și fiu, imaginat de Eftimie, nu există la Nichifor), obține acordul armatei pentru a-l proclama împărat în locul său³.

¹ Păstrăm împărțirea în XXVIII de capitole, introdusă de E. Kalužniacki, adăugînd și o subdivizare pe alineate, pe care le notăm cu cifre arabe.

² Probabil, prin anul 280 (A. Piganiol, *L'empereur Constantin*, p. 37).

³ Constanția a murit în localitatea Eboracum (York), la 25 iulie 306 (*ibidem*, p. 42).

În *cap. III* se povestește după o sursă legendară grecească, pe care o regăsim în *Viața împăratului Constantin din Noul Paradis*, atribuită lui Simeon Metafrastul¹, despre o luptă pe care împăratul ar fi dus-o, în primii ani de domnie, împotriva perșilor, din prizonieratul cărora scapă ca prin minune².

Cap. IV utilizează pasaje întregi din Nichifor Calist (VII, 20 și 29, cu un pasaj din cap. 24, despre Maximin Galeriu), începînd astfel:

Nichifor, VII, 20, col. 1248³

Ὁδὲ γὰρ πολὺ τὸ ἐν. μέσῳ διεβήρηκός του χρόνου, καὶ Διοκλητιανὸς σὺνάμα τῷ τήν κοινήν συνδιοικοῦντι ἀρχήν, τῷ Ἑρκουλλίῳ φημί Μαξιμιανῶ, ἐκ συμφώνου ἐν Σάλωνι τῆς Δαλματίας γενόμενοι, ἰδιωτικὴν ἐσθῆτα περιεβάλλοντο ὡς μὲν ὁ Παλαιστινὸς φησιν Εὐσέβιος ἐκεῖ νόσου ἐπισκηψάσις παραφρονήσαντες...

„Non multum intercessit temporis, et Diocletianus una cum imperii sui consorte Herkulio Maximiane ex constituto Salonae convenere: ibique inter se constituere, ut die uno ambo imperiali potestate deposita, privatorum vestem sumerent: ut quidem Eusebius Palestinianus ait, quod mente capti desiderare coeperint ...“

Eftimie, IV, 1

НЕ НА МНѢСѢ ЖЕ, ПО СРѢ(Δ) СΗ(Χ), МАΞΙΜΙΑΝΗ ΕΡΚΟΥΛΙΕ Η ΔΙΟΚΛΗΤΙΑΝΗ, ΠΑΚΟЖЕ СКАЗΟΥЕТЪ ΕΚΣΕΚΙΕ ΚΕΣΑΡΙΝΣΚΥ, ЦР(С)ТВΙΕ W(T)ΕΡЪΓШЕ, КЪ ПРОСТОМЪ ПРѢ-ВЫВАХЪ Ж ЧИНОУ.

„Și nu după mult, între acestea, Maximian Erculie și Dioclitian, după cum spune Eusebiu al Cezareei, renunțînd la împărăție, au început să trăiască ca oameni simpli“.

¹ Vezi I. Ștefănescu, *op.cit.*, p. 40 (p. 519—520 în ediția *Noului Paradis*, utilizată de el).

² E drept că, trimis în Orient prin anul 293 (prin 295—296, Eusebiu l-a văzut, alături de Dioclețian, în Cezareea), tînărul Constantin a devenit ofițer, dar nu se știe sigur dacă a luat parte la luptele duse de Galeriu contra perșilor, în anii 297—298. Vezi Piganiol, *op.cit.*, p. 39.

³ PG, t. 145. Reproducem aici și în continuare originalul grecesc și traducerea latină, dată în paralel; textul lui Eftimie este însoțit de traducerea noastră.

În continuare, Eftimie amintește despre moartea nefericită a lui Maximian Hercule și a lui Dioclețian, citindu-l — după Nichifor Calist — pe episcopul Gelasios:¹

Nichifor, VII, 20, col. 1248

Γελάσιος δ' ὁ τῆς Καππαδοκῶν Καισαρείας ἐπίσκοπος μετὰ τὴν τῆς βασιλείας ἀποθῆσιν ἐς ὕστερον μεταμέλω χρήσασθαι ἱστορεῖ, καὶ τὴν ἀρχὴν ἀναλαμβάνειν αἰθῆς πειρᾶσθαι κοινῇ δὲ τῆς συγκλήτου ψήφῳ καὶ ἄμφω ἀναιρεθῆναι.

„Gelasius porro, Caesareae Cappadocum episcopus, litteris memoriae mandavit, eos imperio deposito postea poenitentia ductos, id recuperare voluisse, sed senatusconsulto necatos esse“.

Așadar, au rămas împărați — continuă Eftimie — Constantin în Galia și Britania², și Maximian Galeriu la Nicomedia, fiind proclamați cezari Sever (de fapt, august) și Maximin (Daia), în timp ce Maxențiu, fiul co-împăratului Maximian Hercule³, s-a proclamat împărat la Roma:

Eftimie, IV, 1

ΓΕΛΑΣΙΕ ΖΕ, ΤΟΖΖΔΕ ΚΕΣΑΡΙΚ ΕΠ(С)ΚΠῸ, ΡΕ(Υ): „ΕΓΝΕΓΔΑ ΤΕΜΒ ΟΣΤΑΒΗΤΗ ΥΡ(С)ΤΕΚΙΕ, ΡΑΣΚΑΩΜΛ (С) Η, ΠΑΚΥ ΤΟ ΗΣΚΑΤΗ ΗΛΥΕΝΗΣΕ, Ω(Τ) ΒΨΣΕΓΟ ΣΗΓΚΛΗΤΑ ΟΥΒΙΕΗΗ ΒΩΜΛ“.

„Iar Ghelasie, episcopul aceleiași Cezareei, a spus: «Cînd aceștia au părăsit împărăția, s-au căit și, începînd din nou s-o caute, au fost uciși de întreg sinclitul»“.

¹ Este vorba despre Gelasios, episcop în orașul Cyzicus (m. cca 475), și nu despre Gelasios, episcopul Cezareei din Palestina (m. cca 400), cum apare în textul lui Nichifor Calist și, evident, la Eftimie; vezi G. Gentz — Fr. Winkelmann, *Die Kirchengeschichte* ..., p. 74, 218. Nu am găsit însă la B.A.R. ediția îngrijită de G. Loeschcke — M. Heinemann, *Kirchengeschichte des Gelasius von Cyzicus*, Leipzig, 1918, pe care o citează autorii, pentru a verifica citatul (În *Patrologia graeca*, t.85, Paris, 1864, se află publicată *Istoria Conciliului de la Niceea*, unde am găsit doar pasajul următor, pe care-l redăm numai în traducerea latină: „Non multo post tempore (ut inquit Eusebius) quam tyranni Diocletianus et Maximianus deposita regali purpura, privatam vitam elegerunt ...“ — Cartea I, cap. 1, col. 1198). În legătură cu originea și circulația acestui citat, autorii trimit la un articol al lui Peter Heseler, publicat în „Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher“, 9, 1933, p. 321 ș.u. (întimplător, volumul respectiv lipsește la B.A.R.).

² Recunoscut de Galeriu doar ca cezar — nu ca august — la sfîrșitul anului 306 (Piganiol, *op. cit.*, p. 45).

³ Ce abdicase în 305, odată cu Dioclețian.

Nichifor, VII, 20, col. 1249

ἐν δὲ Ῥώμῃ ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν Μαξέντιος ὁ τοῦ Ἐρικούλλιου υἱὸς ἀνηγόρευτο.

„Eo tempore Romae a militibus Maxentius, Herculi filius, Augustus renuntiatus est“.

Eftimie, IV, 2

... Μαξέντιε же, снѣ Еркоу-
ліевѣ, w(т) вѣннѣ въ Римѣ
поставленъ бы(с) црѣмѣ.

„... Iar Maxentie, fiul lui Erculie, a fost pus de către ostași împărat la Roma“.

În continuare, Nichifor vorbește pe larg despre persecuțiile împotriva creștinilor, pe care însă Eftimie le rezumă în câteva fraze, oprindu-se mai ales asupra lui Maxențiu, pentru a justifica intervenția ulterioară a lui Constantin, rugat — zice Nichifor și, după el, Eftimie — de $\mu\eta\omega\sigma\eta\ \omega(\tau)\ \eta\alpha\rho\omega\chi\eta\tau\eta(\chi)\ \rho\eta\mu\sigma\kappa\omega(\chi)$ „mulți din romanii de seamă“ (IV, 3; cf. Nichifor, VII, 29, col. 1272).

Apoi, patriarhul bulgar revine, într-o frază, la Maximin Galeriu, de care Nichifor se ocupase în cap. 24 (col. 1260), și încheie cu o scurtă informație despre Liciniu, viitorul cumnat al lui Constantin, pe care acesta l-ar fi proclamat cezar¹.

În *cap. V* se descriu pe scurt — după Nichifor Calist (*cap. 29*, de la col. 1272 în continuare), respectiv după *Vita Constantini* a lui Eusebiu (cartea I, cap. 28—30, 38—39) — campania lui Constantin contra lui Maxențiu și dezastrul acestuia la podul Milvius de peste Tibru (la Eftimie scris $\Phi\delta\lambda\epsilon\eta$, V, 5, potrivit formei grecești de la Nichifor: $\Phi\omega\lambda\beta\iota\alpha$, VII, 29, col. 1272)², după „miracolul“ viziunii crucii, descris astfel de:

*Vita Constantini, I, 28*³

Ἄμφι μεσηβρινὰς ἡλίου ὄρας, ἦδη τῆς ἡμέρας ἀποκλινοῦσης, αὐτοῖς ὀφθαλμοῖς ἰδεῖν ἔφη ἐν αὐτῷ οὐρανῷ ὑπερκεῖμενον τοῦ ἡλίου σταυροῦ τρόπαιον ἐκ φωτὸς συνιστάμενον, γραφὴν τε αὐτῷ συνῆφθαι λέγουσαν· τούτῳ νίκα⁵⁹.

Nichifor, VII, 29, col. 1272

Περὶ γάρ μεσημβρίαν ὄδου ὄντι σύναμα τῆ περι αὐτὸν στρατιᾶ, τοῦ ἡλίου πρὸς ὀσμὰς χλίνοντος, θαῦμά τι καὶ κρεῖττον ἢ λέγειν τεθέαται. Πυρὸς γάρ στῦλος καὶ φωτὸς αἴγλη διαέριος εἰς σταυροῦ τυπὸν σχηματισθεῖσα γράμ-

¹ De fapt, Liciniu devenise august în a. 308 și a făcut alianță cu Constantin în 310, întărită prin logodna sa cu Constantia, sora acestuia (Piganiol, *op. cit.*, p. 61).

² La 28 octombrie 312 (Piganiol, *op. cit.*, p. 61—64).

³ *Eusebius Werke*, I, Leipzig, 1902, p. 21.

„Horis diei meridianis, sole in occasum vergente, crucis tro-paeum im coelo ex luce con-flatum, soli superpositum, ipsis, oculis se vidisse affirmavit, cum hujusmodi inscriptione: *Нас vince*“¹.

μασι Ῥωμαίκοις δι' ἀστέρων ἴσων ἐντυπωθεῖσιν, Ἐν τοῦτω νίκα, τῷ Κωνσταντίνῳ σαφῶς διηγόρευε.

„Meridiano enim tempore iter ei cum exercitu suo facienti, sole jam occidentem ver-sus vergente, miraculum majus quam dici possit, oblatum est: ignea scilicet columna, et lu-cis fulgor in aere crucis formam referens, quae stellis aequalibus in Latinarum litterarum figu-ram expreis, Constantino clare *In hoc vince*, ostendebat“.

Eftimie, V, 2

„Ходящюу ево емоу съ вѣнн-ствѣ(м) по нѣкоемоу полю и бѣ въ оумѣ призывающѣ на по-моць, бж(с)твное томоу яви сѧ знаменїе, въ полоуднѣвныа часы паче снѣца луча испѣщашее, кр(с)таверазно себе показоужши се кѣз(а)нынѣ въвбраженїемъ и римскыи словесы: «Снѣмъ повѣждан, Кѣнстантїне» ве-лѣщюу“.

„Mergînd el cu oastea pe un cîmp și chemînd în gînd ajutorul lui Dumnezeu, i se ivi un semn dumnezeesc, la ceasu-rile amiezii, aruncînd raze mai luminoase decît ale soarelui, arătîndu-se în formă de cruce din stele și poruncindu-i cu slove latinești: «Cu acesta vei învinge, Constantine»“.

Bineînțeles, se află aici și viziunea (visul) din timpul nopții următoare, cînd Iisus Hristos i-ar fi poruncit lui Constantin să facă semnul crucii și să-l înalțe înaintea oștilor: Eftimie recurge — ca și în alte locuri — la vorbirea directă, pentru a da mai multă vioiciune și verosimilitate faptului relatat (*Vita Constantini*, I, 29—30; Nichifor, VII, 29, col. 1272—1273; Eftimie, V, 3—4). Prelatul bulgar preia aici de la Nichifor — respectiv, de la Eusebiu — chiar și aluzia la biruința evreilor asupra lui Faraon (*Ieșirea*, XV, 1: „Pe cal și pe călăreț în mare i-a aruncat!“), precum și citatul din *Psalmul* 7, v. 15: „Groapă a săpat și a adîncit-o, și va cădea în groapa pe care a făcut-o“ —

¹ PG, t. 20, col. 945. Vezi și traducerea românească a lui Iosif Gheorghian, *op. cit.*, p. 345.

ambele prezente încă în *Istoria bisericească* (IX, 9), iar apoi reluate de Eusebiu, în *Vita Constantini* (I, 38; cf. Nichifor, VII, 29, col. 1273) —, pentru a încheia, după aceleași izvoare, cu primirea triumfală a împăratului la Roma.

Cap. VI relatează, după Nichifor (VII, 30) și, indirect, după *Vita Constantini* (I, 40 și, parțial, paragrafele următoare, pînă la 48, mult rezumate), despre binefacerile aduse de Constantin Romei: suspendarea persecuțiilor, sprijinirea bisericilor, ajutorarea săracilor etc. În centrul acestui scurt capitol se află informația, preluată de la Eusebiu, că împăratul a ridicat la Roma o statuie a sa, înfățișându-l cu emblema crucii în mînă și pe soclul căreia a gravat o inscripție latinească, reproducă parțial și de Eftimie¹:

Eusebiu

Ist. bis., IX, 9
(redactată prin 315)

Τούτω τῷ σωτηριῶδει σημεῖω, τῷ ἀληθινῷ ἐλέγκῳ τῆς ἀνδρίας, τὴν πόλιν ὑμῶν ἀπὸ ζυγοῦ τοῦ τυράννου διασωθεῖσαν ἠλευθέρωσα...²

„*Hoc salutari signo quod verae virtutis insigne est, vestram urbem tyrannicae dominationis jugo liberatam servavi...*”³

Nichifor, VII, 30, col. 1276

Τούτω τῷ σωτηριῶδει σημεῖω, τῷ ἀληθινῷ ἐλέγκῳ τῆς ἀνδρίας, τὴν πόλιν ὑμῶν ἀπὸ ζυγοῦ τοῦ τυράννου διασωθεῖσαν ἠλευθέρωσα...

„*Hoc salutiferisigno, et vero fortitudinis indicio, urbem vestram jugo tyranni solutam liberavi...*”

Vita Constantini, I, 39

Τούτω τῷ σωτηριῶδει σημεῖω τῷ ἀληθεῖ ἐλέγκῳ τῆς ἀνδρείας τὴν πόλιν ὑμῶν ζυγοῦ τυραννικοῦ διασωθεῖσαν ἠλευθέρωσα...²

„*Hoc salutari signo quod verae virtutis argumentum est, vestram urbem tyrannicae dominationis jugo liberatam servavi*”³.

Eftimie, VI, 1

„Сѣе градѣ нашѣ нга м(ч)Т-льскаго сѣбѣодн”.

„Aceasta a eliberat cetatea noastră de sub jugul tiranului”.

¹ Descrierea și traducerea lui Eusebiu sînt aproximative, căci el n-a văzut statuia (Piganiol, *op.cit.*, p. 67—68).

² PG, t. 20, col. 824, resp. 823; trad. rom. Iosif Gheorghian, *op. cit.*, p. 300.

³ *Eusebius Werke*, I, p. 26, resp. PG, t. 20, col. 956; trad. rom. *ibidem*, p. 350.

În *cap. VII* se reproduce, după Nichifor (VII, 33), legenda botezului miraculos al lui Constantin, pe când se afla la Roma, legendă pe care am comentat-o mai sus.

Cap. VIII relatează, pe scurt, după aceeași sursă (VII, 37 și 39), despre lupta lui Constantin, aliat cu Liciniu, împotriva lui Maximin Daia (la Eftimie greșit: **Μαξιμιαν**, cu adaosul **Γαλεριεὺς σὴν**, în sensul că fusese „adoptat“ de Galeriu, în calitate de cezar) și despre moartea în chinuri a acestui prigonitor al creștinilor¹.

Din aliat, însă, Liciniu devine adversar al lui Constantin: înlăturarea, în urma victoriei de la Chrysopolis, în Calcedonia, și suprimarea acestuia, după ce — închis la Salonic — încercase să intre în legături cu „barbarii“ de la Dunăre, sînt povestite, pe scurt, în *cap. IX*, tot după Xanthopulos (VII, 44—45)².

În continuare, *cap. X* se bazează pe capitolele următoare ale sursei grecești (VII, 47, 48 și prima jumătate a cap. 49, col. 1325), în relatarea cuceririi miraculoase a cetății Bizanțului de la „barbari“³ — cu ajutorul crucii, apărute din nou pe cer, ba încă însoțită de două inscripții stelare:

Nichifor Calist, VII, 47
col. 1324

Ὡς δ' ἐσπέρα χατελάμβανε,
ἦν μὲν ἀλύων ὁ βασιλεὺς, καὶ
τὸ ὄμμα ἀθρόον ἐκπετάσας εἰς
οὐρανὸν, ἐπίσης καὶ αὐθις ὤσ-
περ ἐν Ῥώμηκατὰ Μαξεντίων
στρατεύων, γραφὴν δι' ἀστέρων
ὄρα λέγουσαν Ἐπικάλεσαί με

Eftimie, X, 2

БЕ(У)РОУ ЖЕ ПРИШЕ(Д)ШΟΥ И
НОЩИ ПРѢКЛМШИ И ЦРѢВИ КЪ НЕ-
ДОУГМѢНИ СЪЦЮУ, КЪЗРѢ НА НЕО
ОЧНМА И ВИДЪК ПИСАНІЕ, СЕЪЗДАМИ
НАПИСАНО СИЦЕ: „ПРИЗОВИ МЛ КЪ
ДНѢ ПЕЧАЛИ ТВОЕЖ, И ИЗБЛЕЛА ТМ,
И ПРОСЛАВИШИ МЛ“. ОУДНЕЛЕН
ЖЕ О СЕМА ВЪВЪ ЦРѢ, И НЕДОУГМѢ-

¹ Vezi și Piganiol, *op. cit.*, p. 65: Maximian a murit în primăvara anului 313, după ce fusese învins în Tracia, la *Campus Severus* (30 aprilie).

² Ruptura dintre Constantin și Liciniu s-a produs la sfîrșitul anului 320. După o primă victorie la Adrianopol, în 3 iulie 324, Constantin l-a învins din nou pe Liciniu și l-a făcut prizonier la Chrysopolis, în 18 septembrie; Liciniu a fost ucis la începutul anului 325 (Piganiol, *op. cit.*, p. 143—145).

³ De fapt, Constantin a cunoscut îndeaproape acest oraș în timpul războiului contra lui Liciniu. Observăm că fraza: "Βύζας γάρ τις Ἑλλην ἐν ταῖς ἡμέραις Μανασσῆ τοῦ τῆς Ἰουδαίας χατάρχοντος μικρὰν πόλιν ἐπὶ τῷ οἰκεῖῳ ὀνόματι ἀνεγείρει" — „Byzas namque quidam genere Graecus, temporibus Manassae Judaeorum regis, urbem parvam sub nomine suo construxit“ (cap. 47, col. 1321) a devenit la Eftimie (X, 1): "Градець оубо вѣши лалъ, Еизъ именовъ, егоже създа в днѣ своя Манасія, црѣ Іуденскы, наре(ч)ныи Бизан іа" — „Era o cetățuie mică, cu numele Viz, pe care a ridicat-o în zilele sale Manase, regele iudeilor, numită apoi Vizantia“.

ἐν ἡμέρᾳ θλίψεώς σου, καὶ ἐξελοῦμαι σε, καὶ δοξάσεις με. Θάμβει τοίνυν σχεθεὶς, πάλιν εἰς οὐρανοὺς ἀνεΐχε τὰς ὄψεις. Καὶ σταυρὸς πάλιν ὄπτο ἄστρασιν ἐστηγμένος ἐν οὐρανῷ, καὶ γραφὴ περικύκλω ταῦτα διαγορευούσα: Ἐν τούτῳ τῷ σημείῳ πάντας νικήσεις τοὺς πολεμίους.

„Vespera diei erat, et imperator languidus et moestus inopia consilii continue oculos in coelum intendit: atque ibi rursum, itidem ut Romae cum contra Maxentium bellum gereret scripturam stellarum ordine atque distinctione conformatam vidit, hoc sic significantem: *Invoca me in die tribulationis tuae, et liberabo te, et glorificabis me.* Stupore igitur percitus, rursum oculos in coelum sustulit, atque iterum crucem stellis sicuti antea effigiatam in coelo, et inscriptionem circum eam conspexit, cujus haec verba erant: *In hoc ipso signo omnes vinces*“.

Apoi, se relatează, mai mult sau mai puțin exact, despre construirea Constantinopolului și ridicarea unei statui — „СТАΛΗΝ ΒΕΛΗ ΣΤΑΟ (...) И НА НЕМЪ МЪЖА ПОСТАВЕН МЪДНА“ — „o coloană foarte mare (...) și deasupra ei a pus figura unui bărbat din aramă“ (X, 3) —, cu o inscripție, pe care Eftimie o reproduce după Nichifor Calist (VII, 49, col. 1325):

Σοὶ, Χριστε ὁ Θεός, παρατίθημι τὴν πόλιν ταύτην.

ДАШЕ СЪ, ЧТО ОУБВ СЕ БЖДЕТЬ. БЪЗРЪКЪ ЖЕ ПАКЪ ВТОРОЕ, ВИДѢ КР(С)ТЬ СЕЪЗДАМН СТОЖИЪ НА НѢСН, И ПИСАНІЕ, ГЛАЩЕЕ СИЦЕ: „СНМЪ ЗНАМЕНІЕМЪ ПОГОУБИШИ ВЪСА ВРАГЫ СВОА“.

„Venind seara și lăsându-se noaptea, împăratul era în nedumerire și ridică ochii la cer și văzu o inscripție, scrisă cu litere astfel: «Cheamă-mă în ziua tristeții tale, și te voi izbăvi, și mă vei proslăvi». Mirându-se de aceasta, împăratul nu înțelegea ce va fi oare aceasta. Uitându-se iarăși, a doua oară, văzu o cruce de stele stînd pe cer și o inscripție, glăsuind astfel: «Cu acest semn vei pierde pe toți vrăjmașii tăi»“.

ТѢБѢ, ХѢ, ПРѢДАЖ ГРАДЪ СЪН“.

„Tibi, Christe Deus, urbem hanc commendo“.

Cap. XI preia, la început (1), de la Nichifor Calist (VII, sfârșitul cap. 49, col. 1325 și 1328) informația despre victoria lui Constantin împotriva „sciților“ (de fapt, goților), la Dunăre:

Τόν γε μὴν ποταμὸν Ἴστρον, ὃς Δάνουβις προσηγόρευται, ζεύξας λιθίνη γεφύρα, καὶ διαβάς ἐκεῖθεν, τὸ ἐπ' ἐκείνη Σκυθικόν ὑποτάσσει, τοῦ σωτηρίου ὄπλου πάλιν φανέντος ἐν οὐρανῷ, καὶ τὴν νίκην μνηστευσάμενου, καθὰ καὶ τὸ πρότερον.

„Istrum fluvium qui Danubium quoque dicitur, ponte saxeo junxit: eoque transito, Scythicam gentem, quae ultra id flumen coluit, sibi subjugavit. Quo tempore ei denuo in coelo salutifera illa armatura apparuit, victoriamque eam, sicuti et antea concilivit“.

În continuare — după o scurtă frază privind numirea lui Constant, fiul lui Constantin, ca cezar și trimiterea lui în Galia (pe care n-am găsit-o în acest capitol la Nichifor Calist) — se

„Ție, Hristoase, îți îndreptez această cetate“¹.

ДѢИЕ ЖЕ ЦРЬ ВЪ СКОРКЪ ДОУ-
НАВЪ РѢКЪ ПОСТЯЖЕ И, МВСТЪ
КАМѢНЬ ВЪ НЕИ СЪТВОРЪ, СКИΘΩ
ПОКОРИ, ВЪ СЕЧ(С)ТНОМОУ ЗНАМЕНІѢ
КР(С)ТНОМЪ ТАМО ТОМОУ ІВЛШОУ
СѦ НА НѢСН, ІАКОЖЕ И ПРѢЖ(Д)Е.

„Și îndată împăratul a ajuns repede la fluviul Dunărea și, făcînd peste el un pod de piatră, a supus pe sciți, după ce preacinstitul semn al crucii i se ivise pe cer, ca și mai înainte“².

¹ În realitate, lucrurile stau puțin altfel: inaugurînd orașul la 8 noiembrie 324, prin ritualuri încă păgîne, Constantin a ridicat pe o coloană de porfir o veche statuie a lui Apollo, pe care poporul o venera, ca și cînd ar fi fost a împăratului însuși. Bine înțeles că nici vorbă nu era de o astfel de inscripție. Vezi Piganiol, *op.cit.*, p. 160—162, și în detaliu: G. Young, *Constantinople depuis les origines jusqu'à nos jours*, Paris, 1934 (trad. din engl.), p. 33—45; St. Runciman, *La civilisation byzantine*, Paris, 1934 (trad. din engl.), cap. I: *La fondation de Constantinople*, p. 9—28. Din același autor s-a tradus în românește: *Căderea Constantinopolului, 1453*. Traducere, note, postfață și îngrijirea științifică a ediției românești de Al. Elian, București, 1971.

² Lăsînd la o parte „miracolul“ amintit la sfârșitul frazei, știrea — deși tirzie — despre podul de la Celei (lingă Corabia, la apus de Olt) este deosebit de importantă pentru noi. Constantin a inaugurat podul de la Sucidava (Celei) la 5 iulie 328, după ce în 323 trecuse Dunărea pentru a-i combate pe goți. Astfel, sudul Daciei a fost readus în acei ani sub controlul Imperiului Roman. Vezi: *Istoria României*, I, București, Ed. Academiei, 1960, p. 647—665 (capitol redactat de D. Tudor); D. Tudor, *Podurile romane de la Dunărea de Jos*, București, 1971, p. 155—192.

enumeră, după aceeași sursă (col. 1328), bisericile construite de împărat în Roma, Nicomedia, Antiohia, Drepanon — devenit Helenopolis, $\sigma\eta\rho\kappa(\chi)$ $\Theta\lambda\lambda\epsilon\nu\iota\eta\eta$ $\gamma\rho\alpha\delta\eta$, explică prelatul bulgar — și în Constantinopol: biserica sfintei *Sofii* (Înțelepciunii) — $\tau\omicron\nu\tau\eta\varsigma$ $\acute{\alpha}\gamma\iota\alpha\varsigma$ $\Sigma\omicron\phi\iota\alpha\varsigma$, $\sigma\tilde{\tau}\eta\lambda$ $\text{Π}\rho\kappa\mu\alpha\delta\rho\sigma\tau\eta$, dar adaugă Eftimie: „ HE $\text{H}\eta\eta\kappa\eta\sigma\eta\eta\kappa\lambda$ $\text{H}\kappa$ $\text{M}\alpha\lambda\kappa\eta\sigma\eta\kappa\lambda$ $\text{B}\epsilon\lambda\mu\eta$ ” — „nu cea de acum, ci una mult mai mică”¹; biserica sfintei *Irina* (*Păcii*) — $\tau\omicron\nu\tau\eta\varsigma$ $\acute{\alpha}\gamma\iota\alpha\varsigma$ $\text{E}\iota\rho\eta\eta\eta\varsigma$, $\sigma\tilde{\tau}\eta\lambda$ $\text{I}\rho\eta\eta\kappa$, și iarăși adaugă: „ HE $\text{Γ}\lambda\lambda$ $\text{M}(\chi)$ $\eta\eta\iota\kappa\lambda$, $\text{H}\kappa$ $\text{X}\tilde{\alpha}$ $\text{M}\omicron\epsilon\rho\omicron$, $\text{H}\kappa\epsilon$ $\text{E}(\sigma)$ $\text{M}\eta\rho\eta$ ” — „nu zic a muceniței², ci a Hristosului meu, care este pacea”; biserica Sfinților Apostoli și altele, atât în noua capitală, cât și în diverse alte orașe (unele menționate de Nichifor Calist la începutul cap. 50). După această enumerare urmează o frază sintetizatoare de încheiere a lui Eftimie.

Cap. XII relatează pe scurt, după Xanthopulos (cartea VIII, cap. 5—14, începutul), despre „erezia” preotului Arie (Arius) din Alexandria și despre încercarea împăratului de a-l împăca cu episcopul Alexandru, printr-o scrisoare³, pe care autorul bizantin din sec. al XIV-lea o reproduce după Eusebiu; Eftimie o rezumă, încheind cu cuvintele:

Eftimie, XII, 5

„ $\text{D}\alpha\rho\omicron\upsilon\eta\tau\epsilon$ $\text{M}\eta$ $\text{T}\eta\chi\eta$ $\omicron\upsilon\beta\omicron$ $\text{D}\eta\eta$, $\eta\eta\omega\psi\lambda$ $\text{J}\epsilon$ $\text{B}\epsilon\sigma\pi\epsilon\alpha\lambda\eta\eta$, $\text{I}\kappa\omicron$ $\text{D}\alpha$ η $\text{A}\beta\lambda$ η $\text{E}\kappa\omicron\kappa$ $\text{C}\lambda\alpha\delta\omicron\sigma\tau\eta$ $\chi\eta\sigma\tau\alpha\gamma\omicron$ $\sigma\kappa\epsilon\tau\alpha$ η $\text{J}\eta\eta\iota\alpha$ $\text{B}\epsilon\text{ZM}\lambda\beta\eta\text{V}\eta\gamma\omicron$ $\eta\alpha$ $\text{C}\lambda\alpha\delta\lambda$ $\sigma\lambda$; $\alpha\psi\epsilon$ $\lambda\eta$ $\eta\eta$, $\sigma\tau\epsilon\eta\alpha\tau\eta$ $\eta\kappa\eta\text{J}\alpha$ η $\sigma\lambda\beta\eta\tau\eta$ ”.

„Dăruiți-mi, deci, zile liniștite și nopți fără grijă, ca

Eusebiu, cartea II, cap. 72
(începutul)

« $\text{A}\rho\omicron\delta\omicron\tau\epsilon$ $\omicron\upsilon\eta$ $\mu\omicron\iota$ $\gamma\alpha\lambda\eta\eta\alpha\varsigma$ $\mu\acute{\epsilon}\nu$ $\eta\mu\epsilon\rho\alpha\varsigma$ $\nu\acute{\upsilon}\kappa\tau\alpha\varsigma$ δ' $\acute{\alpha}\mu\epsilon\rho\iota\mu\omicron\nu\omicron\varsigma$, $\iota\upsilon\alpha$ $\kappa\alpha\mu\omicron\iota$ $\tau\iota\varsigma$ $\eta\delta\omicron\nu\eta$ $\chi\alpha\theta\alpha\rho\omicron\upsilon$ $\phi\omega\tau\omicron\varsigma$ $\kappa\alpha\iota$ $\beta\iota\omicron\nu$ $\lambda\omicron\iota\pi\omicron\nu$ $\eta\sigma\upsilon\chi\omicron\upsilon$ $\epsilon\upsilon\phi\rho\omicron\sigma\upsilon\eta\eta$ $\sigma\acute{\omega}\zeta\eta\tau\alpha\iota$. $\epsilon\iota$ $\delta\acute{\epsilon}$ $\mu\eta$, $\sigma\tau\acute{\epsilon}\nu\epsilon\iota\nu$ $\acute{\alpha}\nu\alpha\gamma\kappa\eta$ $\kappa\alpha\iota$ $\delta\alpha\kappa\rho\upsilon\iota\varsigma$ $\delta\iota$ $\acute{\omicron}\lambda\omicron\upsilon$ $\sigma\upsilon\gamma\chi\epsilon\iota\sigma\theta\alpha\iota$ $\kappa\alpha\iota$ $\mu\eta\delta\acute{\epsilon}$ $\tau\omicron\nu$ $\tau\omicron\upsilon$ $\zeta\eta\eta$ $\alpha\iota\omega\eta\alpha$ $\pi\rho\acute{\alpha}\omega\varsigma$ $\upsilon\phi\iota\sigma\tau\alpha\sigma\theta\alpha\iota$ »⁴.

„Reddite igitur mihi tranquillos dies et noctes curarum

¹ Într-adevăr, biserica pe care o știa prea bine Eftimie, căci o văzuse în 1363, este cea de-a patra construcție, maiestoașă, ridicată de Iustinian, în anii 532—537; vezi G. Young, *Constantinople*, p. 60—76.

² Martiră din Salonic, ucisă în timpul lui Maximian (sărbătorită la 3 aprilie de către ortodocși și la 5 aprilie de către catolici); vezi *Lexicon linguae paleoslovenicae*, I, Praga, 1966, p. 785.

³ Trimisă la sfârșitul anului 324, prin episcopul Hosius din Cordoba (Piganiol, *op.cit.*, p. 149—153).

⁴ *Eusebius Werke*, I, p. 71; trad. lat.: PG, t. 20, col. 1047.

și eu să mă bucur de dulceața luminii curate și a vieții netulburi; căci de nu, va trebui să oftez și să lăcrimez“.

expertes; ut mihi quoque pura lucis voluptas, et quietae vitae laetitia in posterum conservetur. Quod nisi consecutus fuero, ingemiscam necesse est totusque lacrymis perfundar, nec relinam vitae tempus placide exigam“¹.

Constatînd că nu-i poate împăca, împăratul convoacă — „în al 13-lea an de la intrarea sa în Roma“, zice Eftimie (adică în 325) — primul conciliu ecumenic, la Niceea — ἐν Βιθυνίᾳ Νίκαιαν (Nichifor Calist, VIII, 14, col. 57), „γρα(Α) ποικῆδ' ἑὺζωνημένητῃ, Νικα ἡμενεια“ — „oraș avînd același nume cu victoria, Nika“, precizează el (XII, 7): a început — zice patriarhul — la 22 mai² și a durat trei ani și jumătate³.

Cap. XIII este consacrat lucrărilor conciliului de la Niceea, rezumînd după Nichifor Calist, VIII, 14 (partea finală) și 16—18. Mai întîi (XIII, 2), se enumeră regiunile imperiului care au trimis reprezentanți, după Eusebiu (*Vita Const.*, III, 7), pe care Nichifor îl citează *expressis verbis* (VIII, 14, col. 60): «Περὶ μέντοι τῶν συνελθυθότων ἐντῷ εἰς τὸν Κωνσταντινον τρίτῳ βιβλίῳ τάδε ὁ Παλαιστινὸς Εὐσέβιος ἱστορεῖ» — „De eis porro qui ibi convenere, Eusebius Palaestinus in tertio ad Constantinum libro haec refert“, după care urmează un amplu citat (col. 60—61), ce se regăsește integral la Eftimie, începînd cu: «Τῶν γοῦν ἐκκλησιῶν ἅπασων, αἱ τὴν Εὐρώπην ἅπασαν, Λιβύην τε καὶ τὴν Ἀσίαν ἐπλήρουν...» — Ἐ(τ) κῆκ(χ) ὑρκοεβ ἑρωπιῶν, γῶν, κῆκ Δικια ζεν ἄσια κῆκογῆκ ... („Ex Ecclesiis omnibus quae per Europam, Lybiam et Asiam omnem sunt ...“⁴ — „Din toate bisericile Europei, zic, ale întregii Libii și ale Asiei împreună ...“⁵).

Sînt menționați apoi după un pasaj anterior din *Istoria* lui Nichifor (col. 60), cîțiva participanți mai de seamă, cu precizarea — potrivit tradiției — că au fost, în total, 318⁶. Urmează

¹ Textul este reprodus exact de Nichifor, VIII, 13, în PG, t. 146, col. 56—57.

² De fapt, la 20 mai 325 (Figaniol, *op.cit.*, p. 153).

³ În realitate, trei luni, pînă la 25 august același an (*ibidem*, p. 156).

⁴ PG, t. 146, col. 60; vezi textul original, exact la fel, în *Vita Const.* (Eusebius *Werke*, I, p. 80).

⁵ Eftimie, XIII, 2.

⁶ În realitate, numărul prelaților reuniți la Niceea a fost mai mic: Eusebiu dă cifra de 250 de episcopi, la care se adaugă un mare număr de preoți

deschiderea conciliului — după Eusebiu (III, 10) și, direct, după Nichifor Calist (VII, 16), sosirea împăratului și descrierea înfățișării sale; salutat de „episcopul așezat în primul loc din partea dreaptă”¹ (Eusebiu, III, 11; cf. Eftimie, XIII, 5), împăratul pronunță un discurs, pe care Eftimie îl redă prescurtat și, în parte, modificat (XIII, 6) după Nichifor Calist (VIII, 16), respectiv după Eusebiu (III, 12), care l-a tradus din latină.

În continuare, Eftimie rezumă hotărârile anti-arianiste ale conciliului, adoptarea simbolului credinței (XIII, 7), după Nichifor, VIII, 17; același (cap. 23) îi furnizează (XIII, 8—10) legenda — inexistentă la Eusebiu — a celor doi părinți, Hrisant și Musonie, care, deși muriseră în timpul conciliului, au semnat în mod miraculos textul simbolului credinței, pentru a-i da mai multă putere. Bineînțeles, prelatul târnovean, ca om al bisericii și al epocii sale, exclamă: „Дивство прѣславнаго чюдесе!” — „O, miracol al preaslăvitei minuni!”

Cap. XIV utilizează, pe scurt, cap. 26 din cartea a VIII-a a scrierii lui Nichifor Calist: Constantin ar fi invitat pe membrii conciliului la inaugurarea Constantinopolului², după care aceștia — reîntorși la Niceea — au stabilit data sărbătoririi Paștelor. Tocmai atunci se împlineau 20 de ani de la urcarea pe tron a împăratului (*vicennalia*), când acesta i-a invitat cu adevărat la un banchet³.

În continuare, prelatul târnovean reproduce (scurtînd puțin) scrisoarea lui Constantin trimisă bisericilor, în care acesta rezumă hotărârile conciliului, inclusiv cea referitoare la sărbătoarea Paștelor (Eusebiu, III, 17—18 = Nichifor, VIII, 25 = Eftimie, XIV, 6). Evident, aici, ca și în alte texte constantiniene referitoare la biserica creștină, nu trebuie să ne impresioneze frazeologia teologică: ea aparține secretarilor creștini, al căror text, însă, împăratul l-a aprobat și semnat⁴.

și diaconi (*Vita Const.*, III, 8); Eustatie din Antiohia menționează circa 270, iar Atanasie al Alexandriei — o dată 300, altă dată 318 (gr. τμή, număr simbolic, căci τ semnifică crucea, iar Ιη reprezintă monograma lui Ιησοῦς). Tocmai această cifră e preluată de autorii ulteriori și intră în tradiție (Vezi K.M. Kuev, *Единая клетвенная формула в старославянских рукописях и документах*, extras din „Ricerche Slavistiche”, vol. XVII—XIX, 1970—1972, p. 313—321).

¹ Eustatie al Antiohiei (vezi Piganiol, *op. cit.*, p. 154).

² Care, însă, a avut loc mai înainte, la 8 noiembrie 324 (Piganiol, *op. cit.*, p. 162).

³ În palatul din Nicomedia, la 25 iulie 325 (Piganiol, *op. cit.*, p. 156).

⁴ Cf. Piganiol, *op. cit.*, p. 7—8, 158.

Într-o scurtă încheiere, Eftimie admiră pacea (aparentă, de altfel) stabilită de împărat în imperiu, în urma primului conciliu și a scrisorii trimise bisericilor.

De acest capitol ni se pare că se leagă mai bine *cap. XVII*, în care prelatul bulgar revine la liniștea întronată în imperiu, apelând la unele citate biblice și invocații, ce par a fi o creație proprie.

Un scurt capitol, *al XV-lea*, introduce o legendă, pe care Eftimie a preluat-o, se pare, din *Cronica universală* a lui Simeon Magistrul și Logofătul (prima jumătate a sec. X) — sau dintr-un alt izvor cu conținut similar —, privind creștinarea miraculoasă a unui filozof „elin“ (păgîn), care acuza pe împărat (pe drept, de altfel) că s-a îndepărtat de vechile obiceiuri romane. Pentru edificare, reproducem aici textul original al lui Simeon¹, traducerea slavonă mediobulgară, efectuată probabil în sec. al XIV-lea și păstrată într-un unic manuscris al lui Anastasie Crimca (11 octombrie 1637)², precum și pasajul corespunzător din scrierea lui Eftimie:

Simeon Magistrul și Logofătul

Κωνσταντίνος ὁ μέγας ὁ
ἅγιος.

Κωνσταντίνου τοῦ θείου
ὑπὸ Ἑλλήνων φιλοσόφων ὄνει-
δισθέντος εἰς τὸ Βυζάντιον, ὡς
οὐ πραττοὶ καλῶς παρὰ τὰ ἔθνη
τῶν παρὰ Ῥωμαίοις βασιλευ-
σάντων διαγινόμενος, ἀλλὰ νεω-
τερίζοι τὴν θρησκείαν μεταθέ-
μενος, ἔδοξεν αὐτῷ ἓνα τῶν
φιλοσόφων διαλεχθῆναι Ἀλε-
ξάνδρῳ τῷ ἐπισκόπῳ τοῦ Βυζαν-
τίου περὶ τῆς πίστεως. οὗτος

Constantinus Magnus

„Constantino quum a grae-
cis philosophis malediceretur,
quod non bene faceret, qui
veterum Romanorum regum
mores negligeret et novarum
rerum studiosus deorum cul-
tum mutasset; visum est ei
philosophorum unum cum
Alexandro, Byzantii episcopo,
de fide disputare; hic Alexan-
der patriarcha fuit sub fine

¹ După ediția: Leonis Grammatici *Chronographia*, ex recensione I. Bekkeri, Bonn, 1842, p. 88 (Un alt pasaj a fost inclus de prof. H. Mihăescu în *Fontes Historiae Dacoromanae*, II, București, Ed. Academiei, 1970, p. 630—631).

² După ediția: *Die Chronik des Symeon Metaphrastes und Logothetes*. Nachdruck der slavischen Übersetzung in der Ausgabe von V.I. Sreznevskij [St.Pb., 1905], mit einer Einleitung von R. Zett. München, Wilhelm Fink Verlag, 1971, p. 41—42 (mss., ff. 68v—69r); cf. G. Mihăilă, *Contribuții...*, p. 112.

Ἄλεξανδρος πατριάρχης ἦν πρὸς τὸ τέλος τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου. Λόγων δὲ ἄπειρος ὢν ὁ Ἄλεξανδρος, τὰ δὲ ἄλλα θεῖος, ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς διαλέξεως εἶπε τῷ διαλεκτικῷ φιλοσόφῳ „ἐν ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐπιτάττω σοι σιωπᾶν καὶ μὴ φθέγγεσθαι.“ ἅμα δὲ τῷ λόγῳ ἐφιμώθη καὶ διέμεινεν ἄλαλος.

Simeon Magistrul
și *Logofătul* (trad. slavonă)
(Mss. Crimca, ff. 68 v — 69 r)

СЕМЪ КОСТАНДИНЪ ЕЖ(С)ТЪ-
ЕНОМЪ, W(T) ЕЛУНЪ ФИЛОСOFЪ ПО-
НУСИМЪ БЫКШЪ КЪ БИЗАНТИН, ИКО
НЕДЪКЕ(T) ДОБРЪ, КРОМЪ ОБЫЧАИ
ГРЪЧЕСКЫ(X) ЦРЕН ХОДЪ, НЪ БЛЖ-
ДИ(T), ЖРЪТВЪ И ВЪРЪ ПРЪКЛ-
ЖИВЪ, | ПОВЕЛЪ ЖЕ ЕДИНОМЪ W(T)
НИ(X) ПРЪТИ СЪ СЪ АЛЕЖАНДРОМЪ
ЕП(С)КОМЪ О ВЪРЪ; СЪИ ЖЕ АЛЕ-
ЖАНДРЪ ПАТРИАРХЪ БЪ КЪ КОНЦЪ
БЕАНКАГО КОСТАНДИНА; СЛОВОМ
ЖЕ НЕДОСТАТЪЧЕНЪ СЫНЪ АЛЕЖАН-
ДРЪ, А ВЪ ИНО(M) ИЗРАДЕНЪ И
ЕЖ(С)ТЪВЕНЪ. БЪ ДНЪ ПРЪ ЕГО
РЕЧЕ МНУГОГЛНОМЪ ФИЛОСOFЪ:
„БЪ ИМЪ ИУ(С) ХЪО ПОВЕЛЪВАЖ
ТИ МЛЪЧАТИ И НЕ ГЛАТИ“. КСНО
ЖЕ СЪ СЛОВОМЪ ОНЪМЪ И ПРЪ-
БЫСТЬ БЕЗЪ ГЛАСА.

Constantini magni imperii.
Oratione non valebat Alexan-
der, in ceteris autem rebus
divinus erat. Disputationis die
philosopho dixit: «nomine Iesu
Christi iubeo te tacere neque
loqui». Statim ille conticuit
et mutus mansit“.

Eftimie, XV, 1—3

БЪ СНХЪ ОУЕО ТОМОУ СЪЦЮУ,
ИВЛЕНО ЦРЪВИ БЫ(С), ИКО НЪКО-
ТОРЫНЪ ФІЛОСОФЪ, ЕЛАННЪ СЫН, ПО-
НАШАЕТЪ И ОУКАРЪЕТА ЦРЪ, ИКО
ДРЕВНИ(X) РИМСКИ(X) ЦРЕН ОБЫЧАИ
РАЗОРШОУ, НОВЫ ЖЕ НЪКЫМЪ ВЪ-
ВЕДША САМОХОТНЪ ЖЕ И НЕНА-
КАЗАННЪ. ИЗВОЛИ Ж[Е] СЪ, СІА
ЦРЪВИ СЛЫШАВШЪ, ПОСЛАТИ СЪТЪИ-
ШАГО АЛЕЖАНДРА, ЕЖЕ БЕСЪДОВАТИ
СЪ НИМЪ. ФИЛОСОФЪ ОУЕУ НА
ХЫТРО(С) СЛОВА НАДЪКА СЪ, МНУГА
И НЕСЪСТРОВЕНА ГЛАШЕ СЛОВОСА.
БЛЖЕННЫИ ЖЕ АЛЕЖАНДРЪ, НЕПРИ-
ЧАСТЕНЪ СЫНЪ СЛОВЪ, МНОГЪ ЖЕ КЪ
ЕЖ(С)ТЪВННХЪ, ИКО ВИДЪ ФІЛОСО-
ФА ВЕЛЕРЪКЧЮЖЩА: „ЗАПРЪЦАЖТИ
—РЕ(Ч) — О ИМЕНИ ІУ ХЪЪ, ИСТИ-
ННАГО БЪ НАШЕГО, ОУМЛЪКНЖТИ И
К ТОМОУ НЕ ГЛАТИ“. И АБІЕ СЛО-
ВОУ ПОСЛЪДОВА ДЪЛО. БЪ НЕЗААНЖ
БЪ НЪМЪ БЫ(С), И ВЕЛЕРЪКЧЫИ
ОНЪ АЗЫКЪ ОУМЛЪЧЕ, И ПРЪСТОМЪ
ПОМАВАА, СЪТОЕ ПРОШАШЕ КРЪ-
ЩЕНІЕ.

Trad. (Eftimie): „Întru acestea au făcut cunoscut împăra-
tului că un oarecare filozof, elin [păgîn] fiind, defaimă și impută
împăratului că a stricat obiceiurile vechilor împărați romani

și că a introdus cu de la sine putere, cu sila, altele noi. Auzind acestea împăratul, a hotărât să trimită pe preasfântul Alexandru, să vorbească cu el. Iar filozoful, încrezându-se în iscusința vorbirii, spunea multe cuvinte împotriva. Însă fericitul Alexandru, nefiind iscusit în vorbire, dar dăruit în cele dumnezeiești, cum a văzut pe mult grăitorul filozof, îi zise: «Îți poruncesc, în numele lui Iisus Hristos, Dumnezeuul nostru cel adevărat, să taci și să nu mai vorbești». Și îndată cuvîntului i-a urmat fapta. Căci deodată amuți, iar limba cea mult grăitoare tăcu, și numai arăta cu degetul, cerînd sfîntul botez¹.

În încheiere, Eftimie se referă destul de nebulos la continuarea disputelor religioase în Egipt¹, ceea ce spune și Eusebiu (III, 23; cf. Nichifor Calist, VIII, 24).

Cap. XVI relatează despre însărcinarea dată de Constantin cel Mare episcopului Macarie al Ierusalimului de a face săpături la „locurile sfinte“, ocupate de temple închinatelor zeități păgîne, printre care unul „БЛЖДНѢН АФРОДИТѢ“ (XVI, 3). Faptul este expus de Eusebiu în cartea III, cap. 26, iar scrisoarea trimisă lui Macarie prin mama sa Elena — căreia împăratul îi dădea puteri depline — este reprodusă în cap. 30—32 (Nichifor Calist, VIII, 28; Eftimie rezumă în câteva cuvinte, XVI, 4)².

Trecînd peste *cap. XVII* (vezi mai sus), observăm că *cap. XVIII* repetă la început cele spuse în *cap. XVI*, în introducerea și în încheiere, aproape cu aceleași cuvinte. De ex.:

Cap. XVI, 4 (ultima frază) *Cap. XVII, 1 (fraza a doua)*

БѢ СН(Х) ОУКѢ ВЕЩЕХЪ ДОБРѢ
ТОМОУ ИМАЩОУ МѢРЕ СВОЖ,
СТЕПСА БЛЕНЖ, Н ВЪСКЪ ТОН
ЦР(С)КАА ВЪРЖЧН, САМОВЛАСТНО Н
НЕВЪЗВРАННО ВЪСКЪ ДѢНСТВОВАТИ
ЦР(С)КАА.

БѢ СН(Х) ОУКѢ ДОБРѢ ИМАѢ Н
МѢРЕ СВОЖ, СѢШЖ БЛЕНЖ СТЕП-
СА, ЦРѢ Н ВЪСКЪ ТОН ВЪРЖЧН
ЦР(С)КАА САМОВЛАСТНО ВЛАДАТИ.

„Și întru aceste lucruri,
avînd bine pe mama sa, au-

„Și întru acestea, avînd
bine pe mama sa, preasfînta

¹ Vezi Piganiol, *op.cit.*, p. 157—158.

² Plecarea Elenei cu această misiune, în fruntea unei „procession qui devait durer pendant des siècles“ (Piganiol, *op. cit.*, p. 173), s-a petrecut spre sfîrșitul anului 326. Vezi și D. Tudor, *Femei vestite din lumea antică*, București, 1972, cap.: *Helena, mama primului împărat creștin* (p. 361—369).

gusta (în orig.: *stepsa*)¹ Elena, i-a încredințat toate cele împărătești, pentru a acționa cu autoritate și neîmpiedicată de nimeni“.

Elena augusta (în orig.: *step-sa*)¹, împăratul i-a încredințat toate cele împărătești pentru a dispune cu autoritate“.

În genere, acest capitol urmează îndeaproape pe Nichifor (VIII, 29—30), căci la Eusebiu (III, 41—45) totul este mai scurt, deși cu unele coincidențe textuale. În versiunea lui Nichifor Calist — preluată de Eftimie —, Elena are și ea o „viziune“, prin care este îndemnată să meargă la Ierusalim: aici, împreună cu Macarie, a „descoperit“ sub templul Afroditei (menționat mai sus) „mormîntul“ lui Iisus Hristos, apoi locul căpătîinii, cele trei cruci și piroanele cu care a fost străpuns „mîntuitorul“; pe acestea împărăteasa le-ar fi dus fiului său (ceea ce, evident, Eusebiu nu spune). Crucea lui Iisus ar fi ieșit la iveală, între celelalte două, ale tilharilor, printr-o minune, însănătoșind pe o muribundă de neam ales². Pentru ca poporul adunat să poată vedea crucea, Macarie s-ar fi urcat pe amvon și ar fi ridicat-o în văzul mulțimii³.

Cap. XIX relatează foarte detaliat despre bisericile construite de Elena la „locurile sfinte“ — evident, după Xanthopulos (VIII, 30) —, dintre care sigure sînt mărețul edificiu de pe locul presupus al mormîntului lui Iisus, două biserici la Betleem (la peștera unde acesta s-ar fi născut și la locul „înălțării la cer“), descrise de Eusebiu însuși (III, 29—42). Celelalte au fost adăugate de tradiția ulterioară: este drept că Eusebiu însuși vorbește de marea dărnicie a mamei împăratului față de biserici, ostași și săraci, în special cu prilejul acestei călătorii în Orient (III, 44—45), ceea ce a dat temei autorilor de mai

¹ Cf. gr. biz. *στέφανος* (aorist *ἔστειψα*) „a încorona“, *στέφανος* „încoronare“ (E.A. Sophocles, *Greek Lexicon*, New York — Leipzig, 1888; p. 1010).

² Bineînțeles că nici pelerinul care a povestit călătoria sa la Ierusalim, cițiva ani mai tîrziu, în anul 333, nici Eusebiu, care a luat parte la conciliul din 335, ținut în acest oraș, nu cunosc povestea miraculoasă a crucii (Pigniol, *op.cit.*, p. 175).

³ De aici sărbătoarea „Înălțării Sfintei Cruci“ (14 septembrie) și o întreagă literatură legendară, oficială sau apocrifă. Vezi de exemplu, N. Cartoian, *Cărțile populare în literatura românească*, vol. I, București, 1929, cap. XVI. *Lemnul crucii*, p. 122—136 (reed.: Editura enciclopedică română, 1974, p. 155—172); cf. în *Cazania* lui Varlaam din 1643 (ed. J. Byck, București, 1943, p. 360—364), la 14 sept.: *Învățătură la rădicarea cinstitei cruci*, bazată pe aceeași legendă (probabil, prin intermediare slavo-ruse); în *Sbornicul lui Gherman* (1359), textul nr. 3 (vezi descrierea lui Ioan Iufu, în „Ortodoxia“, XII, 1960, nr. 2, p. 253—279).

tîrziu să înșire mai multe biserici construite aici de Elena (biserici pe care Eftimie le enumeră după Nichifor). Ba, mai mult, prelatul bulgar îi atribuie tot Elenei (la sfîrșitul cap. XIX) și biserica de la stejarul Mamvri, aproape de Hebron, unde Iehova s-ar fi arătat lui Avraam: or, Nichifor Calist povestește pe larg, în partea finală a cap. 30 (col. 116), după Eusebiu (III, 41—43), că această biserică a fost zidită de Constantin, după ce soacra sa (μῆτηρ ἕκ τοῦ πατρός „uxoris mater“, Eutropia) îi semnalase că acest loc era profanat de păgîni¹.

Cap. XX începe cu o frază privind generozitatea Elenei, preluată de la începutul cap. 31 din cartea VIII a *Istoriei* lui Nichifor (= Eusebiu, III, 44 și 45). Urmează un aliniat ce provine din cap. 29 (col. 112), referitor la aducerea de către aceasta a unei părți din crucea zisă a lui Hristos, împreună cu piroanele ce l-ar fi ținut, spre a le oferi fiului său: Constantin ar fi pus aceste piroane la coiful său și la colanul de la hamul calului, ca să se împlinească cele zise de profet (Zaharia — precizează Nichifor —, și anume XIV, 20: „În ziua aceea va fi (scris) pe clopoștii cailor: «Sfînt — Domnului!»“).

Eftimie preia apoi din cap. 32 al *Istoriei* lui Nichifor Calist legenda ridicării la Constantinopol a trei cruci (în amintirea celor trei „viziuni“ ale lui Constantin), cărora li s-a dat numele: Iisus, Hristos, ΝΙΚΗ (Ника), aceasta din urmă fiind rebotezată — zice autorul grec și, după el, cel bulgar — de împăratul Heraklios [610—641] în Ἀνίκητος — „Аникитъвъсь, сирѣчь непобѣдимъ“ (adică nebiruit), „ниже и до дне(с) стонтъ“ (care și pînă astăzi stă), adaugă Eftimie (III, 3). Urmează — bineînțeles, tot după Nichifor (VIII, 32) — relatarea minunii cu îngerul care coboară de trei ori pe an, cîntînd și cădelnițînd în jurul acestei cruci (Eftimie adaugă: la 7 mai, la 14 septembrie — ziua Crucii — și în a treia săptămîină a patruzecimii).

În sfîrșit, ultimul alineat relatează despre moartea Elenei — octogenară — la Roma (după Nichifor, VIII, 31, col. 117; Eusebiu, III, 46—47)².

În primul alineat al cap. XXI se vorbește despre „îndrumările“ date de împăratul Constantin celor din jurul său, în legătură cu citirea cărților sfinte:

„... сжщн(м) въ полатѣ за- ...celor din palat le-a po-
повѣда, елици сщениимъ касажт runcit: cîți se ating de căr-

¹ Vezi Piganol. *op. cit.*, p. 167—168.

² Probabil, în anul 329. A fost înmormintată în mausoleul lui Constanțiu, „soțul“ ei (vezi Piganol, *op. cit.*, p. 175; Eusebiu, III, 47).

СА КНИГАМЪ И ЕЛИЦН БЖ(С)ТВНАА
 ПРОЧИТАЖТЬ СЛОВОСА, ВЪ БГОВИ-
 ДѢНІЕ ОУМЪ ВЪЗВОДИТИ И ПРОЧИ-
 ТАЕМЫИМЪ ПРИЛЕЖНО ВЪНИМАТИ И
 ВЪ МЛѢТЕД(Χ) ЖЕ СТОЖИЕ(М) НА
 НБѢ ВЪЗДАѢВАТИ РЖЦѢ И W(T)
 ОНЖДОУ ПОМОЩЬ ПРОСИТИ“.

țile sfinte și cîți citesc cuvintele dumnezeești, să-și ridice cugetul spre vederea lui Dumnezeu și să ia aminte cu osîrdie la cele ce citesc și, stînd în rugăciune, să înalțe mîinile spre cer și de acolo să ceară ajutor“.

Regăsim aici — întrucîtva modificat — cap. 17 din cartea IV a *Vieții lui Constantin* de Eusebiu¹:

„Σκέψαιτο δ' ἄι τις τὰ τούτων σεμνότερα, διαγνοὺς ὡς ἐν αὐτοῖς τοῖς βασιλείοις ἐκκλησίας Θεοῦ τρόπον διέθετο, σπουδῆς ἐξάρχων αὐτὸς τῶν ἔνδον ἐκκλησιαζομένων· μετὰ χειράς γέ τοι λαμβάνων τὰς βίβλους τῆ τῶν θεοπνεύστων λογίων θεωρία προσανεῖχε τὸν νοῦν, εἴτ' εὐχὰς ἐνθέσμιους σὺν τοῖς τὸν βασιλείον οἶκον πληροῦσιν ἀπεδίδου“.

„Verum his longe augustiora perspiciet quicumque attendere voluerit, qualiter ille in palatio quamdam velut Ecclesiam Dei constituit. Ac diligentia quidem et alacritate praeibat cunctis qui in Ecclesiam illam erant ascripti: et sacros Codices in manus sumens oracula a Deo edita attento animo meditabatur. Posthac solemnnes preces cum universo aulicorum coetu recitabat“².

Informația următoare se referă la stabilirea zilei de duminică — zi de sărbătoare creștinească (= Eusebiu, IV, 18)³, precum și a zilei de vineri — zi de post.

În al doilea alineat regăsim celebra rugăciune difuzată de Constantin soldaților săi. Dată fiind importanța ei — căci, alcătuită în limba latină, a ajuns pînă la noi prin intermediu grecesc și mediobulgar, fiind în cele din urmă tradusă în româ-

¹ După cit am putut constata, fără intermediul lui Nichifor Calist, ceea ce atestă, ca și în câteva capitole ulterioare, recurgerea directă la celebra operă a lui Eusebiu al Cezareei.

² PG, t. 20, col. 1153 și 1666. Vezi și trad. rom. a lui Iosif Gheorghian, *op. cit.*, p. 436. Textul grecesc din coloana alăturată, după: *Eusebius Werke*, I, p. 123—124.

³ De fapt, aceasta a fost ziua *Soarelui* (ceea ce Eusebiu adaugă în cap. 19), stabilită în anul 321, înainte de Conciliul de la Niceea (Piganiol, *op. cit.*, p. 128—129).

nește —, credem că istoria acestui scurt text de invocație merită să fie cunoscută mai îndeaproape¹.

Lactanțiu², în *De mortibus persecutorum* (cap. XLVI, 6), scrisă prin anul 320, reproduce în limba latină rugăciunea pe care un înger i-ar fi dictat-o lui Liciniu, ca să-i învețe pe soldați a o recita înaintea campaniei din primăvara anului 313 împotriva lui Maximin Daia³. Or, Eusebiu (IV, 19—20) dă textul grecesc — tradus din latinește — al unei rugăciuni aproape identice, atribuind-o lui Constantin, care a învățat pe soldații ce încă nu erau creștini s-o repete duminică. În această versiune lipsește, însă, o frază specific „imperială”, care n-avea ce căuta — după opinia lui A. Piganiol — în gura soldaților: *imperium nostrum tibi commendamus* (nous te confions notre puissance). „Il n'y a pas de doute qu'Eusèbe nous conserve une version grecque de la prière latine de Licinius” — scrisese cunoscutul bizantinist belgian Henri Grégoire, primul care a observat quasi-identitatea celor două rugăciuni⁴. Dar tot așa de bine s-ar putea — adaugă A. Piganiol⁵ — ca rugăciunea să fi fost compusă sub ochii ambilor împărați sau cu colaborarea lor, la Milano, în 313, exprimând *credo*-ul imperial la data aceea, inspirat dintr-un deism vag (o rugăciune analogă se găsește în textele hermetice): Liciniu a utilizat-o în timpul războiului din Tracia și apoi a povestit — poate chiar lui Lactanțiu — că o avea de la un înger; Constantin, la rîndul său, a făcut-o cunoscută curții și ostașilor săi. Oricum vor fi stat însă lucrurile, este clar că avem în față prima rugăciune oficială (cu caracter militar) creștină, transmisă de Lactanțiu și de Eusebiu, preluată de la acesta de Eftimie al Tîrnovei și ajunsă, prin intermediul operei lui, în Țările Române, unde l-a influențat

¹ Vezi Piganiol, *op. cit.*, p. 75—77.

² Scriitor latin, născut prin a. 250, convertit la creștinism, a făcut parte mai întâi din anturajul lui Liciniu, la Nicomedia, apoi a trecut în slujba lui Constantin, care l-a angajat preceptor pentru primul său fiu, Crispus (executat ulterior, în urma intrigilor soției lui Constantin, Fausta, care a împărțășit apoi aceeași soartă crîncenă). Vezi, pe scurt, Jean Bayet, *Literatura latină*, în rom. de Gabriela Creția, București, 1972, p. 703—707, 713—714.

³ Vezi una din ultimele ediții, însoțită de un amplu studiu asupra vieții și operei scriitorului latin: Lactance, *De la mort des persécuteurs*, I. *Introduction, texte critique et traduction* de J. Moreau, Paris [1954], p. 129; vol. II cuprinde *Commentaire*.

⁴ La «conversion» de Constantin, „Revue de l'Université de Bruxelles”, XXXVI, 1930—1931, p. 231—272. Aceași opinie o împărțășește J. Moreau, în *ed. cit.*, II, p. 451—452.

⁵ *Op.cit.*, p. 77.

pe Neagoe Basarab în compunerea propriei sale rugăciuni (vezi mai jos). Și acum, iată textele:

Lactantius,
De mort. pers., XLVI, 6¹

„Summe Deus, te rogamus, |
sancte Deus, te rogamus: |
omnem iustitiam tibi com-
mendamus, | salutem nostram
tibi commendamus, | imperium
nostrum tibi commendamus. |
Per te vivimus, | per te victores
et felices existimus. | Summe,
sancte Deus, | preces nostras
exaudi; | brachia nostra ad te
tendimus: | exaudi, sancte, sum-
me Deux“.

„Dieu Supreme, nous te pri-
ons. | Dieu Saint, nous te pri-
ons. | Toute cause juste, nous
la remettons entre Tes mains.
A Toi, nous confions notre
salut, | à Toi nous confions
l'empire qui est le nôtre. | C'est
par Toi que nous vivons, | c'est
par Toi que nous viennent
la victoire et la félicité. |

Eusebius, Vita Const.,
IV, 20²

„Σέ μόνον οἶδαμεν Θεόν, σέ
βασιλέα γνωρίζομεν, σέ βοηθόν
ἀναχαλούμεθα, παρὰ σοῦ τὰς
νίχας ἠράμεθα, διὰ σέ κρείτ-
τους τῶν ἐχθρῶν κατέστημεν,
σοὶ τὴν τῶν προουπαρξάντων ἀγα-
θῶν χάριν γνωρίζομεν [σὲ] καὶ
τῶν μελλόντων ἐλπίζομεν, σοῦ
πάντες ἰκέται γιγνόμεθα³, τόν
ἡμετερον βασιλέα Κωνσταντῖνον
παῖδάς τε αὐτοῦ θεοφιλεῖς ἐπί-
μήκιστον ἡμῖν βίου σῶον καὶ
νικητὴν φυλάττεσθαι ποτιώ-
μενοι“.

„Te solum agnoscimus
Deum; te regem profitemur;
te adiutorem invocamus. Tui
muneris est quod victorias re-
tulimus, quod hostes supera-
vimus. Tibi ob praeterita jam
bona gratias agimus, et fu-
tura a te speramus. Tibi omnes
supplicamus³, utque impera-
torem nostrum Constantinum,

¹ *Ed. cit.*, I, p. 129, trad. fr., p. 120. „Le ton de la prière rappelle de très près celui des acclamations impériales“ (J. Moreau, *ibidem*, II, p. 453). Destinată a fi recitată în grupuri mari, ea are aspectul unei poezii simple: de aceea am încercat s-o arajăm în versuri.

² Textul grec, în: *Eusebius Werke*, I, p. 125.

³ „Le texte de la prière, jusqu'à γιγνόμεθα correspond exactement à l'invocation de Licinius, la dernière phrase étant une simple addition destinée à affirmer le caractère constantinien de l'oraison“ (J. Moreau, *ed. cit.*, II, p. 451).

Dieu Suprême, Dieu Saint, exauce nos prières. | C'est vers Toi que nous tendons nos bras, | exauce nous, Dieu Saint, Dieu Suprême“.

Eftimie, XXI, 2

„ТЕБЕ ЕДИНОГО, ГИ, СЪБЪЕМЫ БѢ, ТЕБЕ ЦРѢ ЗНАЕМЪ, ТЕБЕ ПОМОЩНИКА ИСПОВѢДОУЕМЪ. Ѡ(Т) ТЕБЕ ПОБѢДИТЕЛНАА ВЪСПРИАХУ(М), ТОБОЖ КРѢПКАА ПОКОРНУМЪ ВРАГЫ. Ѡ(Т) ТЕБЕ НАЧАТЫМЪ БЛГЫМЪ БАГ(А)ТЬ ПОЗНАЕМОМЪ, НА ТА И ВЪ БЖ(А)ШІИ ВѢКЪ ОУПОБЕМОМЪ, ТЕБѢ ВЪСН БУХУМЪ РАБЫ. НАШЕГО ЦРѢ² ДЛЪГОЖИТЕЛНА НАМЪ И ПОБѢДИТЕЛѢ СЪХРАНИТИ МОЛИМ СѦ“.

Traducerea românească a «Panegiricului» din timpul lui Constantin Brîncoveanu (copie din 1704; B.A.R., mss. rom. 2518, f.42v)

„Pre tine însuți Domnul Dumnezeu te știm și împărat te cunoaștem și ajutoriu te mărturisim, și de la tine céle de biruință am luat, și cu tine am biruit pre vrăjmașii cei tari, și de la tine începerile céle bune, bunătate cunoaștem, spre tine și în veacul

una cum piissimis ejus liberis incolumen et victorem diu-tissime nobis serves, rogamus“¹.

*Neagoie Basarab, Învățăături
Partea I, fragm. 1, f. 4b*

„ТЕБѢ ЕДИНОГО БѢ СЪБЪЕМЫ И ТЕБѢ ЦРѢ ЗНАЕМЪ, ТЕБѢ ПОМОЩНИКА ИСПОВѢДОУЕМЪ. Ѡ(Т) ТЕБѢ ПОБѢДИТЕЛНАА ВЪСПРИАХУ(М), ТОБОЖ КРѢПКАА ПОБѢДИХУ(М) ВРАГЫ. Ѡ(Т) ТЕБѢ НАЧАТЫМЪ БЛГЫМЪ БАГ(А)ТЬ ПОЗНАЕМОМЪ, НА ТА И ВЪ БЖДЖШІИ ВѢКЪ ОУПОБЕМОМЪ, ТЕБѢ ВЪСН БУХУ(М) РАБЫ. НАШЕГО ЦРѢ² ДЛЪГОЖИТЕЛНАА НАМЪ ПОБѢДИТЕЛНАА СЪХРАНИТИ МОЛИМ СѦ“.

Traducerea românească a «Învățăturilor» (circa 1635)³

„Pre tine singur te știm Dumnezeu și împărat, pre tine singur te mărturisim că ești ajutoriu, de la tine cérem céle ce sîntu de biruință să luom, cu tine am biruit vrăjmașii cei putérnici, de la tine cunoaștem că ne iaste mila

¹ PG, t. 20, col. 1167. La precizarea de mai sus, J. Moreau adaugă: „Les mots du texte latin qui manquent dans la prière de la *Vita: Summus Deus et brachia nostra ad te tendimus* se retrouvent dans l'introduction (IV, 19)“.

² Eftimie omite intenționat numele împăratului și referirea la fiii săi, pentru a da rugăciunii un caracter mai general.

³ *Învățăturile lui Neagoie Basarab către fiul său Theodosie*, ed. Florica Moisil, Dan Zamfirescu și G. Mihăilă, București, Ed. Minerva, 1970, p. 182.

cel fiitorul mădăjdum, ai tăi robi sîntem toți. Al nostru împărat întru zilele céle delungate și de biruință ne rugăm să ne păzăști pre noi acéstea“.

și începutul bunătăților și pre tine ne vom nădăjdui și în veacul ce va să fie. Toți sîntem robii tăi, pentr-acéia ție ne rugăm să păzești pre împăratul nostru cu îndelungată viață și biruitoare“.

Alineatul al treilea menționează (după Eusebiu, *Vita Const.*, IV, 21) actele de pietate ale lui Constantin, în special în preajma sărbătorii Paștelor, cînd punea noaptea să se aprindă în oraș făclii, iar a doua zi dădea milostenii. În sfîrșit, alineatele 4 și 5 reproduc discuția împăratului cu episcopii (Eusebiu, IV, 24), care la Eftimie capătă însă o altă turnură. În timp ce, la Eusebiu, împăratul spune doar: «ἀλλ' ὑμεῖς μὲν τῶν εἰσω τῆς ἐκκλησίας, ἐγὼ δὲ τῶν ἐκτός ὑπὸ θεοῦ καθεσταμένους ἐπίσκοπος εἶην»¹ — „Vos quidem, inquit, in iis quae intra Ecclesiam sunt, episcopi estis. Ego vero in iis quae extra geruntur, episcopus a Deo sum constitutus“¹, la Eftimie, el își exprimă dorința de a se învrednici el însuși de „darul cel arhieresc“ (сѣльскаго спо(д)бѣа сѣа дара; XXI, 4), drept care episcopii îi răspund, de fapt, cu cuvintele lui însuși (după Eusebiu): „Ты Бѣа по-сталаенъ еси еп(с)кпъ“ (Tu de Dumnezeu ești pus episcop) etc. (XXI, 5).

Cap. XXII — foarte scurt, de altfel — este consacrat enumerării cîtorva dintre legiuirile lui Constantin cel Mare: legea privind ἀτεκνία, σπορχ βεσχυάδιε (adică lipsa de copii, gr. ἀτεκνία; Eusebiu, IV, 26); restricțiile pentru evrei de a avea sclavi creștini (Eusebiu, IV, 27); stabilirea dreptului celibatarilor de a-și oferi averea bisericii (Eusebiu, IV, 28), ce avea datoria de a acorda asistență săracilor. O frază (alin. 2) evocă, iarăși după Eusebiu (IV, 29), critica publică pe care împăratul o făcea avarilor și celor ce provocau nedreptăți.

În sfîrșit, menționînd *tricennalia*², Eftimie reamintește (după Eusebiu, IV, 40) că la *decennalia*, *vicennalia* și acum, cu prilejul celui de-al treilea jubileu, Constantin cel Mare și-a asociat pe cei trei fii ai săi în calitate de cezari: Constantin, Constanțiu și Consta (Constant).

¹ *Eusebius Werke*, I, p. 126; trad. lat. în PG, t. 20, col. 117.

² Sărbătorirea a 30 de ani de la urcarea pe tron a lui Constantin a avut loc în anul 335.

Cap. XXIII este consacrat conciliului de la Tyr (fără a-l numi însă)¹ — convocat din dorința împăratului de a pune capăt certurilor religioase (dar și politice) dintre Atanasie al Alexandriei și același Arius (certuri la care face aluzie prima frază din cap. XXII, reluată și amplificată la începutul acestui capitol). Participanții acestuia au fost invitați, printr-o scrisoare specială a lui Constantin², să se deplaseze la Ierusalim, pentru a lua parte la inaugurarea impunătoare a bisericii a Învierii, festivitate ce deschidea astfel *tricennalia*. Aici Eftimie urmează îndeaproape textul lui Eusebiu (IV, 41—47), renunțând doar la unele detalii, căci precizează el însuși (XXIII, 7):

И яко спсѡвѣжъ почѣтошѣ
сѣго въскрѣсенїа цр҃ковѣ и спсн-
теаныи грѣбѣ, и яковы цр҃(с)кыѣ
почѣсти злата же и сребра и
каменїи чѣстны(х), въ бж(с)т-
вны(х) писани(х)³ люботроу-
дан сѣ обращеть, нам же о
си(х) врѣмѣ не подаеть ска-
зовати по дробноу.

„Iar cum au cinstit biserica sfintei Învieri și mormîntul Mîntuitorului și care au fost darurile împărătești de aur și de argint și de pietre scumpe, cel ce dorește, să caute în scrierile dumnezeești³, căci nouă nu ne îngăduie timpul să le povestim cu de-amănuntul“.

¹ A avut loc în anul 334.

² Trimisă prin notarul Marianus. Vezi, în genere, despre acest episod Piganiol, *op.cit.*, p. 186—187. Iată începutul scrisorii lui Constantin către participanții la conciliu:

Eusebius, Vita Const. IV, 42
(*Eusebius Werke, I, p. 134*)

„Νικητῆς Κωνσταντῖνος
Μέγιστος Σεβαστὸς τῆ ἁγία
συνόδου τῆ κατὰ Τύρον...“

Eusebiu, Vita Const., IV, 42

Victor Constantinus, Maximus Augustus, sanctae synodo congregatae in urbe Tyro...“
(PG, t. 20, col. 119).

Eftimie, XXIII, 2

„ПОВѢДАНТЕАНЫИ КѢНСТАΝТІНѢ
И ВЕЛИКОЧѢСТНЫИ НЖЕ ПО ВЪСЛѢДОУ
ЕП(С)КѢПѢМЪ...“

Eftimie, XXIII, 2

„Constantin Îvingător și August, episcopilor de pretutindeni...“

Nemenționînd expres conciliul de la Tyr — care, de altfel s-a mutat la Ierusalim —. Eftimie modifică „adresa“ scrisorii.

³ Eusebiu este socotit printre „părinții bisericii“.

Cap. XXIV începe cu menționarea nunții celui de-al doilea fiu al lui Constantin (Constanțiu, precizează Eusebiu, IV, 49, pe care-l utilizează aici Eftimie) și cu stabilirea succesiunii¹:

Vita Const., IV, 51

Ὡς οὖν ἐχατέρωντῶν ἄκρων τῆς ὄλης οἰκουμένης ἐκράτει, τὴν σύμπασαν τῆς βασιλείας ἀρχὴν τρισὶ τοῖς αὐτοῦ διήρει παισίν, οἷά τινα πατρῶαν οὐσίαν τοῖς αὐτοῦ κληροδοτῶν φιλτάτοις. τὴν μὲν οὖν παπῶαν λῆξιν τῷ μείζονι, τὴν δὲ τῆς ἑώας ἀρχὴν τῷ δευτέρῳ τὴν δὲ τούτων μέσην τῷ τρίτῳ διένεμε.

„Cum igitur utrumque terminum orbis terrarum sub potestatem suam redegisset, totius imperii summam velut paternam quamdam haereditatem necessitudinibus suis dispertiens, in tres filios divisit. Et avitam quidem sortem maximo natu; alteri vero Orientis imperium; mediam inter has portionem regni tertio filio tribuit“².

În continuare, prelatul tîrnovean relatează pe scurt — după Eusebiu (IV, 56) și, poate, după un alt izvor — despre pre-

Eftimie, XXIV, 1

ТАЖЕ, ИАКО ВЪСА ВЪСЕЛЕНЖА ПО(А) СОКОЖ ПОКОРОЕНЖ ВНАДЪВЪ, ТРИЕМЪ СВОИМЪ СНѠУКОМЪ ВЪ НАСАДЪДІЕ ТА РАЗДЪКАН. И ПРЪКОМОУ ОУВЪ СВОЕМОУ СНѠУ У(Т)ЦА СКОЕРО У(Т)ДА(С) НАЧАЛСТВО, ЗАПАДНЖА ЖЕ КЛА(С) ВТОРОМЪ, А ИЖЕ ПОСРЪК(А) ОБИИ(Х) НАЧАЛСТВО ТРЕТИЕМЪ.

De asemenea, după ce a văzut supus sieși întreg universul, l-a împărțit drept moștenire celor trei fii ai săi. Și celui dintâi fiu al său i-a dat cîrmuirea [primită] de la tatăl său, stăpînirea din Apus³ celui de-al doilea, iar cîrmuirea dintre acestea două celui de-al treilea“⁴.

¹ Care s-ar fi pus de prin a. 335 (Piganiol, *op. cit.*, p. 209).

² PG, t. 20, col. 1199 și 1202.

³ Greșit, în loc de *εκετοχνηζα* „din Răsărit“ (În textul grecesc ἑώας „răsăriteană“; poate manuscrisul utilizat avea o formă coruptă și Eftimie a înțeles ἑσπερας „apuseană“).

⁴ Într-adevăr, la moartea lui Constantin cel Mare, primului său fiu, Constantin, i-a revenit Galia, celui de-al doilea, Constanțiu — Orientul, iar celui de-al treilea, Constant — Italia (vezi *История Византии*, I, p. 170).

gătirile de război ale lui Constantin împotriva perșilor¹, campanie în care acesta intenționa să ia pe unii episcopi cu sine (Eftimie, generalizînd, spune că-i lua ori de cîte ori pornea la luptă împotriva barbarilor).

Apoi patriarhul bulgar prezintă — tot după Eusebiu (IV, 58 și 60) — biserica Sfinților Apostoli din Constantinopol, zidită de împărat, care și-a pregătit aici un somptuos sarcofag, între alte douăsprezece, destinate apostolilor².

Trecînd peste o frază care evocă sfaturile pioase date de Constantin cel Mare fiilor săi (cf. *Vita Const.*, IV, 51—52), aflăm despre plecarea sa la Nicomedia, unde — zice Eftimie — continua să conducă treburile împărăției. Aici (mai exact în vila sa de la Ancyrona, aproape de oraș) — după cum știm de la Eusebiu, care precizează că se îmbolnăvise — a fost botezat (*Vita Const.*, IV, 61—63)³, spunînd el însuși episcopilor că ar fi vrut să meargă la râul Iordanului, dar se vede că sănătatea nu-i mai îngăduie⁴. Nichifor Calist (*Ist. bis.*, VIII, 44), referindu-se la istoricii pe care i-a folosit, reproduce și el această știre (exactă), dar afirmă că n-o crede, în lumina legendei pe care o acceptase anterior privind botezul miraculos al împăratului de către papa Silvestru. Iată, în acest context, cum sună pasajul respectiv la Eftimie (XXIV, 6):

ИЗЦИИ ЖЕ РЕША, ИКО У(Т) ТЖДОУ ХОТѢШЕ КЪ ИНЕР(С)АМОУ ПОНТИ И ТАМО КРЩЕНІА ПРИАТИ БАР(А)ТЬ, НА ИОРДАНСТѢН РѢЦѢ, НАДЕЖЕ ГЪ ВЪСЕМІРНЫИ ПОТОПИ ГРѢХЪ, НЖ НЕДЖГОУ ТОГДА ПОСТИГШОУ, ЕП(С)КПЫ СЪБРАКЪ, КРЩЕНІА ПРИАТИ ДАРЪ. СЕ ЖЕ МНУСѢМЪ НЕКРОНО БЫТИ МНИТ СЯ —

„Unii însă zic că de aici voia să meargă la Ierusalim și acolo să primească harul botezului, în râul Iordanului, unde Domnul a înneecat păcatul a toată lumea, dar că, ajungîndu-l boala, a

¹ Se pare că lupte împotriva perșilor au avut loc într-adevăr pe frontul Armeniei, sub comanda lui Hannibalianus, nepotul împăratului, pacea fiind acordată în primăvara anului 337 (Piganiol, *op. cit.*, p. 206—207).

² Față de care avea un cult deosebit (Piganiol, *op. cit.*, p. 213—214).

³ De către Eusebiu, episcopul Nicomediei (Piganiol, *op. cit.*, p. 214—215).

⁴ Într-un manual de istorie anonim din sec. IV (Pseudo-Aurelius Victor), cele trei etape ale domniei împăratului Constantin sînt astfel caracterizate: „*decem annis praestantissimus, duodecim sequentibus latro, decem novissimis pupillus ob profusiones immodicas nominatus*“ („pendant dix années, prince excellent, pendant les douze années suivantes, un brigand, pendant les dix dernières, un enfant qui se répand en prodigalité“). Recunoscînd caracterul pamfletar al acestei aprecieri, A. Piganiol — pe care l-am citat de mai multe ori în paginile precedente — consideră că ea nu era departe de adevăr (*op. cit.*, p. 42) și-și organizează fiecare din cele trei părți ale monografiei — sub motto-urile: *Praestantissimus, Latro, Pupillus*.

adunat pe episcopi și a primit astfel darul botezului. Aceasta însă multora li se pare a nu fi adevărat — și el însuși nu crede, căci altfel — întreabă retoric — cum ar fi putut face Constantin atâtea pentru triumful creștinismului, dacă n-ar fi fost botezat?

Cap. XXV. Menționînd că împăratul a domnit 32 de ani (vezi: Eusebiu, IV, 53; Nichifor Calist, VIII, 54) și că a trăit 66 de ani (Eusebiu: aproape 64; Nichifor: 65)¹, Eftimie îi descrie calitățile sufletești și fizice (alin. 1) după Calist (VIII, 55, partea finală — col. 221), care utilizase el însuși descrieri anterioare, inclusiv unele indicații de-ale lui Eusebiu:

„СВОНСТЪВЕНА ЖЕ ТОМОУ $\omega(\tau)$ БѢ ДАРОВАННА СѢ БѢША: МЛЖЪСТВОМЪ СВѢТЕЛЪ ВЪ ВЪСЕМЪ, ХРАБЕРЪ ДШЕЖ, ВСТРЪ ОУМОМЪ, МЖДРОСТІЖ СЛОВА ГАЖЕОКЪ ВЪ ПРАВОСЪДИ ПРАВЪ, ВЪ ПОДААНІЕ ГОТОВЪ, КРАСЕНЪ ЛИЦЕМЪ, ВЪ БРАНЕ(Х) МЖЖЕСТВЕНЪ“ —

„Și acestea au fost darurile cu care l-a înzestrat Dumnezeu: cu bărbăția întru toate luminat, cu sufletul viteaz, ascuțit la minte, în înțelepciunea cuvîntului adînc, la judecată drept, spre milostenie gata, frumos la față, neînfricat în lupte“ ș.a.m.d.

Apoi, prelatul bulgar revine (alin. 2) la textul lui Eusebiu (IV, 54), pe care-l parafrazează, reținînd cîteva din reproșurile făcute lui Constantin de către unii contemporani (de ex., că era prea îngăduitor cu cei ce comiteau nedreptăți), pe care însă mai tîrziu i-a ajuns pedeapsa divină (cf. Eusebiu, IV, 55). Din acest din urmă capitol el preia și informația privind o cuvîntare a lui Constantin, pronunțată cu puțin timp înainte de moarte și avînd un accentuat caracter moralizator, în spiritul preceptelor creștine.

Cap. XXVI relatează, pe scurt, după Eusebiu (IV, 62—67), ultimele zile ale lui Constantin, cu parafrizarea cuvintelor acestuia (cf. *Vita Const.*, IV, 62—63), prevederile testamentului său și moartea, survenită în ziua de Rusalii, la amiază², emoția și tristețea ofițerilor ce l-au depus în coșciug, în fața căruia se prosterna mulțimea. Printre onorurile aduse lui Constantin după moarte, Eftimie menționează, de asemenea, baterea unor medalii cu chipul său, îndreptat cu privirea spre cer (= Eusebiu, IV, 73).

Penultimul capitol (XXVII) reprezintă o apologie a lui Constantin — în care se pot observa unele idei vehiculate și

¹ A. Piganiol, apreciind că s-a născut în jurul anului 280 (p. 37), precizează că era mai tînr (p. 215), avînd doar circa 57 de ani.

² La 22 mai 337.

de Eusebiu în primele capitole ale operei sale (I, 1—8) — alcătuită de prelatul târnovean după legile retoricii, cu multe fraze interogative, din care rezultă superioritatea primului împărat creștin, asemuit prin faptele sale unor personalități biblice, printre care apostolul Pavel.

În încheiere — *cap. XXVIII* — Eftimie, asigurând pe țarul Ivan Șișman că a utilizat izvoare demne de încredere — ceea ce și este cazul, în cea mai mare parte —, îi adresează îndemnul de a urma exemplul marelui împărat creștin.

Așadar, deși Eftimie se ține îndeaproape de izvoarele sale, Nichifor Calist Xanthopoulos și Eusebiu (direct și indirect), nu se poate nega valoarea proprie a scrierii sale, pentru care a selectat cu grijă faptele ce i s-au părut semnificative, omițând multe alte știri și aprecieri cuprinse în cele două opere. De altfel, făcând mai mult operă de biograf și istoric, și numai în al doilea rînd de panegirist, prelatul târnovean nu putea în această amplă scriere să nu se bazeze pe surse istorice autorizate, în care însă — începînd cu Eusebiu și continuînd cu istoricii și hagiografii ce s-au succedat timp de un mileniu în Imperiul Bizantin — au fost introduse și destule legende și miracole supranaturale. Cu toate acestea, canavaua istorică este respectată, și este un merit al patriarhului Eftimie de a fi pus la îndeplină compatrioților săi și a celor care, în afara granițelor Bulgariei, citeau în slavonă o *istorie a lui Constantin cel Mare*, care a devenit modelul monarhilor creștini și nu în ultimul rînd al domnilor români, dintre care cei mai iluștri sînt Ștefan cel Mare, Neagoe Basarab și Constantin Brîncoveanu.

4. Circulația și influența literară a „Panegiricului” în Țările Române

Între celelalte opere ale patriarhului Eftimie, ajunse în Țările Române încă în timpul vieții lui (scrisorile adresate mitropolitului Antim și egumenului Nicodim, între 1381—1393¹, și probabil unele vieți de sfinți) și în deceniile următoare, un loc de seamă îl ocupă *Panegiricul împăraților Constantin și Elena*, identificat nu de mult în cea mai veche copie pe care ne-a păstrat-o tradiția slavonă: manuscrisul moldovenesc, scris în anul 1474 de ieromonahul Iacov de la Putna și păstrat pînă astăzi în biblioteca mănăstirii.

¹ Vezi E. Turdeanu, *La littérature ...*, p. 121, 126—127.

a. Manuscrisul lui Iacov de la Putna (1474)

Primul cercetător care, după știința noastră, a semnalat în 1903 acest manuscris al mănăstirii Putna, fără a se referi însă la conținut, este E. Kozak: „Ein Sbornik, Inv. — Nr. 571/II aus dem Jahre 1474, geschrieben vom Jeromonach Jakob“.¹ Ceva mai mult spune în 1905 Dimitrie Dan, care reproduce însemnarea copistului și adaugă că manuscrisul cuprinde *viefți de sfinți*². De la cei doi autori informația a fost preluată, mai târziu, de S. Reli³ și de Emil Turdeanu, care n-a avut posibilitatea să vadă manuscrisul⁴. Preocupați mai mult de latura artistică a manuscrisului și de însemnarea copistului, autorii *Repertoriului monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare* au lăsat deoparte conținutul manuscrisului, dînd, pe lîngă descrierea lui sumară (cu indicarea bibliografiei anterioare), doar reproducerea fotografică a primei pagini⁵.

Pentru prima dată o descriere a cuprinsului manuscrisului, în cadrul întregii colecții de la mănăstirea Putna, a apărut în 1962, fiind efectuată de pr. Paulin Popescu⁶. Iată, pe scurt, datele principale și conținutul acestui sbornic, copiat, după cum se vede din însemnarea de la sfîrșit (f. 298v), la porunca lui Ștefan cel Mare, de ieromonahul Iacov, în 1474, patru ani după sfințirea mănăstirii Putna (1470):

„БѢГОУ(С)ТИВѢИ И Х(С)ТОЛЮБНѢИ ІУ СТЕФА(Н) БОЕКО(А)Д, БЖІЮ
МЛС(Т)Ю ГС(П)Д(Р)Ъ ЗЕМАН МОЛДА(В)СКОИ, СНЪ БУ(Г)ДАНА БОЕКОДЫ,

¹ *Die Inschriften aus der Bukowina. I. Teil: Steininschriften*, Viena, 1903, p. 71.

² *Mănăstirea și comuna Putna*, București, 1905, p. 75—76, 156.

³ *Călduza monumentelor religioase istorice din eparhia Bucovinei*, Cernăuți, 1937, p. 102.

⁴ „În sfîrșit — spune el —, în 1474 apare un *Sbornic*, cu a cărui prescriere s-a muncit ieromonahul Iacov. Toate manuscrisele acestea, care sunt prea slab descise, se păstrează astăzi la Putna și așteaptă o nouă cercetare“ (*Manuscrise slave din timpul lui Ștefan cel Mare*, „Cercetări literare“, V, 1943, p. 120).

⁵ Red. resp. prof. M. Berza, București, Ed. Academiei, 1958, nr. 146, p. 390 (Nr. de inventar: 571, II; Catalog, nr. 551) și fig. 258 la p. 391.

⁶ *Manuscrise slavone din mănăstirea Putna*, „Biserica ortodoxă română“, LXXX, 1962, nr. 1—2, p. 109, nota 4 (despre caligraful Iacov); nr. 7—8, p. 696—698: descrierea manuscrisului (Nr. de inventar: 571/II/1863 și 551/1952), cu reproducerea fotografică a primei pagini, la 697. Manuscrisul a mai fost menționat ulterior și în alte scurte descrieri ale mănăstirii: N. Constantinescu, *Mănăstirea Putna*, București, 1965, p. 31; Maria Ana Musicescu, *Muzeul mănăstirii Putna*, București, 1967, nr. 25, p. 30.

ПОВЕЛѢ ИСПИСАТИ СІН СЪБВОРИИ(К) МОНАСТРОС СВОЕМОС W(T) ПОУТНА,
 ПРИ АРХІМА(Н)ДРИТѢ ІWACAΦA ИГЪМЕНѢ, РЪКОЖ МНУ(Г)ГРѢШИНАГО
 ІЕРОМО(НА)ХА ІАКWBA, В ЛѢТУ X' СЦПѢ. МА(Н) · К'."

„Binecinstitorul și de Hristos iubitorul Io[an] Ștefan voievod, din mila lui Dumnezeu domn al Țării Moldovei, fiul lui Bogdan voievod, a poruncit să se scrie acest sbornic pentru mănăstirea sa de la Putna, în timpul arhimandritului Ioasaf egumenul, cu mîna multpăcătosului ieromonah Iacov, în anul 6982 [1474], mai, 20"¹.

Manuscrisul are 301 file (primele două și ultima — albe), de format 29×20 cm. Este scris în semiuncială regulată și frumoasă, cu negru, cîte 30 de rînduri pe pagină, avînd titlurile, inițialele unor paragrafe și puncte cu roșu. Pe f. 3r se află un frontispiciu, cu cercuri înlănțuite, în roșu, albastru, verde închis, galben și alb, și o frumoasă inițială stilizată (litera G), în formă de pasăre ².

Sbornicul conține vieți de sfinți, cuvinte de laudă și învățatură în legătură cu viețile sfinților și sărbătorile bisericesti din lunile aprilie, mai și iunie, începînd cu МЪЧЕНИЕ СЪГО И СЛАВНАГО ВЕЛИКОМ(У)НИКА И ПОВЕДОНОСЦА ГЕОРГІА — *Mucenicia sfîntului și slăvitului, marelui mucenic Gheorghe, purtătorul de biruință* (23 aprilie), după care urmează *Cuvînt de laudă* închinat aceluiași de „Grigorie monahul și presviterul, egumenul mănăstirii Pantocrator“ (identificat de cercetători cu Grigorie Țamblac), cuvîntări de Ioan Hrisostomul, Chiril al Alexandriei, Teodor Studitul ș.a.

La 21 mai (caietul 17, f. 8r — caietul 21, f. 2v) este inclus СЪВНІА, ПАТРІАРХА ТРЪНОВСКАГО, ПОУВАНОЕ СЪГЫМЪ ВЕЛИКЫМЪ И РАВНОАП(С)АНЫМЪ ЦРЪЕМЪ КОНСТАНТИНУУ И ЕЛЕНѢ — *Al lui Eftimie, patriarhul Țîrnovei, Cuvînt de laudă sfinților marilor împărați, întocmai ca apostolii, Constantin și Elena*, iar la 28 mai, *Viața sfintei Filoteia*, scrisă de același Eftimie.

În sfîrșit, manuscrisul se încheie cu *Mucenicia sfîntului Ioan cel Nou*, scrisă de „Grigorie monahul și presviterul mării bisericii a Moldovlahiei“ (identificat, de unii cercetători Grigorie Țamblac) ³.

¹ *Repertoriul ...*, p. 390.

² *Ibidem*; vezi și fig. 258, la p. 391; P. Popescu, *Manuscrite ...*, p. 696.

³ P. Popescu, *ibidem*, p. 696—697. Vezi P. Rusev — A. Davidov, *Гругорий Цамблак в Румъния и в старата румънска литература*, Sofia, 1966.

Revenind la copist, ieromonahul Iacov, reținem observația judicioasă a lui P. Popescu, care consideră, pe bună dreptate, că tot el a scris *Sbornicul* pe luna decembrie, înregistrat la 1863 cu nr. inv. 571/I și avînd aceleași dimensiuni cu manuscrisul precedent. Ca și acesta, cuprinde cuvinte de învățătură și laudă la sfinții și sărbătorile din luna decembrie, scrise mai ales de Ioan Hrisostomul, apoi de Grigorie de Nazianz, Atanasie al Alexandriei și de alți autori bisericești. Deși cele 26 de caiete sînt numerotate de la 35 la 61 — așadar, par a lipsi primele 34 de caiete — cercetătorul consideră că, întrucît manuscrisul este întreg, acesta ar constitui partea a doua, separată doar la legare, a unui sbornic ce cuprindea și lunile octombrie și noiembrie. Formatul, legătura în lemn și piele din aceeași epocă și mai ales caligrafia îl apropie de manuscrisul precedent și, cu toate că n-are nici o însemnare, se poate formula ipoteza că s-ar datora aceluiași ieromonah Iacov, care a putut scrie, evident, întregul ciclu de sbornice, așadar încă două volume pe ianuarie-februarie-martie și iulie-august-septembrie, pe lângă cele consacrate lunilor octombrie-noiembrie-decembrie, din care nu s-a conservat decît partea cuprinzînd ultima lună a anului ¹.

Așadar, manuscrisul ieromonahului Iacov, din 1474, și poate și acesta din urmă, nedatat, se rînduiesc printre cele 13—14 manuscrise realizate în sau pentru mănăstirea Putna, evident, dintre cele care s-au păstrat în urma marelui incendiu din 1484 și a altor întîmplări dramatice petrecute în decursul secolelor ².

În 1969, cu prilejul aducerii manuscrisului la București, în vederea trimiterii la o expoziție de artă românească în străinătate, colegul Dan Zamfirescu, preocupat de studierea izvoarelor *Învățăturilor lui Neagoe Basarab*, a realizat — prin bunăvoința regretatei conf. dr. Corina Niculescu, șefa secției de artă medievală de la Muzeul de artă al Republicii Socialiste România — ^{die} fotocopii ale celor 27 de file ce cuprind *Panegiricul împăraților Constantin și Elena*, pe care a binevoit să ni le pună la dispoziție. Pe baza acestor excelente fotocopii — pentru care mul-

¹ P. Popescu, *op.cit.*, p. 698—699. Să fie tot el „diaconul Iacov“, copistul primelor două caiete din manuscrisul nr. 296 de la B.A.R., atribuit de asemenea secolului al XV-lea (Panaitescu, *Manuscrisele ...*, I, p. 395—396), cum presupune P. Popescu? (*ibidem*, p. 109, nota 4). În tot cazul, ieromonahul Iacov a copiat în 1475 *Sintagma* lui Matei Vlasteris (vezi cartea noastră *Contribuții ...*, p. 276—277).

² Vezi: E. Turdeanu, *Manuscrisele slave ...*, p. 146 ș.u.; M.A. Musicescu, *Muzeul ...*, p. 26 ș.u.

țumim călduros lui Dan Zamfirescu — am realizat ediția de față.

Continuând siglele manuscriselor stabilite de E. Kałuźniacki în ediția sa (p. C—CXX), notăm acest manuscris O³.

b. Alte copii slavo-române din Moldova ale „Panegiricului”. Noi copii slavo-române ale altor scrieri efitimene

În momentul pregătirii ediției sale, E. Kałuźniacki cunoștea două copii moldovenești ale *Panegiricului împăraților Constantin și Elena*, pe care le-a utilizat pentru variante, în raport cu textul luat ca bază a ediției din manuscrisul lui Vladislav Grămăticul, din 1479 (mănăstirea Rila, nr. 61; notat în ediție: N):

1) Manuscrisul I. B. 1 (nr. nou 201) din Biblioteca Universității din Lvov, scris în Moldova, la sfârșitul secolului al XV-lea sau începutul celui de-al XVI-lea¹ (notat de Kałuźniacki: X).

2) Manuscrisul Bibliotecii Consistoriului ortodox din Cernăuți (înregistrat provizoriu „d”), datînd din sec. al XVI-lea (notat în ediție: Z), care pare a fi „copia fidelă sau copia unui intermediar corect” a manuscrisului precedent².

„Les deux textes — scrie E. Turdeanu — présentent une lacune commune dans la partie finale du récit (de altfel, nu întimplătoare; v. mai jos — *G.M.*); ce fait a déterminé Kałuźniacki à fixer à la base de son édition une rédaction serbe (...). Ainsi, de ces deux copies qui rendent l'aspect fidèle de l'ouvrage d'Euthyme sous cette réserve qu'elles en omettent un passage, on n'a publié que les leçons par lesquelles elles se séparent du texte de base (...)”³.

Aceeași constatare am făcut-o și pentru manuscrisul mai vechi al ieromonahului Iacov. Și, pentru că acum știm exact din porunca cui a fost copiat sbornicul — și, deci, și *Panegiricul împăraților Constantin și Elena* —, nu putem decît să subscriem

¹ Descriș de: B. Dudik, *Die Archive im Königreich Galizien und Lodomerien*, „Archiv für osterreichische Geschichtsquellen”, XXXIX, 1868, I, p. 124 (21); E. Kałuźniacki, *Обзор славяно-русских памятников языка и письма, хранящихся в архивах Львовских*, în *Труды 3-го археол. съезда*, t. II, Kiev, 1878, p. 219 (extras, p. 7 ș.u.); *Werke* ..., p. CVI; St. Romanski, *Влахо-български ръкописи в Львовската университетска библиотека*, extras din „Периодическо списание”, Sofia, LXXI, 1910, p. 603—610; E. Turdeanu, *La littérature* ..., p. 103—104.

² E. Turdeanu, *op.cit.*, p. 104; vezi și E. Kałuźniacki, *Werke* ..., p. CVI.

³ E. Turdeanu, *op.cit.*, p. 103.

la concluzia lui E. Turdeanu: „...Le lettré qui a introduit pour la première fois le récit d'Euthyme dans le milieu roumain (poate acesta este chiar Iacov, dacă nu cineva dinaintea lui — G.M.) a laissé son empreinte originale dans un détail intéressant. En effet, en un endroit, vers la fin du *Panégyrique*, le Patriarche s'adresse directement au tsar Jean Šišman, qui sans doute était présent lors de son discours, et après l'avoir assuré de la véracité des faits racontés, lui conseille de se mettre sous la protection du grand empereur. Le copiste roumain a écarté ce passage de sa rédaction¹, de sorte que le panégyrique s'est propagé en Moldavie sans l'allusion au tsar bulgare.

Nous ne pouvons croire qu'une semblable omission, le seule notable dans les deux copies signalées (X et Z) (cărora le precede în timp, după cum știm acum, copia de la 1474 — G.M.), ait été l'oeuvre du hasard. Celui qui l'a faite aura pensé que, dans le milieu roumain, le nom du despote bulgare n'avait plus d'écho et introduirait un anachronisme, ou aura cherché à ménager la susceptibilité de quelque prince roumain auquel pouvait être destinée la copie². Acum ne este clar că acest domn era Ștefan cel Mare și că, evident, E. Turdeanu avea dreptate să scrie: „L'histoire du grand empereur aurait été lue avec piété même à la Cour, pénétrée de l'esprit de la croisade, d'un Étienne le Grand et d'un Pierre Rareș“³, cărora li se adaugă cum vom vedea mai jos, Neagoe Basarab, iar mai târziu Constantin Brîncoveanu⁴.

3) La aceste copii moldovenești, E. Turdeanu adăuga încă una, necunoscută lui E. Kałužniacki. Este vorba despre un

¹ În total, 8 rînduri din ediția Kałužniacki, p. 145, r. 1—2 de jos, și p. 146, r. 1—6 de sus.

² *La littérature ...*, p. 104. În legătură cu această problemă vezi și ipoteza regretatului I. Iufu, expusă de Zlatca Iufu, *За десеттомната колекция Студюон*, în *Studia Balcanica*, 2, Sofia, 1970, p. 310—311.

³ E. Turdeanu, *op.cit.*, p. 104.

⁴ Despre pătrunderea unor teme legate de viața împăratului Constantin în pictura românească, vezi: A. Grabar, *Les croisades de l'Europe Orientale dans l'art*, în *Mélanges Charles Diehl*, vol. II. *Art*, Paris, 1930, p. 19—27; I.D. Ștefănescu, în „Byzantion“, VII, 1932, p. 367 și fig. 50 (apud Turdeanu, *La littérature ...*, p. 109, nota 4); P. Comarnescu, *Îndreptar artistic al monumentelor din nordul Moldovei*, București, 1961, p. 218; Dan Zamfirescu, *Studiul introductiv (I) la Înviăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, București, 1970, p. 36; S. Ulea, *L'origine iconographique du thème de la cavalcade de l'empereur Constantin*, în: *XIVe Congrès International des Etudes Byzantines*. Bucarest, 6—12 septembre 1971. Programme, p. 42.

manuscris de la începutul secolului al XVII-lea, aparținând mitropolitului Anastasie Crimca (1608—1617, 1619—1629), care l-a dăruit ctitoriei sale Dragomirna. Manuscrisul, copiat în slavona mediobulgară, cu multe rusisme, cuprinde, în cele 253 file, numeroase texte hagiografice, printre care și *Panegiricul împăraților Constantin și Elena* (ff. 200—224, cu o lacună de o filă). A fost semnalat în colecția Casei Naționale (Народний Дім) din Lvov¹.

4) Cu acesta însă nu se încheie seria manuscriselor slavo-române din Moldova care cuprind *Panegiricul împăraților Constantin și Elena*, scris de marele cărturar bulgar. Cu câțiva ani în urmă, harnicul cercetător de manuscrise Ioan Iufu a semnalat încă o copie moldovenească, a cincea, a acestei scrieri, păstrată în *Sbornicul* nr. 1828/739 de la mănăstirea Dragomirna (provenit de la Moldovița), atribuit secolului al XVI-lea (337 file, 29 × 21 cm, cu 28 rânduri pe pagină; lipsesc 4 file la început și câteva la sfârșit). Acesta cuprinde, ca și manuscrisul lui Iacov, de la 1474, „23 de lucrări hagiografice și omiletice, de la 23 aprilie pînă la 18 iunie“². Alături de *Panegiric* (21 mai: *Al lui Eftimie patriarhul Tîrnovei, Cuvînt de laudă sfinților marilor, întocmai ca apostolii, împărați Constantin și Elena*, ff. 148r—181v), *sbornicul* mai cuprinde o a doua scriere a patriarhului Eftimie, și anume *Viața sf. Filoteia* (28 mai: *Viața și traiul preacuvioasei maicii noastre Filothea, scrisă de Eftimie, patriarhul Tîrnovei*, ff. 247r—263r).

Cu acest prilej nu putem să nu menționăm aici, după I. Iufu, încă patru manuscrise provenite de la mănăstirea Moldovița, ce cuprind opere eftimiene, și anume:

1) *Mineiul pe luna octombrie*, atribuit secolului al XV-lea, care cuprinde, la 14, 19 și 21 octombrie, *Viețile cuvioasei Paraschiva*, lui *Ioan de la Rila* și *Ilarion al Meglenului* (Bibl. măn. Dragomirna, nr. 1770/681)³.

¹ Parion Sventițki, *Опис рукописів Народного Дому з колекції Ант. Петрушевича, „Українсько-руський архів“*, t. I, Lvov, 1906, p. 108—112; E. Turdeanu, *La littérature ...*, p. 104; Idem, *Le métropolitaine Anastase Crimca et son oeuvre littéraire et artistique (1608—1629)*, extras din RESI, XXIX, 1952, p. 62.

² I. Iufu, *Mănăstirea Moldovița — centru cultural important din perioada culturii române în limba slavonă (sec. XV—XVIII)*, „Mitropolia Moldovei și Sucevei“, XXXIX, 1963, nr. 7—8, p. 435, nr. 18; Zlatca Iufu, *За десяттомната колекция Студион*, p. 326—329.

³ I. Iufu, *op.cit.*, p. 429, nr. 1.

2) *Sbornicul* atribuit aceluiași secol, cuprinzând, printre altele, aceleași trei scrieri ale prelatului bulgar (Bibl. măn. Dragomirna, nr. 1789/700)¹.

3) *Mineiul pe luna octombrie*, identic prin conținut cu cel de mai sus, notat „1“, și atribuit aceluiași secol, cuprinzând de asemenea cele trei scrieri menționate mai sus (Bibl. măn. Dragomirna, nr. 1594/705)².

4) *Sbornicul* atribuit sfârșitului sec. al XIV-lea — începutului sec. al XV-lea, care cuprinde, între cele 46 scrieri hagiografice și omiletice dintre 21 noiembrie — 31 decembrie, alte două opere ale patriarhului Eftimie: *Cuvînt de laudă sfîntului Mihail ostașul* (22 noiembrie) și *Cuvîntul de laudă sf. Ioan, episcopul Polibotului* (21 dec.; Bibl. măn. Dragomirna, nr. 1795/706)³.

În sfîrșit, semnalăm un sbornic de la începutul sec. al XIX-lea, scris în slavona rusă, probabil în Moldova, care cuprinde *Scrisoarea patriarhului Eftimie către călugărul Ciprian*, cunoscută pînă acum din 5 manuscrise slavo-române din secolele al XV-lea — al XVII-lea⁴, în afara celor copiate în țările slave⁵. Este vorba despre manuscrisul slav nr. 406 de la B.A.R. (ff. 158 — 169r)⁶, din care reproducem aici titlul, începutul și sfîrșitul textului:

Incipit: СѢЛО НАСѢ ВЪРАДОВАЛЪ ЕСИ СВОИМЪ ПИСАНІЕ(М) ...
Desinit: ... И ВЪДЕШИ БОГОБЛАГ(А)ТИ^а СНѢ ВЪШНАГО ВО ВЪНТЕ[ЛЕ](Х)^б ВЪЧНИХЪ.

(Note. a. н: по БЛАГОД[Ѣ]ТИ. — б. Completat după N).

Aceste noi descoperiri aduc completări de cea mai mare importanță în studierea moștenirii manuscrise a renumitului scriitor bulgar și a răspîndirii scrierilor lui în Țările Române.

¹ *Ibidem*, p. 431, nr. 7; Idem, *Despre prototipurile literaturii slavo-române din secolul al XV-lea*, „Mitropolia Olteniei“, XV, 1963, nr. 7—8, p. 518, nr. 1; Zlatca Iuffu, *op.cit.*, p. 311—317.

² I. Iuffu, *Mănăstirea Moldovița ...*, p. 431—432, nr. 8.

³ *Ibidem*, p. 432, nr. 9; Idem, *Despre prototipurile ...*, p. 518, nr. 2; Zlatca Iuffu, *op.cit.*, p. 317—323.

⁴ Vezi E. Turdeanu, *La littérature ...*, p. 115—119. La B.A.R. se păstrează o traducere românească a acestei scrisori în mss. rom. 1724 (ff. 138r—149v), din sec. al XVIII-lea, iar în mss. rom. 3698 (ff. 96r—113v), din 1768, *Cuvîntul de laudă al sfintei Kiriaki (Nedělja)*, tradus de Vartolomeu Măzăreanu.

⁵ E. Kałuźniacki a editat textul după manuscrisul lui Vladislav Grămaticul, din 1479 (notat N), dînd variante după alte 7 manuscrise (*Werke ...*, p. 225—239); P. Dinekov și colab., *Христоматия ...*, ed. 2, p. 391, menționează 18 copii ale acestei scrisori.

⁶ Descriș de P.P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.S.România*, vol. II, text dactilogr. la B.A.R.

Astfel, numărul copiilor slavo-române cunoscute pînă acum ale celor șapte scrieri menționate aici crește astfel: *Viața sf. Filoteia*, de la 3 la 4 (lui Kažužniacki îi erau cunoscute în plus două manuscrise slavone ruse)¹; *Viața sf. Ioan de la Rila*, de la 4 (eventual, 5) la 7 (respectiv, 8)²; *Viața sf. Paraschiva*, de la 4 la 7³; *Viața sf. Ilarion al Meglenului*, de la 3 la 6⁴; *Panegiricul sf. Mihail ostașul*, de la 2 la 3 (mai e cunoscută doar o singură copie sîrbească din sec. al XVII-lea)⁵; *Scrisoarea către Ciprian*, de la 5 la 6; în sfîrșit, *Panegiricul sf. Ioan al Polibotului*, cunoscut pînă acum într-un unic manuscris, acela al lui Gavriil de la Neamț (1439), capătă o a doua copie, ce pare a fi chiar mai veche, descoperită tot în România⁶.

c. Copia, prelucrarea și traducerea din Țara Românească a „Panegiricului”

Dacă Moldova ne-a furnizat cinci copii ale *Panegiricului împăraților Constantin și Elena*, printre care și cea mai veche în întreaga tradiție slavonă (1474), în schimb Țara Românească, de unde cunoaștem deocamdată o singură copie integrală, a fost martora unei interesante integrări a acestei opere în literatura originală românească în limba slavonă, și anume în *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*. În cele ce urmează, pornind de la datele sistematizate de E. Turdeanu, vom aduce unele completări și puneri la punct, în lumina noilor cercetări, cu privire la răspîndirea *Panegiricului* în Țara Românească.

¹ Vezi E. Turdeanu, *La littérature ...*, p. 84—90. Dintre lucrările mai vechi menționăm aici: D.R. Mazilu, *Sfînta Filoteia de la Argeș. Lămurirea unor probleme istorico-literare*, București, 1933 (Extras din A.A.R., Mem. Secț. lit. Seria III, t. VI, mem. 8).

² Vezi E. Turdeanu, *op.cit.*, p. 75—81; cf. P. Dinekov și colab., *Хрестоматия ...*, ed. 2, p. 390.

³ Vezi E. Turdeanu, *op.cit.*, p. 90—98; cf. P. Dinekov și colab., *op.cit.*, p. 390—391. Din lucrările mai vechi, vezi: E. Kažužniacki, *Zur älteren Paraschevaliteratur der Griechen, Slaven un Rumänen*, extras din „Sitzungsberichte der Kais. Akad. d. Wissenschaften”, t. CXLI, Viena, 1889; Iulian Ștefănescu, *Viața sfîntei Parascheva cea nouă de Matei al Mirelor*, în „Revista istorică română”, III, 1933, p. 347—377.

⁴ Vezi E. Turdeanu, *op.cit.*, p. 82—84.

⁵ *Ibidem*, p. 111—112.

⁶ *Ibidem*, p. 113—114; I. Iufu, *Mănăstirea Moldovița ...*, p. 432, nr. 9; *Idem*, *Despre prototipurile ...*, p. 518, nota 5.

1) *Singura copie integrală* cunoscută astăzi a acestei scrieri executată în Țara Românească se găsește într-un manuscris păstrat la Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România (B.A.R., mss. slav nr. 327). Adus aici de la Muzeul de antichități, în 1903, împreună cu întreaga colecție¹, manuscrisul a aparținut mănăstirii Țințăreni (Dolj) — după cum rezultă din două însemnări în românește de la filele 206v și 307v —, mănăstire fondată de spătarul Mihai Coțofeanu, în timpul domniei lui Matei Basarab (1632—1654). Cum a observat însă E. Turdeanu, care l-a semnalat atenției cercetătorilor, manuscrisul e mai vechi, din sec. al XVI-lea, așadar a fost adus de la altă mănăstire². Astfel, la 1640, semna pe coperta din față, partea interioară, „grămăticul Dumitru din Țirgoviște“: „*Пи(с) азъ грамѣти(к) Дѣмитрѣ ѡ(т) Тръговѣнці, въ лѣ(т) хзрѣми [7148 — 5508 = 1640] м(с)ца ок(т)к · ѿ · [12]*“ — „Am scris eu grămăticul Dumitru din Țirgoviște, în anul 7148 [— 5508 = 1640], luna octomvrie, 12“.

Manuscrisul (490 f., hîrtie, 30¹/₂ × 21¹/₂ cm; începutul lipsește) cuprinde o culegere de *vieți de sfinți și cuvinte de laudă* (48 de texte, primele două fiind viețile lui Ioan Hrisostomul și Ioan Damaschin), printre care, la ff.172r—206v: *Свѣтомѣа, патриарха Тръновскаго, Похвалное стѣн(м) великын(м) и равнопостольнымъ црѣмъ Константинѣ и Еленѣ* — *Al lui Eftimie, patriarhul Țîrnovei, Cuvînt de laudă sfinților marilor și întocmai ca apostolii împărați Constantin și Elena*³.

Scris în Țara Românească, în slavona sîrbă, ca și alte manuscrise ale epocii, el este apropiat de redacția lui Vladislav Grămăticul (1479), cuprinzînd și pasajul din capitolul final, în care autorul se adresează țarului Ivan Șișman⁴.

În ediția noastră utilizăm acest manuscris, pe care-l notăm P³, la marcarea variantelor și pentru reproducerea pasajului omis în manuscrisele moldovene.

¹ A.I. Iațimirski nu-l descrie în catalogul său (*Славянские и русские рукописи румынских библиотек*, St. Pb., 1905), ceea ce înseamnă că fie nu l-a văzut, cînd a studiat colecția, la sfîrșitul secolului trecut, fie manuscrisul a intrat la Muzeu mai tîrziu. Nici Kałuźniacki n-a avut cunoștința de acest manuscris.

² *La littérature ...*, p. 108; *Opera ...*, pl. VIII—IX (se reproduc ff. 172r, reprezentînd începutul *Panegiricului*, și 206v, cuprinzînd ultima pagină a acestui text, sub care se află una din însemnări).

³ Sbornicul este descris, acum în urmă, de P.P. Panaitescu, *Manuscrisele slave ...*, vol. II, dactilogr.

⁴ Vezi E. Turdeanu, *La littérature ...*, p. 108.

2) Încă P.A. Lavrov, editînd textul slavon al *Învățăturilor lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, a identificat în prima parte a acestora un fragment extras din *Panegiricul împăraților Constantin și Elena*, scris de Eftimie al Tîrnovei¹, inclus de domnul Țării Românești (25 ianuarie 1512—15 septembrie 1521) în „galeria de exemple și modele, pentru educarea” viitorului voievod, după cum au subliniat St. Romanski², iar acum în urmă Dan Zamfirescu³. E drept că E. Turdeanu, partizan al autenticității *Învățăturilor*, a crezut — asociindu-se de astă-dată tezei lui D. Russo — că extrasele din scrierea lui Eftimie, care se regăsesc numai în versiunea originală, slavonă, și în traducerea românească, reprezintă o interpolare făcută la mijlocul sec. al. XVI-lea, după ce s-a efectuat traducerea greacă, în ultimii ani ai vieții lui Neagoe sau cîteva decenii mai tîrziu⁴. Dar distinsul slavist n-a observat că traducătorul grec al *Învățăturilor* a omis întreaga primă parte — în care era inclus și *Panegiricul împăraților Constantin și Elena* —, întrucît ea reprezenta mai ales o antologie comentată de texte istorico-morale, extrase din *Biblie* și din scriitori bisericești „ad usum filii Theodosii”, fiind în foarte mică măsură originală⁵. Așadar, absența extraselor din *Panegiricul* lui Eftimie în această versiune nu este un argument împotriva includerii lor în textul original, slavon, *ab initio*. Într-adevăr, vechimea manuscrisului slavon, conservat la Biblioteca Națională „Chiril și Metodie” (nr. 313) — în care se păstrează un fragment din *Panegiric* (ff. 1—6, care au făcut parte din caietul 13 al manuscrisului integral) —, scoate din discuție această ipoteză: filigranele ne-au dovedit că poate fi datat între anii 1518—1529, mai precis, între 15 iunie 1520—15 sept. 1521 (data morții lui

¹ *Слова наказательные воеводы валашского Иоанна Нягоя к сыну Феодосию*, St. Pb., 1904, p. V; fragmentul de text este reprodus la p. 58—62; vezi și *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*, publicate de Ioan Bogdan. Ediție revăzută și completată de P.P. Panaitescu, București, Ed. Academiei, 1959, p. 218—220.

² *Mahnreden des walachischen Wojwoden Nêgoe Basarab an seinen Sohn Theodosios*, Leipzig, 1908 (extras din „XIII. Jhb. des Inst. f. rum. Sprache zu Leipzig”), p. 176.

³ *Studii și articole de literatură română veche*, București, 1967, p. 99—104; *Studiu introductiv* (partea I) la *Învățăturile* (1970), p. 33—37 (citatul la p. 33); *Neagoe Basarab și Învățăturile către fiul său Theodosie. Problemele controversate*, București, Ed. Minerva, 1973, p. 302—306 (note, p. 350—351).

⁴ *La littérature ...*, p. 107—108.

⁵ Vezi ediția lui V. Grecu, *Învățăturile lui Neagoe Basarab. Versiunea greacă*, București, 1942.

Neagoe), căci scrisul îngrijit, cu titluri și puncte realizate uneori cu aur, este un indiciu că poate fi exemplarul oficial destinat lui Theodosie sau o copie foarte apropiată de acesta¹.

În schimb, E. Turdeanu și, acum în urmă, Dan Zamfirescu au arătat procedeele după care textul lui Eftimie a fost folosit în *Învățăături*, prin extragerea unor fragmente considerate necesare și elocvente, însoțite la sfârșit de un comentariu al autorului². Din păcate, textul slavon, original, al acestora, păstrat într-un manuscris foarte mutilat (lipsesc peste 2/3 din diverse părți, inclusiv începutul și sfârșitul: cele 17 fragmente păstrate reprezintă 111 file din cele circa 387—390, câte a avut manuscrisul inițial), ne-a conservat doar o parte din extrasul din *Panegiric* (ff. 1r—6v)³. În schimb, traducerea românească îl păstrează în întregime și, judecând după corespondențele aproape exacte între fragmentul păstrat în slavonă și segmentul respectiv din versiunea românească, putem afirma cu certitudine că acesta corespunde și părții pierdute din originalul slavon⁴.

Pentru ca cititorul să-și facă o imagine clară a modului cum a procedat Neagoe Basarab cu textul antologat din *Panegiric*, fragmentele preluate sînt subliniate în ediția de față, cu marcarea în note a diferențelor. Operația a fost extinsă și la partea care s-a păstrat numai în traducerea românească, întrucît fragmentele preluate de Neagoe au fost stabilite cu toată exactitatea de Dan Zamfirescu și semnalate în recenta ediție îngrijită de el, împreună cu Florica Moisiș și cu autorul acestor rînduri (raportările la textul patriarhului Eftimie se fac aici după ediția lui E. Kałuźniacki)⁵. În această parte a *Panegiri-*

¹ Vezi *Studiul introductiv* (partea II) la *Învățăturile ...*, p. 59—60; *Contribuții ...*, p. 328—332; *Почуенията на Нягое Басараб (1512—1521) — забележителна творба на славяно-румънската литература*, „Studia Balcanica“, 8, Sofia, 1974, p. 71—86.

² E. Turdeanu, *La littérature ...*, p. 105—106; Dan Zamfirescu, *Studiul introductiv* (Partea I) la *Învățăturile ...*, p. 33—36; Idem, *Neagoe Basarab ...*, p. 302—306.

³ *Contribuții ...*, p. 330—343.

⁴ Despre raportul între versiunea slavonă, cea românească și cea greacă ale *Învățăturilor*, ca și despre problemele complexe pe care le pune această operă, cititorul poate găsi detalii și bibliografia anterioară în cărțile citate ale lui Dan Zamfirescu (*Studii și articole ...*, p. 69—183; *Neagoe Basarab...*) și în *Studiul introductiv* la ediția *Învățăturilor ...* (1970), a cărui primă parte o semnează același cercetător (p. 5—55), iar a doua — autorul acestor rînduri (p. 57—104).

⁵ *Învățăturile ...*, p. 172—188 (textul românesc vechi); p. 355—358 (traducerea noastră în românește a versiunii slavone).

cului, pasajele preluate în *Învățăături* sînt marcate cu litere spațiate. Precizăm aici că, așa cum a arătat Dan Zamfirescu, suita de extrase, asamblate într-o expunere coerentă, începe cu cap. III, continuă cu o bună parte a cap. V (este omis începutul)¹, cu cap. VI, VII, un fragment din cap. VIII, cîteva rînduri de la sfîrșitul cap. IX și prima parte din cap. X. De aici se trece direct la cap. XVIII, reprodus în întregime și continuat de extrase din cap. XIX, apoi de cap. XX², XXI, o parte din cap. XXII, din cap. XXIV (acestea: cap. XIX, XX, XXI, XXII, XXIV se află și în textul slavon al *Învățăturilor*), după care urmează, iarăși integral, cap. XXV, XXVI și primele două rînduri din cap. XXVII, ca încheiere.

Dan Zamfirescu a arătat foarte bine rostul acestui procedeu, care ținea să prezinte, într-o formă concentrată, cu omitearea multor detalii, „un grandios portret al marelui împărat, portret de o asemănare izbitoare cu ctitorul mănăstirii Argeș și autorul *Învățăturilor*“³, oferit ca exemplu fiului său Theodosie și urmașilor săi la conducerea Țării Românești, angajați în lupta dificilă pentru păstrarea integrității țării, împotriva tendințelor cotropitoare ale feudalismului otoman, în fața căruia patria lui Eftimie și alte țări balcanice căzuseră tragic.

Modelul constantinian nu se oprește însă aici. Am semnalat mai sus că celebra rugăciune latină a lui Constantin cel Mare (și a lui Liciniu), reprodusă în *Învățăături* (= Eftimie, XXI, 2) l-a inspirat pe Neagoe în compunerea propriei sale rugăciuni „de ridicare a armelor“ pentru apărarea țării împotriva cotropitorilor, rugăciune în care Dan Zamfirescu vedea, de asemenea, o influență a celei a lui Iezechia la asediul Ierusalimului de către asirieni⁴. Iată, de altfel, textul acestei rugăciuni exprimînd crezul politic al lui Neagoe și al celorlalți domni români, preocupați nu de războaie de cotropire, ci de apărarea țării și a poporului pe care-l conduceau:

„Бл(А)ко въск(М) и творче
и блгън Гн̄, мы есмы рабы твои
и не възлюбиху(М) сїе вещи,
яко ты еси единъ ср(А)цовецѣцѣ,

„Stăpîne, făcătorul tutu-
ror și Dumnezeu cel bun, noi
sîntem robii tăi și n-am iubit
lucrul acesta. Că tu ești singur

¹ Traducătorul român din sec. al XVII-lea a adăugat aici un scurt pasaj despre podul Milvius din cronograful lui Dorotei al Monembaziei (Dan Zamfirescu, *Neagoe Basarab*..., p. 302—303, 350—351).

² La fel, despre piroanele aduse de Elena fiului său (*ibidem*, p. 303, 351).

³ *Studiul introductiv* citat (partea I), p. 35.

⁴ *Studiul introductiv* citat, p. 51; *Neagoe Basarab*..., p. 339. Vezi rugăciunea în *Învățăături* (1970) la p. 169 (IV Regi, XIX, 15—19).

ниже видиши и зриши въскѣмь
ср(а)ца, праведнаа же и лжк-
ваа. Мы же, ГИ, по заповѣди
твоен нѣсмн ради размирию семъ,
ниже кровы проліати, ниже омо-
чити ржки наше къ кровѣ члѣч-
склѣ, а шнѣ еда съпротивлѣжт
сѣ выше силы твоен. Мы же, ГИ
Бѣнашь, оуѣдѣху(м), аще кто
гра(д)тъ к тебѣ съ смѣреніемь,
не изганѣши его ш(т) себе.
И мы прѣклонилн бѣху(м) смѣ-
реніе наше къ нимь, а шны не
въсхотѣшж къ спрети наше смѣ-
реніе, нж съпротивишж (с), крѣ-
пчишиш быти ш(т) тебе. Таже
ты свѣдѣтел'ствоуеши, Бѣ нашъ:
«Бѣзнесли смѣрнѣт сѣ, и смѣрѣ-
жи се възнесат се». Тѣмже
ниѣ, Бѣ нашъ, никого оупованіа
не намами развѣ тебе, единне бл҃гын
правослѣдіа, понеже въскѣ бл҃гаа
ш(т) тебѣ исхода(т). И ниѣ к
тебѣ припадаемь къ сіе наше
прискрѣбное вѣрѣмѣ, яко да вл-
дешн намь въ помощь ш(т)
сѣ постатникъ нашн(х). Не ра(д)і
грѣ(х) нашн(х), нж за мнѣгаго
ра(д)і мл(с)рдіа твоего помози
намь, Бѣ, спсхтелю нашъ, къ
вѣрѣмѣ се нжж(а)ное!¹

știutorii inimilor, care vezi
și cunoști toate inimile, cele
bune și drăpte, și cele rele și
hiclene. Iar noi, Doamne, nu
sîntem bucuși să se facă
această răzmiriță, după cum
ne-ai poruncit noao, nici voim
să fie vărsare de sînge, nici
să se ude mîinile noastre de
sînge de om. Iar ei poate că
doar să potrivescu puterii tale
cei mari; că noi, Doamne,
Dumnezeul nostru, știm că
tot cel ce va veni către tine
cu smerenie și cu plecăciune
nu-l vei goni de la tine. Deci și
noi am plecat smereniia noas-
tră lor, iar ei n-au vrut să
priimească smereniia noastră,
ce s-au potrivit să fie mai
puternici decît tine. Că tu,
Doamne, însuți mărturisești și
zici: «Cel ce să va smeri să va
înălța, iar cel ce să va înălța
să va smeri». Pentr-acéia,
Dumnezeul nostru, acum nu
avem altă nădejde, făr' numai
singur pe tine, judecătorii cel
drept, că toate bunătățile de
la tine pogoară. Și acum, într-
această vrême de întristăciune,
la tine alergăm, ca să ne fii
ajutor spre vrăjmașii noștri.
Nu doar pentru păcatele noas-
tre, ci pentru mila ta cea multă,
ajută nouă, Dumnezeuul mîn-
tuirii noastre, într-această vrême
cu nevoie și grea!¹.

¹ Mss., f. 53r—v; cf. în *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*, publicate de I. Bogdan. Ediție revăzută și completată de P.P. Panaitescu, București, Ed. Academiei, 1959, p. 242 (după ed. P.A. Lavrov); *Învățăturile...* (1970), traducerea veche românească, p. 279—280; vezi și traducerea noastră, p. 387. Citatul biblic este din Luca, XIV, 11.

Așadar, depășind simpla copiere în sbornice de omilii, panegirice și vieți de sfinți, marele cărturar și voievod român, a cărui domnie a fost nu de mult comemorată, cu prilejul împlinirii a 460 de ani de la urcarea pe tron (1512—1972) și a 450 de ani de la moarte (1521—1971)¹, a integrat opera lui Eftimie gândirii sale politice și religioase, accentuându-i finalitatea, pe care am văzut-o prezentă și în adresaarea marelui prelat bulgar către țarul Ivan Șișman, căruia-i recomandă: „Богдан же и тебе подражатељу быти бл҃гочестне кншомоу Константину!“ — „Și tu să-ți fii următoriu lui Constantin cel blagocestiv!“².

Cît privește răspîndirea acestei versiuni „prescurtate“ și înglobate în *Învățăture* sub titlul, în românește, *Poveste pentru marele Costandin împărat*, în afară de manuscrisul slavon, păstrat fragmentar la Sofia, trebuie să menționăm, deci, cele două copii integrale ale versiunii românești, realizată, probabil în 1635 sau, în tot cazul, în timpul lui Matei Basarab (1632—1654)³: mss. 109 al Bibliotecii Filialei Cluj-Napoca a Academiei R.S. România (cu câteva file lipsă, dintre care una cuprinzînd chiar începutul extrasului din *Panegiricul* scris de Eftimie), databil ante 1714—1716 și copiat de „Mîinea, cîntăreț la mitropolie“ (a Țării Românești), și mss. 3488 al B.A.R., de la începutul sec. al XVIII-lea⁴.

3) Scrierea lui Eftimie a continuat să fie citită în Țara Românească, în forma sa originală, și în secolul al XVII-lea, pînă cînd a fost tradusă în limba română, în timpul lui Constantin Brîncoveanu (1689—1714). Copia ce păstrează această traducere, executată de „Dositei ierodiaconul“, în anul 1704, a fost semnalată la B.A.R. (mss. rom. 2518, ff. 2r—56v) de D.R. Mazilu⁵ și prezentată de E. Turdeanu⁶. Cum era de așteptat, această traducere, purtînd titlul *A lui Eftimie, patriarhul de*

¹ Vezi Neogoe Basarab. 1512—1521. *La 460 de ani de la urcarea sa pe tronul Țării Românești*. Volum omagial publicat de Societatea culturală «Neogoe Basarab» din Curtea de Argeș, Ed. Minerva, București, 1972.

² Reprodus după P⁸; traducerea românească din timpul lui Constantin Brîncoveanu (1704), mss. rom. B.A.R. nr. 2518, f. 56r (Vezi mai jos).

³ Vezi Dan Zamfirescu, *Neogoe Basarab...*, p. 361—362.

⁴ Vezi detalii asupra acestor manuscrise în *Nota asupra ediției Învățăturilor ...* (1970), semnată de Dan Zamfirescu, p. 105—121, și *Neogoe Basarab...*, p. 359—477. Primul manuscris a stat la baza ediției, iar al doilea a fost utilizat pentru variante și completarea lacunelor (printre care și cea menționată mai sus).

⁵ *Sfînta Filteia de la Argeș*, p. 27, nota 1.

⁶ *La littérature ...*, p. 108—110. Vezi și G. Ștrempele, *Copiști de manuscrise românești pînă la 1800*, vol. I, București, Ed. Academiei, 1959, p. 56.

la *Tîrnovsca, Lauda sfinților, marilor și întocma cu apostolii Constantin și Elena*, derivă din versiunea sîrbă, reprezentată la noi de mss. slav 327 de la B.A.R., care cuprinde și adresarea către Ivan Șișman¹.

5. Concluzii. Ediția de față

Așadar, asemenea altor opere ale lui Eftimie al Tîrnovei, *Panegiricul împăraților Constantin și Elena* a avut o răspîndire remarcabilă în Țările Române, fiind nu numai copiat la porunca unor domni ca Ștefan cel Mare și urmașii săi, dar și încorporat într-o operă cu profunde valori politice, morale și literare, *Învățăturile lui Neagoe Basarab*. În sfîrșit, într-o epocă ulterioară, aceea a lui Constantin Brîncoveanu, el a fost tradus integral în limba română, adăugîndu-se altor texte hagiografice și omiletice în limba națională închinată împăratului Constantin.

Iată de ce ni se pare nu lipsită de importanță, atît pentru istoria literaturii și a limbii bulgare, cît și pentru cunoașterea vechii culturi românești în limba slavonă, pentru studiul raporturilor literare bizantino-slavo-române, reeditarea acestei opere după cel mai vechi manuscris conservat, acela al lui Iacov de la Putna, din 1474, împreună cu traducerea românească veche din manuscrisul de la 1704.

În reproducerea textului, ne-am orientat după ediția lui E. Kałuźniacki, păstrînd împărțirea pe capitole (căreia i-am adăugat o împărțire pe paragrafe, notate cu cifre arabe) și preluînd punctuația modernă. Textul îl reproducem cu exactitate, recurgînd doar la următoarele simplificări: am renunțat, ca și Kałuźniacki, la semnele diacritice (de multe ori fără valoare accentologică); am coborît în rînd, între paranteze rotunde (), literele suprascrise, neîngăduindu-ne nici o completare a prescurtărilor, de obicei ușor de descifrat; în foarte rare cazuri, am utilizat parantezele drepte [], pentru restabilirea unor litere sau introducerea, după alte manuscrise, a unor corecțiuni absolut necesare, semnalate de fiecare dată în note, pentru a avea imaginea exactă a textului din manuscrisul lui

³ Vezi pasajul reprodus în paralel cu textul din ediția Kałuźniacki, la Turdeanu, *op.cit.*, p. 110. Același autor semnalează trei panegirice ale împăratului Constantin, dedicate lui Constantin Brîncoveanu (*op.cit.*, p. 109). Cf. și Antim Ivireanul, *Cuvînt de învățătură la sfinții și întocma ca apostolii împărați Constantin și Elena*, în *Opere*, ed. critică și studiu introductiv de G. Ștrempel, București, Ed. Minerva, 1972, p. 113—119.

Iacov de la Putna (O³). În afară de aceasta, în notele adăugate la text reproducem notele lui Kałuźniacki, semnalînd totodată diferențele textuale dintre O³ (manuscrisul pe care-l edităm) și N (manuscrisul lui Vladislav Grămăticul din 1479, editat de E. Kałuźniacki, în 1901) și coincidențele sau, eventual, micile diferențe față de manuscrisele slavo-române X și Z — ambele derivînd direct sau prin intermediar din manuscrisul de la Putna (O³). În sfîrșit, putînd consulta la B.A.R. manuscrisul slavo-român 327 (F³), am inclus în note și referirile la el. Tot din acest manuscris reproducem între paranteze drepte și pasajul din ultimul capitol, care lipsește în manuscrisele moldovene.

Iată, de altfel, cele 15 manuscrise ce cuprind scrierea lui Eftimie, enumerate de Emil Kałuźniacki în ediția sa (p. C — CXX; cele 87 de manuscrise cuprinzînd diverse opere eftimiene sînt enumerate în ordinea locurilor unde se păstrează, pornind de la sud spre nord, și au siglele A—Z, A¹—Z¹, A²—Z², A³—N³), la care adăugăm alte patru manuscrise slavo-române descoperite ulterior (pe care le marcăm cu noi sigle, în continuare):

1) B. Manuscrisul nr. 168 de la mănăstirea Hilandar — Athos, în redacție sîrbă, sec. XVII. Descriș de Sava Chilandarec, *Rukopisy a starotisky Chilandarské*, în „Sitzungsberichte der königl. böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften“, Cl. für Philosophie etc., Jahrgang 1896, Abh. VI, p. 44.

2) E. Manuscrisul de la mănăstirea Sf. Pavel — Athos, în redacție sîrbă, din 1618. Cuprinde, de asemenea, *Panegiricul lui Mihail din Potuka*. Descriș de arhimandritul Leonid, în „Чтения в Обществе истории и древностей российских“ pe anul 1875, I, p. 57.

După acest manuscris au fost publicate pentru prima dată, în formă modernizată (rusificată) cele două panegirice, sub titlul *Два Слова болгарского патриарха Евфимия*, în „Труды Киевской Духовной Академии“, 1870, IV, p. 220—268 (*Panegiricul împăraților Constantin și Elena*, p. 229—267; notă despre manuscris, nesemnată, p. 267—268)¹.

3) F. Manuscrisul de la aceeași mănăstire, în redacție sîrbă, sec. XVI. Descriș de arhim. Leonid, *ibidem*, p. 49.

4) N. Manuscrisul nr. 61 de la mănăstirea Rila, redactat de Vladislav Grămăticul în slavona sîrbă, în anul 1479 (*Pane-*

¹ Vezi și E. Turdeanu, *La littérature ...*, p. 101, nota 2, unde se menționează și transpunerea în bulgara modernă, publicată în „Християнско Братско Слово“, I, 1879, fasc. II, p. 111—119.

giricul împăraților Constantin și Elena începe la f. 416r). Cuprinde, de asemenea, următoarele opere ale lui Eftimie: *Viața sf. Ioan de la Rila*, *Panegiricul sfintei Nedelja*, *Prima epistolă către Nicodim*, *Epistola către Ciprian* și *Epistola către Antim*.

Acest manuscris stă la baza ediției lui E. Kałużniacki pentru *Panegiricul împăraților Constantin și Elena* (*Werke...*, p. 103—146), *Prima epistolă către Nicodim* (p. 205—220), *Epistola către Ciprian* (p. 225—239) și *Epistola către Antim* (p. 240—251). A fost descris, acum în urmă, de G. Dancev, în cartea *Владислав Граматик, книжовник и писател*, Sofia, 1969, p. 65—75; însemnarea lui Vladislav, p. 144.

5) X. Manuscrisul slavo-român nr. I. B. 1 (nr. nou 201) al Bibliotecii Universității din Lvov, copiat în Moldova, în mediobulgară, la sfârșitul sec. al XV-lea (Kałużniacki) sau începutul sec. al XVI-lea, potrivit descrierii detaliate a lui St. Romanski, *Влахо-български ръкописи в Львовската Университетска Библиотека*, în „Периодическо Списание“, LXXI, Sofia, 1910, p. 587—610 (descrierea manuscrisului, p. 603—610; *Panegiricul* începe la p. 908, resp. f. 454).

6) Z. Manuscrisul slavo-român al Consistoriului Mitropolitan din Cernăuți, înregistrat provizoriu „d“, în vremea lui Kałużniacki, copiat în Moldova în mediobulgară, în sec. al XVI-lea, cu textul *Panegiricului* derivînd din manuscrisul precedent. Cuprinde de asemenea, *Viața sfintei Filoteia*.

7) N¹. Manuscrisul nr. 393 din colecția Undolski, Biblioteca „Lenin“ din Moscova (fost Muzeul Rumianțev), în slavona rusă, sec. XVI. Descriș în *Славяно-русские рукописи В. М. Ундольского*, издание Московского Публичного и Румянцевского Музеев, Moscova, 1870, p. 208.

8) R¹. Manuscrisul nr. 615 din aceeași colecție, în redacție rusă, sec. XVII. Descriș: *ibidem*, p. 45.

9) D². Manuscrisul nr. 199 (nr. vechi 1640) de la Troițko-Serghieva Lavra de lângă Moscova, în redacție rusă, sec. XVI. Descriș în *Описание славянских рукописей библиотеки св. Троицко-Сергиевой лавры*, Moscova, 1878—1879, I, p. 149.

10) M². Manuscrisul nr. 712 (nr. vechi 1824) din aceeași bibliotecă, copiat în 1497, în slavona rusă. Descriș: *ibidem*, III, p. 106.

11) O². Manuscrisul nr. 754 (nr. vechi 1644) din aceeași bibliotecă, în redacție rusă, sec. XV. Cuprinde, de asemenea, *Viața sfintei Filoteia*. Descriș: *ibidem*, III, p. 152 și urm.

12) V². Manuscrisul nr. 94 al Academiei Teologice din Moscova, copiat în 1558, în redacție rusă. Descriș de arhim. Leonid, în *Сведение о славянских рукописях, поступивших из книгохранилища св. Троицко-Сергиевой лавры в библиотеку Троицкой духовной семинарии*, Moscova, 1887, p. 51.

13) D³. Manuscrisul nr. 252 din colecția Tolstoi — Biblioteca Publică „M.E. Saltikov-Șcedrin“, în redacție rusă, sec. XV—XVI. Descriș de K. Kalaidovici și P. Stroeș, *Обстоятельное описание славяно-российских рукописей, хранящихся в библиотеке графа Ф.Л. Толстова*, Moscova, 1825, nr. 252.

14) E³. Manuscrisul nr. 883 din colecția Pogodin — aceeași bibliotecă, în redacție rusă, sec. XV.

15) I³. Manuscrisul nr. 154 de la Academia Teologică din Kazan (fost la mănăstirea Soloveț), în redacție rusă, sec. XVI. Descriș în *Описание рукописей Соловецкого монастыря, находящихся в библиотеке Казанской Духовной Академии*, Kazan, 1881, I, p. 187 și urm.

Dintre aceste 15 copii, E. Kałuźniacki a utilizat direct, după cum precizează el însuși (p. CXXI), 4 manuscrise: N, X, Z, N¹; 6 manuscrise i-au fost accesibile prin intermediul unor copii, colaționări și excerpte: E, D², M², O², D³, E³; în sfârșit, 5 manuscrise le-a cunoscut numai din descrieri: B, F, R¹, V², I³.

La acestea se adaugă următoarele manuscrise:

16) O³. Manuscrisul slavo-român, în mediobulgară, al lui Iacov de la Putna (1474), *cel mai vechi păstrat*, pe care-l edităm în volumul de față (vezi mai sus, 4a).

17) P³. Manuscrisul slavo-român, în slavona sîrbă, sec. XVI, din Țara Românească, păstrat la B.A.R., nr. 327 (vezi mai sus, 4c).

18) R³. Manuscrisul slavo-român al lui Anastasie Crimca, de la începutul secolului al XVII-lea, în mediobulgară, cu multe rusisme (*Народный Дім*, Lvov; vezi mai sus, 4b).

19) S³. Sbornicul slavo-român nr. 1828/739 de la mănăstirea Dragomirna (provenit de la mănăstirea Moldovița), în mediobulgară, sec. XVI (vezi mai sus, 4b).

Așadar, pînă în prezent se cunosc 19 copii ale *Panegiricului împăraților Constantin și Elena*, repartizate astfel după redacții și vechime:

<i>Redacția mediobulgară, originală (toate slavo-române din Moldova)</i>	<i>Redacția sîrbă</i>	<i>Redacția rusă</i>
1) O ³ , 1474	1) N, 1479	1) M ² , 1497
2) X, sfîrșitul sec. XV—începutul sec. XVI	2) F, sec. XVI	2) O ² , sec. XV
3) Z, sec. XVI	3) P ³ , sec. XVI (din Țara Românească)	3) E ³ , sec. XV
4) S ³ , sec. XVI	4) B, sec. XVII	4) D ³ , sec. XV—XVI
5) R ³ , începutul sec. XVII (cu multe rusisme)	5) E, sec. XVII	5) V ² , 1558 6) N ¹ , sec. XVI 7) D ² , sec. XVI 8) I ³ , sec. XVI 9) R ¹ , sec. XVII.

Am arătat mai sus că *Panegiricul* a fost încorporat, într-o formă prescurtată, în *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*. Subliniind, în ediția noastră, părțile preluate în această scriere — atît cît s-a păstrat în manuscrisul slavon — semnalăm în note (sub sigla *Inv.*) diferențele și modificările introduse de autor din necesitățile de aranjare a textului. Cu litere spațiate marcăm celelalte părți preluate, păstrate însă numai în traducerea veche românească a *Învățăturilor* (În traducerea românească veche a *Panegiricului* de la 1704, aceste părți sînt redată cursiv). De altfel, credem că nu este lipsit de interes să subliniem valoarea acestei versiuni „prescurtate“, atît în original, cît și în traducerea românească din sec. al XVII-lea, mai fluentă și mai îngrijită artistic decît cea din copia integrală de la 1704, reprodușă în cadrul *Învățăturilor*.

Manuscrisul O³, pe care-l edităm, redă un text mediobulgar, în ortografia efitimiană, în genere corect, cu foarte mici greșeli de copiere, pe care le-am semnalat în note. A reproduce însă în note toate diferențele grafice dintre O³ (respectiv, și X, Z) și manuscrisul lui Vladislav Grămăticul (N) ni s-a părut de prisos; atunci însă cînd, prin „serbizare“, acesta a modificat în mod greșit forma gramaticală a cuvîntului, am ținut să atragem atenția în note. Din punct de vedere textologic (lexi-

cal), cele două manuscrise sînt, în genere, la fel de bune, cu unele mici diferențe în favoarea unuia sau a altuia. Iată, de pildă, cîteva lecțiuni care ni se par mai bune în O⁵: *несказанными* (nota 7; lipsește în N, dar e prezent în P³); (*носите*) *са* (nota 61; lipsește în N, dar există în P³: *се*); *Дрепанъ* (nota 120; în N: *Драпанову*); *Сланиъ сын* (nota 168; în N: *Сланинскый*); *ω(т) ср(д)ца* (nota 197; lipsește în N); *бл҃годавца* (nota 285; în N: *благору давца*); *мвгши(х)* (nota 315; în N: *могущи(х)*) și altele.

Întrucît nu ne este cunoscută numerotarea modernă a filelor care cuprind această operă, ce începe pe f. 8 a caietului 17 și se încheie pe f.2v a caietului 21, le numerotăm dela 1 la 27.

Reproducem totodată și traducerea veche românească după copia lui Dositei ierodiaconul, din 1704 (B.A.R., mss. rom. 2518, ff. 2r—56v), utilizînd transcrierea oferită de colegul Dan Zamfirescu, căruia îi exprimăm mulțumirile noastre. Fiînd un text de la începutul secolului al XVIII-lea, am considerat potrivit să aplicăm transcrierea interpretativă (* transcris, după caz, *ea* sau *é*, *а* — *ia*, *ea* sau *é*, *ѣ* — *ă*, *і* sau zero, la sfîrșitul cuvintelor terminate în consoană), să coborîm tacit în rînd literele suprascrise și să completăm cuvintele prescurtate. Făcînd colaționarea integrală a transcrierii cu manuscrisul¹ și operînd corecțiunile necesare, am încercat să raționalizăm punctuația, orientîndu-ne după originalul mediobulgar, care s-a dovedit destul de dificil pentru traducătorul român. De aceea am atras atenția în note asupra unor greșeli de traducere sau asupra celor cîteva omisiuni, ca și asupra altor aspecte textologice. În cîteva cazuri, strict necesare, am utilizat parantezele drepte [] pentru completarea unor litere absente din manuscris.

Fragmentele din *Panegiric* incluse în *Partea întâi a Învățăturilor lui Neagoe Basarab* în forma originală, mediobulgară, se găsesc — atît cît s-au păstrat — în unicul manuscris incomplet, conservat la Biblioteca Națională „Chiril și Metodie” din Sofia, nr. 313, ff. 1r—6v. Aranjat de noi în ordinea firească a filelor, pe care le-am renumerotat, manuscrisul a fost prezentat pe larg în *Contribuții la istoria culturii și literaturii române vechi* (București, 1972, p. 327—343), fiind atribuit, pe baza fili-granelor și particularităților paleografice, anilor 1520—1529, mai

¹ Mulțumim, cu acest prilej, directorului adjunct al B.A.R. și șef al Cabinetului de manuscrise — carte rară, dr. Gabriel Ștrempele, și colaboratorilor săi pentru posibilitatea oferită de a consulta manuscrisul.

exact, probabil, ultimilor doi ani ai domniei lui Neagoe Basarab (15 iunie 1520 — 15 sept. 1521)¹.

Traducerea veche românească integrală a fragmentelor din *Panegiric*, cuprinse în *Învățăături* sub titlul *Poveste pentru marele Costandin împărat*, efectuată, împreună cu întreg textul, probabil în 1635, de Udriște Năsturel sau de cineva din cercul său, se găsește în ediția: *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*. Text ales și stabilit de Florica Moisil și Dan Zamfirescu. Cu o nouă traducere a originalului slavon de G. Mihăilă. Studiu introductiv și note de Dan Zamfirescu și G. Mihăilă, București, Ed. Minerva, 1970 (nou tiraj, 1971), p. 172—185. Aici se ia ca bază manuscrisul A — nr. 109 (ff. 49r—63r) de la Biblioteca Filialei din Cluj a Academiei R.S. România, fost al lui Ștefan Cantacuzino, deci anterior anilor 1714—1716. În note se dau variante după manuscrisul B — nr. 3488 (ff. 43r—54v) de la B.A.R., databil la începutul sec. al XVIII-lea, care a servit și pentru reproducerea textului ce corespunde unei file lipsă din A, ce cuprinde chiar începutul *Povestii pentru Costandin împărat*; de asemenea, se fac raportări la textul original al *Învățăturilor* (O) și la izvor (I), adică la textul lui Eftimie.

Cititorii și specialiștii români și din alte țări au astfel posibilitatea de a urmări pe texte difuzarea și influența pe care a avut-o în Țările Române această importantă operă eftimiană, punte de legătură — alături de alte scrieri — între cele trei culturi și literaturi: bizantină, slavă (bulgară) și română.

¹ Mulțumim șefului secției manuscrise, M. Stoianov, și prof. Hr. Kodov, pentru sprijinul acordat în studierea acestui manuscris. În ediția P.P. Pănaiteșcu (*Cronicile slavo-române...*), fragmentele respective sînt reproduse la p. 218 — 220.

II. TEXTE

Al lui Eftimie, patriarhul Tîrnovei,
Cuvînt de laudă sfinţilor marilor împăraţi,
întocmai cu apostolii, Constantin şi Elena

(*Textul original*)

0³ f. 1r.

2. ЄVΘИМІА ПАТРІАРХІА¹ ТРЪНСЄЕСКАГО,
ПОХВЯЛНОЄ СЪТЪМЪ БЕЛЫКЫМЪ И РАВНО-
АП(С)АНЫМЪ² ЦРЪМЪ КЄНСТАНТИНОВУ
И ЄЛЄНЪ.

Ил(с)ви, вче.

I. 1. Слнца свѣтаѣнше настожщее показа сѧ
трѣжестко, вѣск(х) просвѣщаѣщи³ мыслн и
дѣшк вєселѣщи⁴. Оно бо вѣ дѣн тѣчѣл сїаеть
ношѣж же покрѣвено бываеть; се же и дѣнж и
ношѣнж сїаеть и вѣск(х) кѣ ревности поденжеть.
Кто бѣ не оудивит сѧ и похвалитъ толикын(м)
бл҃гы(м) вѣновнаго? Бѣна же бл҃гы(м) вѣск(м)
белны(и) е(с) црѣ. Белны же азѣ црѣ наричѧ,
сѧцаго вѣ истинѣ белны и вѣск(х) вѣшѣшаго,
егоже прѣстѣль⁵ нє(с)нѣн кр҃сн, землѣ же
по(д)ножїе нѣгама его, егоже свѣтъ окр҃жаєтъ
непрѣстѣпны, емоу же вѣннства прѣ(д)стѣжѣтъ
аг҃лѣскаа. Того бѣ вл(д)кж и г҃а и црѣ вѣдѣтъ
прѣнєнсчѣтеннаа она мнѣжѣства, лнкоже же арх-
г҃лѣстѣн такожде хєроуѣвннн и сєрафѣмн, начѣла
и госпо(д)ства и влѣстн же и прѣстѣлн и силы,
нж и вѣсе вѣск(х) сѣхѣ сѣсловїе немѣчное
вѣспѣваж⁶ сѣсловїе и ш(т) пр(с)носѣщнаго его
свѣта лоуѣамн нескѣзанннмн⁷ вѣзарѣжѣт сѧ, слнце⁸
коуѣно и лоуна и вѣск(х) иже по нѣсн свѣтаѣцаа сѣ

lv

I. 1 În mss. greşit: патрІарХІа; corectat după N. — 2 În Z greşit:
равноапостолам. — 3 E: просвѣщающе. — 4 E: вєселѣщие. — 5 Silaba прѣ- e
scrisă de două ori, la sfîrşit şi la început de rînd. — 6 Z: la fel; N: вѣспѣвають,
P³: — тѣ. — 7 Lipseşte în N, dar există în P³. — 8 N, P³ adaugă: же.

1v

мнѡгож слоужжть красотож и бл҃гочинїемь, не-
прѣстаннымь сѣажше⁹ свѣтомь, въздоу(х) же и
въса птица не(с)ныа и сѣкжца въздоу(х), земля
же и сады съ плѣжжцими, въсѣми морѣ¹⁰ же
и источници своа по чиноу ш(т)дажть дѣства,
не тѣча же, нж и весь члѣскын ру(д) и въсѣ
мнѡжства, азыци же и племена и страны и¹¹
единогласное¹² възснаажть славословіе, того црѣ
и вл(д)кж и Бѣ вѣдять на(д) въсѣми прѣжде¹³
и по въсѣ(х) и едиородное его слово, печать
равнообразнѣ невидимаго ѡца архїереа великаго,
великаго свѣта ш(т)ча агла, егоже¹⁴ Мѡѡси
провѣзвѣсти и пр(о)рци прорекшѣа, ап(с)ли осмѣ-
ша, м(ч)нци исповѣдаша.

2. Сего и бл҃женыи проповѣда Кѡнстантинь,
семоу въседѣшно вѣрова и весь того осіань бы(с)
свѣтомь; Кѡнстантинь, доблаа бл҃гочестїа вѣтъ-
вь; Кѡнстантинь, ап(с)кын ревнитель; Кѡн-
стантинь, црковное оутврѣж(д)енїе, Кѡнстантинь,
идѣлскын раз(д)роушитель; Кѡнстантинь, благовѣ-
рїа проповѣдникъ¹⁵; Кѡнстантинь, кр(с)тннн ивн-
тель и — что мнѡ(г) глѣ? — Кѡнстантинь,
цр(с)каа похвала. Нж гради ми нинѣ и самы,
Кѡнстантинѣ¹⁶, и слово дароуи, въ еже о тебѣ
начати слово. Въсѣ бѡ тѣа чюдна, въсѣ тѣа
красна, въсѣка цѣк'ви тобож оукраи сѣ, въсѣко
цр(с)тѣо тобж ѡ | тврѣж(д)ет сѣ, въсѣкк идѣл-
тобож потрѣкле(н) бы(с), вѣра хр(с)тїанскаа тобож
оутврѣждѣна бы(с).

2r

II. 1. Родн сѣ оубѡ бл҃женннн съ ш(т)
Кѡнсты и Ѣлены, въспита же сѣ добрѣ и чюднѣ.
Брѣмени¹⁷ же не мнѡгоу прѣшедшоу, Дїокли-

— 9 În X echivoc: с ~ цѣм. — 10 N: мора, E: морѣ, în alte manuscrise моря sau морѣ. — 11 În N și P³ lipsește, pe bună dreptate; există în X și Z. — 12 M²: «Аногласно. — 13 Z: la fel; N adaugă: въсѣхъ, P³: въсѣ(х). — 14 N, P³: егожи. — 15 N, P³ adaugă: Кѡнстантинь Христовъ (respectiv, X(с)въ) подражателъ. — 16 În mss. greșit: Кѡнстинтинѣ.

II. 17 În E greșit: время.

тіаноу и Маѣмліанѣ Сркоуліѣ цр(с)твоуѣцама¹⁸, вѣдан: бы(с) Квнстѣ, вѣдоу Квнстантіноу, въ женѣ Θεодωра, дѣщи Маѣмліана Сркоуліа. Ыѣ же Квнста анепсен Клавдіевѣ, иже прѣжде ѡбріаіа цр(с)твоуѣцаго¹⁹, тривоуна саномъ по-чѣтень.

2. Єлена же на вѣсточны(х) страна(х) сѣци, въ градѣ Дрепанѣ — сице обывчнѣ зовомѣмъ, послѣжде же Єленополь прѣименуванъ бы(с) — съ отрокѣмъ Квнстантіномъ прѣбываѣщи, сѣценнѣмъ того вѣда(с) оучити сѣ книга(м). И вѣ видѣти тогда матерѣ о чадѣ веселѣшѣ сѣ, имѣаше бѣ вѣзрастъ красенъ, обичан цр(с)кѣ, мѣдрованіе, нравъ и вѣсѣ иже къ похвалѣ вѣ-кѣца.

3. Неоутаено же се бы(с) Θεодωрѣ, женѣ Квнстантовѣ²⁰, в(т) неже имѣаше²¹ сѣвѣи трѣи, имже имена сѣтъ: Квнстантіе и Наваліанъ²² и Далматіе; дѣщи же его бѣше Квнстантіа²³, жена Ликніека. И акіе посла, и приведѣшѣ отрока. Оубоак же сѣ Квнста, да не како лѣстѣж Квнстантіна погоубѣть, посла его съ своимъ затѣма Ликніемъ и съ писаннѣмъ къ Діокантіанѣ црѣю, прѣбываѣщоу тогда въ Никѣмидіи Євѣнїицѣ-скон²⁴. Прїатъ оубо бы(с) въ цр(с)каа и вѣсѣкон оучаше сѣ Єлїнскон прѣмѣдрости.

4. Прѣспѣваѣщоу же томоу въ вѣзрастѣ же²⁵ и оучителствѣ, забвѣсть подвїгѣшѣ сѣщїи о Діокантіанѣ, | сѣматрѣѣщи²⁶, не тѣчїа іако самодрѣжець хоше(т) быти, нѣ и іако тѣ хоше(т) разоритѣлѣ Єлїнствѣи прѣлѣсти, и вѣсѣкѣ къ того оубїнствоу подвїгошѣ кѣзнь. Прѣмѣ-дрѣи же Квнстантінь, Ыѣмъ наоучаемъ, сѣкрѣ-веннѣмъ изкѣстно оубѣдѣвъ лѣсть, въ скорѣ напросннѣмъ вѣгѣствомъ Бретанїѣ²⁷ постїже.

2v

18 N: ц ~ цѣма, P³: ~ цѣмѣ. — 19 X, Z, D¹, M², O², D³, E³ și în majoritatea celorlalte manuscrise, în special slavone ruse, la fel; N, E, P³, mai corect: царствоваѣшаго. — 20 În mss. greșit: Квнстантовѣ. — 21 În mss. greșit: имѣише. — 22 Z: la fel; N, P³: Яनावаліанъ. — 23 La fel în N, E, X, Z și în majoritatea celorlalte manuscrise; în D², M² și O² greșit: Квнстантіна. — 24 La fel în X, Z; N, P³ și în alte manuscrise: Евѣнїицѣкой. — 25 Lipsește în N, dar există în P³. — 26 N, P³: сѣматрѣѣ. — 27 M²: Бретанїе.

Ѓѡда же²⁸ послѣднее дышѡца, недѡгом же²⁹ того съдрѡжима сѡланымь іако видѣ, вѣсѣ по дробноу іаже о секѣ сказа, еже съ Ликинѣма пошествіе, іаже на бранех мѡжѡства и храброванїа, іаже въ Єгѷптѣ и Палестинѣ и по ины(х) бранныи(х) мѣстѡ(х). Мѡжестѡвна бо того видѡше и храбра въ бране(х), не смѣахѡ іавѣ своѡ обѡявити кѡзнь, на сианыа же того послѡахѡ брани, еда како тамо оубиень бывѣ, ти порока оубѣгнѡтъ. Бѣсѣ бѡ вѡинствѡвнаа мнѡжѡства єдинодышѡще съ Кѡнстатїномь вѣшл³⁰.

5. „И не тѣкмо Маѡнїмїань лѣстїж оубити ма, — кѡ ѡѡоу³¹ глѡаше Кѡнстантинь, — нѡ и скрѣнныи³² Дїоклитїань скрѣнныи сионми слоугами мое искаше оубиенство, аще не бѣинми сѡдѡбами покрѡвень быти хотѣ(х), и неначеаемо сїсенїе полоучи(х). Благ(д)т' же бѣи о неизглѡнѣмь емоу³³ дарѣ, іако твоего спо(д)би ма зрѣнїа и желеаемѡ ми полоучити сытости. Бѣсѣ бѡ мироу краснаа ни въ чтоже положи(х), твоего хотѡщоу³⁴ насладити сѡ видѣнїа“.

6. Ѓ(т)ѡцѣ же его Кѡнста, іако неначеаемо пришествіе сїовнее видѣвѣ, тѡплыми слѡзами аже кѡ Кѡнстантиноу любо(в) | извѣстѡвааше и чѡсто вѣзираа на нь: „Тебе, — глѡаше — іако цр(с)тѡїс до(с)ина, Бѣ совоѡ приведе“. Таже весь снглѡнтѣ о тан сѡзка, забывѣ одрѡжѡцїѡл его болѣзнь сїовнѡл ради радости, вѣпрашааше, котораго ѡ(т) сїѡвѣ его извѡлѣжѣтѣ началнїка имѡти. Ѓни же, весь ѡ(т)врѡгше далече стра(х), Кѡнстантина вѣседѡно прѡшаахѡ црѣ тѣмь быти.

7. И іако сїа Кѡнста слыша, радости весь испѡнѣаше сѡ и тѡплыми слѡзами сїѡвнѡл тѣмь извѣстѡвааше любоѡвѣ. Таже іако себе разоумѣ тѡжчанимь оугнѣтаема недѡгомь, весь събра снглѡнтѣ, мѣстныа же и нарѡчитыа, и Кѡнстантина црѣ нарече и, цр(с)коѡ багрѣнїцѡл

— 28 Lipsește numai în N (există în P³). — 29 Lipsește în E. — 30 În E greșit: вѣшлѡм. — 31 X: ѡтца. — 32 Aceeași formă simplificată fonetic (cf. bg. mod. скѣрна, скѣрнаѡ, rom. scîrnă, scîrnăv) în Z și M²; N: скѣрннїи, P³: скѣрннїи; — 33 La fel în celelalte msse; numai în E: егѡ. — 34 N, P³ adaugă: ми.

одѣавь, на прѣствлѣ посади цр(с)комь, се къ сиглгантоу и къ вѣсемъ прирече вѣинствоу: „Нинѣ сла(д)чаша мнѣ е(с) сѣмрѣть паче жикота, снѣвнее видѣвъ пришествіе“. Сїа и снцѣва Квнста³⁵ къ вѣскмь изгладь, вѣсе послушное снѣви прѣда(с).

8. Сконча же сѣ Квнста въ Бретани въ трѣи на десѣтое лѣто црѣствїа своего, пѣдесѣт³⁶ же и шестъ вѣск(х) пожив' лѣтъ³⁷, цр(с)тво Квнстантиноу, нже ш(т) Сленж³⁸ снѣу своегоу прѣда(с).

III. 1. Тѣ³⁹ же, шѣе тѣло чѣстнѣ опрѣтавъ, нзыде на брань, поемь съ собож мжжѣ хрѣбры и снаны к̃ хилїадь, Персш(м) тогда по(д)внглшем сѣ и лютѣ пѣкноушцимь сжци(х) тогда. Брани оубв съ рѣженѣ кывши, Перси, ꙗко злоу нскоу си сжце, повѣдѣж поставишж, црѣк̃ же Квнстантина емше, тврѣдо стрѣщи его повелѣшж, хштѣще того жрѣтвѣж скврѣнныи(м) | тѣ(х) Богомь сътворити. Снцѣ оубв беспечални⁴⁰ вь(в)шѣ⁴¹, прочее радввадѣх сѣ и иградѣх, въ капище вѣше(д)ше вѣ си велицїи и нарѣчннн Перстїн⁴². Обычан кш тѣмь е(с), вѣнегда жрѣтвѣж хштѣть творити, безъ врѣжїа вѣходити, та далече нѣгде шстѣвлѣжше.

2. Бѣ же моленїе своего оубгодника Квнстантина на длѣск̃ не прѣзрѣк̃, нж вѣскорѣ ш(т)мѣшенїе сътвори. Бвинны⁴³ вш, нже съ Квнстан'тиномь кывшен, елицна брани оубгонезнжшѣ⁴⁴, ꙗко своего оубѣдѣшж црѣк̃ дрѣжима и на закв-

3v

35 Lipsește în Z. — 36 N, P³: петдесет'. — 37 N adaugă: и (lipsește în P³). — 38 N: шт Слены, P³: ш(т) Сланны.

III. 39 Aici începe partea preluată în *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie* (textul românesc). — 40 N: бес печалн (dar P³: безпечалныи). — 41 N, P³: бмше. — 42 La fel în alte msse; N, P³: Пер'сцин; în E lipsește. — 43 În mss.: воинъ (corectat după N: воинн, P³: конни). — 44 N: оубгонезноуше; Z: оубгонезнашж.

ЛЕНІЕ⁴⁵ ГОТОВИМА, О ТАИ ПРИШЕ (А)-
ШЕ И ВРЖЖІА ПЕР'СКАА ПОХУТНВШЕ,
ПО СРѢ (А) НХЪ ВЪСКВЧИВШЕ И СВОЕ-
ГО ЦРѢ ВЪСХУТНВШЕ, НЕШЖАНО ТѢ (Х)
СЪ СѢЦААХЖ МЕЧИ⁴⁶.

ИКО ОУБО СІЕ НЕ НАДЕЖ (А) НОЕ НА-
ЧАЛНИЦИ ПЕРСТІИ ВНАДѢША, АВІЕ
НА МОЛБѢ ШЕРАТНША (С) И В (Т) ТОЛѢ
ВБѢТЫ ДАША НЕ КЪ ТОМОУРАТНАА⁴⁷
НА КВНСТАНИНА ПОДВИЗОВАТИ. И
МИРЬ ГЛЖБОКЪ ПО СРѢ (А) И (Х) ОУС-
ТРОИСА, И ТАКО СЪ ВЕЛИКОЖ РАДО-
СТІЖ ИЖЕ ВЪ СѢХЪ КВНСТАНИНЪ ВЪ
ГАЛІЖ⁴⁸ БРЕТАНСКЫА⁴⁹ ВЪЗВРАТИ
СА.

IV. 1. НЕ НА МНВСѢ ЖЕ, ПО СРѢ (А) СИ (Х),
МАЖІМІАНЪ БРКОУЛІЕ И ДІОКЛІТІАНЪ,
ІАКОЖЕ СКАЗУЕТЪ БЕСЕВІЕ КЕСАРИНСКЫ,
ЦР(С)ТВІЕ W (Т)-
ВРЪГШЕ, ВЪ ПРОСТОМЪ ПРѢВЫКААХЖ ЧИНОУ. И МАЖІ-
МІАНЪ ОУБВ БРКОУЛІЕ АЖЕМЪ ОУДАВИ СА, ДІОКЛІ-
ТІАН ЖЕ, ПО ВЪНЕГДА МНОГО МЖЧИТИ СѢГО ФВТІА
И ДИНИКТА, БГОПУСТНЫМЪ ГНѢВОМЪ ТѢЛО ЕГО
РАЗДРОБЛЕНО БЫ (С). РАЗГНІВШОУ БО СА ХУДНОМОУ
ЛЫКОУ ЕГО И МНВЖѢСТВОМЪ ЧРВІИ РАСТЛЕНОУ
БЫВШОУ, САМ ЖЕ W (Т) ВЪСѢ (Х) ВЪЗНЕВНАДѢНЪ
БЫВЪ, СИЦЕ СКВРЪННАА | СВОЖ ИЗВРЪЖЕ ДОУШЖ.
ГЕЛАСІЕ ЖЕ⁵⁰, ТОЖДЕ КЕСАРИЖ ЕП(С)КПЪ, РЕ(Ч):
„ВЪНЕГДА ТѢМЪ ОСТАВИТИ ЦР(С)ТВІЕ, РАСКАША (С)
И, ПАКИ ТО ИСКАТИ НАЧЕНШЕ, W (Т) ВЪСЕГО СИГКАНТА
ОУВІЕНИ БЫША“.

2. СИМЪ ОУБО W (Т) СРѢДЫ БЫВШЕМЪ И КВН-
СТАНОУ, ІАКОЖЕ РѢХУМЪ, КЪ БѢ ОШЕ (А) ШОУ,
ДВА⁵¹ ЦРѢ ПРОЧЕЕ СЪДРЪЖААХЖ ЦР(С)ТВО: ИЖЕ ВЪ
СѢХЪ КВНСТАНИНЪ И МАЖІМІАНЪ ГАЛЕРІЕ, ОВЪ
ОУБО ВЪ ГАЛІА (Х) БРЕТАНСКЫ (Х)⁵², СВ ЖЕ ВЪ
НИКОМДИИ ВЪСТОЧНѢИ, ПЕРСМ ЖЕ ТОГДА СКП-
ТРА ДРЪЖЖОУ САВВРІ8 И ВЪ РИМѢ ЕП(С)КПЪ-

— 45 N, P³: ЗАКЛАНІЕ. — 46 N: МЪЧИ. — 47 E: РАТНОЕ. — 48 La fel in X, Z; N, P³: ГАЛІЕ; in E mai puțin corect: ГАЛІЮ. — 49 La fel in X, Z, D², M², O², D³, E³ și majoritatea celorlalte manuscrise; N: БРЕТАНИСКЫЕ, P³: ~ in ~; in E mai puțin corect: Б ~ НИСКОЮ.

IV. 50 La fel in M², P³ și in alte msse; in N lipsește. — 51 N, P³: ДВАА. — 52 Z: la fel; N și alte msse: БРЕТАНИСКИХЪ.

ствоужшѣ нже въ стѣхъ Славестрѣ⁵³. Нж и Севирь и Маѣиминь⁵⁴ кесарскимъ почетени бѣшж санимъ, Маѣен'тїе же, снѣ Еркоуліевъ, w(т) вниинъ въ Римѣ поставленъ бы(с) црѣмъ.

3. Сїи же вѣси, неиствѣще сѣ, на хр(с)-тіаны нестрѣпимо въздвигаахж гоненїе. Маѣен'тїе же мжчнтель, Оевдврин же братъ, пже вѣдана бѣше жена Квинстѣ, w(т)оу Квинстантиновѣ, нже и оуецъ бѣше Далматїс и Анаваліаноу, братїамъ великаго Квинстанина не w(т) Елены, тѣ люостїж и лжакствомъ вѣсѣ(х) прѣкѣзъде, нже прѣжде его, въ Римѣ прѣкѣвала, нечѣстнѣ црѣствовааше, благовни и хышенїа, оубиства же и анхонства и си(м) по(д)бнаа непрѣпо(д)енѣ творѣ. Снще оубв Маѣен'тїоу прѣсквр'ннѣшомоу въ Римѣ прѣкѣважшѣ, пакѣ бы(с) вѣсѣмъ того нечѣстїе. Мнwси же w(т) нарвчити(х) Римскы(х) моленїа къ великомоу послаахж Квинстантинѣ, еже не на мнwсѣ прѣзрѣти матереградw(м), Римъ. Хр(с)тіанствѣннїи же Квинстантинъ мнwжицѣж съ писанїемъ того наказа прѣстати w(т) таковаго его безакнїа и не | неговства; нж Моуринъ никакоже въ бѣлоствѣ не вѣсхотѣ прїити.

4. На вѣстичнн(х) же пакы Маѣїміанъ Галерїе лютѣншаа си(х) творѣ бѣше, двамъ злома вѣстоку наследовавшимъ и на хр(с)тіаны нестрѣпимж брань вѣспалѣжцимъ. Тогда и Ликїнїа, своего затѣ, за свож емоу сестрѣ Квинстантїж сжца, кесара постави и вѣсѣ цр(с)каа дѣати емоу невѣзбранно w(т)да(с), мнѣ того хр(с)-тіанскаа мждрѣствоужца правѣ; нж тѣ влѣкъ бѣ, шчеж кожеж прикрѣвнѣ.

V. 1. Севироу оубо въ Римѣ w(т) вниинъ оубїеноу бывшѣ, Римъ w(т) Маѣентїа нестрѣпимаа по(д)емлѣше лютаа, вѣстѣк же такожд. w(т) Маѣїміана Галерїа мжчимъ бѣи озлоблѣ(м)е. Тогда оубо, тогда вж(с)тѣннїи⁵⁵ Квинстантинъ не могы трѣпѣти прѣмнwгаа мжчнтел(л)и⁵⁶

— 53 N, P³: Славестроу. — 54 P³: la fel; N: Маѣїміанъ.

V. 55 N: вож[ъ]ствѣннїи, P³: вж(с)тѣннїи. — 56 N, P³: мочителнѣи.

злаа, бж(с)твенѡж раждеже сѧ ревностѣж⁵⁷ на мѣчителѣ себе кѣворжжи. Нечѣстивыи же Мадѣнтіе яко бж(с)твѡго Квнстантина въ Италіа прише(д)ша оубѣдѣ, Римское изведе вѣннство и мѡстѣ лѣстнѣх оу сѣщѣа близѣ Рима рѣкы сътворн, хотѧ блаженнаго Квнстантина лѣстѣж оубѣтн, и тоу кѡа присѣдѣти⁵⁸ оустрон злокѣзньныи.

5r

2. Квнстантин же, злокѣзньнаго лѣстн боа сѧ, w(т)чѣскаго призыкаше Бѧ на помощѣ, еже ѡвѣтн сѧ емоу, кто е(с). И не на мѡстѣ желаемое полуочи. Ходѧщюу вw емоу съ вѣннствw(м) по нѣккоемѣ полю н Бѧ въ оумѣ призыкажщѣ на помощѣ, бж(с)твеное томоу ѡвѣи сѧ знаменіе, въ полоуднѣвныа часы паче сѧнца лоуча испѣ[ша]жщее⁵⁹, кр(с)таобразно себе показоу жщн свѣ|з(д)ныимъ въшбращеніемъ и Римскыи сѡвѣсы: „Снмъ побѣждан, Квнстантине“ велѧщюу. Црѣю же недоумѣжщюу о си(х) и сѣщн(х) съ нимъ въпрашажщюу, аще что н ти виждѧтъ⁶⁰, въсѣм же единогласно тожде видѣти исповѣдашемъ, двѣлѣше сѧ црѣ о бывшемъ видѣннн и весь въ оужасѣ прѣпроводи днѣ.

3. Бѣ прише(д)шѣа же нощѣ съ знаменіемъ ѡвлѣшнм сѧ ѡвлѣет сѧ емоу Іс̄ Хс̄ въ мѣстѣ, идеже спѣше, и ре(ч): „По(д)вѣе ѡвлѣшаго сѧ тебѣ на нѣсн знаменіа сътвори, и прѣ(д)твонмъ вѣннствомъ носитн сѧ⁶¹ повели, и не тѣкмо Мадѣнтіа н того въсѧ плѣкы, нж н въсѧ врагы своѧ по(д) нѡгама оустронши, и бѣсѡве самѣн оустрашѧт сѧ“.

— 57 N, P³ adaugă: и. — 58 N: присидѣти, P³: присѣдѣти. — 59 Silaba -ца-, restabilită după N și P³, a fost omisă în mss., la sfârșit de rînd. — 60 X,Z: виждѧтъ, N: видѣтъ, P³: видѣтъ. — 61 Lipsește în N; P³: се.

4. ДѢВИ ЖЕ ЛВІЕ НАСТАВШОУ, СЪ МНВОГОЖ РАДОСТІЖ ЦРЬ ВИДѢННОЕ СЛАДЦѢ ДРОУГВ (М)⁶² СЪПОВѢДА, ТАЖЕ ЗЛАТАРА ХУТРЫМЪ СЪЗВА, КОУПНО И ЗНАМЕНІЕ КР (С) ТНОЕ НА НѢСН ПЛАВШЕЕ СМ ЕМЪ, НАЧРЪТА. СѢНН ЖЕ ВЪ СКОРѢ ПОВЕЛѢННОЕ ВЪ ДѢЛО НЗВЕДШЖИ, БНСРВ (М) И КАМЕНІЕМЪ МНВОЦѢННЫМЪ ХУТРѢ СѢЛВ ОУКРАСИ (В) ШЕ, НА ВЫСОЦѢ КВПН ТОГО ПОЛВЖИШЖ, ІАКОЖЕ И ДО ДНЕ (С) ВЪ ЦР (С) КЫ И (Х) ОБНОСИТ СМ ПЛѢКВ (Х), ИЖЕ Е (С) СЪПРОТИВНИКЪ ВЪСѢМЪ БѢСВЕСКЫМЪ СИЛАМЪ, НА ИЖЕ И ВЕЛИКЫИ КВНСТАТИНЪ ВЪЗЛОЖИ НАДЕЖДАЖ. СИМЪ ОУБВ ЗНАМЕНІЕМЪ ОУКРѢПЛЪ СМ ЦРЬ НВЪСЕ ВЪПЛЪЧНВЪ ВШНІ СТВОИ ПРѢ (Д) ННЫМЪ ПРѢ (Д) ХОДИТИ, ІАКОЖЕ ПРѢ (Д) РЕ (Ч) СМ, ПОВЕЛѢВЪ, НА СКВРЪННАГО ОПЛЪЧИ СМ МАДѢНТИА.

5. СЪРАЖЕНІЮ ЖЕ ОБВИМЪ БЫВШИ БРАНЕМЪ, СТРА (Х) И ТРЕПЕТЪ НАПАДЕ НА МЖЧИТЕЛѢ И НА СЖЩА СЪ НИМЪ КВА И ВѢГОУ СМ ЛТЬ СЪ МАЛѢМИ НѢКЫИМИ. БЕЛНКЫИ ЖЕ ВЪ ЦРѢ (Х) И БЖ (С) ТВНѢШИИ КВНСТАТИНЪ ВЪ СЛѢ (Д) ЕГО ПОГНАВЪ, ОИЖЕ ВѢЖА, ВЪ СВОА ВЪПАДЕ СѢТЬ, АЖЕ ВЪ СТЪХЪ КВНСТАТИНОУ ПОЛОЖНАЪ ВѢШЕ. ШВСТОУ ОУБОВЖ (С) ТВНОЖ СИЛОЖ РАЗСѢ (Д) ШЪ СМ, ТЪ ТРЪОКААННЫИ СЪ ВЪСѢМЪ ВШНІСТВОМЪ ВЪ РѢЦѢ ОУДАВН СМ ІАКОЖЕ НИИГДА ГРЪДЫИ ОНЪ ФАРАВНЪ. И БѢ И НА НЕМЪ ВИДѢТИ ПИСАНОЕ ШНО: „КВНѢ И ВЪСАДНИКА ВЪВРЪЖЕ ВЪ МОРЕ“. ИСПЛЪНИ ЖЕ СМ РѢКА И ФЛАВИ ГЛЕМЫИ МВСТЬ КВННИИ СЪ ВЪСАДНИКЫ ОУДАВЛЕННЫИ, ИСПЛЪНИ СМ ПРОРОЧЬСКОЕ ОНВ: „РШВЪ НЗРЫ И

5v

Ieșirea, XV, 1.

Ps. VII, 15.

ископа и, и ⁶³ въпаде сѧ въ шмѧ,
аже сътвори“.

6. Бѣпопоставленныи же црѣ Квнстантинъ о
си(х) въск(х) блѣдарестѣвныи црѣви въск(х)
Боу и въседшныи възсидаше мшлбы. Гражд
дане же шко сѧ видѣш а Римстѣи,
ве(с)лѣа испльнше сѧ прѣмншгаго,
ржцѣ на нѣо въздѣваахъ и второе
слѣце бжестѣвнаго нарицаахъ Квнстантина. Съ
теченіѣ же въсенаршдномоу вы
оу, свѣтлѣ Рим'скаа Квнстан
тина въспрѣнмаахъ, и съ великож
слагож въ цр(с)твоу жшѣи въинде
Римъ. И вѣ видѣти лнкы разлн
чныи въ срѣтеніе томѣ исходѣ
шѣ, кнѣсѣ, велмжжѣ, блгорш(д)
ныи мтрѣ, двцѣ, сщеникы, инш
кы, иншкына, свѣтлыи очима и
чнстыи дшамн того въспрѣ
млашъ и повѣдоносномѣ кр(с)тоу
и црѣви блѣодарестѣвныи испоу
щаахъ глѣ, изваавше сѧ лжка
ваго Маѣентіа м(ч)те(л)ства.

VI. I. Снмъ оубо снце съдѣанш
мъ, Ри(м)скомоу градоу въск(х) да
рова прѣв'ста и на древнаж | того
въведе скокодѣ, въск(х)мъчлкъ(м)
кр(с)тное проповѣдоуѣ знаменіе.
Таже посрѣ(д) града велнко повѣ
дное ⁶⁴ въздвиже знаменіе, слѣ
веса Римскыи напсавъ: „Сѣе
градъ нашъ нга м(ч)тльскаго ско
бодн“. По си(х) заповѣда въск(х)мъ
и въсждоу м(ч)нчскыи ч(с)тнѣ съ
вратн мшци и прп(д)вномѣ погре
беніѣ тѣ(х) прѣдати, къ снмъ и
гоненіоу еже на хр(с)тіаны прѣ
статн, сжшѣхъ же въ темннцѣ(х)
и заточеніи(х) на скокодѣ ш(т) поу
шатн повелѣ.

2. Слышъ же же сѧ даже до
шкѣана окрѣстнѣи ѣзыци, радѣ
ваахъ сж и въск(х)кж томоу пока
зваахъ прѣазнѣ и того именеи
красваахъ сѧ. Црѣскаа же скрѣ
вища ш(т)крѣзь, нишмъ и оубѣ
гымъ та расточи, бж(с)твныи же
црѣви обнавѣти по въсждоу на
чатъ, стажаніа же обнана и до(с)
[то]аніа ⁶⁵ шко шѣшн посѣтнтелѣ ⁶⁶,
ш(т) Бѣ посланъ, тѣмъ дарова.
Имже съ словомъ и дѣломъ ⁶⁷ по
слаѣдовааше и въск(х) по чиноу вы
ваахъ цр(с)кы же и повелителѣ.

3. Съвѣр же вѣин(х) слоугѣ съ
въкоупи въ ъмесѣ и того прѣ
дѣлѣ(х), мирѣ вѣинмъ подаваахъ
црѣвамъ, и покарѣжшѣа ⁶⁸ сѧ
оубѣ въ сласть прѣмлашѣе, про
тивашѣа же ⁶⁹ сѧ ш(т)ганѣаше.
Снми оубѣ и снцевыи оуграждаа
вголюбезнѣшн црѣ, некрѣдно
црѣвамъ промышленіе творѣше,
Бѣ же, томѣ възмѣздѣ ⁷⁰ подаваа,
къ сѧ варварскыи ршды тшмоу по
коры, и шкоже по въсждоу и на
въск(х) пшвѣды въз(д)внѣ, повѣ
днтелѣ ш(т) въск(х) нарицааше сѧ.

4. Сѧ Римлѣне видѣше, веселѣ
хъ сѧ и красваахъ сѧ, празноу
жше Гѣи празникѣ | повѣднтеленѣ
на седмѣ днѣи. Бѣршваахъ же и
въ(с)чѣстныи ⁷¹ кр(с)тѣ и оусрѣ
дно цѣлашваахъ и ⁷², поклонѣжше
сѧ и Квнстантина пр(с)нопомни
маго повѣднтелѣ ⁷³ славаше.

VII. I. Не по мншѣ же рѣшѣ въ
прокаженіе ⁷⁴ томоу възпаднѣти

6v

— 65 Silaba -to- completată după N. — 66 N, P³: посѣтнтелѣ. — 67 P³: la fel; N: дѣло. — 68 N, P³: покаяюще. — 69 Lipsește în Z. — 70 N: възмѣдѣ, P³: възмѣдне. — 71 N, P³: ивъчѣстныи. — 72 E: сто. — 73 Silaba po-e scrisă de două ori, la sfârșit și la început de rînd.

VII. 74 N, P³: прокаженіа.

— 63 P³: la fel; în N, un singur n.

VI. 64 P³: la fel; N: повѣдно.

страсть, и врачемъ многы хытро-
сти подвигшемъ о того исцѣлени
и не оуспѣвшимъ⁷⁵ ничтоже, мно-
ж'ство младенецъ заклати рекъ-
шавъ тѣ (х) кровни црѣвни оумыти
сѧ закѣшаша. Црѣ же яко ш (т)
лова прінде и вепль многъ, пла-
чевнымъ испоушашъ гласы, слы-
шавъ, въпрашаше си (х) вижд.
Онъ же виновное по дробноу то-
моу исповѣдаша. Црѣ же сѣлаш
оумили сѧ о си (х) и вѣсѧ мтрѣ сѣ
члady въ своа нмъ ш (т) поустн:
„Доу-
чшее мнѣ сице неджгшмъ дрѣ-
жимоу быти — рекъ —, нежели тѣли-
кы (х) дшъ погыбѣли виновень бы-
ти“.

2. И въ приходъ жаношьавишъ сѧ
емоу Петръ и Павель, Хѣи ап (с) ли,
гласше: „Мы есмы Петръ и Павель
ш (т) Бѣ послани дати тебѣ сп (с)-
ное крѣщеніе. Посли оубо и призови
Силвестра еп (с) кпа, яко да пода (с)
тебѣ банѧ крѣщеніа, яко да въ сѣ-
къ гразь проказы очиститъ те-
бѣ⁷⁶ и жизни вѣчнѣи спо (д) витѧ“.

3. Въ си (х) славесе (х) възбоудне
сѧ доблыи Квинстантинъ, видѣ
обычнаго своего врача стожаши
лѣчевнымъ виды томоу готоваша.
И ш (т) вѣшавъ⁷⁷ къ нему ре (ч):
„К томоу къ мнѣ прити не при-
ложи, не к томоу бѣ члѣцкыа
потрѣбоуж помощи, рѣка бѣ въ се-
дрѣжителѣ Бѣ поможе ми“.

4. И бѣ же посла за влѣженаго
Силвестра и ш (т) него бж (с) тѣв-
наго спо (д) би сѧ прнати⁷⁸ крѣще-

— 75 In N, P³ și în alte msse la fel; corectat de Kałuźniacki, în ediția sa:
оуспѣшемъ . — 76 P³: la fel; N: тѣсѧ. — 77 Z: штѣшавъ. — 78 N: прити, P³:
прити; cuvîntul se găsește și în E, dar lipsește în alte msse utilizate de Ka-
luźniacki.

7r

нїа. Бѣсходѣшъ | же емоу ш(т)
 банѣ пакыбытїа, остави въ неи
 яко⁷⁹ рыбїж лоуспы, прокаженїе⁸⁰
 страсть низыде весь здравъ, ра-
 двстен же и дшеж и тѣломъ.
 Кр(с)ти же сѣ съ нимъ и Криспъ⁸¹,
 прѣвыи снѣ его, и облѣккшѣ (с)
 обшн въ бѣлы рнзы, славѣша и
 блгодарѣша о толкы (х) блгы (х),
 нхже спш (д) вишѣ (с).

5. Квнстантинъ оубв сѣѣшии,
 Римоу сѣдрѣжителѣ бывъ, мнвгы
 навѣты и кѣзни по (д) емлѣше ш(т)
 ратникъ истинѣ, мнвгыми же н
 отраками нзпоишж его сѣмрѣто-
 носными, н ж тѣ Хѣож покрываемъ
 блг(д) тїж, неврѣждень проважда-
 аше⁸² живш(т).

VIII. 1. Маѣимїан же Галерїевъ снѣ⁸³, н тѣ
 злѣ разврати житїе. Слышавъ бш, яко Маѣентїе,
 снѣ Еркоуліевъ, въ рѣцѣ Римскон сѣкѣсѣмъ
 вшннствоу своимъ ш(т) Квнстантина потопленъ
 бы(с), оубоа сѣ [и]⁸⁴, по еже мѣчнн сѣаго Пан-
 те(л)нмвна, лютѣншѣ н горчаншѣ на хр(с)тїа-
 ны подвиже брань н гоненїе несѣтрьпнмо.

2. Доблыи же црѣ, яко ш(т) младенства мѣчн-
 телѣ⁸⁵ гншѣа сѣ, бѣ оубзвѣѣ⁸⁶ сѣ ср(д)цемъ
 н штробж шетрвть⁸⁷ о Хѣѣ(х) подвиже⁸⁸ ра-
 бш(х). Слышѣа иже въ Никвмидїи безмѣстнаѣ
 н лютаѣ ш(т) Маѣимїана мѣчнтелѣ, бж(с)твенож
 же раждег сѣ ревностїж, ш(т) Рима подвиже
 сѣ съ Анкїнїемъ кесаромъ, злѣ-
 темъ своимъ, по соуухъ⁸ жеи по
 морю на Маѣимїана крѣпкж под-
 внжъ брань.

— 79 N, P³: шкоже. — 80 Z: la fel; N, P³ corect прокаженїа. — 81 P³: Крис'т; N: Приспъ, corectat într-o notă marginală: Криспъ. — 82 P³: la fel; N: проваждаашъ.

VIII. 83 E, X, Z, D², M², O², P³ și alte msse la fel: Галерїевъ снѣ, resp. Г ~ васынѣ; N: Галерїе. — 84 Completat după N, P³ (lipsește și în Z). — 85 X, Z: мѣчнтелѣ, P³: м(ч)телѣ; N: моучнтелѣй. — 86 N, P³: оубзвѣше. — 87 N: шдрвть, P³: -о-. — 88 X: подвижѣ.

7v

3. Он же, сѣа слышавъ, на чарѡдѣ-
анїа н влъхвванїа надѣа сѡ,
мнѡжѣство много и тѣ вѡа по-
движе, готова его вѣ ржкоу сво-
ею непшоу жимѣти, крѣпко оплѣчи
сѡ на нѣ. И шко кр(с)тное знаме-
нїе, прѣ(д)нджще томоу вѣ [срѣ-
тенїе, прѣскврѣнныи оузрѣвѣ, по-
велѣ вѣсѣмъ, нже хытрѣ стрѣ-
лѣти вѣдѡщи(м), кр(с)та шбразъ
нещждно стрѣлѣти. Кр(с)тномъ
же знаменїюу пристѣплѣшоу и рати
сѣразнѣши сѡ, нже на басни надѣ-
анїа сѡ мжчитель, страхѡ(м) обѣ-
л(т) бѡвѣ мнѡсѣмъ, ш(т)врѣгъ ш(т)
себе црѣскѡа багрѣннїцѣ, вѣ-
гоу сѡ ать нже на мнѡжѣства
вннскѡа надѣавнїи сѡ, вѣнезѡа-
пѣ вѣсѣ(х) лншиѣ сѡ, ш(т)вѣси
вѣ вѣсѣ гоннѣмъ вѣше и скврѣн-
нѣмъ сѡм ндѡлы шбааннїкы же и
прорнцатѣла, шко прѣльстннїкы,
сѣсѣче. Глѣет же сѡ, шко толнцѣ
бранн быти тогда и толнкоу сѣчю
и тѡлнцѣ мрѣтѣвцеѣмъ быти тог-
да, шковаже ш(т)вѣка не вѣ(с).

4. Бѣсхотѣ же того ати црѣ
Квнстантїнѣ, нж, вж(с)тѣнѡмоу
сждоу того прѣ(д)варшоу, остави
н; ш(т)вѣзмѣрнѣмъ кв печалн вѣ
болѣзнь вѣпаде лютѣ; сѣгннѣ-
шемъ кв сѡ вѣсѣмъ оудѡмъ его
и атроба такожде, ннцѣ на земан
валѣа сѡ, обвннѣ очесемъ его
нескочнѣшнѣмъ, сѣлѣпѣ шѡлѣаше сѡ
непрѣподобннн; плѣтемъ же его
ш(т)вѣстен до конца ш(т)падшнѣ-
мъ, залѣокалннѣа своѣ дшѣ нѣвѣ-
рѣ же.

5. Своѡмоу же зѡтю, Лїкнїѣ кесарѣ, Грѣчѣ-
ское ш(т)дѡ(с) начѡлство, прѣтѡварѣжцоу⁸⁹ сѡ

хр(с)тіанствовати и въ славномъ прѣбывати то-
моу Никомидистѣмъ градѣ⁹⁰. Нарече(ч) же его
црѣ и обѣщаніа проси емоу дати, яко да не что
на хр(с)тіаны подвигнетъ зло. Он же въ скорѣ
обѣща сѧ тако теорити и добрѣ и благочыстнѣк
правити въсѣкъ вѣстичныа страны.

8r

IX. 1. Сіа оубо творѣхъ сѧ въ тогдашней
врѣмѧ и мирь оустрои сѧ | глѣбокъ и паже на-
хр(с)тіаны ш(т) мжчителин прѣста рать и въсе-
моу Римскомуу началствѣ самодръжць Квинс-
тантинъ оустрои сѧ [и]⁹¹ въсѣкъ въ веселіи⁹²
бѣшъ, цр(с)ква же и послушна. Икоже⁹³ оубо
сіа въсѣкъ добрѣ оустроиша (с), авіе по вѣсѣ-
доу посла сѣхъ м(ч)никъ ч(с)тныа събрати мѡщи
и въсѣкомъ чьсти и покланѣніѣ тѣ(х) сп(д)блѣ-
вати, ч(с)тныа же по вѣсѣдоу въз(д)внзати
црѣкы и идѡлскыа храмы по(д) тѣхъ вѣчинѣ-
вати областѣхъ, хр(с)тіанш(м) же тѣкмо кве-
вати повелѣ, Еланишм же никакоже ш(т)нж(д),
и црѣстѣн спш(д)бленшмъ бывати чьсти, въ
идѡлстѣи же прѣбывающи(х) прѣльсти главнож
казнити казнѣхъ, дары же велнкы и стажаніа
земнаа⁹⁴ доволна⁹⁵ црѣкѡмъ даати завѣща,
еп(с)кпшм же и сѣвеникш(м) и діаконшмъ ш(т)
темиць и заточенію⁹⁶ възваннымъ, своа пакы
въспрѣмати⁹⁷ степенѧ. Снче велегласень проповѣ-
дникъ оустрои сѧ, снче процвѣте яко фѣинѣ въ⁹⁸
въселенѣи. Красѡваахъ сѧ вѣжин людіе, ра(д)у-
ше⁹⁹ же¹⁰⁰ сѧ¹⁰¹ црѣ, зрѧ благочыстїе прѣ(д)спѣ-
ваще на въсѣк' днѣ. Слышѡще же сіа шкрѣст-
нїи мѡщи, ш(т) въсѣдоу прихѡждаахъ и прос-
вѣщаахъ себе сѣтымъ кръщенемъ, приемааще
банѧ сѣго дѣа.

2. Нечыстнѣиши же Лікініи¹⁰², на вѣстич-
ны(х) прѣбываа, притварѣаше себе хр(с)тіанство,
Квинстантина воа сѧ, разлнчннми же кѡзынми

— 90 In X greşit: градѣм.

IX. — 91 Completat după N. — 92 P³: la fel; N: веселн. — 93 Z: la fel; N, P³: яко. — 94 N: землянаа, P³: земляннаа. — 95 N: доволно, P³: ~ л' ~. — 96 N: заточенїи, P³: заточен'ннн. — 97 N, P³: въспрѣмати. — 98 N, P³ a- daugă: всен (lipseşte în majoritatea mselor cercetate de Kaluźniacki). — 99 E: радѡваше. — 100 N, P³: la fel (lipseşte în majoritatea mselor cercetate de K.). — 101 N, P³ adaugă: н. — 102 N: Лікіні; P³: Лик'їніи. —

8v

лютѣ хр(с)тіаны озлобѣвааше. Не на мнѡсѣ же забвеніе прїнде своего блг(д)телства, швенно на хр(с)тіаны гвненіе подвиже, прѣж(д)е же сего мнѡгы кѣзни и лѣсти на Квнстантина подвиже. Нж доблага Квнста|нтина ничтоже оутан сѧ, мнѡжницеж бѡ того сѧ писаніемъ наказа прѣстати в(т) таквѡы(х) начинанїи. Нж Моуринь инкогдаже вѣ бѣлость прїнти не вѣзможе, нж оутын, оутѣстѣ и раширѣ¹⁰³ по писанномуу. И остави почытаго и¹⁰⁴ в(т)стѣли в(т) своего блг(д)тѣ и прѣвѣе оубо иже вѣ полатѣ¹⁰⁵ вѡлѣры в(т)-гна, забывѣ аже кѣ великомуу Квнстантиноу вѣбѣты. По мнѡгын(х) же и различнын(х) мѣстѡ(х) мнѡгы и бесчисльны Хѣа ради исповѣданїа различнынѣ прѣда(с) мѣкамъ прѣлжкѡваго дїавѡла прѣскврѣнынн оученикѣ, блждовѡм же и хыщенїѡмъ, оубиствѡмъ же и грабленїѡмъ себе вѣда(с), вѡхвѡванїѡмъ же и чарѡдѣанїѡмъ и, просто рещи, кѣ вѣскон себе издѣсть злобѣ.

3. Бж(с)тѡнын же Квнстантинь, на мнѡсѣ сїа слышати не трѣпа, вѡл подвиже на нь мнѡгы, по морю же и по соухуу. Брани жѣ сѣраженѣ, бѣгоу сѧ вѣда(с) Лїкїніе кѣ Халкїдоноу, вѣ Хрїсѡполн же оухвѡшенъ бѡ(с) живѣ. Нж доблын Квнстантинь вышнѣго положи прїеѣжнице себе. Мнѡгым бѡ члѡковїемъ повѣждаемъ, не вѣсхотѣ томоу сѣмрть навестн, нж вѣ заточенїе, вѣ Солоунь, того в(т)сла. Бѣомрѣскын¹⁰⁶ же тѣ ни тако в(т) злѡбы прѣста, нж, мало нѣкое врѣмѧ пождавѣ, лѣстїж варвары прѣлѣстн, мнѡга тѣемъ дати вѣбѣцава сѧ, на Квнстантина пакы вѡвѣати начинааше. Нж тѣ, кѣзни его по дробноу разоумѣвѣ, посла и в(т)сѣче скврѣннѣа его главѣ.

4. И тако нечѣстїе¹⁰⁷ и дѡлѣ в(т) срѣды бѡ(с) и тако вѣселенѣн мнрѣ оустрон сѧ глѣбокѣ и вѣ тишннѣ вѣсѣ оустро|ншѧ(с). Ѡ(т) толн Квнстантинь самодрѣжець вѣсеж вѣселеныж бѡ(с), ико

9r

103 N: разширѣ, P³: -з'. — 104 In mss. se repetã. — 105 P³: la fel; N: палатѣ. — 106 P³: la fel, N: боготрѣзскыи. — 107 P³: la fel; N: нечѣстїа.

нечѣстїе до конца потрѣбѣа и
кр(с)та знаменїе въскѣмъ шѣнъ
шѣа.

Х. 1. Градецъ оубо вѣше малъ,
Бїзъ именовъ, егоже създа въ
днѣи своѣи Манасїа, црѣь Іоуденскы,
наре(ч)нынъ Бїзантїа. Бѣ немъ оу-
бѣварварн нѣцїи живѣхъ, соу-
рѣвн же и непокоривн, никогоже
нмѣше тѣ(х) обладажшаго, на
ни(х) же великынъ Кѣнстантїнѣ по-
нде, хотѣ повннжтн нхъ. Онн же
шкѣ злоу нскоу снн сжше, мншгы
вѣа Кѣнстантїнѣ погубнша.

2. На оутрѣн же, пакы брани съ-
раженѣ бывшн, пакы иже съ Кѣн-
стантїномъ побѣж(д)енн быша.
Бѣ(ч)роу же прнше(д)шоу н ношн
прѣемшн н црѣевн въ недооумѣнн
сжшоу, възрѣ на нѣо очнма н видѣ
пнсанїе, свѣздами написано снце:
„Прнзовн мѣ въ днѣи печалн тво-
еж, н нзвѣа тѣ, н прославншн
мѣ“. Оуднвлен же о семъ бѣвъ
црѣь, н недооумѣаше сѣ, что оубѣ
се вждеть. Бѣзрѣ же пакы вто-
рое, видѣ кр(с)тѣ свѣздами сто-
жшь на нѣсн, н пнсанїе, глѣщее
снце: „Снмъ знаменїемъ погуб-
ншн вѣсѣ врагы своѣи“. Бѣе же
въставъ [и]¹⁰⁸ нземъ ножъ свон,
н сътвори ш(т) дрѣва кр(с)тѣ н,
на высоцѣ възложъ дрѣвѣ, прѣ(д)
внннствомъ носнтн повелѣ. На
оутрѣн же, съравнвшн сѣ обѣ-
нмъ бранемъ, побѣждени до кон-
ца быша Бїзантїаненн, прѣатн
бѣвше, нек томоу ш(т) толѣ быша
самовластнн.

3. Римское оубѣ начлство н вѣсѣ по(д)
собожъ вѣселенжѣ оустрон¹⁰⁹, нзколи

Ps. XLIX, 16.

9v

вѣ свое имѣ създати гра(д), свѣтел же и кра-
сень. Бѣ же томоу яви Византиѣ създати еже
и бы(с). | И създа тѣ блгоураинныи грады,
нарекѣ того вѣ свое имѣ, индоже и новыи того
именова Ри(м). И вѣ немѣ вѣз(д)виже стальпъ
велеи зѣлау, вѣ высотѣ прѣвеликѣ, и на немѣ
мжжа постави мѣдна и аблѣко вѣ ржкоу его
вѣложи злато и на немѣ написа: „Тевѣ, Хѣ,
прѣдаж градъ съи“. И толико того оукраши,
толико же ¹¹⁰ почьте, якоже по вѣсемоу мироу,
того ¹¹¹ обносити сѣ имени. Нж оубв и се глет сѣ,
яко вѣ подножин пврфѣраго стальпа хьтрьк поло-
жини ¹¹² лежжть патѣихъ хлѣбъ, иже патъ тыслциъ
насыщшѣи(х), оукраши, нх же спсоби оученици и ап-
(с)ли събраша, толикоу мнжжествуоу нарѣда насы-
щшѣ сѣ. Нж и самѣи ти кшшеве се(д)мѣ, вѣ
ни(х)же хлѣби лежаша, и праведнаго Нвѣа, съ
нежже страшны(и) онѣ кирабѣ оудѣла, секрыа,
иже вѣсн ти лежжть вѣ самома стальпѣ, нхже
своеж ржкож великыи Квинстантинѣ положи и
запечатлѣ.

XI. 1. Не по мншсѣ же си(х) слыша сѣ яко
Скиѣе бранныи(м) поучажт сѣ. Ябѣе же црѣ вѣ
скорѣ Доунавѣ рѣкж постнже и, мшсть камѣнь
вѣ нен сътвори, Скиѣы покорн ¹¹³, вѣсеч(с)тно-
моу знаменѣс кр(с)тномѣ тамо томоу явлѣшоу
сѣ на иѣси, якоже и прѣж(д)е. И вѣсѣ, яже
тамо, добрѣ оустрои ¹¹⁴, промыслаѣше прочее,
яко вѣселенское тѣло добрѣ съблюдетъ ¹¹⁵.

2. И сѣа оубв своего Квинстанта кесара наре(к),
вѣ Галлиѣ ¹¹⁶ ш(т)поустн.

3. Бѣ Римѣ же томоу сжшѣ, великж тамо
полатж ¹¹⁷ скоима разорн ржкама пр(с)нопомни-
мыи ¹¹⁸ съ Квинстантинѣ и црѣкож Гѣу нашемоу
Гѣ Хѣ оустрои. Бѣ Никмидиестѣ(м) ¹¹⁹ | же
градѣ такожде, на мѣстѣ высоцѣ, нарицаемѣ(м)
Жествко, краснѣ вѣздвиже црѣковѣ ш(т) лютаго

10r

— 110 Z adaugă: того. — 111 În Z cuvîntul se află după обносити сѣ. — 112 N: положени, P³: ~ ни.

XI. 113 În N, o notă marginală a lui Vladislav Grămăticul: вѣ Дрьстрък. — 114 Z: оустрои и. — 115 Z: съблюдет добрѣ. — 116 N, P³: вѣ Галлѣ; E: Галлиѣ. — 117 N: палатоу, P³: ~ с. — 118 N. P³: la fel; E: приснопоминаемѣй. — 119 În X, Z, D², M², O² etc.: N ~ стѣмь, resp. N ~ стѣм; N: Иикмидиѣцѣмь, P³: ~ м'.

Маѣіміана мѣченнимъ трі тысѣщамъ и шесть сътъ и шемъ на десѣтимъ Хвѣмъ м(ч)нквмъ. И шеморвгжл и краснжл въ Антіохіи црковѣ тѣ сътвори. Нж и Дрепанж¹²⁰ тѣ назда въ памл(т) м(ч)ника Лоукіана¹²¹, тѣзонменитень мѣри своен нарече градъ, сирѣ(ч)¹²² Слленни градъ¹²³. По семь и въсеч(с)тныи храмъ въ имл стѣмъ Прѣмждрости, не нинѣшнжл¹²⁴, нж малѣншжл¹²⁵ велми, таже стѣжл Ирнж, не глм м(ч)ницж, нж Хд моего, иже е(с) миръ, по семь стѣмъ ап(с)лы, таже стѣго Мокіа, таже стѣго м(ч)ника Ягаѣшника, по семь стѣго Минж, по томъ ч(с)тнаго архістратига Минхана въ Анаплѣ и въ Свсѣени. Сіа въсавеликыи въ цре(х) и вж(с)твыи Квнстантинъ сѣзда црквы не тѣчл же, нж и по ны(х) различны(х) мѣстw(х) ч(с)тныи възденже храмъ стѣмъ Хвѣмъ оугодниквмъ и м(ч)нквмъ, славыи же и великыи въсѣчѣскыи тѣ(х) богат'стыи обогати, цр(с)кыи же и мѣстныи.

XII. 1. Вж(с)твнмоу оубв Квнстантиноу о блгочѣстн и о црквны(х) оупражнѣжцоу слвеще(х), вѣскованіа равномнныи Яріе въ Ялѣндри на Хд възвѣси сл и свое зломждріе въсѣмъ явленно сътвори, снѣ вѣіа и Бѣ Гѣ нашего Іу Хд въ тварь сѣвестн дрѣзнжвѣ, и вѣ нѣкогда w(т)ѣтъ, егда не вѣ снѣ, скврѣнныи оустыи изрещи дрѣзнжвѣ, забывѣ рѣ(ч)ное: „И слово вѣ къ Боу, и въсѣ тѣмъ бышл, и без него ничтоже не бы(с), еже бысть“. И пакы ап(с)лѣ Павелъ, явествнѣше сказл, рѣ(ч): | „Послѣжде же w(т)ѣтъ глѣ намъ снѣмъ сконмъ, намже и вѣкы сътвори, иже сын сїаніе славы и шеразѣ сѣстава его, носл же въсѣ глѣ(м) силы своеж, собож сътвори очищеніе грѣшw(м) нашимъ, сѣде о деснжл прѣстwла величествоу¹²⁶ на высокы(х)“. И пакы Ѡвма, по

Ioan, I, 1, 3.

10v

Evrei, I, 2-3.

— 120 În N mai puțin corect: Дрепаноу; corectat de Kałużniacki, în ediția sa, după X și alte msse: Дрепаноу (P³: ~ 8). — 121 N adaugă: и. — 122 Lipsește în E. — 123 E: Слленополь, formă ce se găsește într-o notă marginală a lui Vladislav Grămăticul și în P³, a copistului mssului. — 124 și 125 Kałużniacki a corectat în ediția sa: нинѣшній, малѣйшій, acordate cu Храмъ (vezi notele 4 și 5 la p. 118 a ediției).

XII. — 126 Z: la fel; N, P³ și alte msse: величествію; E: в ~ чьствіа.

Ioan, XX, 28.

Ioan, I, 49.

страшнѣмь ономь осъзани, Гѣ и Бѣ того наре(ч). Нж и Наѳанайль: „Равен, ты еси снѣ вѣин¹²⁷, ты еси црѣ Іилевъ“.

Pilde, III, 19.

2. Сѣа вѣсѣ, лжквествѣа дѣхомь съдрѣжимь ярѣ никакоже въ оумѣ приатъ, нж ниже Соломна слыша, глѣща: „Бѣ прѣмждростѣж оутверди нѣса“. Хс же е(с) вѣѣа сила и вѣѣа прѣмждростѣ. Сѣа и сицеаа злочѣстивын вѣсѣа въ вѣѣин цркви раздранѣа и съвннца¹²⁸, и¹²⁹ вѣсѣ црквиенаа въ велицѣ матежи бѣша.

3. Слышав же сѣа блгочѣстѣа побврникъ и Хвѣ подражателъ Квинстантинъ, лютѣ оуязви сѣ ср(д)цемь и дшеж велики опечали сѣ. Не вѣсхотѣ же мавѣк дати винж, нж шкоже блгоразоумень врачъ, прѣмждрѣ былѣа смѣсивъ, прѣмждрѣ обвин(х) въ миръ и тишинж хотѣа привлѣци и цркви безмѣтежѣ оустроити, написа обвинмь единовѣзникѣ, яко да не кто¹³⁰ ш(т) ни(х) на друугаго вѣзнесе(т) сѣ ср(д)цемь и распрѣ и мавѣа бес конца вѣдетъ. Написа же посланѣе, имѣщѣе вѣразь¹³¹ съ:

4. „Повѣдатель Квинстантинъ чѣстнын ялевѣандроу и ярѣс.

Соугѣбж ми извѣж сътвори винж вашего прѣрѣканиа. Сего ради самого мон(х) начинанѣи помощника и сѣса вѣсѣхъ Бѣ творѣ¹³² свѣ(д)телѣ прѣстати вамъ ш(т) таковаго прѣрѣканиа. Яще ли ни, велии троу(д) намъ хоше | те исходатанствовати, себѣ же (не) малж мавѣж и стоу(д)¹³³ прѣмнвгъ, яко вѣсѣккъ языкь разгласѣе, въ едино бгоразоумѣе събранное, и вѣселеныж тѣло, въ едино съединившее сѣ, вы пакы на оуды раздѣланти начинаете.

5. Тѣжме, прѣрѣккованѣе вѣсѣкко далече ш(т)-ринжвше, миръ и единомыслѣе гвинте, а не велиж о семь намъ вѣзлаганте тѣготж. Дароунте ми тихы оубо дни, нвщѣа же беспечалны, яко да и азъ нѣккож сладость чистаго свѣта и житѣа безмавѣнаго наслажд¹³⁴ сѣ; аще ли ни, стенати нжжда и слызити“.

— 127 N adaugă: — рече —. — 128 Z greșit: съвннца. — 129 Lipsește în Z. — 130 Z: никто. — 131 P²: la fel; la Kałuźniacki, probabil, greșală de tipar: соєразь. — 132 N, P²: твороу. — 133 Z, D², M², O²: трѣд. — 134 X, Z: la fel; N: наслаждѣ,

6. Сіа вѣолюбезнѣншии црѣ написавъ, въ Ялѣ-
дандриѣ w(т)поусти. Пріе же, на врѣмѣа нѣко-
лико оумлѣкнѣвъ, пакы мнѣжаншии поденсаше
матезъ, мнѣж'ства же не мала w(т) црѣке
w(т)трѣгнѣвъ, прочее раздоры и сѣнница¹³⁵
творѣше. Хр(с)тіанствѣнѣншии же Квинстантинъ
т[а]кова¹³⁶ слыша, сѣлау оуизвѣаше сѣ ср(а)-
целью и, что сътворити, недооумѣаше сѣ. Зра
раздоры и сѣнница¹³⁷, на мнѣгы(х) шжтаж-
ци(х)¹³⁸ сѣ мѣствухъ, съвѣтъ оубо вѣолюбезень
оумысли, вѣсѣмъ нже по Бѣѣ добрѣ разсждити
мнѣжшцелью оугодень, и по вѣселенѣи вѣсен
крѣпка распосла писанія, прииждѣаща вѣсѣ¹³⁹,
нже по вѣселенѣи, бѣжѣ архіереѣ вѣ коупѣ съ-
звати w(т) вѣсѣ(х) едннѣмыслнѣн оутвердити
сѣ вѣрѣ. „Ѣже вѣ вѣ аглѣ — ре(ч) — н осѣбъ,
не крѣпко и не оутвержденно до конца е(с), а
еже w(т) мнѣгы(х) разсжденно и избранное,
сѣлау крѣпко и непоколѣблемо“.

11v

7. Оврѣте же и гра(а), повѣдѣ тѣзонменнѣ,
Ника¹⁴⁰ именовѣ, и тоу вѣсѣмъ | събрати сѣ
еп(с)кпw(м) завѣща, трі на десѣтон имѣщ' лѣто
еже w(т) Рима своего пришествіа. Начат же сѣ¹⁴¹
w(т) двадесѣтаго днѣ маіа м(с)ца, конецъ же¹⁴²
приатъ по трі(х) лѣтѣ(х) и по(а).

XIII. 1. Ико оубѣ сѣа слышаша бѣжинѣвѣсѣ вѣ-
селеннѣх архіереѣ, радѣстѣх неизглѣннох ѡбѣати
бывше вѣсѣкко тѣщаніе w(т) ср(а)ца повѣви-
здахъ¹⁴³ и, пакже крѣпы лѣтажше, Никенскыи нже
въ Бѣѣнин постисахъ гра(а), прѣзмѣрно вѣ
желаніе имѣдахъ, еже таковаго црѣ вѣгочѣсти-
ваго¹⁴⁴ насладити сѣ зрѣніа же бесѣдѣ. Ѣлау
оубѣ сѣннѣвшѣ сѣ вѣси, дѣло бѣжѣе бываемое
непѣвѣаше, нѣв не тѣкмо ти, нѣ и страны и мѣста
и лѣщци, далече сѣщен и растошце сѣ дрѣугъ
w(т) дрѣуга, вѣ едннѣ съхѣвждахъ сѣ. И едннѣ
вѣсѣхъ вѣспрѣмѣлѣше гра(а), пакже нѣкыи великѣ

P²: ~ ж(а)у. — 135 Z: vezi n. 128. — 136 Litera a din paranteză a fost ștersă în mss. — 137 Z: vezi nota 128. — 138 N: шетлауце, P²: ~ ющѣ. — 139 Lipsește în N, există însă în P²: вѣсе. — 140 La fel în alte msse; N, X, Z, M² adaugă marginal: Ника, P²: Ника. — 141 Lipsește în Z. — 142 La fel. XIII. — 143 Litera a este scrisă a doua oară deasupra. — 144 X, Z: la fel; N:

сѣльскыи вѣнецъ, w(т) красны(х) цвѣтвѣ испъ-
шрень.

2. Ѡ(т) вѣсѣ(х) цркова Ѣвровпѣж, глѣм, вѣса
Лѣвѣж же а Ясѣж вѣкоупѣ¹⁴⁵ сѣхъждаахъ сѣ
вѣжн сѣде, Сурѣа же коупно и Кнѣлѣа¹⁴⁶, Фѣннѣж
же и Яравѣж и Палестины, къ симъ Ѣгѣпет(т)стѣн¹⁴⁷,
Месѣпотамите же и Пер'стѣн еп(с)кпн, нѣж нѣже
Скѣѣнскеа останѣ страна, Пѣнт же и Галатѣа¹⁴⁸,
Памфилиа, Кападѣкѣа же и Ясѣа и Фрѣгѣа, нѣж
и Ѡраке и Македѣнѣне, Яхѣане и нѣже на соуши,
вѣси въ Нѣк'енскыи сѣхъждаахъ¹⁴⁹ сѣ гра(д).
Цркова вѣ нѣже тамо, яко w(т) Бѣ оупространена,
вѣсѣ(х) вѣмѣщааше. Не тѣчѣа же, нѣж и мнѣ-
жѣства мнѣга w(т) вѣсѣ(х) сѣнидѣша (с) странѣ,
Боу тѣ(х) подвигошу ради оутвѣрѣженѣа вѣры.

12r

3. Ѣлма же днѣ на|ре(ч)нѣ вы(с) сѣвѣроу,
вѣси¹⁵⁰ вѣкоупѣ сѣнидѣша сѣ, вѣ нѣ(х)же вѣ Ѣгѣ-
птѣннѣ Пафноутѣе, мѣжѣ чюдотворецѣ и сѣтѣ, и
блѣженнѣишѣн Спиридѣнѣ и нѣже вѣ чюдесе(х)
прѣхѣалнѣн Нѣкѣлае Мурскыи, Павелѣ Новѣж
Кесарѣж, Леонтѣе, Кесарѣнскыи еп(с)кпн, и Беликыи
Ярменѣа Грѣгѣорѣе и Іакѣв'¹⁵¹, Нонѣсѣанѣ, вѣси
чюдотворци, вѣси знаменѣнѣсци, яко и мрѣтѣвѣа
вѣскрѣсѣнѣше, и прѣчѣн вѣси по радѣу тѣи, и къждѣ
прѣтивѣж санѣ свое вѣспрѣимаше сѣдалище, вѣвѣм
же бесчисла прѣ(д)стѣжѣн(м) вѣсѣко вѣзвѣра-
нѣтн бесчинѣе. Стѣахъ оубѣ вѣси, црѣво вѣжи-
дашѣе прѣшестѣвѣе.

4. Он же, яко w(т) Бѣ посланѣ агѣлѣ, сѣвѣтавыи
лоучѣамн, якоже реци, вѣтѣшѣ сѣ, сѣвѣтѣлож
прѣ(д)ста вѣгрѣннѣцеж. И якоже до анѣа прѣнде
ап(с)каго, вѣсѣмѣ себе менѣша показа, прѣпадаа
и мѣла (с) тѣ(х) насладити сѣ мѣтѣвѣ. Сѣе же
полоучѣвѣ, вѣста, малѣу нѣкоемѣс томоу оугото-
ваноу сѣдалищѣоу, на неже не прѣвѣкѣ сѣде, дѣн-
деже прѣвѣкѣ ч(с)тное архѣерѣн сѣде сѣсловѣе.

5. Ѣп(с)пкѣм же прѣвѣствоуѣщѣа десѣна страна
вѣстава, оумѣрено w(т) даваахъ слово, вѣседрѣ-

благочѣстѣна, P³: ~ ваа. — 145 N: вѣкоупѣ, P³: ~ 8 ~. — 146 Ar si trebuit: Кнѣ-
лѣа; N: Кнѣлѣе; in P³ Кнѣлѣе. — 147 P³: Ѣгѣпетѣстѣн, după care adaugă:
и Ѡвѣнѣсѣн и Лѣвѣнѣстѣн; N: Ѣгѣпетѣсѣн, adaugă: и. — 148 N adaugă: и.
— 149 In X greșit: Хъждаахъ. — 150 N: вѣса. — 151 N, P³ adaugă: и.

жителѣу Боу блѣгодарестѣвѣнѣж вѣздашѣ хѣвалѣ.
Ѣлма же и црѣ сѣде, мѣтѣчанѣе гѣлѣбоко оустѣрѣн
сѣ, вѣсѣ(х) очн на нѣ вѣзиражѣце. Он же, сѣвѣтавыи
очнма и красномѣ лицѣмѣ на вѣсѣ(х) вѣзрѣвѣ,
сѣцевѣ къ нимѣ изре(ч) гнѣ:

6. „Мѣтѣвѣ моеж конецѣ, w, Хѣвѣ слоуѣгы, сѣн
вѣшѣа, еже вашѣго насладити сѣ зрѣнѣа. Сѣе же
ннѣкѣ полоучѣвѣ вѣдѣащѣоמוу црѣо | вѣсѣ(х) блѣ-
(д)тѣ испѣвѣдоуѣж, яко мнѣ къ вѣсѣ(м) ннѣмѣ
блѣгѣмѣ и сѣе лоучѣшее блѣго вѣдѣтн дарѣва, еже
сѣвѣранѣ вѣ коупѣ ва(с) насладити сѣ и единѣ
обѣнѣ вѣ¹⁵² вѣсѣ(х) разоумѣ вѣдѣтн. Сѣла
вѣ жѣлаж нѣвѣстѣ вѣжн, црѣвн, вѣ тишинѣ не-
оубѣреаемѣ прѣвѣвѣати. Бѣнегда вѣ мѣже на
вранѣ(х) повѣдѣ мѣанѣемѣ Хѣ моего вѣжѣдо сѣа,
показѣваа(х), ничѣтоже скрѣвѣнаа¹⁵³ вѣмѣнѣа(х)
ѣлма же вашѣе раздѣоенѣе пѣче надеждѣ оубѣдѣ(х),
лютѣнѣшеж оубѣзѣн(х) сѣ изѣвож и сѣе вѣрачѣванѣе
подѣти изѣоли(х), вѣсѣкѣ по вѣсѣждѣоу послѣавѣ вашѣе
сѣзѣвати сѣтѣльство. И ра(д)уѣж сѣ сѣ Іакѣвоѣмѣ,
зрѣа окрѣстѣ себе пѣкѣ вѣжн, пож, сѣ Дѣдомѣ
и глѣа: «Ико страшно мѣсто се: нѣ(с) се, нѣж
домѣ вѣжн». Сѣа и инѣа мнѣга изреѣкѣ, вѣсѣ
вѣзвѣ(с)ан сѣвѣврѣ.

7. Сѣвѣвроу же сѣвѣрѣшѣнѣшоу сѣа и обѣнѣченѣа
бѣвшн истѣннѣнѣшнмн лѣжа, лѣзѣкѣ, нѣже на вѣсо-
тѣж глѣавыи, оумлѣче, и вѣси прѣдѣанѣжѣа w(т)
ап(с)лѣ оутвѣрѣдѣшѣж вѣрѣж. Написѣашѣ же и сѣн-
тоѣкѣ, вѣ немѣ вѣображенѣе полѣживѣше вѣрѣкѣ.
Сѣмоу оубѣо сѣтомоу сѣвѣврѣ вѣ Нѣкен Бнѣѣннѣн-
стѣн бѣвшѣоу и цр(с)кож по(д)писѣаноу бѣвшѣсѣ
рѣжѣо, дѣнѣствѣемѣ сѣтѣж и единѣосѣщннѣж тро-
нѣцѣж, нѣже правѣла вѣрѣ повѣрѣннѣннѣ еж(с)тѣннѣн
вѣцн, правѣла оубѣсннѣшѣж вѣрѣж, Ярѣе¹⁵⁴ же ннѣло-
жншѣж и единѣомѣждѣрѣннѣж емоу. Ѣгоже извѣрѣжнѣа
(и) проклѣта w(т) здравѣла w(т) гнѣашѣж вѣрѣ и
црѣковѣнаго сѣвѣвра, сѣа же вѣжѣа сѣпр(с)носѣщнѣа
и единѣосѣщнѣа и нераздѣлаѣна вѣцоу и сѣтѣмоу дѣоу
единѣога(с)ннѣ тѣи сѣтн вѣцн испѣвѣдѣшѣж, по(д)-
писѣавѣше вѣси сѣнтѣкѣ сѣ ч(с)тннѣмѣ Кѣнѣстан-
тѣнѣн(м) |.

12v

Cf. Ps. XXV, 8

13r

8. Нж оубѣ два w(т) числа сѣхъ w(т)цѣ по съврѣшени съвѣра къ Гоу прѣишли вѣшж, есте- стѣвнѣи съмрѣти тѣ(х) постигши, Хрїсанѳіе и Моусѣиіе си(х) имена. Бѣ же своа оупрѣмждри оугвдники съ вѣолоубез'ныимъ црѣмъ къ извѣ- щенію нашеж бл҃гочыстивымъ вѣры, въ стоу(а) же и поношеніе вѣчно злославнымъ(х) и невѣрнымъ(х). Ико оубѣ свитѣкъ написашж и по(а)писашж сѣин ѡци, авіе къ квѣчегоу пондѡшж сѣын(х) онѣ(х) w(т)цѣ и такѣвымъ къ нимъ провѣщашж глы:

9. „Рави искрѣни вл(а)кы нашего Бѣ, Хрїсанѳе и Мѣсѣиіе, добрыи съ нами подвизасте сѣ по(а)- вѣгъ, теченіе скѡнчасте, вѣрж оуясните и нинѣ чистѣ зрите сѣжѣ троицѣ. Ище оубѣ Бѣи оугодно вѣсте наше потѣщаніе и оустаѣ, извѣщеніе подадите намъ; аще ли что недостатѣчно остало е(с), вы, іако истинж вѣдѣще, исправите”.

10. Сѣа рекше и свитѣкъ запечатлѣше, въ рацѣ полѡжншж скончавшїх сѣ прпѡ(а)внѣи(х) w(т)цѣ, сами же вѣсенощное вѣдѣніе тѣврѣхж. Днѣви же на оутрѣи постигшоу, вѣси коупно къ рацѣ прїндѡшж и, свитѣкъ запечатлѣнъ шѣрѣтше, цѣла того вѣсприашж. И авіе развѣзше, обрѣтѡшж нова писмена своеж тѣхъ написана ржкож сицевъ нмѡща шѣразъ: „Хрїсанѳіе и Моусѣиіе съ ѡци вѣсѣми, съгласившими сѣ на прѣвомъ сѣѣм и вѣселенстѣмъ Нїк'енстѣмъ съвѣрѣ. Ище и тѣ- ломъ оумрѣхѡмъ, нж своеж по(а)писѡхѡмъ рж- кож и извѣстѡвоуемъ извѣстна и цѣла и Бѣи оугодна сѣща, іаже нами вѣсѣми извѣщенѡа и прѣдан'наа. Прочее вѣсѣкко сѣмнѣніе да w(т)- вѣгнетъ“.

13v

11. Дивство прѣславнаго ¹⁵⁵ чюдесе! Како мрѣт- ваа тѣлеса, въ рацѣ затѡренаа, вѣнезапж ожн- влена бмшж и по(а)писашж и весь w(т)чѣскын ликъ извѣстишж и вѣзвѣ(с)лишж? Кто вѣзглѣт слы тѣомъ, Гї ¹⁵⁶, и слышаны сѣтворитѣ вѣсѣ хѡлы тѣомъ?

XIV. 1. Сим же сѣдѣанѡмъ вѣсѣмъ и црѣков'- нымъ вѣзысканїѡ(м) оутѣрѣж(а)енномъ, також-

155 N, P^o adaugă: curo (lipsește în Z și în majoritatea cōpiilor utilizate de K.). — 156 P^o: la fel; N: Христѣ.

ж(д)е же¹⁵⁷ и сѣннынимъ правнашмъ, вѣста съ прѣстола вж(с)твенншн црѣ и, по срѣ(д) ап(с)лскаго лика ставъ, сицекаа къ съвѣроу изглад: „Мола са ваямъ, сѣнншн мон вѣци, аще обрѣто(х) блг(д)тъ прѣ(д) ваями, оутвердате въ ма любовь, яко въ¹⁵⁸ приснаго ваямъ сна, и не обалѣните са по толщѣ длѣготѣ врѣмене и мало днѣн¹⁵⁹ даровати и поити съ мѣнож въ единномынитыи мнѣ гра(д) и обновити и, его же въ нма свое създа(х) хытрѣ нѣкако и сѣлау хждижнѣ“.

2. Бѣни же съ радостѣхъ сътворити обѣцаша (с). Малау оубо прѣвѣше тоу днѣн, и иже о пасѣкѣ оузаквишиа врѣма; даже еу до толи не възаквиено бѣше, нж, вънегда хотѣше которыиждо въ вѣсемъ лѣтѣ врѣмени, пощаше са днѣн м и тогда пасѣхъ творѣше. Сѣа възаквише и оутвердивше сѣи вѣци добрѣ же и бѣолѣпнѣ, дѣкѣ оуставишиа празновати са седмици, прѣвѣла оубо ради Хѣт(х) страсти и кр(с)та, вторѣла же ради въскрѣсенїа и свѣтлости праз(д)ника, и приндвшж въ веланкомынитыи гра(д) м(с)ца маїа .дї. и вж(с)твеннѣ съврѣшивше¹⁶⁰ вѣси коупно слоужѣл, Митровфанѣ тогда патрїаршествоужшѣ въ немъ.

3. Бѣ коупѣ же он црѣви съврѣшаше са тогда цр(с)твїа двадесатое лѣто. Обыкля еу бѣше на кождо десатницѣ лѣта свѣтель и многочыстенъ вл(д)цѣ и въсїцрю Хоу творити въсенарвдѣнь праз(д)никъ, въ иже вж(с)твеннѣ вѣла призвѣлъ, нуже нмгы блговѣствовалахъ миръ, въсѣкого¹⁶¹ спо(д)ви чьсти. Я еже како въсѣкого лочшше бѣше словесе, не оскѣдѣ же ни единже в(т) еп(с)кпъ цр(с)каго тогда пїра. Бѣси же яко на Хѣв, сице на црѣвѣ възираахъ швразъ, якоже въ сѣнѣ се, а не якѣ быти мнѣше, ради прѣ(д)-варшаго нечѣстїа.

4. Вж(с)твенншн же Квинстантинъ, зра тѣ(х) агтлолѣпны сѣцлж, сѣлау веселѣше са ср(д)це(м), Пафноутѣ же и иже съ нимъ исповѣдникымъ не тѣчїа изврѣтѣннаа очеса, нж и жеженыа за Хд

XIV. — 157 Lipsește în N, există însă în P³. — 158 Lipsește în X — 159 N, P³ adaugă: мнѣ. — 160 P³: la fel; N: съврѣшивше. — 161 N: въсѣкой, P³: ~и.

въ вѣрѣмѣ гоненія w(т) мѣхителен оу сръдно
 шлобизовааше извы, осѣненіе w(т) ни(х) надѣм сѣ
 почръп'сти. Оучаше же и еп(с)кпы мирь и едино-
 мысліе дрѣжати, распрѣ же и любешпрѣніа оудѣ-
 лѣти сѣ. Глѣаше же и се съ клатвож трѣбла-
 женын, іако, „аще виждж еп(с)кпа, грѣ(х) тво-
 раща, порѣрож того покрьти изволиль би(х)“, за
 еже не дати прѣтиканія зращінмь. Мншга же
 и бесчисльна даршванія црквамь w(т)да(с), нж
 и стѣмѣ щѣмѣ многож и несказанож почъте чь-
 стѣж же и дары.

5. Написа же и къ вѣсѣмь властемь дрѣжавы
 своеж ни въ чьсомже обидѣти црковь, нж вѣсѣкѣж
 приазнь и покоренія¹⁶² тѣмь подати, непокарѣти же
 сѣ хшталцимь главнож запрѣти казніж. Написа
 же и по вѣсѣждоу сѣа: |

14v

6. „Квинстантинъ вѣрны вѣсѣмь по вѣсѣждоу
 црква(м).“

Искоу сѣ прнемь w(т) общаго съвѣроу съвѣста,
 еанка¹⁶³ w(т) вѣжж силы бы(с) и блг(д)ть, сѣ
 прѣжде вѣсѣ(х) сѣди мон разоумь, іако да иже
 подь блаженнѣишжѣ съвѣронжѣмѣ црквѣ мншжѣ-
 ства вѣрны(х) единж (и) чистж любовь едино-
 мыслѣно же о вѣседрѣжители Бѣѣ блгочестіе
 дрѣжати. Нж, понеже се не вѣзможно быти
 сѣди(х), неоуклонень и извѣстенъ чинъ дрѣжати
 сѣ, аще не въ коупѣ вѣси еп(с)пи събержт сѣ
 и къждо прианчное стѣнишн вѣрѣ расжженіе
 сътворать, сего ради, мншжѣствоу съше(д)шоу
 сѣ зде мншгоу, и самь, іакоже единъ w(т) ва(с),
 прїидо(х). Не бо w(т)реко(х) сѣ, и о нем же паче
 ра(д)уж сѣ, съслоужитель кама быти, нж, ра(д)у-
 жци сѣ, съгласоуж и въ конецъ извести тѣщж
 сѣ, дондеже еже о Бѣѣ съединеніе въ свѣтъ
 произыдетъ, іако не к томѣ раздвоеніоу коемоу
 ни съмнѣнію о вѣрѣ быти.

7. Тѣмже и о пасхы стѣнишмь дѣни бывшоу въ-
 зысканію, изволи сѣ шещінмь разоумомь добрѣ
 имѣти, еже въ единомь дѣни вѣсѣмь тѣ по
 вѣсѣждоу сътворѣти. Что би намь вждеть добрѣ-
 нише, тоже чьстнѣнише и быти вѣзможетъ, w(т)

15г

ЕЖЕ ПРАЗ(А)НИКЪ, БЪ НИЖЕ БЕСЪМРЪТІА ПРЪХУШМА
НАДЕЖДАЖ, СВѢТЛО И ІАВЛЕННО ВЪ ЕДИНОМЪ Ш(Т)
ВЪСЪК(Х) СЪГЛАСНО ОУСТАВЛЕННѢМЪ ВРЪМЕНИ ХРА-
НИТИ И НЕПОКОЛѢВНОУ ПРѢБЫВАТИ? БЪ СЛАВЪ БУ
БЖІА СЕМОУ БЫТИ МИА, ВЪ ХУЛАЖ ¹⁶⁴ ЖЕ И СЛАВЪ
БЛГОУСЪТВИЫА НАШЕЖ КЪРЫ И ЦРКОВНЫИМЪ ¹⁶⁵ ОУ-
СТАВШМА. ТѢМЖЕ ВЪСЪКОМОУ РАЗГЛАСІѢ [Ш(Т)
НИІА ДАЛѢЧЕ БЫТИ ПОВЕЛѢВАЕМЪ, ВЪСАКОМЪ ЖЕ
СЪГЛАСІЮ] ¹⁶⁶ И ЕДИНОМЫСЛІѢ ДРЪЖАТИ СМ“.

8. СІА ОУБО СЪДОМЪ ВЪСЕГО СЪБУРА НАПИСА ¹⁶⁷
ЦРЪ, НЕПОКОЛѢВЕМА К ТОМОУ ПРѢБЫВАТИ ПОВЕЛѢ И
ТАКО ПАКЫ ТѢ(Х) НА СВОЖ КЪЗВЕДЕ ПОЛАТЪ. Ѡ(Т)
ТОЛН ОУБУ ОУДРЪЖА СМ ЕДИНЪ РАЗОУМЪ Ш(Т)
ВЪСЪК(Х) И РАЗДѢЛИШЕ СМ НА МНШГЫ ЧАСТИ ЦРКОВ-
НОЕ ТѢЛО ХЪОЖ БЛГ(А)ТІА ВЪ ЕДИНО СЪЧЕТА СМ
БЫТИ. РАДОВАШЕ СМ ОУБУ ЦРЪ О ИСПРАВЛЕНИ ТО-
ЛЦѢ И О ЦРКОВНѢМЪ СЪГЛАСН НЕ МАЛО.

XV. 1. БЪ СНУХ ОУБО ТОМОУ СЪЩОУ, ІАВЛЕНО
ЦРЪВИ КЫ(С), ІАКО НѢКОТОРЫИ ФІЛОСОФЪ, ѢЛИННЪ
СЫН ¹⁶⁸, ПОНАШАЕТЪ И ОУКАРЪТЕТЬ ЦРЪ, ІАКО ДРЕВНН(Х)
РИМСКЫ(Х) ЦРЕН ШЕБЫЧАА РАЗОРШОУ, НОВЫ ЖЕ НѢ-
КЫА ВЪВЕДША САМОУХОТНѢ ЖЕ И НЕНАКАЗАНИКЪ. ИЗВОЛН
ЖИ ¹⁶⁹ СМ, СІА ЦРЪВИ СЛЫШАВШЪ, ПОСЛАТИ СЪТЪКНИШАГО
ІАЛЕААНДРА, ЕЖЕ БЕСЪДОВАТИ СЪ НИМЪ. ФІЛОСОФЪ
ОУБУ НА ХУТРО(С) СЛОВА НАДѢА СМ, МНШГА И
НЕСЪСТРШЕНА ГЛАДШЕ СЛОВОСА ¹⁷⁰.

2. БЛЖЕННЫИ ЖЕ ІАЛЕААНДРЪ, НЕПРНЧАСТЕНЪ СЫН
СЛОВЪ, МНОГ ЖЕ ВЪ БЖ(С)ТВИНЫИХЪ, ІАКО ВИДѢ
ФІЛОСОФА ВЕЛЕРѢЧЮЩА: „Запрѣщаа ти — РЕ(Ч) —
О ИМЕНН ІУ ХЪѢ, ИСТИННАГО БѢ НАШЕГО, ОУМАЪ-
КНИЖТИ И К ТОМЪ НЕ ГЛАТИ“.

3. И АВІЕ СЛОВОУ ПОСАДОВА ДѢЛО. БЪНЕЗАПЪ
БУ НѢКЪМЪ БЫ(С), И ВЕЛЕРѢЧИВЫИ ОНЪ АЗЫКЪ ОУМАЛЪЧЕ,
И ПРЪСТОМЪ ПОМАКАА, СЪОЕ ПРОШАШЕ КРЪЩЕНІЕ.
СИЦЕ НИЖЕ ЧЮДЕМЪ ¹⁷¹ БЪ НАПРАСНЫИМЪ ПРЪМЪКНЕ-

164 N: похвалоу, dar P³: хулаа. — 165 Scris: црковныиымъ. — 166 Completat după P³ și, respectiv, după N; omisiunea evidentă din mss. se datorește, probabil, faptului că s-a trecut pe o pagină nouă după cuvîntul разгласію, copistul confundîndu-l cu съгласію; această omisiune s-a transmis și în Z. — 167 N, Z: написавъ; în alte msse (inclusiv P³), ca și aici, mai puțin corect.

XV. 168 P³: la fel (~ сн); în N greșit: Ѣлиньскый, corectat de Kalužniacki, în ediția sa, după alte msse. — 169 N, P³: же. — 170 Propoziția de la мншга pînă la sfîrșit, omisă inițial la copiere, a fost adăugată în josul paginii, cu un semn de trimitere. — 171 N: чюдесем, P³: чюдѣсемъ.

нїемъ ннвгда бывшаго вѣка въ овца прѣтвори.
И вѣземъ печать стго крщенїа, съедини сѧ пра-
вославныи(х) стадоу н, нже вчера досадите(а),
нннѣ похвалникъ истиннень показа сѧ.

4. Беланкын оубо¹⁷² Квинстантинъ, зра окръсть
себе ш(т)чѣскын ликъ, несказаннѧ нмѣаше ра-
до(с) ш ни(х)¹⁷³ и вѣскон чѣсти тѣ(х) сподо-
блѣаше, | вѣскѣ обнано тѣмъ подавал, нже на
потрѣбѣ.

5. Вѣскѣм же мирнаа гвнѧцимъ и единомы-
слнѣ належжци(м), едни Ступетстїи пакы начи-
наахъ раздѣры вѣвестн¹⁷⁴ цркви и неоукротимѧ
враждѣ, такоже и црѣ на гнѣвъ подвижнѣти, нже
и посланїа къ скорѣ написавъ, оутверждаенна ш(т)
сѣввра вѣсего, наказоужщаа и(х)¹⁷⁵ н¹⁷⁶ миръ
нмѣти междуу совож, къ снмъ и вратїа тѣ(х)
и сѣслоужителя нарицаа и црковныи(х) дв҃гма(т)
тѣмъ оусрѣдно дрѣжати сѧ закѣшавѧ.

XVI. 1. По си(х) и дрѣгѣе бгѣоугодно поуча-
ше сѧ сѣтворити дѣло. Макаріѣ бв, оццоу
тогда Іер(с)лѣмьскомуу еп(с)кпоу, сѧ мнвгымъ
моленїамъ сїж вѣржчи слоужеж, тако да, егда
сѧ бѣмъ въ Палестинѣ вѣзвратит сѧ, сѧ оусрѣ-
дїемъ мнвгома спснтелныи изыскати грѣвъ, въ
немже животворащее Хѣо положено бы(с) тѣло,
нмже ш(т) тлѧ въ нетлѣнїе прїндоухмъ, нмже,
тѣмъ нзмѣнше сѧ, бгѣоразоумїа просвѣтихум сѧ
свѣтома, къ снмъ и на кранїевѣ Гогоож, и о
семъ ш(т) сп(с)нтелнаго подвижема дѣа.

2. Мѣжїе бв испрѣва бгѣоврннн и невѣрнн, по
спснѣнїи тогда стр(с)тн завнстїж лютож вдрѣ-
жннн, тѣмѣ и забытїоу подвижшѧ (с) прѣдати
вѣсечѣстныи онъ грѣвъ, такожде и кранїево
пр(с)тоѣ мѣсто, нж и животворащее оно дрѣво,
нмже миръ спсе сѧ и мѣчнтель попрањ бы(с) и
сѣлрѣть оумрѣцкена бы(с), конечномоу потѣ-

— 172 Z adaugă: же. — 173 Z: la fel; N: о ннхъ радость; P³: ш ни(х) нмѣше
радо(с). — 174 Corectat de Kałuźniacki, în ediția sa: вѣводити (in N, P³ etc.,
ca și aici). — 175 P³: тѣ(х). — 176 N, P³ omit.

16r

цаше¹⁷⁷ сѧ прѣдати безвѣстїѣ. Стн оубо врѣтопъ,
въ немже живонисныи и | спснтелныи спсовъ
бѣше грѣвъ, въ глѣбннѣ сѣлау ископавше и каме-
нїемъ безмѣрныи(м) насылавше, без вѣсти¹⁷⁸
вѣскѣскы сѣтворншж мѣсто. Таже и еше на
высвтѣхъ вѣзвыснше мнвжаншжѧ, каменнымъ
потвномъ потонїасшж, дондеже долѣ нѣгдѣ
мнвгы(м) насыпанїемъ бж(с)твнѣхъ пещерѣ до
конца без вѣсти сѣтворншж.

3. Таже что? Нижѣ снмъ безвѣстїемъ доволни
быша нж и на болшее вѣсвѣанїе себе не пошж-
дѣшж, трѣбнше бв тоу сѣтворншж мрѣтвнмъ
и бездоушныи(м) идвалшмъ, бл҃гднѣн глѧ Афр-
одитѣ, и сквернныа нхъ жрѣтвы въ немъ нео-
скѣдно сѣдѣваахъ. Мнвгымъ же и длѣгымъ
прѣше(а)шн[м]¹⁷⁹ лѣтвмъ, конечномоу невѣдѣ-
нїѣ¹⁸⁰ прѣданъ бы(с) и толнко, еанко ннже црѣ,
нн коннъ, нн намѣстннкѣ¹⁸¹, ннже ннѣ ннктоже
оувѣдѣти вѣзможе стѣхъ шнѣхъ мѣсть знаме-
нїе кое.

4. О снхъ оубо бл҃говѣрныи Квинстан'тинъ бл҃же-
ннаго оувѣднвъ Макаріа, Іер(с)лѣмьскаго еп(с)кпа,
не сладко нмѣаше, аще желаемое не полоучнть.
Бѣ си(х) оубо вещьѣхъ доврѣ томоу нмѣщоу
мѣре¹⁸² скож, степса бл҃енѣ, и вѣскѣ тон цр(с)каа
вѣржчи, самовластно и невѣзвранно вѣскѣ дѣн-
ствовати цр(с)каа.

XVII. 1. Сѣввроу оубв сѧ вѣскѣкож ш(т)-
поушеноу бывшѣ чѣстїж и вѣскѣкѣ кѣждо свон
ч(с)тнѣ вѣспрнати прѣствѧвъ, радость ннзгланна
вѣсѧ испѧннн вѣселенжѧ и миръ бжїи прѣнмѣше
вѣселенскыѣ црквы вѣсѧ и ннчтоже | нно вѣ
слышатн, развѣ бл҃годарестѣвныа къ Боу вѣзсн-
лаемы гласы и др(а)дское оно ш(т) вѣскѣ(х)
пѣваемо пѣнїе, еже: „Бѣ, оушнма нашнма оуслы-
шахумъ, шїи нашн повѣдашж намъ дѣло, еже
сѣдѣла въ дни нхъ, въ дни прѣввѧ“.

16v

Ps. XLIII, 1.

XVI. — 177 P³: la fel; N: потѣра. — 178 În mss. greșit: мѣсти
(corectat după N). — 179. Completat după N. — 180 În mss.: невѣдѣ-
тїѣ (corectat după N). — 181 N: намѣстннн, P³: намѣст'ннн. — 182 X,
Z: la fel; N, E și majoritatea celorlalte msse: матерѣ, P³: мѣтерѣ.

2. НѢ НИИѢ НЕ [вѣ]¹⁸³ прѣвѣа дни слышахумь, нѢ вѣ наша дни видѣхумь высокѣа мышцѣ н слава вѣселинаго Бѣ и, ꙗкоже слышахумь, тако и видѣхумь вѣ градѣ Гѣ слы, вѣ градѣ Бѣ нашего, вѣ цркви глѣ Бѣ живаго, ꙗже е(с) стѣпъ и оутвѣржденіе истинѣ, о нем же нѣкто вѣспѣваѣ глѣаше: „Прѣславнаа възглѣашѣ сѣ о тебѣ, граде бѣжн“, вѣ наже събра на(с) прѣбѣлгын Бѣ ради своего единнороднаго сѣа блг(д)ти, вѣ еже единѣ¹⁸⁴ истиннѣа вѣсѣ(м) оуяснити вѣрж. Прочее вѣзве(с)лхумь сѣ в рекшн(х) намь: „Бѣ дврсы гнѣ вѣндѣмь“ и: „Бѣзлюбихумь, Гн, блголѣпнѣ домоу твоего и мѣсто вѣселенія славы твоеѣ“.

Ps. LXXXVI, 2.

Cf. Ps. LXXXIII, 2.

Ps. XXV, 8.

3. И не нѣцн и нѣцн, нѢ вѣсѣ коупно вѣселенаа, в(т) единного бж(с)твнаго дѣа озарена бывши, единодѣшное вѣспѣваемь блгодареніе, глѣше: „Белен Гѣ, хвалены сѣла вѣ градѣ Бѣ нашего, вѣ гврѣ сѣѣи его“. Немь велнкъ есть, ꙗко вѣ истинѣ, храмь его, высокѣ же и длѣгъ и красенъ добротѣа паче вѣсѣ(х) црковы члѣскыхъ¹⁸⁵. Тѣмъ же и краснѣа вѣ немь похвдиша нугы, благовѣстоуѣщѣа вѣсен вѣселенѣи мирѣ н блага. Белен Гѣ и творѣа чюдеса единѣ, славнаа же и чю(д)наа, имже нѣ(с) числа. Белен, прѣмѣнѣан врѣмена и лѣта, | прѣмѣнѣан црѣ н дрѣугѣа оустраи, не к томоу¹⁸⁶ вѣрнѣа, нѢ н невѣрнѣа.

Ps. XLVII, 1.

17г

4. Белнкодѣистѣвннхъ вѣсѣчьскы(х) вл(д)ка, единѣ имѣан бесѣмртнѣ, вѣсего мира сѣдѣтель, единннхъ н тѣнѣде Бѣ, емоу же н¹⁸⁷ новѣа вѣспѣваемь пѣ(с), глѣше: „Белен Гѣ¹⁸⁸ н велѣа крѣпо(с) его н разоумоу его нѣ(с) числа, ꙗко вѣздвиже рѣгъ спсенія нашего ради новаго Дѣа, Квнстантина, н нзбавн на(с) в(т) врагѣ наши(х), н лѣста потрѣбн сѣ н вѣра процѣте н блгочестнѣ вѣсѣ исплѣни земла“. Тѣмже н бѣгов(т)цѣ Дв(д)ѣ обрадованнѣ нѣкако вѣсѣа земнѣа¹⁸⁹ сѣзываетъ къ веселѣс квнцѣа, вѣпнѣа: „Бѣси ѣзыци, вѣс-

XVII. — 183 Completat după N, P³; lipsește și în Z. — 184 N, P³ adaugă: и. — 185 Aici, după toate aparențele, în N o notă marginală a lui Vladislav Grămăticul: ижежекаа цркви. — 186 N: не тѣмо, P³: ~ ѣ ~. — 187 Lipsește în N, P³. — 188 N, P³ adaugă: нашѣ. — 189 N: земельныѣ, P³: ~ іе. —

Ps. XLVI, 1—3. ПЛЕЩАТЕ ¹⁹⁰ рѣками, въскликните Боу гласомъ радости, яко Гѣ вышнїи страшень црѣ по вѣсе земли, яко вѣщри сѧ Бѣ надъ азыки“.

XVIII. 1. Тогда оубо блженномуу Макариѣ, Іер(с)лимьскомуу еп(с)кпоу, прше(д)шоу на събвр', црѣ повелѣ, оше(д)шоу тамо изыскати мѣсто стго Хѣ, Бѣ нашего, въскрѣсенїа и кранїекж Гвалгоож и животворашее дрѣво. Бѣ си(х) оубв добрѣ имѣ и мтрѣ ¹⁹¹ свож, стѣшж ѿленж степса ¹⁹² црѣ и въсктон въ ржчи цр(с)каа самовластно владати.

2. Брѣмени оубв немнвогоу прѣше(д)шоу, зреть въ видѣни свѣтла нѣкоего, неказаннымъ сіаща свѣтв(м) и тон повелѣваща въ Іер(с)лмь понти иже ш(т) Ісден зависти ради, съкрѣвеныи живоносныи гршбѣ и стѣншаа мѣста съживодав'цемъ кр(с)томъ прилежно изыскати. Ибїе | оубв възбѣнжвши, възлюбленномуу сновн въсктвлена оустрои. Нензр(ч)нымъ оубв радости исплѣн сѧ о семь црѣ, слышаное на дрѣло тѣщааше сѧ извести и, мтри оубв въскѣж оуготовлѣ чѣсть и мнвжство богатства мнво давь, въ Іер(с)лмь тж ш(т) поусти.

3. Сїа же яко слышавъ блженныи Макариѣ, Іер(с)лмьскыи еп(с)кпъ, съ въскѣкож чѣстїж блженжмоу срѣте ѿленж. И въ градъ въшедше, не по мнвшѣ желаемое съ тѣщанїемъ нскати начаשא, алчаще и постаще и мвлаще сѧ прилежно

— 190 N: въсплщайте P³: ~ къанте.

XVIII. — 191 N: матрѣ, P³: мтрѣ. — 192 N: степса; in M², степса e inlo-
cuit cu посла, „was jedoch weder durch die wahrscheinliche Bedeutung des
Wortes noch durch den logischen Zusammenhang gerechtfertigt erscheint“
(Kałuźniacki, ed.cit., p. 130, nota 1).

и въсѣко твораше о семь тѣша-
ніе. Нѣже чюдесема Бѣ не прѣ-
зрѣ на мнѡсѣ толнко тѣ(х) тѣша-
ніе бездѣлно показати, нж въ
сѣнѣ блженомѣ Макаріѣ по дро-
бѣнѣ въсѣ(т) крѡ. Індіанѣс бѡ
црѣю ннѡгда капнше врѣхоу живо-
носнаго сѣтворшоу грѣба и коу-
мирѣ скврѣнныж іфрѡднты въ
немѣ поставлѣшоу, мнѡгочѣстна
того оустронлѣ бѣше.

4. Блженнаа же въ истинѣ Елена,
яко цр(с)кое начало въ рѣкоу н-
мѣа, съ блженнѣшнмѣ Макаріемѣ
капнше до конца разорн. Мнѡжѣ-
ство много¹⁹³ хуטרѣемѣ се съдѣ-
авшнмѣ, въ глѣбннѣ же мнѡго
сѣлѡ ископавшемѣ, авіе живоно-
сныи шви сѣ грѣбѣ и краніево мѣ-
сто н къ вѣстокомѣ, блнзоу сн(х),
трн крѣсти¹⁹⁴ погрѣвенн. Мнѡжѣае
же не еще потѣщавше сѣ, обрѣтѡ-
шѣ и ч(с)тныѣ гѣвздіѣ, нмнѣ
скврѣнныѣ бѣооубнцѣ бж(с)тѣ-
вное Хѣ Бѣ пригвоздншѣ тѣло.

18:

5. Недооумѣ|жшнм же, которое е(с)
дрѣво, нже Хѣ и Бѣ плѣть поно-
снвшеѣ, н блженнѣи Еленѣ въ велн-
цѣ печалн сжшн, оупрѣмждрѣ-
еть Бѣ своего архіереа чюднѣ же
н бѣолѣпнѣ. Нѣкоторон бо ѡ(т)
нарѡчнтнн(х) жень н блгорѡдны-
н(х), недѣгомѣ сѣдрѣжнмѣ сѣлѣ-
ннмѣ н до конца живота ѡ(т) ча-
дннѣ¹⁹⁵ послѣднѣа дышжшѣ, при-
лѡжнша котороеждо дрѣво, н
авіе позна сѣ животворнвын кр-
(с)тѣ. Яко бѡ тѣчнѣ мрѣтвон при-
коснѣ сѣ, авіе напрасно здрава
до конца оустрон сѣ, славаши н

— 193 N: мнѡжѣствѡм мнѡгѡм; P³: ~ много. — 194 Adāngat deasupra rin-
dului. — 195 N, P³ adaugă: н.

бл̄годарѣши прѣвл̄гаго Бѣ. Сѣа же въ истинѣ прѣвл̄женаа Елена, неизгладныѣ испл̄вши¹⁹⁶ съ радостн, бл̄годарестъвъѣмъ ш(т) ср(а)ца¹⁹⁷ възснлааше къ Боу пѣсни: „Бл̄годарѣ тѣ, — гл̄аши — сла(а)-чаншн Ісѣ, яко достоинѣ ма сѣши снцевѣн бл̄годѣти спо(а)бнл̄ еси“.

б. Слѣхоу же о семь по възсждоу пронесоу (сѣ), множества мнѣга нарѣди събраше сѣ на видѣнїе живодавца кр(с)та. Бл̄женын же патріархъ Макаріе, възшедь на авѣнн¹⁹⁸, шлена того възсѣмъ показа. Сѣа же Елена, въземши часть ш(т) ч(с)тнаго дрѣва, съ мнѣсѣмъ страхомъ и бл̄гоговѣнїемъ съ ч(с)тными гвѣз(а)мъ: оу себе ч(с)тнѣ хранѣше, тѣшж сѣ снѣвн въ Бизантїѣ та ш(т)нести, прочее же ч(с)тномъ прѣда(с) Макаріѣ на показанїе иже по томъ быти хѣташнмъ родовѣмъ.

XIX. 1. И по семь цр̄ца повелѣ цр̄ковь създати на мѣстѣ, идеже, животвораши обрѣте сѣ кр(с)тъ такожде же¹⁹⁹ и на ч(с)тнѣмъ грѣвѣ стго Хѣ, Бѣ нашего, възскресе-нїа и дрѣгѣ на кранїевѣ мѣстѣ. И въ Геосманн же сѣлѣ ч(с)тнаѣ възденїе цр̄кови въ нмѣ прѣславнѣ | бѣцѣ, идеже тож стѣншнне(с) грѣвѣ. И якоже мнѣши гл̄ать, то мѣсто быти мѣлѣ плачевнаа и потокъ Кедръскы и мѣлѣ Івасафатова и вртогра(а), въ немже Гѣ прѣданъ бы(с), и мѣсто, на немже помолн сѣ Гѣ въ ношн, въ нем же прѣданъ бы(с).

18v

— 196 P³: la fel; N: испл̄вши. — 197 ш(т) ср(а)ца lipsește în N (există însă în P³). — 198 N: ам'ѣнн, P³: амѣнн.

XIX. 199 Lipsește în N (există însă în P³).

2. Къ въстѣком же, на Єлєвнскѣмъ вѣзше (А) ши гѣрѣ, ѡ (т) неж же облакомъ Гѣ на нѣса вѣзати бы (с), и тамо чьстнѣ сътвори цр̄ковь. Та же на грѣвь съше (А) ши Лазарѣвъ въ Бѣаниѣ двѣ пѣприци ѡ (т) града ѡ (т) стожщи, и тѣплыми того омочивши слѣзами и прилежно помолши сѣ, и тоу въ нѣмъ стѣго и праведнаго Лазара вѣз (А) виже храмъ. По семь на Іѡрданѣ²⁰⁰ скѣмъ пондерѣкѣ, въ нем же Гѣ вѣсемирныи потоци грѣхъ, и тоу славнѣ вѣздвѣже цр̄ковь. Іѡрдан же прѣшедши и пещѣрѣ²⁰¹, въ нем же ч (с) тѣни пр (А) тча поживе, обрѣтши, цр̄ковь сътвори въ нѣмъ кр (с) ттелево. Та же на мѣсто, ѡ (т) негоже Иліа на нѣо вѣзати бы (с), ше (А) ши, и тамо цр̄ковь оустроити повелѣ въ нѣмъ пр (о) р (о) ка.

3. Четырем же днѣмъ пѣть поше (А) ши, гра (А) Тѣверѣадскыи постиже и мѣсто дванадесѣтепрѣстѣланое, сице обьчнѣ зовомо, обрѣтши²⁰² на нем же и пѣть хлѣбъ оумнѣжи и пѣть насытитѣ същѣ, та же въ Капернаѡмъ зовомое село, тоу съще близѣ, идеже поживе Гѣ, — тоу бѣ бы (с) и бѣгословковъ домъ, идеже сѣсъ съ оученикы таниѣмъ сътвори вечерѣ, тоу же и сътнѣково бы (с) чюдо, идеже, покрѣвъ разѡрше, свѣснѣшѣ раслабленаго, сѣа вѣсѣ о | крѣсть Тѣверѣады блѣженаа Єлена ѡвше (А) ши мѣста, ч (с) тнѣмъ на ни (х) повелѣ вѣз (А) вигнѣти храмъ въ славѣ сѣса и вл (А) кы нашего²⁰³ Хѣ Бѣ. Та же на мѣсто ше (А) ши, идеже Хѣ крѣвоточнѣжѣ нецѣли, въ нѣмъ животворѣщаго кр (с) та вѣз (А) виже цр̄-

19г

— 200 Litera и completată după N. — 201 N: пещерѣ, P³: ~ 8. — 202 N adaugă: на нем же Господь нашъ съде, оучилъ вѣше (P³: la fel). — 203 Z: спаса нашего и владимѣж.

КОВЪ. И Ш(Т) ТЖДОУ МЪСТО ДОСТИЖЕ, НА НЕМЖЕ ХС ЧУДОДОѢНСТВОКА СЪ ПАТИМИ ХЛЪБЫ И ДѢМА РЫБАМА, И ТОУ Ч(С)ТНЖА ПОВЕЛѢ СЪЗДАТИ ЦРКОВЪ.

4. НА ТІВЕРІАДСКОЕ ЖЕ МОРЕ Ш(Т) ТЖДОУ ШЕДШИ, ИДЕЖЕ ПОВЪСКРСЕНИ ЛШВАШИМЪ ОУЧЕНИКШМЪ ШВИ СЛ СПЪСЪ, ИДЕЖЕ И ХЛЪБЪ ПОКАЗА И РЫБЖ НА АГЛЕ (Х), ЕГДА И СТО²⁰⁴ И ПАНДЕСАТЬ²⁰⁵ И ТРИ ОУЛВШИША РЫБЫ²⁰⁶, ВЪ ИМА СТЪХЪ АП(С)ЛЪ СЪЗДАТИ²⁰⁷ ПОВЕЛѢ²⁰⁷ ЦРКОВЪ. Ѡ(Т) ТЖДОУ ЖЕ ОШЕ(Д)ШИ ПЪПРИЦИ²⁰⁸ ДѢК²⁰⁸ И МАРІА МАГДАЛИНИ ОБРѢТШИ ДОМЪ, И ТОУ ЦРКОВЪ ПОВЕЛѢ СЪЗДАТИ. ТАЖЕ ВЪ ГРАДЪ ТІВЕРІАДСКЫ ВЪШЕДШИ И ДОМЪ ТЪЦЪЖ ПЕТРОВЖ ОБРѢТШИ, ВЪ НЕМЖЕ, Ш(Т) СПСА ИСЦЪЛЕНА БЫВШИ, СЛАВЖ ВЪЗСЛАШАШЕ И ТОУ ВЪ ИМА СТГО И ВРЪХОВНАГО АП(С)ЛШМЪ²⁰⁹ ПЕТРА²¹⁰ ВЪЗДВИЖЕ ЦРКОВЪ.

5. Ѡ(Т) ТІВЕРІАДЫ ЖЕ ВЪЗДВИГШИ СЛ И ШЕСТВОВАШИ КЪ ЗАПОДОУ СТАДІН ДЕСАТЬ, ВЪЗЫДЕ²¹¹ НА ѠАКВРСКЖА ГВРЖ, ИДЕЖЕ ВЛ(С)ВИ МЕЛХИСЕДЕКЪ ЯВРААМА, И ПОНСКАВШИ МЪСТО, НА НЕМЖЕ²¹² ПРКШВРАЗН СЛ ГЪ НАЦЪ ІС ХС, И ОБРѢТШИ, И ТОУ ЦРКОВЪ ВЪ ИМА СПСОВО ЖЕ И СТЪХЪ АП(С)ЛЪ ПЕТРА И ІАКВКА И ІВАННА ВЪЗ(Д)ВИЖЕ. ТАЖЕ ВЪ НАЗАРЕОЪ ОШЕ(Д)ШИ И МЪСТО ИЗЫСКАВШИ, НА²¹³ НЕМЖЕ ГАВРІНАЛЬ РАДО(С) КЪ ДѢКИ ПРНЕСЕ²¹⁴, ЦРКОВЪ СЪКЛАВ КРАСНЖ ВЪ ИМА ПР(С)НО ДѢКИ²¹⁵ ВЪ |З(Д)ВИЖЕ. Ѡ(Т) ГРАДА²¹⁶ НАЗАРЕТА ВЪЗДВИГШИ СЛ,

19v

—204 De aici începe textul slavon al *Învățăturilor lui Neagoe Basarab* (Inv.), mss. 313 de la Biblioteca Națională „Chiril și Metodie” din Sofia, ff. 1–6. Subliniem în text pasajele preluate, iar în note marcăm diferențele și modificările introduse de autor din necesități de aranjare a textului. — 205 N: пет'десят. — 206 Inv. adaugă: и тоу. — 207 În Inv. cele două cuvinte sînt inversate. — 208 Inv.: inversate. — 209 Inv.: ап(с)лш. — 210 Inv.: Петрш. — 211 Inv.: precede таже. — 212 Inv.: на немже и. — 213 Inv.: вл. — 214 Inv.: adaugă: и тавмо. — 215 Inv.: Бѣци. — 216 Z: la fel; N, P³ adaugă: же. —

постиже мѣсто ²¹⁷ Кана Галіленское, въ немже Симона Кананита бракъ бы(с), идеже ²¹⁸ Хс̄ н водѣ на вино ²¹⁹ прѣтвори ²²⁰.

6. Таже въ Бѣтлемеа ошедши, w(т)стожъ w(т) ст҃го града стади шесть, и тамо црковь ²²¹ великѣ и кр(с)товиднѣ създа ²²² въ нмѣ Гѣ нашего Іѵ Хѣ ²²³. Ѡ(т) Бѣтлемеа же изше(а)ши, изыска мѣсто, идеже ²²⁴ w(т) Ирода извѣнни быша ²²⁵ ст҃ин младенци, и тоу въ нмѣ ихъ црковь въздвиже. И w(т) тѣдоу прѣше(а)ши, обрѣте мѣсто, на немже аггль ²²⁶ бл҃говѣсти пастыремъ радо(с) великѣ, и тоу црковь въ нмѣ прч(с)тыа бѣж и Іосифа овержника въз(а)виже.

7. Бъзыде же и въ ст҃ын Сіионъ, на высотѣ сѣщюу ²²⁷ ст҃го града, къ югоу ²²⁷, на немже бл҃женна Елена прѣкраснѣ създа црковь, въ высотѣ же и дл҃готѣ ²²⁸ шашкомъ покрывши. Раздѣли же и мѣста ²²⁹, въ ни(х)же кождо чудо бы(с): w(т) деснѣа сео страны храма жилища ²³⁰ Хѣѣ(х) оученикъ и ап(с)лъ, идеже съкрыша (с) страха ради Іоудейска, идеже и прѣ(д)ста нмѣ сп̄съ затвореномъ сѣщемъ дверемъ; w(т) лѣвѣа же порфиры стл҃пѣ ²³¹, идеже за выа свѣзанъ бы(с) Хс̄; цркве же о деснѣа чл҃сти оумывалница, идеже сп̄съ оученик(м) нмгы оумыть, идеже и съх(а) ст҃го дѣа бы(с) на ст҃ыа ап(с)лы; w(т) лѣвѣа же грѣвь дѣа пр(о)рка. Сътвори же и Каифинъ дворъ ²³² црковь въ нмѣ ст҃хъ ап(с)лъ Петра и Павла. Ѡ(т)стонт же ст҃ое въскр̄сеніе w(т) ст҃го Сіиона единно пѣприце. Не

217 N, P³: село. — 218 Inv.: precede Таже. — 219 Inv.: Хс̄ прѣложи водѣ въ вино. — 220 N, P³ adaugă: и храмъ священнѣнши тамо сътвори; Inv.: и црковь сътвори. — 221 Inv.: precede идеже Хѣ Бѣ нашъ пѣтѣа ради са. — 222 Inv.: съз(а)лъ. — 223 Inv.: въ нмѣ Хѣ Бѣ нашего. — 224 Inv.: precede Таже. — 225 Inv.: извѣнни бышѣ w(т) Ирода. — 226 Inv.: precede Таже идеже. — 227 Inv.: къ югѣ сѣщи. — 228 Inv. adaugă: и. — 229 In mss. мѣсто (corectat după N). — 230 N, P³: жилище. — 231 E, X, Z, D², M², O², C³, E^o, P³ și alte msse: la fel (стѣлаъ sau стѣла); N: стѣлаы. — 232 In X urmează un n de prisos. —

20:

ТѢЦІА ЖЕ ²³³, НЛ И ННЫ МНВГЫ И РАЗЛИЧНИ СЪТВО-
РН ²³³ ЦРКВН: ВЪ АДВАН ПР(О)РКА ІЕРЕМІЖ ²³⁴, НА
ИСТОЧНИЦѢ СІАВАМАН И СТѢМЪ ЛНӨВСТРАТѢ
СТѢМЪ ВУРОУ ²³⁵ И ІВАННОУ ХРАМЪ ²³⁶ И ОУ ДЖБА
ІМЕРІНСКА ²³⁷ И НА СЕЛѢ СКЖДЕЛНИЧН.

XX. 1. СІА ВЪСѢ ОУСРЪДНО, ДОБРѢ ЖЕ И
Ч(С)ТНѢ ОУСТРОВЕШИ СІАА И БЛАЖЕНАА БЛЕНА ²³⁸,
СЪЖИТЕЛНИЦА КИВНСТАНТОВА, МТН ЖЕ БЛЖЕНАДО
КИВНСТАНТИНА, МНВЖЪСТВА МНВГА СЕЛ ЖЕ И ГРА-
ДВѢ ЦРКВАМЪ Ш(Т)ДА(С) И ННА МНВГА СТАЖАНІА
БЕСЧ(С)ЛНА ²³⁹. ЗЛАТМ ЖЕ, И СРЕБРОМЪ И КАМЕНІЕМЪ
И БИСРОМЪ СТЪМЪ ОУКРАСИ ИКВНЫ И СТЪМЪ ЖЕ ТАКОЖДЕ
И Ч(С)ТНЫМЪ СЪСЖДЫ ²⁴⁰. ЗЛАТА ЖЕ МНВГА И БЕС-
ЧИСЛНА ²⁴¹ ЦРКВАМЪ И ОУБВГЫМЪ РАЗДА(С) ²⁴².

2. СІАГО ЖЕ ПАТРІАРХА МАКАРІА ²⁴³ МНВГЫМИ
ДАРМИ ПОЧЪТЬ ²⁴⁴, ВЪЗВРАТИ СЛ КЪ СВОЕМОУ СІОУ
И ВЕЛКОМОУ ВЪ ЦРѢ(Х) КИВНСТАНТИНѢ, НОСАЩИ ²⁴⁵
И АЖЕ ХРАНѢАШЕ Ш(Т) Ч(С)ТНАГО И ЖИВОТВОРЩАГО
КР(С)ТА ЧАСТЬ И Ч(С)ТНЫМЪ ГЕВЗДІАМ СІСОВЫ. ПРИ-
ШЕ(А)ШИ ОУБЕШ ВЪ БИЗАНТИЖ, МНВГОЧЪСТНѢ Ш(Т)
СІА ПРИАТА ВЫ(С). РАДОСТИ ЖЕ МНВГЫ ЦРЬ ИСПЛЪ-
НЕНЬ БЫВЪ ²⁴⁶ И ЧЛ(С) ЖИВОТВОРНАГО ²⁴⁷ ДРѢВА
Ч(С)ТНѢ И СЪ СТРАХОМЪ ОБЛОБЫЗДѢ ²⁴⁸, ВЪ ЗЛАТѢ
СКРОВНИЦИ ПРѢДАСТЬ ХРАНИТИ СЛ ²⁴⁹. Ш(Т) ГЕВЗДЕН
ЖЕ ЧАСТЬ НѢКЖЛ ²⁵⁰ ВЪ СВОИМЪ ²⁵¹ ШЛѢМѢ ²⁵²
ЗАКОВА ²⁵³, ДРОУГЖЛ ЖЕ ВЪ МАСИМѢ ²⁵⁴ СВОЕГО
КВНѢ ПОЛВЖИ, ІАКО ИСПЛЪНИТИ СЛ И ВЪ СЕМЪ
СЛОВЕШ ²⁵⁵ ПР(О)РЧЬСКОМОУ, ГЛАШОМЪ: „БЪ ДНЪ

233 *Inv.*: Не тѣцѣж же си сътворн. — 234 *N*, *P*³ și *Inv.* adaugă: и. — 235 *P*³: Кѣрѣ, *N*: Коуроу. — 236 *Inv.*: црковѣ. — 237 *Inv.*: Макаринска.

XX. 238 *Inv.* adaugă: црца. — 239 *Inv.* adaugă дарована. — 240 *Inv.*: оукраши стѣмъ иконы, такожд(а)е и стѣмъ съсжды. — 241 *Inv.* Злато же много и бесчисленно. — 242 *Inv.*: пода(с). — 243 *Inv.* adaugă: и. — 244 *Inv.*: почте дарми. — 245 *P*³: носаци; *N*: носци. — 246 *Inv.*: вы(с). — 247 *Inv.*: животворящаго. — 248 *Inv.*: облобиза. — 249 *Inv.*: Хранити сл прѣда(с). — 250 *Inv.*: нѣкаа часть. — 251 *N*, *P*³: своем. — 252 *Inv.*: шлѣмомъ своему. — 253 *Inv.* adaugă: и. — 254 *Inv.*, greșit: масниѣ. — 255 *Inv.*: словѣ. —

Zaharia, XIV, 20. ОНЪ БЪДЕТЬ НА ОУЗДѢ КИИѢ ЦРѢВА «СѢТОЕ ГѢ ВЪСЕДРЪЖИТЕЛѢ».

20v

3. И БѢ ПРОЧЕЕ ЦРѢ СВѢТЛО ПРАЗНОУА И ВЕСЕЛА СѢ И БЛАГОДАРА БѢ, СЪТВОРШАГО ЕМОУ ТАКОВАА И ТОЛИКА БЛАГА. И РЕВНОСТІЖ МНШГОЖ И РЪВЕНІЕМЪ ПОДВИГ СѢ, СЪТВОРИ КР(С)ТЫ ТРИ²⁵⁶ ПО ЧИСЛОУ, ПОКАЗАНОМОУ ЕМОУ НА БРАНЕ(Х), ПРЪВООЕ²⁵⁷ ОУБѢ ВЪ РИМѢ, ВТОРОЕ ВЪ БИЗАНТИИ, ТРЕТІЕ²⁵⁸, ЕГДА МШЕСТЬ СЪТВОРИ НА РЪЦѢ ДОУНАВ'СТѢИ. И НАРЕ(Ч)ИМА ПРЪВООМОУ ІСѢ, ВТОРОМЪ ЖЕ ХСѢ И ТРЕТІЕМОУ НИКА. ИРАКІЕМ ЖЕ ЦРѢМЪ НАРЕ(Ч)ИМЪ БЫ(С) ДИИКИТЪСЬ, СИРѢЧЬ НЕПОВѢДИМЪ, ИЖЕ И ДО ДНЕ(С) СТОИТЬ НА ВЕЛИКОМЪ ПОРФИРѢ СТАПѢ. ГЛЕТ ЖЕ СѢ Ш(Т) МНШГЫ(Х), ІАКО ТРИЦИ ВЪ ЛѢТѢ²⁵⁹ АГГЛА ГИѢ Ш(Т) ИСѢ²⁶⁰ СЪХОДИТЬ ВЪ ПОЛОУНОШИ И²⁶¹ ПОА ТРИСТЪЖ ПѢ(С) И КАДАН И ОСѢИѢА Ч(С)ТНЫ И НЕПОВѢДИМЪ КР(С)ТЬ: М(С)ЦА МАІА ВЪ СЕДМЫИ И М(С)ЦА СЕПТЕВРІА ВЪ ДІИ И ВЪ НЕ(Д)ЛА ТРЕТІЖ СЪМЪ ЧЕТВОРОДЕСАТНИЦЪ, ВЪ НАЖЕ И ПОКАИТЕМЪ Е(С)²⁶².

4. БЛАЖЕННА ЖЕ ЕЛЕНА, ВРѢМА НѢКОЛИКО СЪ СНОМЪ²⁶³ ПРѢБЫШИ, ВЪ РИМѢ ОТИДЕ И ТАМО, МАЛО ПОЖИВШИ ВРѢМА, КЪ ЛОУЧЫШИИ И НЕКОНЧАЕМѢИ²⁶⁴ ПРѢИДЕ ЖИЗНИ, ЛѢТШМЪ СЪШИИ НѢГ(Д)Е²⁶⁵ ШЕСЬДЕСАТИМЪ, ВЪСА ПО ЧИНОУ²⁶⁶ ДОБРѢ ОУПРАВЪШИ.

XXI. I. БЛАГОЧАСТИВЫИ ЖЕ И ВЕЛИКЫИ ЦРѢ КИИСТАИТИИ, ІАКО ВЪСЕ НАЧАЛСТВО²⁶⁷ ПО(Д) СОВОЖ ОУСТРОИ И МИРЪ БЖИИ ВЪСѢ ПРѢИМѢШАЕ²⁶⁸ ЦРКОВНАА, ВЕСЕЛѢШЕ²⁶⁹ СѢ ДШЕЖ И СЪШИИ(М) ВЪ ПОЛАТѢ

256 *Inv.*: трии кр(с)ти. — 257 *Z.*: прѣвѣ. — 258 *Inv.*: третїи. — 259 *Inv.*: лѣта. — 260 *Inv.* съ исе. — 261 *P³*: la fel; lipsește în N. — 262 *Inv.* adaugă o întreagă frază: И ш(т) толѣ запрѣтнѣ црѣ главнож кѣзник не распнати осѣж(д)енникы на кр(с)тѣ, іако кр(с)тѣ вл(с)вєнь е(с), а не проклетъ, іакоже прѣжде, іако кр(с)том ІсѢ ХсѢ спсєнїє миру сътвори. — 263 *Inv.* adaugă: же. — 264 *Inv.*: нескончаемѣи. — 265 *P³*: la fel; E: нѣгдѣ (са și în alte msse utilizate de Kaluźniacki; în unele negde); N: нѣгда. — 266 *N, P³ și Inv.* adaugă: и.

XXI. 267 *Inv.* adaugă: прѣмѣ. — 268 *Inv.*: прїимѣше. — 269 *Inv.*: веселѣшж. —

ЗАПОВѢДА, ЕИЦИ СЦЕННЫИМЪ КАСАЖТ СѢ КНИГАМЪ И ЕИЦИ ВЖ(С)ТЕНАА ПРОЧИТАЖТЪ СЛШЕСА, ВЪ ВГО-ВИДѢИЕ²⁷⁰ ОУМЪ ВЪЗВОДИТИ И ПРОЧИТАЕМЫИМЪ²⁷¹ ПРИЛЕЖНО ВЪНИМАТИИ ВЪ МЛТВЕ(Х) ЖЕ СТОЖЩЕ(М)²⁷² НА НѢО ВЪЗДѢВАТИ²⁷³ РЪЦѢИ Ш(Т) ОИЖДОУ ПОМОЩЬ ПРОСИТИ. КЪ СИМЪ И ДНѢ НЕДѢЛНЫИ²⁷⁴ ПРАЗНОВАТИ КОУПНО ВЪСѢМЪ ОУЗАКОНОПОЛОЖИ²⁷⁵, ІАКО ПРЪВЫ СЪ(Ш) ДНѢ И СП(С)НАГО СЪМОТРЕИА ШБРАЗЪ. СЦЕННИКЪ ЖЕ И ДІАКШНЫ ВЕЛИЦѢИ²⁷⁶ СПО(Д)БЛАЖАШАЕ²⁷⁷ ЧЪСТИ И МНШЖАНШАА ПѢИА ЖЕ И СЛАГОСЛОВІА И МЛТВЫ ВЪ ДНѢ НЕ(Д)АНЫ(И) ТВОРИТИ ВЪСА ВЪЗ(Д)ВИЖЕ ЧЛКЪ, ПО СЕМЪ И ПАТОЧНЫИ ПОСТИТИ И ПОЧИТАТИ ДНѢ, ПАМАТЫ РАДИ ИЖЕ ВЪ НЕМЪ СЪДѢАНЫИ(Х) НА ОБЩАГО СЪДѢТЕЛѢИ СПСА ХА, И СЪ ВЪСѢЦѢМЪ²⁷⁸ [ОУСРЪДІЕМЪ]²⁷⁹ И ВЪРОЖ ВЪ ЦРКВА(Х)²⁸⁰ ПОЖДАВАТИ ДАЖЕ ДО КОНЕЧНЫИ МЛТВЫ.

21r

2. СЪШИИ²⁸¹ ЖЕ ВЪ ВИНШТЕКЪ НАОУЧИ СИЦЕ: „ЕГДА НА БРАНЕ(Х) СЪЛОУЧИТЕ СѢ, ДО(С)ИТЬ НА ПОЛЕ ИСХОДИТИ²⁸² НА МѢСТО ЧИСТО²⁸³, И ТОУ ПРЪВѢ ВЕЗМАЛЪВНО ПООУЧИТИ СѢ И ТАКО, ІАКО ИЗЪ ЕДИИѢ(Х) ОУСТЬ, ПРИЛЕЖИЖ ВЪСПОУЩАТИ²⁸⁴ КЪ БОУ МЛТВЕЖ И ТОГО НА(Д) ВЪСѢМИ ВѢ(Д)ТИ БѢ, ВЪСѢКОМОУ БЛАГОДАВЦА²⁸⁵ И ГОРѢ ВЪЗДѢВАТИ КЪ БОУ РЪЦѢ²⁸⁶ ГЛАТИ (С)ИЦЕ: «ТЕБЕ ЕДИИГО, ГИ, СЪВѢМЪ²⁸⁷ БѢ²⁸⁸, ТЕБЕ ЦРѢ ЗНАЕМЪ, ТЕБЕ ПОМОЩИКА ИСПОВѢДОУЕМЪ. Ш(Т) ТЕБЕ ПОВѢДИТЕЛНАА ВЪСПРИАШ(М), ТОБОЖ КРѢПКЪА ПОКОРИШУМЪ²⁸⁹ ВРАГЫ. Ш(Т) ТЕБЕ

270 *Inv.*: бгояндѣиїи. — 271 *Inv.*: прочитажи(м). 272 — *Inv.*: стожи(м). — 273 *Inv.*: въздѣважи. — 274 *Inv.*: не(д)аныи днѣ. — 275 *Inv.*: възаконоположи. — 276 *Inv.*: велицѣ. — 277 *Inv.*: спо(д)облажи. — 278 *Inv.*: вѣемѣ. — 279 *Adaugat după N, Inv.* (*P³*: ~рь~); lipsește de asemenea în X și Z. — 280 *Inv.* adaugă: проваж(д)ати. — 281 *N*: Соушии, *P³*: соушии. — 282 *Inv.*: нзыти. — 283 *Inv.*: на мѣстѣ чистѣ. — 284 *Inv.*: испѣшати. — 285 *N*: благоу давца, *P³*: блгоу ~. — 286 *Inv.*: рѣцѣ къ БѢ и. — 287 *P³*: свѣми; *N*: свѣмѣ. — 288 *Inv.*: БѢ свѣмѣ. — 289 *Inv.*: повѣдиш(м).

начатынмь блгымы блг(д)ть познаваемь, на та
и въ бж(д)щн вѣкъ оуповаемь, тебѣ вѣсн бы-
хумь равн. Нашего црѣ длгожителна намь и
повѣдителѣ ²⁹⁰ съхранити мланм сѧ». Сице въ
скѣтоноснн не(д)лнн днѣ закнноположи тво-
рити ввннскымь чинумь и таквумь въ млтвѣхъ
къ Боу вѣспоушати ²⁹¹ глы.

3. Сам же себе въ прѣ(д)реченым днн затварѣ-
аше, единному ²⁹² бесѣдоум Боу, оумнеленым же
молба[ми] ²⁹³, на квлѣноу прѣклон сѧ, вебѣшан-
нн(х) молѣше ²⁹⁴ сѧ полоуцити блгъ. Въ сп(с)-
нмь же празничнм днн протѣлаше по(с) ²⁹⁵
вѣскѣкож крѣпостѣж дшевнож же и тѣлеснож,
бж(с)твна д сценнозрѣнѣа съверъшаа. Къ скѣ-
тажм же и скѣтоноснжм ношъ стѣж глѣ Пасхы
вѣсѧ ношъ днѣ твораше ²⁹⁶, прѣложъ ношъ ²⁹⁷
темижм на днѣ. По вѣсего вв | града ²⁹⁸ став-
пв(х) ламвады сѣлау великы вѣзжещн повелѣ-
ваше ²⁹⁹ и паче вѣскѣкого вгнѣ скѣт'лѣишн
испоушаахъ скѣтъ. И бѣ видѣти ношъ, скѣтомы
сѣлннмь прѣвѣсходѣшъ днѣ. Постигшоу же
дню, сп(с)номоу ³⁰⁰ блг(д)тълствоу подражам,
вѣсѣмь азѣквмь и нарѣдомоу блгоподателнж ³⁰¹
простнраше десницѣж, вѣсѣмь обнано вѣскѣ пода-
ваа.

4. Нѣкогда же и на вебѣ(д) еп(с)кпы призвавъ,
сицевое къ нимь подвиже слово ³⁰²: „Блг(д)тѣж
вѣсѣцедраго вл(д)кы Бѧ таковѣн спо(д)вн(х) сѧ
блг(д)ти, ыко вѣсѧ ³⁰³, иже прѣж(д)е мене,
прѣквзѣити црѣ и вѣоразоумѣс спо(д)вн(х) сѧ,

— 290 *Inv.* повѣдителнаа. — 291 *Inv.* адаугă: гласы н. — 292 N: единн
единному, P³: ~ единнм8, *Inv.*: ~ единнм8 (primul cuvînt lipsește și în Z).
— 293 Completat după N. — 294 *Inv.*: молѣшж. — 295 *Inv.* адаугă: н.
— 296 *Inv.*: творѣ. — 297 *Inv.*: прѣложно ношеднѣтѣо. — 298 *Inv.* адаугă: н.
— 299 *Inv.*: вѣвѣлѣвашж. — 300 *Inv.*: спѣовѣс. — 301 *Inv.*: азѣкв(м) вѣоподатнж
и (на)рѣдо(м). — 302 *Inv.*: слово подвиже. — 303 *Inv.*: вѣскѣ(х). — 304 *Inv.*:
спо(д)вн(х). —

ѡкоже никтоже инь. Къ сим же и вашего бл(с)вѣ-
нїа насландти сѡ спод(д)вн(х) сѡ, твлнкы(х)
w(т)цѣ, твлнкы(х) аггль, толнкы(х) вжн(х)
сѡгь. Нж понеже инь чннь по агглѣ(х)³⁰⁵ Бѣн
првблнжаш сѡ, кромѣ сѣльскаго нѣ(с), желанїе
нмѣж мнвого, аще моцно бн³⁰⁶, ѡко да и азь
Бѣн себе ва(с) радн³⁰⁷ првблнжж³⁰⁸ и сѣльскаго
спод(д)вн³⁰⁹ сѡ дара“.

5. Ѓни же къ немоу тнхумь лицемь и радо-
стнож w(т)вѣшаш³¹⁰ дшеж: „Ты³¹¹ Бѣмь постав-
лень еси еп(с)кпь. Послѣдованїе оубв слвоу³¹²
расматрѣа, обладаемьа вѣсѡ сѡматрѣн³¹³ ѡко
w(т) Бѣ тебѣ вѣржчени и, еанка ти сна³¹⁴, блгоц-
ствво проважди житїе и тѣ(х)ж(д)е вѣнець и
почьстен сѣльскы(х) несоумненно вѣспрїнмеш“.

XXII. 1. Прѣлжкавыи же діаквлъ, не трѣпа
на мнвѣ Хѣо къ сѡмирени быти стадо, пакы
на црковь велнкж подвиже брань, нж сїа оубв
послѣж(д)е. Млѣвѣ, оубв подвигши сѡ не малѣ
тогда и мл|тежоу мнвогоу на вѣсѡ мападшоу, —
наснаїѣ бв мнвогоу вѣставшоу радн атекнннж,
снрѣ(ч) радн бесчадїа, — и w(т) властен наснаїе
нарвдw(м) мнвжаше сѡ. Нж вѣлюбезныи црѣ
се оутолн, вѣзаконн(в) снце: „Ико нже w чадѣхъ
потѣшавши(х) сѡ родити и не мвогши(х)³¹⁵ ро-
дити мнлованїѣ спод(д)внѣвати, а нже вѣ цѣлwmж-
дрїи и вѣздрѣжани пожнвшнмь и бесчаднмь
бывшнмь чюднтн сѡ достонтъ и тѣхъ не озло-
вѣтн“.

2. И по семь вѣзаконн w(т)нж(д) Евреумь
хр(с)тїанина не нмѣтн раба, нж вѣсѣкж свободаж
томоу даати; таже и не хвтѣщн(х) женнтн сѡ,
нж тако къ чнстотѣ прѣвѣвѣ(т)н³¹⁶ нзквлнв-

305 *Inv.*: агглѣ. — 306 *Inv.*: аще бн моцно было. — 307 *Inv.*: азѣ ва(с) радн
Бѣн. — 308 *Inv.*: адауга: сѡ. — 309 X: la fel; *Inv.*: спод(д)вн, N, P³: спод-
долою; in Z greşit: сподобн. — 310 *Inv.*: w(т)вѣшавше. — 311 *Inv.*: адауга: w,
црѣ. — 312 *Inv.*: слога. — 313 *Inv.*: расматрѣе. — 314 Z: снаж.

XXII. 315 La fel in majoritatea msselor; in N: могоушихъ, P³: мнврѣщн(х)
(corectat de Kałuźniacki, in ediția sa: могошихъ). — 316 *Inv.*: вѣтн. —

шїнмь³¹⁷, ш(т) црковь питати сѧ, цркви³¹⁸ тѣмь
 таже на потрѣбѣх подажшнмь.³¹⁹ Црквам же
 нанпаче потрѣбнаа црѣ нещїдно подавалаше, овог-
 да оубв до(с)оанїа земнаа, овогда же имѣнїа,
 такожде же и оубвгымь мжжемь и снрымь и
 дѣтемь и вдовнцямь по(д)енѣ, къ снмь и шдѣ-
 нїа и пштелеа и пишж доволно. Таже и бжїаго
 сжда³²⁰ стра(х) въ оумѣ имѣа, жестыкымн и
 досадителнымн стрѣламн ср(д)ца хыщникш(м)
 и грабителемь оуязвѣаше, тѣща³²¹ сѧ въск(х)
 въ бжїн страхѣ прївести³²².

3. Въ трїдесати(х) же лѣтѣ(х) на кож(д)о
 десатнцѣх празннкѣ творѣше, Ходу црю блгода-
 рестѣвнаа възснлаа. И въ прѣвѣа оубо десатнцѣх
 праз(д)ннкѣ прѣваго своего сна Квинстантина
 цр(с)твїа почыте саншмь, въ вторѣа же десатнцѣа
 втораго своего сна Квинстантіа тожж(д)е дїа-
 димомь обложи, въ третїн же праз(д)ннкѣ третїх
 десатнцѣх и меншаго сна Квинстѣх тогож(д)е
 цр(с)твїа | санш(м) почыте.

22v

XXIII. 1. Ненавистннка же доброу дїавлаа
 завнсть такоже тѣмень нѣкаторы облакѣ свѣтлаго
 слнца покрывалаше лоуча. Съмѣщенїоу бш не
 малоу, такоже прѣж(д)е рѣхш(м), въ бжїн(х)
 подвижш сѧ црква(х), блголюбзынн Квинстантннѣ
 печалн оуязвѣаше сѧ стрѣлох. Не мшгын же
 трѣпѣти на мношкѣ семоу простирати сѧ съмѣ-
 щенїоу и малѣвѣ, повелѣ писанїш по въскдш въ-
 тѣмь написати црквамь повелѣважшца, снце:

2. „Побѣднтелныи³²³ Квинстантннѣ и великочѣ-
 стны нже по въскдоу еп(с)кпшмь.

Сѧма оубв нездраваго любопрѣнїа раж(д)еже-
 нїемь нѣщїн гшннмн въск(х) съмѣшатн начина-
 жть, и жже³²⁴ бѣды вышшжѣ не съвѣмь, радн
 сего вашн повелѣваемь чѣсти кромѣ въсккож

317 *Inv.*: изволиш(м). — 318 *Inv.*: цркви. — 319 Kałużniacki a corectat aici
 în ediția sa: подающоу (dativ absolut, acordat cu цркви); toate msle au însă
 forma de dativ plural. — 320 *Inv.*: сжда бжїа. — 321 N: тѣще; P³, *Inv.*: тѣ-
 ще. — 322 *Inv.*: въвести.

XXIII. 323 P³: la fel; N: побѣднтелъ. — 324 N: еже P³: еже. —

ВИНЫ СЪБРАТИ СМ ВЪ ЕДИНО И СЪВЪРЪ СЪСТАВИТИ И РЪКЪ ПОДАТИ ТРѢБОУЩІИМЪ ПОМОЩЬ И ИЩЪАНТИ БРАТІА, ПОГЫБѢЖИ ХОТАЩАА, И ВЪ ЕДИНОМЫСЛІЕ СЪЧЕТАТИ РАЗТВЪЖШАА³²⁵ ОУДЫ, ИСПРАВТИ ЖЕ СЪГРѢШЕНОЕ, ДОНДЕЖЕ ВРѢМА НАСТОИТЬ, ІАКО ДА МНУГЫМЪ СТРАНАМЪ ПО(А)БАЖЩЕЕ³²⁶ ПОДАСТЕ СЪГЛАСІЕ, ЕЖЕ, ОУБЫ БЕЗМѢСТІА ХОУДЫН(Х) ЧЛКЪ ПОГОУБИ ВЪЗНОШЕНІЕ, ЗАНЕЖЕ СЕ И ВЛ(А)ЦКЪ ВЪСѢК(Х) БОУ ОУГОДНО И НА(М) ВЪСѢКО(Ж) МЛТВЫ ВЫШЫШИ³²⁷ И ВАМЪ ВЪСѢМЪ³²⁸. И АЩЕ ОУБО МИРЪ ВЪВЕДЕТЕ³²⁹, НЕ МАЛАЖ ВИНЪ БЛГОСЛОВІА³³⁰ ВЪСѢМЪ ЧЛКЪМЪ ИСПОВѢДОВАТИ НЕПЦІАЖ.

3. Не ш(Т)ЛАГАТЕ ОУБО ПРОЧЕЕ, НЖ, ЦРКОВНОМ³³¹ АП(С)ЛСКОУМОУ ПОСЛѢДОУЖЩЕ ПРАВНОУ, ПОГРѢШЕНОМОУ ПРИЛЧНОЕ ВРАЧЕВАНІЕ ПОДАТИ ПОТЪЩИТЕ СМ, ІАКО ДА Ш(Т) ВЪСѢКОЖ ХОУЛЫ И РАЗДЪРЪ СВОБОДНЪ СЪТВОРИТЕ ЦРКОВЬ И МОА ОБЛЕКЧИТЕ ПОПЕЧЕНІА И, МИРЪ ОУБВ ННѢ СЪПРОТИВЪЩІИМ СМ ПОДАВШЕ, ВЕЛИКЪ МЪЗДЖ СЕВК НСХОДАТАНТЕ. И БѢ ДА СЪХРАНИТЬ ВА(С), БРАТІА ВЪЗЛЮБЕНАА“.

4. Сама же црѣскаа по вѣсждоу протекшша посланіа, велѣщаа не ш(Т)ЛАГАТИ Ш(Т)НЖ(А) КОМОУ, КЪ³³² ІЕР(С)ЛМОУ ВЪ СКОРК ТВОРИТИ ШЕСТВЕІЕ, ВЪЗЕМШЕ СМ ВЪСѢКЪ МНОЖЕСТВА ЕП(С)КПЪ И МНУСН БЕСЧИСЛЫИ НАРШЧИТЫ(Х) ЛЮДИИ И³³³ НАРЪДЫ, ВЪ ІЕРОСОЛИМЪ СЪТѢКААУЖ СМ, МАКЕДОНѢНЕ И Ш(Т) ПАНОНИЖ ЖЕ И МИСИА, ПРИДЕ ЖЕ³³⁴ ПЕРСКЫИ(Х) ЕП(С)КПЪ Ч(С)ТНО СЪСЛОВІЕ, ПО(Д)ЕНКЪ ЖЕ И ОРАКІАИЕ И КІЛІКІАИЕ И КАППАДЪКЕ, СЪРІА ЖЕ ВЪСѢКЪ И МЕСОПОТАМІА, ФІНИКѢНЕ И ІРАКІТЕ И СЪ НИМИ И³³⁵ ПАЛЕСТИНѢНЕ, ЕГІПТѢНЕ ЖЕ И ЛІВІАИЕ И ИЖЕ ВЪ ОІКЕНСТѢИ ЖИЕЖШЕИ СТРАНѢ, МЖЖІЕ И СЛОВОМЪ И ДѢЛОМЪ НАРШЧИТИ И ВЪСѢККОГО ОУЧЕНІА СЛОВЕСНАГО ИСПЛЪНИИ, ИМЖЕ НАЧАЛСТВОУА ВЪШЕ МНОГЫИ ВЪ БЖ(С)ТВЫИИ(Х) ВЕЛИКЫИ ЙОНАСІЕ.

5. СЪШЕ(А)ШОУ СМ ОУБВ СЪВЪРОУ И ПРАВАА ОУТВЪРЪДИВШЪ ВЕЛКНІА, СЪПРОТИВЪ ПРѢРѢКОУЖ-

325 N, P³ adaugă: се. — 326 În mss. greșit: по(А)БАДАЖЩЕЕ (corectat după N). — 327 N: ВЫШЫШЕ, P³: ВЫШШЕ. — 328 La fel în X, Z, D³, M² și O²; în N, E și P³: САМѢМЪ. — 329 P³: ВЪВѢДѢТЕ, N: ВЪВЕДЕТЕ (greșală de tipar la K.?). — 330 N, P³: БАЛГОСАЛІА. — 331 N, P³ adaugă: и. — 332 În N precede: нъ, P³: нъ. — 333 Lipsește în N, P³. — 334 N, P³ adaugă: и. — 335 Lipsește în N, P³.

ци(х) въ познаніе приведа(ша) истинѣ, непокур-
шн(х)³³⁶ сѧ, нж н еше соуровѣ належци(х)
конечномуу прѣдаша проклѣтїю. Радо(с) оубо
низгланна весь объять съвѣрь н бѣхж веселаше
сѧ коупно н благодараше.

6. Бѣ тоже врѣмѧ н цр(с)ка приспѣшж писанїа,
повелѣважцаа въсеому съвѣроу стго Хѣа въс-
крсенїа храмоу обновленїе сътворити. Иже бѣ въ
мѣсто цр(с)каго шрѣза на се посланны не простѣ
нѣкоторым н ш(т) сълоучившн(х) сѧ бѣше, нж
великѣ къ словѣ н въ исповѣданн о Хѣѣ вѣрѣ.
Нж тѣ | оубо о оупокоени съвѣра н о ници(х)
н странни(х) н оубоги(х) печаше сѧ, бѣїа же
слоугы молебни н мѣтеми съвръшаахж праз-
никѣ³³⁷, ни же съ сказанми бж(с)твенѧ чѣтенїа
коупно н недоумѣнаа ш(т)крякаахж разоумѣнїа,
дроушн бж(с)теныж слоужбы о мирскомь оустрадахж
съмирени н о бѣїи цркен, нж н о самомь
црїи, нже толнкыи[мь]³³⁸ бѣгымь винокѣмь,
бѣолюбезнымь къ боу възснлаахж слоужбы.

7. Сице³³⁹ обновленїа съвръши сѧ празникѣ въ
трїдесѣтное лѣто бѣгочѣстнааго црѣ Квнстан-
тина. Ѥ іако спсоеж потытошж стго въскрсенїа
црковь н спснтелныи грѣбѣ, н іаковы цр(с)кыа
почѣстн злата же н сребра н каменїи чѣстны(х),
въ бж(с)тены(х) писани(х) люботроудни сѧ обра-
щеть, нам же о си(х) врѣмѧ не подаеть сказовати
по дробноу. Сѣи великыи съвѣрь великыи(м)
црѣмь Квнстантиномь второе съвѣмь събра(н)
въ самомь Іер(с)лмѣ³⁴⁰ по прѣвѣмь³⁴¹ ономя,
нже въ Нікен Бїѳинскон.

XXIV. 1. Не по малѣ же по си(х) второмуу
своємѣ сноу бракъ сътворишж клѧ чѣстень. Таже,
іако въса въселенжа по(д) собож покоренж видѣ-
въ, трїемь своимь шнвомь въ наслѣдіе тж
раздѣлн. И прѣвоому оубо своемуу сноу ш(т)їа
своего ш(т)да(с) началство, западнжа же вла(с)
второмѣ, а нже посрѣ(д) обшн(х) началство
третїемѣ.

336 N, P³ adaugă: жѣ. — 337 N: празникѣ съвръшаахюу (P³: la fel). — 338 Corectat după N (aceeași greșeală în Z). — 339 În N, P³ precede и (lipsește în X și Z). — 340 N: Іеросолимѣ; Z: Іер-солимѣ; P³: Іер(с)лме. — 341 Z: la fel; N: прѣвѣмь, P³: прѣвѣмь.

24v

2. Не по мнѡсѣ же вѣрѣмени, брани на вѣс-
тѡцѣ в(т) варварь слышанѣ бывши, на Персы
ввекати готоваше сѧ. Се же сѧдникъ, по(а)-
всааше ввинская мнѡжѣства, нѣ и еп(с)кпы съ
мнѡгымъ | молѣаше³⁴² оусердїемъ съпѣтн(и)
емоу быти, не хотѣше³⁴³ еѡ ни въ малѣ(х)³⁴⁴
разлжченъ быти. Мнѡгымъ еѡ оусердїемъ и
горашеж любовїѣ оу стѣго събоура сѣнь³⁴⁵ ꙗкоже
Мѡвси онъ великыи вѣдржжати испросилъ вѣше,
еже въ немъ бж(с)твныѧ вынѣ сътворѣти слоу-
жбы, ꙗже и сѣѡв оукраши брачнннми³⁴⁶ пѣстроу-
тѧми и златомъ же и каменїи чьстннми.

3. И егда оубѡ въ варварскыѧ далече в(т)хо-
ждаше страны³⁴⁷, неѡскжднѣ³⁴⁸ съ нимъ³⁴⁹ нѡ-
сима бѣ³⁵⁰, ꙗко да ниже на бране(х) црковнаго
лшнѣт сѧ дара. Радѡстнн оубѡ о семь бѡшѧ
сѣѡв еп(с)кпы, никакоже³⁵¹ в(т) него раз-
дѣлени быти извѡлѣжше, како еѡ
и не хотѣхъ, зрѡше цр(с)кое величїе
до конца бж(с)твнѣи покорено цр-
кви. И бѣ видѣти цр(с)кжѧ дшж въ мнѡгы(х)
раздѣлшж сѧ тѣлесе(х).

4. По си(х) црковъ вѣз(а)внже краснѣ и мнѡ-
гочьстнѣ въ вѣчнжѧ похвалѣ спѧсѧ и Бѧ нашего
ап(с)ль, въ оумѣ имѣѧ и скон тоу сътворити
грѡбъ и по скончани въ немъ положеноу быти.
Тѣмъ же и прѣзмѣрнож вѣрож и оусердїемъ дрѣ-
жимъ³⁵², два на десѧте квѣчегъ стымъ оустрои
ап(с)лѡм, златымъ мнѡгомъ и каменїемъ оукра-
шены, и шесть оубѡ в(т) деснжѧ полужен(и)³⁵³
(с)траны и шесть в(т) лѣвжж, по срѣ(а) же и(х)
своѧ хотѧ полужити ражж, ꙗко да млтѡвѧмъ
спо(а)блѣт сѧ, иже въ немъ съвѣршѧти сѧ
хѡтѧ(т), еже и бы(с), Бѣн томоу и въ семь
поспѣшишоу.

XXIV. 342 *Inv.*: молѣшж. — 343 *Inv.*: хотѣшж. — 344 N: въ малѣ тѣхъ (P³, *Inv.*: la fel). — 345 În N, glosă a lui Vladislav Grămăticul: тѣнта; la fel în P³. — 346 N: брачнннми, P³: брач'нннми. — 347 După acest cuvînt în *Inv.* este introdusă fraza subliniată de mai sus, de la и еп(с)кпн рїнѧ ла быти. — 348 *Inv.* adaugă: жѣ. — 349 *Inv.*: нимн. — 350 *Inv.* adaugă: бж(а) цркви. — 351 Aici se întrerupe primul fragment din textul slavon al *Invățăturilor*. De aici încolo cotinuă numai textul românesc. 352 N: съдрѣжимъ, P³: съдрѣжимъ. — 353 N, P³: положи. —

24v

5. Наказа же³⁵⁴ своа сны блго-
частивым дрѣжати сѧ вѣры, зло-
славным³⁵⁵ догматы до конца
w(т) вращати сѧ, а еже³⁵⁶ вѣлшее,
на вѣсѣ(х) црѣ и Бѣ вѣсе | дѣшно
имѣти надеждѣи томоу поклонѣ-
ти сѧ и того славити и того вѣ-
дѣти творца и съдѣтелѣ и строи-
телѣ вѣсеи тварн и ина мнѡга
такова.

6. Прише(д) же въ Никомидинскы градъ, црѣ-
скыи и тоу правѣаше вѣше³⁵⁷. Нѣции же рѣшѧ,
яко w(т) тѣдоу хотѣше къ Іер(с)лмоу понти
и тамо крѣненіа приати блг(д)ть, на Іврданстѣи
рѣцѣ, идеже Гѣ вѣсемирныи потоци грѣхъ, нѣ,
недѣгоу тогда постигшоу, еп(с)кпы събрава,
крѣненіа приати даръ. Се же мнѡсѣма невѣрно
быти мнит сѧ. Како кв тѡлнкы[м]³⁵⁸ и такѡ-
вы[м]³⁵⁸ и велнкыи(м) дарова[н]іомъ³⁵⁹ спо(д)би-
выи сѧ кромѣ крѣненіа дара творити можаше w(т)
бѣствены(х) что? Какоже ли³⁶⁰ и велнкыи оиъ³⁶¹
и вѣселенскыи съврати хотѣше съвѡрь и w(т)
него бл(с)веніа спо(д)бити сѧ, аще не спо(д)-
би(л) сѧ ви крѣненіа дароу³⁶²?

XXV. 1. Двѣма оубв кѣ трідесят-
тимъ лѣтѡ(м) исплѣншем сѧ црѣ-
ствіа его, живота же его вѣсего
шестъдесѣть и шестое, прочее цѣ-
ломъ дрѣное и чистое проважда-
аше³⁶³ житіе, сквръны вѣсѣкож и нечистоти
до конца очистиень. Сконствѣнаа же то-
моу w(т) Бѣ дарованнаа сіа вѣшѧ:
мжжѣствомъ скѣтель вѣ вѣсемъ,
храберъ дѣеж, вѣстрѣ оумомъ, мж-
дростіж слова глбокъ, вѣ пра-
вдосѣди правъ, вѣ подааніе го-

354 P³: la fel; N adaugă: и. — 355 N, P³ adaugă: же. — 356 N, P³ adaugă: и. —
357 N: иции, P³: вѣции. — 358 Corectat de Kałuźniacki (in toate mssle lipse-
ște litera м, la ambele cuvinte). — 359 Completat după N. — 360 Lipsește
în N. — 361 În P³ numai: Кы(и) w(и). — 362 Tot aliniatul 6, de la Прише(д)
pină la sfârșit, lipsește în E.

XXV. 363 În mss. проваждааше (corectat după N). —

25r

ТОВЪ, КРАСЕНЬ ЛИЦЕМЪ, ВЪ БРАНЕ(Х) МЖ-
ЖЕСТЪВЕНЬ, НА ВАРВАРЫ ВЕЛИКЪ, ВЪ МЕЖДОСВЕНЬ(Х)
НЕПОВѢДИМЪ, ВЪ ВѢРѢ КРѢПОКЪ И НЕПО-
КОЛѢБЛЕМЪ, ВЪ ВИДѢНИ КРАСЕН ЖЕ
И БЛАГОВИДЕНЬ, РАДОСТЕНЬ ЛИЦЕМЪ, ВЪ Э-
РАСТОМЪ | ТѢЛЕСНЫ(М) СРѢДНІИ, ДЕ-
БЕЛЖИМѢА ВЪА, ВЪЗРОМЪ ЧРЪ-
МЕНЬ, ВЛАСЫ ГЛАВНЫА НЕ ЧАСТИ
ИМѢА, БРАДОЖ ЖЕ НЕ СѢАВ СКАЖ-
ДЕНЬ, ОЧИМА КРАСЕНЬ, ВЪСѢМЪ ВЪ-
ЖДЕАЕНЕНЬ, КРОТОКЪ, БЛГОПРИСТЖ-
ПЕНЬ, ТИХЪ, СѢАВ МА(С)ТИВЪ ПРАВДОСЖДЪ,
СМѢРЕНЬ, БЛГОАТРОВЕНЬ, ЧЛКОЛЮБЕНЬ.

2. ТѢМ ЖЕ И Ш(Т) МНШГЫ(Х) ОУКА-
РѢЕМЪ ВѢШЕ, Ш(Т) ИЖЕ КЪ БѢ НЕ-
ПРАВѢ ХУДАШІИ(Х), ИЖЕ ВЪ БЛГОЧЪ-
ТИВЫ(Х) ОУБО ШБРАЗОМЪ ШВЛѢАХЖ
СА, ДѢАЫ ЖЕ ВЪ НЕЧЪСТИВЫ(Х) ЖИ-
ТЕЛСТВОВААХЖ, ИХЖЕ ИШГЫ СКВРЫ
БѢХЖ ПРОЛІАТИ КРѢВЬ И СТРАСТИ
НА ПЖТЕ(Х) ИХЪ, Ш(Т) СИ(Х) ПОНА-
ШАЕМЪ О ПРѢМИШѢИ КРОТОСТИ ВѢ-
ШЕ, ИАКО ТѢ(Х) ВѢСОВАНІѢ НЕ (СЪ)-
ЛАГАА СА. ИЖ ШИѢ(Х) ОУБШ НЕ НА
ДЛЪСѢ ВѢИИ ПОСТИЖЕ СЖДЪ, САМ
ЖЕ ЦРЬ ДШЖ СЛОВЕСИЖАНЕВРѢДИЖ
ХРАИѢАШЕ, ЗАКВНЫ ЖЕ И ШВЫЧАА
БѢУ СѢАВ ЛЮБЕЗНЫА ПОСТАВИ ГРА-
ДШВОМЪ, ВШЕМЪ, ПОСЛОУШНЫМЪ,
КНАЕМЪ, ЦРКВАМЪ ИИНА ВЪСѢ БЛГО-
ЧЪСТИВЕНѢ ОУЗАКОНОПОЛОЖИ. ИЖ ЖД-
НО ОУВОНСЕ ЗАВВЕНІА ГЛЖБИНА(М)
НЕ ПРѢДАТИ СА, ВЪМѢНИ(Х) ТОГО
ДОВРѢДѢТѢА НА ПОЛСЖ ВЪСѢМЪ
ПОКАЗАТИ.

3. ИѢКОГДА ОУБШ БЛГОПОЛОУЧНО
ОВРѢТЬ ВРѢМА³⁶⁴ И ВЪСЕ ПОСЛОУШ-
НОЕ ВЪ КОУПѢ СЪБРАВШЕ СА ОКРЪ-
СТЬ СЕБЕ ВИДѢ³⁶⁵, РАДОСТНОЖ ДШЕЖ

25v

вѣсѣ, по исходѣ дшж хоташаа
 сълоучити сѧ, кшмоуж (д) о швеле-
 нна показа: какова ш (т) бѧ бѣолю-
 безнымъ хранима сѧть, какова
 красота, какова възмездїа, ка-
 кови³⁶⁶ вѣнци³⁶⁶, каковы почести,
 какова радо (с), каковы швѣтѣли,
 какова же пакы иже не по истинѣ
 хшдши (х) ожидажть злаа, како
 мжченїа, каковы стра (х), каковы
 стоу (д), какова ш (т) бѣсшвѣ нста-
 санїа, вѣсѣ вѣсѣ (х) добрѣ наказа
 равноап (с) льныи Кшнстантїны.

XXVI. Елма же свое еже къ Бѣу³⁶⁷
 ошествіе разоумѣ, радоваше³⁶⁸ сѧ
 дшеш и цр (с) каа вѣсѣ по чнноу
 оурждааше: „Не мѣвѣ, ни сѣмж-
 шенїѣ въ днѣ моего веселїа сълоу-
 чити (сѧ), — запрѣшааше — яко ш (т)
 тѣла хошж разлжчити сѧ и сѣ
 Хѣмъ быти“. Ешначалници же
 црѣ яко сіа вѣщааша слышавше
 и послѣднѣа дышжша видѣвше,
 плачаи рыданїа вепль весь исплѣ-
 нѣаше въздоу (х). Къ ним же ти-
 сѧмъ гласомъ доблыи ш (т) вѣща-
 ваше Кшнстантїны и оутѣшител-
 ныи слшкесы оутѣшааше дшж,
 гла: „Нинѣ истинныѣ спш (д) бшсте
 сѧ жизни, нинѣ истиннѣ обрѣтш-
 сте вѣрж, въ ненже и прѣбыванте
 и стшнте и крѣпите сѧ, и Бѣ^ѣ мира
 бжди сѣ вами“. Таже Римлѣны, иже въ
 цр (с) твѣжшїимъ градѣ жнвжшжѧ, великыи и
 чѣстныи почте дарми, еици тѣ (х) оуспрдїе
 оусладити двелѣахж.

2. Сїа вѣсѣ и мншжаншаа ш (х) въ вѣ-
 сѣа пѣтдесятницж се (д) мїн (х)
 не (д) лѣ (х) завѣща и всършш и оустави.

366 Cele două cuvinte lipsesc în N (există în P³).

XXVI. 367 P³: la fel; N: Господоу. — 368 În mss.: радощаше (corectat

БѢ ВЪ СЕЧ(С) ТНЫИ ЖЕ ПРАЗ(Д)-
НИКЪ ПАНДЕСАТНЫИ³⁶⁹, НА ИЖЕ ДѢ
СТЫИ ВЪ ВНАДѢНИИ ШГНЬНЫИ (Х) ЖЫКЪ
НА СТЫИ ХѢИ ОУЕНИКЫ И АП(С) ЛЫ
СЪННДЕ, ВЪ ПОЛОУДНЬНЫИ СЛНЦА
ЧА(С) КЪ САМОМОУ БѢУ, ЕГО (Ж) Ш(Т)
ДШЖ ВЪЗЛЮБИ, ПРИЗВАНЪ БЫ(С) И
ЗЕМНОЕ ОУБШ ТѢЛО НА ЗЕМЛИ ЗЕМ-
НЫ (Х) И СЪРШДНЫМЪ ОСТАВИ, ДШЕЖ
ЖЕ КЪ САМОМУ ИСТИНОМОУ ВЪЗВЕН-
СИ СЪ БѢУ, ДО(С) ННА ТРОУДШ(М) ВЪС-
ПРИЕМАА ВЪЗДААНІА.

26v

3. БШНИИ ЖЕ НЕ|НАЧААННОЕ ВНАДѢ-
ВШЕ, СВОА РАСТРЪСААХЖ РИЗЫ И
ПРЪСТІЖ ГЛАВЫ ПОСЫПОУЖШЕ, СВО-
ЕГО ПЛАКААХЖ СЪ ЗАПѢСТѢНІА. И ВѢ
СЛЫШАТИ РАЗЛИЧНЫИ ГЛАСЫ, Ш(Т)
КОТОРАГОЖДО³⁷⁰ ИСПОУЩАЕМЫ НАРШ-
ДА, ВСЕШ АЕРНЫ ОГЛАШААЩЖ ВЪЗ-
ДОУ(Х). БЪЗЕМШЕ³⁷¹ ЖЕ ВШННСТЪВНА
МНШЖЪСТВА ТѢЛО, ПОЛОЖИШЖ ВЪ
РАЦѢ, АЖЕ САМЪ ОУСТРОИ, ШКОЖЕ
ПРѢЖДЕ СЛОВО СКАЗА. ПАДААХЖ ОУБШ ВЪСѢ
МНШЖЪСТВА НА КОЛѢНОУ И, ШКО ЖИ-
ВОУ, ТОМОУ ПОКЛАНѢАХЖ СЪ И РАКЖ
ЦѢЛОВААХЖ, БѢ ПО БѢТѢ ТОГО НАРН-
ЦАЖШЕ И ВЛГ(А) ТЛѢ И ПРОСВѢТИ-
ТЕЛѢ, ШКО Ш(Т) ТЪМЫ ТѢ(Х) КЪ
ИСТИННОМОУ ПРИВЕДША СВѢТОУ, И
БЪСѢ ИЖЕ КЪ ЧЪСТИ, ШКО ЖИВОУ,
ПО СЪМРТИ ТОМОУ Ш(Т) ДАВААХЖ.

4. КЪ СИ(М) И ПАНШАА ИСКВѢ-
ВШЕ, ШКО НА НѢСА ВЪСХОДАШДА, ТОГО
ВЪШВРАЖААХЖ, ИЗРАДНЖА И ПО
СЪМРТИ КЪ НЕМОУ ПОКАДЗОУЖШЕ
ЛЮБОВЪ.

XXVII. I. СНИЦЕКО ЖИТИЕ ВЕЛИКА-
АГО ЦРѢ, СНИЦЕКА ИСПРАВЛЕНІА ДО-
БЛААГО КШНСТАНИНА³⁷², Ш, ДРОУШИ

după N). — 369 N: лѣт'дѣстныи (P³: la fel). — 370 N: которагожде; E: ко-
гожде, P³: коггож(А)о. — 371 In mss. въземше (corectat după N).

XXVII. 372 Aici se încheie partea preluată (cu unele prescurtări) în
Învățăturii. —

26v

БЖИИ и СЩЕНИЦИ, ИЖЕ СЩЕННЕНЪ УДЕЖДИ И НЕ(С)НЕНЪ
 СЛАВѢ ВЪНЕЦЪ, СТОЕ ЧЪСТНОСЛОВІЕ, ИЗБРАННИИ ЛЮДИЕ
 ИСТИННАГО БЖІАГО СЛОВА. ХѢ БѢ³⁷³, ИСТИНААГО ЦРѢ.
 СЩЕВАА МЖЖЪСТВА О БСѢ И О ПРАВѢИ ПОДВИ-
 ЗАВШАГО СѢ ВЪРѢ, СИРЬИ(Х) ЗАСТЪПНИКА, ПЕЧАЛ-
 НЫИ(Х) ОУТѢШИТЕЛѢ, ВДВИЩАМА КРЪМИТЕЛѢ, БЛГО-
 ЧАСТІА ПОБОРНИКА, ОУГАСНИТЕЛА ИСТИНѢ, ИЖЕ, ІАКОЖЕ
 ДРОУГЫИ БЕСЕЛЕНАЪ, ПРЪВОДРЪВОДѢЛНИКА ХЖДОЖЪ-
 ТВОМА ВЪСЕЛЕНСКЪА СѢНЪ, СЪВЪРНЪА ГЛА ЦКРЪВЪ,
 БЖ(С)ТЕННЫИ ОУТВРЪДИВЫ ХЖДОЖЪСТВЫ; ИЖЕВЫИ
 БЪЗРА, ИЖЕ, ІАКОЖЕ ОНЪ ВЕТУХИ ЗАВѢТЬ, ДО КОНЦА
 РАСТАВЪШИИ, ОУГАСИВЫИ, СЩЕ И СЪ БЖ(С)ТЕННОЕ
 СЪМОТРЕНІЕ ПЛЪТЪСКОЕ ВЪ ВЪСЕЖ ВЪСЕЛЕНЪА ОУ-
 ТВРЪДИ ЦРЪВА(Х); ДРОУГЫИ ПАВЕЛЪ, СВОИИ ВЪСЕ-
 ЛЕНЪА ОУТВРЪЖ(Д)АА ПИСАИИИ, М(Ч)ТЕЛА НИЗЛА-
 ГАА, ВЪРЪЖ ВЪЗМАГАА, ЦРЪВЫ ОУТВРЪЖДАА, АЗЫКЫ
 ПОКАРЪБА, ВЪСЕЛЕНЪА СЪБЛЮДАА, ИДЪШЫ НИЗЛА-
 ГАА, БЛГОЧЪСТІЕ НАСАЖДАА.

2. НЕ ВЕРѢТАЖ ДО(С)ИНОЛѢПНО ИМА КИИСТАИ-
 ТИНОУ ПОЛОЖИТИ, НЕ ЖИВЕ(Т) БИ НА ЗЕМЛИ, НА
 ИБСЕ(Х) ВЪДВАРЪБЕТ СѢ, СЪ АГГЕЛЫ АНКЪСТВОУЕТЪ,
 СЪ АРХАГГЕЛЫ ТРЪСѢТАГО ГЛАСА ВЪСПѢВАЕТЪ ПѢНІЕ.
 ОУТРОУДИ(Х) СѢ ПЛЕТЫ КИИСТАИТИНОУ ВЪНЕЦЪ,
 И Ш(Т) СЪВРЪШЕНАГО ДАЛЕЧЕ Ш(Т)СТОЖ, ВЪНЕЦЪ,
 ЕГОЖЕ Ш(Т)ЦЪ ИСПЛЕТЕ И СЪНЪ ВѢНЦА И СЪИИ ДХЪ
 СЪВРЪШИИ.

3. КТО НЕ ВЪЖДЕЛѢТЬ ИЖЕ БЛГОДѢТІАЖ ПОЧЪ-
 ТЕНОМОУ, КТО НЕ ПРОСЛАВИТЬ ПРОСЛАВЛЕННАГО Ш(Т)
 БѢ? КТО Ш(Т) ДРЕВИИ(Х) ЦРѢИ ТАКОВѢИ СПО(Д)БИ
 СѢ СЛАВѢ, КТО ТАКОВОЖ ПОЧЪТЕНЪ БЫ(С) ЧЪСТІАЖ?
 КОТОРЫИ ЦРЪ ЗАКЪНЫ БЛГОЧЪСТИВЫА ТАКО И ЦЪЛО-
 МЖДРІЕ ЗАВѢЩА, ІАКОЖЕ СЪ, ІАКО Ш(Т) КОНЕЦЪ
 ВЪСЕЛЕНЪА ВЪСА ДАЖЕ ДО КОНЕЦЪ ЕЖ НЕПОКОЛѢ-
 БЛЕМѢ ПРѢБЫВАТИ? КОТОРЫИ МЖЖЪ, ПРИШЕ(Д),
 ШЫЧАА ВАРВАРСКЪА НЕОУКРОТНЫА СВОИИ КРОУТ-
 КЫИ ОУКРОТИ ЗАКЪНЫ? КТО ЗА ВЪСѢ(Х), РАТОУА
 СѢ, АЖЕ ПАЧЕ ВЪСѢ(Х) ЧЛЪКЪ ДОБРОДѢТѢЛЪ ПОКАЗА,
 ДОБРОДѢТѢЛАИИ, ІАКОЖЕ КРАСНЫИ ЦЕВѢТЫ, ВЪСѢ(Х)
 ОБЪАХУОВАА? КТО АЗЫКЫ, ИЖЕ ВЪ ТЪМѢ И СѢИИ
 СЪМОТНЕНЪ, ПО ПИСАННОМОУ РЕШИИ, СЪДАЩАА, КЪ

27r

свѣтоу благочестіа притрѣже? Кто, бл̄гочестіа
врѣжмн сице ограднє сѧ вѣсѧ идѡлскыѧ раз-
(д)рѣ | ши кѣзин? Которыи црѣ толнко вѣзѡю-
бленъ бы(с), ꙗко н по сѣмрѣти квинство послоуш-
но имѣти н вѣсѣко мѣсто н странѣ н гра(д),
Бладѣ же н варварскѣѧ вж(с)теными испъннѣти
црѣкѡми, ꙗкоже н на немъ испъннѣти сѧ ре(ч)н-
номуу: „Ико тѣ ре(ч), н быша, тѣ повелѣ, н
сѣздаша (с)“?

Ps. XXXII, 9.

4. Бѣзвє(с)ли сѧ оубѡ вѣсѣк землѣ, страны
вѣсплескаша, варвари вѣ единого славословіа
сѣгласіє сѣвѣкоупиша (с), црѣкѡы на м(ч)телѧ
вѣзѣпиша: „Сін на кѡлесницѧ(х) н сін на кѡне(х),
мы же вѣ намъ Гѧ Бѧ нашего призѡухѡмъ; ти
спѡти быша н падѡша, мы же вѣстахѡмъ н
исправихѡм сѧ“. Да вѣзвєселит сѧ вѣселеннаѧ
вѣсѣк, ꙗже прѣжде ш(т) бл̄гочестіа запоустѣ-
ншіѧ³⁷⁴, н да процвєтетъ н³⁷⁵ оцвєтетъ³⁷⁵ ꙗко
кринь, да оубрѣпат сѧ рѣкы раслабленныѧ н
кѡлѣна ослабленнаѧ да оубрѣшат сѧ.

Ps. XXI, 8-9.

5. Малодшннн мыслѣ, оубрѣпите сѧ н не
бѡите сѧ, се кѡ Бѣ нашъ сѣ(д) вѣзда(с)³⁷⁶.
Сѧмъ прінде н спсе на(с), Гѧ Бѣ, вѣселн правдѣ
н радѡваніє прѣ(д) вѣсѣмн ѡзыкы. Сіѧ вѣсѣк
благѧ Кѡнстантинъ вѣселенѣѧ испънн, подвигъ
добрыи подвнса сѧ, теченіє скѡнча, кѣрѣж сѣблюде,
тѣмже н вѣ прѣмирныѧ прѣселн сѧ чины, вѣ
гѡрннн Ієр(с)лѡмь, вѣ Сіѡнь, гѡрѣ не(с)нѣѧ, вѣ
градѣ живѧго Бѧ, вѣ тѣмъ агѣлскыи(х) сѣвѡрѣ
н³⁷⁷ вѣ црѣкѡвѣ прѣвѣнець, написаны(х) на нѣе(х),
вѣ ꙗже око не видѣ н оубо не слыша, н на(с)
ср(д)це члѣкоу не вѣзыдѡша, ш(т) нѣдѣ же н на(с)
назраетъ н сѣ нами невидимо трѣжѣствоуетъ н
вѣсѧ, нже зде дне(с) сѣше(д)шѣ сѧ, вѣселн(т).

27v

P³, 206r

206v

XXVIII. [І. Сѡ³⁷⁸ ти ш(т) на(с), бл̄гочестивѣн-
шнн црѡу Іѡанне Шишмане, | любыми дарѣ, нже
на сіє на(с) понѣднвнн слово, сіє ти многожелѧтелноє

374 N: запоустѣшѡѧ (P: ~ ε ~). — 375 Cele două cuvinte lipsesc în N (există însă în P³). — 376 P³: la fel; N: вѣздаетъ. — 377 Lipsește în N și P³.

XXVIII. 378 Manuscrisul O³, pe care-l edităm, omite, ca și X și Z, începutul acestui capitol; pe care-l redăm aici, între paranteze drepte, după P³. f. 206r — v. Fila 206v a fost reprodușă de E. Turdeanu, *Opera patriarhului, Eftimie ...*, pl. IX (pl. VIII reprezintă începutul *Panegiricului*, f. 172 r)j

скровище. Не бо лъжнѣмь баснѣмь послѣдо-
вавшѣ³⁷⁹, сїе съставишѣ(м)³⁸⁰ слово, нь ш(т)
истиннѣи(х) и нельжнѣи(х) свѣ(д)телии³⁸¹ нель-
стнаа избрашѣ(м) разсменїа³⁸², нѣже люботроу-
ден се верѣщеть въ бж(хс)твннѣи(х) писанїишѣ.

O³, 27v

2. Боуди же и тебѣ подражателю быти блго-
честивнѣишомъ Квинстантинѣ и] съ нимже³⁸³ вѣч-
ннѣи(х)³⁸⁴ насладити спш(д)ен(м) сѣ³⁸⁵ блгъ,
нѣже блди³⁸⁶ вѣсѣмь намъ полоучити блг(д)тїж
и] чаклюбїемь Гѣ нашего Іѣ Хѣ, съ ним же
щдоу коупно съ стѣмь дѣомь слава и дрѣжава,
чсть и поклѣнѣнїе въ неоуставнѣмь³⁸⁷ вѣкы
вѣкшмь, аминь.

379 La fel în celelalte msse; în C³ mai puțin corect: послѣдовавшѣ. — 380 E: поставишѣм. — 381 În C³ și E³ urmează un и de prisos. — 382 E²: разоумѣванїа. — 383 P³: la fel; lipsește în N (în X și Z: съ нимже). — 384 În M³ cuvintul se află imediat înaintea lui блгъ. — 385 Acest verb lipsește în N și P³, care au насладити се (există însă în X și Z). — 386 În E³ urmează: и. — 387 În alte msse la fel (P³ însă: неоуставнѣи), cu excepția lui N, care are висконъчнѣи. Nu este exclus — scrie Kałuźniacki — ca lecțiunea неоуставнѣи să fie originară.

1. A LUI EFTIMIE, PATRIARHUL DE LA TÎRNOVSCA, LAUDA SFINŢILOR MARILOR ŞI ÎNTOCMA CU APOSTOLII CONSTANTIN ŞI ELENA

(Traducerea românească veche)

2v

3r

I.1. Să arătă venitoare prăznuire mai luminat decît soarele, luminînd tuturor cugetele şi veselînd sufletele, că soarele numai de zi strălucéşte, iar de noapte să acopere, iar acesta şi zioa şi noaptea strălucéşte şi pre toţi rivnire îndeamnă. Cine nu va să să minuneze şi să laude atîta bunătăţi pre acel dătătoriu? Iar pricina tuturor bunătăţilor marele împărat iaste. Că voi numi eu împărat mare pururea întru adevăr, mare şi decît toţi mai nalt, a căruia scaunul — crugurile cereşti, iar pămîntul aşternut picioarelor lui, pe care lumina încungiură cea neapropiată, căruia stau înainte oaste îngerească. Pre acela ştiu stăpîn şi domn | şi împărat acele nenumărate mulţime cétele arhanghelilor, aşijderea heruvimii şi seraf[im]ii, începătoriile şi domniile, stăpîniile şi scaunele şi puterile şi toţi şi a tuturor sfinţilor adunare, şi cîntă cea netăcută mărire şi cea de pururea fiitoare lumină cu razăle céle nespuse, strălucescu soarele împreună cu luna şi toate cîte supt ceriu strălucitoare slujesc cu mare frumuseţe şi cu bună tocmire, cu neîncetată lumină luminînd văzduhul şi toate paserile cereşti şi tăetoare de văzduh, pămîntul şi pometurile şi cu tot ce să tîraşte, mările şi izvoarele după rînduială-şi dau ale sale fapte, nu numai acélea, ce şi tot neamul¹ omenesc şi toată mulţimea, limbile şi neamurile şi laturile, cu un glas trimit mărire, pe acela ştiu împărat şi stăpîn şi Dumnezeu decît toate şi mai nainte decît toate şi după toate şi cuvîntul lul cel dentîiu născut, pecétea întocma cu faţa părintele nevăzut arhiereului

¹ Se repetă pe p. următoare.

mare, mare de sfat, înger tatălui, pe care Moisi mai înainte au spus și toți prorocii spusăra, apostolii pipăiră, mucenicii mărturisiră.

2. Și pe acela și fericitul Constantin mărturisi, aceluiași cu tot sufletul crezu și cu ace-luiași fu strălucită lumina; Constantin, a bune-i credință aleasă ramură; Constantin, râvnitorii apostolilor; Constantin¹, bisérecilor întărire; Constantin, idolilor răsipitoriu; Constantin, bu-nei credinți bine vestitoriu; Constantin, lui Hris-tos următoriu; Constantin crucii descoperitoriu | și — ce e mai mult să zic? — Constantin împără-tească laudă. Și acum însuși vii, Constantine, și dăruiaște graiul, că de la tine să înceapă cuvîntul. Că toate ale tale sînt minunate, ale tale sînt frumoase, toată bisérecă de la tine să înfrumusăță, toată împărăția de la tine să întărește și tot idolul de la tine fu zdrobit, legea creștinească de la tine întărită iaste.

II.1. Și fu născut acest fericit de la Consta și Elena, și fu crescut bine și minunat. Iar trecînd cîtăva vreme, împărățind Dioclitian și Maximiiian Erculie, și fu măritată după Consta, tatăl lui Constantin, Theodora, fiia lui Maximiiian Erculie. Iar Consta era anepsei, adecă nepot lui Clavdie, care mai înainte împă-rățînd lui Avriliian, trivunul cu sfédnicia cinstei cinstit.

2. Iar Elena în latura Răsăritului fiind, în cetate Drapania | — că așa să chieama, iar pe urmă Elenopol fu poreclit —, cu pruncul Con-stantin fiind, și-l déte pă dînsul să învețe sfînta carte. Și fu văzută atunci maica întru fiul veselindu-se, că avea creștere frumoase obi-ceaiului împărătesc, înțelepciune, năravul și toate ce le trage cătră laudă.

3. Și nu ascunse acéstea de la Theodora, muiarea lui Constantin, carea avea 3 feciori, căroră numele le sînt Constantie și Anavaliian și Dalmatie; și fu fiia lui — Constantie, muia-

¹ Silaba -stan- se repetă.

rea lui Lichinie¹. Și îndată trimise și adusă ră pre pruncul. Iar Consta, temînd să nu cu înșelăciune vor piarde pre Constantin, trimisă-l cu al lui ginere Lichinie și scrise pe dînsii la Dioclitian, împărat fiind el atuncea la Nicomidia Vithineilor. Și fu luat întru céle împărătești și era toate învățînd ellinilor înțelepciune. |

4. Iar el ajungînd întru creștere și dăscălie, rădicară pizmă ai lui Dioclitian, văzînd pre dînsul că nu numai va să fie însuși țiiutori, ce încă și zdrobitoriu eleneștilor înșelăciuni. Și cu tot denadinsul rădicară meșterșug de ucidere. Iar înțeleptul Constantin, de Dumnezeu păvățuit, pricepu meșterșug ascuns al înșelăciunii, chiar îndată de năprasnă fugă ajunse la Vretaniia. Și văzu foarte pre tată-său întru boală grea și întru cea de pe urmă răsufare, toate cu amăruntul céle pentru dînsul au spus, care cu Lichinie bărbățiile și vitejiile întru războaie, célea în Eghipet și Palistina și într-alte cetăți de război. Văzînd pe dînsul că iaste bărbat și viteaz întru războaie, nu cutezară aiave să le aréte meșteșugere, și întru gréle războaie, pre dînsul trimitea, | ca cum l-ar ucide, să scape de prihană. Iar toată mulțimea de oaste întru suflet era cu Constantin.

5. „Și nu numai Maximiiian cu înșelăciune vrînd să mă ucigă — grăi cătră el, tată, Constantin² —, ce și spurcatul Dioclitian cu ale sale spurcate slugi uciderea mea cerca, de n-ar fi cu judecățile lui Dumnezeu eram acoperit, și cea deznădăjduită a mea mîntuire am nemerit. Mulțămire lui Dumnezeu pentru nespusa lui dare, cum mă învredniciii de vederea ta și cea dorită nemerii destulare. Că toate frumsétea lumii întru nimic am băgat, vrînd să mă satur de vederea féte tale“.

¹ Silaba *-chi-* se repetă la sfîrșit și la început de rînd.

² Scris: *Constantine*.

5v

6. Iar tatăl lui, Consta, cînd văzu venirea fiului deznădăjduită, cu lacrimi calde, care dragoste cătră Constantin cea mai denainte avea des, căutînd spre dînsul, grăi lui că: „Venirea ta de la Dumnezeu te va învrednici la împărăție“. Îndată tot singlit boerimiei | au chemat în taină, uită lui doroea pentru bucuria fiului, întrebă pre carele din fiii lui vor vrea să le fie începătoriu, iar ei, toată frica depărtînd departe, cerșură cu tot sufletul să le fie lor împărat Constantin.

7. Și cînd auzi acéstea Consta, să umplu tot de bucurie și cu lacrimi calde a fiului său arăta dragoste cătră dînșii. Iar cînd pricepu întru sine mai cu grea boală aprinzîndu-se, aduna iar tot singlitul cetățenii și cei nărociți ¹, și pe Constantin l-au pus împărat și cu împărătesc porfir l-au îmbrăcat și în scaun împărătesc l-au așăzat. Acesta cătră tot singlitul și cătră toată oastea au adaos: „Acum mai dulce-mi iaste moartea decît viața, văzînd venirea fiului“. Acéstea și altele Consta cătră toți au strigat, toate supt ascultare să déderă fiului.

6r

8. Iar Consta să sffrși | la Vritaniia, la al 13 an al împărăției sale. Iar toți anii vieții sale au fost 50 și 6, și déde împărăția fiului său, celui ce au fost den Elena.

III. 1. Și cu cinste trupul tătîni-său au căpuit. Și eși la război, luînd cu sine bărbați vitéji și tari, 20 de mie, rădicîndu-se o[a]ste persească și robind atunce cu greu. Să lovără întru război, și persii, precum sînt iscusîți întru răutate, au biruit, iar pre împăratul Constantin l-au prins și întru pază tare îl puseră, vrînd să le jertvuiască dumnezeilor lor celor spurcați. Neavînd nici o grijă de dînsul, numai să veselîia și juca, aducîndu-l într-o capiște cei mari și toți nărociții persilor. Că așa să obicinuiise ei, cînd vrea să jertvuiască, fără de arme umbla, oareunde departe lăsîndu-le.

¹ În orig. нарочитыя „cei aleși“.

6v

2. Iar Dumnezeu ugodnicului său | Constantin¹ n-au trecut rugăciunea lui îndelungat, ci îndată izbîndă răsplăti. Iar a lui Constantin oaste alții din război scăpînd, cum au văzut pre al său împărat prins și spre junghere gătit, întru ascuns mergînd și armele persilor apucînd și în mijlocul lor sărînd și pre al său împărat scoțînd, fără de milă pre dînșii, cu sabiile pre dînșii tăiară.

3. Iar începătorii perșilor, cînd văzură nădejdea lor deșartă, îndată spre plecare să întoarseră și de atuncea făgăduiră spre Constantin să nu să mai ridice. Și pace adîncă întru mijlocul lor să făcu, și așa cu mare bucurie cel întru sfinți Constantin în Galia Vretaniilor să întoarse.

7r

IV.1. Și nu întru mult, în mijlocul acestora, Maximiiian Erculie și Dioclitiiian, precum povestește Evsevie al Chiesarii, lepădînd împărăția, fură întru proastă rînduială. Iară | Maximiiian Erculie cu un ștreang să sugrumă, iar Dioclitiiian, cînd destul au muncit pre sfîntul Fotie și Anechita, cu urgia lui Dumnezeu trupul lui era sfărîmat și limba lui cea hulitoare putrezînd, și de mulțimea viermilor s-au împutit, și de la toți singur era urgisit, așa spurcatul său suflet l-au lăpădat. Iar Ghe-lasie, episcopul Chesareei, așijderea zice, cînd ei au lăsat împărăția: „Pe urmă să căiră și iar acéstea începură² a cerca, de la tot singlitul s-a ucis“.

2. Iar după istovirea lor, precum am zis, și după răposarea lui Consta, 2 împărați era și ținură împărăția: cel întru sfinți Constantin și Maximiiian Ghelarie³, acela în Galia Vretaniilor, iar celalalt în Nicomidiia Răsăritului, atuncea Savorie fiind schiptru perșilor, iar cel întru sfinți fiind episcop în Roma Silivestru. |

¹ Consta- scris și la sfîrșitul f.6r.

² Cuvîntul, scris la margine de rînd, nu e complet: înĕ-, dar propoziția: iar acéstea începură a fost adăugată de copist între rînduri, cu cerneală roșie.

³ Corect: Galerie.

7v Iar Maximiiian și Sevir fură cinstiți cu a chiesarie cinste, iar Maxentie, fiul lui Erculie, den oști fu împărat la Roma pus.

3. Și toți aceia să îndrăciia spre creștinătate¹ și fără de milă rădicară goană. Iar Maxintie muncitoriul, frate fiind Theodorii, carea fu măritată după Consta, tatăl lui Constantin, care era și nepot lui Dalmatie și lui Anavaliian, frați marelui Constantin, nu den Elena, acela cu iuțime și cu ficlenie au întrecut pre toți carii mai naintea lui în Roma împărăția cu spurcăciune, curviile și hoțiile și uciderele și cu camete fără dereptate² și altele asemene acestora fărdelege făcea. Și însuși Maxentie cel mai spurcat petrecind în Roma, aiave fu lui necurăția. Iar de la Roma mulți din cei | nărociți către marele Constantin împărat rugăciune trimitea să nu să dea întru multă uitare maica cetăților Roma. Iar al creștinilor împărat Constantin de multe ori cu scrisorile pe dînsul certa, să să lase de ale lui fărdelegi și drăcii; iar harapul întru albeață nicicum n-au vrut să vie.

8r

4. Iar Maximiiian Galerie la Răsărit mai réle decît acélea făcea cu 2 răutăți, Răsăritul stăpînind și spre creștinătate³ nerăbdată goană să aprindea. Atuncea și pre ginerele său Lichinie, pentru soru-sa Constantiia, l-au pus chiesar și toate ale împărăției să le facă fără de opreală, iar el atuncea să arătă întru criștinătate cum ară fi ca un drept; fu lupul cu piiale de oae acoperit.

8v V.1. Iar Sevir la Roma din oști fu ucis și de la Maxentie cé[le] nesuferite | Roma păția céle nerăbdate, așijderea Răsăritul de la Maximiiian Galerie fu muncit și năcăjit. Atuncea dumnezeescul Constantin, neputînd răbda céle multe ale muncitorilor réle, aprinzindu-se cu

¹ Scris: *creștinătaate*.

² Scris: *dereptaaate*.

³ Și spre creștinătate, puțin șters, se repetă în continuare (ultimul cuvînt e scris: *criștinătate*).

rîvnă dumnezeiască, spre muncitoriu să într-
arma. Iar spurcatul Maxentie, cînd au văzut
pre dumnezeescul Constantin viind la Italiia,
scoase oastea Rîmului și punte hicleană peste
apa carea iaste aproape de Roma au făcut,
vrînd pre fericitul Constantin să-l ucigă cu
ficleșug, și acolo oștilor porînci să șază cel
meștersugit și înșelătoriu.

9r

2. Iar Constantin, temîndu-se de înșelă-
ciune meștersugită, chiema pre Dumnezeu al
tătîni-său întru ajutor să se aréte lui cine
iaste. Și îndată ce doriia au nemerit, că *prim-
blîndu-se el într-un cîmp | oareunde, cu oastea,
și pre Dumnezeu întru cuget chemînd spre
ajutoriu, să arătă sămnul lui Dumnezeu întru
amiazizi, mai virtos decît razăle soarelui stră-
lucind, în chip de cruce arătîndu-se și cu săm-
nare de stéle și cu slove rîmlenești zicînd: „Cu
aceasta vei birui, Constantine“*¹. Iar împăratul
uimîndu-se de aceasta, și întrebă pre cei ce era
cu dînsul: *Au vedeți și voi ceva?* „Și toți cu
un glas mărturisiră așijderea că văd, iar împă-
ratul să mira văzînd acea videnie și toată
zioa trecu înfricoșat.

9v

3. Și în cea venitoare noapte ce să arătase
semnul, să arătă lui Isus Hristos în locul lui,
unde dormiia, și zise: „Asémenea ce ți se-au
arătat la ceriu, să le faci închipuire și înaintea
oștii tale poruncéște ca să le poarte, și nu numai
pre Maxentie, ce și toate pîlcurile lui și toți
vrăjmașii tăi supt picioare îi vei supune, și
înșiși dracii să vor înfricoșa“.

4. Iar făcîndu-să zio, cu mare bucurie împă-
ratul visul cel dulce sofiilor sale spuse și îndată
chiamă zlătarii cei iscusiți, și închipuirea crucii
ce se arătă la ceriu însemnă. Iar ei îndată cèle
poruncite au lucrat și, cu mîrgăritariu și cu
pietri de mult preț foarte iscusit înfrumusețînd,

¹ Pe marginea din stînga a paginei se repetă aceste cuvinte, așezate în
cruce, iar pe marginea din dreapta este scris în latină, de aceeași mînă: *Cum
hoc vince[s], Constantine, de asemenea în cruce.*

în naltu sulite[ⁱ]¹ au pus, precum și pînă astăzi întru împărătești pîlcuri să poartă, carea iaste tuturor puterilor drăcești protivnică. Spre acéea și marele Constantin toată nădejdea au pus și cu acea însămnare să întări împărat, și toată oastea să într-arma și înaintea lui porunciia să meargă, precum mai nainte s-au zis, și spre spurcatul Maxentie să într-arma.

10r 5. Și lovindu-se amîndoo războaele, frică și cutremur căzu spre muncitoriul și spre ai lui voinici, și să apuca de fugă cu oarecari cei mai de jos ai lui. Iar marele întru împărați, dumnezeescul Constantin, di pe urmă l-au gonit, iar el fugînd, căzu întru cursa sa, carea sfîntului Constantin făcuse; că din puterea lui Dumnezeu crăpîndu-se podul, cel de 3 ori ticăitul cu toată oastea lui în apă să innecă, precum mai denainte cel trufaș faraon. Să plini și spre dînsul cele

Ieșirea, XV, 1.

ce ș-au scris: „Къна и въсадника въврѣже въ морѣ“², și să umplu apa, ce să zice Fulvi podul³, de innecăciunea lor cu caii și cu călăreții cei innecați, și să plini prorociia, carea au zis: „Ро(к) изрѣи и искъпа и, и въпаде съ въ памѣ, юже сътк(о)ри“⁴, adecă: „Cela ce au săpat groapa, într-însa au căzut“⁴.

Ps. VII, 15.

10v 6. Iar cel de Dumnezeu dăruit împărat Constantin pentru acélea toate cele de mulțămire | împăratului tuturor, lui Dumnezeu, dintru tot sufletul trimitea rugăciune. Iar cetățenii rîmlenești văzînd acéstea umplîndu-se, de bucurie mare rădicară mîinile la cer și al doilea soare numiră pre dumnezeescul Constantin. Și adunîndu-se multe năroade rîmlenești, cu bucurie mare așteptară și cu mare mărire întră întru împărăteasca Roma. Și fură cete în multe feliuri întru întîmpinarea lui eșînd, boiarii și svédnici, blagorodnici maicele, fecioare, preoți,

¹ Completat de noi.

² Trad.: „Pe cal și pe călăreț în mare i-a aruncat“.

³ Podul Milvius. Forma greșită provine din textul grecesc al lui Nichifor Calist Xanthopulos.

⁴ Trad. exactă: „Groapă a săpat și a adincit-o, și va cădea în groapa pe care a făcut-o“.

călugări și călugărițe, cu ochi luminați și cu suflele curate, pre dînsul priimiră și purtătorului de biruință crucii și împăratului trimițînd glas, căci s-au mîntuit din munca cea ficleană a lui Maxentie.

11r

VI.1. Și după acestea toate ce s-au întîmplat, toate au dăruit începătorii și cea mai denainte au dăruit slobozenie tuturor oamenilor, spunea însemnarea crucii și în mijlocul cetății au rădicat chipul crucii mare și slove rimlenești au scris: „Aceasta din jugul muncitoriuului cetatea noastră au răscumpărat”¹. După aceea porunci tuturor, după aceea porunci toate moaștele de petîtîndinea să le adune și fu fericită pogrebanie să le îngroape, și goana despre creștini să să alinéze, iar cei de în temniță și din chisori porunci să-i sloboază.

11v

2. Iar cei di pren înprejur limbi și pînă la ochiiian să bucurară și toată prietenia către el să arătară și cu ale lui nume să înfrumusătară. Iar el, deschizînd toate vistieriile împărătești, săracilor și mișeilor acelea împărți și biserecile dumnezești petudin dinea începutu a ponovi², și le dăruia cu moșii îndestulate și le îmbogăția cel de Dumnezeu trimis stăpînitoriu, a căruia cuvînt cu fapta urma. Și toate după rînduială fură și cu poruncă împărătească.

3. Slugile lui Dumnezeu săbor adună la Efes³ și a celui împrejur, dînd pace biserecilor lui Dumnezeu și cei ce să supunea cu dragoste priimiiia, iar cei protivnici îi goniia. Cu acestea și cu altele ca acestea îngăduia celui iubitoriu de Dumnezeu împărat, nesmintită chivernisire biserecilor făcea. Iar Dumnezeu lui răsplătiia și toate neamurile varvarilor lui le-au supus și petutîndinea și despre toți biruire au luat, de la toți biruitoriu să chema.

¹ Pe margine este desenată, cu aceeași cerneală, o cruce.

² „A înnoi” (în orig.: ОБНОВАТИ).

³ În textul original: *EMESA* „la Emesa” (localitate așezată la nord-est de Sidon).

12r

4. Acéstea văzînd rîmlénii, să veseliră și înfrîmsătară lui Dumnezeu praznic de biruire | 7 zile; crezură dară și în cinstita cruce și cu ostîrdie sărutară închinîndu-se, mărînd de pûrura pomenitul și biruitoriul Constantin.

VII.1. Iar nu după multe zile, zic că căzu întru patimă de stricăciune¹, și pentru a lui tîmăduire rădică mulți vraci de cei cu multe meșteșuguri și iscusîți, și nimica n-au folosit. Zisără să junghe mulți prunci și să să scalde într-al lor sînge. Iar împăratul de la vînat au venit și, țîpet mare și vaete de glasuri auzînd, au întreat ce iaste pricina pe dînsii, iar ei cu amăruntul îi spusără. Iar împăratul, pentr-acéea foarte să umili² și toate maicele cu pruncii săi le ertă, și să dusără pe la casăle sale, și zisă: „Mai bine decît vor peri atîtea suflete pentru mine, mai bine voi pătimi eu în boala mea“.

12v

2. Și în cea venitoare noapte | să arătară lui apostolii lui Hristos, Petr și Pavel, grăînd: „Noi sîntem Petr și Pavel, cei de Dumnezeu trimiși, să-ți dăm ție botez de mîntuire. Trimite dară și chiamă pe episcopul Silivestru, ca să-ți dea ție scăldarea botejune[i], că va curăți ție toată stricăciunea bubelor cea grozavă și te va învrednici vieții de véci“.

3. Și întru acéle cuvinte să deșteptă Constantin și văzu cel obicinuit al lui vraci înaintea lui stînd și multe feliuri de leacuri lui gătînd. Și răspunse cătră el și zise: „De acum cătră mine să nu mai adaoge a veni, că de acum ajutoriu de la om nu-mi mai trebuie, că mîna lui Dumnezeu atotțuitoriului m-au ajutat“.

13r

4. Și îndată porînci pentru fericitul Silivestru și de la dînsul să învrednici a lua dumnezeescul botez. Și pogorîndu-să lua din scăldarea bote | junei, îndată căzu patima străcăciunei ca niște solzi de pște și eși cu totul sănătos, bucurîndu-se cu sufletul și cu trupul. Și să boteză cu dînsul și Crisp, fiul lui cel dentîiu, și să

¹ „Lepră“.

² „I se făcu milă“ (în orig. оҫмнан сѧ).

îmbrăcară amîndoi în vășminte albe, mărînd și binemulțămînd lui Dumnezeu pentru tot binele și toate bunătățile de carele să învredniciră.

5. Însă c¹ Constantin fiitoriu Romei fiind, multe valuri și potriviri suferiia de cei potrivnici adeveriinței și cu multe otrăvi de moarte adăpară pe dînsul, ce să acoperiia cu bunătatea lui Hristos și fără de vătămare pe-trecea viața lui.

VIII.1. Iar Maximiiian, fiul lui Galerie, și acela rău răzvrăti viața. Auzi că Maxentie, fiul lui Galerie, în apa Rîmului cu toată oastea lui de la Constantin fu înecat și să temu | după muncirea sfîntului Panteleimon, mai iute și mai amar spre creștini rădică război și goană nesuferită.

2. Iar împăratul cel blagocistiv, precum din tinerete de tirănie să feriia, fu rănît cu inima și cu toată osîrdiia îndurărilor să ruga pentru robii lui Hristos. Auzind cele ce sînt în Nicomidiia, nesuferite și iuți de la Maximiiian muncitoriul, cu rîvnă dumnezeiască să aprinsă, să rădică de la Roma cu Lichinie chesariul, ginere-său, pe uscat și pe marea, spre Maximiiian tare războiu rădică.

3. Iar el aceasta auzind, spre farmece și spre descîntece nădăjduindu-să, și acela mare mulțime de oști rădică, socoti că-i va avea în mîna lui gata, tare să într-arma spre dînsul. Și cînd sămnuul de cruce naintea lui mergînd într-un întîmpinare cel scîrnav văzu, | porunci celor iscusiși întru război să dea fără de milă în sămnuul crucii cu fuștele. Și să apropie sămnuul crucii și războaiele împreunîndu-se, cel ce să nădăjduia spre farmece și descîntece cu frică fu ținut, lepădă de la sine profira cea împărătească și să apuca de fugă; și cel ce să nădăjduia spre mulțime de oști, aciaș de toți fu lipsit și din sat în sat era gonit și ai săi spurcați idoli, de le vrăjii și le descînta ca pre niște prîlăstitori, i-au tăiat. Și zic că atuncea așa au fost

¹ „Sfîntul”.

războiul de mare și așa de tăiare și așa de morți atunci era, precum din veac n-au fost.

14v 4. Și vru să-l prinză pre dînsul împăratul Constantin, ce judecata lui Dumnezeu au apucat mai nainte și au lăsat pre el: că dintru grija cea fără de măsură căzu în boală grea, că putrezindu-i toate mădulările | lui, așijderea și măruntaele, și cu fața la pămînt să tăvăliia și, sărindu-i amîndoi ochii lui, orb să arăta ticălosul; și carnea de pe oase căzînd pînă în sfîrșit, rău ticăitul său suflet lepădă.

5. Iar ginere-său Lichinie dăde începătură¹ grecească, arătîndu-se întru creștinătate și să fie în cea lăudată cetate a Nicomidiei și numi pre dînsul împărat. Și ruga pre dînsul să-i dea lui făgăduința cum că nimica rău spre creștinătate să nu rădice, iar el îndatăș făgădui cum că așa va face, cum că cu bună creștinătate va chivernisi toată laturea Răsăritului.

15r IX.1. Acélea dară să făcea întru acéea vréme, și pace adîncă să făcu, și la creștini de la muncitori stătu goana, și a toată începătoriia Rîmului împăratul Constantin stăpîniia, și | toate întru bucurie fură ai împăratului și cei ascultători. Cum că acélea toate bine să tocmiră, și îndată de pretindinea porunci să adune cu cinste sfintele moaște ale sfinților mucenici și a toată cinstea și închinarea să să învrednicească și pretutindinea să le rădice cinstite biséreci și capiștile idolilor să le supue supt a lor oblastie, și numai creștinii să ție oaste, iar elinii nicidecum, și cu a împăratului cinste să să învrednicească, iar ce sînt întru înșelăciune idolilor, cu pierdere de capete să să căznească. Și porînci daruri mari și agoniséle pămîntului să le dea destul bisérecilor, iar episcopilor și preoșilor și diaconilor din temniți și din chisoare iar întru ale sale stepene să să întoarcă, întru carea era | chiemați. Așa de glas mare propoveduitori să tocmi, însă înflori ca finicul în toată lumea, iar oa-

15v

¹ „Conducere“ (in orig. НАЧАСТВО).

menii lui Dumnezeu să înfrumsăta, și să bucură și împăratul văzînd blagocestiia carea prisosiia spre toate zilele. Iar auzînd limbile cele di[n] pre împrejur, viind de pretutindinea, să luminară, cu sfîntul botez luînd spălătura sfîntului duh.

16r

2. Iar necuratul Lichinie fiind în latreua Răsăritului, să arăta a ținea creștinătate, temîndu-să de Constantin, cu multe feliuri de meșteșuguri cu amar năcăjiia pre creștini. Îndată veni întru nemulțămire făcătorului său de bine, aiave goană spre creștini rădică și mai naintea acestora multe meșteșuguri și înșălăciuni spre Constantin rădică. Și de la putericul | Constantin n-au putut să le ascunză, că de multe ori pre dînsul cu scrisoarea au certat ,să să lasă de fapte ca acélea. Ce harapul nicicum n-au vrut să vie întru albeață, ce să unsă și îngrășă și lăți, precum scrie. Și lăsă pre cel ce censtisă pre dînsul și să depărta de la al său făcătoriu de bine, și dintii goni pre boiarii ce era la curtea lui și uită făgăduia-le carele făgăduisă cătră marele Constantin. Și multe locuri și cetăți pe mulți și fără de număr pentru mărturisirea lui Hristos spre multe feliuri de munci îi dede al diavolului cel hiclean și spurcat ucenic, și spre curvii și spre hrăpitori și spre ucideri și spre furțișaguri să dede și spre fermecături și spre descîntece și, cum mai chiar să zice, să desprinsă spre toată răutatea.

16v

3. Iar dumnezeescul Constantin n-au putut îndelung să rabde, ce rădică multă oaste pre marea | și pre uscat¹. Și împreunîndu-se războaele, să dea spre fugă Lichinie către Halchidon și de abii scăpă viu la Hrisopoli. Iar bunul Constantin pusă scăparea lui pe cel de sus. Că cu multa iubire de oameni era biruit, n-au vrut să le aducă lui moarte, la exorie² l-a trimis pre dînsul, la Solun. Iar cel urgisit

¹ Urmează încă o dată: și pre marea.

² Gr. ἔξοπία „exil“.

de Dumnezeu nici așa n-au vrut să să lasă de răutatea lui, ce așteptînd puținea vréme, cu înșălăciune pre varvari înșălă, făgăduind lor multă dare, iar începu spre Constantin a rădica război. Iar el, cu amăruntul înțelegînd al lui meșteșug, trimise și tăe capul lui cel scîrnav.

17r

4. Și așa fu mîntuit din idolulatrimea¹ și așa pace adîncă să făcu și întru liniște toate să alinară. Și de atunce Constantin însuși țitōriū fu a toată lumea, cum că necurățîia pînă la sfîrșit au dezrădăcinat și sămnul crucii tuturor | au arătat.

X.1. Și era o cetățue mică, și Viz numele îi era, pe carea au făcut împăratul Manasiia, împăratul iudeilor, în zilele sale, și să chiema Vizantiia. Și petrecea într-însa oarecare varvari cruzi și neplecați, neavînd pe niminea să-i oblăduiască, spre carii marele Constantin să duse, vrînd să-i plăce. Iar ei întru răutate fiind iscusiți, multe oști ale lui Constantin pierdu.

Ps. XLIX, 16.

17v

2. Iar a doa zi iarăși să lovără războaiele, iar ai lui Constantin fură biruiți. Și viind seara și ajungînd noaptea, era împăratul întru uimire, rădică ochii la ceriu și văzu scrisoarea cu stéle scrise într-acesta chip: „Și mă chiamă în zioa năcazului tău, și tu mă vei proslăvi“. Și mirînduse pentr-acéeea împăratul, și nu pricepea ce va să fie aceasta. Și să uită iară a doa oară la ceriu și văzu crucea de stéle stînd și scrisoarea într-a | cesta chip fu: „Cu acest sămn vei piarde pre toți vrăjmașii tăi“. Și îndată să sculă și făcu cruce de lemn și o rădică într-un lămn nalt, și porunci să să poarte înaintea² oștilor. Iar a doua zi, lovindu-să amîndoo războaiele, fură biruiți pînă la sfîrșit vizantiianii, și de atunci n-au mai fost întru stăpînire, că i-au supus Constantin³.

¹ Corect: *idololatria* (gr. εἰδωλολατρεία).

² Cuvîntul se repetă.

³ Adăugat de traducător.

3. Și începătoriia Rîmului și toată lumea au supus supt stăpînirea sa și vru întru numele său să le facă cetate luminată și frumoasă. Iar Dumnezeu îi arătă să le facă Vizantiia, carea și fu. Și făcu aceea de Dumnezeu păzită cetate și să chiea întru numele său, iar într-alt chip o-u numit Rîmul nou. Și într-însa rădică stîlp foarte mare și spre dînsul au pus un bărbat de aramă, și în mîna lui ținea un măr | de aur, și în măr au scris: „Ție Hristoase, dau cetatea aceasta“. Și atît pre el au înfrum-sățat, cît l-au și cinstit, cum că peste toată lumea fu mărit numele lui. Însă și aceasta să zice că întru așternutul stîlpului celui de porfir iscusit le-au pus a celor 5 pîini fărimiturile cu care au săturat cinci mii de oameni, pre carele ucenicii¹ și apostolii mîntuitoriului le-au adunat, atîta mulțime de nărod ce s-au săturat. Încă și acéle 7 coșuri întru carele au fost pîinile și săcurea dreptului Noe, cu carea au făcut cea înfricoșată corabie, și toate acélea zac într-acel stîlp, pre carele toate cu mîna sa marele Constantin le-au pus și le-au petcluit.

XI.1. Și nu după multe zile au auzit cum că schithenii să gătesc spre războiu. Și îndată împăratul ajunsă la apa | Dunării, și acolo pod de piatră au făcut și pre schithi au supus și ales² să arătă la ceriu sămnul al cinstitei cruci, precum și mai nainte. Și toate acelea bine au rînduit, socotind adecă a toată lumea trupurile să păzească într bună ferință.

2. Și pe fiul său Constantul au numit chesar, în Galia lăsă.

3. Iar el fiind în Roma, cu mîinile sale mare curte strică de pururea pomenitul Constantin și bisérecă Domnului nostru Hristos au zidit. Și iară în cetatea Nicomidiei așijderea în alt loc ce să zice de o sută de ori

¹ Scris: *ucenicii*.

² Copistul a scris inițial *длсѣхъ*, iar apoi a corectat pe margine, scriind: *ε (= длсѣхъ)*.

1 frumoa se¹ rădică biserecă a sfinților ai lui Hristos mucenici 3680², pre carii i-au muncit cel iute Maximiiian. Și la Antiohia au făcut biserecă același frumoasă în 8 cornuri. Ce și | Drepaniia au făcut în numele mucenicului Luchian, și numi cetate maicei sale, pe numele ei Elenopol, adecă a Elenei cetate. După acéea întru tot cinstitul hram al sfintei Înțelepciuni³, ce nu spre toate zilele să fie cu slujbă⁴, ce foarte mică, așijderea și sfintei Irinii, nu zic a muceniții, ce a Hristosului meu ce să zice pace, după acéea a sfinților apostoli, așijderea a sfântului Mochie, așijderea a sfântului mucenic Agathonic, după acéea a sfântului Minei⁵, după acéea cinstitutului arhistratig Mihail, la Anapla⁶. Acestea a întru tot marilor împărați dumnezeescul⁷ Constantin au zidit biserecile nu numai acolo, ce și pe alte locuri cinstite besereci rădică sfinților lui Hristos, ugodnicilor, | întru mărire și cu toate bogățiile le îmbogăți, cu a cetății și a împăratului.

13v

XII.1. Nevoindu-se Constantin pentru blagocistiviia și întru lucrurile biserecești, iar Arie întocmai diavol[ul]ui la Alixandriia să îndrăci spre Hristos și a lui rea gândire tuturor întru aiave arăta pe fiul lui Dumnezeu și Domnul nostru Isus Hristos întru zidire a preface au îndrăznit, și fu oarecînd tatăl, cînd n-au fost fiul, cu buzele sale cele spurcate a zice au drăznit și uită ce s-au zis: „Și cuvîntul era cătră Dumnezeu și Dumnezeu era cuvîntul, și toate pentr-însul fură și fără de dînsul nimic

Ican, I, 1, 3.

¹ Traducere greșită, datorită segmentării incorecte a textului original: нарицаемъ (м) же сто во краснѣ, în loc de жестоко, краснѣ (În textul grecesc al lui Nichifor Calist Xanthopulos: βραχίαι). *Frumoașe*, resp. *frumoasă*, trebuia să se acorde cu *biserica*.

² În textul mediobulgar: 3618 (în textul grecesc al lui Nichifor: διουμν-ρίων „douăzeci de mii“).

³ Biserica Sf. Sofia (= Înțelepciunea).

⁴ Trad. greșită, în original: не нннѣшнѣа „nu cea de acum“.

⁵ Sf. Mina.

⁶ Traducerea omite: и въ Сѡсѡени.

⁷ Scris: *dumnezeescului*.

Eurei, I, 2-3.

20r

Ioan, XX, 28.

Ican, I, 49.

Pilde, III, 19.

n-au fost". Și iar apostolul Pavel mai chiar arată și zice: „Iar mai pe urmă au grăit noao întru fiul său, pre carele l-au pus moștenitoriu și vécii i-au făcut, carele fiind strălucire mării și chipul statului lui, purtînd toate cu cuvîntul puterii sale, pre sine singur făcînd curățire păcatelor noastre, au șezut de-a dreapta scaunului întru cele nalte". Și iar Thoma după pipăirea ce înfricoșată au zis: „Domnul meu și Dumnezeuul meu". Ce și Nathanail: „Ravvi, tu ești fiul lui Dumnezeu, tu ești împăratul lui Israel".

2. Acéstea toate cu duhul hicleniei Ariia au ținut și n-au vrut să aducă aminte, nici n-au auzit ce grăiaște Solomon: „Dumnezeu cu înțelepciunea au întărit ceriurile". Iar Hristos iaste puterea lui Dumnezeu și înțelepciunea lui Dumnezeu. Aceastea și altele au asămănat becistnicul în besereca lui Dumnezeu spargerele și sfaturile, și toate biserecile le-au adus întru mare turburare.

20v

3. Iar Constantin cel blagocestiv și următoriu lui Hristos acéstea toate le auzi și cu greu să răni la inimă și cu sufletul tare să scirbi. N-au vrut să dea pricină clătirei, ce ca un bun înțelept vraci înțelepțește erburi au amestecat, înțelepțește amîndurora întru pace și liniști vru să-i aducă și a biserecii turburare să o contenească. Scrisă amînduror într-un chip că nici unul, nici altul dintr-înșii să nu să înnalță cu inima, și price și gîlceavă pînă în sfîrșit să nu fie. Și scrisă și cărți într-acesta chip:

4. „Biruatoriuul Constantin cinstiți¹ lui Alexandr și lui Arie.

Îndoită rană făcu den pricina voastră pri-cire mie. Pentru acéea, întru începerea mea, întru ajutoriuul și mîntuitoriuul tuturor Dumnezeu chiem să vă fie martor, să vă lăsați dentru turburare ca acéea. Iar de nu, mare osteneală veți să aduceți noao, iar voo nu puțină pri-

¹ Ar fi trebuit: *cinstit*.

21r

hană și rușine prea multă, că tuturor limbilor glăsire întru una de Dumnezeu cugetare chie-mat și trupul a toată lumea întru una adunat, iar voi spre mădu | lări încépeți.

5. Pentru acéea toată pricirea lăpădînd de-parte, și noao pentru acéea nu punereți mare sarcină. Dăruiți-mi dară mie zile line și nopți fără de grijire, că și eu oarecare dulceață a lumii curată și vieții fără de grije să mă satur; iar de nu, a tîngui să cade și a lăcrăma ohtînd“.

21v

6. Acesta de Dumnezeu împărat au scris și la Alexandria. Iar Arie cîtăva vréme tăcu și apoi mai mare turburare rădică și multă mulțime de la bisérecă au rupt și totdeauna rumperi și sfaturi făcea. Iar lui Hristos Constan-tin auzind acéstea, tare să răni la inimă și nu pricepea ce va face. Văzînd rumperi și sfaturi, pe multe locuri răzvrătiri, făcu sfat iubitoriu de Dumnezeu tuturor celor întru Dumnezeu, celor bine îndireptători și în toată lumea tri-mise scrisori tari, cu îndemnare, pe toți din toată | lumea arhieriei lui Dumnezeu la un loc i-au chie-mat și de la toți să întărească legea cea într-o cugetare. „Cele ce au zis întru ascuns și la arătare, că nu iaste pînă în sfîrșit tare și neîntărit, iar céle de la mulți foarte socotite și alése foarte tare și neclătite“.

7. Află dară și cetate cu nume vestit, Nica — Nicheea¹ fiindu-i numele, și aici au poruncit tuturor episcopilor să să adune, fiind leatul cînd au venit de la Roma 13. Și începu aduna de la 12 zile ale lunii lui mai și au sfîrșit după 3 ani și jumătate.

22r

XIII.1. Și cînd auziră acéstea ai lui Dumne-zeu arhieriei din toată lumea, cu bucuria cea nepovestită cuprinși era și toată grăbirea de la inimă rădicînd și ca cu niște aripi zburînd ai Nicheii ajungea cetate, carea iaste la Vithiniia, avînd dorire fără de măsură ca de la cutare împărat bun credinciosul | să să sature de ve-dere și de voroave. Și de abii să adunară

¹ Adăugat, marginal.

toți pentru socotința lucrului lui Dumnezeu, ce nu numai aceia, ce și laturile și cetățile și limbile cele de departe și depărtate unele de altele la un loc venia. Și o cetate din toate cetățile o ajungea, precum oarecare cunună arhierească den florile cele frumoase împes-trită.

22v

2. De la toți bisérecă ce să zice de la toată Evropiia, de la Liviia și Asiia împreună să aduna arhieriei lui Dumnezeu, de la Sîriia, împreună și Chilichiia, Finichiia și Araviia și Palistina, cătră acéstea Eghiptului și Thiveului și Livii¹, ai Mesopotamului și de la Persiia episcopii și alții ai schitéilor decindea de céia parte, Pontul și Galatului, Pamfilului, ai Cap-padochie și Asiei și ai Frighii, din Thrachiia și machidoneni și a ahai|nenii și cei di pe uscat, să adunară toți la cetatea Nicheii. Iar bisérecă de acolea, rînduită fiind de la Dumnezeu, întru mărime pe toți cuprindea. Și nu numai pe ei, ce și altă mulțime multă din toate laturile venia, fiind de la Dumnezeu îndemnați pentru întărirea legii.

23r

3. Și de abia rînduiră zilele când vor face săbor, și să împreunăre toți la un loc, dintru carii era eghipteanul Pafnutie², bărbat făcătoriu de minuni și sfînt, preafericitul Spiridon și făcătoriu de minuni, prealăudatul Necolae de la Mirlichii, Pavel al noo Chesarii, Leontie, episcopul al Chesariei, și Grigorie al Armenii cei Mari și Iacov și Ionisie și toți făcătorii de minuni și purtători de semne, cum că și pre morți înviind, și alții toți, după număr 318, și cineși după cinste și după rînduială șede la rînduială; și oaste fără de număr stînd, toată netocmirea apăra. Și toți³ stînd, aștepta a împăratului venire.

¹ Aceste cuvinte se găsesc numai în P³.

² Scris: Pa(h)fnutie.

³ Se repetă în mss.

4. Iar el, precum vrea fi înger de la Dumnezeu trimis, cu luminate rază, precum să zice, strălucind cu luminat vășmînt mohorît stătu. Și precum cătră ceata apostolească au venit, tuturor mai mic să arăta, cădea și să ruga să se sature de la a lor rugăciune. Și acesta au nemerit, să sculă și oarecarele fu lui gătit scaunul, pre carele mai nainte n-au vrut să șază, pînă n-au șazut mai nainte cinstita a arhierilor cuvîntare¹.

23v

5. Iar episcopii cei de dreapta parte sculîndu-să, au grăit cuvîntul atotștiutoriului, lui Dumnezeu, trimițînd laudele cele de mulțămire, rugînd. De abii și împăratul au șazut și să tocmi tăcere adîncă, toți cu ochii spre el căutînd. Iar el cu ochii cei luminați și față | véselă spre toți căută, acesta cătră toți au zis cuvînt:

24r

6. „O, slugile lui Hristos, rugăciunea mea într-acesta sfîrșit au fost, cum să mă satur de vederea voastră. Iar aceasta acum o nemeriu, întru tot știutoriului împărat întru mulțămire mărturisăsc, că mie cătră toți celor buni și ce e mai vîrtos vedere am dăruit și împreună de vederea voastră a mă sătura și tuturor o cugetare a vedea. Că foarte doresc să le fie mireasa, bisereca lui Dumnezeu, întru liniște neclătită. Cînd întru războae cu nălucire² pe fiul lui Dumnezeu, Hristosul meu arăta, nimic n-am pus întru scîrbă; iar de va fi îndoirea voastră ca și aceluia, mai vîrtos mie îmi iaste a mă răni, și această doftorie am vrut să le puiu petutindinea, am trimis să vă chiiame pe sfințiilor voastre. Și mă bucur cu | Iacov, văzînd împrejurul meu pîlcul lui Dumnezeu“³. Acéstea și altele multe au zis, au bucurat tot săborul.

7. Și sfîrșindu-să săborul, să înfruntă minciuna cu céle adevărate și limba carea întru înălțime

¹ Slavon. съслова „tagmă“ (confundat cu слово „cuvînt“).

² Marginal adăugat, de două ori: *Arie* (cu cerneală neagră și roșie).

³ Traducerea omite sfîrșitul frazei, de la *позъ съ Дѣдомъ* pînă la *домъ*

au grăit tăcu, și toți cea dată de la apostoli întăriră lege. Și au scris și sfitocul, puind închipuirea legii. Fiind dară acest sfînt săbor la Nicheia Vithiniilor, și cu mîna împăratului au scris, cu facerea sfintei și într-o ființă troiță, cei direpți legii luptători ai lui Dumnezeu părinți strălucind direapta lege. Iar pe Arie biruind și cei la un cuget cu dînsul, pre care lepădatul și procleșitul din sănătoase lege l-au gonit ai săborului besérecii, iar pe fiul lui Dumnezeu, pururea fiitor și întru ființă cu părintele și Duhu sfînt, cu un glas 318 | sfîinți părinți au mărturisit, scriind toți sfitocul cu cinstitul Constantin.

24v

8. Însă 2 din numărul sfîinților părinți după sfîrșitul săborului cătră Domnul au răpăosat, ajungînd pre ei moartea cea firească, numele lor Hrisanthie și Musonie. Iar Dumnezeu au înțeleptit pe ai săi ugodnici cu iubitoriul de Dumnezeu împărat, cătră întărire legii noastre cei blagocestivi și întru rușine și ponosul de véci celor răi și necredincioșilor. Și cînd au scris sfitocul și-l iscăliră sfîinții părinți, îndată cătră coșciugurile sfîinților părinți celor răpăosați să dusără și zisără vorbă către dînșii:

9. „Robii cei de aproape stăpînului nostru, lui Dumnezeu, Hrisanthie și Musonie, cei ce bine ați luptat cu noi lupta, | alergarea ați sfîrșit, legea ați luminat și acum curat vedeți sfînta troiță. De știți că iaste plăcută lui Dumnezeu a noastră osteneală și tocmire, să ne dați noao răspundere, iar de va fi ceva lipsit, voi, ca întru adevăr știind, isprăviți!”

25r

10. Acéstea zicînd, pecetluiră și l-au pus în lăcra precuvioșilor celor prestăviți părinți, iar ei peste toată noaptea ținea bdenie. Iar a doao zi ajungînd zio, toți împreună cătră lacră veniră și aflară sfitocul pecetluit și întreg îl luară și, îndată desfăcînd, aflară scrisoare noao și cu ale lor mîini scris într-acesta chip: „Hrisanthie și Musonie, cu toți părinții fiind într-o cugetare la săborul cel dintîi al Nichei[i] și a toată lumea. De am și murit cu trupul, iar cu mîinile

25v

noastre am iscălit și vestind céle adevărate întregi și plăcute fiind lui Dumnezeu, care | cu noi cu toți céle tocmité și porîncite, iar alte îndoiri toate să fugă“.

11. O, mirare a prea slăvitei aceștiia minuni! Cum trupurile céle moarte în lacră astu-pate îndată fură înviate și iscăliră și tot săborul părinților întăriră și veseliră? Cine va putea spune puterile tale, Doamne, și auzite va face toate laudele tale?

26r

XIV.1. Acestea toate isprăvind și ai bisérecii toate lucrurile întăriră, așijderea și praviile céle sfinte. Atuncea să sculă dumnezeescul împărat și în mijlocul cétei cei apostolești stătu, și acéstea cătră săbor au grăit: „Rogu-vă, părinții mie cei sfinți, de am aflat bine dar înaintea voastră, întăriți întru mine dragostea, precum întru fiiul vostru cel de pururea, și nu vă leneviți după multa îndelungata vréme și mie îmi dăruiți puțintéle zile și | să mérgeți cu mine împreună și să-mi numiți mie cetate și o înnoiți pe dînsa, carea s-au făcut întru numele meu iscusită foarte și împodobită“.

2. Iar ei cu bucurie făgăduiră să le facă. Și petrecură acia puțintéle zile și pentru Paștile întăriră atuncea vrémea; că pînă atuncea n-au fost legiuire și în fieștece cetate, cînd vrea, postea 40 de zile și făcea Paștile. Aceasta legiuiră și întăriră sfinții părinți bine și prea frumos, 2 săptămîni să sărbéze pusără dintîi pentru cruce și patimele lui Hristos, iar al doilea pentru înviiare și praznic luminat. Și veniră la mare și numită cetate în luna lui mai, în 11 zile, și toți împreună liturghiia lui Dumnezeu sfîrșiră, atuncea fiind patriiarhu Mitrofan în scaun.

26v

3. Atunce și împăratul | avea ani împărății lui 20 de ani; că deprins era, la fieștecare al 10-lea an luminat și mult cinstit, stăpînului și împăratului Hristos îi făcea praznic cu multe năroade, la care și lui Dumnezeu părinți au chemat, a căror picioare bine vestiră de pace

și cu toată cinstea a învrednici. Și mai virtos cu cuvintele cele bune, și n-au lipsit atuncea de la uspățul împăratului nici un episcop, și toți ca la fața lui Hristos căutară la împăratul și ca într-un vis, iar nu întru arătare, socotind a fi pentru cea mai de nainte necurăție.

27r

4. Iar dumnezeescul Constantin, văzind pe dîșii fiind ca într-o frumusețe îngerească, foarte să bucura cu inima și lui Pafnutie și celor cu dînsul mărturisitori nu numai ochii cei sfredeliți în vremea | goanei pentru Hristos, ce și ranele cele arse cu osîrdie le sărută, nădăjduindu-se a lua de la dînsele sfințire. Și învăța pe episcopi să ție pace într-o cugetare, iar de sfăzile și de la [ce]jia¹ ce iubesc pricirea să să depărtéze. Grăi dară și aceasta cu jurămînt de 3 ori fericitul: „De aș vedea pe episcopul și păcat făcînd, aș vrea să-l acopăr pe dînsul cu porfirul, pentru ca să nu dau poticnire celor ce ar vedea multe“. Dară și fără de număr daruri au dat bisérecilor și pe sfinții părinți cu multă și nepovestită cinste și dare i-au cinstit.

27v

5. Scrisă dară și cătră toți oblăduitorii ținutului său, ca nu întru ceva să obidească bisérecă, ce cu toată prietenia și plecăciunea să o cinstească, iar celor ce nu vor vrea să să plăce, cu caznă de capete | să-i cêrte. Scrisă dară petutindinea aceasta:

6. „Credinciosul Constantin tuturor biséricilor de petutindinea.

Că am luat iscusire de la sfatul cel de obște al săborului, cît era de la putérea lui Dumnezeu, și bună dare, acéstea mai nainte de toate am judecat cu sfatul meu, carii supt fericita și săborniceasca bisérecă, mulțime credincioșilor întru tot țiitorul Dumnezeu să ținem blagocestiia cea într-o cugetare. Și acéstea pare fi cu puțință, am socotit rînduiala neplecată să le ție, de n-are fi fost adunarea tuturor episcopilor împreună și fieștecarele ai legii cei

¹ Silaba ce- a fost omisă în manuscris.

28r

sfinte cum s-ar cădea judecată să le fac. Pentru acéea aicea adunîndu-să mulțime multă, și eu singur ca unul dintre voi am venit și nu m-am lepădat, întru carii mai vîrtos mă bucur ca să vă fiu voo slugă, | ce bucurîndu-se și pînă în sfîrșit sfătuesc și voi scoate cu degrabă, pînă cînd cea întru Dumnezeu adunare întru lumină va eși, că de acuma care îndoire au spăimîntare de lége nu va fi.

28v

7. Pentru aceea și pentru Paștile de zioa cea mai sfîntă fu căutare, voitu-s-au cu sfatul cel de obște bine a ținea. Carii întru una tuturor a face ce să fie noao mai bine sau mai cinstit a fi cu puțință pentru care sărbătoare, că într-însul am luat nădejdea nemuririi, luminată și arătată împreună de la toți cu un glas în vrémea cea tocmită să le păzim și neclătită să fie? Ca întru mărirea lui Dumnezeu acéstea socotesc să fie, iar întru lauda și mărirea a legii noastre cei credincioasă și tocmélelor biserecești. Pentru acéea de | acum le poruncim să le fie departe neîngăduiala, iar îngăduință și cu o cugetare“.

8. Acéstea toate cu judecata a tot săborului au scris împăratul și au porîncit să fie neclătite acéstea, și iar pe dînșii i-au dus la curtea sa. Că de atuncea să ținea o cugetare de la toți și cel împărțit în multe părți, trupul al biserecii cu bună darea lui Hristos întru una s-au împreunat, bucuratu-s-au împăratul pentru toată așăzarea și tocmeala¹ biserecii foarte.

29r

XV.1. Acéstea toate isprăvind, dat-au véste împăratului că oarecare filosof ellinesc ponosluiaște și dăsădește împăratului, cum că acéle obiceiuri de demult ale Rîmului au stricat împăratul și altele oarecarele din voia lui și céle nespuse au dus acéstea. | Dar împăratul auzind, au voit să le trimiță pre preasfințitul Alixandr să vorovească cu dînsul. Iar filosoful

¹ Și tocmeala scris între rînduri, precum și de două ori pe margine (o dată cu cerneală roșie).

la iscusirea cuvintelor nădăjduindu-să, multe și cuvinte de birfele au grăit.

2. Iar fericitul Alixandr, nepricindu-să cu cuvintele și întru céle dumnezești multe¹, când au văzut pre filosof prea limbut, zis-au: „Porîncescu-ți întru numele lui Hristos cel adevărat, Dumnezeul nostru, să taci și de acum să nu mai grăești“.

3. Și îndată cuvîntului urmă fapta, că aciaș fu mută cea mult limbută limbă. El tăcu și numai șuvăia cu dégetele și cerea sfîntul botez. Însă întru céle ale lui Dumnezeu minuni, de năprasnă premenire pre cel mai denainte lup întru miel să prefăcu. Și luă pe cétea sfîntului botez și să | împreună turmei pravoslavnicilor, și carele eri era hulitoriu, iar astăzi să arătă adevărat lăudătoriu.

4. Iar marele Constantin, văzind împrejur său ceată părintească, avea bucurie nespuse pentru ei, și cu toată cinstea pre dînșii îi vrednicia, toate îndoite lor le da céle spre treabă.

5. Și toți gonind céle de pace și într-o cugutare rămînea, iar unii din Eghipet iar începea a aduce spargere bisérecii și cea necontenită vrăjmășie, precum și pe împăratul spre minie l-au turburat, carele și cărți îndată au scris, céle întărite de la tot săborul, certînd pe dînșii și să aibă întru dînșii pace. Cătră acestea și frați și voitori de bine îi va chiema și ei cu osîrdie să ție dogmele | biserecești au porîncit.

XVI.1. După acéa și alt lucru plăcut lui Dumnezeu vrea să le facă. Fiind atuncea patriiarhul² Macarie de la Ierusalim, cu multă rugăciune această slujbă i-au porîncit, când va vrea Dumnezeu să să întoarcă la Palestina, cu multă osîrdie să caute groapa Mîntuitorului, întru care au fost pus trupul lui Hristos, făcătorului de viață, pentru care din putrejune întru neputrejune au venit și cu carele, din

² În orig. мног, adj. „mult“, aici cu sensul de „bogat, plin de“.

¹ În originalul mediobulgar: епископъ „episcopul“.

29v

30r

tunérec mîntuindu-ne, înțelepciunea lui Dumnezeu au luminat lumina, cătră acéstea și în locul căpăținii Golgotha și pentru aceasta au îndemnat duhul cel mîntuitor.

30v

2. Iar bărbații cei mai de nainte luptători de Dumnezeu și necredincioși, după patima lui cea mîntuitoare, cu pizma cea iute | era ținuți, rădicară-să să dea uitării și întunérecului întru tot cinstita groapă, așijderea și locul căpăținii cel sfînt, ce și lemnul cel făcătoriu de viață cu carele lumea să mîntui și muncitoriul fu biruit și moartea fu omorîtă, pînă în sfîrșit să nevoia să dea neștiinții. Această încă peșteră, întru carea fu groapa Mîntuitorului cea făcătoare de viață, întru adînc foarte săpînd și cu pietri fără de măsură au împresurat cu tot denadinsul, ca să nu cunoască unde va fi. Încă și alta, au înălțat un pod de piatră foarte nalt și oareunde jos în peșteră scrisoarea lui Dumnezeu astupară ca să nu să afle pînă în sfîrșit¹.

31r

3. Încă și alta: Nici cu aceasta nu era sătui, ce spre mai mare îndrăcire să rădicară, | că acii rădicînd capiști idolilor celor morți și fără de suflet, ce să zic Afruditei cei curve, și jertfele lor céle spurcate cu năcaz le făcea. Și trecînd mulți și delungați ani, pînă în sfîrșit s-au dat neștiinței, și atîta cît nici împăratul, nici ostaș, nici cetățean, nici niminea altul n-au putut să le știe sămnul acelor sfinte locuri.

4. Pentru aceasta bun credinciosul Constantin au îndemnat pe fericitul Macarie, episcopul Ierusalimului, dorind tare ca să nemerească ce au dorit. Și întru acéstea lucruri, pre maicăsa Elena au îmblînzit, avîndu-o în de bine, și toate céle împărătești ei au dat, cu toată voia sa și neoprit să le facă ca o împărăteasă.

¹ În original: НАСМПАНИЕМЪ БЖ(С)ТЕНЪ ПЕЩЕРЪ ДО КОНЦА БЕЗ ВѢСТИ СЪТВОРИША „prin acoperire (cu pietre) au ascuns dumnezeiasca peșteră fără de urmă“ (НАСМПАНИЕ a fost confundat cu НАПИСАНИЕ „scriere“).

31v XVII.1. Și slobozind cu toată cinstea săbo-
 rul și fieștecare au luat scaunul său cu cinste,
 și toată lumea să umplu de bucuria cea nespūsă
 și le priimiia pacea lui Dumnezeu bisérecile
 din toată lumea, și alt nimic nu să auziia,
 numai cătră Dumnezeu glasurile céle de mulță-
 mită trimițind și al lui David cîntecul ce să
 Ps. XLIII, 1 cîntă de toți: „Doamne, carele cu urechile
 noastre am auzit și părinții noștri au spus
 noa lucrul care au făcut în zilele lor, în zilele
 céle dintîi“.

32r 2. Ci acuma nu în zilele céle de[n]tii¹ am
 auzit, și în zilele noastre am văzut brațul cel
 Ps. LXXXVI, 2. nalt și mărirea atotputérnicului Dumnezeu,
 precum am auzit, așa și vedem în cetate Domnul
 puterilor, în cetate Dumnezeul nostru, în bi-
 sérecă zic, Dumnezeului celui viu, carele iaste
 stîlpul și întă|rirea adevérinței, pentru oare-
 care cine cîntînd, grăiaște: „Slăvitele să grăiră
 pentru tine, cetatea lui Dumnezeu“, întru care
 Dumnezeu cel prea bun, pentru fiiul cel întîi
 născut al bunătății întru tot să le strălucească,
 Cf. Ps. LXXXIII, 2. întru una légea cea adevărată. Adecă veselitu-
 m-am² spre cele ce zisă noao: „Vom intra în
 casa lui Dumnezeu“ și: „Am iubit podoaba
 casăi tale și locul locuinței măririi tale“.

3. Și unii unele, alții altele, ci toată lumea
 Ps. XLVII, 1. din singur duhul lui Dumnezeu fu strălucită
 și cu un suflet cînta, mulțămire grăind: „Mare
 e Domnul și lăudat foarte în cetatea Dumne-
 zeului nostru, în munte sfîntului lui“. Că întru
 adevăr mare e casa lui, naltă și lungă și înfrum-
 sățată cu bunătate, decît toate bisérecile ome-
 nești, | întru carele au umblat picioarele céle
 32v frumoase, binevestind în toată lumea pace și
 bunătate. Mare e Domnul, care face minuni
 însuși, céle slăvite și minunate, a căroră număr
 nu iaste. Cel mare schimbă vremile și anii,

¹ Cuvintul a fost corectat de copist, care a omis litera *n* (Corectura apare și pe marginea manuscrisului, dar, din cauza tăierii filei la legat, s-a păstrat doar: *-tii*).

² Ar fi trebuit: „veselitu-ne-am“ (în orig. *възвеселихом са*).

schimbă împărații, schimbă și pe alții, rînduiaște nu numai cei credincioși, ce și cei necredincioși.

4. Stăpînul întru toate facerile cele mari însuși are nemurire, a toată lumea făcătoriul, singur și același Dumnezeu, a căruia cîntăm cîntare noao, grăind: „Mare Domnul nostru și mare e tăria lui și a înțelepciunii lui număr nu iaste, căci rădica cornul mîntuire [i] noastre, pentru noul Davidul, Constantin, și ne-au mîntuit pe noi de vrăjmași noștri și înșelăciunea au perit și légea a înflorit și au plinit tot pămîntul cu blagocestiia“. Pentru acéea și al lui Dumnezeu părinte, David, oarecum bucuros al tot pămîntului chiemînd, cătră bucurie sfirșitul cîntă: „Toate limbile, bateți cu mîinile, strigați lui Dumnezeu cu glas de bucurie, căci Domnul iaste prea înnalt și înfricoșat împărat, mare preste tot pămîntul, căci să împărăți Dumnezeu spre limbi“.

33r

Ps. XLVI, 1-3.

XVIII.1. *Atu[n]ce dară fericitul Macarie, episcopul al Ierusalimului, viind la săbor, au porîncit împăratul, cînd să va duce acolo să caute locul sfintei învieri Hristosului și Dumnezeului nostru și locul căpăținii, Golgotha, și lemnul cel făcătoriu de viață. Întru acestea dară, avîndu-o în de bine pre maica sa, sfînta Elena, o îmblînzi împăratul pre ea și să oblăduiască toate ca o împărăteasă.*

33v

2. *Și nu trecînd dară multă vréme, văzu într-o vedére pe oarecare luminat și strălucit, cu lumina cea nespūsă, și porîncindu-i să meargă la Ierusalim și groapa cea de la jidovi pentru zavistiia ascunsă și locurile cele sfinte cu crucea cea făcătoare de viață cu denadinsul să le caute. Și îndată dară deșteptîndu-să, toate arătate fiului său celui iubit au spus. Pentru acéea să umplu împăratul de bucuriia cea nespūsă și cele auzite spre lucru au grăbit să le facă, și au gătit dară toată cinstea maicei și mulțime multă de bogăție i-au dat și o-u lăsat pre dînsa la Ierusalim.*

34r

3. Acéstea dară când au auzit fericitul Macarie, episcopul Ierusalimului, cu toată cinstea au întâmpinat pe fericita Elena. Și intrînd în cetate și nu după mult de ce au dorit, cu grabă au început a căuta, însătoșindu-se și postînd și rugîndu-se cu tot denadinsul, pentru acéea făcînd cu toată grăbirea. Ci Dumnezeu cel mult minunat n-au trecut multă îndelungare toată grăbirea lor și să nu le descopere fără de ispravă, ci¹ în vis au descoperit au amărîntul toate fericitului Macarie. Că de demult împăratul Andriian desupra gropii cei făcătoare de viață rădicînd capîștii idolilor celor spurcați ai Afroditei și într-însa au pus chipuri și cu multe podoabe înfrumsătasă.

34v

4. Iar fericita Elena întru adevăr avînd în mînă începătorîia puterii împărătești, cu fericitul Macarie pînă în sfîrșit capîștea au răsipit și cu multime de multe meșteșuguri acéstea făcînd, întru adîncime mult au săpat, și îndată să ivi groașa cea făcătoare de viață și locul căpășinii și, aproape acestora cătră răsărit, céle 3 cruci îngropate. Și încă mai mult grăbindu-se, aflară și cînstitele piroane, cu carele cei spurcați ucigători de Dumnezeu trupul cel dumnezeesc al Hristosului nostru au țintuit.

35r

5. Și nepricepîndu-se carele va fi lemnul | carele au purtat trupul Hristosului și Dumnezeuului și fiind fericita Elena întru mare grijă, iar Dumnezeu înțelepți pre al său arhieru minunat și împodobit. Ca oare [care] din fămeile céle bine născute și nărocite cu grea boală era ținută și pînă în sfîrșit deznădăjduindu-se de viață și cu răsufierea cea di pe urmă fiind cuprinsă, au pus preste dînsa fieștecare lemn din céle 3 ale crucii și îndată să cunoscu lemnul crucii cei făcătoare de viață. Că fiind ținută întru boală de moarte și atingîndu-să de lemnul crucii, îndată să sculă sănătoasă, mărînd și binecuvîntînd pre Dumnezeu. Iar sfînta și prea fericita Elena întru adevăr împlundu-să de bu-

¹ Scris: ci-n.

35v

curiia cea ne|spuse, céle de mulțămîță de la inimă cătră Dumnezeu trimitea cîntări, grăind: „Bine te cuvintez, al mieu Isuse cel dulce, căci, eu fiind nevrédnică, mă învredniciși a toată bunătatea“.

36r

6. Și pentru acéea să dusă véstea în toată laturile și mulțimea multă de năroade să adunară spre vedérea crucii cei făcătoare de viață. Iar fericitul Macarie patriarhul, suindu-să la amvon, și chiar o arăta tuturor pre dînsa. Iar sfînta Elena, luînd parte din cinstitul lemn, cu multă frică și cu cuvînță și cinstitele piroane la sineși cu cinste le păziia, avînd grijă acelora să le ducă la Vizantiia, la fiiul său, iar altă parte le dede lui Macarie să le | arate neamurilor celor ce vor fi pe urmă.

XIX.1. După acéea, împărăteasa au porîncit să le zidească bisérecă la locul unde au aflat lemnul cel făcătoriul de viață, așijderea și la cinstita groapă a sfîntei învieri Hristosului Dumnezeului nostru, și alta a locul căpătîinii. Și la Ghehsimaniia rădică bisérecă tare¹ întru numele nescătoare[*r*] de Dumnezeu cei preaslăvite, unde iaste sfînta groapă a ei. Și precum mulți grăesc că acela loc să le fie valea cea de plîngere și izvorul chedrului și valea a lui Iosafat și grădina dintru carea Domnul era vîndut și locul unde să ruga Domnul noaptea, cînd era vîndut.

36v

2. Și cătră răsărit mergînd, la Muntele al Maslinilor, dintru carele Domnul cu no|ur era luat la ceriu, și acolo încă rădică cinstită besérecă. Și iar, suindu-se la groapa lui Lazar în Vithaniia, fiind locul din cetate 2 popriște², și cu lacrăme calde spălîndu-l și rugîndu-se cu denadinsul, și aici în numele sfîntul[ui] și direptului Lazar au rădicat bisérecă. După acéea s-au dus la apa Iordanului, întru carea Domnul au innecat a toată lumea păcatele, și aici rădică

¹ În original: *стѣс ч(с)тнѣа* „preacinstită“.

² Explicație marginală, cu cerneală roșie și neagră (parțial tăiată la legat): „Și o popriște are 708 de coți“.

slăvită bisérecă. Și trecînd Iordanul și aflînd o peșteră, întru carea lăcuise dumnezeescul Pre-dîtece¹, făcu bisérecă în numele Botezătorului. Și iar la locul ducîndu-se dintru carele era luat Ilie la ceriu și aco[lo] încă au porîncit să le facă bisérecă | în numele prorocului.

37r

3. Și mergînd cale 4 zile, ajunsă cetatea Teveriadului și locul de 12 scaune, adecă din obicină era chiebat, aflînd loc în care Domnul nostru șezînd învăța și în carele și cele 5 pîini înmulți și cele cinci mii de oameni au săturat, așijderea și în Capernaom ce să chiamă satul, fiind acii aproape unde au viețuit Domnul, că acii era și casa lui Bogoslov, unde au făcut Mîntuitoriul cina cea de taină cu ucenicii, că aciași era și minunea sutașului, unde au spart acoperișul și au slobozit pre acel slăbănog — acéstea toate împrejur Tiveriiadul[ui] încunjurînd locurile fericite Elena, au porîncit spre toate să să rădice cînstite biséreci, întru mărirea Mîntuito | riului nostru Iisus Hristos. Și mergînd la locul unde au tîmăduit Hristos pre ceea ce era întru curgerea singelui, în numele crucii cei făcătoare de viață au rădicat bisérecă. Și de acolo au ajuns locul întru carele Hristos a făcut minune cu cele 5 pîini și 2 pești, și acii a porîncit să zidească bisérecă.

37v

4. Și de acoloa purcegînd la Marea Tiveriiadului, unde după înviare să arată Mîntuitoriul ucenicilor prinzînd pești, unde a arătat pînile și pești pe cărbuni, cînd 100 și 8 de pești² au prins, în numele sfinților apostoli au porîncit de s-au zidit bisérecă. Și mergînd de acoloa 2 popriști și aflînd o casă, a Marii Magdalinii, și aciiș porînci de rădicară bisérecă. Așijderea, ducîndu-se la cetatea | Tiveriiadului și aflînd o casă a soacrei lui Petru, întru carea era tîmăduită de la Mîntuitoriul, trimițînd

38r

¹ „Înainte-mergător“.

² În original: 153.

laude, și aici în numele sfântul[ui] și verhovnicului¹ apostol Petr rădică bisérecă.

5. Și purcegînd de la Tivcriiada și mergînd cătră apus 10 stadii și suîndu-să la muntele Thavorului, unde au blagoslovit Melhisădec pre Avraam, și căutînd locul întru care să preobrază² Domnul nostru Isus Hristos și aflînd, și acii bisérecă în numele Mîntuitoriului și sfinților apostoli Petr și Iacov și Ioan au rădicat așijderea. Ducîndu-se la Nazaret și căutînd locul la carele au adus bucurie fecioarei arhanghel Gavriil, rădică bisérecă, foarte frumoasă de pururea fecioare[i]. Și iar de la Nazaret rădicîndu-să, ajunsă satul Cana Galileii, întru care³ era nunta lui Simon Cananitul, unde Hristos apa o prefăcu vin, și acolea sfîntă bisérecă făcu⁴.

38v

6. Așijderea, purcegînd la Vithleem, fiind locul de la sfînta cetate 6 stadii, și acolea sfîntă și întru vedére⁵ și mare besérecă în cu 4 turnuri⁶ zidi în numele Domnului nostru Isus Hristos. Și ieșind de la Vithléem și căutînd locul unde era uciși sfîntii prunci de Irod, și aici în numele lor rădică bisérecă. Și trecînd de acolea, află locul la carele îngerul bine au vestit păstorilor bucuriia cea mare, și aciași bisérecă rădică în numele Précestii născătoare de Dumnezeu și lui Iosif logodnicul.

39r

7. Să sui dară și la sfîntul Sion, fiind înălțimea sfintei cetăți, cătră Thaman⁷, la care fericita Elena au zidit bisérecă frumoasă și o au acoperit cu plumb, și în lung, și în lat. Și împărți locurile, întru fieștecare era minune: din partea cea dreaptă ai bisérecii, lăcașul ucenicilor și apostolilor lui Hristos, unde era

¹ Aici cu sensul de „cel dintii“.

² „Se schimbă la față“.

³ Întru care se repetă.

⁴ Această propoziție, de la cuvîntul și pînă la făcu corespunde textului existent în N și P⁸.

⁵ În original: κρ(с)ТОВИДНЖ „în formă (cu aspect) de cruce“.

⁶ Aceste cuvinte nu există în textul original.

⁷ În original: къ юроу „spre sud“.

39v

ascunși pentru frica jidovilor, unde și stătu înaintea lor Mîntuitoriul, fiind ușile încuiate; iar de partea cea de-a stînga al porfirăi stîlp, unde era legat Hristos cu ștreanguri — că sînt 4 biséreci; de-a-direapta și umivania¹, unde au spălat Hristos picioarele ucenicilor și unde au fost pogorîrea Duhului Sfînt pre sfinții apostoli; iar de partea de-a stînga mormîntul prorocului David. *Și casa Caiafei să făcu bisérecă, în numele sfinților apostoli | lui Petr și Pavel. Și sfînta înviiare de la sfîntul Sion iaste locul de departe coți 700 și 8². Și încă nu numai acélea, ce și altele multe și multe féliuri de biséreci făcu: la valea prorocului Ieremie și la lacul Siluamului și la sfînta Litostrate³, sfinților lui Kir și Ioan și la stejariul Mamvrii și la satul olariului.*

40r

XX.1. *Acéstea toate cu osîrdie, bine și cu cinste au tocmit sfînta și fericita Elena⁴, muma fericitului Constantin, multime multă de sate și de cetăți au dat bisérecilor și alte multe aguniséle fără de număr. Cu arginți și cu aur, cu pietri de mult preț și cu mărgăritare sfintele icoane împodobi, așijderea și | sfinte și cinstite vasă le făcu. Și mult aur și fără de număr împărți bisérecilor și săracilor.*

2. *Și pre sfîntul Macariia patriiarhul cu multe daruri îl cinsti. Și să întoarse cătră fiul său și marele întru împărați Constantin, purtînd cu multă păstrare o parte din cinstita și făcătoare de viață cruce, la dînsa și cinstitele piroane ale Mîntuitoriului, și cînd au venit la Vinzantiia, cu multă cinste de la fiul ei fu primită, și să bucură și să împlu de mare bucurie împăratul, și o parte din cinstitul lemn*

¹ În original: оумыванница „vas de spălat“.

² În original: едно пьрнице, explicat mai sus.

³ „Sfîntul Litostrat“.

⁴ În mss. urmează: făméia lui Constantin și, pe care copistul le-a șters, căci traducerea nu fusese clară (ar fi trebuit: ...lui Constantie [tatăl lui Constantin]).

40v

Zaharia, XIV, 20.

cu cinste-l priimi și cu¹ frică sărută și porunci să să păstreze în vas de aur. Iar o parte din piroane l-a ferecat în gujma² | sa, iar altă parte la rafturile calului său au pus, ca să împlinească și întru aceasta graiurile prorocului, ce au zis: „În zilele acelea fi-va «Sfînt» la friul calului împăratului, «a Domnului atotîitoriu!»”.

41r

3. Și era împăratul prăznuind, să veselii și binecuvînta pre Dumnezeu, pre cel ce au făcut lui atîtea mari și bune. Și să rădică cu mare rîvnire și căldură, de făcu 3 cruci după număr, cele ce să arăta lui întru războae, că dintîi care la Roma, a dooa la Vizantiia, iar a treia o[a]răcînd au făcut pod la apa Dunării. Și i-au pus numele ceii dintîi Isus, iar alțiia Hristos, iar ceii de-a treia oară Nika. Iar Eraclie împărat au pus numele Anikitos, adecă cel nebiruit, care și pînă astăzi stă | la stîlpul cel al porfirei. Și să zice de la mulți că de 3 ori într-un an îngerul lui Dumnezeu pugoară de la ceriu la miezul nopții și cîntă „tris aghios“, adecă de 3 ori cîntare sfîntă, cădînd și umbrînd crucea cea sfîntă și nebiruită: în luna mai, 7 zile, și în luna lui săptemvrie, 14 zile, și dumineca a treia a sfintelor păresimi, întru carea ne închinăm.

4. Iar firicita Elena, fiind cîtăva vrême cu fiul său, să dusă la Roma și acolo, viețuind puțintică vrême, trecu cătră viața cea mai bună și nesfîrșită, și fiind anii vieții ei 80 și toate după rînduială bine tocmind.

41v

XXI.1. Iar împăratul cel mare și blagocistiv Constantin, cînd | toată începătoriia au supus lui și pacea lui Dumnezeu prisosia în toate biserecile, și să bucura cu sufletul și celor din curtea lui au porîncit: cîți să ating de sfintele cărți și cîți cetesc cuvintele cele dumnezeesti, să rădice cugetele întru vedere de Dumnezeu și cele cetite cu denadinsul să le ia aminte și, stînd întru rugăciune, mîinile la ceriu să le rădice

¹ Cuvîntul se repetă în mss.

² Cușma.

și de acolo ajutoriu să ceară. Cătră acéstea și zioa duminicii tuturor înpreună au legiuit să le prăznuiască, căci fiind zioa cea dintii de mîntuire, chip socotințai, iar preoților și diacnilor de mare cinste să-i învrednicească și mai mari cîntări și slavoslovia | și rugăciuni în zioa duminicii au îndemnat pe toți oamenii să facă; după acéea și zioa vinerii cu cinste să o postească, pentru aducerea aminte cîți într-însa au făcut mîntuirea cea de obște făcătoriul și mîntuitorul Hristos și cu toată osîrdia și credința în bisereci să aștepte pîndă în sfîrșitul rugăciunii.

2. Iar pre cei ce sînt în oaste au învățat într-acesta chip: Cînd să întîmpla întru războaie, li să cădea să iasă afară din tabără la loc curat, și cei dintii întru liniște să să învețe și așa, ca cum dintru rost, cu dinadinsul să trimită cătră Dumnezeu rugăciune și pre acela mai decît toate să-l știe pre Dumnezeu și întru toate făcătoriul de bine, și în sus să rădice mîinile cătră Dumnezeu și să grăiască într-acesta chip: „Pre tine însuși, Domnul Dumnezeu, te știm și împărat te cunoaștem și ajutoriu te mărturisim, și de la tine céle de biruință am luat, și cu tine am biruit pre vrăjmașii cei tari, și de la tine încéperile cele bune, bunătate cunoaștem, spre tine și în veacul cel fiitoriul nădăjduim, ai tăi robi sîntem toți. Al nostru împărat întru zilele céle delungate și de biruință ne rugăm să ne păzăști pre noi acéstea“. În zioa duminicii cea purtătoare de lumină au legiuit să le facă rînduiala cea de obște a oștilor, și așa întru rugăciuni să trimită glasuri cătră Dumnezeu.

3. Iar el însuși pre sine să închidea în zilele céle mai de sus zise, singur vorovîia cătră însuși Dumnezeu și rugăciunile cele de omilință, plecîndu-și genunchele, să ruga să nemerească binele cel făgăduit. Și întru zilele céle de mîntuire ale sărbătorii îndelunga postul cu toată virtutea cea sufletească și trupească și sfintele vederi ale lui Dumnezeu sfîrșia. Iar în noaptea cea lu-

43v

minată și sfântă, ce¹ zic a Paștilor, toată noaptea o făcea zio, prefăcea noaptea cea întunecoasă spre zio, că în toți stâlpii a toată cetatea porinția de aprindea candile foarte mari, și mai virtos decît tot focul cel luminat eșia lumină. Și era vederea nopții foarte cu lumînă, de covârșia zioa. Iar cînd ajungea zioa, bunătați mîntuitoare urma tuturor limbilor și năroadelor întru bună dăruire le tindea direapta și tuturor le da cu îndestulare toate.

44r

4. Și oarecînd pre episcopi i-au chiebat la prînz și acel cuvînt au grăit cătră dînsii: „Cu bună dare a tot înduratului Dumnezeu și stăpînul[ui] m-am învrednicit a toată bunătatea, căci că pre toți cei mai denainte de mine împărați i-am întrecut și înțelepciunii lui Dumnezeu mă învredniciu, precum niminia dintr-înșii altul. Cătră acéstea dară și de blagoslovenia sfințiilor voastre mă învredniciu a mă sătura, de la toți părinții și a toți îngerilor, a toți slugile lui Dumnezeu. Ci de vréme altă rînduială, după îngerii lui Dumnezeu, să să apropie, afară din arhieriei, nu iaste, că am mare dorință, de arhi cu puțință, ca și eu pentru sfințiilor voastre să mă apropiu cătră Dumnezeu și să mă învrednicesc de darul cel arhieresc“.

5. Iar ei cătră dînsul cu lină față și cu sufletul cel drăgăstos au răspuns: „Tu de la Dumnezeu ești pus episcop. Socolind urmarea cuvîntului, cele ce oblăduști, toate le vezi că sînt de la Dumnezeu fie poruncite și, cît și-e puterea, cu blagoestie să petreci viața, și acelor cununii și cinstei arhierelor, fără de îndoială vei lua“.

44v

XXII.1. Iar diavolul cel prea ficlean întru mult n-au putut răbda să fie turma lui Hristos întru smerenie, iar spre bisereca cea mare au rădicat luptă, ce acéstea dară pre urmă. Că atuncea rădicîndu-să, nu puțină gîlceavă și multă turburare au căzut spre toți, că să făcu mare năsilnicie pentru [a]tecnie², adecă

¹ În mss.: *le*.

² Gr. ἀτεχνία „lipsă de copii“ (în textul lui Eftimie: ἀτεχνία).

pentru nerodire, că din cei dintru stăpînire mare năslnicie înmulți năroadelor. Ce și acés-tea iubitoriul de Dumnezeu împărat au potolit și au pus légea așa într-acest chip, ca și pre cei ce au putut naște, și cei ce n-au putut naște, cu milă să-i spodobască, iar pre cei cu întrea-gă înțelepciune,¹ și întru ținere viețuind și fiind fără de rodire, li să cădea să fie și aceia fără de ocară.

45r

2. Și după acéea au legiuit, nicidecum jidovii să nu aibă pre creștini robi, ce să fie întru toate slobozi. Așij|derea pre aceta ce nu vor să să însoare și vor să petreacă întru curățenie, să aibă hrană de la bisérecile împărătești cît le va fi deajuns. Iar împăratul bisérecilor fără de păstrare mai virtos le da, uneori din bucate pămîntești, alteori din bogăție, așijderea și bărbăților celor săraci și mișeilor, copiilor și văduvelor, așijderea tuturor într-un chip, cătră acéstea și îmbrăcăminte și așternute și hrană din destul. Și avea frica² judecății lui Dumnezeu întru cugetul său, cu céle iuți și amară săgeți răniiia inimile apucătorilor și hoților, avînd grijă ca să-i aducă pre toți întru frica lui Dumnezeu.

45v

3. Și în 30 de ani fieștecarele la al 10-lea an făcea praznic, trimițînd mulțămire împăratului Hristos. Și cel dintîi al zécelea | praznic pre fiul său cel dintîi, Constantin, cu cinstea împărății îl cinsti, iar al al 20-lea, pre alt fiu al său, pre Constantie, cu acéiași diadimă l-au îmbrăcat, iar la al treizecilea, al triilea praznic, și pre fiu-său cel mic, Consta, cu acéiași cinste a împărății l-au cinstit.

XXIII.1. Iar diiavolul cel pizmuitoriu și zavistnicul binelui precum oarecare nour întunecat soarelui celui luminat acoperiia razăle. Că nu puținea întristăciune rădicîndu-se întru bisérecele lui Dumnezeu, precum am zis mai denainte, iar iubitoriul de Dumnezeu Constantin să rănii cu săgeata griji. N-au putut răbda

¹ În orig.: цѣломърдіе „castitate, neprihănire“, tradus *ad-litteram*.

² În mss.: *fraca*.

întru mult să să tînză acea intristăciune și gîlceavă, au porîncit să scrie tuturor bisérecilor cărți di petutindinea, porîncind într-acesta chip:

46r 2. „Biruitoriul Constantin și întru tot | cîns-
tit, ce di pretitindinea episcopilor.

Pentru iubirea de price cea nesănătoasă cu așîtare sînt alții goniți¹, pre toți începutu a-i întrista. Care răutate va fi mai mare decît aceasta nu știu, ce pentru aceasta sfințiilor voastre porîncim afară din toată îndoiala să le adunați și întru săbor să le tocmim, și mîna de ajutoriu să tindem celor ce trebuiesc, și să tămăduim pre frații carii vor să pîiară, și într-o cugetare să le adunăm mădularele cele răsipite, și să îndreptăm ce vor fi greșit pînă avem vreme, ca în toate laturile să le dăm glăsuire, precum li să cade, care neștiinței înnălțare au pre mulți pierdut, vai de ei, de acei oameni proști. Pentru acéea va fi fi plăcut stăpînului și Dumnezeuului tuturor, și noi | mai mult, și voao înșivă. Și de veți aduce pace, socotesc că vor mărturisi toți oamenii, nu puțină pricină de buncuvîntare.

46v 3. Ce pentru acéea nu facereți zăbavă, ce a bisérecilor și apostolilor să urmăm pravila, ce ce vor fi greșit, tămăduire precum să cade de grabă să le dați, ce din toată hula și spargerea veți face slobodă bisérecă și a mea grije veți ușura și, pacea celor de acum protivnici dîndu-o, mare plată veți cîștiga voao. Și Dumnezeu să vă păzească pre voi, frați iubiți“.

4. Și numaidecît ajunsără cărțile împăratului de pretutindinea de poruncă ca să nu mai îndelunge niminea nicidecum, ce cătră Ierusalim călătoria să facă. Și să îndemnă mulțime multă de episcopi și oameni mulți fără de număr din oameni cei nărociți ai năroadelor să adunară la | Ierusalim, să adunară machidonénii, și de la Panoniia, și Misiia, venit-au

47r

¹ În mss.: *gonini* (†).

dară și cinstita cuvîntare¹ de la Persiia episcopilor, asemenea și de la Thrachiia și chilichiani și capadochiiani, de la Siria și de la toată Mesopotamiia și finichiiani și aravitineanii și cu alți palistiniani, eghipteani și liviiani și carii sînt în laturile Lavithivii² bărbați, cu lucrul și cu cuvîntul nărociți și plini de toată învățatura cea cuvîntătoare, întru carii era învățător începăturii întru ale dumnezeestilor marele Athanasie.

47v

5. Adunîndu-să dară săborul și întărind pravilele cele de poruncă, și pre cei potrivnici întru răspunsuri întru cunoștința adevărîței îi aduse, iar pre cei neplecați și cruzi de luptă pînă | în sffrșit îi dederă anathimei. Și cuprinsă bucuriia cea nespusă tot săborul și era³ veselindu-să împreună și bine mulțămînd.

48r

6. Și într-acéiași vrême îi ajunsă scrisorile împărătești, porîncînd tot săborul sfinte[i] învierii lui⁴ Hristos să facă înnoire hramului. Și care în locul fetei împăratului spre aceștea era trimis, oarecare ce s-au întîmplat, ca mare în cuvînt și întru mărturisirea legii lui Hristos. Ce împăratul întru împăcarea săborului și pentru săracii și mișei[i] și cei striini avea grijă, iar slugile lui Dumnezeu cu rugăciuni și rugăminte sffrșia praznicul, iar alții cu cazanii⁵ scripturii lui Dumnezeu împreună cu cele nepricepute înțelesuri le descoperiia, iar alții leturghiile lui Dumnezeu pentru pacea lumii și besereca lui Dumnezeu făcea | și pentru însuși împăratul, carele într-atîta bunătăți s-au aflat, cele plăcute lui Dumnezeu slujbe trimitea.

7. Într-acest chip al înnoirii praznic să săvîrși la al treizecilea an al blagocistivului împărat Constandin. Cînd cinstiră al sfinte

¹ În orig.: *счловои* „tagmă“ (traducătorul l-a legat de *слово* „cuvînt, cuvîntare“).

² În textul lui Eftimie: *съ Оливистѣн...странѣ*.

³ În mss.: *ere*.

⁴ În mss. se repetă.

⁵ În orig. *съ сказанми* „cu cele spuse“.

învieri bisereca Mîntuitoriului și groapa sfinții sale și cîtă cinste împăratului cu argint și cu aur și din pietrile cele scumpe, în scripturile lui Dumnezeu¹ măcar că cu anevoe să află, iar noi pentru acéstea nu ne ajunge vréme să le zicem cu amăruntul. Acesta mare săbor de la marele împărat Constantin știm că de a dooa oară era adunat săborul la Ierusalim, după cel dintîi ce era la Nicheia Vithineilor.

XXIV.1. Și nu după multă vréme fiiului său cel de al doilea îi făcu nuntă foarte cinstită. | Așijderea, cînd au văzut toată lumea plecată la sine, și la trei fii ai săi au împărțit întru moștenire. Și celui dintîi al său fiu a tătîni-său începătorie îi déde, iar celui al doilea începătorii Apusului, și celui al treilea începătorii în mijlocul amîndurora.

2. Și nu după multă vréme auzi că despre răsărit varvarii au rădicat război, începu a să găti spre perși. Și acéstea au socotit de au rădicat multă mulțime de oști, și *pre episcopi cu multă osîrdie i-au rugat să fie cu dînsul întru călătorie, că n-au vrut întru nimica să fie despărțit de la dînșii*. Că cu multă osîrdie și cu dragostea cea călduroasă de la sfîntul săbor, cortul, precum Moisi cel mare înfigea, au cerșut și cele într-însul de pururea ai lui Dumnezeu sfîrșiaa slujbele, pre care l-au și înfrumsățat foarte cu împistrituri iscusite și aur și cu pietri de mult preț.

3. Și cînd să ducea în laturile varvarilor de departe nu lipsia de la dînsul, *ce de pururea îl purta, ca nici întru războae să nu fie lipsit de darul biserecesc*. Și pentru aceasta foarte era episcopii bucuroși, *nicidecum de la dînsul să fie despărțiți nu vrură*, cum că și nevrînd să vază supusă biserecii pînă în sfîrșit a împăratului mărire. Și vedea sufletul împăratului împărțit în multe trupuri.

4. Iar după acéstea rădică biserecă frumoasă și mult cinstită, întru laudă vecinică Mîntui-

¹ În mss.: *Du (m) nedămnezu*.

49v

toriului și Dumnezeului nostru, apos|tolilor¹, avînd întru cugetul² său să-și facă aici mormîntul și după pristăvire într-însul să fie pus. Pentru aceea cu credință fără de măsură și cu osîrdie era ținut de au făcut sfinților apostoli, celor 12, coșciuguri, cu mult aur și cu pietri au înfrumsătat, și 6 din partea cea dreaptă au pus, și 6 de-a stînga, iar în mijlocul acestora au vrut să pue a lui lacră, ca cu a lor rugăciune să să spodobească, carea într-însul să va săvîrși, carea și fu, cu ajutoriul lui Dumnezeu.

50r

5. Și învăță pre fiii săi să fie legea cea blagocistivă, iar dogmele cele rele pînă în sfîrșit să le lăpede, și cea mai multă cu tot sufletul să aibă nădăjde la Dumnezeu și tuturor împăratul, și aceluia | să să închine și pre acela să-l mărească și pre acela să-l știe făcătoriu și tocmitoriu a toată zidirea, și altele multe ca acéstea.

6. Și au venit la cetatea a Nicomidiei și aceia³ încă făcea lucruri împărătești. Iar alții zic că de acolea au vrut să meargă la Ierusalim și acolea să ia darul botezului la apa Iordanului, unde Domnul a toată lumea au înecat păcatul, ce, pentru boala carea îl ajunsă atunci, adună pre episcopi să ia darul botezului. Și acéstea să părea multora a fi fără de vătămare⁴. Ca cum s-ar învrednici atîta de mari daruri fără de darul botezului, cum are fi putut să face ceva de-ale lui Dumnezeu? Și care au vrut el să adune a toată lumea săbor și de la dînsul să să spodobească de blagoslovenie, de nu s-ar fi învrednicit de darul botezului?

50v

XXV.1. Și să plini|ră anii lui de împărăție 32, iar toți anii vieții lui 66, și petrecea viața lui curată și cuminte întreagă și de toată spurcăciunea și necurăția, pînă în sfîrșit curat.

¹ În mss.: apo(s)|ap(s)ililo(r).

² În mss. silaba cu- se repetă.

³ Ar fi trebuit: aciia.

⁴ În orig.: некрѣпо „neadevărat“.

Și acéstea de la Dumnezeu era dăruite întru firea lui: cu bărbăția întru toate luminat, întărit cu sufletul, ascuțit la cuget, adînc cu înțelepciunea cuvîntului, întru judecări drept, întru darea milosteniei gata, la față frumos, întru războaie bărbat, spre varvari mare, întru războaie nebiruit, în lege¹ tare și neclătît, la căutătură frumos și vederos, la față bucuros, la măsura trupului mijlociu, la grumaz gros era, la față chipeș, părul capului era rar, de barbă nu prea lipsit, la ochi frumos, tuturor plăcut, lin, sméren, bine apropiat tuturor, foarte milostiv, judecătoria drept, smerit, cu céle din lăuntru bun², iubitoriu de oameni.

51r

2. Pentru acéea și de la mulți era ocărit, carii umbla cu nedireptate la Dumnezeu, că întru vedére să arăta întru blagocestie, iar cu lucrurile întru necurăție petrecea viața, a căroră picioare era gata spre vărsarea de sînge și patime în căile lor de aceștia era ponosluit, o, cît de mare era blîndétele³, că acestora în drăcii nu să însoția. Ce pre aceștia nu îndelung îi ajunsă judecata lui Dumnezeu, iar însuși împăratul sufletul cel cuvîntătoriu îl păziia fără de vătămăre, légea și obiceiuri fo[a]rte plăcute lui Dumnezeu au tocmît cetăților, oștilor, ascultătorilor, boiarilor, bisérecilor și altele toate precum blagocestivii au așezat lége. Cu anevoie dară și acéstea de uitare am socotit ale lui bunătăți céle adînci să le arate⁴ tuturor spre folos.

51v

3. Și oarecum au aflat vréme bună de prilej, și toată ascultarea ce să adunasă împrejurul lui văzut și cu suflet bucuros toate după petrecerea sufletului fiștecăruia ce i s-ar întîmpla îi spunea chiar: care de la Dumnezeu celor iubitoriu⁵ de Dumnezeu sînt gătite, cîte frumsăți și cîte

¹ În orig.: въ вѣрѣ „în credință“.

² În orig.: благоутробенъ „milos, binevoitor“.

³ În orig.: ω(τ) си(X) понашаемъ о прѣмнвствѣи кротости бѣше „de aceștia era învinuit de prea multă blîndețe“.

⁴ Ar fi trebuit: să le arăt.

⁵ Ar fi trebuit: iubitori.

plate, cîte cununii, cîtă cinste, cîtă bucurii, cîte lăcaşuri, şi iar cîte celor ce nu umblă după direptate îi aşteaptă rélele, cîte munci, cîtă frică, cîtă ruşine şi cîtă iscodituri de la draci, şi cu toate pre toţi bine au învăţat cel întocma cu apostoli[ri] Constantin.

52r

XXVI.1. De au înţeles petrecerea sa cătră Dumnezeu, să bucura cu sufletul şi toate împărăteşte după rînduială le tocmi şi le-au porîncit: „În zioa bucurii méle, să nu să întîmple nici grije, nici întristare, căci de trup mă voi despărţi şi cu Hristos mă voi sălăşlui“. Iar cînd auziră pre împăratul începătorii de oaste grăind acéstea şi-l văzură întru răsufierea cea de pe urmă, de plîns şi de tînguire cu tot ţipetul împlea văzduhul. Iar Constantin cel bun cătră dînsii răsponddea cu glas blînd şi cu cuvinte mîngîioase, sufletele lor mîngîia, grăind: „Acum v-aţi învrednicit de viaţa cea adevărată, acum légea aţi aflat cea adevărată, petreceţi dară într-însa şi staţi şi vă întăriţi, şi Dumnezeul păcii să fie cu voi“. Iar pre rîmleni carii lăcuia în cetatea cea împărătească cu mari şi cinstite daruri i-au cîstit, cu cîtă osîrdie pre ei i-au îndestulat.

52v

2. Acéstea toate şi mai mult decît acestea céle 50 de zile ale petdesétniţii¹ şi céle 7 săptămîni au porîncit şi desăvîrşit le-au tocmit. Şi întru tot cîstitul praznic al petdesétniţii, întru carele Dukul Sfînt în vedere întru limbi de foc spre sfinţii ai lui Hristos ucenici şi apostoli au pogorit în ceas întru amiazul soarelui, cătră însăşi Dumnezeu fu chemat, pre carele l-au iubit din suflet, şi iar trupul cel pămîntesc la pămînt p[ăm]înténilor şi rudeniilor l-au lăsat, iar cu sufletul cătră însuşi Dumnezeul cel adevărat s-au înnălţat, a ostenelelor celor vrédnici luo plata.

53r

3. Iar oştile, cînd au văzut cea deznădăjnită, văşmintele sale rupea şi cu ţărîna capelele îşi presura, plîngînd de pustiirea sa. Şi | să

¹ „Cincizecimii“.

auziia din fieșcare neam multe feliuri de glasuri plîngînd și tot văzduhul aerului glăsuind. Și luară mulțime de oaste trupul, de-l pusără în lacră, carea însuși făcuse, precum mai denainte cuvînt[ul] au zis. Și cădea toată mulțimea la genunche și precum viu să închina lui, și lacra o săruta, și întîi Dumnezeu, apoi după Dumnezeu pre dînsul numiră luminătoriu și făcătoriu de bine, căci din tuneréc pre dînșii i-au adus cătră lumina cea adevărată și toate cele de cinste i le-au dat, precum și viu¹.

4. *Cătră acéstea și bani scoasără, închipuind pre dînsul cum are vrea să să sue la cer, și după moarte arătînd cătră dînsul dragostea cea adevărată.*

53v

XXVII.1. *Această viață a marelui împărat și acéste tocmiri viteazului Con|stantin, o, soții lui Dumnezeu și preoți, și vășmîntului celui sfînt, și cununa mării cerești, cinstita cuvîntare cea sfîntă, oamenii cei aleși, cuvîntul lui Dumnezeu celui adevărat, al lui Hristos Dumnezeu, adevăratului împărat. Atîta bărbăție cătră Dumnezeu și nevoitoriu legii cei adevărate, săracilor apărătoriu, scîrbiților mîngîtoriu, văduvelor hrănitoriu, blagocestivii[i] biruitoriu, adevărînței luminătoriu, carele precum al doilea Veseleil, celui dintîi întru meșterșugul de lemn iscusit a toată lumea cortul, săbornicească, zic, bisérecă, au întărit cu ale lui Dumnezeu iscusituri; Ezdra cel nou, care precum el porunca cea véche, pînă în sfîrșit cea stricată, au luminat, așijderea și acesta al² |*

54r *lui Dumnezeu socotința trupului în toată lumea au întărit bisérecile; al doilea Pavel, cu scrisorile sale întăriia toată lumea, pe muncitori îi biruia, légea³ ajuta, bisérecile întăriia limbile supunea, toată lumea ferii, idoli răsipiia, blagocestiia răsădiia.*

¹ Traducerea omite: по смърти „după moarte“.

² Ar fi trebuit: a.

³ În orig.: вѣра „credința“.

2. Nu aflu întru adevăr nume frumos să pui lui Constantin, că nu viețuiaște pre pă-mînt, ce la ceriuri să sălășluiaște, cu îngerii dănțuiaște, cu arhanghelii glasului celui de 3 ori sfînt cîntă cîntare. Osteniiu-mă a împleti lui Constantin cunună și departe stau de să-vîrșire, cununa pre carea Părintele o au împletit și Fiul l-au încununat și Duhul Sfînt au săvîrșit.

54v

3. Cine nu va dori celui întru bunătăți cinsti | tului, cine nu va proslăvi pre cel proslăvit¹? Carele din cei de demult împărați de atîta mărere² s-au învrednicit, cine au fost de atîta cinste cinstit? Care împărat légile céle blagocistive întru întréagă cugetare au porîncit precum acesta, ca din marginea a toată lumea pîna în céia margini, neclătît au petrecut³? Care bărbat au întrecut obiceiurile varvarilor céle neînfrîmate, cu ale sale line au alinat legile? Care pentru toți, luptîndu-să, mai vîrtos decît toți oamenii au arătat facere de bine, precum ca cu flori de céle frumoase pre toți îi mirosiia⁴? Cine pre limbă⁵ care întru întunérec și în umbra morții ce ședea, după scriptură a zice, cătră lumina blagocestivii [i] au tras? Cine al blagocestiei cu armele într-acest | chip să într-armă și al tuturor idollilor meștersugurile au răsîpit? Care împărat atît de iubit era, cum și după moarte oștile era întru ascultare și tot locul și laturea și cetatea au înplut cu bisérecile lui Dumnezeu, pre Ellada varvarilor, ca și întru acéstea să plinească ce s-au zis: „ІІко тоѣ рече, и бѣша, то і повелѣа, и създаше сѧ“? Ce se zice: „Că acela au zis, și au fost, acela au poruncit, și să făcură“.

55r

Ps. XXXII, 9.

¹ Traducerea omite: $\omega(\tau)\text{E}\tilde{\nu}$ „de Dumnezeu“.

² *Mărire*.

³ Silaba *-tre-* se repetă în mss.

⁴ În orig.: оублахоудѣа „făcînd să miroasă (frumos)“.

⁵ Ar fi trebuit: *limbi* (= popoare, neamuri).

Ps. XIX, 8—9.

55v

4. S-au bucurat tot pământul, laturile au plesnit¹, iar varvarii întru cuvîntarea mărireii să adunară, bisérecile spre muncitori strigară: „Aceştia cu cară şi alţii cu cai, iar noi numele Domnului Dumnezeului nostru ne vom chieama: ei s-au împiedecat şi au căzut, iar noi ne-am sculat şi ne-am îndreptat“². Să să bucure toată | lumea, carea mai denainte era pustie de blagocestivie, şi să înflorească şi să încolţească ca crinul, şi mîinile céle ce au slăbit să le întărească, şi genunchele céle slăbite să să mîngie.

56r

5. Şi, cei puţini în suflet, întăriţi-vă, şi nu vă témeţi, că iată Dumnezeul nostru va răsplăti judecată. Însuşi va veni şi va mîntui pre noi, Domnul Dumnezeu au pus dreptate şi bucurie înaintea tuturor limbilor. Şi cu acéstea toate bune Constantin toată lumea au plinit şi lupta bună să luptă, alergarea săvîrşi, credinţa au ferit, pentru acéea şi întru céle de pace sălăşlui cétele, la Ierusalimul cel de sus, în Sion, muntele cel ceresc în cetatea Dumnezeului celui viu, întru întunérecile săboarălor îngereşti, în bisereca celor ce s-au scris întîi la ceruri, care ochiu n-au văzut şi urechi n-au auzit, şi la inima omului n-au intrat, | că de acolo şi pre noi ne păzêşte şi cu noi nevăzut sârbează şi pre toţi carii să adunară astăzi veseleşte.

XXVIII.1. Acéstea tu de la noi, împărate cel blagocestiv, Ioanne³ Şişmane, cel iubit dar, care⁴ pre acéstea pre noi au cuvîntul, aceasta-ţ[i] ţie mult dorit vistiiariu. Căci n-am urmat basnelor celor mincinoase, ci din céle adevărate şi nemincinoasă mărturii şi am ales înţelesurile céle nemincinoasă, carele va iscodi, va afla întru scripturile lui Dumnezeu.

¹ În orig.: страны въсплескашъ „ţările au bătut din palme“.

² În mss.: îndreptat.

³ În mss. urmează conjuncţia şi, de prisos.

⁴ În mss., deasupra lui e se află o literă suprascrisă neclară: ar fi putut fi l, şi atunci cuvîntul s-ar citi: carele.

56v

2. Și tu să-ți fii următoriu lui Constantin cel blagocestiv și cu dînsul să te sature de binele cel vécinic, căroră să fie noao tuturor întru nemeșire cu bun darul și cu iubirea de oameni al Domnului nostru Isus Hristos, că cu dînsul Părintelui împreună cu Duhul Sfînt, mărire și ținare, cinste și închinăciune întru netrecuții vécilor, amin.

ÎNCEPUTURILE ISTORIOGRAFIEI UNIVERSALE ÎN LIMBA ROMÂNĂ: CRONICA LUI MIHAIL MOXA ȘI IZVOARELE SALE

În *Contribuții la istoria culturii și literaturii române vechi* (București, 1972) am prezentat unele aspecte ale *Istoriografiei românești vechi* (sec. al XV-lea — începutul sec. al XVII-lea) în raport cu istoriografia bizantină și slavă (p. 104—163). Printre altele, în acest studiu sînt menționate traducerea mediobulgară a *Cronicii universale* a lui Constantin Manasses și *Cronica bulgară anonimă* de la începutul secolului al XV-lea, care au fost utilizate, împreună cu *Cronografia pe scurt* a patriarhului Nichifor, într-o versiune slavonă completată, și cu un *Letopisec sîrbesc „nou“*, în *Cronica* lui Mihail Moxa de la 1620.

În cele ce urmează, vom relua această chestiune, cu unele completări și precizări.

1. Copia slavo-română a *Cronicii universale* a lui Constantin Manasses

Se știe că traducerea mediobulgară (efectuată înainte de 1344) a acestei prețioase opere istorico-poetice bizantine din sec. al XII-lea s-a păstrat în cinci copii, dintre care trei în versiunea originală mediobulgară, iar două în redacție sîrbă¹: 1) Copia popii Filip, scrisă între 1 sept. 1344—31 aug. 1345 și păstrată astăzi la Muzeul istoric din Moscova (Secția de manuscrise, nr. 20/38); 2) Prețioasa copie cu miniaturi, databilă prin 1345 și conservată în Biblioteca Vaticanului (Cod. Vaticanus Slav. II); 3) Copia din manuscrisul slavo-român nr. 649 de la Biblioteca Academiei R.S. România, scrisă pe la sfîrșitul sec. al XVI-lea și descoperită la Tulcea; 4) Copia

¹ Vezi edițiile profesorului bulgar Ivan Duicev: *Миниатурите на Манасиевата летопис*, Sofia, 1962; ed. 2, 1964 (în continuare, cităm această ediție); *Летописата на Константин Манаси*. Фототипно издание на Ватикански препис на среднобългарския превод, Sofia, 1963.

sîrbească de la 1553, aflată la mănăstirea Hilandar — Athos (nr. 333) și 5) Copia sîrbească din sec. al XVII-lea, ce se află în prezent la Biblioteca Publică „Saltîkov-Șcedrin” din Lenin-grad (nr.1497).

După cum a arătat Ioan Bogdan, în cartea sa *Cronice inedite atingătoare de istoria românilor* (București, 1895), sbornicul slavo-român care cuprinde cea de-a treia copie a fost „scris pe la sfîrșitul veacului al XVI-lea sau începutul veacului al XVII-lea, undeva în Moldova” (p.5)¹, și nu cum presupune prof. Iv. Duicev: „copistul manuscrisului va fi fost un cărturar bulgar din regiunea Sredna Gora”². Scrisul și vinițele — așa cum se poate constata și din reproducerea fotolitografică a slavistului român (*op. cit.*, pl. I—XIX) — îl apropie tocmai de manuscrisele moldovenești ale timpului. Aceasta se confirmă și prin faptul că manuscrisul cuprinde, de asemenea, o *importantă operă istorică moldovenească*, a cărei redactare s-a încheiat în primele două decenii ale sec. al XVI-lea, la curtea urmașilor lui Ștefan cel Mare. Cît privește *Cronica lui Manasses*, prezența ei în acest manuscris nu este neobișnuită. Încă Ioan Bogdan a dovedit cu lux de amănunte că ea a avut o influență covârșitoare asupra cronicarilor moldoveni din sec. al XVI-lea, Macarie, Eftimie și Azarie.

La sfîrșitul sec. al XVII-lea și începutul sec. al XVIII-lea, manuscrisul aparținea protopopului Ursu din Iași, rudă a mitropolitului Varlaam al Moldovei³. După moartea acestuia, codicele a fost dăruit de soția sa preotului Gheorghe din Băiceni (sat în apropiere de Iași), care a lăsat o însemnare detaliată, cu chinovar pe f.30v:

„А(з) ІЕРЕ(Н) ГЕВ(Р)ГН W(Т) [Eu preotul Gheorghe din] Băiceni, precum mi-au dat această carte preutiasa răposatului preotului Ursului, carele au fost potropop w(т) Iaș. Dumnezeu să-l pomeniască în-părăția sv[і]nt[і]i[i] sale, depreună cu preotiasa și cu toți cuconii și rudeni a dumilor sale; mi-dat-o ca să le fie pomană în véci, amin. Scris-am cînd au vînt Ioan Neculai voevod⁴ ș-au întrat în Iaș, в' сРК(А), М(С)ЦА ГЕ(Н) ·КЕ· ДНН [miercuri, luna ianuarie, 25 zile], în dzioa lui с(т)

¹ Vezi și: Ioan Bogdan, *Scrieri alese*, ediție îngrijită, studiu introductiv și note de G. Mihăilă, București, 1968, p. 376.

² *Лемонучма ...*, p. VIII.

³ Vezi G. Ivașcu, *Istoria literaturii române*, 1, București, 1969, pl. între pp. 82—83.

⁴ Nicolae Mavrocordat a domnit în Moldova între noiembrie 1709—noiembrie 1710 și, a doua oară, între septembrie 1711—decembrie 1715.

Глигорі Ђ҃сло(в), в (л) ·Х҃сїї. [sf. Gligorie Teologul, în anul 7218, resp. 1710]¹.

Mult mai târziu, pe la mijlocul secolului al XIX-lea, sbornicul — care are și texte religioase — se afla în mâinile unui lipovean din țara noastră, de la care l-a cumpărat la 4 august 1861 preotul bulgar Mancio N. Djudjov din Zebil (jud. Tulcea), după cum rezultă din însemnările acestuia de la f. 36r, v. La 3 septembrie 1869, acesta a dat manuscrisul în păstrare Bibliotecii populare bulgare din Tulcea, unde s-a păstrat pînă prin 1894, cînd a fost semnalat de profesorul localnic Alexandru Pop lui Ioan Bogdan, titularul catedrei de limbi slave de la Universitatea din București. El a editat în 1895, după acest manuscris, *Letopisețul de cînd s-a început Țara Moldovei* (în volumul *Cronice inedite ...*, p. 1—78 + XIX pl.), iar apoi l-a utilizat, în continuare, la pregătirea ediției *Cronicii lui Manasses*. Iată propriile-i cuvinte din *Prefața la Cronice inedite*: „Rămîne să-mi împlinesc o plăcută datorie, mulțumind clubului bulgar «Soglasie» din Tulcea pentru încrederea ce mi-a arătat, punîndu-mi la dispoziție pentru un timp destul de îndelungat manuscrisul din biblioteca sa...” Se știe însă că I. Bogdan n-a mai apucat să-și vadă publicată ediția *Cronicii lui Manasses*, astfel că, după moartea sa (1 iunie 1919), manuscrisul a intrat, împreună cu întreaga arhivă a savantului, în Biblioteca Academiei Române, unde se și păstrează astăzi, în colecția manuscriselor slave și slavo-române, sub nr. 649.

Sbornicul, cuprinzînd scrieri religioase și istorice (247 file, dintre care prima și ultima adăugate la legat; 18 1/2 × 13 1/2 cm, 24 rînduri pe pagină), este format, de fapt, din reunirea a trei părți, cu numerotări originale diferite ale caietelor:

1) Filele 2—36, la care s-a adăugat la legat f.1; 2) Filele 37—47 și, în fine, 3) Filele 48—246, la care se adaugă f. 247, lipită ulterior. Această din urmă parte, care ne interesează aici, este formată din 25 de caiete a cîte 8 file, cu excepția caietului 7 — căruia îi lipsește ultima filă (după f. 102) — și a ultimului, al 25-lea, din care s-au păstrat doar primele 6 file. *Cronica lui Manasses* se află pe ff. 103r—235v, respectiv de la începutul caietului 8 pînă la f.3 a caietului 24. După o scurtă listă a *Regilor Israelului* (ff. 236r—237v), urmează *Letopisețul de cînd s-a început Țara Moldovei* (ff. 237v—246v), din păcate, fără, sfîrșit, căci, așa cum am văzut, lipsesc ultimele două file din

¹ Vezi I. Bogdan, *Cronice inedite ...*, p.5—6 (*Scrieri alese*, p. 377).

caietul 25. Odată cu ele a dispărut și partea finală a *Letopisețului* (care se întrerupe brusc la anul 1507), încheiere ce va fi mers, probabil, pînă în 1518 sau 1526, ca și *Letopisețul de la Putna*; cu ultima filă va fi dispărut și însemnarea copistului, care-și dezvăluia probabil numele și data cînd a terminat de transcris textul.

2. Ediția lui Ioan Bogdan a Cronicii lui Manasses

Unica ediție critică a *Cronicii lui Constantin Manasses* în versiunea slavonă mediobulgară — înlocuită astăzi numai în parte prin reproducerea fototipică a copiei de la Vatican, îngrijită de prof. Iv. Duicev (1963) — este aceea a lui Ioan Bogdan, care i-a consacrat ani mulți, începînd din 1889. Întrucît în legătură cu această ediție — difuzată abia după moartea lui I. Bogdan, în 1922, fără studiul introductiv pe care acesta-l plănuia, dar cu o prefață a prietenului său I. Bianu, ce cuprindea unele inexactități¹ — s-au făcut unele afirmații ce nu corespund stării reale a faptelor, expunem aici pe scurt istoricul și caracteristicile ei, pentru o mai dreaptă apreciere².

Îndrumat de V. Jagić, profesorul său de la Viena, să plece la studii în Rusia, I. Bogdan a fost sfătuit de acesta, într-o scrisoare din 11 august 1889, să copieze *Cronica lui Manasses* din manuscrisul de la Moscova și să pregătească o ediție completă a acesteia. Curînd după această dată, la 17 septembrie, tînărul slavist comunica din Moscova prietenului său I. Bianu că se pregătește să copieze cronica, ce se afla pe atunci în Biblioteca Sinodală³, iar la 31 octombrie că a transcris-o integral⁴. În aceeași scrisoare el informa pe colegul său că intenționează să solicite Academiei Române a-l subvenționa, pentru a merge la Roma, unde să studieze și *Codex Vaticanus Slav.II*: „...o

¹ Titlul însuși al ediției aparține, se pare, acestuia: *Cronica lui Constantin Manasses. Traducere mediobulgară făcută pe la 1350. Text și glosar* (București, 1922), căci I. Bogdan cunoștea desigur mai bine decît oricare altul data copiei popii Filip (1344—1345).

² Utilizăm pentru aceasta, în special, datele strînse în studiile: D.P. Bogdan, *Ioan Bogdan. Activitatea științifică și dialectică*, „Romanoslavica”, III, 1958, p. 197—204; G. Mihăilă, studiu introductiv la: Ioan Bogdan, *Scriveri alese*, p. 20, 44—46.

³ Vezi *Scrisori către Ioan Bianu*, ed. Marieta Croicu și P. Croicu, vol. I, București, 1974, p. 212—220.

⁴ *Ibidem*, p. 223—225.

colaționare este neapărată pentru a face o ediție completă, așteptată de mult de filologii slavi. Eu nu m-aș fi hotărât a o face, dacă ea n-ar avea un interes special pentru noi. Cronica bulgară a lui Manasses e, cum știi, originalul *Cronicei lui Moxa*; ea a fost, prin urmare, bine cunoscută la noi și mi se pare că dintr-însa au intrat chiar unele lucruri în cronicarii noștri munteni. E interesant că notițele din istoria bulgarilor, scrise la marginea filelor orig[inalului] bulgar, au intrat în textul lui Moxa, și Moxa a adăugat chiar notițe din alte izvoare slave, ce în parte nu s-au păstrat. Aș avea, prin urmare, ocazie a studia și traducerea română față de originalul bulgar, izvoarele celelalte ale lui Moxa și urmele influenței lui Manasses asupra cronicarilor noștri. Aș dori chiar să reeditez cronica lui Moxa, deoarece copia ce a avut-o veteranul (B.P. Hasdeu — *n.n.*) nu este în toate exactă (...). La text (al *Cronicii* lui Manasses — *n.n.*) voi adăuga un index slavo-grec, care va servi de vocabular (se-nțelege, voi adăuga și traducerea românească a cuvintelor). Din acesta vor ieși câteva materiale noi pentru lexico-grafia slavă, deoarece textul cronicii n-a fost folosit în original pentru lexiconul slav, nici de Vostokov¹, nici de Miklosich², care nu l-a avut la îndemână ...³

Paralel, I. Bogdan colaționează ediția lui Hasdeu a *Cronografului lui Mihail Moxa* (1878) cu manuscrisul păstrat la Moscova, operație care la 27 decembrie 1889 era încheiată⁴. Ambele lucrări — scria el lui Iacob Negruzzi, la 18 decembrie 1889, — i-au luat trei luni de muncă intensă.

Ajuns mai târziu — prin Kiev — la Cracovia, I. Bogdan comunica la 16 aprilie 1890 prietenului său V.N. Șcepkin că Ministerul Instrucțiunii Publice din România i-a acordat o subvenție pentru a putea merge la Roma, în vederea studierii manuscrisului de acolo (2000 de franci, după cum îi scris lui I. Bianu, la 25 aprilie⁵).

La 11 octombrie era deja la Vatican, unde a făcut cunoștință cu monseniorul Johann Bollig (1821—1895), care intenționase și el să realizeze o ediție a cronicii: „Săracu Manasses,

¹ A.H. Vostokov, *Словарь церковнославянского языка*, St. Pb., 1858 — 1861.

² Fr. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Viena, 1862—1865.

³ Vezi D.P. Bogdan, *op.cit.*, p. 198; *Scrisori către Ioan Bianu*, I, p. 224.

⁴ Scrisoare către I. Bianu, *ibidem*, p. 229—231.

⁵ *Ibidem*, p. 240.

cîți s-au apucat de el fără să-l isprăvească! Nu-i drept că e curios că tocmai eu, care acum patru ani nici nu visam de existența lui, să ajung a-l edita înaintea tuturor slavilor?"¹ În sfîrșit, la 25 octombrie îl anunța pe prietenul său: „Astăzi am sfîrșit cu manuscrisul lui Manasses și astăzi chiar plec la Viena. Socoteam că îmi vor trebui 30 de zile pentru colacionare; n-am scăpat însă nici o minută din timpul cît am putut lucra în bibliotecă și am terminat în 15 zile. Am cetit 205 file și am descris 65 de miniaturi”².

Întors în țară și numit primul titular al unei catedre de slavistică din România, la Universitatea din București (19 octombrie 1891), I. Bogdan continuă studiul lui Manasses, editînd, printre altele, cronicile moldovenești ale lui Macarie și Eftimie, puternic influențați de acesta (*Vechile cronice moldovenești pînă la Ureche*, București, 1891).

După cum am văzut, peste cîțiva ani (1894—1895), el descoperă al treilea manuscris cu versiunea mediobulgară a *Cronicii universale* a lui Constantin Manasses, ceea ce-l determină să-l ia în considerație pentru ediția ce-o pregătea. Curînd după aceea, la 21 iunie 1896, Bogdan solicită o subvenție din partea Ministerului Instrucțiunii Publice din Bulgaria, în vederea publicării acestei ediții, ce prezenta un mare interes pentru istoria și cultura bulgară, subvenție ce i-a fost acordată³. Este interesant de semnalat, cu acest prilej, că L. Miletici i-a promis un studiu despre limba *Cronicii* lui Manasses⁴.

În 1901, slavistul român lucra intens la glosar (scrisoare către N. Iorga din 8 sept. 1901) și-și exprima dorința de a pleca la Viena să studieze în biblioteca seminarului de slavistică al lui V. Jagić materialul bibliografic necesar introducerii la ediție. În 1902, textul *Cronicii* era în curs de tipărire la Editura Socec din București⁵. Corespondența ulterioară a lui I. Bogdan cu diverși slaviști îl arată preocupat de noutățile bibliografice în legătură cu Manasses. În sfîrșit, în 1909, textul și chiar glosarul erau integral tipărite, căci I. Bogdan cita, în *Letopiseșul lui Azarie*, „după ediția mea, care va apărea în anul acesta”,

¹ *Ibidem*, p. 245; D.P. Bogdan, *op.cit.*, p. 199—200.

² *Scrisori ...*, p. 245.

³ Vezi *Scrieri alese*, p. 45, nota 140.

⁴ Vezi Mihail Dan, *Два письма Л. Милетица Иоанну Богдану*, „Revue des études sud-est européennes”, I, 1963, nr. 1—2, p. 159—165.

⁵ Vezi *Documente și regeste privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Ungaria în sec. XV și XVI*, București 1902, p. XXI, nota 1.

unele pasaje din *Cronica* lui Manasses, comparându-l cu Azarie, și el influențat de poetul bizantin¹.

Dar, deși tipărită între 1902—1909, ediția n-a fost difuzată încă, întrucît slavistul bucureștean nu redactase studiul introductiv. Observăm că, între timp, din 1890 pînă în 1913, el publicase mai multe volume de cronici și documente, referitoare direct la istoria și cultura românească, ultimele fiind *Documentele lui Ștefan cel Mare* (2 vol., București, 1913). După această dată a început primul război mondial, la sfîrșitul căruia a survenit moartea marelui slavist român (1 iunie 1919), fără ca el să-și fi putut vedea ediția încheiată.

Abia după trei ani, prietenul său I. Bianu o pune în difuzare, cu o scurtă prefață, în care s-au strecurat unele inexactități, ce-au indus în eroare pînă astăzi pe mai mulți cercetători. Astfel, I. Bianu scrie că Bogdan „tot aștepta să poată face colaționarea textului și cu manuscriptul de la Vatican“ (*Prefață*, p. VIII), iar prof. Iv. Duicev, că „la baza ediției a fost pusă copia de la Tulcea [?!], cu variante după cea de la Moscova“ (*Итмонума ...*, p. XXXIV). De asemenea, el își însușește informația inexactă a filologului român — care uitase de scrierile primite în tinerețe de la prietenul său — că variantele din manuscrisul de la Vatican au fost date numai parțial, „probabil după extrasele lui Certkov“ (1842; vezi *Prefață*, p. VIII)². Această curioasă inexactitate — preluată din aceeași sursă — ne întîmpină și în *Introducerea* prof. J. Schröpfer la ediția fototipică a *Cronicii: Die slavische Manasses-Chronik. Nach der Ausgabe von Joan Bogdan. Mit einer Einleitung von Johan Schröpfer* („Slavische Propyläen“, Bd.12, W. Fink Verlag, München, 1966, p. 12)³.

Cine însă consultă cu atenție ediția lui I. Bogdan se convinge că, în realitate, în afara manuscrisului S (*Sinodal*, de la Moscova), luat ca bază, sînt utilizate la tot pasul pentru variante atît V (*Cod. Vaticanus Slav. II*), cît și T (*Codicele de la Tulcea*), ba mai mult, pe marginea textului sînt indicate filele tuturor celor trei manuscrise. Este drept că în primele două pagini din ediție nu apare V, pentru motivul elementar că acestui

¹ Extras din *Analele Academiei Române*, II, Seria istorie, t. XXXI, București, 1909, p. 77, nota 1, ș.a.; la p. 93, nota 1, se citează glosarul (vezi D.P. Bogdan, *op.cit.*, p. 201).

² Vezi și D.P. Bogdan, *op.cit.*, p. 201.

³ Vezi observațiile critice ale lui K. Gutschmidt, în recenzia publicată în „*Zeitschrift für Slawistik*“, Bd. XIV, 1969, Heft 4, p. 640—642.

manuscris îi lipsesc primele 2 file scrise (plus una albă). Începînd însă cu p. 3, aceste variante apar cu regularitate, iar în cazurile dificile se citează și originalul grec (în text, din loc în loc, Bogdan indică numărul de ordine al versurilor grecești corespunzătoare). În particular, la p. 46—67 se publică direct după manuscrisul de la Vatican *Povestea Troiei*, cu indicarea exactă a filelor, iar în note sînt semnalate diferențele din ediția lui Fr. Miklosich¹.

Așadar, ediția lui Ioan Bogdan are o valoare mai mare decît i se atribuie în ultimul timp, fiind realizată pe baza celui mai vechi manuscris (S), cu indicarea variantelor după V, aproape contemporan cu acesta, și după T, care reprezintă o dovadă peremptorie a răspîndirii acestei opere și la nordul Dunării, nu numai în Serbia (pentru Rusia există numai indicii indirecte). Este drept că lipsesc referiri la cele două copii sîrbești, despre care însă specialiștii au căpătat informații abia în ultima vreme, ele fiind insuficient cunoscute pînă astăzi, cu excepția pasajelor referitoare la istoria bulgarilor, tipărite de I. Ivanov după prima din ele, cea de la Hilandar, în *Българску старину* (ed. 2, Sofia, 1932, p. 618—623)². Abia ediția critică pe baza tuturor celor 5 manuscrise, pe care o pregătește prof. Iv. Duicev, împreună cu M.A. Salmina (Leningrad), ne va arăta în ce măsură cele două manuscrise sîrbești păstrează tradiția versiunii mediobulgare și în ce măsură se îndepărtează de ea. După fotocopia primei pagini din manuscrisul de la Hilandar, publicată de prof. Vl. Moșin, avem chiar impresia că aceasta este textologic foarte apropiată de copile mediobulgare³.

Dar valoarea ediției lui I. Bogdan, la care acesta a depus o muncă de benedictin, ani în șir, crește prin adăugarea unui glosar complet, cuprinzînd — după un calcul aproximativ, pe

¹ *Trojanska priča*, „Starine“, Zagreb, III, 1871, p. 147—188.

² Vezi: Iv. Duicev, *Миниатурите ...*, p. 26; *Летописца ...*, p. IX—X.

³ *Палеографски албум на јужнословенското кирилско писмо*, Skorje, 1966, nr. 150: *Cronica lui Manasses* de la Hilandar, nr. 333 (434); Vezi și I. Ivanov, *loc. cit.* În aceste condiții, ni se pare nedreaptă și, de altfel, inexactă observația prof. Iv. Duicev: „Фактът că în ediția lui Bogdan nu au fost luate în considerație toate variantele care pot fi extrase și din Codicele de la Vatican îi micșorează în mare măsură valoarea științifică. Mai mult: o ediție critică a traducerii mediobulgare a *Cronicii lui Manasses* trebuie să se bazeze, în primul rînd, pe cele două manuscrise bulgărești mai vechi, și anume cel de la Moscova și cel de la Vatican (tocmai așa a procedat I. Bogdan — *n.n.*), apoi pe cel ulterior, de la Tulcea, cu adăugarea eventuală a variantelor din cele două copii de redacție sîrbă; de asemenea, e necesar să se utilizeze și citatele și împrumuturile în vechile cronici rusești și românești“ (*Летописца ...*, p. XXXIV —

care l-am făcut — peste 6500 de cuvinte¹ (față de 222 p. de text, glosarul cuprinde 232 p.), cu traducerea românească și cu menționarea cuvintelor corespunzătoare din originalul grecesc, ceea ce facilitează înțelegerea tuturor nuanțelor de sens și explicarea influenței grecești în crearea cuvintelor compuse mediobulgare². Acest procedeu — care face cinste unor glo-sare similare la principalele texte slave vechi (bulgare vechi) — n-a fost observat de editorii de la München, care n-au reprodus în ediția fotomecanică, menționată mai sus, și *Glosarul* lui I. Bogdan. Acest glosar ar putea fi însă reprodus într-o ediție suplimentară.

În sfârșit, I. Bogdan a marcat cu asterisc toate cuvintele care lipsesc din *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum* (Viena, 1862—1865) al lui Fr. Miklosich, astfel că, pe bună dreptate, *Glosarul* său trebuie considerat un prețios supliment la acesta: după calculele noastre, numărul lor este de circa 1400 (inclusiv cele circa 470 de nume proprii și derivate de-ale lor).

Așadar, această „frumoasă ediție“ — cum o numește regretatul prof. K. Mircev³ —, care inspiră respect și mândrie pentru slavistica românească, constituie o importantă contribuție la filologia și istoriografia bulgară și, mai larg, cea slavă, ea stînd la baza unor ample studii istorice, literare și lingvistice (I. Trifonov⁴, M. Weingart⁵, Margareta Ștefănescu-Serghi⁶, H. Boissin⁷ ș.a.).

3. Influența lui Manasses asupra cronicarilor moldoveni din secolul al XVI-lea — Macarie, Eftimie și Azarie

Dacă I. Bogdan n-a avut răgazul să încheie ediția *Cronicii lui Manasses*, în schimb, descoperind și publicînd între timp întregul corpus de cronici moldovenești în limba slavonă, s-a

XXXV). Și mai jos: „În unica ediție existentă pînă în prezent a *Cronicii*, și anume în cea a lui Ioan Bogdan, copia de la Vatican e utilizată inexact și incomplet...” (p. XXXV).

¹ Vezi și K. Gutschmidt, *rec.cit.*, p. 161.

² Vezi lista lor completă la M. Weingart, *Byzantské kroniky v literatuře církevněslovanské*, I, Bratislava, 1922, p. 198—215.

³ *Историческа граматика на български език*, ed. 2, Sofia, 1963, p. 17.

⁴ *Бележки върху среднобългарския превод на Манасиевата хроника*, «Известия на Бълг. археол. институт», II, Sofia, 1923—1924, p. 137—173.

⁵ *Op. cit.*

⁶ *Cronica lui Manasses și literatura româno-slavă și română veche*, extras din „Arhiva“, XXXIV, nr. 3—4, Iași, 1927.

⁷ *Le Manassès moyen-bulgare*, Paris, 1946.

dovedit a fi cel mai competent exeget al cronicarilor din secolul al XVI-lea, aflați sub influența literară a istoricului bizantin tradus în mediobulgară. Astfel, editând în două rînduri (în 1891 și în 1909) *Cronica lui Macarie*, care descrie perioada 1504—1551, I. Bogdan a arătat, cu o mare bogăție de fapte, influența stilistică și lexicală a lui Manasses¹, scriind un amplu studiu asupra limbii și stilului acestui cronicar, care a preluat o serie de pasaje ce i se păreau a se potrivi cu evenimentele și personajele înfățișate, în special Petru Rareș, „patronul” său (de ex., descrierea fugii lui Petru Rareș prin munți).

Pentru Eftimie, care-și scrie *Cronica* din porunca lui Alexandru Lăpușneanul (perioada 1541—1554), modelul literar nu este atît Manasses, din care folosește totuși unele cuvinte, cît mai ales dascălul său Macarie².

În sfîrșit, Azarie (care descrie perioada 1551—1574) s-a inspirat atît din cronica dascălului său Macarie, cît și din Manasses, din care a preluat pasaje întregi³ (de ex., portretul lui Bogdan Lăpușneanu, care împrumută unele pasaje din descrierea împăratului bizantin Ioan Tzimskes)⁴.

În deducem, deci, că, în afară de manuscrisul de la Tulcea, care provine de la sfîrșitul secolului al XVI-lea, în Moldova trebuie să mai fi existat și altele anterioare: „Macaire et Azarié en ont certainement possédé chacun leur exemplaire”, scrie E. Turdeanu⁵, care consacră un paragraf din cartea sa acestei probleme. După cum au relevat istoricii români actuali, avem de-a face cu o școală literară, care aplică în mod conștient anumite procedee: de aceea scrierile respective trebuie tratate nu numai ca izvoare istorice, ci și ca opere literare, ai căror autori au fost preocupați nu numai de narațiunea istorică, ci și de „împletirile ritoricești” (съплетенія риторства — scrie Azarie).

¹ *Vechile cronicе moldovenești pînă la Ureche*, București, 1891, p. 69—89; *Letopisețul lui Azarie*, București, 1909 (extras din A.A.R.), p. 20—28 (*Scrieri alese*, București, 1968, p. 320—335, 431—438).

² Vezi *Vechile cronicе ...*, p. 90—103 (*Scrieri alese*, p. 335—346).

³ Vezi *Letopisețul lui Azarie*, p. 28—42 (*Scrieri alese*, p. 433—457).

⁴ Vezi și cartea noastră *Contribuții ...*, p. 153—157.

⁵ *La littérature bulgare du XIVe siècle et sa diffusion dans les Pays Roumains*, Paris, 1947, p. 30.

4. Cronica lui Manasses, Cronografia pe scurt bizantino-slavă, Letopisețul sîrbesc nou, Cronica anonimă bulgară și alte izvoare în traducerea și prelucrarea românească a lui Mihail Moxa

Cele patru scrieri istorice bizantino-slave menționate au fost răspîndite atît în Moldova, cît și în Țara Românească, unde la 1620 au fost traduse într-o formă prescurtată și reunite — împreună cu fragmente din alte izvoare — într-o lucrare unică aparținînd călugărului Mihail Moxa (Moxalie) de la Mănăstirea Bistrița (Oltenia)¹. Această operă, cunoscută sub numele de *Cronica* sau *Cronograful* lui Mihail Moxa, este prima scriere istorică în limba română, care precede cu circa un sfert de secol *Letopisețul* lui Grigore Ureche.

Ea ni s-a păstrat (probabil) în autograful lui Moxa, descoperit de slavistul rus V. Grigorovici în 1845 la mănăstirea Bistrița, unde a fost scris, și dus în Rusia (azi se află la Biblioteca „Lenin“ din Moscova, Fondul 87 — Colecția V.I. Grigorovici, nr. 64, 156 f., în —4°). Din păcate, îi lipsește foaia de titlu (precum și prima filă, cu începutul „Cuprinsului“), astfel că nu știm care i-a fost denumirea originală. Alte două copii incomplete (de asemenea, fără titlu), de la începutul secolului al XVIII-lea, au fost date la iveală abia în 1943, respectiv în 1971 și se păstrează la Muzeul din Craiova (nr. 52; descoperită de C. Nicolaescu-Plopșor, la Coțofeni-Dolj) și la Biblioteca Centrală Universitară din Iași (nr. III 20; semnalată de Klaus-Henning Schroeder și datată 1728)².

Publicată parțial de V. Grigorovici, în 1859³, apoi integral (cu o lacună întîmplătoare) de B.P. Hasdeu, în 1878, după o copie efectuată de Gr. Tocilescu⁴, și reeditată în transcriere în 1942, de N. Simache și Tr. Cristescu⁵, iar peste un an de C. Nicolaescu-Plopșor, după prima copie incompletă⁶, *Cronica*

¹ Despre supranumele său, care înseamnă „păcătosul“, ca și gr. *Amar-tolos* (supranumele cronicarului Gheorghe Monahul) vezi în cartea noastră *Studii de lexicologie și istorie a lingvisticii românești*, București, 1973, p. 100—101.

² *Un manuscris necunoscut al Cronografului lui Mihail Moxa*, „Limba română“, XX, 1971, nr. 5, p. 527—529.

³ *О Сербии в ее отношениях к соседним державам*, Казан, 1859 (*Анеха I*, p. 1—45).

⁴ *Cronica lui Mihail Moxa*, în *Cuvente den bătrîni*, t. I, București, 1878, p. 337—443.

⁵ *Hronograful lui Mihail Moxa*, Buzău, 1942.

⁶ *Hronograful lui Moxa*, „Oltenia“, IV, 1943, p. 1—28.

lui Mihail Moxa a fost studiată de mai mulți cercetători, dintre care menționăm, în special, pentru preocuparea de a stabili raportul cu sursele, pe B.P. Hasdeu, Ioan Bogdan¹, Margareta Ștefănescu-Serghi², N. Cartoian³, Emil Turdeanu⁴, P.P. Panaitescu⁵ și P. Cernovodeanu⁶. Opiniile asupra ei au fost contradictorii: unii cercetători i-au negat valoarea literară și documentară, în timp ce alții, în primul rând cei citați, au subliniat, cu mai mult temei, atât capacitatea călugărului oltean de a selecta și combina datele din izvoare, cât și fraza românească fluentă. Bazându-se în cea mai mare parte pe *Cronica universală* a lui Manasses — după cum a stabilit încă V. Grigorovici și a reafirmat B.P. Hasdeu —, Moxa a apelat pentru unele capitole din istoria popoarelor antice și a Bizanțului la *Cronografia pe scurt* a patriarhului Nichifor (806—815), după o copie slavonă completată pînă la anul 1425, asemenea celor pe care le găsim în unele manuscrise slavo-române, iar pentru istoria popoarelor balcanice la *unul din letopisețele sîrbești „noi” (mladji)*, cuprinzînd epoca 1355—1490, la *Cronica bulgară anonimă* (1296—1413) și la alte surse, pe care le vom menționa mai jos. Versiunea românească a acesteia din urmă, cuprinsă în partea finală a scrierii lui Moxa, a fost o adevărată revelație pentru V. Grigorovici, care a publicat-o, cât și pentru K. Jireček și alți istorici slaviști din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, care au presupus existența unei cronici bulgare contemporane cu evenimentele descrise. Nu mică a fost satisfacția istoricilor și filologilor români și străini cînd, în 1891, I. Bogdan a dat într-adevăr la iveală, după unicul manuscris slavo-român de la 1554—1561, păstrat astăzi la Kiev (Fondul Bibliotecii Academiei Teologice, nr. 116, la Biblioteca Academiei de Științe a R.S.S. Ucrainene), textul original mediobulgar al acestei

¹ Scrieri alese, p. 255—269, 627—633.

² *Cronica lui Manasses și literatura româno-slavă* ...

³ *Istoria literaturii române vechi*, vol. II, București, 1942, p. 135—138.

⁴ *La littérature bulgare* ..., p. 159—163.

⁵ *Istoria literaturii române*, I, ed. 2, red. resp. acad. Al. Rosetti, București, Ed. Academiei, 1970, p. 332—336 (paragraf scris de P.P. Panaitescu).

⁶ *Préoccupations en matière d'histoire universelle dans l'historiographie roumaine aux XVIIe et XVIIIe siècles* (I), „Revue roumaine d'histoire”, IX, 1970, nr. 4, p. 677—697 (cf. și continuarea studiului, în t. X, 1972, nr. 2, p. 293—312; nr. 4, p. 705—728; XI, 1972, nr. 1, p. 53—77; XIII, 1974, nr. 1, p. 73—94). Vezi și articolul lui L. Predescu, *Mihail Moxa și opera sa*, „Biserica ortodoxă română”, an. LXXVIII, 1960, nr. 9—10, p. 905—918.

interesante cronici, împreună cu o copie a *Cronografiei pe scurt* („de la Adam“ pînă la 1425) și cu un *Letopiseș sîrbesc nou* (1355—1490), ambele în redacție mediobulgară, stabilind că toate aceste scrieri au intrat în componența *Cronicii* lui Moxa: *Ein Beitrag zur bulgarischen und serbischen Geschichtschreibung* (în „Arhiv für slavische Philologie“, Bd. XIII, 1891, p. 481—543, inclusiv traducerea latină a *Cronicii bulgare*, efectuată de V. Jagić)¹.

a. Manasses și cronografia pe scurt

Revenind la conținutul *Cronicii* lui Moxa, precizăm că aceasta are 99 de capitole, ale căror titluri sînt luate, în cea mai mare parte, din *Cronica universală* a lui Manasses:

1. *De-nceputul lumieiii dentiiu*² — Зачало. Днь. ѧ.
2. *Împărăția lui Nevrod* — [О стльпотворени ...]
3. *Împărăția Eghiptului* — Царство египетско.
4. *Împărăția asiriilor* — Царство асиринскаго царк Била.
5. *Împărăția lui Sostrie eghiptean* — Царство Сесостриа царк египетскаго.
6. *Împărăția lui D(a)vid* — [Capitolele despre evrei].
7. *Împărăția lui Chir* — Царство Кирова.
8. *Împărăția lui Alexandru Machidon* — Царство Алеѧандра Македонскаго.
9. *Împărăția lui Potolemei Epure* — Царство Птолемеа прѣваго.
10. *Împărăția troianilor* — О Трवादк (cum apare în Cod. Tulcea; în S și V titlul este mai lung).

Urmează 24 de capitole (11—34) despre Imperiul Roman, pînă la Constantin cel Mare, apoi 58 de capitole, de la acest prim împărat creștin (cap, 35, a. 306—337), pînă la *Împărăția*

¹ Studiul introductiv, *Contribuții la istoriografia bulgară și sîrbă*, a fost reprodus în românește, în *Scrieri alese*, p. 255—269. Tot acolo am reprodus, după un manuscris neterminat, începutul unui studiu al lui I. Bogdan, intitulat *Manasses ca izvor al lui Moxa* (p. 627—632). Vezi articolul lui Const. Jireček, *Zur Würdigung der neu entdeckten bulgar. Chronik*, „Arhiv f.sl.Phil.“, XIV, 1892, p. 255—277.

² Aici și în continuare reproducem textul pe baza fotocopiilor pe care le-am executat după microfilmul existent la B.A.R. (Mm. 10).

lu Mihail, fiul Ducăei (cap. 92; Manasses: Царство Мѣхана, сына Дѣучина; pînă la 1105, zice Moxa, în realitate pînă la 1078), călugărul oltean omițînd din textul lui Manasses doar ultimul capitol — care poate lipsea în copia sa —, cel despre Nichifor Botaniatul (1078—1081).

Dacă adăugăm că Manasses însuși a utilizat operele lui Dionisios din Halikarnas, Ioan Lydos, Ioan din Antiohia, Pseudo-Simeon și o cronică ce a stat la baza lui Ioan Zonaras și Teodor Scutariotul¹, toți acești autori trebuie considerați — indirect — și surse ale lui Moxa. Dar, în această primă și cea mai întinsă parte (cap. 1—92, ff. 4r—138v), pe canavaua dată de textul lui Constantin Manasses, tradus cu numeroase prescurtări², Moxa a intercalat la tot pasul fragmente din *Cronografia pe scurt* bizantină, avînd la bază textul patriarhului Nichifor (806—815), în versiunea slavonă sîrbă (cu completări pînă la 1425), mai ales pentru precizări cronologice, dar și pentru a adăuga unele detalii față de textul poetic al istoricului bizantin³. În afara copiilor sîrbești, această scriere sumară, preocupată mai ales de cronologia biblică, romană și bizantină, este cunoscută din cinci copii slavo-române din secolul al XVI-lea: mss. nr. 320 al B.A.R., copiat în Țara Românească, probabil la Mănăstirea Bistrița (incomplet); cele două sbornice de la Kiev (nr. 116) și Leningrad (Biblioteca Publică, mss. O, XVII, nr. 13), cuprinzînd seria letopisetelor moldovenești, și cele două copii ale așa-numitei *Cronici sîrbo-moldovenești* (numai de la Constantin cel Mare; B.A.R., nr. 636, din 1557, și nr. 51 din colecția A.I. Iațimirski — Biblioteca Academiei de Științe a U.R.S.S., ambele provenite de la Mănăstirea Neamțului).

Iată, spre exemplificare, sfîrșitul capitolului 15, *Împărăția lui August Cesar*, și cap. 16, *De Domnul nostru I[su]s H[risto]s*, care au fost publicate de Hasdeu cu o lacună întîmplătoare,

¹ Vezi Gyula Moravcsik, *Byzantinoturcica*, I. *Die byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkvolker*. Zweite durchgearbeitete Auflage, Berlin, 1958, p. 354.

² Vezi exemple în studiul manuscris (neterminat) al lui Ioan Bogdan, reprodus în *Scrieri alese* (p. 627—633), precum și în *art.cit.* al Margaretei Ștefănescu-Serghi.

³ Mai jos vom cita după mss. 116 de la Kiev, reprodus de I. Bogdan, în *Ein Beitrag ...*, p. 502—520 (cf. Lj. Stojanović, *Stari srpski rodoslovi i letopisi*, p. 125—153).

datorită unei scăpări a lui Gr. Tocilescu, în copia efectuată după manuscrisul de la Moscova (ff. 36v—37r):

Manasses

Мoxa

(B.A.R., mss. slav nr. 649, (ff. 37 r-v)
f. 143 r)

Пр(с)твo ѡвгѣста Кесара [...] „[...] Сѣ(н) Кесарь в(т)-ганѣаше в(т) себе глаумотворца, единѣ(х) почитаѣ прѣмѣдрин(х) чѣстми прилежннми. Толико же любимѣ бѣ в(т) сѣшн(х) по(а) ни(м) [...]“.

Cronografia pe scurt

(Ed. I. Bogdan, p. 508—509)

„По Юулнн же царствова ѡвгѣсть лѣтъ нс и мѣсца ѡѣ [...]“.

Бѣ мѣ же лѣто ѡвгѣстова царства родн сѣ плѣтѣж господь нашъ Исусъ Христосъ отъ скатыа богородицѣ, Куринь же посланъ бысть къ Юудеа съветомъ велмѣжнн отписаніе сътеоритннмѣннмѣнн жителемъ.

Отъ ѡдама до вѣчловѣченіа Христова лѣтъ .хѣѣ. [...]“.

15. *Împărăția lui August*
Chesar

„[...] El de-aciaa goni de la sine măscărniciile și cinstia înțelepciunile și cărtularii. Și tocmi lumea toată supt sine, de-i da dajde.

Și au împărățit 57 de ai.
16. *De Domnul nostru*
I[su]s H[risto]s

Atunce cînd născu Domnul nostru I[su]s H[risto]s, n-al 40 de ai de împărăția lu Avgust, cînd tremisese să scrie lumea toată. De la Adam pînă la H[risto]s 5500 de ai. Și pre ovreii domnia Irod. Atuncea-i era dată domnia de la Chesar Avgust [...]“.

b. Simeon Magistrul și Logofătul

Dar, în unele capitole din această primă parte, Moxa a recurs pentru anumite completări privind istoria Imperiului roman și a Bizanțului la *Cronica* lui Simeon Magistrul și Logofătul (sec. X), tradusă în mediobulgară, probabil prin sec. al XIV-lea, și păstrată pînă astăzi într-un unic manuscris slavoromân, provenit de la mitropolitul moldovean Anastasie Crimca (terminat în 1637)¹. Astfel, N. Cartoian, subliniind faptul că

¹ Păstrat în Biblioteca Publică „Saltikov-Șcedrin“ din Leningrad (F. IV, nr. 307), textul a fost editat în 1905, de A.A. Kunik, V.G. Vasilievski și V.I. Sreznevski; vezi reproducerea fotomecanică: *Die Chronik des Symeon Metaphrastes und Logotethes ...*, mit einer Einleitung von R. Zett, München, 1971. Un mic fragment de la început (privind „facerea lumii“) se află, de asemenea, în mss. nr. 320 de la B.A.R., copiat în Țara Românească (probabil, la Mănăstirea Bistrița), în sec. al XVI-lea (f. 218v—220v).

„Мохă cuprinde numeroase elemente care lipsesc din Manasses dar se regădesc în alte cronografe bizantine“, semnală, printre alte adaose, „grațioasa legendă a Casiei — un ecou al folclorului bizantin“¹, pe care o întâlnește în versiunea din *Codex Neagoeanus a Florii Darurilor* (*Fiore di Virtù* de Tomaso Gozzadini, sec. XIII), copiată de popa Ioan Românul din Sîmpietru — Hunedoara, în 1619—1620 (B.A.R., mss. rom. 3821, ff. 78—125), inexistentă în prototipul italian și în traducерile sîrbești și grecești cunoscute pînă acum². Cunoscută din mai multe izvoare bizantine³, povestirea — care se bazează pe un fapt real —, se găsește, de pildă, în *Cronica* lui Simeon Magistrul și Logofătul, de unde o reproducem, alături de cele două versiuni românești:

Simeon Magistrul și Logofătul (ff. 161v — 162r)⁴

„МѢН ЖЕ ЕГО ѠФРОСИНА, ПОСЛАВИШИ [ВЪ] КЪСА СТРАНЫ, ПРИВЕДЕ ШТРОКОВИЦА ПРѢКРАСНЫ, ЕЖЕ ОУНЕВѢСТИТИ СѢА СВОЕГО; КЪЗВЕ(Д)ШИ ЖЕ И(Х) НА ПОЛАТЖ ВЪ ТРИКЛИИ ЗОВОМЫИ МАРГАРИТЬ, ДА(С) ѠЕОФИЛЪ ЗАЛТЖ ПАВЛЪКЖ, РЕКШИ, ІАКО „ІАЖЕ АЩЕ ОУГОДѢТЬ ТИ, ВЪЗДАЖ(Д)Ь ЕИ СЕ“. БѢ ЖЕ НѢКАА Ш(Т) БЛГОРШ(Д)НЫ(Х) ВЪ НИ(Х) ОТРОКВИЦА, ИМЕНЕМЪ КАСІА, ПРѢКРАСНА ВЕЛМИ; АЖЕ ВИДѢВЪ ѠЕОФИЛЪ И КЪЖДЕЛѢВЪ ДОБРОТЬ ЕЖ, РЕЧЕ: «ОУБО ЖЕНОЖ ИСТЕКОШЖ ЗЛАА». ОНА ЖЕ СЪ СРАМОМЪ НѢКАКО Ш(Т)РЕЧЕ ЕМЪ: «НЖ И ЖЕНОЖ ИСТѢКАЖТЬ ЛУЧШАА».

ОН ЖЕ, СЛОВОМЪ СР(Д)ЦЕ СИ ОУІАЗВИКЪ, ТЖ ОУБО ШТАВИИ, А ѠЕОДОРѢ ДЕЛЪКО КЪДАСТЬ, СЖЦІОН Ш(Т) ПЕФЛАГОНЪ. ШТЕПСА ЖЕ СА САМЪ СЪ ѠЕОДОРОЖ ВЪ ЦРКВИ СѢГО ШТЕФАНА ІНГОНІЕМЪ ПАТРІАРХО(М), ВѢКЧАК СА И ВРАЧНЫИ(М) И ЦР(С)КЫНЫИ ВѢНЦЕМЪ ВЪ СѢЖА ПАТНДЕСАТНИЦЖ [...].

И ОУБО РЕЧЕНАА СІА, ЦР(С)ТВІА НЕ ПОЛЪЧИВИШИ, МННАСТІРЬ СЪЗДА; ВЪ НЕА ЖЕ И, ОСТРИГИШИ СА, ПОСТАЩИ СА И ЦѢЛОМЪДРЪЖЦИИ И БѢ ЕДИНОМОУ ЖИВЪЩИ, ПРѢБЫСТЬ ДО СКОНЧАНИА ЖИВОТА ЕЖ; ІАЖЕ И СЪПИСАНИА СВОА МНУГА ОСТАВИ [...].“

¹ *Istoria literaturii române vechi*, II, p. 135.

² *Fiore di Virtù în literatura românească*, București, 1928, p. 9—11. Din cercetările mai noi asupra acestei scrieri vezi: P. Olteanu, „*Fiore di Virtù*“ dans les versions slaves traduites du roumain, „*Romanoslavica*“, XVI, 1968, p. 274—304.

³ Vezi bibliografia: N. Cartoian, *Fiore di Virtù* ..., p. 10—11; Salvatore Impellizzeri, *La letteratura bizantina*, ed. 2, Florența—Milano, 1975, p. 294—296, 447—448.

⁴ *Die Chronik des Symeon Metaphrastes und Logothetes*, p. 93.

Moxa (ff. 101v—102v)

„71. *Împărăția lui Theofil*

Theofil, când vrea tată-său Mihail să-l însoare, el adună fete frumoase de pren toată țara într-o casă, și merse să-ș aleagă. El văzu o fată prea frumoasă și înțeleaptă, deci grăi cătr-însa cu ispită: «Pentru muiare au venit răul în lume».

Ia răspunse cătr-însul: «Adevăr iaste, și pentru muiare au intrat și binele în lume», cum ai zice: Pentru Evva răul și pentru pr[e]c[i]staa Mariia binele.

Auzi împăratul și se miră, de zise: «Eu mai înțeleaptă muiare de mene nu voi lua» și dăde mărul cel de aur, ce era semn de nuntă, unii fete, anume Theod[o]ra.

Casiia zise cătră Theod[o]ra: «Dobîndiși împărăția lumească! Și eu voi nevoi să fiu împărăteasă!» De-acii se făcu călugăriță și s-au închis într-o chilie, de au petrecut viața îngerească. De-acia au dobîndit împărăția lu H[risto]s.

Theodora se cunună cu Theofil“.

Codex Neagoeanus

(ff. 124r—125r)

„*Pintru împărăție ceștii lumi*

Că era un împărat tinăr și vru să însoare, și chemă toate fetele Ț[a]rigradului, și le stringe într-un loc să le vază care-i va plăce, să și-o e împăratul. Și luu un măru de aur, care-i va plăce să-i de mărul de aur.

Și merse la fete și le căută, și văzu 2 fete de ele-și într-un loc stînd: și una o chema Nastasie [= Casia], altă Theodora. Și merse împăratul la dinsele și-i plăcu Năstăsie, și vru să-i de mărul. Iar împăratul grăi: «Mare lucru, cum peri lume toată pintru o muere».

Iar Năstăsie grăi: «Împărate, pintru o muere peri lume toată, pintru o muere dobîndi lume toată».

Iar împăratul, daca auzi așa, elu să socoti așa, ce grăi așa: «Neluoată de mine, și mă rămas[e], dară daca o voiu lua, eu nu voiu grăi cu din-sa» — și-și dede mărul Theodorei, și să duse împăratul.

Și zis[e] Năstăsie, grăi: «O, fericată Theodoro, astăz[i] ești împărăteasă[ă] și s[ă] știi că voiu [fi] împărăteasă mai¹ mare de tine». Iară Teodora zis[e]: „Nu es[te] alt împărat mai mare de acesta“. Și zise Năstăsie: «Rămîni sănătoasă[ă], Teodoro!» — și s[ă] săru-

¹ Cuvîntul se repetă în mss.

tară amîndoua și să duse Anas-tasie la pustinee și s[ă] călu-gări, și în 40 de ani în pusti[i] îmblă și s[ă] spăsi. Și fu împă-răteasă împărăției ceriului, iar Theodora fu împărăteasă de această lume ticalnică și tre-cătoare și înșelătoare[e]”.

c. Ioan Zonaras

Mai mult chiar, una din știrile introduse de Moxa, care nu se găsește nici la Manasses, nici în *Cronografia pe scurt*, am regă-sit-o în textul *Cronicii* lui Ioan Zonaras (sec. XII), copiată în manuscrisul de la Leningrad după cea a lui Simeon Magistrul și editată în același volum, citat mai sus (До зде СИМЕОНА ЛУРОФЕТКЕ(С) ТВОРЕНЬ, а в(Т) ДЕ ДРОГАРГО „Pînă aici este scris de Simeon Logofătul, iar de aici de altul” — f. 254r, în *ed.cit.*, p.144). Vorbind despre împăratul Constantin VIII (1025—1028), Moxa încheie (f. 129r):

„Că știu dentru oarecine pre Roman, unul den curte, că va fi pre urmă împărat, deci-ș dede fie-sa Zoe dup-însul. [*Manasses*, f. 225r: „... и в(Т) нѣкого оувѣдѣ(в) яко по не(м) власть на Романа прѣиде(т), на единого в(т) сингланта, по(д)рекло(м) Яргиропсла, принѣж(д)де(т) мѣжа вержчициѣ скож и женѣ прѣвж о(т)ложити и приращи са Зои Багрѣноро(д)нѣн...“]. Și domni Constantin 2 ani și 11 luni”. Această din urmă precizare apare la sfîrșitul capitoului despre același împărat din *Cronica* lui Zonaras (f. 284r): „Прѣ же Костандинѣ, три дни по съпрѣже-нїю пожнѣ, сконча са, лѣто(м) бѣвѣ .ѡ. и выше, три же в(т) си(х) без единого м(с)ца цр(с)твовавѣ”.

Zonaras intră și în alt fel printre sursele lui Moxa, deoarece traducerea mediobulgară a lui Manasses cuprinde 19 adaose, extrase din cronica acestuia (copiate cu roșu, pe margini sau în subsol, și tipărite spațiat de Ioan Bogdan în ediția sa), refe-ritoare mai ales la relațiile bizantino-bulgare¹, încorporate de călugărul oltean, în cea mai mare parte, în textul său. De ex.:

<i>Adaos în josul paginii</i>	<i>Moxa</i> (f. 126v—127r)
<i>la Cronica lui Manasses</i>	80. <i>Împărăția lui Io[an]</i>
(f.219v—220r)	<i>Timishi</i>

„Сън Цимисх(і)и и прѣ прѣл(т)	„[...] Și lărgi ocină grecilor
Прѣсла(в) и вѣзе(м) вѣса цр(с)-	de toate părțile, și luu de la

¹ Vezi: M. Weingart, *Byzantshé kroniky ...*, I, p. 220—236; Iordan Ivanov, *Български старини из Македония*, ed. 2, Sofia, 1931, p. 618—623.

кы(ж) бѣлѣгы, и самого Бориса
 w(т)вѣд въ Црнград(а) съвлѣче
 его тамо съ цр(с)кы(х) и сът-
 ворн его магистра, се(ж) е(с)
 санъ великъ въ грѣцѣхъ. По
 прѣлти же Прѣсла(в)стѣ(м),
 Сел(т)славъ князъ рѣскомъ
 по[п]лѣнившъ Българскѣя Земля
 и по(а) се(в) сътворшъ, и къ
 Дръстрѣ емъ сжшъ, ше(а) тамо
 Цимисхи съ многыми ратми
 побѣди его, самого же свое-
 волнѣ w(т)пѣсты [...]"

rusi, de le dobîndi steagurile
 cu totul și pre Boris, domnul
 lor [de fapt, al bulgarilor]; fu
 prins viu, de-l duse în Ț[a]ri-
 grad și-l puse boiarin mare,
 anume maghistru. Și cu sîrbii
 avu sfadă, și-i birui.

Deci după ce bătu Ți-
 mishi rusii, elu se sculă Svea-
 tăslav, domnul rusesc, cu oști
 mari, și bătu pre schéi, de-i
 plecă supt sine. Deci, șezind
 el în Dirstor, el veni Țimishi
 și se loviră de față cu rușii;
 biruiră și-i goniră pînă-i scoa-
 seră din țara șchéilor“.

d. Letopisețul sîrbesc nou și cronică bulgară anonimă

Așadar, Mihail Moxa nu făcea „paradă de erudiție“ — cum
 au crezut N. Simache și Tr. Cristescu¹ —, scriind în epilogul
 la partea întâi a *Cronicii*: „Pînă acicea s-au scos dentr-alte
 cărți slovenești pre limba noastră viețile și petrécerele împă-
 râtești, ce au fost de începutul lumieei pînă la Mihail, feciorul
 Ducăei“ (ff. 138v—139r), căci într-adevăr utilizase cel puțin
 trei izvoare (sau poate patru). „De acmu — încheie el epilo-
 gul — s-au scos dentr-alte izvoare de acéeaș împărăție“ (f. 140r),
 de fapt, și despre țările vecine Imperiului Bizantin, Serbia,
 Bulgaria și Țările Române.

În această a doua parte, mai scurtă (ff. 140r—156r), izvoa-
 rele de bază sînt: *Cronografia pe scurt*; un *Letopiseț sîrbesc nou*
 (1355—1490) din grupa I, după clasificarea lui Lj. Stojanović²,
 cunoscut la noi din cele patru manuscrise menționate mai sus
 și copiat în continuarea acesteia, precum și un letopiseț cunoscut
 în traducerea latină a lui Fr. X. Pejačević; *Cronica bulgară*
anonimă (1296—1413), păstrată, după cum am subliniat mai

¹ *Cronograful lui Mihail Moxa*, p. 183, nota 1.

² *Stari srpski rodoslovi i letopisi*, Belgrad — Sr. Karlovci, 1927, p. XL—
 XLIV.

sus, într-o copie unică slavo-română, manuscrisul nr. 116 de la Kiev, menționat anterior¹; în sfârșit, unele știri din tradiția locală românească, iar pentru Moldova — *Letopisețul de la Putna*.

Astfel, în cap. 93 (fără titlu), după epilogul la partea I, Moxa enumeră, pe baza *Cronografiei*, împărații Bizanțului, de la sfârșitul secolului al XI-lea pînă la începutul secolului al XIII-lea: Nichifor Botaniatul (1078—1081), dinastia Comnenilor (1081—1185) și a Anghelilor (Isaac II și Alexie III, 1185—1202), după care introduce un pasaj dintr-un *letopiseț sîrbesc nou izolat*², păstrat în traducerea latină a lui Fr. Xav. Pejačević (1707—1781; așa-numitul *Letopiseț al lui Gheorghe Branković*)³:

*Ex. ms. servico historico
excerpta quae in rem nostram*

„*Imperium Imperatoris Bulgarici.*

Post *Borylem* czar fuit senex *Joannes Asen* et post eum filius eius *Joannes Asen* fuit czar *Bulgarorum*. Et in principio Regni sui restauravit arces *Bulgaricas* per *Graecos*

Moxa, cap. 93

(f.140r — 141r)

„Au mutat Calioan, domnul șcheilor, trupul lui s[ve]tîi Ioan Rilskii, de l-au dus la cetate în Tîrnov [...]. Și avea grecii atunce și de cătră șchéi, că le prăda țara. Atunce dé-

¹ K. Mecev, care i-a consacrat o amplă analiză, a încercat s-o atribuie, fără succes, călugărului Isaia Serrski (*Българската хроника от началото на XV в.*, «Известия на Института за история», t. 19, Sofia, 1967, p. 219—242); vezi: E.P. Naumov, *Об авторстве Анонимной болгарской хроники XV века*, «Советское славяноведение», 1969, nr. 3, p. 41—42; Boniu Anghelov, *Страници из историята на старобългарската литература*, Sofia, 1974, p. 224—230. Mai interesante sînt observațiile prof. Iv. Duicev, care, pe baza orientării pro-bizantine a cronicii, a emis ipoteza că ar fi putut fi tradusă din greacă, deși nu i s-a găsit „originalul” (*Из старата българска книжнина*, II, Sofia, 1944, p. 410—411).

² Vezi Lj. Stojanović, *op.cit.*, p. LVI.

³ *Ibidem*, p. 278. Originalul sîrb (pierdut) a fost alcătuit în etape (din a doua jumătate a sec. XVI pînă la începutul sec. XVIII), după mai multe izvoare, probabil la Peć și în Țările Române. Traducerea latină efectuată de Fr. Xav. Pejačević după acest text, ulterior dispărut, a fost editată inițial de J. Kukuljević (1854) și reprodușă de Lj. Stojanović, *op.cit.*, p. 277—304; cea mai bună ediție, însoțită de un amplu studiu, a fost publicată în anii din urmă de Relja Novaković, *Brankovićev letopis*, Belgrad, 1960. Vezi Anca Iancu, *Știri despre români în izvoarele istoriografice sîrbești (secolele XV—XVII)*, în *Studii istorice sud-est europene*, vol. I, București, Ed. Academiei, 1974, p. 8, 13. Informațiile de istorie românească au fost publicate și analizate de N. Iorga, în *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. III, București, 1901, p. I—LIX, 1—8, iar acum în urmă de Damaschin Mioc: *Știri de istorie a românilor în „Letopisețul brâncovicesc”*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. IX, 1978, p. 133—142.

destructas et multas Graecorum arces subjugavit [...]. Tunc et reliquias S. *Joannis Rîlski* accepit et transtulit in urbem suam Ternovam. Expetiit quoque a Francis tenentibus Constantinopolim corpus S. Parasceviae, S. *Петка*. Acceptumque intulit Ternovam¹.

deră moștiile sfintei Vineri în loc de dajde și alte rînduri scumpe multe“.

În continuare, călugărul oltean revine la aceeași sursă (și, poate, la altele), după care capitolele 94—97 (94. *Împărăția lu Catacozinu*; 95. *Cum au trecut turcii marca, de au luat împărăția*; 96. *Împărăția lui Calioan*; 97. *Împărăția lui Manoil Paleolog*) reprezintă traducerea quasi-integrală a așa-numitei *Cronici bulgare anonime*, cu unele știri preluate din *Letopisețul sîrbesc nou*. De exemplu:

Cronica bulgară anonimă
(f. 442r)²

„Прѣждѣ же оубо разбоа сего оумрѣтъ ꙗлѣѡандрѣ црѣ трѣновски, в лѣ(т) .xsv̄o. м(с)-ца феврварѣа .ѡѣ. и вѣзвде на цр(с)тво Шишма(н) црѣ, снѣ ꙗлѣѡандровѣ. И посла ꙗмора(т) къ немѡ датн сестрѣ своѣ за нѣ, и шнѣ и не хотѣ дасть сестрѣ своѣ, кѣра Оамарѣ црѣѡ.“

Letopisețul sîrbesc nou
(Mss. nr. 116 de la Kiev, ed. I. Bogdan, p. 521).

„Бѣ лѣто .xsv̄a. прѣѡшѣ тѡр-ца трѣновѣ [...]“.

Moxa (ff. 144v—145r)

96. *Împărăția lui Calioan*
„[...] Atunce muri Alexandru, domnul Tîrnovului, și-i fu în loc Șuşman. Și tremise Murat de-i cerșu pe soru-sa; el, de nevoe, o dăde să-i fie doamnă.

De-acii se sculă Murat cu turcii, de luară Tîrnovul și alte cetăți multe și țara șchéilor“.

¹ Ed.R. Novaković, p. 38 (cf. ed. Lj. Stojanović, p. 278).

² Fotocopie după microfilmul existent la B.A.R. (Mm. 189/1). Vezi un alt pasaj privind lupta lui Mircea cel Bătrîn la Rovine, în 1394, împotriva turcilor, împreună cu versurile lui M. Eminescu din *Scrisoarea III*, inspirate de aici: Em. Turdeanu, *La littérature bulgare ...*, p. 162—163; G. Mihăilă *Contribuții ...*, p. 158—159.

În sfârșit, ultimele capitole — partea finală a cap. 97, capitolele 98. *Împărăția lui Mahmet, fiul lui Murat* și 99. *De Ț[a]rigrad*, traduc în cea mai mare parte, cu unele prescurtări, *Letopisețul sîrbesc nou*, cunoscut, printre altele din manuscrisul nr. 116 de la Kiev (după care cităm în continuare):

Letopisețul sîrbesc nou

(Ed. Bogdan, p. 521—522)

„БѢ ЛѢТО ·ХСЦНІ· ЗАКЛА МѢСЦА
БЛѢКА И ЛАЗАРА, ЮЛІА ·С·

БѢ ЛѢТО ·ХСЦКА· МѢСЦА ХОДІ
НА НОВО БРѢДО, А ПОСЛѢ НЕСП-
СТИВЪ ЕДИННО ЛѢТО РАСЫПА БЛѢ-
ГАРЫ, И ОНЪ ТОЖДЕ ЛѢТО ЗАКЛАНЫ
ВЫСТЬ НА ИСКРѢ.

БѢ ЛѢТО ·ХСЦКС· СЪЗДАНА
ВЫСТЬ РЕСАКА.

ТОЖДЕ ЛѢТО ПРѢСТАВИ СЯ
ВЕЛИКЫ ВОЕВОДА ОУГРОВЛАХІНСКЫ
ІОАННЬ МИРОЧА, ГЕНШАРІА ·ЛА· [...].

БѢ ЛѢТО ·ХСЦЛА· ПАКНИ ЯМЪ-
РАТЬ ЦАРЬ СРЪБЛЕ.

БѢ ЛѢТО ·ХСЦЛЕ· ПРѢСТАВИ СЯ
ДЕСПОТЬ СТЕФАНЬ, ГОСПОДИНЬ
СРЪБЛЕМЬ, ЮЛІА ·Ө· [...].

БѢ ЛѢТО ·ХСЦМЪ· ПРИИМИ ЦАРЬ
МОУРАТЬ СМЕДЕРЕВО, АУГОУСТА
·КЪ·, И ИЗВЕДЕ ГРЪГЪРА И ӨОМЪ,
И ВЪ ТО ЛѢТО ОУМРЕ КРАЛЬ
ЯЛБЕРТЬ.

БѢ ЛѢТО ·ХСЦМН· СВЕЗА ЦАРЬ
ГРЪГЪРА И СТЕПАНА И ӨОМЪ НА
ВЪСКРЕСЕНІЕ.

БѢ ЛѢТО ·ХСЦН· ОУБН ІІНКЪЛЪ
МЕЗИТЬ БЕГА НА БЛАСЪХЪ.

БѢ ЛѢТО ·ХСЦНА· ХОДИ ВАША
ПОДЪ БЕЛГРАДЪ И СЪЗИДА ЖАР-
НОВЪ, И ВЪ ТО ЛѢТО РАЗЕН ІІНКЪЛЪ
ВАШЪ НА БЛАШКОН ЗЕМАН, НА ІІЛО-
ВНИЦЪ“ ș.a.m.d.

Moxa (ff. 151v—152r)

„Și după acéea a[u] fost
ani 6918 [1410], junghe Musia
pre Vilcan și pre Lazar, iulie 6.

Ani 6921 [1413], purcése
Musia de dobîndi Bîrdô. Și el
încă peri la Iskra într-acel an,
și-i fu în loc Murat.

Anul 6926 [1418], muri Mir-
cea voevod, domnul românesc.

Ani 6934 [1426], prădă Mu-
rat țara sîrbască, și la anul
muri Stefan, domnul sîrbesc.

Ani 6947 [1439], dobîndi
Murat Smederova, avgust 27,
și scoase pre Grigor și pre
Toma și prinse Stepan, de-i
legă și-i băgă în temniță.

Ani 6950 [1442], ucise Ian-
cul voevod pre Mezit beg în
Țara Rumânească. Și iară al
doilea an s-au lovit Iancul
voevod cu turcii în Țara Ru-
mânească, la Ialovniță, și-i bi-
rui; și *periră atunce turci mulți,
fără număr*“ (ultima propozi-
ție adăugată de Moxa) ș.a.m.d.

e. Știrile de istorie românească. Letopisețul de la Putna

Din exemplele de mai sus, ca și din altele — preluate mai ales din *Letopisețul sîrbesc nou* și din *Cronica bulgară anonimă* — constatăm, așa cum au relevat B.P. Hasdeu, I. Bogdan, Margareta Ștefănescu-Serghi, E. Turdeanu, P. P. Panaitescu și alți cercetători, că Moxa face trecerea de la istoriografia bizantino-slavă la cea românească nu numai prin limbă, ci și prin conținut, dînd unele știri din istoria patriei, fie preluate din sursele sîrbe și bulgare, fie adăugate de el însuși, pe baza tradiției locale și a unor izvoare scrise românești în limba slavonă: într-adevăr, anumite pasaje se regăsesc în *Letopisețul de la Putna*, iar unul din ele și în partea originală a *Cronicii sîrbo-moldovenești*. Vom încheia expunerea noastră tocmai cu relevarea acestora din urmă¹:

Cronica anonimă bulgară
(f. 443v)

„И (НЕ) ПО МНОСТѢ(Х) ЛѢТѢ(Х)
ВЪЗ(Д)ВИЖЕ СѦ ВЪГРѢЦѢ КЪ КРА(Л)
ЖИГМОНТЪ В ЛѢ(Т) . . . СЦЕ, СЪ-
БРАВЕЪ [ВЪ] СѦ СЛАЖ ЗАПАДНѢА,
СЫГЫ, ГЛА, КНАСА ЖЕ И ВЛАС-
ТЕ(Л), ПАНОВИ И ГАРДННАРѢ, СЛА-
НЫ(Х) ЖЕ И ФРАНСЕТНИ, И ВЪ
КРАТЦѢ РЕЦИН МНО(Г) МНО(Ж)СТВО
ГОСПО(Д), ОБИ ПО СЪХЪ, ОБИ (Ж)
ПО ДЪНАВЪ СЪ МНОЖЬСТВО(М)
КОРАБЛЕН ЛАДЪВЪЛНИ [=ЛАДНИМНИ],
ЯКО НИ ВОДА(М) МОЦ(Н)О ВИДѢТИ
СѦ W(Т) МНО(Ж)СТВО КОРАБЛЕН“.

Moxa (ff. 146v — 147 r)

„6905 [1396]. Jicmon, craiul unguresc, adună tuată țăriia despre apus: domnii, voveozii, boiarii, némții și frîncii, și pre uscat, și pre Dunăre, cît nu se vedea apa de mulțimea corabiilor, *Mircea voevod cu rumânii* [adăugat de Moxa]; și de la Manoil Paleolog veniră corabii multe, pline de voinici den Țarigrad, și den Veneția 30 de corabii“².

¹ Vezi: P.P. Panaitescu, în *Istoria literaturii române*, I, ed. 2, p. 334—335; G. Mihăilă, *Contribuții ...*, p. 158—162. Trebuie să adăugăm însă că au mai rămas câteva pasaje din *Cronica lui Moxa* pentru care urmează să identificăm sursele în istoriografia bizantină tîrzie, tradusă în slavonă.

² Moxa are câteva detalii în plus față de singura copie păstrată a *Cronicii anonime bulgare*, existente probabil în cea după care a tradus el.

Letopisețul de la Putna II

Moxa (f. 154r, 155v—156r)

„Ѡт сѣзданіа мѣра в лѣто
 „Сѡѣ“, ѡт толѣ пронзволеніем
 БОЖІЕМ НАЧА СѦ МОЛДАВСКАА
 ЗЕМЛА“¹.

„Блѣто х. СѡПГ. Генаріа .і. ѡмст
 кон на Баслоуи съ силами тѣр-
 скыми и възможе Стефан кое-
 вода БОЖІЕЮ мнлостію и падоша
 тогда без числа много множе-
 ство и оухващени быша живи
 без числа мнѡши, иже и поскѣ
 нх [...].

Б лѣто х. СѡПД .юліа .кѣ. прѣн-
 де царь тоурскыи Мехмет бег
 съ вѣскѣми силами сконми и
 Бѣсарава коевода съ ними и съ
 вѣсеж конскож своеж на Сте-
 фана коеводѣ и сътвори съ
 ними кон оу Бѣлом Потоцѣ и
 възмогоша тогда проклѣтѣн
 тоурци и паде вѣскѣ конска Сте-
 фана коеводѣ. И тако палѣниша
 вѣскѣ землѣ и прѣндоша до
 Соучавы и трѣг сѣжегоша“².

*

Așadar, studiul comparat al textelor ne relevă un cărturar din primele decenii ale secolului al XVII-lea — același care a tradus *Pravila* tipărită la Govora, în 1640 — preocupat de a înfățișa conaționalilor săi, în limba română, un compendiu de istorie universală, legată de istoria propriului său popor. Acest compendiu a fost alcătuit pe baza mai multor izvoare bizantino-slave, cunoscute, de altfel, cititorilor din Țările Române în copii slavone cel puțin din secolul precedent, dacă nu cumva chiar de la sfârșitul secolului al XV-lea, când se încheie *Letopisețele sîrbești noi* (1490). Astfel, această primă operă istoriografică în limba română se înscrie în contextul mai larg al relațiilor

¹ *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*, publicate de I. Bogdan. Ediție rev. și compl. de P.P. Panaitescu, București, Ed. Academiei, 1959, p. 55; cf. *Letopisețul de la Putna I*, ibidem, p. 43, și *Cronica sîrbo-moldovenească*, ibidem, p. 189.

² *Cronicile ...*, p. 58, cf. și p. 46.

„Atunce [6867, resp. 1359]
 s-au început a se descăleca
 Țara Moldovei“.

„Ani 6983 [1475], tremése
 Mahamet oști mari spre Ste-
 fan vovod, la Țara Moldovei,
 și periră atunci turci mulți,
 fără număr.

Și iară, ani 6984 [1476],
 se sculă însuși Mahamet cu
 oști mari spre Moldova, și se
 loviră de față la Valea Albă,
 și biruiră atunce turcii, deci
 féceră rău mare moldovenilor“.

literare și culturale bizantino-slavo-române¹. Legate de istoriografia bizantină, istoriografia veche sud-slavă și cea românească au dezvoltat trăsături noi, care le conferă o fizionomie aparte în peisajul literar al Sud-Estului european. Trebuie să adăugăm aici, ca și în alte cazuri, că tradiția manuscriselor slavo-române este deosebit de prețioasă, atât pentru *Cronica universală* a lui Manasses, cât mai ales pentru *Cronica* lui Simeon Magistrul și Logofătul și *Cronica bulgară anonimă*, ce s-au păstrat numai în copii moldovenești de la mijlocul secolului al XVI-lea, respectiv de la începutul celui de-al XVII-lea, și în transpunerea românească a lui Moxa. Așa se explică, printre altele, interesul pe care l-au acordat istoricii și filologii români, începînd cu B.P. Hasdeu, și I. Bogdan, acestor probleme, aducîndu-și contribuția la studierea prețiosului tezaur al vechii culturi românești și a popoarelor vecine.

¹ Vezi acum, în urmă *Actes du XIVe Congrès International d'Études Byzantines*. Bucarest, 6–12 septembrie 1971, I, București, Ed. Academiei, 1974 (Quatrième thème: *Byzance et la Roumanie*, rapoartele lui E. Stănescu, V. Al. Georgescu, I.-R. Mircea, I.D. Ștefănescu, Maria-Ana Musicescu, p. 391–525); II, 1975 (comunicările lui I. Barnea, P. Cernovodeanu, G. Cronț, G. Dancev, P. Rusev, J. Șcapov, D.G. Sérémets, E.Ch. Suttner ș.a.).

CULTURE ET LITTÉRATURE ROUMAINES ANCIENNES EN CONTEXTE EUROPÉEN

(Resumé)

Les études des dernières années ont considérablement élargi nos connaissances sur le passé de la langue, la culture et la littérature roumaines, enrichies autant par la découverte et la mise en valeur des sources inconnues, que par une interprétation plus nuancée et dans une corrélation plus étroite avec les phénomènes similaires des pays européens, voisins ou lointains.

L'investigation attentive des sources médiévales européennes et roumaines, surtout en latin, grec et slavon nous mène ainsi vers la connaissance directe du roumain comme idiome indépendant déjà aux Xe — XIIe siècles. C'est justement dans cette direction que sont orientées les études qui ouvrent ce livre: *Les attestations les plus anciennes des mots d'origine thraco-dace en roumain (Xe siècle — début du XVIe siècle)* et *Nouveaux témoignages sur la latinité du roumain: les premiers glosses et glossaires roumano-latins et roumano-italiens (1451—1718)*.

Dans la première étude nous présentons, des précisions étymologiques à l'appui, 29 mots autochtones en roumain et quelques mots dérivés, attestés, dans les sources latines et slavonnes du Xe siècle jusqu'à 1521, date de la première lettre rédigée en roumain: *țapă* „bouc“ (Xe siècle), *belaur/bălaur* „dragon, monstre“ (1337—1340), *brad-el*, diminutiv de *brad* „sapin“ (1348), *brîndză* „fromage“ (1356—1381), *strungă* „défilé; passage étroit (ou l'on fait passer les brebis une à une pour les traire); parc à brebis“ (1401), *jumetate* „moitié, demie, demi“ (1403), *mîndzat* „bouvillon; (homme) célibataire“ (1435), *cio[a]rră* „corneille“ (1442), *mîndz* „poulin“ (1443), *mal* „bord, rivage, rive“ (1445), *stîlnă* „bergerie“ (1451), *murg* „bai, foncé“ (1462), *parău* „ruisseau“ (1466), *chiceră* „(sommet de) montagne“ (1468), *budz-at* „lippu“ (1470), *copăč-el*, diminutif de *copaci* „arbre; chêne“ (1473), *șteadză* „sort d'auge“ (1473), *moașă* „grand-mère“ (1480), *șopîrlă* „leopard“ (1483), *gardu* „clôture, palissade“ (1488), *dzîrnă* „tue-chien“ (1488), *mare* „grand, haut“ (1490), *viedzure* „blaireau“ (1492), *carîmbu* „bâton, tige (de botte)“ (1499),

baltă „lac, étang, marais“ (1505), *curpin-el*, diminutif de *curpen* „sarmant; herbe aus gueux“ (1512), *magură* „mamelon“ (1512—1513), *groapă* „fosse, fondrière“ (1520). Ces 29 mots représentent environ 1/3 des mots autochtones établis par A. Rosetti (87 mots) et par I.I. Russu (72 mots ayant des correspondants dans l'albanais).

En évoquant les premiers écrits byzantins qui consignent la descendance des „Valaques“ (Roumains) des colons romains (le premier d'entre eux — Jean Cinnamon, après 1176), nous nous occupons dans la deuxième étude des premiers glosses et glossaires roumano-latins et roumano-italiens, manuscrits et imprimés, rédigés par des historiens et des philologues humanistes italiens, roumains, croates et saxons, pendant deux siècles et demi, à l'appui de la thèse que le roumain c'est le continuateur du latin parlé en Dacie et dans la Péninsule Balkanique: Gian Francesco Poggio Bracciolini (4 glosses, 1451); Francesco della Valle (2 mots, 1545); Giovanni Botero (9 glosses, 1591—1601); Grégoire Ureche (8 mots d'origine latine et quelques emprunts d'autres langues, 1642—1647); Nicolas Milescu (1 glosse et considérations générales sur l'origine du lexique roumain, 1661); Ioannes Lucius et Franciscus Soimirovich (un glossaire de 68 mots, dont 61 d'origine latine, et 11 phrases et expressions roumaines, 1666); Johann Tröster (49 mots et expressions roumaines, dont la plupart d'origine latine et quelques emprunts des langues voisines, 1666); Laurentius Toppeltinus (1 glosse et considérations générales sur l'héritage latin et les emprunts d'autres langues, 1667); Miron Costin (deux glossaires concernant 95 mots, dont 90 d'origine latine, 1677—1691); Antoine Maria del Chiaro (un glossaire de 135 mots roumains, dont 121 d'origine latine, 50 glosses diverses et plusieurs phrases roumaines, 1718).

Dans les pages suivantes nous attirons l'attention sur *Une dimension peu connue de la culture de M. Eminesco: le vieux slave*. Nous publions pour la première fois, avec une étude introductive et des notes, l'excellente traduction faite un siècle auparavant (1875—1877) par le plus grand poète roumain de la *Handbuch der albulgarischen (altkirchen-slawischen) Sprache. Grammatik. Texte. Glossar* de A. Leskien (Weimar, 1871). La traduction presque complète de la grammaire et surtout du glossaire ont donné à Eminesco l'occasion d'établir environ 100 étymologies, qui précèdent de quelques années le *Glossaire étymologique* de B.P. Hasdeu (1878) et le deuxième tome du *Dictionnaire étymologique* de A. de Cihac (1879). Cette traduc-

tion s'ajoute à cinq autres traductions (quelques-unes incomplètes) effectuées par le poète entre 1868—1886 des oeuvres de philosophie, de théorie de l'art dramatique, d'histoire et de linguistique: l'*Art de la représentation dramatique* de Heinrich Théodore Rötcher (Leipzig, 1864), la *Critique de la raison pure* de Emmanuel Kant (Riga, 1781), le *Prince* de Machiavel (1513), la *Kritische Grammatik der Sanskrita-Sprache* et le *Glossarium comparativum linguae Sanscritae* de Fr. Bopp (Berlin, 1869, resp. 1867). Cette traduction représente un nouvel témoignage du large diapason des préoccupations philologiques d'Eminesco.

L'étude des anciens manuscrits slavo-roumains et roumains révèle des oeuvres célèbres de la basse Antiquité et du Moyen-Age, surtout byzantin et slave, qui sont parvenues jusqu'aux lecteurs roumains du XVe et du XVIe siècles et sont restées aussi dans le patrimoine culturel des siècles suivants. L'ample étude qui suit est consacrée notamment à un aspect de ce problème: *La tradition littéraire constantinienne d'Eusèbe de Césarée à Nicéphore Calliste Xanthopoulos, Euthyme de Târnovo et les voïvodes des Pays Roumains*. Nous y identifions et analysons les sources byzantines du *Panégirique de Constantin et Hélène*, écrit et prononcé par Euthyme de Târnovo entre 1375—1393: Εἰς τὸν βίον μακαρίου Κωνσταντίνου βασιλέως (*Vita Constantini*) d'Eusèbe de Césarée (rédigée après la mort de l'empereur, le 22 mai 337) et Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία de Nicéphore Calliste Xanthopoulos (écrite avant 1317). La diffusion et l'influence littéraire de cette oeuvre dans les Pays Roumains a été des plus remarquables — comme l'a souligné Émile Turdeanu en 1946—1947 —, et elle est liée à la mission qu'ont assumée les voïvodes roumains Étienne le Grand, Neagoé Basarab et Constantin Brancovan de s'opposer à la pression des Turcs et de soutenir les peuples subjugués de Balkans: sur l'ordre d'Étienne le Grand, le moine Jacob de Poutna a copié le *sbornik* de 1474, qui conserve la plus vieille copie de l'oeuvre d'Euthyme; Neagoé Basarab a inclus d'amples fragments du *Panégirique* dans ses *Préceptes à son fils Théodose*: ainsi il a inscrit la figure du grand empereur romain dans la galerie des modèles politiques offerte au jeune fils, comme l'a souligné récemment Dan Zamfiresco; enfin, pendant le règne de Constantin Brancovan on a traduit en roumain cette oeuvre d'Euthyme (la copie date de 1704). Ces textes sont reproduits avec des notes dans ce volume: ainsi, par rapport à l'édition d'Émile Kałużniacki d'après le manuscrit de Vladislav le Grammairien de 1479 (avec un texte en partie serbisé),

les lecteurs auront ici un texte plus ancien (5 ans) dans une version moyen-bulgare authentique, très proche du protographe perdu.

Le contact des Roumains avec les œuvres littéraires et les mouvements sociaux et culturels de l'Europe orientale, centrale et occidentale leur a inculqué la conscience de la nécessité de développer la culture et la littérature dans leur propre langue, après avoir utilisé pendant quelques siècles des langues „sacrées“ — le latin, le slavon et le grec —, comme les autres peuples européens aussi. La découverte, l'étude approfondie et la publication de ces monuments de la langue et de la culture roumaines du XVI et du XVII siècle restent une tâche toujours actuelle de nos chercheurs. Dans cette ligne s'inscrit l'étude *Les commencements de l'historiographie universelle en roumain: la Chronique de Mihail Moxa (1620) et ses sources*. Ici nous présentons d'abord la copie slavo-roumaine (XVIe siècle) de la *Chronique universelle* de Constantin Manassès dans la traduction moyen-bulgare et l'édition précieuse de Ioan Bogdan (Bucarest, 1922) faite d'après le plus ancien manuscrit (le Manuscrit Synodal de Moscou, 1344—1345), d'après le manuscrit du Vatican (datant de la moitié du XIVe siècle) et d'après le manuscrit slavo-roumain susmentionné. Ensuite nous analysons la traduction abrégée de la chronique de Manassès, faite par le moine Mihail Moxa de Bistrița (Olténie), qui y a inclus aussi trois écrits historiographiques byzantins et slaves, identifiés et publiés par Ioan Bogdan d'après des manuscrits slavo-roumains: la *Chronographie abrégée* du patriarche Nicéphore dans une version serbe complétée, une *Chronique serbe nouvelle* et la *Chronique bulgare anonyme*; le moine roumain a ajouté des fragments des chroniques de Siméon le Magistre et Logofète et de Jean Zonaras, identifiés par nous, et aussi quelques données de la tradition locale roumaine (en particulier, la *Chronique de Poutna*).

En publiant ce livre d'études et de textes nous espérons avoir contribué, sur l'exemple de nos prédécesseurs et maîtres et à côté de nos collègues, à la découverte de quelques aspects peu connus ou inconnus de la langue, la culture et la littérature roumaines anciennes dans le contexte des rapports séculaires avec la culture et la littérature des autres peuples européens.

СТАРОРУМЫНСКАЯ КУЛЬТУРА И ЛИТЕРАТУРА В ЕВРОПЕЙСКОМ КОНТЕКСТЕ

(Резюме)

Исследования последних лет значительно расширили наши знания относительно прошлого румынского языка, культуры и литературы; они обогатились как за счет открытия неизвестных до сих пор источников, так и углубления их интерпретации в тесной связи с подобными явлениями, наблюдаемыми в соседних или более отдаленных европейских странах.

Так, исследование средневековых европейских и румынских источников, особенно на латинском, греческом и книжнославянском языках ведет нас к непреложной констатации в отношении румынского языка как самостоятельной единицы, заявившей о себе еще в X—XII вв. Именно этому вопросу посвящены этюды, которые открывают эту книгу: *Древнейшие письменные свидетельства слов фрако-дакийского происхождения в румынском языке* (X в. — начало XVI в.) и *Новые данные относительно латинского происхождения румынского языка: первые румынско-латинские и румынско-итальянские глоссы и глоссарии (1451—1718)*.

В первом этюде воспроизводится по древнейшим латинским и книжнославянским источникам (X в. — 1521, дата первого письма на румынском языке) 29 автохтонных слов румынского языка и ряд их производных: *țapă* «козел» (X в.), *belaur/bălaur* «змея» (1337—1340), *brad-el*, уменьшительное от *brad* «ель» (1348), *brînză* «брынза, овечий сыр» (1356—1381), *strungă* «(горное) ущелье; загон для дойки овец» (1401), *jumetate* «половина» (1403), *mîndzat* «годовалый теленок; холостяк» (1435), *cio[a]rră* «ворона» (1442), *mîndz* «жеребенок» (1443), *mal* «берег» (1445), *stîină* «овчарня; сыроварня» (1451), *murg* «гнедой» (1462), *parău* «ручей» (1466), *chiceră* «вершина (горы)», *budz-at* «губастый» (1470), *copăc-el*, уменьшительное от *copaci* «дерево; дуб» (1473), *șteadză* «ступа» (1473), *moașă* «бабушка» (1480), *șopîrlă* «ящерица» (1483), *gardu* «изгородь» (1488), *dzîrnă* «паслен черный» (1488), *mare* «большой; великий» (1490), *viedzure* «барсук» (1492), *carîmbu* «голяше; продольный брус» (1499), *baltă* «болото; лужа» (1505), *curpin-el*,

уменьшительное от *curpen* «усик; ползучий стебель» (1512), *tagură* «холм» (1512—1513), *groafă* «яма» (1520). Эти 29 слов, этимология которых дается в конце каждой статьи, составляют около 1/3 автохтонных слов румынского языка, по спискам акад. А. Росетти (87 слов) и И. И. Руссу (72 слова, имеющие соответствия в албанском языке).

Упомянув первые византийские и среднелатинские источники, свидетельствующие о происхождении «влахов» (румын) от римских колонистов (первый из них — Иоан Киннам, после 1176 г.), второй этюд посвящен первым рукописным и печатным румынско-латинским и румынско-итальянским глоссам и глоссариям, написанным большей частью латинскими буквами рядом итальянских, румынских, хорватских и саксонских историков и филологов-гуманистов на протяжении двух с половиной веков, как доказательство того, что румынский является продолжением латинского языка, бывшего в употреблении в Дакии и на Балканском полуострове: Джан Франческо Поджо Брачolini (4 глоссы, 1451); Франческо делла Валле (2 слова, 1545); Джованни Ботеро (9 глосс, 1591—1601); Григоре Уреке (8 слов латинского происхождения и некоторые заимствования из других языков, 1642—1647); Николай Милеску Спафарий (1 глосса и общее рассуждение о происхождении румынской лексики, 1661); Йоанн Лучич (*Lucius*) и Франциск Соймирович (глоссарий, содержащий 68 слов, из которых 61 латинского происхождения, и 11 румынских фраз и предложений, 1666); Йоханн Трестер (49 румынских слов и выражений наряду с некоторым количеством заимствований из соседних языков, 1666); Лаврентий Топпельтин (1 глосса и общее рассуждение о латинском наследстве и заимствованиях в румынском языке, 1667); Мирон Костин (два глоссария, содержащие 95 слов, из которых 90 латинского происхождения, 1677—1691); Антон Мария дел Кяро (глоссарий, содержащий 135 румынских слов, из которых 121 латинского происхождения, 50 различных глосс и ряд румынских предложений, 1718).

Далее в книге обращается внимание на *Малоизвестную сторону занятий М. Эминеску — его увлечение старославянским языком*; здесь впервые печатается со вступительной статьей и примечаниями превосходный (почти полный) перевод книги А. Лескина, *Handbuch der altbulgarischen (altkirchenslavischen) Sprache. Grammatik. Texte. Glossar* (Weimar, 1871), сделанный великим румынским поэтом сто лет тому назад (1875—1877). Перевод грамматики и особенно глоссария

дал возможность Эминеску установить около 100 этимологий румынских слов, которые на несколько лет опередили этимологический *Глоссарий* Б. П. Хашдеу (1878) и II том *Этимологического словаря* А. Чихака (1879). Перевод этой книги не единственный, осуществленный поэтом: наряду с ним сохранилось пять других переводов (не всех полных) философских, искусствоведческих, исторических и лингвистических работ, сделанных Михаилом Эминеску в 1868—1886 гг.: *Искусство драматического представления* Гейнриха Теодора Ретчера (Лейпциг, 1864), *Критика чистого разума* Иммануила Канта (Рига, 1781), *Il principe* Макиавелли (1513), *Kritische Grammatik der Sanskrita-Sprache* и *Glossarium comparativum Linguae Sanscritae* Фр. Боупа (Берлин, 1769, resp. 1867). Этот перевод является новым свидетельством разносторонних филологических занятий М. Эминеску.

Изучение старых славяно-румынских и румынских рукописей открывает нам выдающиеся произведения поздней античности и средневековья — особенно византийского и славянского —, которые дошли до румынских читателей XV и XVI вв. и сохранились как ценное наследство для будущих поколений. Именно один из аспектов этого наследства составляет предмет большого исследования *Константиновская литературная традиция от Евсевия Кесарийского до Никифора Каллиста Ксанфоула, Евфимия Тырновского и румынских господарей*. Здесь идентифицируются и анализируются византийские источники *Похвального слова Константину и Елене*, написанного и произнесенного Евфимием Тырновским в 1375—1393 гг.: *Εἰς τὸν βίον μακαρίων Κωνσταντίνου βασιλέως (Vita Constantini)* Евсевия Кесарийского (написана после смерти императора 22 мая 337 г.) и *Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία* Никифора Каллиста Ксанфоула (написана около 1317 г.). Распространение и литературное влияние этого сочинения в Румынских княжествах было значительным; как указал еще в 1946—1947 Эмиль Турдяну, и оно было связано с той миссией, которую возложили на себя румынские господа Стефан Великий, Нягое Басараб и Константин Брынковяну — миссию сопротивления турецкому натиску и оказания помощи поработенным балканским народам; по поручению первого из них Яков Путненский переписал сборник 1474 г., содержащий древнейшую копию «Похвального слова»; Нягое Басараб использовал большие отрывки из этого сочинения в своих *Поучениях сыну Феодосию*, включив — как недавно подчеркнул Дан Замфиреску — великого римского императора в галерею образцовых политических деятелей; нако-

нец, во время правления Константина Брынковяну сочинение Евфимия Тырновского было полностью переведено на румынский язык (копия, написанная в 1704 г.). Эти тексты, снабженные примечаниями, воспроизводятся в настоящей книге: таким образом, в отличие от издания Э. Калужняцкого 1901 г. по рукописи Владислава Грамматика 1479 г. (с текстом, частично сербизированным), читатели найдут здесь текст на 5 лет старше в настоящей среднеболгарской версии, очень близкой к утраченному протографу.

Ознакомление с литературными сочинениями и социально-культурными движениями восточной, средней и западной Европы привело румын к сознанию необходимости развития культуры и литературы на родном языке, чему предшествовало, как и у других народов, на протяжении ряда веков, употребление «священных» языков — латыни, книжнославянского и греческого. Открытие, углубленное изучение и печатание этих памятников румынского языка и культуры XVI—XVII вв. остаются и впредь актуальной задачей наших исследователей. Этой проблематике посвящен этюд *Начало всемирной историографии на румынском языке: Хроника Михаила Моксы (1620 г.) и ее источники*. В начале исследования представлены славяно-румынская копия (XVI в.) *Всемирной хроники* Константина Манассия на среднеболгарском языке и превосходное издание этого сочинения, подготовленное Йоанном Богданом (Бухарест, 1922) по древнейшей Московской Синодальной рукописи (1344—1345 гг.), Ватиканской (середины XIV в.) и упомянутой славяно-румынской. Далее анализируется румынский сокращенный перевод Манассия, сделанный ольтенским монахом Михаилом Моксой, включившим сюда также другие три историографические славяно-византийские сочинения, идентифицированные и опубликованные Йоанном Богданом по славяно-румынским рукописям: *Хронографию вкратце* патриарха Никифора в дополненной славяно-сербской копии, *Новую сербскую летопись* и *Анонимную болгарскую хронику*; к ним Мокса добавил отрывки из хроник Симеона Магистра и Логофета и Йоанна Зонары, идентифицированные нами, а также из местной румынской традиции (в частности, *Путненскую летопись*).

По примеру своих наставников, предшественников и современников надеемся внести этими этюдами и текстами свой вклад в дело изучения ряда малоизвестных или совсем неизвестных аспектов истории старорумынского языка, культуры и литературы в контексте вековых связей с культурой и литературой других европейских народов.

LISTA REPRODUCERILOR

- 1 *Panegiricul împăraților Constantin și Elena de Eftimie al Tîrnovei. Manuscrisul lui Iacov de la Putna (1747): începutul textului.*
- 2 *Panegiricul împăraților Constantin și Elena. Manuscrisul slavo-român nr. 327 — B.A.R. (sec. XVI), f.172 r.*
- 3 *Traducerea românească veche a Panegiricului: manuscrisul lui Dositei ierodiaconul (1704), f.2r.*
- 4—5 Giovanni Botero, *Relazioni Universali*, Roma, 1591: foaia de titlu și p. 237.
- 6—7 Ioannes Lucius, *De regno Dalmatiae et Croatiae*, Amsterdam, 1666: foaia de titlu și p. 285.
- 8 Johann Tröster, *Das Alt und Neu-Teutsche Dacia*, Nürnberg, 1666.
- 9 Miron Costin, *Chronika ziem Moldawskich i Mułtanskich (1667)*, B.A.R., Mm. 16.
- 10—11 Anton Maria del Chiaro, *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*, Venezia, 1718: foaia de titlu și p. 237.
- 12—15 M. Eminescu: traducerea cărții lui A. Leskien, *Handbuch der albulgarischen (althkirchenslavischen) Sprache — mss. 2307 B.A.R., ff. 36r, 40r, 78r, 86r.*
- 16 Începutul *Cronicii lui Mihail Moxa (1620, f.4r).*

INDICE DE AUTORI

- Agache, D. 261
 Antim Ivireanul 274
 Armbruster, A. 21—27, 31—34, 36, 37, 45
 Arvinte, V. 22
 Atanasie al Alexandriei 26, 244, 262
 Aitzetmüller, R. 152
 Avram, Micara 59, 60
 Azarie 380, 387, 388
- Bagdasar, N. 78
 Balaci, Al. 45
 Balotă, N. 230
 Barnea, I. 403
 Bayet, J. 251
 Băcivarov, M. 217
 Beck, H. - G. 226, 225
 Berinda, Pamvo 24
 Bernstein, S.B. 7
 Berza, M. 260
 Beșevliev, V. 231
 Bhoose, Amita 79
 Bianu, I. 382, 385
 Bielfeldt, H. H. 67
 Bidez, J. 231
 Bicndo, Flavio 22
 Bceriu, I. V. 75
 Bogdan, D. P. 7, 10, 12—17, 382, 383, 385
 Bogdan, I. 7, 36—38, 66, 116, 216, 269, 272, 282, 380—392, 401—403, 407, 411
 Bogdanov, Iv. 217, 226
 Boissin, N. 387
 Bollig, Johann 383
 Bolocan, Gh. 8
 Bonfini, A. 22
 Boor, C. de 231
 Boroianu, C. 43—45, 53
 Bopp, Fr. 78, 406, 411
 Botero, Giovanni 23—24, 59, 405, 409
- Bracciolini, Gian Francesco Poggio 22, 405, 409
 Branković, Gh. 398
 Brăileanu, Tr. 78
 Bright, W. 231
 Bucur, M. 66, 69, 75, 78
 Bucuța, Em. 63
 Budai-Deleanu, I. 60, 76
 Bulgăr, Gh. 64, 68, 69, 71, 73, 74, 75, 77
 Buonaccorsi Callimaco, Filippo 22
 Burckhardt, J. 230
 Byck, J. 248
- Calist al Constantinopolului 220, 223, 225.
 Cantacuzino Stolnicul, Constantin, 42, 45, 54
 Cantemir, Dimitrie 42, 44, 53, 60
 Capidan, Th. 10
 Caproșu, I. 7
 Cartoian, N. 248, 390, 393, 394
 Călinescu, G. 62—64, 68, 70, 71, 75, 76, 78, 79
 Cândeia, V. 232
 Cernovodeanu, P. 71, 390, 403
 Certkov, A. D. 385
 Chalcocondil, Laonic 22
 Chilandarec, Sava 275
 Chiril al Alexandriei 261
 Chițimia, I. C. 22, 23, 25, 33, 37
 Cicanci, Olga 232
 Cihodaru, C. 7
 Cihac, A. de 76, 79, 152, 405, 410
 Ciorănescu, Al. 10, 11, 42
 Cipariu, T. 71
 Clement al VI-lea, papă 22
 Colorian, Al. 73
 Coman, I.G. 228
 Comarnescu, P. 264
 Constantin Kostenețki 221

- Constantinescu, N.A. 9, 11, 12, 14—16, 215, 260
 Corlăteanu, N.G. 17
 Coseriu, E. 27
 Costachi, Veniamin 223
 Costăchescu, M. 7, 216
 Costin, Miron 36—42, 43, 48, 59, 61, 405, 409
 Coteanu, I. 60
 Creția, Gabriela 251
 Crețu, I. 65, 66, 69, 71, 73, 74
 Crimca, Anastasie 265, 277, 393
 Cris-Cristian, S. 44
 Cristescu, Tr. 388, 397
 Croicu, Marieta 382
 Croicu, P. 382
 Cronț, Gh. 403
 Csánki, D. 9
 Cuza, A.C. 78
- Dan, D. 260
 Dan, M. 384
 Dancev, G. 217, 219, 276, 403
 Daničić, Dj. 9
 Davidov, A. 217, 261
 Dănaïlă, I. 60
 Decev, D. 13
 Del Chiaro, Anton-Maria 42—59, 61, 405, 409
 Densusianu, O.T. 7, 9, 10—12, 14, 43
 Diehl, Ch. 232
 Dima-Drăgan, C. 26, 28, 30, 33, 42
 Dilevski, N.M. 217
 Dimitrescu, Florica 9—15, 17, 18, 20, 71
 Dinekov, P. 217, 225, 226, 267
 Dimitrie al Rostovului 222, 223
 Dionisios din Halikarnas 392
 Djamo-Diaconiță, Lucia 7, 8
 Długosz, Jan 22
 Doblinger, Max 27
 Dölger, F. 227
 Dörries, Hermann 231
 Dostál, A. 232
 Dositei ierodiacnului 273
 Dragomir, S. 9
 Dragova, Nadejda 217
 Drăganu, N. 10
 Du Cange, Ch. 31
 Dudik, B. 263
 Duicev, I. 217, 379, 380, 385, 386, 398
 Dumitrescu, D. 26
 Dumitru din Tirgoviște, grămătic 268
 Duridanov, Iv. 16
- Eftimie, cronicarul 380, 384, 387, 388
 Eftimie al Tirnovei 217—378, 406, 410
 Ehrhardt, A. 226
 Elian, Al. 21, 68, 73, 241
 Eminescu, M. 5, 62—216, 399, 405, 406, 409, 410
 Erbiceanu, C. 231
 Eusebiu al Cezareei 220, 221, 227—229, 231, 236, 238, 243, 244, 246, 248—250, 252, 254—259
 Eustatie din Antiohia 244
 Evagrius 228
- Façon, Nina 78
 Filimon-Stoicescu, Domnica 63
 Filotei, patriarh al Constantinopolului 225
 Francesco della Valle 23, 59
 Freiberg, L.A. 226
- Gaster, M. 68, 71
 Gavriil de la Neamț 267
 Gălăbov, I. 217
 Găzdaru, D. 26
 Gelasios din Cyzicus 235
 Gelzer, H. 226
 Gentz, G. 229, 232, 235
 Georghescu, Paul 63
 Georghescu, V. Al. 403
 Gheorghe McNahul (Amartolcs) 389
 Gheorghian, Icsif 229, 231, 237, 238, 250
 Gheorghiev, E. 217
 Ghervasie de la Neamț 24
 Gheție, I. 10—12, 14, 23, 46, 60, 75, 76
 Ghițănescu, Gh. 7, 13
 Giurescu, C.C. 22, 26
 Giurescu, Dinu C. 22, 32
 Gicsu, Șt. 53
 Girboviceanu, P. 227
 Gcetz, G. 16
 Gclescu, Iordache 67, 68
 Gcrecki, Leonhard 32
 Gcuillard, J. 228
 Gozzadini, Tomaso 394
 Grabar, A. 264
 Graesse, J. G. Th. 27
 Graur, Al. 17, 215
 Greceanu, Radu 56
 Grecu, V. 269
 Grégoire, H. 251
 Grigorie Dascălul 223

- Grigorie de Nazianz 262
 Grigorie Sinaitul 220
 Grigorovici, V. 389
 Gulian, C.I. 76
 Guțu-Romalo, Valeria 46
- Halici, Mihail 60**
 Hasden, B.P. 7, 9, 10, 27, 32, 71,
 73, 77, 79, 383, 389, 390, 392, 401,
 403, 405, 410
 Hansen, G. Chr. 231
 Heikel, Ivar A. 227
 Heinemann, M. 235
 Heliade-Rădulescu, I. 77
 Heseler, Peter 235
 Hinkulov, I. 76
 Hîncu, R. 227
 Holban, Maria 23, 28, 226
 Hussey, R. 231
- Iacov de la Putna, copist 259—263
 Iancu, Anca 398
 Iațimirski, A.I. 7, 268, 392
 Ignat, Georgeta 216
 Iliescu, Vi. 227
 Ilieș, Aurora 56
 Impellizzeri, Salvatore 228, 231, 394
 Inocențiu al III-lea, papă 21
 Ioan Damaschin 268
 Ioan Lydos 392
 Ioan Românul din Simpietru 394
 Ioasaf al Vidinului 221
 Ionescu, Adrian 17
 Ionescu, Christian 215
 Ionescu, D. 12
 Iorga, N. 24, 44, 45, 47, 49—51, 56,
 79, 226, 228, 231, 232, 384, 398
 Iorga-Pippidi, Liliana 232
 Jordan, Iorgu 9, 11—13, 15, 25, 27, 46
 Irimia, D. 77
 Isaia Serrski 398
 Isopescu, Cl. 23, 24
 Iuffu Zlatca 264—267
 Iufu, I. 248, 264—267
 Ivanov, I. 386, 396
 Ivanova, Klimentina 217, 226
 Ivanova-Mirceva, Dora 217
 Ivașcu, G. 380
- Jagić, V. 382, 384, 391
 Jireček, K. 9, 391
- Kaceanovski, V. 225
 Kalaidovici, K. 277
- Kałuźniacki, E. 24, 217, 218, 225,
 233, 263, 264, 266—268, 270, 274—
 277, 406, 411
 Kant, Imm. 78, 406, 410
 Kekaumenos, Ioan 21, 405, 409
 Klein, Karl Kurt 79
 Kodov, Hr. 280
 Kolarov, Hr. 217
 Kojuharov, St. 217
 Konstantinov, G. 217
 Kozak, E. 260
 Krāvciuk, R.V. 67
 Kremnitz, Mite 62, 79
 Krumbacher, K. 226, 228, 232
 Kuev, K. 217, 244
 Kukuljević, J. 398
 Kunik, A.A. 393
- Lactanțiu 229, 251, 252
 Landos, Agapios 226, 227
 Lascarov-Moldovanu, Al. 223
 Lasicki, Jan 32
 Lavrov, P.A. 269, 272
 Lazarov, St. 217
 Lăudat, I.D. 217
 Lăzărescu, G. 22—24
 Lemerle, Paul 228
 Leonid, arhimandritul 275, 277
 Leon Gramaticul 245
 Leskien, A. 66, 67, 70, 76, 80—213
 Livescu, Jean 66
 Loeschcke, G. 235
 Lcwe, G. 16
 Łoś, Jan 17
 Lucius (Lučić), Joannes 26—33, 40,
 43, 46, 48, 53, 59, 60, 405, 409
- Macarie, cronicarul 380, 384, 387, 388
 Macarie, mitropolitul Moscovei 222
 Machiavelli 70, 78, 406, 410
 Macrea, D. 46, 60, 75
 Maior, Petru 60
 Măiorescu, Titu 62, 63, 73, 79
 Malalas, Ioan 228
 Manasses, Constantin 379—394, 396,
 407, 411
 Manoliu, R. 79
 Marcu, Al. D. 22
 Mardarie Cozianul 24
 Mareș, Al. 10—12, 14
 Maurice, Jules 213
 Mazilu, D.R. 267, 1273
 Măzăreanu, Vartoomen 266,
 Mecer, K. 398

- Mecu, N. 62
 Megiser, Hieronymus 26
 Melian, Al. 69, 75
 Meyer, G. 7, 9, 10, 12—15, 17
 Micu, Samuil 59
 Migne, J.P. 226, 227, 231
 Mihail, Zamfira 13, 31
 Mihăescu, H. 38, 227, 245
 Milescu, Nicolae 25—26, 59, 405, 409
 Miletici, L. 384
 Miklosich, Fr. 7, 74, 77, 83, 152, 169, 198, 215, 383, 386
 Micc, D 398
 Mircea, I.R. 232, 403
 Mircev, K. 387
 Mitu, M. 60
 Miinea, copist 273
 Moasil, Florica 253, 270, 280
 Mommsen, Th. 227
 Moravcsik, Gyula 228, 393
 Moreau, J. 251—253
 Mošin, Vl. 386
 Moxa, Mihail 379—403, 407, 411
 Munteanu, G. 65, 66, 68, 70, 75, 79, 216
 Musicescu, Maria-Ana 260, 262, 403

 Natali, Giulio 45
 Naumov, E.P. 398
 Nazarius 229
 Neagoe Basarab 232, 252, 253, 264, 267, 269—271, 274, 278, 279, 406, 410
 Nestorescu, V. 8, 11, 16
 Niccolò de Modrusa 22
 Nichifor, patriarhul 379, 389—393, 407, 411
 Nicodim, egumenul 221, 259
 Nicolaescu-Ploșor, C. 389
 Niculescu, Corina 262
 Nikolova, Svetlina 217
 Noica, C. 65, 69, 78, 80
 Novaković, Relja 398, 399

 Olteanu, P. 86, 394
 Onu, L. 25
 Ortiz, R. 44
 Ostrogorsky, G. 228, 231
 Oxenstierna, A.G. 68

 Pamfil, Viorica 23
 Panaitescu, P.P. 7, 38, 218, 266, 268, 269, 272, 280, 390, 401, 402
 Papacostea, Ș. 23
 Papahagi, Tache 29
 Papiu-Ilarian, Al. 26, 32, 44
 Pavissich, L-C. de 26
 Păun, O. 71
 Pejačević, Fr. X. 397, 398
 Perpessicius (Panaitescu, D.) 62, 64, 66—68, 70, 73, 74, 78
 Pervain, I. 60
 Pesty, Frigyes 11
 Porzig, W. 7
 Petkanova-Toteva, Donka 217
 Petkov, G. 217
 Petrașcu, N. 79
 Petrovici, E. 9
 Petrovski, N. 67
 Philostorgios 228, 231
 Piccolomini, Enea Silvio (Papa Pius al II-lea) 22, 45
 Piganiol, A. 230, 231, 233, 234, 236, 238, 239, 242, 244, 247, 249, 250, 251, 255, 257, 258
 Ploșteanul, Nifon N. 223
 Poghirc, C. 8—18, 53, 60
 Pogor, Vasile (tatăl) 68
 Pokorny, J. 7—17
 Pop, Augustin Z.N. 71
 Popescu, Paulin 260—262
 Popescu-Sireteanu, I. 77
 Popov, A. 222, 224, 226
 Popov, Hr.Iv. 224
 Popova, T.V. 226
 Porucic, T. 7—9, 12, 13, 15
 Porzig, W. 7, 8, 14
 Predescu, L. 390
 Protase, Maria 60
 Pseudo-Aurelius Victor 257
 Pumnul, Aron 215
 Puiu, Enache 37

 Radcenko, Konst. 223, 225
 Radojčić, N. 9
 Radonić, J. 9
 Rădulescu-Pogoneanu, I. 78
 Reli, S. 260
 Robciuc, I. 8
 Roman, I. 80
 Romanski, St. 263, 269, 276
 Rosaccio, Giuseppe 24, 59
 Rosetti, Al. 7—18, 31, 390, 405, 409
 Röttscher, H. Th. 77, 406, 410
 Runciman, St. 241
 Rusek, J. 217
 Rusev, P. 217, 261, 403
 Russo, D. 269

- Russu, I.I. 8—12, 14—18, 230, 231, 405, 409
 Rusu, Aurelia 75, 78
 Rusu, Liviu 78
- Sadnik, Linda 152
 Salmina, M.A. 386
 Sarnicki, St. 27, 50
 Savonarolla, Raffaello 26
 Scheidweiler, F. 231
 Schleicher, A. 86, 133
 Schmidt, J. 86
 Schneider, A. 227
 Schroeder, Klaus-Henning 389
 Schröpfer, J. 385
 Schwandtner, I.G. 26
 Schwartz, Eduard 227, 228
 Scurtu, I. 69
 Seche, Luiza 46, 75
 Seche, Mircea 42, 53, 560
 Sérémets, D.G. 403
 Severianov, S. 169
 Siarova, Maria 217
 Simache, N. 389, 397
 Simenschy, Th. 79
 Simion, E. 75
 Simion Magistrul și Logofătul (Metafrastul) 223, 226, 227, 245—247, 393—396, 407, 411
 Simokattes, Theophylaktos 228
 Simonescu, Dan 71
 Skazkin, S.D. 228, 231
 Socrate Scolasticul 228, 229, 231
 Soimirovich, Fr. 26, 27—31, 46, 405, 409
 Sophocles, E.A. 248
 Sozomen 228, 229, 231
 Sreznevski, V.I. 245, 393
 Stănescu, G.G. 229
 Staicu din Tirgoviște 73, 77
 Sterija Popović, J. 77
 Stoianov, M. 280
 Stoicescu, N. 22—24
 Stojanović, L. 392, 397—399
 Stroev, P. 277
 Stroici, Luca 59
 Strungaru, D. 24, 73
 Suciu, Coriolan 9, 11
 Surdu, Al. 78
 Suttner, E. Ch. 403
 Szentiványi, M. 33, 59
- Șahmatov, A.A. 66
 Șapov, J. 403
- Șcepkin, V.N. 66, 382
 Șchian, O. 62
 Șerban, C. 22
 Șimanschi, L. 7, 216
 Șincai, Gheorghe 59
 Ștefan, Gh. 227
 Ștefan ierodiaconul 223
 Ștefănescu, I.D. 264, 403
 Ștefănescu, Iulian 223, 227, 234, 267
 Ștefănescu-Serghi, Margareta 7, 387, 390, 392, 401
 Ștrempele, G. 66, 273, 274, 279
 Șuteu, Flora 46, 74, 75
- Tachiaos, A.-E. 220
 Tagliavini, C. 23, 24, 42, 45
 Tanașoca, N. —Ș. 21, 231
 Tăușan, Victoria-Ana 69, 75
 Tăutu, A.L. 22
 Teodorescu, Mirela 76
 Teodor Scutariotul 392
 Teodor Studitul 261
 Theodor Lector 228
 Theodoret 228, 231
 Theophanes 228, 231
 Tiktin, N. 71
 Tomilescu, Gr. 389, 393
 Tomoiagă, R. 78
 Toppeltinus, Laurentius (Töppelt, Lorenz) 33, 36, 59, 405, 409
 Torouțiu, I.E. 70, 71
 Trifonov, I. 387
 Trifunović, Dj. 229
 Tröster, Johann 33—36, 43, 48, 59, 60, 405, 409
 Tudor, D. 231, 241, 247
 Turdeanu, E. 217—219, 221, 223, 225, 260, 262—268, 270, 274, 275, 277, 278, 288, 290, 399, 401, 406, 410
- Țamblac, Grigorie 220, 221, 261
- Ulea, Sorin 264
 Ureche, Grigore 25, 61, 405, 409
- Vaillant, A. 152
 Varlaam, mitropolitul 248
 Vasiliev, A.A. 228, 230, 231
 Vasilievski, V.G. 393
 Velcev, V. 217
 Velicikovski, Paisie 223
 Venelin, I. 7

- Vianu, Tudor 75, 78
Vintilă, P. 73
Virtosu, E. 68
Vladislav Grămăticul 219, 263, 266,
268, 275, 278, 406, 411
Vlastaris, Matei 24, 262
Vogt, J. 231
Vostokov, A.H. 383
Vrabie, E. 17
Vranska (Romanska), Ţvetana 224—
225
- Weigand, G. 16
Weingart, M. 387, 396
Winkelmann, F. W. 227—229, 232,
235
- Xanthopoulos, Nichifor Calist 220,
227—231, 233—235, 237, 406, 410
- Young, G. 241, 242
- Zamfirescu, Dan 8, 32, 65, 71, 232,
253, 262—264, 269—271, 273, 286,
406, 410
- Zamosius, Stephanus (Szamosközy)
32
- Zane, G., 73
- Zanne, Iuliu A. 67
- Zett, R. 245, 393
- Zonaras, Ioan 392, 396—397, 407, 411

INDICE DE CUVINTE

- aba 48
 abia, abie 152
 acolo, acollo 31, 34
 acro (acru) 47
 adappàt 48
 Adam 47
 addeveràt 48
 adeverinza 48
 adziutoresk 40
 a fora (afară) 49
 agiùn 48, 55
 agust 60
 ai, am (a avea) 35, 46
 al 41, 47
 alb, albu, albul 28, 39
 amaracciune 48
 an 48
 ansul [înger] 28
 apa, appa, 23, 28, 38, 48, 52, 53
 ape (?) 28, 31
 argint 28, 37, 53
 arkuř 39
 arma 28
 aru (a ara) 39
 assa (așa) 35
 aud, auss (auzi) 35, 40
 aur, auuru 28, 53

 balovani 55
 baltă 8, 18, 19, 405, 408
 bano (ban) 54
 barba 28, 38, 41
 barbaty (bărbați) 35
 barbosul 28
 barza 55
 battut 48
 bazaconie 153
 bălaur, belaur 8—9, 18, 19, 20, 404, 408
 be (a bea), bew 35, 39

 becisnic 154
 berbèci 48
 beutùra 48
 beznă 158
 bine 31, 34, 46, 48, 49
 bleasc 90
 blid 155
 bou, boo — boi (pl.) 28, 34 48, 53
 botezat 28
 brad 9, 17, 19
 bradel 9, 18, 404, 408
 bradet, brădet, 9, 19
 bradițel, brădiățel 9, 19
 breaz, breji 108
 brîndză, brînză 10, 18, 19, 20, 404, 408
 bruma 48
 budza, budză, buze 10, 17, 19, 20, 38,
 budzat, buzat 10, 18, 404, 408
 buiestru 156
 bulamac 55
 bun, buno (bunu), buna 28, 34, 48, 53
 burik 38

 cadul [calul] 29, 53
 caglia (calea) 29
 caemp, cump (cîmp) 29, 34
 Caemplung (Cîmpulung) 29
 caine (ciine) 29
 calatòre, cagliator (călător) 29, 48, 53
 cařd 39
 callo (cal) 23
 calzunàr 55
 calzùni (pl.) 55
 camàra 55
 camaràs 54, 55
 camàscia, camassa 29, 48, 53
 campana 29, 31
 cap, capuř 29, 31, 37

- caplon (clapon) 49
 capre (pl.) 39
 care 47
 carimbu 10, 18—20, 404, 408
 carne, caryne 25, 35
 carta, charta (carte) 29, 34
 casa 24, 48, 53, 55
 casacci (cazaci, pl.) 55
 căsciul (cașul) 48
 căi (a se~) 185
 căpitan hoșilor 187
 cătră 189
 ce 41, 46
 ceriul, cerul, cierul, cierul 29, 38, 41, 47
 chiceră 10, 18, 19, 404, 408
 chertia (hîrtie) 34
 ciara (ceară) 29
 ciga 55
 cince (cinci) 47
 cioară, cio[a]rră 10—11, 18—20, 404, 408
 cislă 104
 ciuma 55
 clanza (cloanța) 55
 cluccièr 54
 cneaz, cneji 108
 coajă, coarjă 186
 colcăntaur, cociltău, pl. cociltauri 174
 comis 54
 copaci 11, 17, 19, 404, 408
 copăcel 11, 18, 19, 404, 408
 coșariu, coșeriu 188
 cracatiță 25
 cremene 121
 crezare 165
 criccima (crișmă) 56
 Cristòs 47
 cruce 29
 cuina 48
 cum 34
 cumpero (cumpăr) 49
 cunosc,-noști,-noaște 106
 curpen 17, 405, 409
 curpinel 11, 17—19, 405, 408
 cuțit 41, 42

 dajdie 97
 darabanzi (pl.) 56
 dascal 47
 datuór, dator (dator) 29, 49, 53...
 datoria 49
 de 52, 54
 dedietul, dègete, *digitum* 22, 38, 49
 denainte 49
 denderèt 49
 deson, desuna, desunet 124—125
 desus 39
 di (de) 31
 dihanie 174
 din 181
 dincy, dinzi (dinți) 38, 49
 divan, divano 56
 dirz 173
 doască (la cărți) 174
 dogori (a) 167
 doi 47
 Domn (țării), domnul 29, 187
 domna (doamnă) 29
 domna-ta 29—31
 domneste (domnește) 29
 domne vestre (domnia voastră) 31
 dormu, ai dormit, am ~ 34, 39
 dracul, (a) merge dracului (la dracu) 35, 115
 dragaica 56
 druc (drug ?) 173
 Dumnezeu, Dumnyeseu, Dumnădzău, Dzău 25, 34, 41, 49
 dreptate 49
 dzece 47
 dzioa, dzuwa 39, 49
 dzină 18
 dzirnă 11, 19, 20, 404, 408

 en (în) 35
 englez 108
 erba (iarbă) 29
 Erdelyaske (Ardelenească) 35

 faca (fața) 38
 faclia 49
 fak, se fatsche (să facă), n'ai facuto (făcut) 34, 40, 46
 fapture 49
 fâmeia 25
 ferèstra 49
 fericit 49
 fătelye (fetele) 35
 fier 49
 fina 56
 fino (fin) 56
 fitschori (ficiori) 35
 foc, fok 34, 40
 formuòs 49
 forte bine 49
 franțuz 108
 frat[e], frăzi (frați) 29, 59

- fratria (fratzia [?] = frăție) 29
 freul (friul) 29
 frig 39
 frunte, fruntea, fruunte, frunte mișe-
 ilor 38, 41, 49, 187
 fug 40
 fulger 49
 fun, fyn (ffin) 34, 39
 fur 29
 furat 29
- gaina, găina 25, 29, 34, 49, 53
 gardu, gardul 12, 18, 19, 20, 404, 408
 gata 168
 găsit (am ~) 31
 genucchi 49
 giner[e] 56, 58
 ginske (gînscă) 35
 gioi (joi) 30
 giudèzzi (județe) 56
 gînj 88
 glas 158
 goană 87
 gol 206
 goni (a ~) 87
 gramatic (gramatici) 29, 31
 gras 49
 greschte (grăiește) 35, 36
 greși (a ~, a se ~) 168
 grèu (gren) 49
 grèul (grîul) 49
 groapă 12, 18, 19, 35, 49, 405, 409
 grosăvo (grozav) 49
 grumadz 12, 18-20
 gunoiu 91
 gustare 49
- han, hani (hanuri) 56
 har, hara 34, 36
 hrăni (a ~) 188
 huma 38
- icre 56
 Ierarși (Trei ~) 107
 iesci (ieși) 49
 in (în) 31
 incalcăt 50
 încèpe 49
 incepatura 49
 incieleg 40
 inchisa 52
 inghiazzăt 50
 inghizzit 50
 inima 38
- innot 40
 inzellept 52
 isca (a ~) 106
 iubi (a ~) 104
 izbăvi (a ~) 92
 izbuti (a ~) 92
 izmenit 198
 izvod, izvodi (a ~) 160
- închina (a se ~ cuiva) 185
 înclina (a ~) 185
 îndegeta (a ~) 179
 îndeosebi 207
 îndirji (a se ~) 173
 îndrăzni (a ~) 173
 ingerul 41
 înnăuntru, înlontru 163
 întreson, întresuna, întresunet 124-
 125
- jarba (iarba) 39
 jartăzeme (iertăți-mă) 59
 jărăști (a se ~) 176
 jepure (iepure) 35
 jes, jesch (ești), jeste 34, 47
 jumătate, jumetate, jiumetate 12,
 18-20, 404, 408
- kad (cad) 40
 kal 34
 kalku 40
 kasa 39
 ke (că) 34, 35
 ku 35
 kympuł 39
- la 34, 35
 la (a ~), lare 192
 lasciat (au ~), lasse (lasă) 35, 47
 lacrime 50
 laud 40
 leah — leși, leșesc 109
 lemne 24
 leșie 192
 limba 38, 45, 50
 limbut 50
 lipi (a ~) 193
 locul, a sta locului (la loc) 50, 115
 logofet 54
 lor 35, 47
 lume 30
 lumina 50
 luminare 30, 50, 53

- luminos, *luminosus* 30, 50, 53
 lun[i] 30
 luna 30, 41
 lung 30
 lupul 35

 macela (a ~) 87
 magură, măgură 13, 17—19, 405, 409
 mai 35
 mal 13, 17—19, 404, 408
 manca (a ~) (minca) 49
manum 22
 Maramorosch 35
 maraz 196
 marc (marți) 30
 mare, maire 13, 18, 19, 30, 31, 39, 55,
 55, 157, 404, 408
 masa, massa 34, 50
 măgurele 13, 19
 mălurele 13, 19
 me (mă) 35
 medelnicer 54
medvé (magh.) 95
 melci 56
 meni (a ~) 198
 menynku (măninc) 39
 mere 50
 merge (a ~), mers 34, 84, 115
 metănie 57
 miercur[i] 30
 miere 50
 mieu (al ~) 41
 mine (vai de ~) 52
 mirare 55
 mirassa (mireasa) 56, 57
 mîna, myna 38, 41, 42
 mîndru 198
 mîndz 14, 18—20, 404, 408
 mindzat, -ă 14, 18—20, 404, 408
 moare 196
 moarte 50
 moașă 14, 17—19, 404, 408
 moi (mă) 35
 moș 15, 19, 196
 moșie 196
 moșnean 196
 mreajă 196
 mucci (muci) 50
 muced, mucid 50, 196
 muiare, muiarea, muiere, mugier[e]
 24, 25, 34, 35
 mult 35
 mumma 50
 muna (mîna) 50

 muncă 198
 munte 40
 Munte[a]n, muntani 30, 31
 mununke (mănincă) 35
 mura (a ~) 196
 murg(u), -ă 15, 18—20, 404, 408
 Muntyenaske (zara[Țara]) 35
 mustaca (mustața) 38
 mynte (minte) 38

 nani 162
 nas, nasuț 38, 50
 nasalie 164
 nascia, nasciul (nașa, nașul) 57
 năcaz, năcăjit 108
 năimit 199
 năpaste 200, 209, 214
 năpădi (a ~) 214
 năpăstui (a ~) 214
 năting 201
 năuc, năuci (a ~) 200
 ne 31, 200
 nebbun 50
nedeglia (slavon) 30
 nefericit 50
 negru, negro, nigro 30, 39, 50, 53
 nenorocit 201
 nevedi (a ~) 159
 ni 162
 nic (nia?[nea]) 30
 ninge 30
 noastră 47
 noi 31
 nõo (nouă) 47
 nofa]pte 39
 norod 200
 nostro (nostru) 47
 nu 35, 40, 50
 numele 47
 nun, nune (nună) 57

 oa (ouă) 35
 obadă, obezi 166
 obijdui (a ~) 204
 oblici (a ~) 191
 obloji (a ~) 192
 obraz, obraji 108
 ocări (a ~) 187
 ocel (occhiul?), *oculum*, okiuț 22,
 24, 38
 occentci (ucenici) 47
 odaie 206
 odăjdii 206
 odoleană 206

- oeste (oaste) 35
 olagin (?) 35
 omăt 197
 omori (a ~) 196
 omul, omuș 37, 41
 opt 47
 ori-și, veri-și 194
 osînditul 207
 osuș 38
 ozzel (oțel) 50
 ozzet (oțet) 50
 ozzezzit (oțefit) 51
- pace, patsch[e] 35, 51
 paharnic 54
 pajiște 208
 paicci 57
 palător (palaturi) 51
 pament (pămînt) 30
 paparuda (Poppa Ruda) 57
 pappuce 57, 58
 parău, părău (piriu ?) 15, 18-20,
 404, 408
- paesima 57
 parinte 47, 51
 parumbch (porumbi) 34
 passe (pasă) 35
 passuș 39
 Paste (Paște) 30
 patriarși 107
 patro (patru) 47
 pazzit 47
 păgubi (a ~) 91
 pămătuf 197
 pe 47
 peccatele 47
 peccatuut 47
 pecete 210
 pecetlui (a ~) 210
 pentru 47
 pepene 84
 pepere (piper) 35
 pere 51
 percêpo (pricep) 51
 pescăr 51
 peșteră 210
 pestriț 113
 picior 38
 piclu, piclui (a ~) 88
 piele 38
 pieptuș 38
 pistrui 113
 pittâr 54
- piine, pine, pa[ine], panem, puèine 22,
 24, 25, 41, 42
 pîlc 110
 pirlaz, prilaz 190
 place 51
 plajâsci (plăieși) 57
 plin 39
 plîng (plîng) 51
 plavăn, plăvan 210
 ploua (plouă) 30
 plutaș, plută, pluti (a ~) 92
 poamă 141
 pocăi (a se ~) 185
 poftesk 40
 pogan 90
 poer (păr) 51
 pomana 57, 58
 pomeni (a ~, a se ~) 58, 197
 pomenire 209
 ponciș 164
 ponosit 203
 porczel 34
 portari 57
 postêlnic 54
 putere (putere) 39
 potlog, potlogariu 192
 povață 165
 poznă 179
 prag 25
 pransit (am ~ [prînzit]) 35
 praz, praji 108
 prăpastie, prăpăstios 214
 prăpădi (a ~) 214
 pre 31
 preson, presuna, presunet 124-125
 pricaz, pricăjit 184
 priczep 40
 priesk 40
 primovare (primăvară) 39
 prinos 203
 pripas, pripăși (a se ~) 209, 214
 prisnel 121
 pritocesc (vinul, moarea) 88
 prizări (a ~), prizărit 88
 prohod 88
 propovădui (a ~) 211
 prymbu 39
 pustiei (a merge ~, la pustia) 115
- răcni (a ~) 86
 răstoc 88
 răz- 87
 răzleț 191

- răzor 207
 răzvrăti (a ~) 161
 remanèz (rămîneți) 51
 remascizze (rămășițe) 51
 rendurele (rîndurele [rîndunele]) 57
 respond (răspund) 40
 respuns 51
 rios (rîios) 51
 ris (ris) 51
 risipi (a ~) 209
 rivol (rîul) 30
 rit, ritiță 92
 rog 40
 roi (roo? [rouă]) 51
 romuni (români) 45
 romane[ste], rominest[e], rumaneste
 23, 30, 32
 rossu, roszyw (roșiu) 30, 39
 rumana (rumână) 31
 Rumanescă (Tzara), Rumenaske
 (zara) 35, 45
 Rumèn, Rumuin, Rumeni, Rumunyi
 (rumân, rumâni), 31, 35, 36
 Rumi (Rim) 31
- sablia 51
 saimëni 57
 saire (sare) 35
 sambata 30
 samen (samân) 40
 sange (sînge) 31
 sarandar 58, 59
 sardar 54
 săcriu 188
 sămîntă 121
 scamn (scaun) 52
 scădea (a ~) 207
 sced (șed) 52
 sciapte (șapte) 47
 sciasse (șase) 47
 scoarță 186
 scris 46
 scroafe (scroafă) 34
 scund 207
 secret 188
 sedziata (săgeată) 39
 seliște 164
 senetos, senatuössi (sănătoși) 34, 51
 senin 39
 sent, sentem (sînt, sîntem) 31, 35
 Sfînta Vinere 58
 sfînzeascăse 47
 singur 47
 Sirbi (sirbi) 58
- sluger 54
 skryw (scriu) 39
 smintit 198
 soba 58
 soere (soare) 30
 sol 93
 solich (țolic) 31
 spaga 51
 spăima 51
 spatar 54
 spăsi (a ~) 209
 sporcăt (spurcat) 58
 sprinczene 38
 stafide 25
 stan (de piatră) 184
 stat 39
 statutuðre (stătător) 52
 stăpîn moșiilor 187
 ste[a], stella 30, 38
 steapenă 121
 sterge (șterge) 52
 ști, stis (știi), nu stio (știu), sztyw
 23, 32, 40, 50
 stînă 15, 18, 19, 404, 408
 stolnic, Stolnico (Costantino) 54
 strajă, străjeriu 89
 striga (strigă) 51
 strigòica (~ oaică) 51
 strungă 16, 18, 19, 404, 408
 su (și) 31, 35
 sufla (sufală) 32
 suhat 102
 sventia (sventi? [sfînți]) 31
 szedzu (șezu) 39
 szimir (țimir) 58
 sztyinca (știința) 38
 sympt (simt) 40
 syndzie (sînge) 37
- șopîrlă 16, 18, 19, 404, 408,
 șteadză 16, 18, 19, 404, 408
- ta 34
 taci, tacut 52, 54
 taine (~ ă) 52
 tainic 207
 tato (tată), tatul 47, 52
 tainui (a ~) 207
 tche (ce) 34
 teme (ne [nu] te ~) 31
 teo (al ~ [tău]) 47
 Tirgo de fora (Tîrgu de-afară) 58
 tist 118
 to[a]mna 39

- topi (a ~) 90
 torg (tîrg) 35
 tot, tots (toți) 31, 47
 trei 47
 trimic (trimiț) 40
 trombizza (trîmbița) 52
 turbure 39
 tzara, zara, cara [țara] 35, 38, 45, 52
 țap, țapu, zappu 16-20, 404, 408

 uczig (ucig), occide (ucide) 32, 40
 un 47
 unchiàs (~ș) 55, 48
 undye (unde) 34
 unire 53
 uom (om) 52
 ursul 35
 uscia (ușa) 52

 vac (veac) 165
 vaccarit 58
 vadra 58
 vai 52
 vare (vară) 39
 veche 84
 vedzu (vădzu) 40
 venit (ai ~) 31
 vesel 158
 vestiară 58
 vestier 54
 veștejit 108

 vie 52
 viedzure 17-20, 404, 408
 vin, vinul 24, 35, 41, 42, 52
 vină 159
 Vinere, (Sfînta ~) 30, 58
 vintre 38
 viteaz — viteji 108
 vitreg, vitric 52, 165
 vînjos 88
 virful 161
 viri (a ~) 161
 voinza (voința) 52
 voja (voia) 52
 vonici, voniczi 35, 36
 vornico (vornic) 45
 vrednic 165
 vreme 121, 161
 vulype (vulpe) 35

 wynd (vind) 40
 wintuț 39

 zaplaz 93
 zare, zări (a ~) 88
 zaveră 165
 zălog 192
 ziua, zoa, dzuwa 34, 39, 174
 zîmbi (a ~) 180

CUPRINS

<i>Cuvînt înainte</i>	5
<i>Cele mai vechi atestări ale cuvintelor de origine traco-dacă în limba română (sec. X — începutul sec. XVI)</i>	7
<i>Noi mărturii privind latinitatea limbii române: primele glose și glosare româno-latine și româno-italiene (1451—1718)</i>	21
1. De la istoricii bizantini la umaniștii italieni (sec.XII—XVI)..	21
2. Grigore Ureche (1642—1647) și Nicolae Milescu (1661)	25
3. Ioannes Lucius — Franciscus Soimirovich (1666)	26
4. Johann Tröster (1666) și Laurentius Toppeltinus (1667)	33
5. Miron Costin (1677)	36
6. Anton Maria del Chiaro (1718)	42
7. Concluzii	59
<i>O dimensiune puțin cunoscută a culturii lui M. Eminescu: limba paleo-slavă</i>	62
1. Studiu introductiv	62
2. Traducerea cărții: <i>Handbuch der albulgarischen (altkirchenslavischen) Sprache. Grammatik. Texte. Glossar</i> von A. Leskien..	80
[Gramatica]	80
[I. Fonetica]	80
II. Partea flexionară	115
Cuvinte	152
3. Anexe	213
a) Observații lingvistice	213
b) Reproducerea unui document	215
<i>Tradiția literară constantiniană, de la Eusebiu al Cezareei la Nichifor Calist Xanthopoulos, Eftimie al Tîrnovei și domnii Țărilor Române</i>	217
I. Studiu	217
1. Introducere	217
2. Eftimie al Tîrnovei, autor al „Panegiricului împăraților Constantin și Elena”. Sursele operei: Eusebiu al Cezareei și Nichifor Calist Xanthopoulos	230
3. Conținutul și structura literară a „Panegiricului”. Modul de utilizare a izvoarelor	233

4. Circulația și influența literară a „Panegiricului” în Țările Române	259
a. Manuscrisul lui Iacov de la Putna (1474).....	260
b. Alte copii slavo-române din Moldova ale „Panegiricului”. Noi copii slavo-române ale altor scrieri eftimiene.....	263
c. Copia, prelucrarea și traducerea din Țara Românească a „Panegiricului”	267
5. Concluzii. Ediția de față.....	274
II. Texte	281
1. <i>Al lui Eftimie, patriarhul Tîrnovei, Cuvînt de laudă sfinților marilor împărați, întocmai cu apostolii, Constantin și Elena</i> (Textul original).....	281
2. <i>A lui Eftimie, patriarhul de la Tîrnovsca, Lauda sfinților, marilor și întocma cu apostolii Constantin și Elena</i> (Traducerea românească veche).	333
<i>Începuturile istoriografiei universale în limba română: Cronica lui Mihail Moxa (1620) și izvoarele sale</i>	380
1. Copia slavo-română a <i>Cronicii universale</i> a lui Constantin Manasses	380
2. Ediția lui Ioan Bogdan a <i>Cronicii</i> lui Manasses.....	383
3. Influența lui Manasses asupra cronicarilor moldoveni din secolul al XVI-lea — Macarie, Eftimie și Azarie	388
4. <i>Cronica</i> lui Manasses, <i>Cronografia pe scurt bizantino-slavă, Letopiseșul sîrbesc nou, Cronica anonimă bulgară</i> și alte izvoare în traducerea și prelucrarea românească a lui Mihail Moxa.....	390
a. Manasses și <i>Cronografia pe scurt</i>	392
b. Simeon Magistrul și Logofătul.....	395
c. Ioan Zonaras	397
d. <i>Letopiseșul sîrbesc nou</i> și <i>Cronica bulgară anonimă</i>	398
e. Știrile de istorie românească. <i>Letopiseșul de la Putna</i>	402
<i>Culture et littérature roumaine ancienne en contexte européen</i> (Résumé)..	405
<i>Старорумынская культура и литература в европейском контексте</i> (Резюме)	409
<i>Lista reproducerilor</i>	413
<i>Indice de autori</i>	415
<i>Indice de cuvinte</i>	421

Tehnoredactor: Olimpiu Popa
Coli de tipar: 27, Planșe: 16, Tirajul: 3300
Bun de tipar: 2.03.1979

Tiparul executat sub comanda
nr. 1791 la
întreprinderea poligrafică
„13 Decembrie 1918“
str. Grigore Alexandrescu nr. 89—97
București,
Republica Socialistă România